MOȚII

CALVARUL UNUI POPOR EROIC, DAR NEDREPTĂȚIT

STUDIU ISTORIC-POLITIC
(CU O HARTĂ, 201 ILUSTRAȚIUNI IN TEXT ȘI 2 PLANȘE)

DE

ION RUSU ABRUDEANU
DEPUTAT DE ALBA

„CARTEA ROMÂNEASCĂ", BUCUREȘTI
1928

28675

MOȚII

CALVARUL UNUI POPOR EROIC, DAR NEDREPTĂȚIT

STUDIU ISTORIC-POLITIC
(CU O HARTĂ ȘI NUMEROASE ILUSTRAȚIUNI IN TEXT

DE

ION RUSU ABRUDEANU
DEPUTAT DE ALBA

„CARTEA ROMANEASCA", BUCUREȘTI
1928

2867.

Inchin această modestă lucrare memoriei scumpe a regretaţilor mei părinţi:

Petru Rusu, *luptător iscusit în legiunile lui Avram Iancu la 1848/9, mort în anul 1877, în vârstă de 61 ani — şi*

Juliana Rusu, *născută Dan, din Roşia Montană, încetată din viaţă în anul 1887, în vârstă de 57 ani.*

Bunul D-zeu să-i aibă vecinic în grija sa!

ION RUSU ABRUDEANU

PREFAȚA

Mult discutata chestiune a Moților a avut însfârșit onoarea să fie pusă la ordinea zilei, cu convingere și căldură, din însăși inițiativa personală a d-lui Ion I. C. Brătianu, *fost și actual prim-ministru al României Mari. Acest luminat bărbat de stat, în înțelepciunea și patriotismul său îndeobște recunoscute, 'și-a zis, în Septembre 1927, că a sunat ceasul împlinirii vremii și pentru urmașii martirilor Horia, Cloșca, Crișan și Avram Iancu.*

Din clipa aceea fericită pentru soarta viitoare a bravilor Moți, atât de năpăstuiți sute de ani dearândul, o comisiune de trei, compusă din d-nii miniștri Alex. Lapedatu, G. Cipăianu *și* G. Tătărescu, *depune o muncă neobosită, sistematică și folositoare pentru ducerea la îndeplinire a gândului celui bun și mare, exprimat de șeful guvernului d. Ion I. C. Brătianu.*

Hotărârea aceasta fermă, luată de astă-dată în scopul bine determinat de a se înfăptui cu inimă și fără întârziere tot ceea-ce ar putea ajuta la prosperitatea economică și culturală a Moților, asupriți și ținuți în mizerie și întunerec de regimul maghiar numai din cauza virtuților lor strămoșești și a trecutului lor eroic, este desigur rezultatul meditațiunilor serioase și al studiului profund, la care știu personal că s'a dedicat d. Ion I. C. Brătianu, de 20 de ani încoace, asupra problemei de viață a Moților.

Fără a jicni pe nimeni, dar trebue să recunosc că d. Ion I. C. Brătianu este singura personalitate politică de mâna întâia din țară, care încă de pe timpul regimului unguresc și fiind ministru în România Mică, urmând unei chemări providențiale, a descins incognito *în mai multe rânduri prin satele și pela vetrele Moților, unde a stat de vorbă cu ei, le-a ascultat păsurile și le-a studiat trecutul lor glorios și scump tuturor Românilor.*

PARTEA INTÂIA

DIN TIMPURILE PREISTORICE PÂNA LA VENIREA UNGURILOR IN DACIA

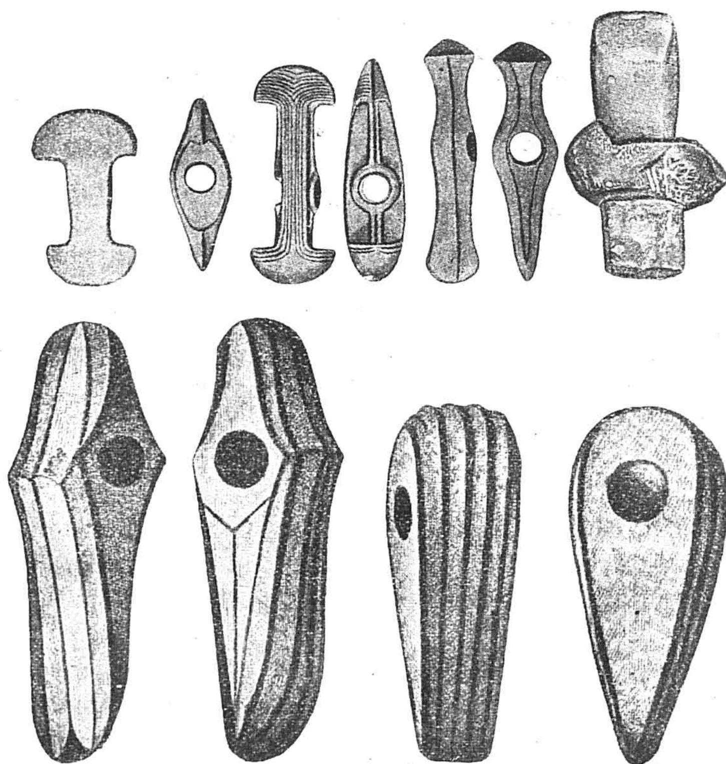
CAPITOLUL I.

DACIA INAINTE DE EPOCA ROMANA

Dintre toate popoarele, care au locuit în Dacia înainte de Romani, singuri dela Daci ne-au rămas oarecare urme, care dovedesc organizarea lor într'un stat compact şi independent. Incolo este atât de întunecoasă epoca neamurilor, care au populat Dacia înainte de Daci şi de Romani, încât orice problemă ce ni se înfăţişează ca adevăr istoric din viaţa acestor popoare este dela început contrazisă şi bănuită. Toţi scriitorii acestor vremi preistorice nu pot preciza aproape nimic în mod cert, nu pot stabili adevărul curat, adevărul istoric. Cu atât mai puţin poate fi aceasta în intenţia mea.

Renunţând deci la această sarcină, care întrece cu mult puterile şi mijloacele mele, mă voiu mărgini să amintesc pe scurt despre locuitorii preistorici de pe pământul României-Mari de azi, numai întrucât îmi stau în ajutor isvoare istorice bazate pe urme pozitive, care există, din fericire, mai ales în ceeace priveşte trecutul îndepărtat al Munţilor Apuseni ai Transilvaniei, adică al Moţilor. Dar şi aici ceeace voiu putea spune, este încă foarte puţin. In orice caz se poate afirma, fără tăgadă, că din timpurile cele mai vechi regiunea munţilor metaliferi ai Ardealului a format permanent un punct de atracţie deosebită, din cauza bogăţiilor ei în aur şi argint, pentru toate popoarele dornice de îmbogăţire. Aurul, acest metal preţios, a fost totdeauna „ochiul dracului" pentru toţi muritorii, începând cu Adam şi Eva.

Téglas Gâbor, fost director al şcoalei reale superioare din Deva şi unul dintre cei mai neobosiţi cercetători maghiari asupra trecutului Daciei Traiane, pretinde că pe pământul vechiului Ardeal s'ar fi perindat în epoca preistorică peste 370 de seminţii şi aşezări de popoare, care cu vremea pătrunseseră deabinelea în munţi, găsindu-şi adăpostul persoanei şi al avutului lor în ascunzişurile şi cavernele munţilor metaliferi.

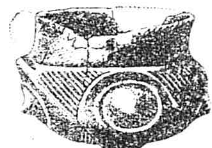
Industria neolitică în Dacia preistorică: diferite unelte economice de piatră, găsite în Ardeal.

Regretatul *Nicolae Densuşianu,* în voluminoasa sa operă *Dacia preistorică,* ocupându-se de primii locuitori ai Daciei din era quaternară (perioada paleolitică), acordă o deosebită atenţiune poporului *Pelasgilor* sau Proto-Latinilor, cari, dimpreună cu *Tracii,* ar fi aducătorii civilizaţiei epocei de piatră în sudul Europei. Cel dintâiu rege al lor ar fi fost *Uran* (pe la anul 6000 înainte de Christos), care a domnit peste ţinuturile dela nordul Istrului, adică a Dunărei de azi.

Relativ la epoca de piatră, archeologul ungur Téglas Gabor a descoperit în hotarul comunei Cetea, la 20 kilometri de Alba-Iulia, urme din viaţa *omului primitiv,* trăgând concluzia că firul descălecării acestui om primitiv este sudul Europei.

Herodot, istoricul antichităţei, sub influenţa industriei metalurgice şi a exploatărilor miniere, desvoltate la poporul grec de Fenicieni, aminteşte despre legăturile locuitorilor Munţilor Apuseni cu această industrie. Intr'adevăr, Herodot în cartea sa a IV, în care descrie răsboiul început în anul 513 înaintea erei creştine de către *Darius Histaspes,* regele *Perşilor,* în contra împărăţiei *Sciţilor,* din care

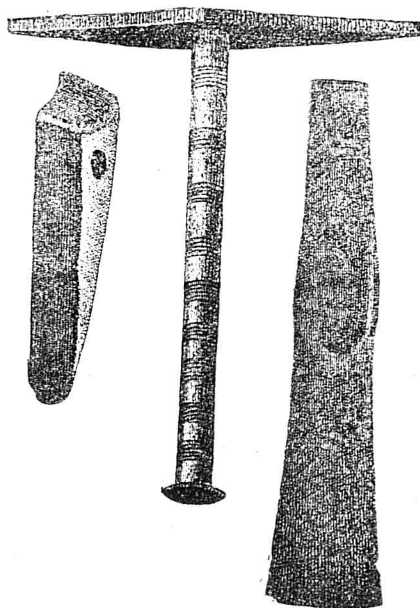

Specimene din ceramica preistorică a Daciei.

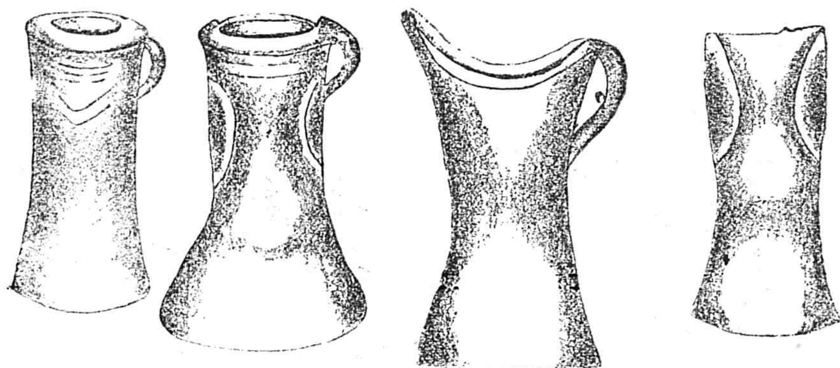
Unelte din epoca de bronz a Daciei.

spune că facea parte şi Transilvania de azi, afirmă că pe ţarmul râului *Maris* locuia un popor, care se desfăta în aur. Sub denumirea de Maris istoricii presupun că se înţelege Mureşul nostru de azi.

Iată dar o dovadă, că peste pământul vechiului Ardeal a stăpânit în timpurile preistorice între altele şi poporul *Sciţilor,* care, fiind alcătuit din mai multe seminţii, una din ele s'a emancipat

în cursul vremei ca popor dac, întemeiând țara *Daciei* cu o primitivă, însă independentă organizație de stat.

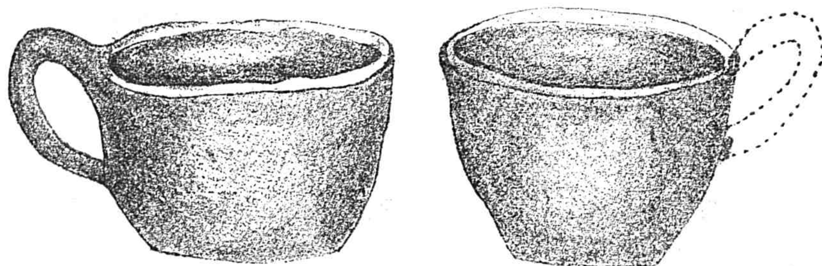
După precizările celor mai de seamă geografi și archeologi, Munții Apuseni cădeau tocmai în mijlocul Daciei, care era împărțită în *Dacia superioară* și *Dacia inferioară*.

Vase din epoca de bronz, găsite la Cetea și Spănlaca (Jud. Alba).

Tot Herodot mai spune că teritoriul vechiului Ardeal fusese locuit înaintea Sciților de către *Agatirși*. Se afirmă că primul rege al *Agatirșilor* ar fi fost *Agathyrsus*, fiul lui *Hercules*, având acest popor multe moravuri și obiceiuri comune cu *Tracii*, din a căror țară au emigrat aici în căutarea bogățiilor de aur.

După toate indiciile și urmele archeologice găsite până azi, se

Vase din vremea Sciților, găsite la Aiud.

poate susține că poporul *Dacilor* a fost singurul, care înainte de epoca romană a întemeiat o stăpânire mai trainică în Ardeal, ocupându-se pe lângă agricultură și cu meșteșugul băișagului, adică exploatarea minelor.

Dacii erau un popor harnic și rezistent, serios și sobru. Copiii

lor din cea mai fragedă vârstă făceau exerciţii gimnastice pentru întărirea şi dresarea corpului, ceeace i-a ajutat să devină neamul cel mai răsboinic din acea epocă. Credinţa lor religioasă, că adică moartea este puntea de trecere la o viaţă mai fericită, în care

Vase din epoca neolitică, găsite la Râmeţi şi Lopadia Română (jud. Alba).

se adăpostesc sub aripile divinităţei lor adorate, numită *Zamolxe,* i-a făcut atât de viteji, încât priveau moartea cu bucurie.

O altă seminţie, înrudită cu Dacii, era a *Geţilor,* a căror limbă, credinţă, moravuri şi obiceiuri le erau aproape comune.

După unii scriitori, cum e *Katancici,* atât Geţii cât şi Dacii aveau limba de origină slavă, o limbă slavă amestecată cu cuvinte greceşti şi sarmate, ceeace pare a fi verosimil, deoarece poetul

Monede dace, tipul Maia, având pe revers legenda IANVM (S) ARIM (us).

roman *Ovidius,* autorul *„Tristiilor"* şi *„Metamorfozelor"*, care fusese expulzat de împăratul August în Dacia, la *Tomis* (Constanţa de azi), spune că *Grecii* aveau colonii pe pământul Daciei.

Iată ce spune în această privinţă învăţatul nostru istoric *Vasile Pârvan* în monumentala sa operă *Getica:*

„Treptata pătrundere întâiu a *Grecilor*, apoi din secolul II înainte de Christos, a *Romanilor*, se poate urmări în toate fazele ei. Civilizaţia *celtică*, aşa de înrudită cu cea *romană* prin îndoitul ei izvor de inspiraţie, *elenic* şi *italic*, e astfel o introducere la Romanism, trăită de *Geţi* efectiv, până în straturile cele mai adânci ale populaţiei, încă cu două secole înainte de venirea primilor negustori romani în ţinuturile illyro-trace ale Dunării.

Decebal, regele Dacilor (81—107 d. Chr.).

„Inceput în secolul IV înainte de Christos prin *Celţi*, intensificată din secolul II înainte de Christos chiar de Romani, occidentalizarea *Geţilor* din Carpaţi nu putea duce decât la un singur rezultat: în momentul când *Romanii* luau definitiv la Dunăre rolul civilizator al *Celţilor*, supunându-i şi pe aceştia, din Gallia şi până la gurile Dunării, formelor de viaţă romane, *Dacia* era perfect pregătită să devie şi ea romană".

Istoria propriu zisă a *Dacilor* se cunoaşte abia dela anul 330 înainte de Christos. Astfel împăratul *Alexandru Macedoneanul* face diferite încercări spre a atrage de partea sa pe răsboinicii Daci în expediţiile ce întreprindea pentru cucerirea Asiei.

Istoria citează printre regii Dacilor pe *Sarmiz*, restauratorul vechei capitale a Daciei *Sarmiz-Eghethuza* (Grădiştea de azi). Sub acest rege s'au întemeiat şi alte oraşe în Dacia. Dintre acestea relevăm oraşul *Tarnis*, care se presupune că ar fi existat pe locul Albei-Iulii de azi.

Descoperirile archeologice din vremea din urmă ne indică rămăşiţe de localităţi dace nu numai dealungul văii Mureşului, ci chiar şi în creerii Munţilor Apuseni: la Roşia Montană, Cărpeniş, Corna, Bucium, apoi Zlatna, Valea Dosului şi Ampoiţa.

Minele de aur dela Roşia Montană, Corna şi Bucium au fost exploatate destul de febril şi pe timpul Dacilor, deoarece regele lor *Sarmiz* ştia bine că temelia statului dac n'o poate constitui numai singură vitejia poporului său, ci şi buna lui stare economică. Bazat pe această convingere, el a început să exploateze cât mai intensiv minele de aur. Monedele de aur bătute, având inscripţia lui Sarmiz, confirmă aceasta. Se presupune că monetăria dacă ar fi fost la *Tarnis*.

Dintre toţi regii Dacilor, printre cari istoria numără între alţii pe *Boerebista, Duras, Cotis* etc., cel mai vestit şi mai viteaz a fost *Decebal*, care dela anul 86—105 după Christos a purtat crâncene răsboaie cu Romanii, cari voiau să ocupe Dacia, atraşi fiind de bogăţia minelor de aur şi de produsele agricole ale ţinuturilor dunărene.

In aceste lupte, *Decebal* a izbutit să reziste o serie de ani tendinţei de expansiune a Romanilor, dar n'a putut să menţină independenţa ţărei sale atunci când *Romanii*, bine pregătiţi şi înarmaţi, odată cu terminarea podului de peste Dunăre dela Turnu Severin, măreaţa operă technică a architectului *Apollodor* din Damasc, hotărîseră ca, cu orice jertfe, să ocupe Dacia şi să spele astfel ruşinea tributului impus împăratului *Domiţian* de către Decebal, care în anul 105 a fost bătut, iar ţara sa ocupată de împăratul *Marcus Ulpius Traianus*.

CAPITOLUL II.

DACIA SUB DOMNIA IMPĂRAŢILOR ROMANI

Fără îndoială, pierderile în oameni suferite de *Daci* în răsboaiele lor cu *Romanii* au produs o scădere însemnată în populaţia băştinaşă şi dacă vom ţine în seamă şi de emigrarea elementelor bogate dintre locuitorii Daciei, exod natural în vremuri turburi şi de răsmeriţă, ne putem face o idee mai lămurită despre golul găsit de armata romană, în populaţia Daciei, cu prilejul ocupărei ei.

In faţa acestei situaţiuni, prima preocupare a împăratului Traian a fost colonizarea nouei provincii cucerite cu braţe de muncă, aduse din diferite părţi ale vastului său imperiu, operă mare, pe care a condus-o şi organizat-o el însuşi. Cei dintâi colonişti au fost aduşi din Italia, Dalmaţia, Epir, apoi din nordul Africei şi din vestul Asiei (Nicomidia şi Bitynia). Acest amestec de colonişti avea să cultive câmpiile nouei provincii şi mai ales să-i exploateze bogăţiile miniere.

Impăratul Traian, în cursul celor 20 de ani ai domniei sale, a desvoltat în această direcţie o activitate rodnică şi intensă, care a stors admiraţia întregei omeniri din acele timpuri, fixându-l printre cei mai mari, mai viteji şi mai înţelepţi potentaţi. Personalitatea lui întrunea într'un mod armonios calităţi superioare, ca bunătatea, energia, cumpătarea, nobleţea şi cuminţenia politică. Toate aceste însuşiri marele împărat le-a pus în întregime în slujba organizărei sistematice a nouei sale provincii, care a căpătat numele de *Dacia-Traiană,* fiind bine secundat de un mare număr de ofiţeri distinşi, cărora, drept răsplată pentru munca şi jertfele lor, le da pământ, onoruri şi funcţiuni importante, împreunate cu frumoase beneficii materiale.

Principala lui grijă a fost să lege Dacia cu Roma, capitala imperiului, prin drumuri şi comunicaţii lesnicioase. Podului de

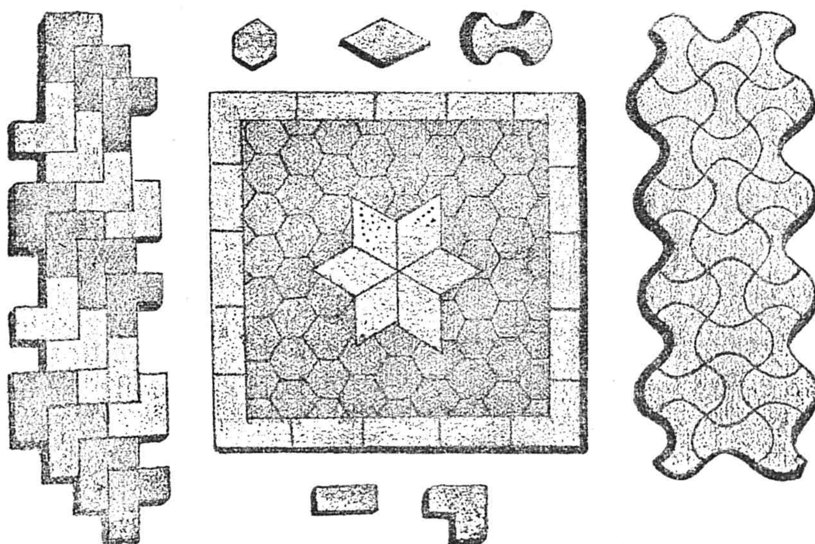
Impăratul Traian (98—117 d. Chr.)

peste Dunăre, construit de inginerul Apollodor la Turnu-Severin în vederea campaniei hotărîtoare împotriva Dacilor, trebuia să-i

Săpături pentru descoperiri archeologice la Apulum (Alba Iulia).

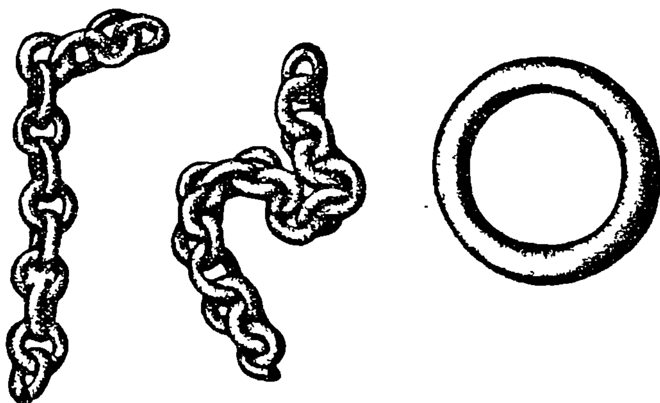
urmeze construirea unei întregi reţele de drumuri bune. Printre numeroasele linii de comunicaţie din noua provincie — toate cu

Mozaicuri de cărămidă, găsite cu ocazia săpăturilor făcute la Alba Iulia

gravitaţie spre Roma — amintim cu deosebire două, care privesc direct ţinutul Munţilor Apuseni.

Cel dintâiu drum de mare însemnătate economică era şoseaua, care pleca din *Apulum* prin *Ampela* (Ampoiţa de azi) la *Ampelum* sau *Auraria minor* (Zlatna), un centru al administraţiei miniere. Acest drum urma malul drept al Ampoiului, începând dela comuna Miceşti peste Gura Ampoiţei şi peste Tăuţi până la Găureni, iar de aci trecea pe malul stâng al Ampoiului până la Zlatna, care, ca centru de administraţie minieră, avea cinci căi de legătură cu regiunile miniere din apropiere. Astfel una ducea spre Fericel şi Dealul Ungurului de azi, a doua spre Almaşul-mare, a treia spre Abrud *(Auraria maior)*, a patra spre Roşia-Montană *(Alburnus maior)* şi a cincea traversa peste masivul Corabiei-Vulcoiu, prin Bucium, la Baia-de-Arieş (Ofenbaia).

Obiecte de bronz din epoca romană, găsite la Alba Iulia.

Al doilea drum important din ţara Moţilor de azi era cel descoperit de profesorul ungur Téglas Gabor din Deva, drum care trecea pe malul Crişului repede la Răchiţele, iar de aici peste Muntele Mare la Albacul din zilele noastre şi de aici pe malul Arieşului în jos, atingând Câmpenii, conducea la Roşia-Montană, de unde străbătea peste Corabia până la Zlatna.

Este de admirat cum spiritul practic roman a ştiut să lege ţinutul minier al Munţilor Apuseni, adică *Dacia-Apulensis* (Dacia de mijloc), printr'o arteră destul de principală de comunicaţie, cu *Dacia Porolissensis* (Dacia de nord). In cât priveşte *Dacia Malvensis* (vechiul regat de până mai eri), care constituia a treia provincie romană a Daciei Traiane, îşi avea arterele ei principale de comunicaţie cu celelalte două provincii de mai sus prin pasul Turnului Roşu, apoi prin Mehadia şi Orşova de azi.

Deasemenea este de remarcat principala şosea, care conducea

la Roma şi care plecând prin *Sarmiz-Eghethuza* (Grădiştea de azi), Geoagiul-de-jos, Blandiana, Portul Murăşului, Alba-Iulia *(Apulum)*, Aiud *(Brucla)*, Mirăslău, Ocnele Murăşului *(Salinae)*, Vinţul-de-sus, Turda *(Potaissa)* peste Harastăş, atingea Câmpia Turdei şi trecea la Cluj *(Napoca)*, iar dela Agârbiciul unguresc de azi mergea în valea Almaşului până în Sălaj.

Două altare descoperite la Alba Iulia: primul al lui L. Aurelius Marinus şi cel d'al douilea al lui Aurelius Chrestus.

Nu trebue să uităm că şi Alba-Iulia *(Apulum)* avea drumuri admirabile cu regiunea podgoriei dela Şard, Ighiu, Ţelna, Cricău şi Bucerdea-vinoasă până la Galda.

Romanii, ca constructori de şosele, erau neîntrecuţi. Ei nu se preocupau prea mult dacă construirea ei era grea din punct de

vedere technic, ci se uitau în primul rând să fie scurtă. Ei evitau curbele şi preferau trasarea drumurilor în liniile cele mai drepte posibile. Şoselele strategice aveau, din distanţă în distanţă, nişte coloane de piatră înfipte în pământ, cari indicau kilometrajul în mile romane (o milă = 1.48 kilometru).

Aceste admirabile căi de comunicaţie erau construite de lucrători sclavi şi cu ajutorul armatei active. Pentru întreţinerea lor se percepeau anumite taxe, pe care populaţia le plătea bucuroasă, cunoscându-se şi pe acele vremuri proverbul: *timpul e ban*, fiindcă pe drumuri bune şi drepte omul ajunge totdeauna la ţintă mai repede. O dovadă despre buna stare a drumurilor în epoca romană, care era dată în grija unor funcţionari speciali, ne-o atestă şi faptul că trăsurile de poştă, trase de cai, parcurgeau şi pe atunci între 10 şi 12 kilometri pe oră, deci ca în timpurile moderne de azi.

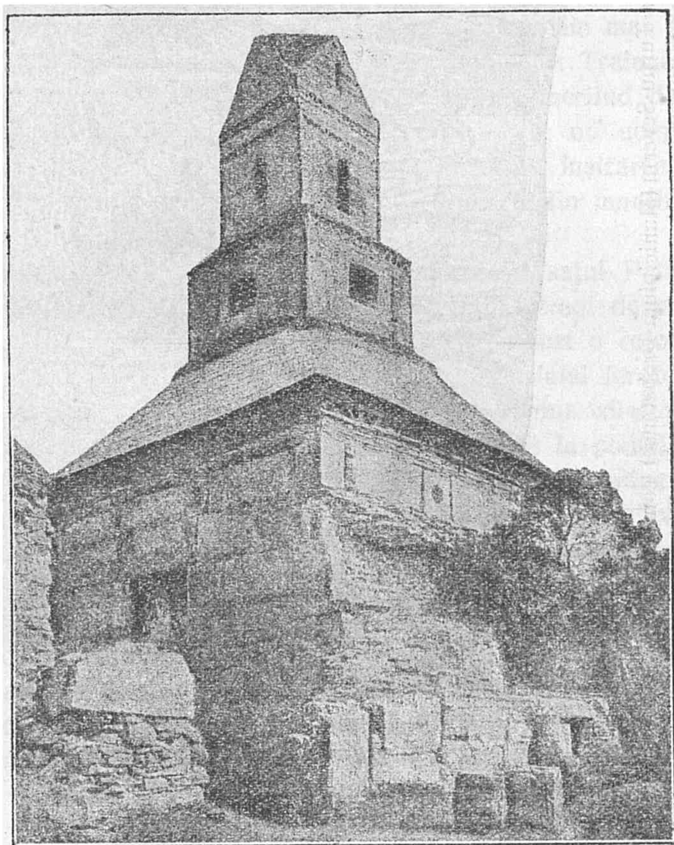
Statuia împăratului Antoninus Pius (137—161 d. Chr.), care şi-a câştigat mari merite pentru desvoltarea coloniei romane dela Apulum (Alba Iulia).

Opera de organizare întreprinsă de împăratul Traian s'a întins aproape pe toate terenurile. Intre altele, el a dat o deosebită atenţie restaurării oraşelor distruse în cursul răsboaielor cu Dacii şi cari erau importante centre militare şi economice. Mută capitala dela *Sarmiz-Eghethuza* la *Apulum* în scopul de a da nouei provincii o organizaţie după tipul roman.

Pentru o mai bună administraţie şi pentru siguranţa provinciei, împăratul Traian a adus aici patru legiuni importante, anume legiunile: *I Adjutrix, V. Macedonica, VII. Claudia şi XIII. Gemina.* Primele trei legiuni (I, V şi VII) au fost aşezate în nordul provinciei, drept apărare în contra invaziunilor barbare, iar legiunea XIII a fost destinată părţei de mijloc a Daciei cu sediul la *Apulum* (Alba-Iulia).

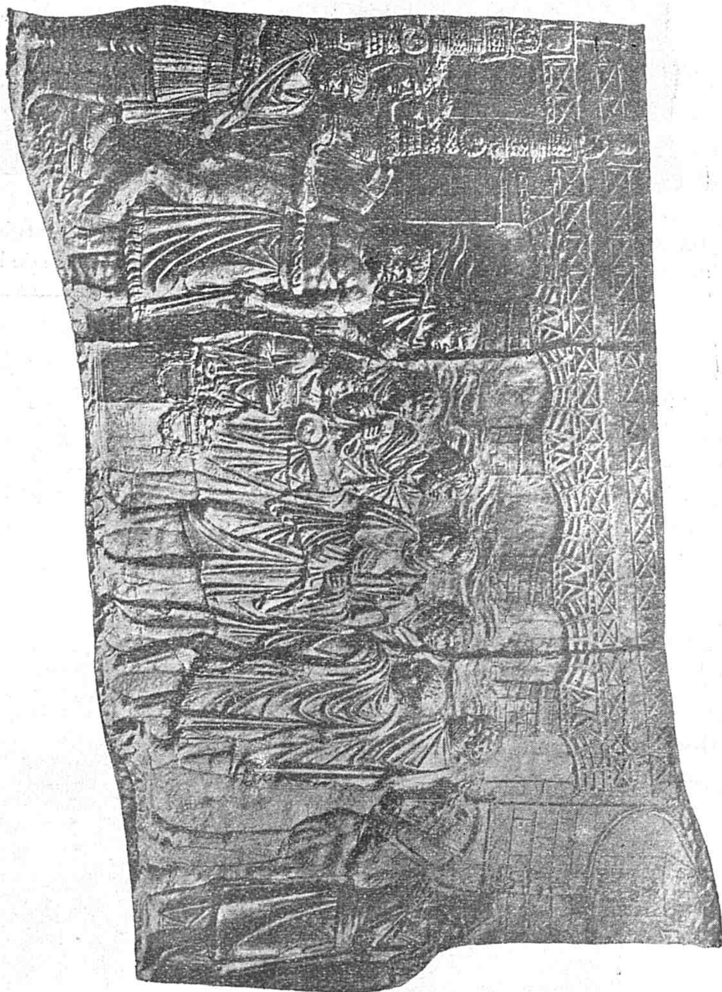

Regele Decebal și generalii săi îngenunchiând înaintea împăratului Traian și cerând pace. (Scenă luată după columna împăratului Traian de la Roma).

Mausoleul generalului roman Longinus din comuna Densuş (ţara Haţegului), devenit azi biserică română unită.

Administrația provinciei era condusă de delegați ai împăratului, cărora le era subordonată nu numai armata, ci și populația civilă și funcționarii administrativi. Acești delegați purtau diferite titluri, ca *Legati Caesarum, Legati Augustales, Consules, Pro-*

Podul de peste Dunăre dela Turnu-Severin (Municipium Drobetense) construit de împăratul Traian după planurile architectului Apollodor din Damasc, autorul Forului și Columnei lui Traian din Roma (Această planșă, luată de pe Columna lui Traian, reprezintă inaugurarea solemnă a podului. In primul plan se vede podul în lungimea sa, cu picioarele și impozantele sale arcuri, apoi tablierul de lemn cu dubla sa balustradă).

consules, Procuratores Caesarum, Praefecti Augustales, Protopretores etc., toți funcționari superiori imperiali.

Cel dintâiu delegat sau loc-țiitor al împăratului Traian a fost *Terentius Scaurianus* pela anul 110 după Christos.

Concomitent cu organizarea administrativă, politică și economică, împăratul Traian a procedat și la organizarea militară, ale

cărei urme se văd până în zilele noastre pe locul *castrelor romane,* cari erau pure colonii şi fortificaţii militare.

Unul dintre cele dintâi castre romane s'a ridicat de legiunea XIII Gemină la Veţel, lângă Deva, în faţa drumului ce se deschide, prin satul Căinel, spre munţii metaliferi din regiunea Băiţei. Al doilea castru s'a edificat la *Apulum,* căruia i-a urmat castrul dela Tăuţi, care se vede şi azi pe vârful dealului conic numit *Cetatea,* apoi altele pe tot cursul Murăşului şi în partea de jos a Arieşului.

Importanţei deosebite, pe care o acordau Romanii exploatării minelor de aur din munţii Abrudului, se datoreşte construirea castrelor militare dela Roşia Montană, Abrud, Corna, Câmpeni, Baia-de-Arieş şi Valea-Dosului. Situaţia geografică a Munţilor Apuseni favoriza mult fortificarea lor prin aceste castre romane.

Nu intră în cadrul lucrărei de faţă să ne ocupăm mai pe larg despre toate urmele de colonii şi castre din Dacia Traiană. Enumerarea lor ar necesita volume întregi numai descriind descoperirile făcute în privinţa oraşului *Apulum* — şi nu acesta este scopul nostru. De aceea ne mărginim strict la înşirarea acelor urme, care sunt referitoare la regiunea minieră din munţii Abrudului.

In această ordine de idei vom aminti că în satul Pătrânjeni, de lângă Zlatna, s'au găsit în 1717 fundaţii întregi de case romane, care ne fac să presupunem că şi aici a fost o colonie romană. Mai mult chiar: Cu prilejul construirei liniei ferate Alba-Iulia—Zlatna, săpăturile făcute au scos la lumina zilei inscripţiuni comemorative, care ne lasă să deducem că la poalele munţilor din preajma satului Pătrânjeni au fost cândva mine în exploatare.

Tot în hotarul acestei comune s'a găsit monumentul comemorativ al *procuratorului Aelius Sostratus,* care azi formează prestolul (masa de jertfelnic) bisericei ortodoxe din loc, pe care o deserveşte vrednicul preot Amos Opriş.

In capitolul despre exploatarea minelor de aur sub Romani vom avea ocazia să precizăm şi mai bine importanţa archeologică a diferitelor urme preţioase ce ne-au rămas din timpul strămoşilor noştri romani.

CAPITOLUL III.

LEGIUNEA XIII GEMINA

In capitolul precedent am arătat că împăratul Traian, îndată după ocuparea Daciei, s'a preocupat cum ar putea-o asigura mai bine în contra invaziunilor barbare şi a-i păstra liniştea internă, atât de necesară desvoltărei şi propăşirei unui stat, şi că în acest scop bine definit a adus în Dacia patru legiuni militare.

Munţii Apuseni cu cele 6 regiuni miniere, despre care vom vorbi mai pe larg în capitolul despre exploatarea minelor de aur sub Romani, au fost încredinţaţi pazei şi supravegherei legiunei XIII Gemina, din sânul căreia personalităţi de seamă erau luate şi însărcinate cu conducerea coloniilor mai mari.

Cadrele acestor legiuni se recrutau de regulă dintre cetăţenii romani lipsiţi de mijloace din diferite părţi ale imperiului. Soldaţii lor, cari în timp de pace făceau serviciu de jandarmi, iar în vreme de răsboiu trebuiau să apere graniţele, primeau o soldă fixă de 205—360 denari pe an.

Supremul comandant al legiunei era totdeauna un senator roman cu mandatul de delegat *(legatus)*, care în primii ani după cucerire îndeplinea şi atribuţiunile de guvernator-procurator al Daciei. Mai târziu această demnitate s'a divizat în una cu caracter strict militar şi alta cu caracter administrativ. In fruntea armatei ajunseseră astfel 6 tribuni, având fiecare îndatorirea să comande legiunea câte două luni din an, făcând slujba cu schimbul.

In împrejurări normale, legiunea se compunea din şease mii de ostaşi, repartizaţi în 10 *cohorte* de câte 600 oameni. Fiecare cohortă era împărţită în *manipulae*, adică în companii de câte 200 ostaşi. Fiecare companie se mai sub-diviza în unităţi de câte 100 soldaţi, numite *centurii*. Cele 60 de centurii, care con-

stituiau legiunea, erau comandate de un ofiţer superior, numit *centurio*. Instrucţia, exerciţiile tactice şi strategice, alimentarea trupei şi justiţia militară cădeau în grija acestor centurioni.

Corpul ofiţeresc era compus din ofiţeri superiori şi ofiţeri inferiori. Ostaşul de rând, care da probe de curaj şi inteligenţă, putea să ajungă ofiţer centurion. Gradul cel mai inferior din armată era *secutor tribuni* (ordonanţa tribunului). Acestuia îi urma *tesserarius,* care aducea ordinele de zi. După acesta venea adjutantul centurionului, numit *optio* (plutonier), care era numit

Tablă de marmură dedicată de Lysias legiunei XIII Gemină, găsită la Portul Mureşului, lângă Alba Iulia.

astfel prin faptul că centurionul avea facultatea să şi-l aleaga dintre ostaşii întregei centurii. Grade mai înalte la trupă erau: *signiferi,* cari, ca şi *vexilarii,* purtau drapelele şi insigniile companiilor şi cohortelor.

Serviciul de intendenţă şi administraţie a armatei îşi avea deasemenea ofiţerii săi. Dintre aceştia gradul întâiu era *adjutor officii rationum,* care era şeful cancelariei comandamentului trupei. Urmau apoi: *cornicularius* şi *librarius; mensores,* cari achiziţionau cerealele pentru hrana trupei; *metatores* (personalul armei

geniului); *speculatores* (curierii) şi *frumentarii centurionis,* cari aveau datoria de a satisface nevoile alimentare ale trupei.

Din mijlocul cadrelor armatei se recrutau şi comptabilii oficiilor civile ale imperiului, dar aceştia funcţionau numai în serviciile din administraţia minelor, ca la *Ampelum* (Zlatna). Ei purtau titlul de secretari ai procuratorului. Ofiţerii din regiunile miniere jucau un rol important şi aceia dintr'înşii, cari primeau însărcinări speciale, purtau ca semn de distincţie inel de aur. Ei se mai deosebiau de ceilalţi ofiţeri şi prin uniforma lor mai luxoasă, căci îşi coseau uniforma cu fire aurite şi purtau arme încrustate cu aur sau fabricate total din aur. Haina reglementară era tunica de postav.

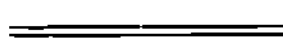
Este de remarcat că ofiţerii, printre alte arme, purtau şi sabie ca azi, cu diferenţa apreciabilă că mânerul sabiei era făcut din aur, argint sau fildeş, după grad.

Puterea imperiului roman era simbolizată în armată prin emblema *aquilei* (a vulturului), care era turnată din aur sau argint. In vreme de răsboiu, steagurile cu emblema imperială erau purtate în capul legiunei, iar în timp de pace erau păstrate la sediul ei.

Niciodată nu s'a întâmplat ca legiunei XIII Gemină, în decursul timpului cât a staţionat şi luptat în Dacia, să i-se fi răpit de duşmani vre-un drapel cu vulturul roman, acest simbol al puterei.

In ce priveşte solda ostaşilor şi ofiţerilor este instructiv de amintit că ei, odată aduşi în Dacia, primeau leafa dublă, ceeace ilustrează bogăţia tezaurului roman. Unora li-se mai da, drept încurajare şi pentru merite speciale, pământ de cultură, ceeace a contribuit ca mulţi militari să ajungă la frumoase situaţiuni materiale.

Am cules spicuind aceste interesante amănunte din bogata colecţiune de documente vechi, cunoscută sub numele de *Corpus Inscriptionum Latinarum,* numai în dorinţa ce am de a putea cititorul să-şi facă o idee mai exactă despre organizarea legiunei XIII Gemină, care timp de aproape două veacuri a ţinut în respect pe numeroşii duşmani barbari ai vastei împărăţii romane şi a dat cel mai preţios concurs autorităţii statului roman în exploatarea bogăţiilor miniere.

CAPITOLUL IV.

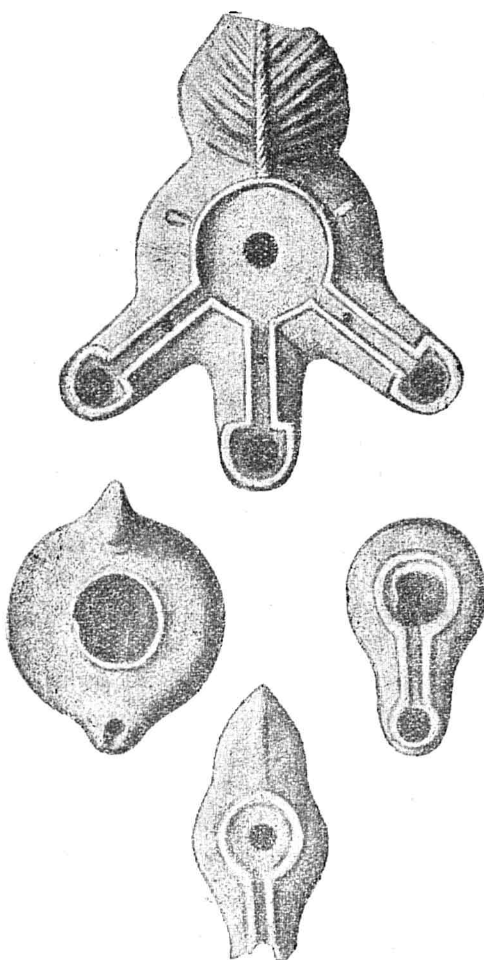
MINELE DE AUR DIN MUNŢII ABRUDULUI IN EPOCA ROMANĂ

Din timpurile cele mai vechi, pe care cercetătorii istorici nu le-au putut fixa încă cu preciziune, munţii Abrudului, cu minele lor de aur, au format un fel de Californie pentru popoarele, care i-au stăpânit. Herodot ne spune că la anul 513 înainte de Christos trăia pe ţărmurii râului *Maris* (Murăşul de azi) poporul Sciţilor, care se *desfăta* în aur. Este neîndoios, după cum afirmă şi constată autori dintre cei mai serioşi, că minele de aur din munţii Abrudului au fost exploatate şi în timpul dinaintea Dacilor şi în vremea acestora, dela cari ne-au rămas diferite monede de aur cu inscripţii doveditoare, dar mai ales în epoca Romanilor, cari reuşiseră să le exploateze într'un mod cu mult mai inteligent.

Dovezi temeinice despre acest adevăr sunt diferitele urme preţioase, care ne-au rămas dela Romani, precum *ştearţurile* (un fel de lămpi cu uleiu), unelte technice şi de casă, juvaere de preţ, bani de aur şi de argint, vase, inscripţiuni, urme şi câmpuri întregi de cimitire şi pe deasupra tuturora celebrele şi nepreţuitele *table cerate* dela Roşia Montană *(Alburnus major),* despre care ne vom ocupa la locul său mai amănunţit.

Noi nu ezităm a crede că între motivele, care au împins pe împăratul Traian să ocupe cu orice preţ Dacia, cel mai principal l'au constituit comorile în aur din munţii metaliferi ai Abrudului *(Auraria major* sau *Alburnus minor).* Faptul acesta se explică dealtfel şi prin graba cu care, îndată după victoria obţinută în contra Dacilor, legiunea XIII Gemină a ocupat întreagă regiunea muntoasă dintre Arieş, Crişul alb şi Murăş, iar împăratul Traian n'a întârziat de a trimite aici colonişti harnici şi pricepuţi în meşteşugul exploatărilor miniere. Sistemul de exploatare mi-

nieră uzitat de poporul dac n'a putut satisface pretenţiunile romane, care urmăreau sporirea producţiunei de aur, şi de aceea nu e de mirare că au fost aduşi aici muncitori specialişti, printre cari excelau Dalmatinii şi Epiroţii. Minele *Cetatea mare* şi *Cetatea mică* dela Roşia Montană şi anume din muntele Cârnicul-Mare sunt şi azi o icoană vie a ingeniosului mod de extracţiune practicat de Romani. Masivul Cârnicului din timpuri preistorice a fost sfredelit şi para-găurit de jur împrejur şi de sus în jos, prin galerii sau ştolne, ca o cetate asaltată de braţe dornice cu orice preţ de pradă şi de îmbogăţire. Din examinarea minelor *Cetatea mare* şi *Cetatea mică* se poate vedea deosebirea dintre felul vechiu de exploatare şi cel de azi. Romanii erau foarte abili în săparea cavernelor cu arcuri boltite aproape architectonic. Unele din aceste caverne boltite în masiv tare pietros atrag şi azi admiraţia vizitatorilor.

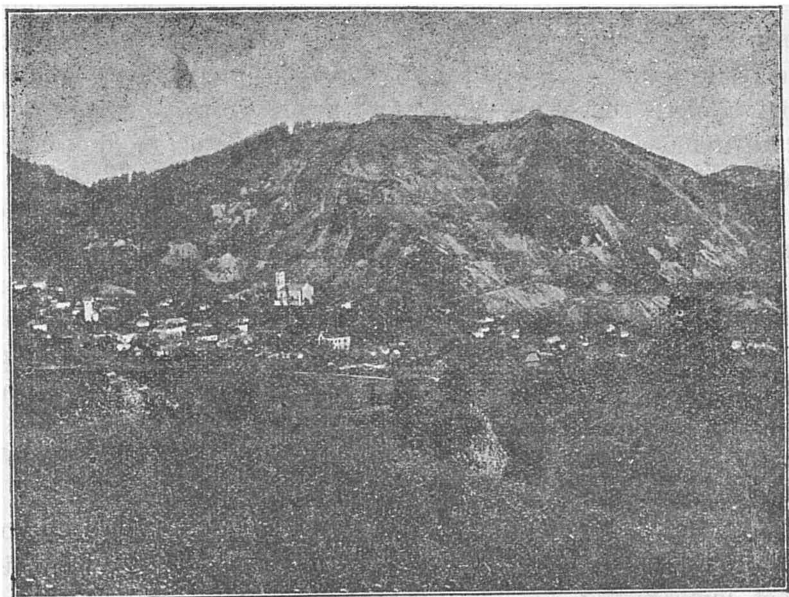
Ştearţuri romane (lămpi cu uleiu), de cari se serviau minierii în interiorul minelor de aur.

Regiunile miniere exploatate din timpul Romanilor şi până azi se grupează în modul următor:

1. *Regiunea Băiţei.*
2. *Regiunea Băii-de-Criş* şi *Ruda,* de lângă Brad, în raionul căreia cade bogata mină *Cei 12 Apostoli,* azi proprietatea societăţei *Mica.*
3. *Regiunea Fericel, Măgura* şi *Dealul Ungurului.*

4. *Regiunea Almaşului Mare* din jurul muntelui *Dosul Negru*. Toate aceste regiuni aparţin judeţului Hunedoara de azi.

5. *Regiunea Corabiei-Vulcoiu,* dela Dealul Mare, care desparte valea Ampoiului de munţii Abrudului, până la comuna Bucium cu cele 6 sate ale sale, cuprinzând, între altele, minele *Sf. Petru şi Pavel,* odinioară cea mai bogată regiune mineră. Urmele archeologice găsite în cursul vremei, ca unelte, inscripţiuni, rămăşiţe de locuinţe stabile romane, dar mai ales cimitirul din jurul muntelui Corabia ne îndreptăţesc a crede că aici s'a desfăşurat o

Muntele Cârnicul mare dela Roşia-Montană (Alburnus maior), unde de mii de ani se exploatează minele de aur, cu vederea Roşiei Montane de azi.

înfloritoare şi fecundă exploatare mineră. In această regiune s'au întrebuinţat de Romani ca lucrători şi sclavi aduşi din diferitele provincii romane. Una din tablele cerate descoperite ne lămureşte acest adevăr.

6. *Regiunea Roşiei Montane,* care a întrecut în bogăţia minereului chiar şi pe cea anterioară (Corabia-Vulcoiu). *Minele Cetatea mare* şi *Cetatea mică,* minele *Orlea* şi *Sf. Cruce,* care se întind în masivul munţilor Letea, Igren, Camniţa şi Cârnicul Mare, do-

vedesc că aici a trăit cea mai importantă colonie de minieri. Această colonie a fost aşezată unde este Roşia Montană de azi şi unde s'au găsit, pelângă nepreţuitele *table cerate,* nenumărate urme şi vase romane, inscripţiuni şi monumente funerare.

Regiunile 5 şi 6 fac azi parte din judeţul Alba.

7. *Regiunea Băii-de-Arieş* (Ofenbaia), ultima regiune minieră şi care aparţine azi judeţului Turda. Şi aici s'au găsit diferite unelte şi obiecte vechi de exploatare, dar, durere, nu ni s'au păstrat.

In primii ani după ocupaţie, statul roman îşi administra minele prin ofiţerii legiunei XIII Gemină. Aceştia îndeplineau toate lucrările technice, de control şi cancelarie. In fruntea administraţiei miniere stătea un procurator, numit *procurator aurariarum,* care trebuia însă să fie specialist şi se deosebia de procuratorul administrativ al provinciei.

Dintre cei mai marcanţi procuratori, cunoscuţi posterităţii, citäm între alţii pe:

a) M. Ulpius Hermias, primul organizator al exploatărilor miniere, care s'a ridicat la această demnitate dintre libertinii împăratului Traian. Desigur trebue să fi fost un om de valoare şi priceput, căci după moarte rămăşiţele sale pământeşti au fost transportate la Roma din ordinul împăratului.

b) Neptunalis, de asemenea libertin. El a ridicat soţiei sale un monument funerar, care a fost găsit la *Ampelum* (Zlatna).

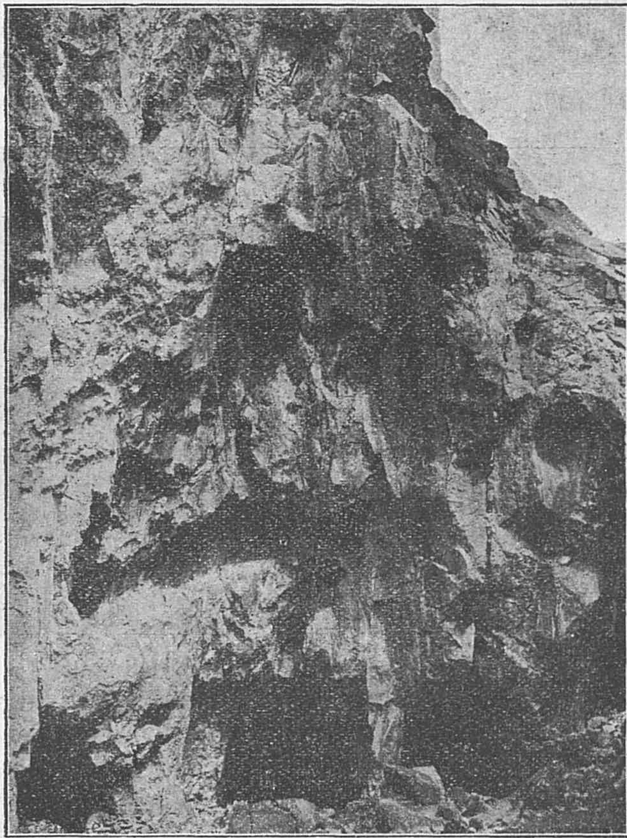
c) Papirius Rufus, primul procurator ajuns la acest înalt post din clasa de jos. A murit în Zlatna, dar nu se ştie locul unde a fost înmormântat.

Mai amintim pe procuratorii *Sempronius Urbanus, Macrinius Macer, Caius Aurelius Salvianus,* sub care s'a construit apeductul dela Zlatna, şi *Aelius Sostratus,* al cărui monument a fost descoperit în hotarul comunei Pătrânjeni, de lângă Zlatna. Acest monument formează azi, după cum am mai spus şi în altă parte, prestolul bisericei române ortodoxe din Pătrânjeni.

Urmele epocei romane din prima jumătate a secolului III după Christos ne lămuresc că direcţia superioară technică şi administrativă a minelor o exercita *procuratorul general al provinciei,* care îşi avea reşedinţa la *Apulum* (Alba Iulia). Unul dintre aceştia a fost şi *Caius Aurelius Salvianus,* avansat din demnitatea de *procurator aurariarum.*

In cancelariile administraţiei miniere stătea în primul rând archivarul *(tabularius)*. Printre aceştia a fost şi *Lucius Ianuarius Romulus,* după cum dovedeşte sarcofagul găsit la Alba Iulia în anul 1772, în aula episcopiei romano-catolice.

Inregistrarea şi contabilizarea diferitelor lucrări o efectuau aşa numiţii *librarieni,* cari se recrutau dintre militari cu cunoştinţă de carte. Dintre aceştia pomenim pe *M. Aurelius Antoninus* şi

Cetatea Mare cu urmele exploatărei prin foc din timpul Dacilor şi Romanilor.

Helvius Primanus, cari au fost repartizaţi din sânul legiunei XIII Gemină la direcţia minelor din *Ampelum* (Zlatna).

Casierul direcţiunei sau administraţiei miniere se numea *dispensator.* Dintre aceştia urmele istorice ne transmit numele lui *Callistus,* care la început fusese rob sau sclav împărătesc.

Pentru a nu rămâne restanţe de hârtii nerezolvate, prin bi-

rouri, procuratorul putea să angajeze şi alţi funcţionari, pe cari însă îi plătea din beneficiile sale.

Procuratorul minelor, ca funcţionar superior al statului roman, avea datoria principală să încheie socotelile veniturilor, pe care le trimetea apoi la tezaurul împărătesc *(patrimonium caesaris)*. Procuratorul trebuia să poseadă cunoştinţe geologice şi technice, pe lângă serioase noţiuni de bună administraţie şi comptabilitate.

Controlul şi poliţia băilor le exercita armata sub comanda unui ofiţer.

Deşi subsolul din regiunile miniere era proprietatea statului,

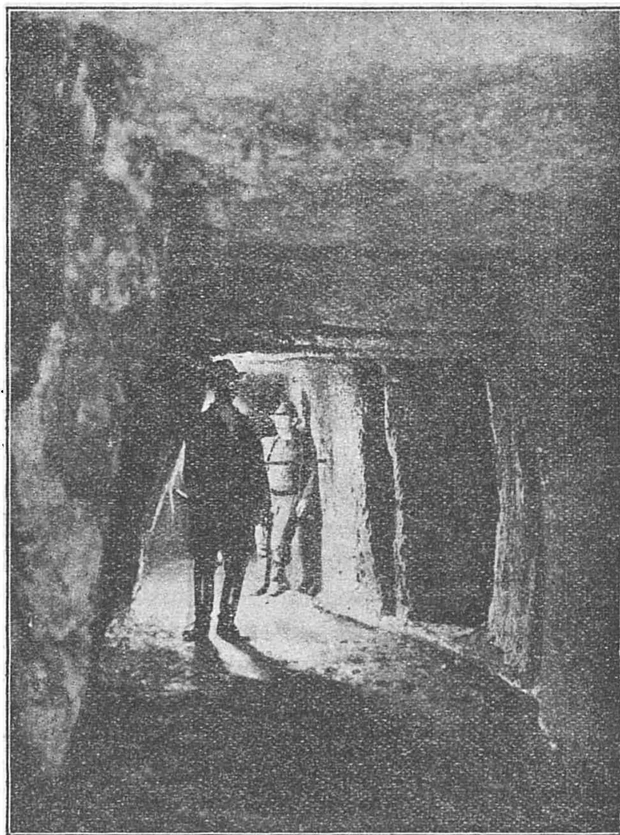
Altă vedere a Cetăţei Mari dela Roşia Montană.

totuşi găsim şi urme de exploatări miniere particulare. De sine înţeles, aceste întreprinderi aveau o întindere mult mai mică şi exploatarea lor era mai primitivă. Pentru aceste teritorii sau perimetre, particularii plăteau statului o arendă fixă. Aceasta se constată şi din *tablele cerate* cu No. IX, X şi XI. Arenda era de circa 70 denari pe jumătate an, adică cam 60 lei aur. Perimetrul unei astfel de mine, dată în arendă, era cam cât ar putea lucra 20 de muncitori. Obiceiul arendărei minelor de către stat se practica mai mult în regiunile Roşiei Montane, Băii-de-Arieş şi Corabia-Vulcoiu.

Este interesant de a constata că exploatarea minelor de aur se

făcea şi în epoca română, aproape în aceleaşi condiţiuni şi forme, ca şi în vremea de azi, cu excepţia instalaţiilor moderne din uzinele technico-mecanice, necunoscute celor din vechime. Aurul se scotea din minereu prin foc, prin spălat şi prin măcinarea cu piue, adică *şteampuri.* Acest procedeu nu se deosebia prea mult de cel de azi.

Se crede că cu începere din veacul III după Christos, statul

O galerie veche din timpul Romanilor în mina de azı a statului dela Roşia Montană.

roman îşi muncea minele şi cu o parte dintre condamnaţii la munca silnică *(domnationes ad metalla* şi *in opus metalli).* Categoria celor dintâi săvârşea o muncă mai grea, iar ceştialalţi *(in opus metalli)* mai uşoară.

Funcţionarii din administraţia minelor, după împlinirea anilor

de serviciu, primeau pensie, iar cei cari se ridicau în funcțiuni din rândurile sclavilor își redobândiau libertatea.

Din studiul inscripțiilor descoperite și mai ales grație *tablei cerate* cu No. 15, rezultă că la Roșia Montană *(Alburnus maior)* și la Zlatna *(Ampelum)* muncitorii minieri erau constituiți în societăți cu caracter social, numite *collegium aurariarum,* sau cu caracter caritativ și religios (de înmormântare), numite *collegium Jovis cerneni.* O asemenea asociație se spune că ar fi existat și în orașul *Brucla,* care ar fi fost situat între Teiuș și Aiudul de azi.

Membrii acestor societăți plăteau diferite taxe. Ca taxă fundamentală, fiecare membru plătea odată și pentru totdeauna 100 de *sesterți* (cam 20 lei aur), în plus o cotizație lunară de 1 *as* (șease bani sau centime). Și ciudat lucru: nu lipsea cu prilejul înscrierii nici cinstea lui *Bacchus,* căci membrul nou intrat în societate trebuia să aducă și o *amphoră* (ulcior cu două toarte) plină cu vin bun. Urmașii membrului răposat primeau 300 de *sesterți* (60 lei aur), dintre cari 50 se împărțiau între participanții la înmormântare. Dacă vre-un membru asociat nu murea acasă, societatea trimitea pe spesele sale o delegație de 3 membri pentru săvârșirea înmormântărei și punerea pomenei. Când asociatul deceda la distanțe mai mari dela casa lui, societatea nu mai trimitea delegați, dar plătea coloniei respective cheltuelile de înmormântare. Dacă mortul asociat era din rândurile sclavilor și fostul său stăpân nu-l înmormânta cu cinstea cuvenită, atunci *collegium cerneni,* ca pedeapsă, îi organiza o înmormântare fictivă-simbolică. In cazul când asociatul sclav își recâștiga libertatea, era obligat să facă cinste o amphoră cu vin.

Toate centrele miniere aveau medici vestiți și anume medici de stat și medici particulari. In timpurile acele însă profesiunea aceasta liberă, dar grea și gingașă, nu era legată de examene ca astăzi și era practicată de indivizi deștepți, cari știau să farmece și să descânte bine. Existau și chirurgi, ortopezi și dentiști.

Din cele ce preced, cititorul s'a putut convinge că administrația minieră introdusă de străbunii noștri romani pentru exploatarea bogățiilor aurifere din Munții Apuseni, adică din munții Abrudului, era atât de solid organizată, încât nu se putea să nu lase urme serioase de bună stare și prosperitate economică, cum vom demonstra în capitolul următor.

CAPITOLUL V.

STAREA INFLORITOARE DIN REGIUNILE MINIERE IN EPOCA ROMANA

Forța de expansiune, de colonizare şi de organizare a Romanilor a înfiripat în Dacia, în scurt timp după ocuparea ei, o adevărată viață de stat împreunată cu o bună stare economică, care începuse încet-încet să fie jinduită de vecini. Sub teroarea viitorului incert şi a lăcomiei popoarelor barbare împrejmuitoare, împărații romani luaseră serioase măsuri de conservare, dictate de mărirea primejdiei amenințătoare şi a asprei necesități de a nu dispare.

Era natural ca, în primul rând, să se resimtă de această politică de conservare şi de prosperitate economică ținutul Munților Apuseni cu regiunile lui miniere, care formau un nesecat isvor de bogăție pe seama tezaurului imperial. Numeroasele cetăți şi castre romane, ca cele dela *Apulum* (Alba Iulia), Tăuți pe Ampoiu, Craiva, Abrud pe locul numit *Cetățea,* etc. sunt probe elocuente despre valoarea, pe care o acordau Romanii Californiei antice de sub stăpânirea lor.

Nu este de mirare că în asemenea condițiuni şi sub auspiciile păcei şi liniştei interne, oraşele şi comunele Daciei să fi putut lua un avânt de vădită bună stare. Agricultura, comerțul, dar mai ales băişagul, industria şi chiar artele frumoase s'au desvoltat cu timpul în aşa măsură, încât Roma considera Dacia drept un Eldorado. Nu fără motiv, această provincie a fost numită *Dacia felix* (Dacia fericită) sub împăratul *Adrian* (117—138 d. Chr.), numit cu drept cuvânt şi *restitutor orbis terrarum.* Sub acest împărat, Dacia a fost înzestrată cu o administrație bună. Tot el a egalizat justiția pentru toată lumea şi a organizat mai temeinic armata.

Sub împăratul *Antoninus Pius* (138—161 d. Chr.), fiul adoptiv al împăratului Adrian, Dacia s'a desvoltat în pace şi fericire, întărind influenţa romană.

Sub împăratul *Marcus Aurelius* (161—180 d. Chr.), un om plin de virtuţi, Dacia n'a prea avut parte de linişte. Marcus Aurelius, amic al păcei, a fost nevoit să poarte răsboaie cu *Marcomanii, Sarmaţii* şi cu *Germanii*. El a murit în timpul campaniei pornită în contra acestora din urmă, la *Vindobona* (Viena),

Bustul împăratului Adrian, aflător în Capitoliu la Roma.

în anul 180. Acest împărat a fost reorganizatorul finanţelor romane, înfiinţând aşa numiţii *curatores,* cari aveau însărcinarea să supravegheze ca funcţionarii să nu delapideze banii statului.

Graţie impulsului acestui împărat, oraşul *Apulum* (Alba Iulia) a fost ridicat la rangul de municipiu şi a înfiinţat în cuprinsul lui o nouă colonie romană, numită *Canabae,* formată în mare parte din ostaşii pensionari ai legiunei XIII Gemină şi din alţi

coloniști aduși din provincia Apulia (a Italiei de azi). Orașul a luat numirea de *Apulum* după locul de origine al acestor coloniști.

La anul 246 după Christos, sub domnia împăratului *Philippus*, cu prilejul unor mari serbări jubiliare la Roma și care au avut loc și la *Apulum*, s'a simțit nevoia înființărei în acest oraș a unei monetării a statului, cinste care constituia un privilegiu deo-

Bustul împăratului Antoninus Pius, aflător în Capitoliu la Roma.

sebit, deoarece, afară de Roma, numai cele mai importante centre ale imperiului se bucurau de o asemenea favoare, care de altfel era indicată și prin faptul că orașul *Apulum* era situat în apropierea bogatei regiuni miniere din munții Abrudului, apoi a salinelor dela Ocna Mureșului de azi și a nenumărate cariere de piatră.

Aurul, ca și sarea, constituiau sub Romani monopol de stat.

Monetăria statului roman dela *Apulum* sta sub controlul suprem al adunărei provinciale *(concilium provinciarum trium Daciarum)*, adică al celor trei provincii dace: *Dacia Apulensis*, care cuprindea Banatul, Munţii Apuseni şi valea Murăşului, apoi *Dacia Porolissensis*, care îngloba ţinuturile Bihorului, Sătmarului şi Maramurăşului, şi *Dacia Malvensis*, care cuprindea Muntenia, Moldova şi Basarabia de azi. In această adunare provincială, funcţionarii jucau un rol important în urma funcţiei şi demnităţei lor în stat. Adunarea le vota distincţiuni şi hotăra ridicarea de monumente în memoria celor meritoşi. Printre aceştia, cei dintâi trebue să fi fost funcţionarii superiori din administraţia minelor, cari se distingeau în exploatarea aurului şi contribuiau astfel la progresul economic al imperiului.

Este interesant de amintit că această adunare provincială putea să proclame chiar revoluţia.

Oare eroii neamului nostru Horia, Cloşca, Crişan şi Avram Iancu aveau conştiinţa acestui drept când au hotărît ei revoluţiile lor pentru câştigarea libertăţii şi a unui traiu mai bun şi mai drept în Dacia fericită de odinioară? Noi credem că *da*, cunoscut fiind caracterul viu şi demn al rasei latine.

Este în afară de orice îndoială că una dintre prosperele colonii miniere romane a fost şi cea dela *Ampelum* (Zlatna), care a fost înfiinţată curând după ocuparea Daciei. Pietre comemorative şi inscripţiuni, care datează din anul 158 după Christos, ne vorbesc din belşug despre acest adevăr istoric.

Nenumăratele descoperiri archeologice, dintre care unele adevărate opere de artă, ne fac să credem că *Ampelum* a fost chiar un oraş frumos şi bogat. Intinderea şi înfăţişarea lui externă, în lipsa urmelor de preciziune necesară unui cercetător obiectiv, nu se pot stabili. Dar totuşi putem afirma că acest oraş roman s'a întins ceva mai departe decât localitatea de azi a Zlatnei, atât în direcţia spre Valea Dosului, cum atestă valul lui Traian, cât şi în direcţia spre Pătrânjeni.

In imediata apropiere a acestui oraş există o livadă, numita *Pratul lui Traian*, unde Zlătnenii până în ziua de azi îşi ţin petrecerile lor de vară. Pe de altă parte, rămăşiţele apeductului, construit la *Ampelum* de Romani, servesc şi azi locuitorilor zlătneni o apă bună şi răcoritoare de isvor. Una din aceste ră-

mășițe se poate vedea în apropierea uzinelor metalurgice ale statului.

Auraria maior sau *Alburnus minor* (Abrudul de azi) era centrul regiunilor miniere din jur. Castrul roman de aici a fost ridicat pe locul din Abrud-sat numit *Cetățea,* unde, durere, nu s'a procedat până azi la nici un soiu de săpături, care cu siguranță că ar scoate la lumina zilei multe lucruri interesante pentru istoria trecutului nostru. Să sperăm că nu vor întârzia a se face.

Bustul împăratului Marcus Aurelius, aflător în Capitoliu la Roma.

Intinderea suprafeței coloniilor strict miniere în punctele dela Fericel, Dealul Ungurului, Almașul mare, Corabia-Vulcoiu, Roșia Montană și Baia-de-Arieș nu o putem fixa din lipsa de isvoare istorice pozitive.

Știm însă atât că dintre toate aceste colonii, *Alburnus maior* (Roșia Montană) era cu certitudine cea mai însemnată. Minele *Cetatea mare* și *Cetatea mică,* cu comoara istorică a tablelor cerate,

ne confirmă pe deaîntregul această convingere. Este neîndoios că sub Romani, Roşia Montană a jucat un rol cu mult mai important decât Abrudul, care numai târziu (în evul mediu şi cel actual) a luat din strălucirea veche a Roşiei.

Paza minelor de aur şi ordinea publică între coloniştii ţinuturilor miniere erau încredinţate, cum am mai spus, în grija armatei. In acest scop, cohorte din legiunea XIII Gemină aveau garnizoane permanente în cele două centre: *Ampelum* şi *Alburnus maior.*

Sub împăratul *Caracalla* (211—217 d. Chr.), legiunea XIII Gemină s'a augmentat şi cu cadre aduse din Spania, anume din legiunea antoniană, apoi cu rezerve britanice, germanice, numidiene şi bithyniene, dintre care cea mai mare parte s'a asimilat cu populaţia băştinaşă a Daciei, mai ales la *Alburnus maior* şi *Ampelum.*

In administraţia minelor de aur, ca dealtfel în toate domeniile statului, funcţionau sub ordinele procuratorilor aşa numiţii *questores,* cari aveau în sarcina lor să dea în arendă domeniile publice, să încaseze arenzile, să supraveghieze bună starea edificiilor publice şi să conducă cartea funduară.

Poliţia civilă din coloniile miniere nu era mai puţin bine organizată. In fruntea ei stau *duumvirii,* un fel de magistraţi, cari îngrijeau de menţinerea ordinei, de salubritatea publică, de staţiunile balneare, de târgurile şi jocurile publice.

In general se poate spune că prosperitatea coloniilor miniere din Munţii Apuseni se datora în bună parte şi funcţionarilor pricepuţi şi selecţi, printre cari excelau în prima linie magistraţii (judecătorii). Aceştia nu trebue confundaţi cu *magistri,* cari făceau serviciul de primari ai comunelor, ajutaţi de *decuriones* (consilieri comunali). Magistraţii, pe lângă actele de împărţire a justiţiei, făceau şi acte de notariat public, redactau actele de convenţiuni în numele coloniilor şi sub directa lor supraveghere se clădiau edificiile publice ale statului prin antreprenori angajaţi de ei.

Capii autorităţilor statului nu primeau leafă. Ei erau onorifici. In schimb însă aveau dreptul să beneficieze de veniturile coloniilor şi să dispună de ele în anumite scopuri, acordând ajutoare instituţiilor publice de cultură şi de sport.

Dar. desvoltarea bogăţiilor miniere din munţii Abrudului o

Generali sarmați în consiliu. (Scenă luată după columna împăratului Marcus Aurelius din Roma).

mai dovedeşte şi faptul următor: Intr'adevăr este interesant de relevat că, împinşi de perspectiva rentabilă a comerţului cu aur, numeroşi negustori din Siria şi Antiochia au luat drumul spre munţii Abrudului în scopuri comerciale. Mulţi dintre aceştia au rămas pentru totdeauna aici, având chiar preoţii lor.

Printre aceştia colecţia de inscripţiuni latine *Corpus Inscriptionum Latinarum* citează pe *Aurelius Marinus, Addebar Semei* şi *Oceanus Socratis*. Tot aceste inscripţiuni ne mai vorbesc şi despre venirea la *Apulum* (Alba Iulia) a câtorva Evrei din Palestina, ca *Aurelius Chrestus* şi *M. Chrestus,* pentru afaceri comerciale cu aur. Este de remarcat că în urma luxului ce înflorise în Dacia, existau în regiunile miniere numeroşi meseriaşi de bijuterii şi obiecte de aur.

Se presupune că denumirea de *Jidovul* a muntelui cu acest nume dintre Zlatna şi satul Pătrânjeni, pe malul drept al Ampoiului, s'ar datora unui evreu exploatator de mine în partea locului.

Din cele expuse mai sus, rezultă indubitabil că Romanii, odată cu ocuparea Daciei, au adus aici, graţie puterei lor de penetraţiune şi de organizare, o cultură destul de înaintată şi cu care, desigur, nu se putea mândri nici un popor contimporan. Trebue să recunoaştem totodată că în neliniştea vremilor de atunci, ca şi a golului ce l'au găsit pe aceste plaiuri în populaţia provinciei, misiunea civilizatoare a poporului roman n'a fost dintre cele mai uşoare.

Atunci, ca şi azi, cultura pretindea cheltuială, *bani* — şi banii, cari se băteau din aurul preţios ce se extrăgea din sânul munţilor Abrudului, au contribuit în cea mai largă măsură la crearea în Dacia Traiană a unei culturi romane cu urme vecinic neperitoare.

Această cultură şi bună stare a stârnit, cum era şi natural de altfel, gelozia, apetitul şi poftele de jaf ale popoarelor barbare, care, apucate de furia invaziunilor, au determinat mari schimbări istorice şi au distrus tot ceea-ce le cădea în cale. Cu tot instinctul lor barbar şi distrugător, aceste popoare, mânate de o stupidă şi sălbatecă aviditate materială, n'au putut însă nimici *toate* urmele geniului creator roman.

Despre aceste năvăliri barbare, adică despre *asiatism,* ne vom ocupa în capitolul următor.

CAPITOLUL VI.

DACIA IN TIMPUL NAVALIRILOR BARBARE

Este interesant de constatat că bogăţiile din Dacia Traiană, ca şi cultura romană şi peste tot spiritul latin, care se introdusese solid în Dacia, au găsit în faţa lor atunci, ca şi azi de alt-fel, o înverşunată duşmănie din partea poporului german şi a diverselor seminţii înrudite cu dânsul, precum şi din partea scytismului rusesc [1]. Atunci, ca şi în zilele noastre, poporul german striga *„că trebue să se distrugă romanitatea cu blestematul său spirit latin, care abătea şi abate toate nenorocirile asupra Europei"* [2].

Fascinaţi de această doctrină germană, altoită şi cu scytismul rusesc, barbarii au început să se mişte pentru prima oară prin lunile Aprilie şi Maiu ale anului 168 după Christos, continuând în prima perioadă acţiunea lor distrugătoare în Dacia până la anul 172. Tabla cerată No. 13, găsită în anul 1855 în mina *Sf. Ecaterina* din Roşia Montană, confirmă această ipoteză istorică.

Urmările acestor prime năvăliri au fost din cele mai funeste. In faţa jafului şi cruzimei, la care se dedau seminţiile barbare, locuitorii regiunilor miniere, care formau obiectivul principal al năvălitorilor, au fost siliţi să-şi scape viaţa şi avutul ascunzându-se prin cavernele minelor. Cele mai preţioase obiecte au fost îngropate de nenorociţii refugiaţi în păreţii băilor, ale căror intrări le astupau cu bolovani de piatră. Cu modul acesta ni s'au putut păstra celebrele table cerate, care constitue proba cea mai evidentă a originei şi latinităţei noastre.

După unii istorici unguri, cei dintâi năvălitori în provincia

1) *«Da, noi, Ruşii, suntem Scyţi!»*, scrie marele poet rus A. Block.
2) Vezi Spengler: *«Preussentum und Sozialismus»*.

Daciei Traiane ar fi fost Dacii liberi, cari au venit dinspre nord şi nord-est. Cine erau Dacii liberi? Desigur rămăşiţele minime ale dârzului şi rezistentului popor dac de după ocupaţiunea romană şi care, cunoscând bogăţiile pământului, pe care îl stăpâniseră nu cu mult mai înainte, ardeau de dorinţa de a-şi recuceri patria pierdută. Este posibil şi verosimil ca în drumul lor recuceritor, aceste resturi ale Dacilor să se fi abătut şi asupra Munţilor Apuseni.

Statuia împăratului Commodus, aflătoare în Capitoliu la Roma.

Cam în acelaş timp s'a produs în Dacia şi invaziunea *Vandalilor, Carpilor, Iasigilor, Roxolanilor* şi a altor popoare păgâne, devastând şi distrugând în mare parte regiunile miniere, deşi rezistenţa legiunei XIII Gemină, mai ales sub comanda isteţului *M. Claudius Fronto,* a fost din cele mai serioase şi eroice.

Anumiţi scriitori unguri, ca *dr. Bela Cserny,* susţin într'un mod cu totul subiectiv şi falş că deja în prima perioadă a învaziei barbarilor în Munţii Apuseni ar fi fost nimicite nu numai rezultatele unei epoce de muncă stăruitoare, ci şi populaţia lor. Această teorie hazardată este combătută cu argumente scoase din

însăşi viaţa trecută şi de azi a Moţilor, căci este imposibil de admis ca pe urmele unei furtuni distrugătoare a tot ceea-ce au înfăptuit Romanii în regiunile miniere din munţii Abrudului, inclusiv elementul şi spiritul creator al coloniştilor romani, să se fi putut reconstrui de-odată, ca prin farmec, o nouă viaţă de muncă spornică în aşa măsură, încât acelaşi element să reapară puţin mai târziu cu toată tradiţia lui de limbă, credinţă şi obiceiuri.

Bustul împăratului Septimius Severus, aflător în Capitoliu la Roma.

Numai adversarii continuităţii elementului băştinaş daco-roman în Dacia îşi pot permite susţinerea unei asemenea teorii prea puţin serioasă. De altfel însuşi istoricul ungur Cserny recunoaşte — deşi permanent îşi afişează tendenţioasele ipoteze în favoarea istoriografiei, care contestă continuitatea elementului daco-roman în Dacia — că *„întocmai cum în zilele noastre după un incendiu mistuitor, urmează reconstruirea caselor mult mai frumoase şi mai mari decât cele nimicite de foc, tot astfel s'a în-*

tâmplat şi în epoca romană, care în refacerea ei a adus un spirit nou pe tot întinsul provinciei". (Vezi pagina 210 din *Alsofehérvármegye Monografiaja.* Tomul II).

Caracteristica tuturor popoarelor barbare, care au invadat Dacia, era setea de aur, mai ales că acest nobil metal se găsea aici din abundenţă. In prima lor perioadă, aceste năvăliri nu luaseră caracterul unui răsboiu permanent, ci erau mai mult incursiuni sporadice, săvârşite din timp în timp şi din loc în loc. Astfel poporul băştinaş, alcătuitor de stat, după trecerea vijeliei de jaf şi de omor, se punea iar pe lucru în scopul refacerei pierderilor suferite. Dacă acesta este adevărul atât de elocuent demonstrat azi prin descoperirile archeologice ale epocei romane pentru întreagă Dacia-Traiană, cu atât mai evident rezultă acest adevăr pentru regiunile miniere din Munţii Apuseni, cari formează ei înşişi o fortăreaţă naturală grea de cucerit.

Deşi Dacia în vremea împăratului *Marcus Aurelius* (161—180 după Chr.) a avut să poarte răsboiu cu *Marcomanii,* cari fuseseră asmuţiţi de *Germani,* populaţia din provincie a suportat cu resemnare urmările grele ale acestui răsboiu, pe care virtuosul împărat a căutat să le vindece printr'o muncă stăruitoare de consolidare.

Din nenorocire, sub urmaşul său *Commodus* (180—192 d. Chr.), începe a-şi croi drumul decadenţa imperiului roman din cauza desfrâului împăratului şi a lipsei de supraveghere în conducerea imperiului. Neajunsurile interne şi externe, dar mai ales răsboiul Romanilor cu *Marcomanii,* aliaţii *Germanilor,* au produs descompunerea vieţei înfloritoare economice şi de stat de pân'atunci şi au pus bazele unei lumi noui prin migraţiunea popoarelor în a doua ei perioadă, care a fost cea mai dezastroasă.

Norocul Daciei, cel puţin pentru cât-va timp, a fost că a avut în fruntea armatei sale comandanţi eminenţi, ca faimoşii *Vespronius Candidus, Manilius Fuscus* şi *Scenius Niger,* cari au ştiut să pună deocamdată stavilă poftelor barbare pentru cucerirea Daciei. Pentru binele imperiului roman, împăratul *Commodus,* tiran, laş şi defraudator, a fost sugrumat, la îndemnul soţiei sale *Marcia,* în ziua de 31 Decembrie 192 d. Chr.

I-a urmat *Helvius Pertinax,* care între anii 177 şi 179 fusese guvernatorul Daciei. Fiu de cărbunar, a primit tronul silit. Plănuia să introducă o bună administraţie în afacerile imperiului. Ne-

voind să plătească pretorienilor aşa numitul *donativum*, a fost asasinat de aceştia după 87 zile de domnie.

Tot un asemenea sfârşit tragic a avut şi succesorul său *Didius Iulianus*. Distingându-se ca militar brav pe timpul lui Commodus şi isbutind să învingă pe *Caţi*, popor de viţă germană, *Didius Iulianus* a fost proclamat împărat de către soldaţi la 28 Martie 193. Neştiind însă să-şi câştige simpatiile supuşilor săi, a fost asasinat de aceiaşi soldaţi la 1 Iunie acelaşi an, după 66 zile de domnie.

Grele timpuri ar fi sosit pentru Dacia, dacă nu ar fi contri-

Bustul împăratului Caracalla, aflător în muzeul Vaticanului.

buit şi legiunea XIII Gemină, în anul 193, la proclamarea ca împărat a lui *Septimius Severus* (193—211 d. Chr.). Distins militar şi bărbat înţelept, împăratul acesta a avut o influenţă din cele mai binefăcătoare asupra raporturilor de viaţă din Dacia Traiană. El a pus capăt corupţiunei generale, decretând o severă dictatură militară. A vizitat personal diferitele provincii şi a luat dispoziţiuni energice pentru apărarea lor. Ca măsură de siguranţă, a trimis din Moesia (Bulgaria şi Macedonia de azi) la *Potaissa* (Turda) legiunea V, numită *macedonica*. Oraşului

municipal *Apulum* (Alba Iulia) 'i-a acordat drepturi electorale, iar la *Ampelum* (Zlatna) a instituit consiliu orăşenesc. Acordând o deosebită atenţie *Daciei Apulensis,* a trimis aici ca loc-ţiitor pe fiul său *Geta,* despre activitatea căruia vorbesc mai multe monumente înălţate în onoarea lui. Dacă oraşul *Apulum,* capitala *Daciei Apulensis,* a ajuns la apogeul înfloririi sale sub destoinicul împărat *Septimius Severus,* lesne putem deduce că tot sub el au avut mult de câştigat şi coloniile miniere din munţii Abrudului. Se zice că acest mare împărat ar fi fost otrăvit de fiul său *Marcus Aurelius Antonius Bassianus,* cunoscut sub numele de *Caracalla,* care 'i-a şi urmat pe tron.

Sub domnia lui *Caracalla* (211—217), popoarele barbare, în special *Goţii,* iar au început să-şi afirme poftele lor de cucerire. Seminţiile nordice, printre cari şi o parte din Dacii rămaşi liberi, au năvălit cu puteri mari în partea nordică a Daciei Traiane. Legiunile XIII Gemină şi V Macedoneană au luptat, ca leii, împotriva lor. Insuşi împăratul a descins în Dacia, dar după plecarea lui în Tracia iar au început năvălirile pustiitoare.

In anul 217 împăratul *Caracalla,* sub care s'au construit faimoasele terme din Roma — cele mai frumoase ruine romane azi— a fost omorît de garda sa, care a proclamat împărat pe însuşi capul conspiraţiei *M. Opelius Macrinus* (217—218), sub a cărui domnie însă situaţiunea Daciei s'a înrăutăţit mult. El a căzut victima unei conspiraţiuni femeieşti în frunte cu *Julia Moesa,* căci a fost ucis în mod barbar dimpreună cu fiul său.

In urma acestui dublu asasinat, armata, în special legiunile siriene, a proclamat împărat pe *Heliogabalus* (218—222), numit astfel după numele unui zău, la care se închina. Acest suveran, adevărat oriental, căci era din Siria, a introdus în Roma, deja copleşită de corupţiune, şi alte viţiuri şi mai rafinate. A creiat o singură instituţie: un senat compus din femei, care trebuia să dea tonul în modă. Sub domnia acestui monarch corupt, nemulţumirile şi mişcările revoluţionare au continuat. A murit ucis de popor, care în timpul unei revolte l'a aruncat în valurile Tibrului.

I-a succedat pe tron *Alexander Severus,* care a purtat răsboiu cu *Perşii* şi cu *Germanii.* Alungat fiind de armata nemulţumită şi în special de legiunile din Panonia, care l'au şi ucis, s'a urcat pe tronul împărătesc *Iulius Verus Maximinus.* Dar şi acesta nu peste mult timp, fiind părăsit de toţi, 'şi-a aflat sfârşitul în bra-

țele tatălui său, fiind asasinați amândoi dimpreună cu câți-va prieteni ce le mai rămăsese.

Regiunile miniere fiind situate mai în centrul provinciei și la adăpostul Munților Apuseni, nu s'au resimțit prea mult cât-va timp de mișcările răsboinice interne și externe, mai ales după-ce Dacii liberi dela nord fuseseră pacificați. Dar îngâmfații comandanți de armate, originari din Italia, n'au întârziat să dea prilej la noui turburări, care s'au terminat cu asasinarea împăratului *Maximinus* și a fiului său *Caesar* în anul 238.

Este de relevat că sub domnia împăratului *Maximinus* semințiile *Goților* și *Sarmaților* făceau tot mai dese invaziuni în Dacia Traiană. In scop de a se apăra împotriva lor, acest împărat a ridicat în regiunea nord-vestică a provinciei, între văile Crișurilor și Someșului, întărituri de hotăr numite *limes dacicus*, care serveau mai mult pentru apărarea ținutului minelor de aur dela Abrud și jur. Cu timpul însă aceste fortificațiuni au fost distruse de năvălirile barbare, în special a popoarelor germanice și de rasă mongolă.

Bustul împăratului Heliogabalus, aflător în Capitoliu la Roma.

Urmașul acestuia *Gordianus I*, om în vârstă de peste 80 de ani, și-a asociat la domnie pe fiul său *Marcus Antonius Gordianus II*, fiind ambii recunoscuți de senat. Nerecunoscându-i însă o parte din armata africană, fiul a murit în luptă cu ea, iar tatăl său s'a sinucis după 36 zile de domnie.

După dânșii a urmat cinstitul *Caelius Calvinus Baldinus*, dar și acesta, puțin timp după urcarea sa pe tron, a fost asasinat.

De aceeași soarte a fost părtaș și împăratul *Gordianus III*, care în anul 242 a reușit să isgonească pe *Goți* din Tracia, asi-

gurând pentru moment liniştea Daciei, fapt care 'i-a atras onoarea unui monument.

După acesta a urmat împăratul *I. Philippus,* care a domnit până la 249. Sub domnia lui *Philippus* s'au abătut din nou asupra Daciei norii încercărilor crude barbare. Când *Goţii,* când *Carpii,* când alte popoare păgâne neliniştеau dinspre răsărit Dacia, formând cea mai mare primejdie pentru pierderea pământului ei. Intr'adevăr, pericolul, pe care îl prezentau aceste popoare pentru siguranţa Daciei, creştea din zi în zi paralel cu procesul de descompunere a organismului de stat, accelerat de greşelile de guvernare din partea Romei. Pe măsura cu care creştea îndrăsneala popoarelor barbare, scădea şi energia stăpânirei romane. Dar împăratul *Philippus,* fără a-şi pierde cumpătul, descinde în Dacia şi ia lupta cu *Carpii* şi *Germanii,* asupra cărora obţine o strălucită victorie. In urma acestui succes, situaţia *Carpilor* s'a înrăutăţit atât de mult, încât *G. Valerius Serapio* ridică la *Apulum* un monument în amintirea eliberărei Daciei de sub ameninţarea carpisto-germană.

Este de remarcat că în timpul acesta creştinismul prinsese rădăcini adânci în Dacia şi chiar în *Apulum* şi jur.

Succesele împăratului *Philippus* n'au fost însă de lungă durată, căci nu peste multă vreme au pătruns *Goţii* în Moesia şi Tracia, bătând pe *Decius,* locţiitorul împăratului, din cauza că nedisciplinaţii săi legionari l'au trădat şi au trecut în lagărul duşman.

Nu mult după această înfrângere legiunile din Moesia proclamă împărat pe *Decius.* Indignat, împăratul *Philippus* porneşte răsboiu în contra lui *Decius* şi nenorocita ciocnire dintre ei are loc la Verona, unde *Philippus* cade, iar fiul său este prins şi omorît la Roma.

Barbarii dela graniţele Daciei, în special *Goţii,* profitând de aceste lupte interne, fac încercări noui de a încălca teritoriul ei. De astă-dată pare că au suferit mult şi regiunile miniere cu centrele lor. Impăratul *Decius,* eliberându-o din nou de hoardele barbare, ia în mâinile sale opera de refacere a provinciei, ceea-ce 'i-a atras din partea poporului şi a oraşului *Apulum* ridicarea unui monument şi acordarea titlului de *restitutor.* In scurt timp se reorganizează întreaga viaţă din *Dacia Apulensis* sub raport militar, economic şi administrativ. In cursul acestei

opere de restaurare, de care municipiul *Apulum* a beneficiat în mod cu totul special, provincia *Daciei Apulensis* a fost populată cu noui colonişti aduşi din diferite părţi ale imperiului roman. Viaţa oraşului *Apulum* a luat un nou avânt, numindu-se şi *Colonia nova Apulensis*. De această colonizare au profitat şi Munţii Apuseni cu regiunea lor auriferă.

Istoricul ungur *dr. Bela Cserny* afirmă că puţin timp în urma acestei refaceri, prosperitatea Daciei a început să lâncezească fulgerător, ba chiar că a luat sfârşit printr'o jalnică tragedie. Credem că şi aici istoricul ungur exagerează cu intenţie, de-

Bustul împăratului Decius, aflător în Capitoliu la Roma.

oarece aceste evenimente nu erau, cum vom vedea, decât preludiul prăbusirei dominaţiunei romane în Dacia Traiană.

Intr'adevăr, în timpul cât Dacia Traiană se mai menţinea cu formele ei de viaţă şi civilizaţie romană, *Kniva*, regele *Goţilor*, atacă Moesia, unde, după lupte sângeroase, îşi înfige stăpânirea. Insuşi împăratul *Decius* îşi pierde viaţa în aceste lupte la anul 251 după Christos, în Dobrogea (localitatea *Forum Trebonii*).

Nu vom contesta desigur că aceste lovituri date împotriva Daciei au precipitat procesul de descompunere al strălucitei do-

minaţiuni romane pe aceste plaiuri. Armata din Moesia alege împărat pe *Caius Vibius Trebonianus Gallus*. Pentru un scurt timp, acest împărat, care a domnit dela anul 251—254 după Christos, reuşeşte să încheie pace cu *Goţii*, cărora le plăteşte tribut. Dar pacea n'a fost durabilă, căci *Kniva* intră din nou în Moesia. De astă-dată norocul armelor se schimbă şi loc-ţiitorul împăratului, cu numele *Marcus Iulius Aemilianus*, repurtează o mare victorie asupra *Goţilor*.

După acest succes, *Aemilianus* este proclamat împărat. Sfârşitul lui n'a fost mai puţin tragic decât al predecesorilor săi, fiind omorât de către proprii lui ostaşi.

I-a urmat pe tron *Publius Licinius Valerianus*. Toate încercările acestui împărat de a menţine unitatea teritorială a imperiului au rămas zadarnice. Răsboaiele neîntrerupte pe de o parte, iar pe de alta nemulţumirile şi corupţia din interior au grăbit sfârşitul dominaţiei romane în Dacia, dând frâu liber cutezătoarelor pofte de cucerire ale popoarelor barbare, care stau la pândă.

După toate probabilităţile, trebue să fi avut loc lupte crâncene între singuraticele unităţi şi organisme din Dacia şi barbarii cuceritori. Intre ani 260—268 numai partea vestică şi sud-vestică mai erau în stăpânirea romană. Armata, compusă din legiunile IV, V şi XIII Gemină, s'a retras în Moesia (peste Dunăre) sub comanda supremă a lui *Claudius*, zis şi *Goticus*, devenit la 268 împărat roman, după-ce bătuse pe *Germani* şi *Goţi*. A murit în anul 270 la Sirmiu (în Slavonia).

In tot timpul acesta de răstrişte au avut loc încontinuu lupte mai mici cu *Goţii*, *Marcomanii* şi *Sarmaţii* pentru pământul Daciei, lupte care se termină odată cu retragerea restului armatei de către *Lucius Domiţius Aurelianus*, la anul 271 după Christos, pe malul drept al Dunărei. Impăratul *Aurelianus*, strămutând rămăşiţele armatei şi slujbaşii în Moesia, a procedat la întărirea graniţei dela Dunăre. El a domnit patru ani (270—275) şi a murit într'o expediţie întreprinsă în contra *Perşilor*, fiind ucis pe drum de către un libert al său.

Sălbăteciei popoarelor barbare, în special a *Germanilor*, *Caţilor*, *Goţilor*, *Marcomanilor*, *Sarmaţilor* şi *Iasigilor* au căzut jertfă nenumăratele opere vizibile ale stăpânirei şi civilizaţiei romane. Aşa, spre exemplu, au fost distruse instituţiile culturale, casele oficiilor publice şi private, precum şi numeroasele comori

ale architecturei romane, din care totuşi urme însemnate şi concludente s'au putut păstra posterităţii până în zilele noastre.

Este însă cu totul tendenţios şi falş de a se crede că odată cu retragerea armatei de către împăratul *Aurelianus* în Moesia, ar fi încetat şi s'ar fi stins în Dacia Traiană orice viaţă a coloniştilor romani, înstăpâniţi pe pământul ei de aproape două veacuri. Poporul băştinaş daco-roman, adică plebea, proprietară de pământ, ca şi proletariatul muncitoresc, care îşi agonisea pâinea de toate zilele în munca remuneratoare a minelor de aur, au rămas lipite de glia şi ştearţul lor, de casele şi de munţii lor.

Numai istorici dovediţi duşmani neîmpăcaţi ai neamului nostru, ca *Rössler, Hunfalvy* şi alţii, au tot interesul să afirme că poporul daco-roman, complect asimilat şi consolidat în cadrul unei solide vieţi de stat, sub auspiciile unei dominaţiuni pacinice şi civilizate, să-şi fi ridicat, de frica hoardelor barbare, de-odată cu toţii, ca Ţiganii nomazi, tot avutul şi familiile lor ca să ia calea pribegiei, părăsind cu uşurinţă vetrele strămoşeşti.

Da, este adevărat că vremurile năvălirilor barbare au fost grele, sălbatice şi necruţătoare, din faţa cărora elementele bogate şi mai expuse jafului căutau să se salveze, însă această salvare şi-au găsit-o nu în retragerea *în corpore* peste Dunăre, ci în ascunzătorile munţilor şi prin galeriile întunecoase ale nenumăratelor mine de aur, unde îşi puteau ascunde mai sigur obiectele de preţ, actele de proprietate şi de familie, cum certifică de altfel în mod strălucit nepreţuitele *table cerate,* descoperite tocmai graţie acestor împrejurări în băile dela Roşia Montană *(Alburnus maior).*

Din studiul aprofundat al monumentelor şi inscripţiunilor păstrate din epoca romană, printre care tablele cerate ocupă fără îndoială locul de onoare, rezultă clar şi luminos că Romanii nu numai că au cucerit pământul bogat al Daciei, ci şi pe însuşi poporul dac, pe care l'au asimilat pe deaîntregul şi l'au înghiţit în naţionalitatea lor împreună cu toate celelalte elemente străine, aduse de ei aici ca colonişti şi muncitori specialişti în meşteşugul exploatărilor miniere.

De aceea cu deplin temeiu şi fără teamă de vre-o desminţire putem susţine, în cinste şi omenie, că urmaşii Daco-Romanilor de astăzi, adică noi, Românii, suntem un popor de viţă romanică, un popor neolatin, ca şi celelalte popoare din apusul Europei *(Ita-*

lieni, Francezi, Spanioli şi *Portughezi),* ieşite tot din sânul poporului roman.

Acest popor însă este, cum prea bine spune mult regretatul nostru savant prof. Alex. D. Xenopol, mai mult roman prin mintea şi mai ales prin graiul lui, deoarece fondul şi temelia lui rămân *Dacii romanizaţi.*

Iată de ce, cu drept cuvânt, Moţii din munţii Abrudului sunt urmaşii direcţi şi indiscutabili ai acestor Daci romanizaţi.

De altfel istoriografia română, începând cu istoricii ardeleni *Samuil Micu (Clain), Petru Maior, George Şincai, A. Treboniu Laurian, Alex. Papiu Ilarian, Timoteiu Cipariu* etc. şi terminând cu *M. Cogălniceanu, Alex. D. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga, Vasile Pârvan, Alex. Lapedatu* şi alţii, a pus de mult la punct, în lumina celui mai curat adevăr istoric, originea şi continuitatea neîntreruptă a elementului daco-roman în Dacia Traiană.

CAPITOLUL VII.

TABLELE CERATE ŞI IMPORTANŢA LOR ISTORICA

Tablele cerate sunt o invenţiune grecească. Ele serveau pentru însemnarea de scurte notiţe, scrisori, bilete etc. Incepând din timpul lui Pericle, uzul tablelor cerate se generalizează din ce în ce mai mult în Grecia. Intrebuinţarea tablelor cerate o aflăm pomenită şi în Herodot, Demarat, Aristofan etc. Dela Greci a-ceastă invenţiune a trecut şi la Romani.

In afară de tablele cerate din Ardeal, găsite la Roşia-Montană, s'a mai aflat şi la Pompei, lângă Neapole, abia în anul 1875, o colecţie întreagă de table cerate, aproape identice cu cele din Ardeal. Toate însă sunt în stare de carbonizaţiune. Tablele din Pompei au fost descoperite, graţie săpăturilor făcute, într'un cufăr, în care s'a găsit portofelul bancherului *Cecilius Jucundus*. Cufărul era aşezat deasupra uşei uneia din odăi. Aceste table sunt nişte chitanţe, având forma de diptice şi triptice. Scrisul din ele este cursiv ca şi în tablele dela Roşia-Montană.

Intrebuinţarea tablelor cerate s'a continuat veacuri dearândul, aproape până în zilele noastre, mai ales prin influenţa bisericei. Ele se foloseau mult şi în corespondenţa zilnică pentru ţinerea socotelilor, pentru diplome, pentru foi de zestre, testamente etc.

Toate tablele cerate, găsite până azi, deci şi cele dela Roşia-Montană, cât şi cele dela Pompei, cuprind şi acte juridice.

Tablele cerate sunt cele mai vechi şi mai de preţ documente, care vorbesc lumei despre existenţa poporului daco-roman in secolul al 2-lea după Christos, dovedind relaţiunile sociale şi de drept privat ale naţiunei romane din Dacia Traiană, desigur cea mai expansivă şi cea mai însemnată naţiune în antichitate.

Ascunse în sânul pământului şi găsite în diferite rânduri după

18 veacuri, ca un *monumentum aere perennius,* la Roşia-Montană, lângă Abrud, din aceste table, în număr de peste 40, nu mai există azi decât 25 bucăţi, printre cari patru triptice complecte. Multe din ele însă sunt deteriorate din cauza oamenilor ignoranţi, cari le-au găsit, cari n'au ştiut cum să umble cu ele şi cari nu şi-au dat seama de valoarea şi raritatea lor.

Toate tablele cerate relative la istoria Daciei Traiane, câte sunt azi cunoscute, au fost descoperite în decurs de aproape trei sferturi de secol (dela anul 1786 până la 1855, adică în 69 ani) şi toate la Roşia-Montană, lângă Abrud, în minele din munţii Igren, Letea şi Cârnicul-Mare.

Se pune însă întrebarea: Ce căutau aceste table cerate, acest nepreţuit tezaur pentru istoria trecutului nostru, în minele întunecate ale munţilor Igren, Letea şi Cârnicul-Mare? De ce n'au fost ele păstrate la *Sarmisegetuza* (Grădiştea de azi), capitala Daciei, sau în alte cetăţi ca *Apulum* (Alba-Iulia), *Napoca* (Cluj), ori în *Potaissa* (Turda), oraşe în care a înflorit viaţa Romanilor?

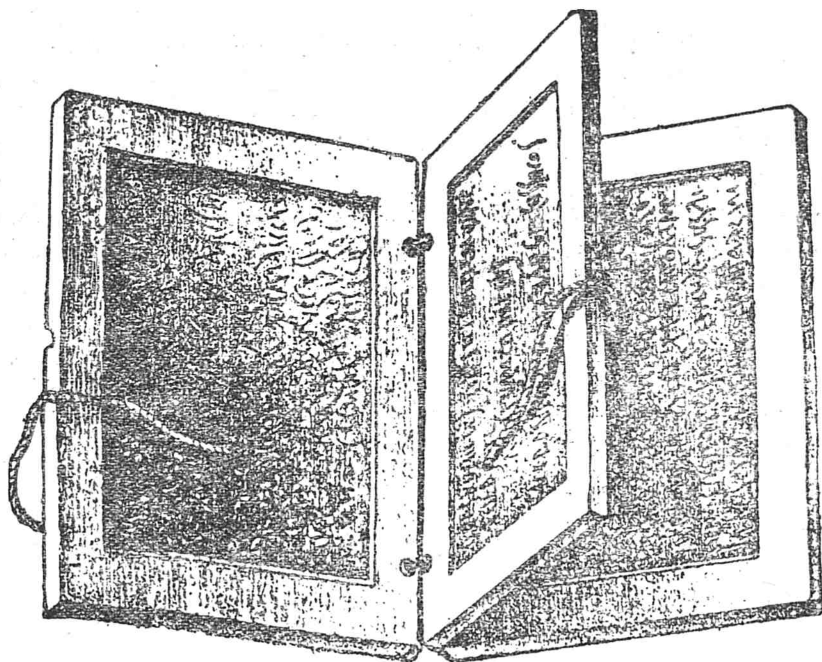
Răspunsul la această întrebare ni-l dă eminentul meu amic şi coleg de şcoală şi de Parlament, profesorul George Popa Liseanu din Bucureşti, care într'un studiu foarte documentat despre *„Tablele cerate descoperite în Transilvania"*, spune următoarele:

„Cât timp Traian stătu pe tronul Cesarilor, nimeni nu îndrăsnia „să se atingă de provincia lui dela Dunăre. Numele lui Traian „era deajuns ca să ţină în frâu roiul de popoare ce mişunau în „jurul Daciei şi cari cu nesaţ s'ar fi aruncat asupra bogatului im„periu ca să-l prădeze şi să-şi caute în el locuinţe. Indată ce însă „cuceritorul Daciei deveni prin moartea sa divul Traian, popoarele „neastâmpărate dinspre Nord şi Orient încep a se mişca, încep „a da năvală din toate părţile asupra provinciilor prea întinsului „imperiu, Dacia avea să primească cele dintâi lovituri — şi pen„truca dânsa, în timpul împăratului Adrian, să poată căpăta epi„tetul de felix *trebuia neapărat să fi fost scăpată dintr'un mare „pericol de fiul adoptiv al cuceritorului Daciei. După moartea „lui Adrian însă năvălirile duşmanilor în această ţară deveniră „din ce în ce mai dese şi mai periculoase".*

Şi într'adevăr, primejdia a sosit odată cu răsboiul marcomanic, pus la cale de liga anti-romană a *Germanilor,* în frunte cu *Marcomanii,* la cari s'au alipit şi popoarele sarmate, cari începură

să atace din mai multe părţi vastul imperiu roman. Acest răsboiu îngrozi şi umplu de spaimă pe toţi locuitorii imperiului. Guvernatorul Daciei şi al Moesiei superioare, *M. Claudius Fronto,* după mărturia unei inscripţiuni *(Corpus Inscriptionum Latinarum.* III No. 1457), bate pe *Iasigi,* cari, prădând Dacia, ameninţau Sarmiseghetuza. Colonia de aci, recunoscătoare, ridică o piatră în onoarea acestui vestit general.

Dar *Iasigii,* cutreerând Dacia, o devastează în mod îngrozitor

Forma unei table cerate (triptic) în bună stare.

şi ajung până la *Alburnus maior* (Roşia-Montană) şi satele din jur, cărora, după ce le jupoaie de tot avutul, le dau foc.

Cu acest trist prilej — aceasta este şi hipoteza marelui archeolog şi istoric german Teodor Mommsen — locuitorii din Abrud, Roşia-Montană şi satele vecine şi-au ascuns toate bogăţiile care unde au ştiut şi au putut, plecând apoi cea mai mare parte în munţi ca să ţină piept barbarilor. Şi desigur văgăunile munţilor Igren, Letea şi Cârnicul-Mare erau indicate ca ascunzători ideale pentru averea şi actele mai importante ale familiilor lovite de

soarta răsboiului şi dintre cari multe au pierit, remânând avutul lor îngropat în mine, supuse şi acestea cu timpul surpărei.

Toate tablele cerate, găsite la Roşia-Montană, datează din timpul domniei împăraţilor *Antoniu Piu* (138—161) şi *Marcu Aurel Filosoful* (161—180), afară de una singură din epoca lui *Adrian*. Ele au fost descifrate şi studiate de archeologi savanţi, ca Massmann din Muenchen (la 1841), Teodor Mommsen din Berlin (la 1843), de Huschke (1845), Neugebauer (1851), preotul Ackner (1856). Detlefsen (1858 şi 1859), Timoteiu Cipariu (1855, 1857 şi 1858) în *Analele gimnaziului din Blaj* şi (la 1867) în *Archivul pentru filologie şi istorie*, apoi Finaly (1861), Edon (1874) şi Bruns (1876) într'o conferinţă ţinută la Berlin sub titlul: *Die Unterschriften in den römischen Rechtsurkunden* şi în sfârşit G. Popa Liseanu (1926) într'un aprofundat studiu, făcând parte din interesantul volum *Romanica*, publicat de Casa şcoalelor din Bucureşti.

CAPITOLUL VIII.

DESCRIEREA TABLELOR CERATE

Este desigur interesant fenomenul că toate tablele cerate au fost găsite numai la Roşia-Montană şi numai în adâncurile galeriilor din minele de aur. Explicaţiile date de celebrul istoric german Mommsen şi de distinsul meu coleg G. Popa Liseanu sunt concludente şi corespund vicisitudinei vremurilor de atunci, când numai în bezna minelor îşi mai puteau scăpa bieţii locuitori viaţa şi averea.

Documentele şi inscripţiile timpului ne arată că exploatarea şi industria minelor de aur au aparţinut în întreaga Dacie-Traiana tezaurului public imperial. Cu toate acestea, găsim în Munţii Apuseni şi urme de proprietăţi private de mine, care nu erau înglobate în perimetrele statului.

Aceste mine erau administrate separat de minele Statului şi deşi formau unităţi mai mici în industria auriferă, totuşi contribuiau şi ele cu aportul lor la progresul economiei naţionale a imperiului roman. Obiceiul perimetrelor mici din timpul Romanilor s'a perpetuat până în ziua de azi în regiunea Abrudului, mai ales la Roşia-Montană şi la Corna, unde cu toate silinţele depuse de mine, după sfatul şi îndemnul d-lui Vintilă Brătianu, şi cu toate lămuririle clare date proprietarilor minieri de către d. G. Popescu-Turneanu, un distins cooperatist, actual director în Centrala cooperativelor săteşti, ne-a fost imposibil acum 4 ani să formăm o cooperativă minieră tocmai din această cauză, fie-care proprietar de perimetru minier crezând că se ascund în teritoriul său minuscul comori de aur inestimabile.

Transacţiunile de vânzare şi cumpărare a acestor mine particulare, cu teritorii mici şi greu de stabilit, se încuviinţau pe acele

vremuri de către statul roman prin administratorul general sau procuratorul minelor. Este sigur că aceste mine erau lăsate în folosinţa particularilor pe lângă plata unui impozit către stat.

Băişagul privat din Munţii Apuseni pentru această epocă se stabileşte în mod mai evident în teritoriul Roşiei-Montane şi al comunei Bucium (masivul Corabia-Vulcoiu).

Acest adevăr istoric cu privire la exploatările miniere din regiunea Abrudului ni-l demonstrează într'un chip desăvârşit cele 25 table cerate, găsite toate la Roşia-Montană şi păstrate din fericire până azi. In cele ce urmează mă voiu ocupa de fiecare tablă cerată în parte, dând preferinţă mai ales la 2 table cerate şi anume cele cu numerii X şi XV.

I. Prima tablă cerată s'a găsit în anul 1786 de către George Iancu în mina unui anume Lörincz din muntele Igren, pe care a dăruit-o funcţionarului minier Daniil Gomboş din Zlatna. Această tablă se găseşte în muzeul Battyaneum din Alba Iulia. Ea este ruptă în două şi are text în limba veche greacă — singura tablă cu text grecesc.

II. La 20 Maiu 1788 s'a descoperit în mina *Sf. Iosif* din muntele Letea o cărticică compusă din trei foi sau table, numită *triptychon*. Ea se păstrează în muzeul naţional din Budapesta şi este una din cele mai interesante table, întru cât datează din 9 Februarie 167 după Christos şi cuprinde procesul de lichidare a societăţii de înmormântare din Roşia-Montană *(collegium funeraticum)*. Inainte de a ajunge în muzeul din Budapesta, ea a trecut din mână în mână, din care cauză este cam deteriorată.

III. La 1790, tot în muntele Letea, s'a găsit interesanta tablă cerată, care datează din anul 159 (17 Septembre) după Christos şi tratează despre un act de împrumut. Ea se păstrează în muzeul din Budapesta într'o stare foarte deteriorată, din care cauză nu s'a putut descifra integral.

IV. In anul 1855 a văzut lumina zilei din mina *Sf. Ecaterina* o altă tablă cerută, compusă din trei foi şi care este tot un act de împrumut. Două din foile acestei table se păstrau la muzeul din Cluj, de unde în timpul răsboiului mondial au fost duse la Budapesta, iar o foaie din aceeaşi tablă ajungând în posesia eruditului nostru filolog Timotei Cipariu din Blaj, a fost dăruită de acesta cu toată biblioteca sa muzeului archidiecesan din Blaj.

V. Tot în baia *Sf. Ecaterina* s'a găsit la 24 Iulie 1855 un număr

A
B
C
D
E
F
G
H
I
K
L
M
N
O
P
Q
R
S
T
V
X
Z

Alfabetul tablelor cerate găsite la Roșia-Montană (După G. Popa Lisseanu)

de 9 table cerate, cu care dimpreună s'au mai descoperit şi următoarele obiecte: *a)* o împletitură de păr în lungime de circa 66 cm.; *b)* o masă cu pupitre; *c)* un butoiu; *d)* bucăţi de ciubare; *e)* o troacă (covată) de lemn; *f)* un vas cu o capacitate de aproximativ 100 litri; *g)* bucăţi de stofă sau pănură; *h)* lămpi şi linguri de lemn. Toate aceste obiecte au fost descoperite într'o gaură făcută în părete. O parte din ele au ajuns în muzeul din Budapesta prin grija fostului episcop romano-catolic din Alba-Iulia, L. Haynald. Una din table, datând din anul 162 (Octombre 20) după Christos, cuprinde tot un act de împrumut.

VI. Tot în proprietatea muzeului din Budapesta se află şi o altă tablă cerată, care datează din anul 139 (Martie 16) după Christos, şi cuprinde un contract de vânzare-cumpărare, încheiat între *Dasius Verzo*, care vinde lui *Maximo Batonis* o sclavă cu numele *Passia* pe preţul de 250 denari.

Un facsimile după tabla cerată cu No. 4, găsită în mina Sf. Ecaterina din Roşia Montană şi aflătoare azi în muzeul archidiecesan din Blaj.

VII. La 24 Iulie 1855, tot în mina *Sf. Ecaterina* s'au găsit tablele cerate, care au ajuns în posesia marelui filolog Timotei Cipariu, pe atunci director al liceului român din Blaj. Din aceste table ni s'au păstrat două întregi şi patru bucăţi mai mici în muzeul archidiecesan din Blaj. Una din aceste table conţine un contract de vânzare-cumpărare, încheiat la 16 Maiu 142 după Christos între *Dasius Breucus* şi *Alexander Bellicus* asupra sclavului *Apalaustus*, vândut pe preţul de 600 denari (cam 820 lei).

VIII. Din mina *Sf. Ecaterina* s'a mai scos la lumină în anul 1855 şi o altă tablă cerată, care datează din 6 Maiu 169 d. Chr. şi care vorbeşte despre cumpărarea unei case. Astăzi se găseşte în muzeul din Budapesta.

IX. Deasemeni tot în baia *Sf. Ecaterina* s'a mai găsit o tablă cerată, care datează din anul 163 Octombre 23 d. Chr. şi care, deşi este numai în bucăţi sparte, totuşi s'a putut descifra textul ei relativ la un contract de arendă.

X. In mina *Ohaba Sf. Simeon* s'a descoperit tabla cerată, care datează din anul 164 (Maiu 20) după Chr. şi cuprinde tot un act de arendă. Deoarece textul acestei table a putut fi reconstruit aproape în întregime de archeologi, îl dau pe scurt în cele ce urmează:

Fiul lui *Memmius Asclepius* arendează lui *Aurelius,* fiul lui *Adiutor,* pe o jumătate de an, adică din 20 Maiu 164 până la 13 Noembre acelaşi an, o mină de aur pentru 70 denari. Arendaşul se obligă să plătească preţul arendei în rate egale, iar proprietarul îşi ia angajamentul să dea arendaşului o despăgubire de 5 sexterţi pe zi în cazul când ar strica târgul fără învoirea arendaşului. Tot această obligaţiune o ia asupră-şi şi arendaşul faţă de proprietar în cazul când n'ar plăti arenda la termenul fixat.

Iată textul contractului redactat în limba latină:

[Macri]no et Celso cos XIII kal. Junias Flavius Secundinus scripsi rogatus a Mem- | mio Asclepi, quia se lit[ter]as scire negavit, it quod dixsit se locas[se] et locavit | operas s[ua]s opere aurario Aurelio Adiutori ex ha[c] die [in] idus Novembres | proxsimas [se]ptaginta liberisque. [Mercede]m per [te]mpora accipere | debetit. S[u]as operas sanas va[le]ntes [ede]re debebit, conductori [s(upra) s(cripto]. | Quod si invito condu[c]tore recedre aut cessare voluer[it, da]re | debebit in dies singulos HS V numeratos . . . . c . . . [Quod si] | fluor inpedierit, pro rata conputare debebi[t]. Conductor si tem[po]- | re peracto mercedem sol[v]endi moram fecerit, ead[em] p[oena] | tenebitur exceptis cessatis tribus.*

Actum Immenoso maiori

Titus Beusantis qui et Bradua	*Socratio Socrationis*	*[M]emmius Asclepi.*

Această tablă cerată se păstra până înainte de răsboiu în muzeul din Cluj.

XI. Tot în mina *Ohaba Sf. Simeon* s'a găsit o carte de table cerate, dintre cari una conţine textul unui contract de arendă a unei mine.

Téglas Gabor, cunoscutul archeolog ungur, face constatarea, prin comparaţie, că teritoriul acestei mine, arendate pentru 70 de denari, era lucrat de circa 20 lucrători minieri şi că preţurile

de arendă a diferitelor mine era unul şi acelaşi la Roşia-Montană, ca şi la Bucium (Corabia-Vulcoiu).

XII. In mina *Sf. Ecaterina* s'a mai aflat şi o altă tablă cerată, care cuprinde textul unei chitanţe pentru suma de 50 denari. Datează din anul 167, Maiu 29, d. Chr.

XIII. Tot în mina *Sf. Ecaterina* s'a găsit la 24 Iulie 1855 şi o altă carte de table cerate, care constă din două foi şi cuprinde un contract din 28 Martie 167 d. Chr. Această tablă cerată face parte din muzeul din Berlin, căruia 'i-a fost dată de către direcţia liceului reformat din Aiud în schimbul altor obiecte vechi archeologice.

XIV. Deasemeni s'a mai descoperit în mina *Sf. Ecaterina* o tablă cerată, din care însă nu ni s'au păstrat decât câte-va bucăţi. Data ei este necunoscută, dar se poate vedea că tratează o transacţie încheiată în urma unui proces. Se găseşte în păstrarea muzeului din Budapesta şi are o lungime de $17^1/_2$ cm., iar lăţimea de $8^5/_{10}$ cm.

XV. In anul 1855 s'au mai găsit, tot în baia *Sf. Ecaterina*, două table cerate, care conţin fragmentele unui jurnal de casă cu lista de bucate, alcătuită de *magister coenae*, adică de prezidentul unui banchet, care a avut loc la Roşia-Montană. Pe pagina a patra a tablei sunt trecute următoarele cheltueli făcute cu ocazia banchetului:

In ajunul calendelor lui Maiu (30 Aprilie)	denari	176
5 miei		18
1 purcel	»	5
pâine albă	»	2
tămâe de prima calitate, 1 sextariu (0g, 547)	»	3
vin bun, *3 hemine* (0^l, 822)	»	2
vin de rând, *3 congii* (52^l, 5818)	»	97
verdeţuri (legume)	»	1
		[şi o semi-uncie
bacşiş	denari	$^{13}/_{24}$
oţet, o hemină (0, 524)	»	$^1/_2$
sare şi ceapă	»	$^{15}/_{31}$
?	»	$2^1/_2$
?	»	2
apoi (poate ca totaluri ?)	150 şi apoi	160

Daca studiam cu atenţie aceste cheltueli şi dacă socotim denarul 60 bani, atunci 5 miei costau la Roşia-Montană, în se-

colul II după Christos, 16 lei, adică 2 lei 40 bani mielul; un purcel 3 lei 30 bani, două pâini albe 1 leu 40 bani; o jumătate funt de tămâie 2 lei; pentru trei sexterţi vin bun s'a cheltuit 1 leu 40 bani, iar pentru două *quadrantale* şi două *hemine* de vin de masă 56 lei 80 bani; pentru legume 70 de bani; pentru serviciu (*impensam* = bacşiş) 40 bani; pentru oţet 38 bani; pentru sare şi inevitabila ceapă 42 bani.

Ultima parte dintr'un facsimile după tripticul unei table cerate, descoperită la Roşia Montană.

Din examinarea listei de bucate ne surprinde cantitatea cea mare de vin, pe care l'au consumat mesenii. In adevăr, din 270 denari (107 lei 60 bani), vinul a costat 62 lei, iar mâncările şi restul cheltuelilor numai 46 lei 20 bani.

Celebrul istoric german Mommsen însă, bazându-se pe mărturia lui Pliniu (Plinii, *Hist. Nat. XIV*, 56), care ne spune că cu 16 lei se căpăta la Roma un vin foarte bun, susţine că prea scump era vinul consumat de participanţii ospăţului dela Roşia-Montană. Probabil că acest vin nu se producea în ţară, ci era importat — şi în acest caz scumpetea se explică prin cheltuelile de transport şi prin taxele de acciz.

Ambele aceste table se aflau în anul 1857 în proprietatea liceului reformat din Aiud.

XVI. Mai există câte-va sfărîmături de table cerate, fără a li-se putea stabili data şi conţinutul.

XVII. In anul 1854 s'a găsit o tablă în mina *Ohaba Sf. Simeon,* care conţine fragmentele unui contract şi datează dela 5 Februarie 131 d. Chr.

XVIII. O altă tablă cerată, care cuprinde iar fragmente de contract, se găseşte în muzeul din Budapesta.

XIX. Tot despre un contract fragmentar tratează o altă tablă cerată, aflătoare tot în muzeul din Budapesta.

XX. Muzeul archidiecesan din Blaj mai stăpâneşte, din fericire, o tablă cerată găsită tot în mina *Sf. Ecaterina* şi care tratează despre un contract.

XXI. Tot în acest muzeu şi din aceeaşi mină se mai păstrează sfărîmăturile unei table cerate, care însă este mai deteriorată.

XXII. In anul 1820 s'au descoperit într'o galerie foarte veche a minei *Sf. Ladislau* din muntele Cârnicul-Mare mai multe table cerate. Una din aceste a ajuns în posesia scriitorului sas Ackner, preot în satul Guşteriţa, lângă Sibiu.

XXIII. In seria tablelor cerate, descoperite *toate* la Roşia-Montană, se mai găseşte şi o tăbliţă ceruită de lemn de brad, care cuprinde sigiliul unui antreprenor al statului de pe vremea împăratului *Antoninus*. Archeologii presupun că acest sigiliu ar fi fost ascuns în mina numită azi *Sf. Ladislau* pe vremea răsboiului dus de Romani în contra Marcomanilor.

XXIV. Blajul nostru mai are favoarea să fie în posesia unei bucăţi de tablă cerată, care, fiind însă deteriorată, nu ne indică decât următoarele două cuvinte:

....ERANITRP
....OVINDVAR

Literele dela sfârşitul primului rând pot să însemne: *Tr*(ibus) *P*(ublicis).

XXV. In anul 1855 a văzut lumina zilei una dintre cele mai interesante table cerate, care cuprinde un contract de vânzare-cumpărare şi care a ajuns la Blaj. Din textul acestei table se stabileşte în mod clar că Legiunea XIII Gemină din colonia *Canabae* de lângă Alba Iulia *(Apulum)* a cumpărat pe sclava *Theodota,* originară din Creta, dela *Claudius Iulius Alexander Antipater,* pentru suma de 420 denari.

Contractul poarta data de 4 Octombre 160 dupa Christos.

In cele mai multe din tablele cerate găsite la Roşia-Montana, chiar şi în cea cu textul grecesc, se pomeneşte mai des, ca nume de localităţi, *Alburnus maior,* adică Roşia-Montană de azi, apoi *Alburnus minor,* adică Abrudul, al cărui nume dacic poporan *Abrud-ava* s'a conservat totuşi până azi.

Ca nume de persoane, pe care le întâlnim în tablele cerate, sunt foarte multe nume *dalmatine,* ceeace dovedeşte că împăratul Traian, care a început o sistematică exploatare a bailor de aur din Transilvania, gândindu-se la o extracţiune mai raţională, a adus la Abrud minieri pricepuţi din Dalmaţia. Dealtfel între puţinele monumente dela Abrud, exista, dupa d. Popa Liseanu, trei inscripţiuni, cari pomenesc despre origina dalmatină a celor ce le-au ridicat.

Dintre numele de persoane, despre cari fac amintire tablele cerate, cele mai multe sunt nume pur romane, vre-o 15 nume sunt greceşti, — căci Grecii, ca popor de negustori şi meseriaşi, au avut totdeauna dese relaţiuni cu vecinii lor de peste Dunăre, — şi apoi vre-o 40 de nume barbare şi de un aspect eterogen, precum:

Cerdo	*Mico*
Annes	*Bato*
Beusas	*Caricci*
Geldo	*Verzo*
Lossa	*Passia*
Liga	*Plator*
Liccai	*Bradua,* etc.

Asupra unora din aceste nume s'au făcut cercetări aprofundate, cari dovedesc că ele sunt de provenienţa dalmatină, ceeace confirmă hipoteza despre colonizarea munţilor metaliferi ai Daciei cu lucrători speciali aduşi de pe malurile orientale ale Dalmaţiei.

In ceeace priveşte limba scrisă din tablele cerate, ea este limba graiului vulgar latin, care este embrionul, din care avea să se desvolte limba românească. De aceea importanţa limbistică a acestor table este enormă, deoarece ele fiind scrise de provinciali, de oameni de jos, deşi concepute după toate formele oficiale şi riguroase ale limbei culte, totuşi ele prezintă urme sporadice de o limbă latinească rea şi coruptă, care arată însă graiul vorbit

al coloniştilor dela Dunare. Şi apoi dacă este adevărat că nimicirea unei limbi este tot una cu nimicirea unei naţionalităţi, tot aşa de adevărat este că deodată cu zămislirea unei naţionalităţi începe şi zămislirea limbei sale.

Iată de ce cea mai scumpă moştenire, pe care ne-au lăsat-o străbunii noştri, Romanii, este limba. Acest nepreţuit tezaur, graţie stăruinţei şi caracterului conservator al poporului nostru, nu ni l-a putut înstrăina nimeni în timpul celor 18 veacuri, de când trăim şi ne desvoltăm pe încântătoarele şi mănoasele văi şi plaiuri ale de D-zeu binecuvântatei Românii-Mari.

CAPITOLUL IX.

EPOCA NĂVĂLIRILOR BARBARE PÂNĂ LA INVAZIA UNGURILOR ŞI STABILIREA ACESTORA IN DACIA-TRAIANĂ

Zămislirea naţionalităţii române este strâns legată cu cucerirea Daciei de către marele împărat Traian. Intreaga noastră fiinţă de azi este nedespărţită de această cucerire, iar cultura şi civilizaţia noastră, la fel cu originea noastră, datează din perioada vieţei romane implântată în Dacia, unde s'a altoit şi s'a împletit pe viţa cea plină de rezistenţă şi vânjoasă a rasei tracice, adică a *Dacilor*, cari stăpâniau ţinuturile dela poalele Carpaţilor. Aşa se leagă începutul istoriei poporului nostru cu zilele, în care trăim.

Odată cu retragerea în dreapta Dunărei a legiunilor romane din Dacia Traiană, adică a armatei, de către împăratul Aurelian, la anul 271 d. Christos, începe pentru populaţia daco-romană o epocă cu totul nouă a istoriei ei, caracterizată de savantul nostru istoric *Alex. Xenopol* prin trei împrejurări însemnate şi anume:

1. Cei mai mulţi din locuitorii rămaşi în Dacia-Traiană, speriaţi de violenţele şi pustiirile năvălitorilor barbari, caută adăpost în contra lor prin munţii şi pădurile, de cari Dacia era plină.

2. Felul cel nou de viaţă, adus prin strămutarea poporului dela câmpie la munte, schimbă şi condiţiile traiului său, reîntorcându-l îndărăt dela viaţa agricolă la una ca şi nomadă. Cu toate că Daco-Romanii n'au părăsit nici-odată cu totul îndeletnicirile vieţei aşezate, totuşi petrecerea lor în munţi împingându-i mai ales la păstorie, ei umblau necontenit pe toată întinderea lor, veniau în contact unii cu alţii din punctele cele mai îndepărtate şi astfel

unificând felul lor de a fi, au pregatit acea unitate surprinzătoare a neamului românesc dela nordul Dunărei.

3. In acest răstimp de aproape o mie de ani, poporul Daco-Romanilor intră în atingere cu deosebite neamuri barbare, care au lăsat urme în graiul şi obiceiurile lui, determinând forma lui de organizare şi ajungând chiar a-i domina mintea prin limbă şi religie.

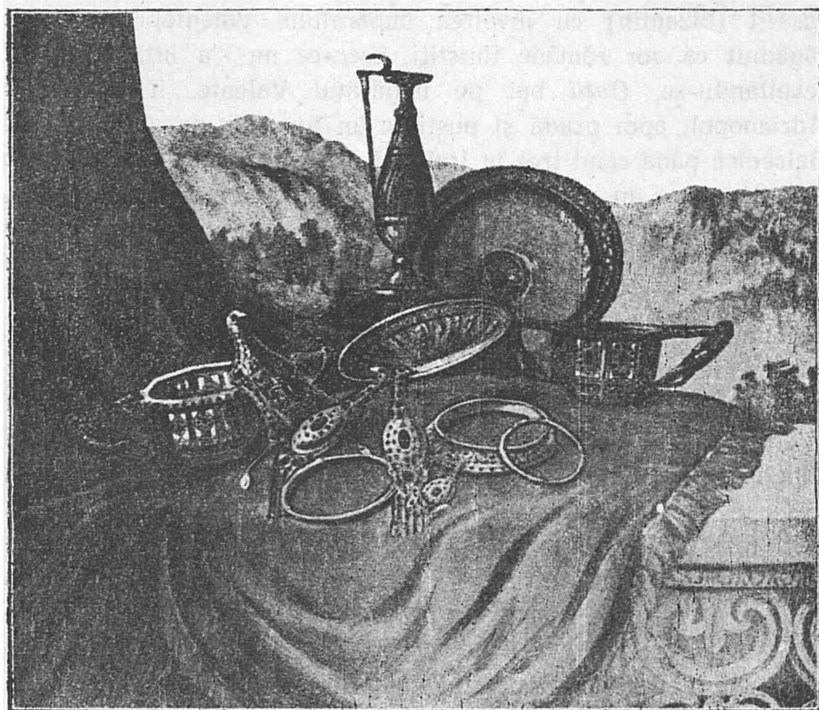
In ce priveşte religia şi în general creştinismul trebue să accentuăm că creştinismul nu s'a introdus la Români la o dată fixă, ci printr'o infiltraţie lentă, începând din veacul I până'n veacul al VII-lea. In veacul al II-lea şi al III-lea era răspândit sporadic în Dacia. In timpul stăpânirii Goţilor, Hunilor şi Gepizilor legăturile cu nordul Dunării nu sunt rupte. Din sudul Dunării vin negustori, misionari şi captivi, cari răspândesc religia creştină în Dacia. In veacul al IV-lea, când creştinismul devine religie de stat, centrele episcopale dela Dunăre ajung la mare înflorire. *Niceta de Remesiana* predică credinţa creştină la Daco-Romanii de pe ambele maluri ale Dunarii, la sfârşitul veacului al IV-lea şi începutul celui al V-lea. Apostolul naţional al Românilor e un romanizator prin creştinism şi un reînoitor al tradiţiilor italice la Dunărea de jos. Religia creştină e îmbraţişată de partea cea mai mare a populaţiei. Dar apostolatul lui Niceta nu cuprinde întreg poporul. Părţile nordice ale Ardealului nu sunt atinse de acest puternic curent creştin. Increştinarea strămoşilor noştri se continuă până în veacul al VII-lea, când Slavii se aşează în sudul Dunării şi turbură continuitatea elementului românesc. Procesul de răspândire al creştinismului la Români merge paralel cu procesul de formaţiune. Când poporul român apare în zorii istoriei ca popor format, el apare ca popor creştin.

Naţionalitatea română, a cărei bază fusese pusă prin contopirea Romanilor cu băştinaşii din Dacia, iese formată pe deplin tocmai din epoca năvălirilor barbare, ca un sâmbure vechiu într'un arbore puternic, cu ramuri întinse, coroană bogată şi rădăcini adânci. Acest arbore trebuia curăţit şi îngrijit — şi curăţirea, întreprinsă de mult, a fost dusă tot mai spre desavârşire de epoca regenerărei, care azi putem spune că este ca şi încheiată, întruniţi fiind toţi Românii într'un stat mare şi puternic: *România-Mare de azi.*

Perioada năvălirilor barbare cuprinde una din fazele cele mai

însemnate ale istoriei noastre, aceea în care, în cursul a o mie de ani, — timpul dela părăsirea Daciei şi până la întemeierea principatelor Munteniei şi Moldovei — s'au alipit multe elemente noui la naţionalitatea română.

Dacia, în prima perioadă a migraţiunei popoarelor (dela anul 270—860 d. Chr.), a fost cutreerată întâiu de *Goţi*, apoi de *Huni* şi de *Gepizi*. Cei dintâi nu-şi părăsesc aşezările lor de pe ţărmurii Mărei Negre (Basarabia de azi), până când nu sunt în-

Tezaurul dela Pietroasa (jud. Buzău): Cloşca cu puii de aur.

spăimântaţi de Huni şi trec cu grămada în partea orientală a împărăţiei romane.

In răstimpul de peste 100 de ani, ce se strecoară dela părăsirea Daciei până la venirea Hunilor (270—375), Dacia reintrase în stăpânirea *Sarmaţilor*, cari se stabiliseră mai ales în Muntenia.

Pe timpul împăratului bizantin Constantin cel Mare (325—337), *Goţii* atacă din nou imperiul roman şi provoacă pe Con-

stantin a face o expediţie în contra lor. El trece Dunărea pe un pod de piatră, acela ale cărui urme se văd şi astăzi încă la Celeiu, între gurile Jiului şi ale Oltului. *Goţii* sunt bătuţi de Constantin în Muntenia, care pe atunci purta numele de *ţara Sarmaţilor*. Impăratul Valente al Bizanţului (364—378) face şi el o expediţie în contra *Goţilor,* pe cari îi bate în Basarabia de sud, după-ce a trecut pe un pod de plute construit la *Noviodunum* (Isaccea de azi).

Alungaţi în urmă de *Huni, Goţii* trec Dunărea în imperiul de răsărit (bizantin) cu învoirea împăratului Valente, căruia i-au făgăduit că vor rămâne liniştiţi, ceea-ce nu s'a întâmplat, căci revoltându-se, *Goţii* bat pe împăratul Valente, îl omoară la Adrianopol, apoi pradă şi pustiesc un lung şir de ani Peninsula Balcanică până când trec în Italia şi apoi în Spania, unde Oceanul Atlantic pune un sfârşit vieţei lor rătăcitoare.

Goţii nu au lăsat nici o urmă în limba românească, ceea-ce constitue încă o dovadă serioasă că Daco-Romanii nu au părăsit nici-odată vechia lor patrie, Dacia lui Traian.

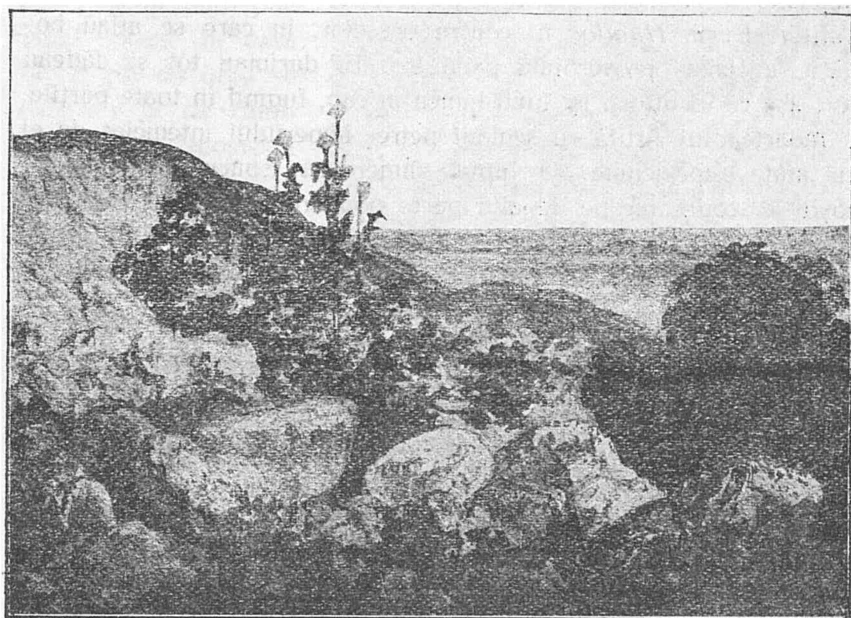
Singurul lucru rămas după urmele Goţilor ar fi, după unii istorici, tezaurul de aur păstrat azi în muzeul statului din Bucureşti şi cunoscut sub numele de *Tezaurul dela Pietroasa* sau *Cloşca cu puii de aur,* tezaur pierdut de Goţi la Pietroasa, în judeţul Buzău, în goana lor din faţa trupelor împăratului Valente.

Pe urmele *Goţilor* nemilostivi au venit în Dacia *Hunii,* ca nişte tigri însetaţi de sânge. Poporul *Hunilor,* care era de rasă mongolică, spre deosebire de *Goţi,* cari erau Arieni, a băgat spaima şi groaza în toate popoarele peste cari au trecut.

Scriitorul *Ammianus Marcellinus* face următorul portret fizic, moral şi intelectual al acestui cumplit neam de oameni:

„*Hunii* întrec în cruzime şi barbarie tot ce 'şi-ar putea cineva „închipui mai barbar şi mai sălbatic. Corpul lor grămădit, cu „membrele superioare foarte mari şi capul peste măsură de gros, „le dă o înfăţişare monstruoasă. Se nutresc fără a întrebuinţa „nici o pregătire, nici foc, mâncând rădăcini de plante sălbatice şi „carne înmuiată între coapsele lor şi spatele cailor. Nici-odată „nu mănuesc plugul. Ei nu locuesc în case, nici în colibe, căci „ori-ce înconjurare a unui zid le pare un mormânt şi ei nu se „cred în siguranţă sub un acoperiş. Totdeauna rătăcind, schim„bând vecinic locuinţele lor, ei sunt deprinşi din copilărie cu

„toate suferințele: frigul, foamea și setea. Turmele de animale îi „urmează în rătăcirile lor, târând carele în care este închisă fa- „milia lor. Acolo torc femeile și cos hainele bărbaților, acolo dau „naștere copiilor și îi cresc până ajung mari. Intrebați pe acești „oameni de unde vin, unde au fost zămisliți, unde au fost născuți, „ei nu vor ști să răspundă. Trăesc necontenit pe caii lor cei mici „și urîți, însă iuți și neobosiți. Călări ca bărbații sau stând pe „o parte după chipul femeilor, își țin pe cai adunările lor, cum- „pără și vând, beau și mănâncă, ba chiar și dorm înclinați pe

Vederea locului din comuna Pietroasa, unde s'a găsit „Cloșca cu puii de aur".

„gâtul animalelor. Hunii sunt nestatornici, fără credință, mișcă- „tori după toate vânturile, cu totul răpiți de furia momentului. „Ei știu tot atât de puțin, ca și animalele, ce este cuviincios și „necuviincios. Limba lor este întunecată, încurcată și plină de „metafore. Cât despre religie, ei par a nu avea nici una, sau cel „puțin nu practică nici un cult. Patima lor precumpănitoare este „aceea a aurului".

Hunii au venit din stepele Rusiei de astăzi către apusul Euro-

pei. Lovindu-se de stavila Carpaţilor Moldovei, ei au înconjurat aceşti munţi pela nord şi pela sud, prin pasul Turnului-Roşu, către inima Daciei, în care s'au răspândit prin văile Murăşului şi Someşului. Că *Hunii* s'au aşezat mai ales în centrul Europei, în câmpia panonică, dintre Tisa şi Dunăre şi deadreapta Dunărei, se dovedeşte prin împrejurarea că scaunul imperiului lui *Attila,* regele lor, se găsea aici. Se pare că acest popor barbar nu a ocupat în mod constant Dacia, dar prin spaima produsă în locuitorii Daciei, el 'i-a împins pe aceştia tot mai mult către adăposturile fireşti şi 'apropiate ale pădurilor din masivul Carpaţilor. Furia *Hunilor* în contra oraşelor, în care se aflau bogăţii, a rămas proverbială până azi. Ei dărîmau tot şi dădeau foc, aşa că locuitorii îşi luau lumea în cap, fugind în toate părţile.

Moartea lui Attila fu semnul peirei imperiului întemeiat de el cu atâta repeziciune: O luptă sângeroasă isbucni între numeroşii săi copii, iar pe de altă parte popoarele germane, mai ales *Gepizii* şi *Ostrogoţii,* bătând pe *Elac,* fiul mai mare al lui *Attila,* pe malurile Dravei, îşi împărţiră ţinuturile apusene din imperiul *Hunilor.*

Gepizii, scuturând jugul *Hunilor,* îşi întind stăpânirea în câmpia Tisei, la apusul munţilor ce despart Transilvania de Ungaria de până mai eri, ocupând Banatul, munţii metaliferi ai Abrudului, Bihorului şi Vlădesei. Scriitorul *Iordanes* afirmă, în repeţite rânduri, că *Gepizii* ar fi avut în stăpânire Dacia lui Traian şi că au venit în atingere cu Românii. Poporul *Gepizilor* a fost nimicit în cele din urmă de către *Longobarzi* şi *Avari.*

In sânul poporului român n'a rămas vre-o urmă nici dela *Gepizi,* deoarece poporul daco-roman se retrăsese, în mare parte, încă dela năvălirea *Goţilor* şi a *Hunilor,* în munţii şi pădurile Daciei, pentru a putea fi însă totdeauna aproape de casa şi de ogorul lor. Căci nu trebue să uităm că de îndată ce barbarii dispăreau, populaţia băştinaşă daco-romană se întorcea iar la locuinţele ei prădate şi pustiite, uneori nimicite total, plângea pe ruinele găsite şi apoi se apuca să ridice din cenuşă dărîmăturile, să-şi refacă avutul, când de-odată iarăşi răsuna alarma, iarăşi veniau barbarii şi locuitorii Daciei erau din nou siliţi să se refugieze prin văgăunile munţilor şi prin desişul pădurilor.

Ca dovadă că lucrurile se petreceau într'adevăr astfel, istoricul nostru *Alex. Xenopol* ne spune că cetatea *Troppaeum Traiani* din

Sciţia Minora *(Adam Clissi* din Dobrogea de azi) fusese distrusă de *Goţi,* dar locuitorii ei împraştiaţi s'au strâns iar la căminurile lor şi deşi mai necăjiţi, mai strâmtoraţi ca înainte, işi duceau totuşi mai departe greutăţile vieţei lor amare. Tot astfel oraşul *Histria* sau *Histriopolis* (din Dobrogea), care fusese distrus în anul 238, se află mai târziu bine populat.

De-altfel istoria tuturor navalirilor petrecute în timpuri mai apropiate de noi ne arată cât de mult ţine omul aşezat la casa lui şi cât de greu se desparte el de căminul ce-l adăposteşte şi de ogorul ce-'l hrăneşte. Şi apoi dacă populaţia cea bogată fuge mai departe şi se deşţărează, cea săracă caută adăpost, pe cât se poate mai mult, prin locurile învecinate. Istoria poporului român din Moldova, care a fost bântuit de năvălirile *Tătarilor* până la sfârşitul secolului al 18-lea, ne dovedeşte acest fapt cu prisosinţă. De câte-ori veniau *Tătarii,* ce făceau Românii? Işi părăsiau ei ţara? Nu, de loc, deoarece îi regăsim la fiecare nouă năvălire iarăşi aşezaţi în locuinţele lor. Fugiau pentru un moment, luând cu sine, când puteau, avuţia lor principală, vitele lor frumoase, şi se ascundeau în munţi, dar cum se însenina cerul, iarăşi se întorceau la căminele lor dărîmate şi pustiite de *Tătari,* rămânând să o rupă iar de fugă la cea dintâi veste a revenirei lor.

Attila, regele Hunilor, zis şi „biciul lui Dumnezeu". (Din colecţia de stampe a Academiei române).

Toţi cronicarii noştri de pe vremuri confirmă fuga poporaţiei ţărilor române în adăposturile fireşti ale munţilor la venirea *Tătarilor* — şi obiceiul acesta a rămas fatal moştenit din timpurile mai grele ale năvălirilor popoarelor barbare.

Pela anul 451, când crudul *Attila* pleca către apusul Europei, munţii Transilvaniei deveniseră, în întregimea lor, adăpostul populaţiei daco-romane. De bună seamă, văgăunile şi galeriile minelor de aur din Munţii Apuseni au format totdeauna cel mai sigur adăpost pentru populaţia băstinaşă, căci numai ast-fel se poate explica caracterul Moţilor de azi, atât de apropiat de cel daco-roman.

De aci se explică faptul însemnat că *Românii, au ocupat totdeauna partea muntoasă a ţărei,* până în timpurile mai noui, de unde apoi mai târziu, când vremile se mai liniştiră, s'au coborît la poalele lor, pentru a înfiinţa statele *Munteniei* şi *Moldovei*. O dovadă puternică cum că populaţia din Dacia-Traiană a locuit prin munţi în tot decursul evului de mijloc o găsim în terminologia geografică a munţilor, care poartă un caracter pronunţat românesc. Faptul că munţii sunt plini în toate părţile de numiri româneşti, că cele mai mici poteci, stânci şi povârnişuri de teren poartă numiri deosebite numai la poporul român, iar când aceste nume se întâlnesc şi în gura celorlalte naţiuni conlocuitoare cu Românii în Transilvania, ele sunt numai reproducerea şi adeseori schimonosirea numelor româneşti, aceasta ne arată că partea muntoasă a ţărei a trebuit să fie cutreerată în toate sensurile de poporul român şi că această botezare, atât de universală a tuturor părţilor munţilor, a fost datorită unei petreceri a lui foarte îndelungată şi stăruitoare în decurs de veacuri întregi.

Tot prin văgăunile munţilor şi prin desişul pădurilor 'şi-a salvat viaţa populaţia din Dacia-Traiană şi pe vremea năvălirei *Avarilor,* ginte hunică şi barbară ca şi sălbatecii tovarăşi ai lui Attila. Apăsarea pe care au exercitat-o *Avarii* asupra populaţiei daco-romane seamănă cu acea întreprinsă de *Goţi* şi de *Huni,* contribuind şi ei la ruinarea vieţei civilizate a Daco-Romanilor şi oprindu-i să se coboare din înfundăturile munţilor către şesul roditor, rămas câmp liber şi deschis barbarilor năvălitori.

De-altfel poporul daco-roman grămădit în munţi nu se putea coborî pe laturile exterioare ale Carpaţilor, deoarece pe aici îi

încingea un alt brâu de barbari, care le închidea drumul către câmpie. Aceştia erau *Slavii,* cari au jucat în istoria Românilor şi în formarea naţionalităţei lor un rol mult mai însemnat şi care merită o mai largă descriere.

Slavii pătrunzând încetul cu încetul în imperiul de răsărit (bizantin) şi aşezându-se în această împărăţie, ca şi în Dacia-Traiană, prin însuşi faptul aşezării lor aci, ei pierdeau din barbaria lor primitivă şi se întorceau la o viaţa mai ordonată. Fiind însă necontenit reîmprospătaţi prin hoarde noui de barbari neîmblânziţi, cari pustiau totul cu fer şi cu foc, *Slavii* apar în scriitorii contimporani cu două caractere ce par a se exclude: blândeţea şi moravurile pacinice alături cu cruzimile, prădăciunile şi neomeniile cele mai revoltătoare, ceea-ce formează până în zilele noastre caracteristica poporului rus, care descinde din Slavii vechi.

Istoricul *Teofilact* (640), povestind expediţiile generalului *Priscus* în contra *Slavilor,* spune că a prins pe capul lor, cu numele *Ardagast,* pe care apoi l'a trimis dimpreună cu alţi barbari la Constantinopol, sub paza unui *Tatimir.* A doua zi un ofiţer al lui Priscus, cu numele *Alexandru,* trece râul *Ilivachia,* nume grecizat pentru *Ialovatschi,* şi urmăreşte pe *Slavi* până în pădurile şi mlaştinile, cari le serviau drept ascunzătoare.

Este important de reţinut că numele acestui rîu s'a păstrat până astăzi în acel al *Ialomiţei,* care se numeşte chiar în documentele mai vechi slavone *Ialovnitza,* din care apoi limba română, schimbând pe *vn* în *m,* a făcut *Ialomiţa.* Acest nume arată mai întâiu că *Slavii* ocupau Muntenia cu mult înainte de 591, data expediţiei lui *Priscus,* deoarece găsim la această dată un nume luat din limba lor alipit de un râu şi pe care nume îl primise fară îndoială cu mult timp mai înainte. Apoi populaţia slavonă, care locuia pe malurile Ialomiţei, a trebuit să rămână statornică lângă apele sale, pentru-ca mai târziu, *fiind romanizată,* să transmită această denumire în gura Românilor.

Dovezi că *Slavii* locuiau Muntenia, Moldova şi Transilvania dă şi scriitorul bizantin *Menandru.* După acest autor, Slavii locuiau la început la nordul şi răsăritul Carpaţilor. Ei au fost aruncaţi în aceşti munţi prin presiunea barbarilor năvălitori şi fiind foarte numeroşi, ei au inundat mai întâiu Transilvania, ţările transcarpatine şi România de azi. De aici şi mai ales din Muntenia, unde

erau necontenit împrospătaţi prin scurgerea poporului lor dela nord către sud, *Slavii* începură a năvăli în părţile de peste Dunare, aşezându-se treptat şi în ele. Pe când cei veniţi peste Români în cetatea Carpaţilor erau absorbiţi de elementul românesc, acei din câmpiile moldoveneşti şi munteneşti rămân mai mult timp în firea lor până când sunt desnaţionalizaţi şi ei de coborîrea Românilor din munţi către şes, după descălecarea principatelor.

Regretatul nostru istoric *Alex. Xenopol* numai astfel explică mai multe fapte pe cât de constante, pe atât şi de însemnate din istoria Românilor. Mai întâiu acela că terminologia ţărilor române dela nordul Dunărei, chiar acea a părţilor lor muntoase, adăpostul poporului românesc, este amestecată cu numiri slavone. Apoi împrejurarea că limba noastră înfăţişează, în partea ei lexicală, un număr destul de însemnat de elemente slavone, fără îndoială cel mai bogat din toate elementele straine, explică cum de mai multe din aşezămintele poporului românesc au un caracter slavon şi în sfârşit cum de chiar reîntoarcerea deplină a poporului nostru la viaţa aşezată, prin întemeierea de oraşe şi întinderea îndeletnicirilor agricole, se face sub înrîurirea slavonă.

Este neîndoios deci ca *Slavii* au trebuit să stea alaturea cu *Românii,* să duca viaţă împreună cu ei, nu să vină numai în o trecătoare atingere, cum s'a întâmplat cu popoarele germane şi mongole, spre a putea lăsa urme atât de pronunţate în sânul poporului românesc.

Cercetând isvoarele istorice ale evului de mijloc, ele ne arată pe *Bulgari* ca vecinii împăraţiei *Francezilor* şi anume după-ce *Carol cel mare* cucereşte ţara *Avarilor,* adică *Panonia.* Astfel *Suidas* spune că *Krum,* regele *Bulgarilor,* supusese pe *Avari,* cari erau greu împresuraţi de *Franci.* Sub urmaşii lui Carol cel mare întâlnim necontenite solii de-ale *Bulgarilor* în imperiul *Francezilor.* Aşa în 824 regele bulgar *Mortagon* trimite o ambasadă la regele franc *Ludovic cel bun,* spre a regula marginile ambelor împărăţii. Analele Fuldense raportează despre mai multe lupte întâmplate între *Bulgari* şi *Franci.* Impăratul şi scriitorul bizantin *Constantin Porfirogenitul* arată că la 952 imperiul bulgar se mărginea cu *Panonia.* Asupra aşezărei *Ungurilor,* acelaşi împărat şi scriitor spune că aceştia s'ar mărgini „despre răsărit cu *Bulgarii,* de care îi desparte fluviul Istru, numit şi Danubiu,

de către nord cu *Pacinaţii,* de către apus cu *Francii,* de către sud cu *Hrovaţii*".

Cronicile poporului unguresc nu lipsesc apoi de a arăta existenţa mai multor ducate bulgare în Dacia pe vremile năvălirei maghiare. Astfel, afară de *anonimul notar al regelui Bela,* care aminteşte ducatele lui *Glad, Gelu* şi *Menomorut,* găsim o asemenea pomenire în scriitorul ungur *Thurocz,* unul din isvoarele cele mai vrednice de credinţă asupra istoriei *Ungurilor.* El spune vorbind de domnia lui *Ştefan cel sfânt,* regele *Ungurilor:* „După aceea a pornit armata sa împotriva lui *Kean,* ducele *Bulgarilor* şi al *Slavilor,* care ginte ocupă nişte locuri întărite prin natura, pe care duce l'a bătut şi ucis numai după grele osteneli şi sudori răsboinice şi a luat dela el nestimată mulţime de comori, mai ales aur şi pietre scumpe. Ştefan aşeză acolo pe un moş al său cu numele *Zoltan,* care după aceea moşteni acele părţi transilvane şi cari de aceea se numesc în limba vulgară *Erdély Zoltan*".

Această stăpânire a *Bulgarilor* la nordul Dunărei avu mult timp drept urmare că în evul de mijloc ţările Daciei purtau numele de *Bulgaria.* In cartea *Vieţii Sfântului Ştefan* se spune că, pe timpul acelui rege, 60 de familii pecenege veniră cu toata averea lor *din părţile Bulgariei* în *Panonia. Pecenegii* au locuit însă numai în *Muntenia,* nici-odată în chip statornic în *Bulgaria* propriu zisă de dincolo de Dunăre. *Bulgaria* aici înseamnă deci *Valachia.* In o scrisoare din 1237 a regelui maghiar *Bela IV* către *papa Grigore IX,* cel dintâiu spune că „decât-va timp ar fi crescut foarte mult populaţia în *Ţara Severinului ce vine către părţile Bulgariei*". Această ţară a Severinului ne este bine cunoscută din o diplomă a aceluiaşi rege din 1247 că se întindea până la fluviul Olt — şi nu era deci decât *Oltenia actuală,* care era arătata ca ţinându-se de *Bulgaria,* adică de *Muntenia actuală.*

Intr'un document din 1231 se spune că „moşia Boia, megieşită cu moşia Sâmbăta şi care astăzi se află în însăşi ţara *Valachilor,* fiind stăpânită din timpuri mai vechi decât amintirea omenească de către mai marii, bunii şi străbunii lui *Trul,* fiul lui *Cioru, fusese alipită către pamântul Făgăraşului înca din vremile pe când ţara Valachilor era ţară bulgărească*".

Denumirea neproprie de *Bulgari* dată Românilor dela nordul Dunărei ţine până adânc în timpurile evului de mijloc. O hartă catalană din 1375 dă României dunărene numele corupt de *Bur-*

garia, păstrând numele corect de *Bulgaria* pentru regiunea dela sudul Dunărei. In sfârşit, până în ziua de astăzi *Ungurii* numesc suburbia Scheiului din Braşov *Bolgârszék,* deşi este locuită numai de Români şi nu se întâlneşte nici o urmă de popor bulgăresc.

Intinderea stăpânirei bulgare şi la nordul Dunărei o justifică în deosebi scriitorii bizantini. Fiind ţările locuite de *Români* supuse stăpânirei bulgăreşti, introducerea liturghiei bulgare în biserica Românilor din Dacia, precum şi a limbei bulgare în viaţa de stat şi în relaţiile oficiale nu va părea inexplicabilă.

Este interesant de amintit că existenţa unei Bulgarii la nordul Dunărei este combătută cu cea mai mare înverşunare de protivnicii stăruinţei Românilor în Dacia Traiană în cap cu Roesler, Hunfalvi etc. Modul însă cum combat această chestie, arată că ei urmăresc în lucrările lor altă ţintă decât stabilirea adevărului istoric.

Nu este în orice caz nevoe a alerga la ipoteza unui traiu îndelungat al poporului român *în sânul naţiei bulgăreşti dincolo de Dunăre,* pentru a explica aflarea limbei slavone la el sub forma ei bulgară, tot aşa precum nu este de trebuinţă această ipoteză, spre a explica elementele slavone în limba românească, deoarece popoarele slave ce au inundat Dacia şi s'au amestecat aici cu Românii erau de obârşie *sclavină,* adică slavonă, ca şi acele ce ocupaseră Peninsula balcanică.

Nici prezenţa elementelor slavone în limba română, nici a grecismelor, nici creştinismul latin primitiv al Românilor, nici primirea creştinismului bulgăresc dela Bulgari, nici pretinsa identitate a limbilor macedo-română şi daco-română, nu îndrituesc susţinerea teoriei despre formaţia naţionalităţei române la sudul Dunărei, iar istoria părăsirei Daciei lui Traian de populaţia ei, la retragerea împăratului Aurelian, este o poveste interesată, iscodită de adversarii continuităţii noastre în Dacia-Traiană.

Noi suntem coborîtorii direcţi ai Daco-Romanilor, cari nu au parăsit nici-odată Dacia-Traiană. Am suferit — cum admirabil spune *Alex. Xenopol* — martiriul tuturor hoardelor barbare şi toate nedreptăţile stăpânirilor silnice, dar nu ne-am depărtat de pământul, pe care am fost zămisliţi de energia dacă şi de spada romană.

CAPITOLUL X.

INVAZIA ŞI AŞEZAREA UNGURILOR IN DACIA

Ungurii sau *Maghiarii,* popor de rasă mongolă şi anume din ramura finică a acestui trunchiu, deci înrudiţi şi cu ramura turcă a aceleiaşi rase mongole, locuiau înainte de venirea lor în Dacia prin stepele Rusiei şi anume în guvernământul *Orenburgului* de azi, regiune numită pe atunci *Ungaria Mare.*

Acest cumplit neam de oameni, cari egalau în sălbătecie pe *Huni,* străbunii lor, strămutându-se din Ungaria Mare, se opresc pela anul 830 pentru cât-va timp în ţinutul dintre fluviul Nipru şi Carpaţii Moldoveneşti, numit *Ateluz* (ungureşte *Etelköz),* unde aleg ca duce al lor pe *Arpad,* şeful primei lor dinastii. Ei se pun în legături cu împăratul bizantin *Leon* şi pornesc răsboiu cu acesta împotriva lui *Simion,* împăratul *Bulgarilor,* a cărui ţară o pradă în chip groaznic. După această ispravă, Ungurii pleacă în expediţie spre Germania. Atunci *Bulgarii* se aliază cu *Pecenegii,* un alt neam de barbari mongoli, şi pustiesc şi ei cumplit, la rândul lor, locuinţele *Ungurilor* din *Ateluz.* In faţa acestui atac, *Ungurii* rămaşi acasă caută adăpost în munţii dela graniţa Moldovei, în colţul sud-răsăritean al Carpaţilor. Din aceşti Unguri refugiaţi aici se trag *Săcuii* de azi, neam întru cât-va deosebit de *Unguri,* căci pe când aceştia populează şesurile, *Săcuii* de obiceiu sunt stabiliţi în munţi.

Ateluzul fiind ocupat de *Pecenegi, Ungurii* fură siliţi să apuce alte căi şi astfel ei trec spre *Panonia,* pela nordul Carpaţilor. Din Panonia pornesc lupte în contra lui *Menomorut,* ducele ţinutului celor *Trei Crişuri,* apoi în contra lui *Glad,* ducele *Banatului,* şi în cele din urmă în contra lui *Gelu,* ducele *Transilvaniei,* pe cari îi supun rând pe rând.

Cucerirea de către *Unguri* a ţărilor române din Carpaţi începe mai cu seamă sub primul rege maghiar *Ştefan,* zis şi *Sfântul,* fiind-că el 'i-a increştinat, şi ţine până la anul 1210, când Ungurii o încheie cu supunerea *Ţărei Bârsei.* Ducele bulgar *Kean* este şi el bătut şi ucis de regele Ştefan, care a domnit dela anul 1001 până la 1038.

Năvălirea *Ungurilor* în Dacia este mai mult o cucerire a ţărilor locuite de *Români* şi *Slavi* — şi aceasta încă nedeplină. La început, Ungurii respectau drepturile provinciilor cucerite, dar încetul cu încetul ei schimbă tactica, aservind pe Români şi reducându-i în sclăvia cea mai degradatoare. Dacă *Ungurii* ar fi năvălit în ţările carpatine cu furia iniţială a celorlalte popoare barbare, desigur că *Românii* şi *Slavii* ar fi luat iar drumul munţilor, de unde nu de mult coborîseră — şi în acest caz poporul maghiar ar fi devenit stăpânul unor ţări goale, nu şi ai locuitorilor din Ardeal.

Documente ale timpului confirmă faptul de daruri de pământ către anumiţi Români din partea regilor Ungariei, dar nu trebue să scăpăm din vedere că dăruirea unei moşii atrăgea după dânsa şi *nobilitarea,* precum şi pierderea stăpânirei de pământ aducea cu ea retragerea acestui rang. Cu vremea însă Românii fură deposedaţi de proprietăţile lor şi anume toţi aceia cari nu au voit să-şi lapede religia şi naţionalitatea spre a trece la stăpânitori, *Unguri* sau *Saşi,* singurele popoare înzestrate cu cele mai scandaloase privilegii pe pământul *Transilvaniei* sau *Ardealului.* O parte dintre Români, fiind lacomi de averi şi favoruri, cum a făcut o bună parte din nobilimea cea mare a Ardealului, s'a înstrainat de poporul de baştină, pe când alţii — marea majoritate — voind să-şi păstreze cele două paveze ale neamului, 'şi-au parăsit moşiile şi satele, căutând dincolo de munţi apărarea conştiinţei lor, împrejurări care au condus la întemeerea principatelor *Munteniei* şi *Moldovei.*

Aşa se explică faptul cum de *Românii* ajunseră la sfârşitul veacului al XVIII-lea a nu mai poseda nici o bucată de pământ în proprietate, o stare de lucruri pe care advocaţii cauzei maghiare încearcă s'o tălmăcească în sensul că poporul român ar fi fost de curând imigrat pe pământul Ardealului.

In ce priveşte pe *Saşi* există dovezi suficiente spre a dovedi cum ei deposedau rând pe rând pe *Românii* din regiunile lor de locu-

rile de păşunat, ceea-ce fatal împingea pe *Români* la acte de răsbunare, săvârşite pe calea criminală a furtului şi prădăciunilor, care deveniseră prea dese şi săvârşite pe o scară prea mare, pentru a fi datorite numai unor porniri individuale.

Iată de ce este firesc lucru de a admite teoria învăţatului nostru istoric *Alex. Xenopol:* cu cât ne vom urca îndărăt în timp, cu atât poziţia *Românilor* va fi fost mai bună, deoarece o găsim cu atât mai rea, cu cât ne coborîm. Şi epoca mai apropiată întăreşte puternic această teorie. Căci ce alta înseamnează oare *iobăgia,* la care au fost supuşi ţaranii români de pe moşiile proprietarilor unguri?

Arpad, ducele Ungurilor, care 'i-a condus pe aceştia în Ungaria de azi. (După colecţia de stampe a Academiei române).

Pentru a ilustra degradatoarea stare în care era ţinut ţăranul român din Ardeal, este destul sa amintim de un document din anul 1398, care regulează neînţelegerile dintre nobili şi episcopul romano-catolic din Alba Iulia în chestia dreptului asupra dijmelor iobăgeşti. Acest document ne desluşeşte că nobilii cerând regelui să le conceadă lor dijmele Românilor din jurul Albei Iulii, regele le răspunde că întru cât capitlul mânăstirei romano-catolice din Alba-Iulia este obligat a da un corp de oştire, el trebue să-şi scoată cheltuiala prin *stoarcerea Românilor.*

Dar dreptul de judecată dobândit de nobili asupra iobagilor

lor, ce însemnează oare decât reducerea la rangul de vită a țăranului român?

„Approbatae și compilatae Constitutiones“ constitue culmea asuprirei ungurești față de elementul român subjugat. Aceste așa numite *„Approbatae și compilatae Constitutiones“,* dimpreună cu *„Decretum Tripartitum“,* formează o colecțiune de legi făcuta de Stefan Verböczi la începutul secolului al XVI-lea pentru Ungaria, la care aparținea atunci și Transilvania, și cu *„Articuli novellares“* constituiau codicele Ardealului înainte de domnia Casei Habsburgilor.

Ele oglindează spiritul înjositor al timpului de atunci în sensul că clasele privilegiate, adică nobilii *unguri, săcui* și *sași,* se bucurau de privilegii până la desfrâu, pe când Românii, chiar după litera acestor legi, erau scoși din rândul naționalităților libere și aveau parte de cea mai tiranică asuprire.

Este deci neîndoios că chiar din primele veacuri ale supunerei țărilor române de peste munți sub stăpânirea *Ungurilor,* s'au produs o serie de fapte menite să aducă poporul român de baștină la sapă de lemn în privința materială și la ruinarea întregei sale vieți naționale. Din fericire însă voința lui se ascuți tot mai mult, până când sufletul lui simți din nou imboldul spre renaștere din cenușa morților.

Grație acestei voințe de fer trăim azi, toți Românii, în statul mărit și respectat al *Româniel-Mari.*

PARTEA A DOUA

DELA INSTĂPÂNIREA UNGURILOR IN DACIA ȘI PÂNĂ IN ZILELE NOASTRE

CAPITOLUL XI.

NOUI INVAZII DE BARBARI IN DACIA

A fost sortit neamului nostru ca să treacă prin toată gama jafurilor, a teroarei şi a ororilor deslănţuite de diversele popoare barbare, care s'au abătut asupra Daciei în curs de peste o mie şi mai bine de ani.

După invazia Ungurilor a venit pe capul Daco-Românilor flagelul *Pecenegilor* sau *Pacinaţilor* — iarăşi un popor de rasă mongolă — cari în anul 952 ocupă Muntenia de azi. Impăratul şi scriitorul bizantin *Constantin Porfirogenitul* sfătueşte în cartea sa pe fiul său să trăiască în pace cu *Pecenegii* ca sa nu atace împărăţia bizantina. Aceştia trec până în Panonia, pela Porţile de fer, şi nu intră în Transilvania decât atunci când sunt alungaţi şi nimiciţi de către trupele imperiului bizantin.

Dela poporul *Pecenegilor* au rămas în ţările române câte-va numiri geografice, ca satul *Peceneaga,* din judeţul Teleorman, şi două păraie care curg din Dobrogea şi se varsă în Dunăre: *Now* şi *Star Peceneaga.*

Pela anul 1057 se iveşte la nordul Dunarei poporul *Cumanilor,* care, după unii istorici, ar fi fost un trib peceneg. Ei ajung cu timpul să predomnească, impunând numele lor întregului popor. Scriitoarea bizantină *Ana Comnena* spune că *Cumanii* vorbiau aceeaşi limbă cu *Pecenegii.* Ei cuprind toată Moldova şi Muntenia până dincolo de Olt.

Pela anul 1239 o armată franceza vine în ajutorul lui *Baudouin de Courtenay,* împăratul latin al Constantinopolului, care fusese atacat de *Grecii* din Asia. Capii oştirei franceze intră în legături de prietenie cu *Cumanii* din Muntenia şi cu *împăratul Ion Asan al Valacho-Bulgarilor.* Cronicarul timpului *Alberic,* de origine din Belgia, care fusese călugăr la o mănăstire din Ungaria, ne spune că doui căpitani ai armatei franceze, cu numele *Guillaume de Mery* şi *Baudouin de Haynant,* s'au încuscrit cu regele cuman *Soronius,* luând de soţii pe câte o fată a acestuia, creştinizate la Constantinopol. O alianţa formală se încheie între *Cumani* şi *Francezi.* Capii armatelor aliate se prinseră fraţi de cruce prin operaţia urmatoare: Atât *Cumanii* cât şi *Francezii* se împunseră la braţ şi lăsară sângele să curgă într'o cupă mare de argint, peste care apoi turnară vin şi apă, bând după aceea cu toţii din amestec. Acest obiceiu al frăţiei de cruce a rămas şi la Români.

Dintr'o bulă papală dată la 1247 se constată că Muntenia şi Moldova purtau numele de *Cumania.*

Alex. Xenopol ne spune că în Moldova şi în Muntenia se află vre-o 33 de numiri, cari amintesc numele *Cumanilor.* Printre acestea este şi termenul geografic de *Teleorman,* numele unui râu şi al judeţului prin care curge. El înseamnă *pădure nebună,* derivând din cuvintele cumanice: *teli* = nebun şi *orman* = pădure, adică pădure deasa, nestrăbătuta. *Uzul* şi *Oituzul,* cele două rîuşoare din Moldova, sunt tot numiri cumanice.

Ajutorul dat însă *Francezilor* în 1239 fu fatal *Cumanilor.* Tocmai pe când se luptau alăturea cu aliaţii lor împotriva *Grecilor,* ţarile pe care le ocupau la nordul Dunărei sunt atacate cumplit de *Tătari* — şi atunci parte din ei fug peste Dunăre, iar parte se adăpostesc, ca şi *Pecenegii,* în Transilvania, unde sunt primiţi de regele *Bela IV,* care n'avea încotro.

Tătarii, veniţi din *Mongolia,* sunt cel din urmă neam de barbari ce încheie pentru Europa răsăriteană lunga perioadă a năvălirilor. Ungaria, dar mai ales Transilvania suferă din partea acestora o invazie din cele mai pustiitoare. Martori oculari ai groaznicelor scene întâmplate atunci (anul 1241) le descriu cu destul talent ast-fel:

„Cădeau oamenii goniţi de Tătari în dreapta şi în stânga, ca „frunzele la bătaia vântului de iarna. Cadavrele nenorociţilor aco- „periau drumurile, iar sângele curgea în şiroaie groase ca nişte

„râuri, cari mânjiau pământul nefericitei patrii. Atât era de deasă „aruncarea săgeţilor, încât mai că acoperiau cu umbră pe acei ce „luptau, şi săgeţile sburau prin văzduh ca lăcustele sau omidele, „lipite unele de altele. Era o privelişte îngrozitoare de a vedea

Un călăreţ tătar (după colecţia de stampe a Academiei romane).

„în timpul nopţei o mulţime atât de mare de cadavre omeneşti, „care zăceau împrăştiate ca lemnele sau ca pietrele. Dar această „grozăvie deveni o scăpare pentru vremile de mai târziu. Mai „mulţi oameni neîndrăznind să fugă în timpul zilei, se tăvăliau

„in sângele celor morți și ascunzându-se între cadavre, găsiau „astfel cei vii scăpare și apărare lângă cei morți. Pe câmpii și pe „drumuri zăceau corpurile morților, unele cu capetele tăiate, „altele sfâșiate în bucăți, multe din ele arse în casele sau bise-„ricile unde căutaseră adăpost. Această nenorocire, această pe-„deapsă și grozăvie ținea cale de două zile și tot pământul era „acoperit cu sânge. Zăceau corpurile pe fața pământului ca tur-„mele la păscut sau precum stau în cariere fărâmăturile de piatră".

Timpurile de restriște ale *Goților, Hunilor* și *Avarilor* se reîntoarseră. Populația trebuia să-și caute scăparea fugind, cei bogați cât mai departe, iar cei săraci, adecă grosul populației, în munți și păduri.

Cronicarul *Rogerius,* care a trăit pe acele vremuri grele și care fusese prins și închis de *Tătari,* spune că scăpând din închisoare și fugind prin păduri până la Alba Iulia, a dat în drumul său peste o mare grămadă de oameni, refugiați în vârful unui munte înalt și rîpos.

La început *Tătarii,* cari au bântuit și ținut o parte a Europei sub teroare până în secolul al XVIII-lea, păreau că au de scop să înființeze în Transilvania o stăpânire trainică. Astfel *Cadan,* unul din ducii lor, dă în anul 1242 un edict, pe care îl datează din Zuyo, *„anul domniei noastre al II-lea",* și în care ordonă ca *Sacuii* și *Valachii* să primească, precum făcuseră și *Sașii,* banii lor în prețul celor necesare, ca și banii bizantini. *Tătarii* văzând că numai cu prada nu se putea întemeia domnia lor, începură a lua măsuri de organizare. Firea lor prădalnică însă, neputând îngădui așezarea lor pe loc și o viață liniștită, după-ce pustiirea Ungariei și a Transilvaniei nu le mai înlesnea traiul, se hotărăsc să părăsească aceste ținuturi după trei ani de jalnică și neîncetată jefuire. După plecarea lor o foamete cumplită pune vârful mizeriilor îndurate.

Napastuirea bandelor pecenege, cumane și tătărești asupra provinciilor din Dacia, pe lângă pagubele și chinurile fatale suferite de generația din acel timp, a mai avut ca efect și distrugerea sau slăbirea începuturilor de state înjghebate pe aici și deci întârzierea putinței de a se întemeia o nouă formație de stat pe ruinele formațiilor vechi.

CAPITOLUL XII

IMPERIUL ROMÂNO-BULGAR

In epoca de strălucire şi de progres a imperiului roman populaţia romană constituia un corp întins şi neîntrerupt dela *Marea Adriatică* până la *Marea Neagră* şi din nordul *Transilvaniei* până dincolo de *Hemus* (munţii *Balcani).* Cu timpul însă s'a introdus în această continuitate, ca un cuiu despărţitor, năvălirea *slavo-bulgară,* care împinge populaţia de căpetenie a *Moesiei,* adică a provinciei din dreapta Dunărei, spre munţii *Balcani* şi ai *Pindului,* absorbind rămăşiţele ce mai zăboviră în sânul năvălitorilor şi desbinând trupul poporului roman din răsărit în trei trunchiuri deosebite: *Daco-Românii* în Dacia-Traiană, *Macedo-Românii* la sudul Balcanilor şi *Istro-Românii* în peninsula Istriei.

Dela această despărţire populaţia de viţă romană, care era aşa de numeroasă în vechia *Moesie,* dispare aproape cu totul din regiunea ce se întinde între Dunăre şi Balcani. De-aceea în tot decursul evului de mijloc nu se pomeneşte în *Moesia* nici o populaţie de viţă latină, cu toate că scriitorii bizantini, cari se ocupă cu deamănuntul de toate ţările împărăţiei lor, foste sau în fiinţă până la Dunăre, pomenesc de mai multe ori de poporul *Valachilor.* Toate amintirile acestui popor se referă însă, chiar fără excepţie, la regiunea din sudul Balcanilor.

Prima amintire a unui neam de origine romanică este făcută de scriitorul bizantin *Teofilact,* mort în anul 640, care spune că în anul 579 generalii *Martinus* şi *Comentiolus* voind să lovească pe *Avari* în *Tracia,* fură împiedecaţi dela aceasta prin o spaimă ce se vîră în armata lor. Căzând sarcina încărcată pe spatele unui catâr, un soldat strigă către stăpânul dobitocului în limba patriei

sale: *„retorna fratre!“* Oastea luând această chemare drept un strigăt de alarmă, o rupse de fugă.

Teofanes, scriitor bizantin cu două secole posterior, mort la 817, dă următoarea formă chemărei amintite, anume: *„torna, torna fratre!“* Aceste cuvinte sunt fără îndoială de origină latină şi trebue atribuite populaţiei romane, care locuia pe atunci în *Tracia,* unde acest fel de vorbire constituia limba patriei.

In cuvintele citate de scriitorii *Teofilact* şi *Teofanes* se oglindeşte epoca de tranziţie a limbei romane populare către limba vorbită azi de Macedo-Români. Este deci învederat că aceste cuvinte, unite cu împrejurarea că scriitorii bizantini arată că ele au fost rostite în *Tracia* de către nişte localnici de acolo, dovedesc existenţa prin veacul al VI-lea a unei populaţiuni de viţă latină prin acele părţi, ceea-ce nu este decât conform cu susţinerile regretatului nostru istoric *Alex. Xenopol* cu privire la întinderea elementului românesc în peninsula balcanică. In această privinţă există de altfel o mulţime de alte probe şi documente, care însă nu intră în cadrul lucrărei noastre.

Toate aceste probe arată poporul Valachilor din Balcani şi Pind ca locuitori ai munţilor, cari se îndeletnicesc cu păstoria. Astfel este descrierea rabinului *Veniamin,* care este identică cu cea a scriitorului *Nicetas Choniates.* Acesta spune: „Impăratul „găsi cetăţuile şi satele lor întărite prin noui metereze, iar apă- „rătorii lor acăţaţi pe înălţimi după chipul cerbilor, săriau ca şi „caprele peste prăpăstii şi nu primeau nici o luptă făţişă“.

Tot astfel îi descrie la 1110 pe Macedo-Români strategul bizantin *Kekavmenos,* când spune că „aşa este obiceiul lor, ca „familiile şi turmele Valachilor să petreacă din luna Aprilie „până în Septembre pe munţii cei mai înalţi şi în locurile cele „mai reci“.

Nicetas Choniates aminteşte despre *Valachia mare,* care se întindea în *Tesalia,* denumire cunoscută şi lui *Villehardouin,* cronicarul imperiului latin din Constantinopol, sub numele de *Blachie la grant.* In afară de *Valachia mare* din *Tesalia* se mai întâlnesc încă următoarele regiuni purtând acest nume: *Valachia mică* în *Etolia* şi *Acarnania,* ambele ţări muntoase, şi *Valachia superioară* între Ianina şi Tricala.

In cuprinsul tuturor acestor ţinuturi s'a înfiinţat în anul 1185 de către fraţii *Petru* şi *Asan* imperiul româno-bulgar, după-ce

primul imperiu bulgaresc fusese stins la 1018 prin puternicul braţ al împăratului bizantin *Vasile Bulgaroctonul*. Timp de 167 ani rămaseră *Bulgarii* sub stapânire bizantina, până când în anul 1185 sună iarăşi pentru ei ceasul eliberarei de sub jugul străin.

Este interesant de amintit că trezirea lor la viaţa neatârnata le-a venit dela păstorii români din munţii *Hemului* (Balcanilor), cari s'au răsculat prin următoarea împrejurare: Imparatul Bizanţului, *Isac Anghel II*, îşi pusese în gând să sărbătorească nunta fiicei sale cu regele *Bela III* al Ungariei într'un mod cu totul neobicinuit. Spre acest scop el puse o dare grea, în natură, asupra întregei sale împărăţii, dare ce trebuia să fie luată cu deosebire în animale: vite, oi şi rîmători, ceea-ce lovea mai ales în păstorii români din munţii Balcani, a căror avere de căpetenie o formau tocmai cirezile de vite şi turmele de oi. Românii trimit atunci pe doui fraţi, *Petru* şi *Asan*, ca să se plângă împăratului de greutatea acestei dari insuportabile. Natural, deputaţii păstorilor fiind oameni simpli şi neciopliţi, 'şi-au apărat punctul de vedere într'o formă cam aspră şi amarnică, ceea-ce 'i-a atras lui *Asan* un pumn peste obraz.

Asan I, întemeietorul imperiului româno-bulgar (1186—1196).

Atinşi în onoarea lor şi respinşi atât de brutal în cererile ce prezintaseră, cei doui delegaţi ai păstorilor se întorc plini de răsbunare acasă, unde reuşesc sa răscoale poporul în contra

împărăţiei bizantine. *Asan* îşi pune o coroană pe cap şi apare ca împărat înaintea compatrioţilor săi înminunaţi şi gata de a răsplăti palma aplicată pe obrazul unui popor tânăr şi viteaz. In mai multe lupte cu trupele bizantine, Românii ies victorioşi, ducând cu ei în munţi o nenumărată pradă.

O singură dată împăratul *Isac Anghel II* reuşeşte să bată pe Români, graţie unei groase ceţe, şi să-i împingă până la Dunăre, pe care fraţii *Petru* şi *Asan* o trec spre a cere ajutor dela *Cumani,* cari stăpâniau pe atunci Muntenia. De-abia ajunsese împăratul la Constantinopol, capitala imperiului, când *Petru* şi *Asan* trec înapoi Dunărea şi, ajutaţi de un puternic corp de *Cumani,* deschid iarăşi lupta în contra imperiului bizantin, „hotărîţi de astă-dată de a reînfiinţa imperiul, după cum fusese mai înainte", adică până la anul 1018, când vechiului imperiu bulgar i-s'a dat lovitura de moarte de către împăratul Bizanţiului, *Vasile II,* zis şi *Bulgaroctonul,* anexându-l la imperiul bizantin. Intr'adevăr, ei bat cumplit pe generalul bizantin *Cantacuzen,* care îşi pierde până şi hainele lui cele cusute cu aur. Impăratul schimbă dela comandament pe *Cantacuzen* cu *Vrana,* care însă întoarce armele împotriva stăpânului său.

Impăratul Ioniţă Asan (1196—1207).

Românii, încurajaţi prin isbânzile lor de până acum, încep a se coborî din munţi şi a ataca oraşele greceşti aşezate la poalele lor, ferindu-se totdeauna de a primi vre-o luptă hotărîtoare în câmpie cu trupele imperiale. După mai multe încercări fără rezultat decisiv, făcute în anii 1187—1190, împăratul *Isac Anghel* întreprinde o nouă expediţie în acest an, chiar în centrul regiunei *Valachilor.* Dar în strâmtoarea dela *Berhoe* armata imperială cade

sfărâmată şi ucisă de bolovanii şi stâncile rostogolite peste dânsa şi însuşi împăratul abia scapă cu fuga, după-ce lasă în mâinile Românilor toate bagajele armatei şi însuşi coiful său imperial, pe care îl pierduse.

Din acel moment împăratul renunţă la ideia de a mai aduce la ascultare pe Valachi şi ia faţă cu dânşii numai măsuri de apărare. O nouă revoluţie izbucnită la Constantinopol, în urma căreia împăratul *Isac Anghel* este detronat de fratele sau *Alexios* (1193), întăreşte şi mai mult poziţia resculaţilor valachi.

Asan II (1218—1241).

Din cauza unor certuri de familie, *Asan* este omorît de o rudenie a lui cu numele *Ivancu,* care trăia în mod nelegiuit cu cumnata lui Asan. Acesta este silit să fugă la Constantinopol, unde este bine primit de Bizantini, şi *Petru* ia moştenirea lui Asan. Dar şi *Petru* cade jertfa cuţitului unui altui ucigaş, tot din neamul său. In locul acestuia urmează al treilea frate, *Ioniţă,* care pune pe o temelie trainică împărăţia româno-bulgară (anul 1197).

Ioniţă, cum vine la domnie, întăreşte mai multe cetăţi, cu ajutorul unui architect grec şi în scurt timp împăratul *Alexios* este bătut cumplit şi silit să se retragă la Constantinopol.

In luna Noembrie 1204, *Ioniţă,* după-ce îmbrăţişează religia catolică şi primeşte din partea papei *Inocenţiu III* diadema regală trimisă prin cardinalul *Leon de Santa Croce,* se încoronează de rege şi împărat al *Bulgarilor* şi *Valachilor.*

In timp ce la *Târnova,* capitala imperiului româno-bulgar, se purtau tratative pentru întărirea puterei româno-bulgare, la

Constantinopol se operau mari schimbări. Impăraţia bizantina era rasturnată şi în locul ei se ridică o ocârmuire nouă (12 Aprilie 1204): *imperiul latin,* cu care în curând *Ioniţa* ajunge la crudă duşmanie pentru urmatorul motiv:

Ioniţă, ştiindu-se ridicat de papă în rândul principilor catolici, cari acum îşi întemeiau domnia la Constantinopol, se grăbeşte a le trimite o solie, în care îi felicită pentru isbânda repurtata şi se oferă a da ajutor în contra *Grecilor,* adică a Bizantinilor. El primeşte însa îndarat un răspuns pe cât de necuviincios, pe atât şi de nepolitic şi anume ca „s'ar cuveni ca dânsul să nu se „poarte ca un rege cu egalii săi, „ci ca un rob ce este şi să arate tot „respectul către moştenitorii stă„pânilor săi. La dincontra *Latinii* „vor lua armele în contra lui şi-l „vor face să plateasca scump în„drasneala şi obraznicia lui".

Mihail Asan (1246—1257).

Natural, adânc jicnit prin această desconsiderare nemeritată, *Ioniţa* se hotărăşte să-şi răsbune. El se pune de îndată în înţelegere cu *Grecii* cei răsturnaţi de *Latini* şi provoaca mai multe răscoale ale lor la Adrianopol, Vizia, Arcadiopole etc. *Latinii,* după-ce îneacă în sânge revolta celorlalte cetaţi, atacă Adrianopolul, care cere ajutor dela *Ioniţă.* Acesta pleacă în contra Latinilor, ajutat de 14.000 de *Cumani,* mercenari ai săi, şi după-ce într'un asalt sângeros le smulge oraşul Filipopole, trece la despresurarea Adrianopolului, cu care prilej *Valachii* şi *Cumanii* fac din *Latini* un măcel îngrozitor. Insuşi împăratul *Balduin de Flandra* cade prisonier în mâinile lui *Ioniţă* la 15 Aprilie 1205, dus la Târnova şi legat în lanţuri este aruncat în închisoare.

După această victorie, *Ioniţă* trimite pe *Cumani* să prade provinciile supuse împărăţiei latine, care fuseseră cu câtva timp mai înainte aspru pedepsite de *Balduin de Flandra* pentru încercarea

lor de răscoală, încât bieţii *Greci,* loviţi fiind de *Latini* şi de *Români,* nu ştiau unde să mai găsească scăpare. Toată *Tracia* este prefăcută într'o pustietate înfricoşătoare, în care mai că nu se mai găseau fiinţe omeneşti vii, afară de fiarele pădurilor, care pusesera stăpânire pe această ţară.

Papa încearcă în zadar să împace pe *Ioniţă* cu *Latinii.* Impăratul Româno-Bulgarilor era un cap politic, care nu înţelegea să se conducă de sentimente individuale în afaceri serioase de Stat. *Latinii,* înspăimântaţi de scopurile lui *Ioniţă,* se împacă cu *Grecii* şi astfel, cu ajutorul lor, împăratul *Henric* isbuteşte a respinge de astă-dată pe *Ioniţă* dela porţile Adrianopolului, urmărindu-l apoi până la *Anchialos* şi după-ce ia o mulţime de pradă dela *Bulgari* şi *Valachi,* se întoarce nesupărat la Constantinopol.

Ioniţă, pentru a răsbuna pierderea suferită, asediază *Tesalonicul,* când o mână ucigaşe îi răpeşte şi lui viaţa, ca şi fraţilor săi.

Dupa moartea lui *Ioniţă,* care nu lasă copii, tronul Româno-Bulgarilor este ocupat de un usurpator, cu numele *Borilă,* fiul surorei lui Ioniţă. Acesta după şeapte ani este prins şi detronat de către *Ioan,* fiul lui *Asan,* frate cu *Petru* şi *Ioniţă.*

Ioan Asan este, după *Ioniţă,* cel mai strălucit reprezentant al dinastiei Asanilor. Pe timpul lui împărăţia româno-bulgară se întindea peste toată Moesia, parte din Serbia cu Belgradul şi Nişul, Tracia cu Dimotika şi Adrianopole, Macedonia întreagă şi Albania până la Durazzo, încât vedem că împărăţia lui *Ioan Asan* se coborîse din munţii unde o înfiinţase răscoala Valachilor şi se întinsese în câmpia cea locuită pretutindeni de poporul bulgar.

Domnia lui *Ioan Asan* a fost blânda şi omenoasa, ca şi figura lui dulce şi bună. El ţinea în căsătorie pe Maria, fiica lui *Andrei II,* regele Ungariei. După moartea lui, întâmplată în anul 1241, imperiul româno-bulgar apucă pe povârnişul decăderei. Urmează pe tron fiul său *Căliman I,* care moare în anul 1246, şi vine la domnie fratele său *Mihail.* Acesta este ucis de vărul său *Căliman II.* Cu *Căliman II,* ucis de *Ştefan Uroş,* regele Serbiei, se stinge dinastia Asanilor, cari, după toate indicaţiile scriitorilor contimporani, erau de origine *valachă,* adică *românească,* deşi Românii din împărăţia Asanilor nu au trecut nici când în Dacia-

Traiană şi nici Românii de aici nu au venit din statul româno-bulgar.

După cum am văzut, înfiinţarea imperiului româno-bulgar a fost opera Românilor din munţii Balcani, cari s'au răsculat în contra imperiului bizantin. Coborându-se dela munte la câmpie, s'a petrecut în întreg organismul imperiului româno-bulgar o transformare foarte însemnată, care în mod natural a condus apoi la fundarea principatelor româneşti al Moldovei şi Munteniei, cum vom demonstra în capitolul următor.

CAPITOLUL XIII.

INTEMEIEREA PRINCIPATELOR MUNTENIEI ŞI MOLDOVEI

Descălecarea Munteniei. — Istoria întemeierei celor două state, Muntenia şi Moldova, cunoscută în limbagiul popular şi naţional sub numele de *descălecare*, înfăţişează mari greutăţi în expunerea ei, ca de altfel în general însemnata chestiune a stăruinţei poporului român în Dacia Traiană, din cauza lipsei de isvoare indiscutabile. Numai arare-ori avem siguranţa istorică.

Tradiţia populară ne spune că *descălecarea Munteniei* s'ar fi petrecut prin o coborîre a unui grup de Români din ţara Făgăraşului, sub conducerea unui duce cu numele *Negru Vodă.*

Regretatul profesor de istorie dela universitatea din Bucureşti, *D. Onciul,* susţine asupra descălecărei Munteniei următoarea ipoteză: Românii din *Bulgaria* şi *Valachia,* din titulatura împăraţilor Asăneşti, s'ar referi pentru Valachia la Muntenia de astăzi, încât Asăneştii ar fi fost împăraţi ai Bulgariei de dincolo de Dunăre şi ai Valachiei de dincoace de ea. Când mai târziu Muntenia se desface de imperiul româno-bulgar şi se constitue în stat deosebit, dispare şi termenul de Valachia din titulatura imperiului sud-dunărean, rămânând numai un stat bulgăresc.

Savantul profesor *B. P. Haşdeu* critică însă cu vioiciune părerea lui *D. Onciul* şi el susţine că descălecarea statului muntean 'şi-ar avea obârşia în *Basarabii* din Oltenia, deşi nu tăgădueşte luarea în stăpânire a Munteniei Mari de către un voevod coborît din Făgăraş, afirmând însă că acest voevod era originar din Oltenia şi că după-ce el cuprinsese Făgăraşul, a fost nevoit din „motive strategice“ a-'şi întinde stăpânirea lui şi asupra judeţelor Muşcel şi Argeş, punând cu chipul acesta bazele statului mun-

tean. După Haşdeu, întemeietorul statului muntean ar fi *Alexandru Basarab.*

Istoricul *Alex. Xenopol* nu admite însă nici ipoteza lui Onciul cu desfacerea statului din acel al Asăneştilor, nici aceea a lui Haşdeu, adică a întemeierei Munteniei de către Basarabii Olteni. După Xenopol, ipoteza cea mai apropiată de adevăr ar fi aceea a descălecărei din Ardeal. El crede că *Negru Vodă* se numea în adevăr *Radu Negru*, cum îl inseamnă tradiţia scrisă a cronicelor muntene.

Radu Negru, întemeietorul principatului Munteniei (1290-1314) după un desemn de pictorul C. Stăncescu.

Asupra acestui nume există o pomenire a lui într'un document cu mult posterior şi anume de pe vremea lui *Matei Basarab* din 1636, dat locuitorilor din Câmpulung pentru întărirea unor privilegii, care hrisov al lui Matei Basarab enumeră între alte hrisoave şi pe *„hrisovul strămoşului domniei mele, prea luminatul şi blagoslovitul şi de Hristos iubitorul Ion Radu Negru voevod din anul 1292* (leat 6800)".

In susţinerea valoarei istorice a acestui document, *Xenopol* cercetează acest hrisov în legătură cu alte 7 hrisoave, păstrate în copii la primăria din Câmpulung. După acest istoric, atât tradiţia cât şi documentul eliberat de *Radu Negru* locuitorilor din Câmpulung arata că descălecarea Munteniei a trebuit să se facă pe la 1290—1292, concordând cu revoluţia făcută de Românii din Ardeal în potriva apăsărei bisericei catolice.

Intr'adevăr, în anul 1279 *papa Nicolae III* invită pe tot clerul şi poporul Ungariei să dea tot sprijinul delegatului său, pentru a alunga pe *schismatici* (numele religios al Românilor în tot decursul istoriei ungureşti) din hotarele ţărei ungureşti. O adevărată cruciadă se porneşte în contra schismaticilor, iar prigonirile

puse la cale de papă provoacă o răscoală a Românilor chiar în anul 1290, care a avut de rezultat emigrarea unei părţi din ei în Muntenia peste munţii Făgăraşului.

Cauzele acestei descălecări a Românilor trebue deci căutate în apăsarea ungurească, care însă numai mai târziu a luat un caracter politic.

Descălecarea Moldovei. — Intemeierea statului *Moldovei* a pornit din celălalt capăt al adapostului Românilor, adică din partea nordică a Carpaţilor Transilvaniei: din *Maramureş*. Obârşia Moldovei, bazată pe documente autentice contimporane, nu este atât de mult discutată ca a Munteniei, deşi nici ea nu este lipsită de controverse inherente cercetărilor istorice asupra începuturilor.

Dragoş-Vodă, întemeietorul principatului Moldovei (1342-1343).

Vechii cronicari români povestesc în modul următor *descălecarea Moldovei: Uerche* spune că „după multă vreme, „când feciorii cei de domn din „munţii ungureşti pogorând „după vânat, au nimerit la apa „Moldovei, văzând locuri des- „fătate, cu câmpii deschise, cu „păduri dese şi cu ape curgă- „toare, îndrăgind locul, au tras „pe ai lor dela Maramureş „şi pe alţii au îndemnat de au venit şi au descalecat în- „tâiu sub munte, mai apoi înmulţindu-se şi crescând înainte, nu „numai apa Moldovei şi Siretul le-au fost hotar, ci până la „Nistru şi până la mare s'au lăţit".

Cronicarul *Nicolae Costin* înfloreşte aceasta întâmplare, spunând că „să se fi îndemnat *Dragoş* cu oare câţi-va de ai săi din „Maramureş şi au venit peste munţi în chip de vânătoare şi au „găsit o hiară (fiara) şi gonindu-o cu dulăi până la apa Mol- „dovei şi obosită fiind hiara, au prins'o în apa Moldovei la locul „unde se chiamă Boureni. Pus-au şi în pecetea domniei ţarei „cap de bour ce se vede până astăzi. Ieşit-au mai la câmp acei „vânători şi au nimerit la locul unde este acuma mânăstirea Eţcanii

„şi acolo era prisacă cu stupi şi era la acei stupi un Rusneac a-
„nume Eţco şi întrebându-l ce om este de trăeşte în loc pustiu şi
„cine stăpâneşte locurile acelea, el a răspuns că este Rusneac din
„ţara leşească şi cum a auzit el din bătrâni că ajunge locul până
„la Dunăre şi până la mare şi pe Nistru în sus până unde începe
„Ţara leşească. Iar apei Moldovei, unde a ucis hiara, pre nu-
„mele unei ţince (căţele) ce o chema Molda, care de multă goană
„ajungând la apă, limbind multă, a crăpat, şi au numit-o Moldova
„după apa Moldovei, pre numele Moldei".

Cronicarul *Miron Costin* reproduce aceeaşi povestire în poema polonă, adăugând numele satului, din care a eşit *„Dragoş, fiul lui Bogdan"*, anume *Cuha* din Maramureş.

Această tradiţie este luată întreagă de cronicarii Moldovei din vechile Letopiseţe dela mănăstirile Bistriţa şi Putna. Acest din urmă vorbind ceva mai pe larg decât cel dintâiu, spune că „din
„mila lui Dumnezeu, primul vodă *Dragoş* eşind la vânat din ţara
„ungurească, dela locul numit Maramureş după numele apei, şi
„urmărind un zimbru îl ucise lângă acest fluviu Moldova şi se
„veseli acolo cu boerii săi şi locul îi plăcu aşa de mult încât ră-
„mase acolo şi coloniză ţara cu acei Moldoveni ungureşti şi domni
„doi ani".

După miezul unei alte cronice a Moldovei (cea anonimă), Moldova a fost întemeiată de către nişte Români coborîţi din Maramureş sub conducerea lui *Dragoş,* pe care unele versiuni îl dau drept fiul lui Bogdan. Data acestui eveniment este fixată deosebit de diversele cronice. Astfel Letopiseţul dela Bistriţa, cel mai vechiu, dă anul 1359, Ureche anul 1299, Miron Costin 1304, iar cronica putneană, urmată în această privinţă şi de Nicolae Costin, pune anul 1342.

In contrazicere cu aceste tradiţii conţinute în toate cronicele Moldovei, documentele ungureşti arată pe unul *Bogdan* ca pe acel ce ar fi întemeiat domnia moldovenească, substrăgându-se dela autoritatea regelui maghiar, iar din îmbinarea acestor două nume ale tradiţiei şi documentelor — *Dragoş* şi *Bogdan* — s'a făurit personagiul închipuit de *Bogdan-Dragoş,* care însă nu a existat nici-odată.

Intemeierea principatelor române — al *Munteniei* şi al *Moldovei* — îşi are deci obârşia în cetatea Carpaţilor. Această împrejurare, odată constatată într'un chip evident, face peste putinţă—

declară *Alex. Xenopol* în *„Istoria Românilor din Dacia Traiană“* (volumul III, pag. 75) — ipoteza unei părăsiri a Daciei de Daco-Romani şi a unei reîntoarceri a lor la nordul Dunărei din regiunile aşezate la sudul acestui fluviu. Intr'un aşa caz ar trebui să întâlnim pe Români în şesul muntenesc şi moldovenesc întâiu şi numai prisosul acestui popor sa treacă peste munţi în ţările carpatine.

Dar în loc de aceasta ce aflăm? Că urmele cele mai vechi ale Românilor se află în regiunea muntoasă a Daciei şi că numai târziu ei se coboară către vale şi şes. In loc de a găsi deci pe Români urcând dela Dunăre spre munte, cum ar cere-o ipoteza reemigrărei, îi aflăm coborând dela munte către Dunăre împreună cu capitalele statelor lor. Acest ultim argument, în chestia continuităţei Românilor la nordul Dunărei, se arată aşa de evident, încât numai cu rea voinţă sau rea credinţă s'ar putea să i-se tăgăduiască valoarea.

Nu putem încheia acest capitol fără a ne exprima profunda admiraţie pentru tenacitatea şi vrednicia cu care Principatele Munteniei şi Moldovei, odată înfiinţate, au ştiut să-şi păstreze în cursul atâtor secole independenţa lor naţională, limba şi legea, pentru-ca la 1859, sub suflul ideii naţionale, care începuse să pătrunză în inimi şi în suflete, să se unească într'un singur stat sub titlul: *Principatele române,* alegând ca principe pe *Alexandru Cuza.*

Actul acesta măreţ a fost preludiul apoteozei ce urma să vină: *Unirea tuturor Românilor,* înfăptuită la 1919, sub scurta (13 ani). dar glorioasa domnie a *regelui Ferdinand,* încetat din viaţă la 20 Iulie 1927.

CAPITOLUL XIV.

RELAŢIILE PRINCIPATELOR-ROMANE CU TRANSILVANIA

„Aşa, fraţilor, aduceţi-vă aminte atunci, că vă strigă din mormânt străbunii voştri: Fiilor, noi încă am suferit nu odată în împrejurări grele, cum sunteţi voi astăzi, noi încă am fost încunjuraţi de neamici în pământul nostru, cum sunteţi voi astazi, şi de multe ori am suferit doară şi mai mari rele decât voi. Fost-am cu Goţii, dar nu ne-am făcut Goţi; fost-am cu Hunii, dar nu ne-am hunit; fost-am cu Avarii şi nu ne-am avarit; fost-am cu Bulgarii şi nu ne-am bulgărit; cu Ruşii şi nu ne-am ruşit, cu Ungurii şi nu ne-am ungurit; cu Saşii şi nu ne-am nemţit. Aşa este, fiilor, nu ne-am ruşit, nu ne-am nemţit, nu ne-am ungurit, ci ne-am luptat ca Români pentru pământul şi numele nostru“...
(Din discursul lui S. Bărnuţiu, rostit în Blaj la 1848).

Povestea cea mai tristă, pe care o păstrează istoria, este, poate, povestea neamului nostru. După retragerea legiunilor romane din Dacia, pământul ţării *„fericite“* a ajuns o *„vale a plângerilor“*. Năvălirile popoarelor barbare au însemnat, pentru Europa, o ameninţare, din când în când; pentru noi însa o primejdie permanentă.

Au trecut, de-alungul vremii, peste pământul Daciei, atâtea neamuri barbare, fără să poată vre-unul mişca din loc pe Români. Ei au rămas în pământul Daciei înfipţi şi nesmulşi. Valuri de apă treceau, unul dupa altul, dar pietrile au rămas neclintite din loc. Bejenia vremurilor n'a putut clinti pe cei cari simţiau că pământul e *„al lor“*. S'a întâmplat ca una din navăliri sa fie mai statornică şi să frângă pământul Daciei. S'au tras, acum, pentru întâia oară, stâlpi de frontieră pe pământul românesc, separându-se partea numită *Transilvania;* dar Românul a

rămas tot Român, aşa că partea de pamânt frântă n'a însemnat o graniţă pentru suflet, care n'a putut fi frânt niciodată. Vechea rugăciune s'a rostit şi pe mai departe la fel şi de-o parte şi de alta a Carpaţilor acelaş freamăt de pădure şi aceeaşi doină a răsunat şi dincolo şi dincoace de Carpaţi.

Ion Huniade Corvinul, guvernatorul Ardealului (Din colecţia de stampe a Academiei române).

Cântecul şi cartea sfântă n'a cunoscut hotare, trupul Daciei a fost împărţit, dar sufletul niciodată.

Ba mai mult, Domnii români au trecut adesea în Ardeal cu gând de cucerire şi cu gând de prietini, au ascultat din strana bisericii *aceeaşi* slujbă românească, au stăpânit ţinuturi întregi în Ardeal, au zidit biserici şi au răspândit cărţi, au trimis dascăli

învaţaţi şi s'a 'ntâmplat odata minunea ca, peste acest pământ, să stăpânească un Domn român.

Relaţiile dintre Transilvania şi Principate au fost întotdeauna de natură foarte intimă, fie că au fost de natură politică, sau de natură comercială, fie că au fost de natură religioasă-culturală. Cucerirea Transilvaniei de Unguri a durat timp de peste 200 de ani, din veacul XI—XIII. Planul politic al regilor Ungariei era de a cuceri întreaga Ţară Românească, iar pretenţiile lor de stăpânire au fost de-oparte şi de alta a Carpaţilor. Cu acest gând s'au făcut colonizările de Saşi şi de cavaleri Teutoni, cari, trecând prin pasul Branului, au întemeiat Câmpulungul.

Elementul românesc s'a menţinut însă în Transilvania, în cadrele vechei organizaţii, de *cnezi* şi *voevozi*. In cea mai mare parte a Transilvaniei stăpânirea regilor unguri era numai nominală şi tot aşa dependenţa în care au adus organizaţiile de stat româneşti din dreapta şi din stânga Oltului.

Ba mai mult, voevodatul lui *Lytovoi* se întindea pe valea Jiurilor *până în ţara Haţegului*, al lui *Seneslav* de-alungul Oltului peste Carpaţi *până în ţara Amlaşului şi a Făgăraşului*, iar Banatul a format multă vreme un teritoriu comun cu voevodatul oltean. Domnii noştri au stăpânit Severinul, Orşova şi Mehadia.

După moartea lui Seneslav, Lytovoi ocupă voevodatul acestuia, manifestă intenţii de independenţă, refuzând să plătească tribut regelui ungar şi să recunoască dreptul acestuia asupra teritoriului fostului voevod. In lupta ce a avut loc (pe la 1276), *Lytovoi* a căzut, iar fratele său, *Bărbat*, a fost prins.

Pe la 1330 ajunge singur stăpânitor al Ţării Româneşti *Basarab I*. El alungă din scaun pe juzii prietini ai regelui ungar *Carol Robert* şi nu mai vrea să plătească darul de 7000 mărci de argint. Carol Robert porneşte răsboiu împotriva lui, vrând să-l înlocuiască cu un om supus faţă de Ungaria.

Intră în Ţara Românească, dar, în lupta dela Posada, lângă Câmpulung (12 Noembrie, 1330), Carol Robert e învins şi silit să se retragă.

Fiul lui Basarab, *Alexandru* (1352—1364) se închină lui Ludovic, când acesta veni în Ardeal. Recunoscând suzeranitatea coroanei ungare, primi ca feude: Ţara Haţegului. Amlaşul şi Făgăraşul.

Radu, fratele lui Vlaicu, renunţă la feudele din Ardeal, devenind astfel independent de Ungaria.

In acest timp se întemeiază *principatul Moldovei.* Am amintit, că stăpânirea Ungurilor în Transilvania era mai mult nominală, iar în unele părţi, ca Maramureşul, Românii aveau libertate deplină. Regele Ludovic voia să unească de fapt şi acest ţinut. Impotriva ofiţerilor trimişi de Ludovic se răscoală voevodul *Bogdan.* Ţinutul acesta e încredinţat lui *Sas,* fiul lui *Dragoş,* ca vasal al regelui Ungariei. Pentru potolirea turburării ce-a isbucnit după moartea lui *Sas* (1360), e trimis fiul acestuia *Balc,* care slujia în armata regelui ungar. Fiii lui *Sas,* cari n'au căzut în luptă cu *Bogdan,* au primit posesiuni dela regele ungar, iar *Bogdan,* trecând munţii, ajunse în valea Moldovei şi se chemă Domn neatâ-nat al Ţării Moldoveneşti (1360—1364). După moartea lui Ludovic, care ajunsese şi la tronul Poloniei, atât Ungaria cât şi Polonia pretindeau că au drepturi asupra Moldovei. *Petru Muşat,* la 1387, recunoaşte suzeranitatea Poloniei. *Mircea,* în urma legăturii de prietenie cu *Petru,* intră şi el în alianţă cu regele Poloniei împotriva lui *Sigismund* al Ungariei. Felul în care se intitulează *Mircea* ne arată puterea lui de stăpânire în Transilvania:

Ştefan cel mare, domnul Moldovei (1457—1504), după Evanghelia dela mânăstirea Voroneţ.

„mare voevod și domnitor a toată țara Ungro-Vlahiei și al părților de peste munți, încă și spre părțile tătărești și Amlașului și Făgărașului herțeg și banatului de Severin domn, și de amândouă părțile pe toată Dunărea până la marea cea mare și cetății Dârstorului stăpânitor“. Și 'ntr'adevăr, *Mircea* avea ducatul Făgărașului „unde stetea și acum un căpitan român și unde *Vlaicu* strămutase o parte din boierimea sa, dându-i moșii întinse (și până astăzi au rămas neamuri de boieri de Făgăraș din vremurile acelea în Țara Oltului, ce s'a ținut apoi în Ardeal) și Amlașul“ — zice învățatul nostru istoric *N. Iorga.*

In fața puhoiului turcesc, *Mircea* se retrage spre munți, prin pasul Branului (unde era o cetate vestită, care, mai târziu, a fost stăpânită și de Mircea) la Brașov, unde se întâlnește cu *Sigismund,* cu care încheie legătură împotriva Turcilor. Ca să redeie lui *Mircea* tronul, ocupat de *Vlad, Sigismund* porni cu oaste împotriva acestuia. Silit să se întoarcă în grabă, căci îi murise soția, *Vlad* îl urmărește pe *Sigismund* și, la Posada, tot în locul unde fusese bătut Carol Robert, sfărâmă o parte din oaste-i. Și'n vreme ce *Sigismund,* ajutat de *Mircea,* înainta spre Nicopole, *Štibor,* voevodul Ardealului, se luptă cu *Vlad* și-l rănește. După dezastrul dela Nicopole, *Mircea,* ajutat de *Stibor,* luptă împotriva lui *Vlad,* care fu prins și dus în Ardeal. La 1417, Țara Românească este închinată Turcilor.

Dar *Sigismund* a avut legături și cu Moldova. El nu vrea să permită ca *Ștefan,* fiul Mușatei, să fie vasal Polonilor și vrea să ia el Moldova. Trece pe la Oituz și, ajungând la Hârlău, îl silește pe *Ștefan* la închinare. Părăsind Moldova, *Ștefan* se'nchină din nou Polonilor.

In lupta ce-a purtat-o *Mihail,* fiul lui *Mircea,* împotriva fiului lui *Dan,* este ajutat de voevodul Ardealului. *Dan* rămâne singur Domn, pierzând pe cei 2 dușmani. Mai târziu *Dan* e isgonit în Ardeal de *Radu,* fiul lui *Mircea,* care fusese pus Domn de Turci. *Sigismund,* la 1427, intră din nou în Țara-Românească, alungând pe *Radu,* care intrase și în Ardeal, prădând Brașovul. In lupta împotriva Turcilor, la cetatea Golubaci (1428), *Sigismund* e ajutat de *Dan,* pe lângă Poloni. Oastea e înfrântă, iar *Sigismund* aduse la Severin cavaleri Teutoni, pentru a păzi cetatea, fapt care nu fu pe placul lui *Dan.*

Tot *Sigismund* voia să înlăture pe *Alexandru cel Bun* din Moldova şi să pue în locu-i pe un duce al Lituaniei, pe *Vitold*.

Un al patrulea fiu al lui *Mircea, Vlad,* care trăia la curtea regelui ungar, sprijinindu-se pe Unguri, cercă, fără succes, să ia tronul lui *Alexandru Aldea,* care încă era fiu al lui *Mircea*. Acest *Aldea,* întâiul Domn român care a sărutat poala sultanului, dă ajutor Turcilor să intre în Ardeal. Murind acesta, ajunse pe tron *Vlad*. Dar, după moartea lui *Sigismund* (1437), se închină şi el Turcilor. *Vlad* ajută pe Turci când aceştia intră în Ardeal.

Şi fiindcă a fost vorba de diferite acte de închinare, trebue cunoscut înţelesul acestora.

Iată cum îl explică d. *N. Iorga:*

„Inchinarea aceasta nu trebue să ne facă a crede că Domnii „noştri erau un fel de slugi sau căpitani ai vecinilor lor. Pe atunci „legătura de închinare era legătura cea mare între stăpânitorii „de pământ. După aceasta se vedea cine este mai tare şi cine „este mai slab. Deci a te închina cuiva însemna acelaş lucru ca „şi cum te-ai uni cu dânsul, recunoscându-i o mai veche ori o „mai mare putere. Şi numai aşa se puteau căpăta la Munteni păr„ţile ardelene, la Moldoveni Ţinuturile din sus".

La 1441 ajunse voevod al Ardealului un Român, *Ion Huniade* [1]) din Hunedoara, ficior de ţăran, care era şi guvernatorul regatului ungar. Acesta avea planul să cucereasca Balcanul şi Constantinopolul dela Turci şi îndemna pe Domnii Moldovei şi Munteniei să lupte contra Turcilor. La 1442 câştigă o victorie asupra Turcilor, conduşi de *Vlad Dracul* în Ardeal. Dar, în luptele dela Varna, *Vlad* dă ajutor creştinilor, cari fură învinşi. In 1446, însă, *Huniade* intră în Ţara-Românească, omorând pe *Vlad* şi pe fiul său *Mircea*. *Huniade* pune, la 1456, în tron pe fiul lui *Vlad*

1) Din marea şi ilustra familie a *Huniadeştilor* sau a *Corvinilor*, care apare în istorie în anul 1409, trăeşte pe teritoriul României-Mari un singur urmaş: *contele Carol Hunyady,* mare proprietar în comuna Săvârşin, jud. Arad. Cu ocazia unei vizite ce i-am făcut-o în August 1920, în societatea fostului ministru de domenii Al. Constantinescu, am avut plăcutul prilej să aud din gura acestui mare aristocrat ungur cuvintele următoare, spuse cu hotărâre: «*că şi în vinele mele curge sânge de român!*» Acest fapt pare a-l confirma însăşi purtarea sa blândă şi părintească cu ţăranii din Săvârşin, cari cu ocazia revoluţiei din toamna anului 1918 'i-au răsplătit omenia sa prin faptul că i-au respectat averea şi n'au dat foc castelului său, cum au procedat cu alţi proprietari din vecini.

Dracul, pe *Vlad Ţepeş*, care se adăpostise în Ardeal. Şi în Moldova se întindea influenţa lui *Huniade*, încât, după unii istorici, el ar fi fost cu adevărat *„Domn al tuturor Românilor“*. Unul dintre fii lui *Alexandru cel bun*, *Petru*, luând în căsătorie pe-o soră a lui *Huniade* şi dând voie Ungurilor să aşeze ostaşi în Chilia, stăpâni mai multă vreme. Tot cu ajutorul lui *Huniade*, *Bogdan*, un alt fiu al lui *Alexandru*, intră în Moldova şi birui pe Petru. Un alt fiu al lui *Alexandru*, *Petru Aron*, nefiind suferit nici de Unguri, fu înlăturat de *Vlad Ţepeş*, care puse în locul acestuia pe *Ştefan* (cel mare), fiul lui *Bogdan*.

Saşii din Ardeal adăposteau feciori de Domni, cari ţinteau la tron, de aceea *Vlad Ţepeş* prădă ţinutul Braşovului. Nereuşind încercarea lui *Dan*, fratele lui *Ţepeş*, sprijinit de regele Ungariei *Matei Corvinul*, din nou fu prădat Ardealul. Apoi *Ţepeş*, auzind că creştinii se pregătesc în contra Turcilor, se'mprieteneşte cu *Matei*, care-i promite o rudenie de soţie, şi-i scrie acestuia despre isbânzile avute asupra Turcilor, la Giurgiu.

Dar *Vlad* fu silit să fugă în Ardeal. *Matei Corvinul* voia să-l aducă înapoi şi oştile ungare erau gata să treacă pe la Bran. Prinzând nişte scrisori ale lui *Vlad* către sultanul, *Matei* întoarce oştile, luându-l pe *Vlad* ca prizonier şi închizându-l în temniţele Budei, unde omoară şoareci.

Prădând *Ştefan* prin Săcuime şi răsculând pe Saşii din Ardeal, *Matei* porni (1457) spre Baia, să-l pedepsească. Nimerit de 3 săgeţi, cu oastea 'mprăştiată, *Matei* se'ntoarse. *Ştefan* ajunse până în Săcuime, tăind capul lui *Petru Aron*. In sfârşit, Săcuii „ascultau de *Ştefan* ca de Domnul lor, iar Voevodul Ardealului, *Ştefan Bathory*, era gata să-l ajute cu toate puterile sale“. Ba mai mult, Braşovenii îl chemau ca să le fie Domn. La 26 Aprilie 1479 ei scriau lui *Ştefan cel mare:*

„Multă supunere şi slujbă aducem înainte de toate Măriei Tale.
„Par'că ai fost ales şi trimis de D-zeu pentru cârmuirea şi apă-
„rarea Ardealului!... Suntem în mare primejdie şi la mare strâm-
„toare din pricina Turcilor nespus de cruzi... Pentru aceea cu
„mare dor şi dragoste te rugăm pe Măria Ta, ca să faci bună-
„tatea să te apropii de această ţară“...

După lupta dela Baia, *Matei* şi *Ştefan* încheiară o alianţă, în urma căreia *Ştefan* primi în Ardeal: Ciceul, care avea 40 de sate în jur, şi Cetatea de Baltă. La Vad, pe Someş, *Ştefan* zidi o

biserică, aşezând un vlădică, atârnator de mitropolia din Suceava. In Muntenia, la 1482, ajunge Domn *Vlad Călugărul* (care a trăit în Ardeal peste 20 de ani), ajutat de *Matei Corvinul*. Fiul acestuia, *Radu cel mare*, primi la 1508 dela regele ungar *Vladislav*, ca feude în Ardeal: Geoagiul (cu 19 sate) şi Vinţul, în locul Amlaşului şi Făgăraşului, pe cari *Matei* le luase înapoi la 1462. Se ştie, că *Mihnea cel rău* e alungat de boieri în Ardeal, unde se face catolic, şi e omorît la 1510, în biserica săsească din Sibiu.

Neagoe Basarab (1512—1521) se îngrijeşte şi de bisericile din Ardeal şi cu sprijinul lui se reconstrueşte biserica Sf. Nicolae din Braşov. După moartea lui *Neagoe*, soţia sa *Despina* se aşeză la Sibiu, cu cele 3 fice, şi călugărindu-se cu numele de maica *Platomiada*, moare acolo la 1544.

Mihai Viteazul, domnul Munteniei (1593—1601), după un desen de Egidius Sadeler, gravorul curţii imperiale din Praga.

După înfrângerea dela Mohaciu (1526), Ungurii din Ardeal aleg voevod pe *Ion Zapolya*. Peirea Ungariei dă prilej Românilor de-a se amesteca mai mult în trebile Ardealului.

La 1541 Transilvania devine principat independent, sub *Ion Sigismund*, fiul lui *Zapolya*, din căsătoria cu *Isabella*, fiica regelui polon Sigismund. La sfatul guvernatorului *Martinuzzi*, Isabella şi fiul ei trec în Polonia, ca *Ferdinand de Habsburg* să stăpânească şi Transilvania. Dar dieta din 1556 îl chiamă înapoi şi'n drum cer ajutorul lui *Pătraşcu cel bun* şi al lui *Alexandru Lăpuşneanu*, cari trecând pe la Braşov şi Rodna, se 'ntâlnesc în părţile Sătmarului, asigurându-le drumul.

După *Sigismund*, la tronul Transilvaniei, ajunge *Ştefan Bathori*,

care, la 1576, fiind rege al Poloniei, lasă aci pe frate-său *Cristofor,* după care urmează *Sigismund Bathori.*

Petru Rareş continuă politica lui *Ştefan,* de-a lărgi hotarele Moldovei. Sub el, Moldova avea Unguraşul, Reteagul şi Rodna şi era să fie luată şi Bistriţa, care a fost pusă zălog. Cearta dintre *Ferdinand* şi *Zapolya* prilejui lui *Petru Rareş* intrarea în Ardeal.

La 22 Iunie 1529, oastea sa, condusă de vornicul *Grozav,* câştigă o mare biruinţă asupra lui *Ferdinand,* la Feldioara. Mai înainte *Petru Rareş* trecu în Ardeal, silind pe Săcui să i-se supună, apoi din nou năvali în Ardeal, ţinând câteva săptămâni înconjurat Braşovul. El a purtat grijă Românilor din Ardeal, trimiţându-le chiar episcopi (în părţile Bistriţei).

După lupta dela Obertyn, Italianul *Gritti,* fiind bine văzut la Constantinopol, fu încredinţat cu liniştirea Ardealului.

Se zicea că *Gritti* voia să fie rege unguresc şi să puie pe cei doi fii ai săi în ţările româneşti... Impotriva lui erau nobilii din Ardeal, cari l-au închis la Mediaş. Trimis de Sultan ca să-l ajute, *Petru Rareş* îl dă pe mâna răsculaţilor, cari-l uciseră. *Petru Rareş* visa stăpânirea cetăţilor Muncaciu şi Hust, prin urmare a Maramureşului, de unde se scoborîseră strămoşii lui cu 2 veacuri în urmă, şi-l vedem odată rugându-se de *Ferdinand* să nu mai numească Voevod al Ardealului, căci are să-i spuie el ceva „care priveşte binele ţării", ceea ce înseamna că însuşi ar fi voit să capete această Domnie. Pârît de Poloni la Constantinopol, ameninţat de Turci şi părăsit de boeri, travestit, *Petru Rareş,* pribegeşte în Ardeal. Stă mai multe luni la Ciceu, apoi, ajungând la Constantinopol, se 'ntoarce din nou ca Domn. Trimis de Sultan, ca să prindă pe Voevodul ardelean *Ştefan Mailat, Petru Rareş* intră la 1541 în Ardeal; apoi, la 1542 pentru ultima oară, cu gând să capete Bistriţa, dar primi numai locurile pustii, căci cetaţile sale fură darâmate.

Dintre Domnii cari s'au gândit la Ardeal face parte şi *Despot-Vodă* (Iacob Eraclid), care a stat într'o vreme la Braşov şi care, acum, ajuns Domn, promitea să unească Moldova, Ţara-Românească şi Transilvania, amintind şi de originea romană a neamului nostru. Vorbind de legaturile Principatelor cu Transilvania, demnă de amintit e şi Domniţa *Zamfira,* fica lui *Moise Vodă* din Muntenia (1529—1530).

După moartea lui *Moise Vodă,* Domniţa *Zamfira* a trecut în Ardeal, măritându-se a 3-a oară cu un Ungur, pretendent la coroana Ardealului. Ea a cumpărat aci pământuri, a împodobit mânăstirea Prislopul din sec. XIV, a lui Nicodim, punând acolo un egumen. Iar din piatra romană dela Sarmisegetuza, Domniţa *Zamfira* a făcut biserica dela Densuş. „Va să zică, noi, în vremea „aceasta, la 1550, eram uniţi bisericeşte cu Românii de dincolo, „Mitropolitul de Suceava avea în ascultarea lui partea de răsărit „a Ardealului cu scaunul de vladică al Vadului, iar mitropolitul „de Târgovişte partea de sud a Ardealului. Legături mai strânse „nici că se pot închipui" — zice d-l N. Iorga.

In acest timp străbate reforma religioasă în Ardeal. Curentul acesta nu distruge unitatea sufletească a Românilor, ci o ajută. *Coresi,* ajutat de Saşii din Ardeal, vine dela Târgovişte, tipărind cărţi religioase pentru toţi Românii.

Originalele slavone din Ţara-Românească au fost traduse şi tipărite în Ardeal, de unde s'au întors, răspândindu-se şi în Ţara-Românească. Când Domnii români şi-au perdut posesiunile în Ardeal, cartea sfântă venia să păstreze vechia legătură.

Apoi, deja din timpuri mai vechi, un puternic element de legătură între Transilvania şi Principate a fost negoţul. Mărfurile negustorilor saşi dela Braşov şi Sibiu străbăteau în Principate până la Brăila, de unde veneau mărfurile din orient. La multe din biserici, încă pe timpul lui *Ştefan cel mare,* lucrau meşteri saşi din Ardeal, după model apusean. Arcul ogival a străbătut şi în Principate.

In faţa pericolului turcesc, ascultând şi îndemnul trimisului Papei, *Aron Vodă* din Moldova şi *Mihaiu Viteazul* s'au învoit să se unească în contra Turcilor cu *Sigismund Bathory,* principele Ardealului. Dar *Sigismund,* neavând încredere în *Aron-Vodă,* îl prinse şi-l aduse în Ardeal, punând în locu-i pe *Ştefan Răzvan* (1595). Fără ajutorul promis de Sigismund, *Mihai* învinse pe Turci la Călugăreni.

După retragere, *Mihai* ajutat de *Sigismund* alungă pe Turci, cuprinse cetatea Giurgiu, la al cărei asediu au luat parte şi Munteni şi Ardeleni şi Moldoveni. *Răzvan,* înlăturat de Poloni, nu putu să-şi recâştige tronul cu ajutorul Ardelenilor şi fu tras în ţeapă. *Ieremia Movilă,* care urmă lui Răzvan, voind să-l înlăture pe *Mihai,* e înfrânt

In ziua de anul nou 1597 *Mihai* cercetează pe *Sigismund* şi cei 2 prinţi stau alături, ascultând slujba dumnezeiască, în biserica cea mare din cetatea Bălgradului (Alba-Iulia). *Sigismund* împlineşte cererea lui *Mihai,* dând voie Vlădicăi *Ion* din Prislop să se aşeze la Alba-Iulia, întemeiând aci o mitropolie. *Sigismund* încheie un tratat cu împăratul *Rudolf,* vrând să-i lase Ardealul, iar *Mihai* jură credinţă lui *Rudolf,* în faţa trimişilor acestuia, la Dealu. Pe neprevăzute *Sigismund* cedă locul său cardinalului de 20 de ani *Andrei,* un văr al său, care era în Polonia. *Mihai,* ne mai întrebând pe împăratul, trece în Ardeal, îl învinse pe *Andrei* la Şelimber şi, la 1 Noembrie 1599, intră biruitor în Alba-Iulia. *Mihai* intenţiona să rămână în Ardeal, iar pe fiul său *Pătraşcu* să-l lase în Muntenia. Albanezul *Basta,* general împărătesc, voise şi el să cucerească Ardealul, de aceea se uni cu duşmanii lui *Mihai* din Ardeal. Pe de altă parte, *Movilă,* în legătură cu *Sigismund,* se înţelege cu nemulţumiţii din Ardeal. *Mihai* atacă Moldova şi, la 1 Iunie 1600, ajunge la Iaşi, unde pune pe boeri să-i jure credinţă, apoi, lăsând acolo un sfat de boeri, se 'ntoarce în Ardeal. Aci se întâlneşte cu trimişii Impăratului, cari n'au adus ajutorul bănesc. Şi în 18 Septembrie, la Mirislău, *Mihai* e învins de oastea lui *Basta,* unită cu magnaţii revoltaţi.

De altă parte, Polonii cu *Simion Movilă* intrară în Muntenia. Lupta se dă între râul Buzău şi Teleajen. Neisbânda îl face pe *Mihai* să se retragă şi să ia pe furiş drumul Vienei. La Viena şi Praga petrecu până în Martie 1601. In acest timp *Sigismund* se întoarse în Ardeal. *Mihai,* împăcat cu *Basta,* învinse pe *Sigismund* la Goroslău. Intorcându-se, la Turda invidia lui Basta duse la 'ntâmplarea din 19 August, când Mihai fu tăiat cu topoarele.

Inc'o faptă bună, prin care Mihai a ajutat la organizarea bisericii din Ardeal, pe lângă întemeierea mitropoliei, a fost aşezarea în Maramureş, la Peri, a unui episcop, *Sărghie* de Tismana. Organizaţia bisericească, iată ce a rămas în Ardeal din sbuciumul marelui Voevod „Domn Ţării-Româneşti şi Ardealului şi-a Moldovei". Şi încă ceva mai însemnat: amintirea faptei mari a lui *Mihai,* ca un îndemn permanent al conştiinţei româneşti spre realizarea unirei.

Radu-Şerban, în faţa Polonilor, cari veneau cu *Simion Movilă,* se retrage 'n Ardeal şi, primind de aci ajutor, îl învinge pe *Simion.* Când nobilii maghiari se revoltă în frunte cu *Moise*

Székely, Radu sare în ajutorul Impăratului, sdrobind pe Unguri în lupta ce s'a dat lângă Braşov (7 Iulie, 1603).

După moartea lui *Ştefan Bocskai,* cu care Domnii din Principate încheiaseră pace, urmează în Ardeal *Gavril Bathory,* care visa să stăpânească Moldova şi Ţara-Românească, cu sprijinul Turcilor, având tronul la Sibiu. La 1610 năvăli în Ţara-Românească. *Radu* fugi în Moldova şi se 'mpacă cu Domnul de aci, *C. Movilă.* Fugarii munteni erau laolaltă în tabăra dela Roman cu Moldovenii. Radu se întoarse, trecu în Ardeal şi lângă Braşov câştigă o mare biruinţă asupra Ungurilor (11 Iulie, 1611).

Ca şi Despot, visul de a domni în Ardeal l-a avut încă un aventurier ajuns pe tronul Moldovei, *Gaşpar Graţiani* (1619—1620).

Boerii răsculaţi în contra Grecilor, la 1630, sub conducerea lui *Matei Basarab* pribegesc prin Ardeal, în părţile Haţegului, cu voia principelui *Gh. Rakoczy,* care caută legături cu Moldova şi Ţara-Românească. Fiul acestuia, cu acelaş nume, n'a sprijinit pe pretendenţii duşmani lui *Matei Basarab* şi *Vasile Lupu.* Dimpotrivă, pe *Matei* l-a ajutat cu trupe, când a fost atacat de *Vasile Lupu,* care voia să puie în Ţara-Românească pe fiul său *Ioan.*

Mai târziu, când *Gheorghe Ştefan* vrea să-l răstoarne pe *Vasile Lupu,* Rakoczy îi trimite ajutor în contra lui *Vasile Lupu.* Dealtcum şi *Vasile Lupu* se gândea la Ardeal. El scrie Sultanului, că-l poate ocupa cu uşurinţă, căci cunoaşte toate potecile; fiind mai mulţi locuitori aci Români, le va promite libertate şi astfel câştigându-i, îi va porni contra Ungurilor. *Vasile Lupu* a fost şi naşul fiului lui *Rakoczy,* cu numele *Francisc.* Ba mai mult, *Rakoczy* a sfătuit pe fratele său *Sigismund* să ia de soţie pe Domniţa *Rucsandra,* fiica lui *Vasile Lupu,* şi să înveţe româneşte. La 1650 peţitorii au fost la Iaşi. *Vasile Lupu* le-a spus că nu-şi poate mărita fata după un prinţ de altă lege. Tot la sfatul lui *Vasile Lupu* a numit *Rakoczy I* mitropolit al Românilor ardeleni pe *Ilie Iorest.* Ardelean de naştere, persecutat pentru credinţa lui, a ajuns episcop de Huşi.

Rakoczy mai ajută şi pe *Constantin Basarab* (1654—1658) când acesta lupta contra boerilor răsculaţi. Ajutorul acesta a fost cerut printr'o solie trimisă la Alba-Iulia, la 1655, în frunte cu Mitropolitul *Ignatie.* In lupta dela Teleajen, Rakoczy birui în folosul acestuia, nimicind floarea oştirii muntene. Acest Con-

stantin, prilegind mai târziu, trecu şi prin Maramurăş, dăruind biserica ortodoxă din Muncaciu.

Radu Mihnea (1658—1659), care se numea şi *Mihai Vodă,* fire de aventurier, ceru dela Turci Moldova şi Ardealul, se numea „principe de Făgăraş" şi voia să facă şi el fapte mari ca Mihai Viteazul. Fapta lui *Mihai Viteazul* creia îndemnuri. Tot la Ardeal se gândea, plănuind să-l cucerească, şi *Mihai Pătraşcu,* nepotul lui *Mihai Viteazul,* pe care *Matei Basarab* voia să-l facă urmaş. Acesta trăia în Viena, pe vremea lui *Ferdinand III.* Pe acest *Mihai,* la 1644, *Ferdinand* îl trimite în Ardeal să facă o mişcare printre Români împotriva lui Rakoczy. *Grigore Ghica* cere dela *Apaffy,* principele Ardealului, să-i înapoieze feudele muntene: Amlaşul şi Făgăraşul. A fost deci o tendinţă continuă spre Ardeal, o dorinţă, poate, instinctivă de a-l avea.

La asediul Vienei (1683) ia parte şi *Şerban Cantacuzino,* deşi el doria o 'nţelegere cu Imperialii, în schimbul unor moşii şi cetăţi în Ardeal. La 1685 trimişii lui *Şerban* participă la dieta din Fagăraş, unde se încheie o alianţă între Transilvania şi Muntenia.

Constantin Brâncoveanu a trebuit să sufere mult din cauza Nemţilor, cari au intrat în ţară; tot aşa din cauza lui *Tököly.* A avut şi o luptă lângă Zărneşti, întovărăşind pe Turci în Ardeal (1690). In această luptă a căzut *Bălăceanu,* care era general austriac şi căuta s'ajungă astfel Domn în Muntenia. Prin pacea dela Carlovitz (1699) Austriecii iau Ardealul; ei nădăjduesc să anexeze şi Muntenia.

Dacă, in acest timp, trec din Principate în Ardeal dascăli scriitori, cum e Ieromonahul *Silvestru,* care a lucrat la „Noul Testament" dela Alba-Iulia (1648), din Ardeal trec meşteri cari lucrează la biserici, la obiecte cari servesc la cultul divin, şi se aminteşte şi un călugăr învăţat, *Daniil,* care a ajuns Vlădică.

Pofta Nemţilor creştea mereu, ei vreau să cuprindă Principatele. La inceputul epocei fanariote, pretextând că sprijină partidul creştin din Muntenia, intră în Bucureşti, prinzând pe *N. Mavrocordat* şi-l ţin mai mulţi ani la Sibiu. De asemenea năvălesc în Iaşi.

Cu ajutorul Tătarilor sunt înfrânţi şi *Mihai Racoviţă* trece până 'n Ardeal, prădând ţinutul Bistriţei (1717). La 1718 Oltenia ajunge sub Austrieci şi e cârmuită de un Ban, având un consiliu numit de guvernatorul din Sibiu. Austriecii încep să orga-

nizeze Oltenia, dar prin pacea dela Belgrad (1739) sunt siliţi s'o înapoieze. Folosindu-se de răsboiul dintre Ruşi şi Turci (1774), Austriecii vreau din nou să ia Oltenia. Neputând, înţeleşi cu Ruşii, intră'n Moldova, sub pretext că fac cordon în contra ciumei, şi la 1775, prin mituire, răpesc Bucovina. Când la 1788 începu un nou răsboiu între Ruşi şi Turci şi *Potemkin* ajunse guvernator al Principatelor (visa să fie şi rege al Daciei), Muntenia ajunse mai mulţi ani sub cârmuire austriacă. La 1806 un nou răsboiu; Principatele ajung să fie administrate de *C. Ipsilante* (care încă se visa rege al Daciei), iar la 1812 ni se răpeşte Basarabia.

Cel dintâiu guvernator al ei a fost *Scarlat Sturza,* care a avut viziunea unirii tuturor Românilor, prorocind-o.

Dar zările au început să se lumineze. Conştiinţa naţională, care mijia în operile cronicarilor, s'a deşteptat, prin munca scriitorilor ardeleni. Un vânt primăvăratic adie. Şcoala lui *George Lazăr* şi revolta lui *Tudor* împrăştie ultimele neguri şi pregătesc anul 1848.

Contactul între Transilvania şi Principate e tot mai des. Trec dascăli de aci acolo. *Cuza, Alexandri, Bălcescu, Brătianu* trec în Ardeal. Pe Câmpia Libertăţii erau, la 1848, Români de pretutindeni, în armata lui Iancu lupta şi Munteanul *Racoviţă* (Viţianu). In zadar mai ocupă Ruşii Principatele, în zadar şi Austriecii, cari se mai gândesc la anexarea lor, vremurile s'au schimbat, conştiinţa naţională legase pe Români aşa de strâns, încât nimic nu-i mai putea despărţi, nimic nu-i mai putea supune.

Unirea Principatelor şi răsboiul pentru independenţă pregătesc întregirea neamului. Graniţa dela Predeal nu mai putea opri pe nimeni de a trece de-oparte şi de alta a Carpaţilor, în România vedeau toţi Românii *„ţara"*. *„Soarele"* pentru toţi Românii răsărea la Bucureşti. Cu multă dreptate spunea *Delavrancea:*

„Soartea, nenorocirile, au putut despărţi un popor, idealitatea „lui însă a rămas identică. In acest înţeles Carpaţii nu au despărţit „fiinţa noastră în două, ci i-au menţinut întregimea ei, adă- „postind în vremuri de urgie pentru a revărsa apoi, de-oparte şi „de alta, aceeaş doină, în aceeaş limbă, mişcată de acelaş geniu"...

Ei bine, acest geniu, cu care D-zeu a înzestrat pe fiii aleşi ai poporului nostru, ne-a condus la înfăptuirea *României Mari* de azi, cel mai măreţ act din istoria neamului românesc.

CAPITOLUL XV.

ORIGINEA MOŢILOR

Dupa această reprivire istorică asupra părţilor mai principale din trecutul cel mai îndepărtat al neamului nostru, este firesc să ne punem întrebarea: Care este originea *Moţilor?*

Moţii sau *Ţopii* sunt urmaşii direcţi ai Dacilor şi ai coloniilor romane, aduse de împăratul Traian în urma ocupărei Daciei în anul 105 după Christos, în scopul de a o coloniza şi de a putea munci şi exploata cu braţele lor minele de aur din fosta ţară a lui Decebal.

Numirea de Moţi vine dela chica antică, moţul de păr, pe care îl purtau bărbaţii şi care era un obiceiu dac, uzitat până în a doua jumătate a secolului trecut în ţara Moţilor. Personal am văzut în copilăria mea, acum 50 de ani, încă destui Moţi bătrâni cu părul adunat în chică, de obiceiu în partea dreaptă a capului, lângă ureche.

Dealtfel şi denumirea de *Ţopi* derivă dela cuvântul german *Zopf*, care pe româneşte însemnează chică — şi cum funcţionarii nemţi de pe vremuri, cari dispreţuiau pe Moţi, îi numiau *Zopfiger Walach* (Valach cu chică), s'a perpetuat astfel porecla de *Ţop*.

Mai de mult Moţii purtau peste tot numele de *Ţopi* după teritoriul pe care îl locuiau — dintre Murăş şi muntele Bihariei — şi care se numea *Terra Tzopus*. In fruntea acestui teritoriu, adică ţinutul Munţilor Apuseni ai Transilvaniei, se afla un voevod român, care numai pe la începutul veacului XV 'şi-a pierdut neatârnarea faţă de regii Ungariei. Ultimul voevod amintit de istorie a fost *Iacob*.

Voevodul *Ţopilor* îşi avea reşedinţa în Abrud, unde şi azi se află o biserică veche din timpurile acelea, acum proprietate a pa-

pistaşilor. Insăşi clădirea şi stilul acestei biserici dovedesc vechimea ei, căci zidurile cuprind multe pietre vechi cu figuri din timpul Romanilor, iar pictura din lăuntru cu sfinţi româneşti şi scriere slavonă confirmă că a fost pe vremuri biserică românească. Este văruită cu alb, însă sub stratul alb se pot distinge şi azi cei 12 apostoli în jurul altarului, sub a căror figuri merge de jur împrejur un brâu tricolor. Cu ocazia diferitelor reparaţiuni ale acestei biserici, catolicii au încercat să şteargă cu totul figurile sfinţilor româneşti, dar n'au reuşit pe deaîntregul şi atunci s'au mulţumit s'o spoiască din nou cu var.

Denumirea de *Ţopi* o întâlnim şi în descrierea Ardealului, făcută de împăratul bizantin *Constantin Porfirogenitul* (anii 912—959), care în veacul X le zicea *Tzopon.*

Este cu desăvârşire fals că denumirea de Ţop ar fi o formă onomatopeică, slavă sau ungurească, provenită din faptul că Moţul, neştiind să danseze, *ţopăe* „ca un urs", sau că aceşti locuitori fiind înfundaţi cu casele lor resfirate pe văi şi în munţi, sunt consideraţi de cei dela şes drept „grosolani" şi „neciopliţi".

Tot aşa de puţin fondată este şi opinia d-lui profesor *Ovidiu Densuşianu,* că Moţii ar fi de origină *alană,* deoarece *Alanii* au năvălit in Ardeal prin veacul al 5-lea şi n'au lăsat nici o urmă evidentă în presupuşii lor continuatori de azi.

Fostul meu profesor dela liceul român din Braşov, *dr. Vasile Glodariu,* susţinea cum că Moţii ar fi de origină celtică. Reposatul profesor îşi întemeia această convingere pe simpla denumire a satului *Albac* (în care s'a născut Horia), care ar fi cuvânt celtic, căci o localitate cu o denumire identică se găseşte şi în Scoţia, ai cărei locuitori ar fi, după unii istorici, rămăşiţe de ale vechilor Celţi.

Această teorie este împărtăşită de alt-fel şi de d. *I. Guiart,* distinsul profesor francez dela universitatea din Cluj, care afirmă că originea Francezilor şi Românilor este una şi aceiaşi, adică *celto-galică,* putând fi consideraţi şi unii şi alţii drept *Celţi romanizaţi.*

Invăţatul şi regretatul profesor *Vasile Pârvan* confirmă şi dânsul această teorie când scrie în ultima sa operă *Getica* că: *„în momentul când Romanii luau definitiv la Dunăre rolul civi-„lizator al Celţilor, supunându-i şi pe aceştia, din Gallia şi până „la gurile Dunării, formelor de viaţă romane, Dacia era perfect*

„pregatită să devie și ea romană. Romanizarea Daciei se anun-
„țase de-altfel antropo-geografic încă dela anul 1000 înainte de „Christos, când cultura villanoviană îmbrățișă și întreg masivul „carpatic. *Celții* au mijlocit însă apoi și elementele materiale ale „culturei greco-italice, iar *Romanii* au tras concluziile atât etno- „grafice cât și spirituale".

Pentru regiunea Moților par a fi surprinzătoare până la un punct numai unele apariţiuni în nomenclatura toponimică curentă de sate, ca *Certege, Gârda, Poieni, Ponorel, Sohodol, Vidra etc.,* toate cuvinte de origină slavă. Dar din nomenclatura toponimică nu se pot trage totdeauna concluziuni definitive și indiscutabile, fiindcă denumiri de sate și văi cu cuvinte de origină slavă există pe tot întinsul ținuturilor locuite de Români, nu numai în țara Moților — și apoi nu este nimic de mirat în această privință câtă vreme se cunoaște marea influență, pe care a jucat-o, prin biserică, limba slavă veche în formarea limbei noastre. O altă explicație a acestui fenomen se poate găsi și în faptul că regii Ungariei, printre cari *Geza II,* prin secolul XII, au adus în munții Abrudului coloniști și din nordul Ungariei și anume din comitatul *Zips* (Ceho-Slovacia de azi). Descendenți ai acestora există și azi, mai ales în comuna Bucium, cu numele de familie *Țipțer, Fișter, Cainap, Cladnic, Șoica,* toți însă complect românizați de sute de ani.

Dar în afară de aceasta, cititorul nu trebue însă să scape din vedere că administrația romană din Dacia, pentru colonizarea ținutului aurifer și pentru intensificarea producțiunii în minele de aur din munții Abrudului, a adus și elemente barbare din diferite părți și lucratori speciali de pe malurile orientale ale Dalmației, cum dovedesc *tablele cerate,* descoperite de un secol și mai bine în munții Abrudului, la Roșia-Montană, și cari constitue cele mai prețioase monumente istorice și de un imens interes național pentru noi.

In sprijinul acestei teze avem următoarea serioasă afirmațiune a neobositului folclorist d. profesor *Tache Papahagi,* care în interesantul sau studiu, întitulat *„Cercetări în Munții Apuseni",* spune la pagina 42 că: „raportând această frântură etnică daco- „romāna, adică Moții, la întregul românism, prima și cea mai „importantă constatare, pe care o putem face, este că atât psi- „chologicește, dar mai ales din punctul de vedere al fizicului și

„al geografiei umane în general, Moţul reprezintă o entitate aparte, „caracteristică şi care nu prezintă asemănare frapantă cu nici o „altă ramură românească decât numai cu Istro-Românii. Chiar „din prima călătorie făcută în Munţii Apuseni, tipul Moţului mi-a „reamintit pe cel al Istro-Românilor, pe cari i-am vizitat în 1919. „La această asemănare vine să coroboreze şi laturea linguistică şi „anume *rotacismul*".

Intr'adevăr, singurele populaţii de origine romana cu aceasta particularitate linguistică a rotacismului, care consistă între multe alte schimbări şi reguli fonetice in înlocuirea consonantei *n* prin *r*, sunt Moţii şi Românii istrieni de pe coasta Dalmaţiei, dintre Fiume şi gara Sf. Peter (câteva sate dela poalele muntelui Magiore). Această particularitate linguistică se întâlneşte, la Moţi, numai în comunele situate pe văile Râului mare şi Râului mic (sau Arieşul mare şi Arieşul mic), din sus de Câmpeni.

Iată câteva strofe de cântece populare în rotacism, culese de mult regretaţii *Teofil Frâncu* şi *George Candrea*, ambii fii aleşi din sânul Moţilor şi autorii studiului *„Rotacismul la Moţi şi la Istrieni"* şi al volumului *„Românii din Munţii apuseni"*:

Cire-şi teme muerea,
Facă gard pelângă ea;
Facă-şi gard de rude nouă,
Puie *smerii* în el şi plouă.
De şi-o teme de *veciri*,
Facă-şi gardul şi de *spiri!*

Bătrânit-am, bătrânit
Pe *margirea* sâlhelor,
Ţirând calea mândrelor.
Care mândră nu *virea*,
Birişor mă'nbătrânea.
Dar zău care că *virea*,
Birişor mă'ntinerea.

Pomişor cu poame *bure*,
Du-te la mândra şi-i *spure*,
Să nu se gate aşa *bire*
Că eu mă topesc cu zile;
Ce-o iubit sufletul meu
Pâră mor îmi pare rău,
Ce-o iubit *irima* mea
Pâră mor nu por uita.

Această asemănare frapantă între graiul Moților și al puținilor Români ce mai trăesc în Istria, dovedește că la resturile de populație daco-romană s'au adăugat în cursul vremei și elemente nord-ilirice, dinspre coasta adriatică, care vor fi venit fie în calitate de coloni, fie pentru lucrarea minelor de aur, acest prețios metal, care din timpurile cele mai vechi a zgândărit lăcomia lumei.

Tablele cerate o confirmă și o dovedesc, după cum am arătat în capitolele VII și VIII.

CAPITOLUL XVI.

CARACTERUL ŞI TIPUL MOŢULUI

Trecând prin atâtea furtuni şi oţelit în atâtea lupte, pe cari le-a dus în cursul veacurilor pentru apărarea existenţei sale, Moţul este omul muncei şi al ordinei. Când însă clasa stăpânitoare trece cu nedreptăţile, cu lipsa de scrupul, de ruşine şi de umanitarism limita răbdărei sale îngereşti, atunci el reacţionează hotărît şi puternic, conform cu temperamentul sau sanguinic şi cu seriozitatea sa caracteristică. Aşa se şi explică multele revoluţiuni, la cari a fost împins Moţul de neomenosul feudalism unguresc, care 'i-a răpit încetul cu încetul libertatea naţională, libertatea politică şi în cele din urmă şi libertatea personală.

Cauza tuturor rebeliunilor Moţilor a fost, după toţi scriitorii timpului, lunga şi trista serie de abuzuri a regimului unguresc şi habsburgic.

In general, Moţul este iute şi violent atunci când se atinge cineva de patrimoniul lui sufletesc, naţional sau de interesele lui obşteşti. Se însufleţeşte repede şi are o tărie de caracter aşa de mare, încât dacă 'şi-a pus ceva în gând, nu renunţă pentru nimic în lume până când nu-şi ajunge scopul, chiar dacă ar fi convins de mai înainte despre relele urmări ale acţiunei sale.

Moţii sunt oameni întregi, leali, serioşi şi nefăţarnici. In regiunea propriu zisă a Moţilor lemnari, a fost şi trăeşte şi azi un spirit contra străinilor, un spirit ultra-xenofob. De aceea în toate satele de pe cele două ape — Râul mare (Arieşul mare) şi Râul mic (Arieşul mic) —, adică dela Câmpeni în sus, nu există nici un străin. Incercările făcute în acest sens s'au izbit totdeauna de acest spirit xenofob, întru cât Moţul crede că toate relele şi nedreptăţile ce se abat pe capul lui sunt opera străinilor. In genere,

Moţul e foarte bănuitor faţă de oricine, care 'i calcă ţara. El vede în fiecare străin un *ungur,* adică un asupritor, cu care întreaga Moţime a dus atâtea crâncene lupte în trecut.

Imi aduc aminte că în copilăria mea, prin anii 1884 sau 1885, un evreu, rudenie a negustorului Löwy din Câmpeni, a încercat să deschidă o cârciumă la mijlocul drumului dintre comunele Albac şi Secătură, la poalele Dealului Frumos. Ei bine, după puţine zile îndrăzneaţa lui hotărîre l'a costat propria-i viaţă în chiar localul lui. Evreul a fost găsit mort în podul cârciumei. Cu toate cercetările justiţiei, nu s'a putut afla autorul sau autorii crimei. Mai mult chiar: La câte-va luni după moartea evreului, o altă ruda a sa, nedându-şi seamă de înclinările sufleteşti ale Moţilor şi voind cu ori-ce preţ să facă comerţ în mijlocul şi pe spinarea lor, a găsit de cuviinţă să se stabilească în localul devenit liber în urma asasinării rubedeniei sale. După două săptămâni, şi al douilea evreu a fost găsit mort, tot în podul cârciumei.

Autorii acestei crime n'au putut fi descoperiţi nici până azi, deşi, dupa al doilea omor, s'a procedat la o anchetă foarte severă, condusă de un judecător de instrucţie român cu numele *B. Başiotă,* care între mijloacele de stoarcere a adevărului din gura locuitorilor interogaţi şi bănuiţi ca autori ai crimei sau ca complici n'a omis între altele nici bătaia la tălpi, operaţie pe care o făceau nişte soldaţi unguri dintr'un detaşament de infanterie ce 'i-se pusese în acest scop la dispoziţie.

Incolo crimele în aceste părţi sunt aproape necunoscute, iar despre sinucideri numai prin basme se vorbeşte. Moţul este muncitor, sârguincios, cumpătat şi foarte religios. Rezistent la muncă, deşi traiul lui e foarte simplu şi se mulţumeşte cu puţin. Moţul mai este de o cinste perfectă şi cu o pronunţată independenţă sufletească.

Moţul îţi atrage atenţia prin tipul lui caracteristic într'un fel, care îl scoate din cadrul general al tipului românesc: este de statură mijlocie, costeliv şi iute, cu o oare-care lipsă de simetrie în regularitatea trăsăturilor feţei, nasul fiind mai mult neregulat, adica de obiceiu cam cârn. Fruntea lui e lată, ochii albaştrii-căprii, iar mersul încet şi legănat, înfaţişând pe omul de munte. Dacă e costeliv şi iute la fire, aceasta se explică prin istovitoarea muncă, pe care o depune Moţul pentru mizerabila lui existenţă,

prin urcarea şi coborirea dealurilor şi a munţilor, ca şi prin clima rece din partea locului.

Mai arătoşi, mai impunatori şi mai frumoşi dintre toţi locuitorii din Ţara Moţilor sunt cei din marea comună Bucium, de lângă Abrud, şi apoi cei din Bistra, de lângă Câmpeni.

Moţul fiind de natură bănuitor, el nu este comunicativ, nedeschizându-şi sufletul la ori-cine, mai ales faţă de un necunoscut. Rezerva, pe care şi-o impune în asemenea împrejurări, egalează muţenia. In această privinţă, iată un caz din mai multe, povestit de profesorul Tache Papahagi în interesanta sa lucrare: *„Cercetări în Munţii Apuseni“*.

La 17 August 1922, profesorul Papahagi, coborând de pe muntele Măgura înspre comuna Neagra, întâlneşte un Moţ, cu care a avut următoarea conversaţie:

— Bună ziua! zice Moţul.

— Bună ziua! Poftim, stai puţin!

Da ce faci p'aici?

Uite, prânzesc. Ce zici, plouă astăzi ori nu?

Ba. Da unde te duci?

La Neagra. Mai e mult pân' acolo?

— Ba. Da de unde vii?

Din Scărişoara. Cum îi ziceţi voi la osul acesta? (osul unui puiu fript, din care mânca d. Papahagi).

— Os. Da de unde eşti?

— Din Câmpeni. Ce eşti: Moţ ori Crişan?

— Ba. Da ce umbli p'aici?

— Ia, să vă cunosc şi eu ţara voastră. Ascultă: Nu e vre-o bătrână pe-aici care să-mi descânte de măsele?

— Da cine eşti D-ta?

In felul acesta a mai continuat convorbirea, Moţul interogând amănunţit pe neobositul profesor bucureştean, care în schimb n'a putut obţine dela el nici o lămurire la tot ceea-ce îl întreba.

Din cauza acestei neîncrederi, pe care 'şi-o manifesta faţă de ori-ce străin, este firesc ca Moţul sa apara une-ori neospitalier— asta însă şi din cauza sărăciei, care din vremuri uitate se răsfaţa încă în casa lui, ca o confirmare a trecutului său plin de suferinţe şi de lipsuri de tot felul. Nu tot astfel sunt cărturarii Moţilor, preoţii şi învăţătorii, cari desmint această imputare, datorită mai mult sărăciei, iar nu caracterului lor.

Aparenţa aceasta de neospitalitate a Moţului propriu zis o compensa însă până mai eri natura vie şi ospitalieră a băeşilor din Abrud, Roşia-Montană şi Bucium, oameni de petreceri şi cheltuitori, după cum găseau sau nu în minele lor aurul strălucitor şi preţios, care, din nenorocire, acum după răsboiu, a început să se extragă mai rar din pricina scumpetei excesive a mânei de lucru şi a explozibilelor trebuincioase.

Acestei stări de lucruri 'i-s'a pus în sfârşit capăt de către d. *Ion I. C. Brătianu* prin programul de îmbunătăţiri ce a hotărît să îndeplinească pentru înviorarea vieţii economice din Ţara Moţilor, program, care, din fericire, se află azi în plin curs de executare. Kilogramul de pulbere (praf de puşcă) se vinde azi minierilor cu *40 lei,* în loc de *90 lei,* cât costa până în luna Octombre 1927. Deasemenea guvernul d-lui Brătianu a eftenit şi dinamita cu 50 lei la kilogram — şi am nădejde că o va efteni şi mai simţitor. Astfel exploatarea minelor de aur îşi va recăpăta în scurtă vreme avântul şi rentabilitatea de odinioară.

CAPITOLUL XVII.

OCUPAŢIUNEA ŞI VIAŢA MOŢILOR

Moţii, după ocupaţiile lor principale, se împart în două categorii: Moţii propriu zişi, cari se ocupă mai mult cu industria lemnului, şi Moţii minieri sau băieşii din împrejurimile Abrudului.

Ocupaţiunea de predilecţie a Moţilor propriu zişi, acei cari locuesc prin satele dealungul Rîului-Mare, care izvorăşte din spatele muntelui Călineasa, şi a Rîului-Mic, care îşi trage cursul din muntele Biharia — două ape cristaline, care la 3 kilometri mai în sus de Câmpeni se împreună şi formează valea Arieşului—, este industria lemnului sub aproape toate formele ei. Moţul este fabricant de doniţe, ciubere, sindile şi cercuri de legat vasele. El este în acelaşi timp un priceput dulgher şi constructor de poduri, mai ales cei din comuna Sohodol.

Cu facerea de ciubere şi doniţe, ca şi cu cercuitul, se îndeletnicesc mai cu seamă locuitorii satelor Vidra (de sus, de mijloc şi de jos), Neagra, Ponorel, Albac, Scărişoara şi Secătură. Cei din Albac mai fac şi scânduri, grinzi şi laţuri, iar Bistrenii şi Certejenii şindile. Locuitorii din Albac-Arada, azi numită Horia, sunt iscusiţi constructori de joaghere sau ferăstraie.

Mulţi dintre aceşti locuitori se mai ocupă şi cu facerea de pieptare şi cojoace. Ei se numesc cojocari sau *suci* (dela cuvântul unguresc *szöcs)*.

Moţii, cari practică fabricarea ciuberelor, doniţelor şi a cercurilor, se numesc *văsari*. In casa fie-cărui Moţ, construită din bârne de brad sau de fag şi acoperită cu şindilă, nu lipseşte, pe lângă laviţă, pat şi masă, nici *scaunul de văsărit,* un fel de rândea, cu ajutorul căreia cioplesc şi fasonează lemnul.

Văsarii îşi desfac marfa pe la târguri şi prin sate şi cu banii

câştigaţi işi cumpără bucate (porumb, grâu şi secară), pe cari le încarcă în căruţe sau pe cai, ca să aducă *bucăţele* la copii şi la muere, cari îi aşteaptă cu drag. Cei mai săraci sunt *cercuitorii,*

Casă mai gospodărească din Scărişoara-de-jos, aşezată lângă „drumul de ţară", în apropierea bisericei (După T. Papahagi).

cari n'au altă avere decât un biet cal, pe care încarcă cercurile şi pleacă să cutreere ţara în lung şi în lat ca să-şi desfacă marfa, înlocuindu-o la întoarcere cu 3 sau 4 saci de cereale.

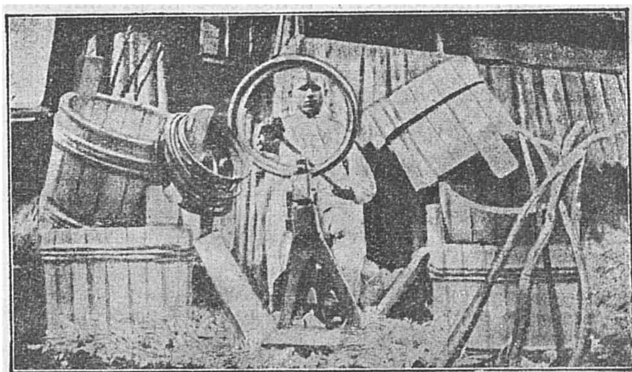

Feciori de Moţi din Scărişoara-de-sus, transportând şindile pe cai. (După T. Papahagi).

Cei mai înstăriţi, adica acei cari au şi cai şi căruţă, fac grupe de câte 3—10 căruţe, pe cari, după-ce le încarcă bine cu ciubere, doniţe şi *tiocuri* de răşină (de brad), pleacă cu fabricatele lor, în

pasul cailor şi cu popasuri de zi sau noapte pe la marginea drumurilor, ca să le vânză în ţară şi chiar in ţări străine, ca Ungaria şi Iugoslavia. Aceste peregrinări comerciale ţin cu săptămânile şi chiar cu lunile. Dela înfăptuirea României-Mari încoace, Moţii, în simţul lor de orientare, trec prin toate defileurile Carpaţilor, cutreerând toate judeţele dunărene, ba trec şi Prutul în Basarabia şi Dunărea în Dobrogea, aşa în grupe cum au plecat de acasă, aşteptându-se unii pe alţii până la desfacerea complectă a produselor lor.

Hotărît şi senin, Moţul pleacă la ţară mânându-şi caii mai

Moţul Mihai Matei Pucea din Scărişoara-de-jos, lucrând în casa lui la cercuri, ciubere, etc. (După T. Papahagi).

mult pe *irima* drumului decât pe margini, gândindu-se la cei de-acasă şi cântând cu glasu-i melodios versurile:

Du-mă, Doamne, în pace în ţară,
Cu cercuri şi cu ciubară,
Şi mă adă în pace acasă
La copii şi la nevastă!

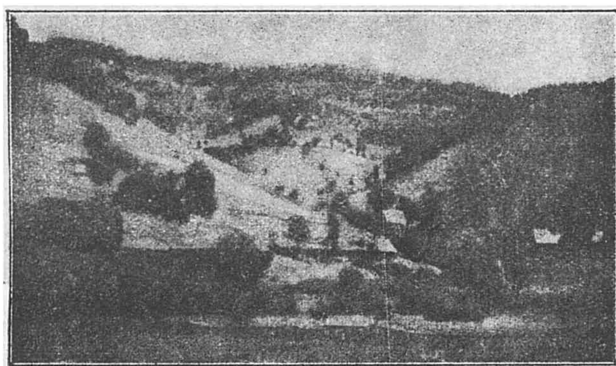
Sau varianta următoare:

Plecat-a Moţul la ţară
Cu cercuri şi cu ciubară
Şi cu tiocuri de răşină
Să le dee pe fărină!
Du-mă, Doamne, în pace acasă
La copii şi la nevastă!

Iar când vrea sa-şi aline multele lui necazuri şi suferinţe, Moţul doineşte ast-fel:

Nu am pâne, nu am sare,
Toate le-a dus darea mare,
Darea mare ce m'apasă,
De stă sufletul să-mi iasă!

Făra îndoiala, Moţul în toate aceste peregrinări comerciale ale sale, însoţit de cele mai multe-ori de câte un băiat, pe care ţine să-l iniţieze încă din fragedа copilărie în explorările sufleteşti ale unor atari îndeletniciri, urmăreşte în primul rând gândul de a realiza un câştig, cu care să poată eşi din iarnă cu întreaga

Vedere din valea mijlocie a Gârdei: o parte a Scărişoarei-de-sus împrăştiată pe versanturile apusene din apropierea gheţarului (După T. Papahagi).

familie. Dar este imposibil de a nu acorda acestui dor de cutreerare şi anumite impulsiuni sufleteşti de explorări spirituale, un fel de neastâmpăr etnic, dela care nimic nu l'a putut abate, nici chiar bătăile cu patul armei de către sălbatecii jandarmi unguri, cari ţineau să-şi arate astfel ura lor tradiţională faţă de Moţi numai pentru faptul că lăsau, în popasurile lor, să le pască caii pe şanţurile de pe marginea drumului.

Un ordin circular al guvernului român, pus la cale încă în 1919 de către autorul acestor rânduri, a pus capăt acestui obiceiu barbar, care trecuse la început şi în deprinderile unor jandarmi români, prea zeloşi şi nepricepuţi.

In ce priveşte traiul Moţului, el este cu totul simplu şi rudimentar — şi aceasta din cauza condiţiilor geografice, a pământului neproductiv şi a regimului politic introdus de dominaţia ungurească. Cele mai multe case din satele moţeşti sunt aşezate şi răspândite pe dealuri şi pe munţi, ceea-ce probează că Ţara Moţilor, încercuită de un lanţ de munţi înalţi, aci păduroşi, aci prăpăştioşi, a servit încă din vremea întunecoaselor frământări, provocate de năvălirea diferitelor popoare barbare, ca un refugiu prielnic elementului autochton al rasei daco-romane.

Pe lângă aceste condiţii geografice nefavorabile, stăpânirea maghiară a făcut şi ea tot posibilul ca sărăcia să se răsfaţe din plin în Ţara Moţilor, lipsită fiind de comunicaţii şi supusă unui regim silvic inchizitorial. Rar poţi intâlni o gospodărie frumoasă. Viaţa păstorească nu există aproape de loc. Sunt numeroase case, care n'au nici o vită, nici cal de povară.

Aceasta este starea de jalnică mizerie, pe care a lăsat-o în aceşti falnici munţi iobăgia şi regimul feudal unguresc de până mai eri, făcând să germineze vecinic aici microbii revoluţiilor crude şi necruţătoare, cum voiu arăta la locul său.

CAPITOLUL XVIII.

REGIUNEA MOŢILOR DIN PUNCT DE VEDERE GEOGRAFIC

Unde începe şi unde se sfârşeşte ţara Moţilor? — iată o întrebare, care trebue bine lămurită, căci asupra ei nu sunt de acord toţi scriitorii, cari s'au ocupat cu istoria Moţilor.

Regiunea Moţilor face parte integrantă din Munţii Apuseni ai Transilvaniei, cari se întind pe de o parte din dreapta Murăşului, dela Răsboeni şi până la Păuliş, în comitatul Aradului, iar pe de altă parte dela Răsboeni în direcţia Clujului şi până la Oradea-Mare. Mai precis, Munţii Apuseni sunt scăldaţi la Sud şi Sud-Vest de apele Murăşului şi Arieşului, iar la Nord şi Nord-Est de apele Someşului rece, Someşului cald şi ale Crişului repede.

Regiunea propriu zisă a Moţilor cade cam în mijlocul Munţilor Apuseni. De unde anume începe şi unde se termină ţinutul Moţilor, părerile diferiţilor autori diferă.

Astfel *Iosif Sterca Şuluţ,* el însuşi Moţ, născut în Câmpeni, fost preşedinte al „Astrei", scrie în *„Enciclopedia română"* (tom III, pag. 336) că *„adevăraţii Moţi sunt numai cei din satele Vidra de jos, Vidra de sus, Albac, Neagra, Scărişoara, Ponorel şi Secătură, unde bărbaţii în vechime purtau părul împletit în chică sau legat în vârful capului moţ".* Regretatul Şuluţ a omis — din greşeală sau intenţionat, nu pot şti — să înşire printre comunele moţeşti şi satul Vidra de mijloc, situat între Vidra de jos şi Vidra de sus, precum şi comuna Câmpeni, considerată drept centru al Moţilor.

Regretaţii *Teofil Frâncu,* născut în Benic lângă Alba Iulia, şi *George Candrea,* tip expresiv de Moţ, născut în Neagra, lângă Câmpeni, spun în conştiincioasa şi interesanta lor lucrare *„Ro-*

mânii din Munţii apuseni" că: *„Ţara Moţilor începe dinspre Abrud, dela Cărpiniş în sus, iar dinspre Ofenbaia dela Bistra"*.

In contradicţie deci cu Iosif Sterca Şuluţ, aceşti doui valoroşi scriitori au mai lărgit cu câte-va sate suprafaţa teritorială a Moţilor.

Macedoneanul *Tache Papahagi,* profesor în Bucureşti, care este un iscusit şi foarte sârguincios scriitor folclorist, scrie următoarele în studiul său *„Cercetări în Munţii apuseni": „Geografia „umană a Munţilor Apuseni ne determină să împărţim populaţia „lor în două categorii bine distincte: în* Moţi *şi* Mocani. *Primii „se pot subdivide în două clase:* Moţi propriu zişi, *cari se ocupă „mai mult cu industria lemnului, şi* Minerii *sau* Băieşii *din „imediatele împrejurimi ale Abrudului"*.

Cu alte cuvinte, contrar celor susţinute de Şterca Şuluţ de o parte şi de Frâncu şi Candrea de altă parte, profesorul Papahagi înglobează în Ţara Moţilor şi oraşul Abrud cu toate comunele învecinate, în cari există mine de aur cu băieşii lor.

Teza profesorului Papahagi este, fără îndoială, cea mai aproape de adevăr.

In timpurile mai noui însă şi mai ales de după răsboiul mondial, după urma căruia, cu mari sacrificii şi cu râuri de sânge vărsat, neamul nostru s'a întregit formând statul României Mari de azi, noţiunea de *Moţ* a câştigat mult în amploarea şi lărgimea ei. Intr'adevăr, dezideratele Moţilor propriu zişi fiind comune cu cele ale vecinilor lor imediaţi, ca Mocanii şi Crişenii, cu cari au avut contact de secole şi la bine şi la rău, şi în timp de pace şi în vreme de revoluţie, au făcut ca sub noţiunea de *Moţ* să intre toţi locuitorii satelor începând dela marginea Clujului, dar mai precis dela Gilău, spre sud până la Baia-de-Criş şi Brad, precum şi cei cari populează satele dela Presaca, lângă Zlatna, spre apus, Abrud, Câmpeni şi până dincolo de Vidra-de-sus şi înspre Hălmagiu şi munţii Bihariei, adică până la Beiuş.

Intreagă această populaţie pretinde azi în cor îndreptarea nelegiuirilor de sub regimul unguresc şi asigurarea unui viitor mai bun şi mai omenos, ceea-ce guvernul liberal-naţional al d-lui Ion I. C. Brătianu a şi admis cu dragă inimă, considerându-i pe toţi ca Moţi şi luând cuvenitele măsuri pentru satisfacerea postulatelor lor, cum vom arăta într'un capitol special.

Pe baza suferinţelor comune şi a teatrului luptelor eroice duse

tot în comun de Moţi cu o parte din Crişeni şi Mocani, precum şi pe baza concepţiei de mai sus îmbrăţişată şi de guvernul ţărei, regiunea Moţilor cuprinde extremităţile următoarelor 6 judeţe: Alba, Turda, Hunedoara, Cluj, Arad şi Bihor.

De altfel încă de pe timpul fostului guvern (1922—1926), prezidat de d. Ion I. C. Brătianu, aşa a fost considerată regiunea Moţilor — şi dovada o avem în faptul că în anul 1923, când au fost scutiţi Moţii de amenzile de păduri, decretul regal privea pe toţi locuitorii de munte din cele 6 judeţe amintite mai sus. Dar în susţinerea acestei teze, în ce priveşte lărgirea noţiunei de Moţ, vine şi aplicarea legii pentru reforma agrară în ceea-ce priveşte acordarea de păduri şi păşunate comunale.

In interesul deci al sfintei dreptăţi, ce se cuvine Moţilor drept reparaţie naţională pentru trecutul lor glorios, dar plin de suferinţe, noţiunea despre întinderea teritorială a regiunei Moţilor aceasta trebue să fie şi să rămână, după cum o învederează şi harta alăturată.

CAPITOLUL XIX.

TÂRGUL DE FETE DE PE MUNTELE GĂINA. — TÂRGUL SĂRUTATULUI DELA HĂLMAGIU ŞI TÂRGUL DE PE MUNTELE CĂLINEASA

Din timpuri străvechi şi îmbrăcate în negura basmelor, cari par a ne transporta în epoca de formaţiune a poporului român, a existat la Românii din Munţii Apuseni şi în special la Românii din Ţara Moţilor obiceiul de a ţine bâlciuri sau târguri anuale pe vârfurile munţilor *Găina* (1486 metri înălţime), numit *târgul de fete din Găina, Călineasa* (1432 metri), *Biharia* (1659 metri) şi *Lespezi* (1103 metri), fără a mai vorbi de *târgul sărutatului* din comuna Hălmagiu, din regiunea văii Crişului alb, la poalele muntelui Găina.

Cele două dintâi, adică *târgul de fete din Găina,* ca şi cel de pe muntele *Călineasa* şi *târgul sărutatului din Hălmagiu* se practică şi azi la următoarele date: primul în prima Duminecă ce urmează sărbătoarei Sân-Petru, cel de-al douilea în ziua de Sân-Petru şi cel de-al treilea la Sân-Toader, pe când târgurile de pe munţii Bihariei şi Lespezi au fost părăsite, cel dintâiu la 1828, din cauza ceţei şi a deselor furtuni, iar cel de-al douilea la 1830. Una din cauzele, pentru care a fost lăsat din uz târgul de pe muntele Biharia, trebue să fie desigur şi sgomotul infernal ce se aude la un anumit punct sub coaja pământului, din cauza unei mari căderi de apă în interiorul muntelui. De acest punct nu se apropie nici vitele, cari pasc în partea locului.

Cel mai însemnat din aceste târguri este *târgul de fete* de pe muntele Găina, numit astfel — spune tradiţia — din cauza unei găini de aur, care, pe vremea când se lucrau minele din munţii Bihariei, îşi depunea ouăle sale de aur într'un cuib aşezat pe

vârful muntelui Gaina. Când locuitorii din Vidra-de-sus, situaţi la poalele muntelui, atraşi de frumuseţea ne mai pomenită a găinei, au încercat s'o prindă, ea a fugit şi s'a refugiat în jurul minelor de aur dela Roşia-Montană şi de atunci a încetat şi lucrul în minele din munţii Bihariei, căci găina din poveste era *vâlva băilor* şi a dus aurul cu ea în părţile unde a sburat.

In cea dintâi Duminecă după Sân-Petru liniştea din Găina încetează pentru o zi. Este ziua fantasticului *târg de fete,* în vederea căruia din zorii zilei curg de pe toate văile şi dealurile Moţi şi Moaţe, Crişeni şi Crişene, toţi în haine de sărbătoare,

O vedere a munţilor stâncoşi din Vidra-de-jos, cari sunt o prelungire a muntelui Găina.

ca să ia parte la acest târg, unde cântecele lăutarilor asurzesc pădurile. Dis de dimineaţă doui delegaţi din partea Moţilor din Vidra-de-sus şi doui din partea Crişenilor din comuna Bulzeşti trag o linie de despărţire între Moţi şi între Crişeni, în câmpul târgului de pe coama muntelui, formată de cele două vârfuri ale sale. Linia e trasă astfel că Moţii se aşează cu merindele pe pajiştea verde în partea de către răsărit, iar Crişenii în partea de către apus.

Până pe la orele 10 dimineaţa, toţi sunt ocupaţi cu cumpărarea şi vânzarea uneltelor de casă şi agricole, fabricate de ei după

specialitatea locului, şi după-ce s'a terminat cu târguirea celor trebuincioase lumea începe să prânzească pe iarbă verde şi să se adune împrejurul lăutarilor *(igreţilor)*, cari cântă lângă câte un butoiu *(berbinţă)* cu vin ori cu rachiu *(vinars)* de cireşe sau cu *rozolie* (un fel de vinars roşu îndulcit cu zahăr sau cu miere de stup). Apoi de-odată se încinge jocul peste întreg târgul şi vezi grupe separate şi formate din Moţi şi din Crişeni, cari în sunetul viorilor *(ceterelor)*, clarinetelor, cimpoaielor şi fluerelor, joacă hora, adresându-şi prin *chiuituri* tot felul de satire, strigând Crişanul către Moţ:

Ţine, Moţ, de hastă straiţă
Să mă hîţ *(joc) cu hastă Moaţă.*
Până mă hîţai cu Moaţa,
Se duse Moţul cu straiţa!

Iar Moţul îi răspunde:

Măi, Crişene, lapte în teoc
Adă ţata să ţî-o joc;
De nu ţi-oiu juca-o bire,
Intre smerii *în ea şi în* tire!

Neveste din Tomnatec, cu tulnicele în mână, pe muntele Găina, în zi de târg. (După T. Papahagi).

Pe vremea regimului unguresc, de multe-ori jandarmii unguri turburau aceste petreceri prin ura şi excesul lor şovinist. In vara anului 1852 însă, când 11 jandarmi 'şi-au permis să insulte nişte femei d'ale Moţilor şi Crişenilor, ei au fost cumplit bătuţi şi desarmaţi, fapt pentru care Moţii au fost apoi aspru pedepsiţi.

Printre Moţii, cari au bătut şi desarmat pe jandarmii unguri, se afla şi regretatul ţăran din Vidra-de-sus, Gavrilă Bădescu, fost luptător în oastea lui Avram Iancu, un tip de Moţ inteligent şi hotărît, pe care am avut plăcerea să-l cunosc în vara anului 1886, cu ocazia unei neuitate excursiuni făcute în Ţara Moţilor în societatea distinşilor profesori dela liceul din Braşov, Andrei

Bârseanu şi Pandeli Dima, apoi Valeriu Branisce şi Ghiţă Pop, pe atunci studenţi universitari la Budapesta, Marius Murăşanu, Nicolae Dima, Valeriu Puşcariu, Aurel Danciu şi autorul acestor rânduri, noi, aceştia din urmă, fiind toţi studenţi la liceul român din Braşov.

Cu prilejul acestei excursiuni am fost găzduiţi, la Vidra-de-sus, în ospitaliera casă a regretatului ţăran fruntaş Iosif Gomboş, rudă deaproape a lui Avram Iancu, care la masa bogată ce ne-a oferit cu păstrăvi fripţi în spuză şi vin roşu, ne-a făcut plăcerea să invite şi pe ţăranul Gavrilă Bădescu, ca să ne povestească scene interesante din luptele lui Avram Iancu cu Ungurii. Om energic, dârz şi hotărît, Gavrilă Bădescu, deşi la 1886 număra peste 60 ani, avea o încredere oarbă în steaua neamului nostru, căci într'una ne spunea următoarele versuri, auzite desigur din gura lui Avram Iancu:

Nu te teme, măi Române!
Nu te teme că-i pieri!
Căci un braţ vânjos te ţine,
Fost-ai vecinic şi vei fi!

Bietul Moţ Gavrilă Bădescu, pentru actul său de a fi participat la bătaia şi desarmarea jandarmilor unguri în vara anului 1852, a fost pedepsit tot cu bătaia, aplicându-i-se 100 de bastoane. Unul dintre participanţi a fost împuşcat în anul 1856.

Incât pentru *târgul de fete* din Găina, atât regretatul ţăran Gavrilă Bădescu, cât şi Teofil Frâncu şi George Candrea, autorii volumului *„Românii din Munţii apuseni“*, de care ne-am folosit în scrierea de faţă, ne spun că numai în creerii duşmanilor noştri a putut încolţi ideia de imoralitate. Moţii, ca şi Crişenii, fiind oameni cu un profund sentiment religios, nici-odată n'a existat la dânşii vre-o tendinţă care să poată motiva denumirea ce s'a dat târgului, şi anume *târg de fete*. Fireşte că la asemenea bâlciuri se făceau şi se fac şi azi cunoştinţe nevinovate între tineri şi fete, cari sunt urmate apoi de căsătorie. Tradiţia însă nu ni-le prezintă ca având drept prim scop ceva, după care le-am putea numi *târguri de fete*.

Despre originea târgului, Gavrilă Bădescu ne mai spunea că: a aflat dela tatăl său, care a trăit 130 de ani, că într'o zi Vidrenii,

petrecându-şi în Găina, au fost surprinşi de Curuţi şi Lobonţi, pe cari respingându-i, în amintirea acelei victorii 'şi-ar petrece Moţii în ziua numită.

Tot cam în acest sens vorbeşte şi etnograful german dr. Karl Reissenberger în volumul său *„Siebenbürgen“* (Wien, 1881), înlocuind însă năvala Curuţilor şi Lobonţilor cu năvala Mongolilor, pe cari Moţii 'i-au omorît pe toţi şi *„în amintirea acelei învingeri îşi petrec Românii în fie-care an, la Sân-Petru, pe muntele Găina, cu care ocaziune se contractează şi unele căsătorii“*.

Tot astfel stau lucrurile şi în privinţa *târgului sărutatului din Hălmagiu,* comună românească pe valea Crişului alb (jud. Arad), la poalele muntelui Găina. Acest târg, care se ţine în fie-care

Targul de pe muntele Călineasa, care se ţine anual în ziua de Sf. Petru. (După T. Papahagi).

an în ziua de Sân-Toader, se mai numeşte şi *târgul nevestelor* prin faptul că în această zi de bâlciu toate nevestele tinere din comunele învecinate vin la Hălmagiu, unde sărută pe rudenii, cunoscuţi şi chiar pe străini, dacă li-se spune că sunt oameni de frunte şi de omenie şi când nevasta e sigură că nu va fi refuzată.

A fi sărutat de o nevastă la Hălmagiu, însemnează a fi om fruntaş şi cinstit. Ticăloşii, oamenii cu reputaţie proastă şi rău îmbrăcaţi sunt ocoliţi dela această onoare.

Târgul Hălmagiului dela Sân-Toader are o înfăţişare interesantă prin buna dispoziţie, râsul şi glumele, cari formează caracteristica acestui bâlciu. Dis de dimineaţă, nevestele tinere din

50—60 de sate, foarte frumos gătite şi cu cununile de mirese pe cap, în grup de câte două şi câte trei, însoţite de soacrele lor, încep a umbla prin târg şi cum întâlnesc rudenii şi cunoscuţi, aleargă la ei şi îi sărută, iar aceştia le *cinstesc* cu bani, fie-care după cum poate şi îl trage inima. Cu străinii sunt în mare rezervă, căci a rămânea nesărutată este cea mai mare ocară. Când însă nevestele sunt informate că străinul este într'adevăr om de seamă şi sunt asigurate că nu vor fi refuzate, atunci ele sărută şi pe străin. După sărutat, nevasta primind *cinstea,* ea mulţumeşte închinând dintr'un ulcior cu vin. A nu bea, însemnează a batjocori nevasta şi pe ai săi.

Păstori Crişeni, cari îşi pasc turmele de oi ın apropiere, participând la târgul de pe Calineasa. (După T. Papahagi).

Lucruri imorale şi certuri nu se nasc nici-odată. Moralitatea şi ordinea o păstrează însuşi publicul, care controlează păstrarea bunelor moravuri.

In privinţa originei acestui târg nu se ştie nimic precis. Oamenii s'au pomenit cu această datină şi o menţin din generaţie în generaţie. Tradiţia spune că *târgul de sărutat din Hălmagiu* datează de pe vremea năvălirei Turcilor, cari, străbătând până pe valea Crişului-alb, ar fi rapit o mulţime de femei crişene, dintre cari unele, scăpând din robie şi întorcându-se acasă, au sărutat de bucurie pe toţi cunoscuţii pe cari 'i-au întâlnit, iar aceştia le-au cinstit pentru vrednicia şi dragostea lor faţă de limba şi vatra strămoşească.

Pe lângă târgurile din muntele Găina şi cel dela Hălmagiu, a mai rămas în fiinţă *târgul de pe muntele Călineasa,* care este mai puţin important decât cel din Găina, deoarece nu iau parte la el decât păstorii din acel munte, apoi foarte puţini păstori crişeni şi un număr mic de locuitori de pe văile Someşului cald şi Someşului rece dinspre Huedin. Afară de lâna dusă de Moţii din

Scărişoara, nu sunt alte mărfuri de vânzare în târgul de pe Călineasa.

Care anume din aceste târguri e mai vechiu sau dacă toate datează din aceeaşi epocă? Iată o întrebare, la care logica faptelor ca şi anumite consideraţiuni etno-geografice ne pot determina să socotim geneza lor ca fiind anterioară ori-căror începuturi de civilizaţie rudimentară sau aşezământ de stat, ba chiar ca aparţinând epocei de formaţiune a poporului român. Pentru acei cari au vizitat târgul de fete din Găina sau târgul de pe muntele Călineasa, ale căror înălţimi şi aspect oferă privelişti sălbatice şi pline de fiorii unei singurătăţi, care îţi face impresia că te găseşti la capătul lumei, gândul lor sboară fatal spre vremuri îndepărtate, a căror taină caută s'o pătrundă.

Profesorul Tache Papahagi, în instructiva sa lucrare *„Cercetări în Munţii apuseni"*, se întreabă cu drept cuvânt: Ce anume va fi contribuit ca pentru un atare târg să fie ales creştetul unui munte sălbatic şi în acelaşi timp cel mai depărtat de satele Moţilor, cum e Călineasa? O atare petrecere pe vârful unui munte e condiţionată în alte regiuni româneşti de serbarea patronului sau hramului unei mânăstiri existente pe acel munte. Dar aici nu e nimic de natură religioasă. Un răspuns în sensul că muntele Găina formând linia de despărţire dintre Crişeni (ţinutul Zărandului) şi Ţara Moţilor, era firesc ca să devie locul de întâlnire pentru un târg, nu este suficient, fiindcă nu explică elementele constitutive ale acestui târg sub raportul istoric, etnic, social şi economic.

Prin aceste târguri, Moţii — căci ale Moţilor sunt ele, mai ales acel de pe Călineasa şi de pe Găina — nu urmăresc aproape nimic din punct de vedere economic, cum e obiceiul la târguri. Şi apoi nu vârful unui munte, fie el chiar mai puţin înalt decât Găina, poate fi prielnic unui bâlciu. Bazat pe aceste consideraţiuni judicioase, profesorul Papahagi afirmă că, sub ori-ce aspect am analiza acest obiceiu al târgurilor pe vârfuri de munţi, totul e de natură să ne transporte în epoca unui trecut îndepărtat, poate chiar epoca de formaţiune a poporului român, şi că, în asemenea circumstanţe, este posibil, pentru vremurile acelea, să fi existat şi tendinţa înlesnirei de căsătorii în sensul aşa numitalui *târg de fete*.

Azi pe vârful muntelui Găina se înalţă o cruce maiestoasă, în semn de biruinţă, ridicată din iniţiativa d-lui *Ion I. C. Brătianu.*

CAPITOLUL XX.

A B R U D U L

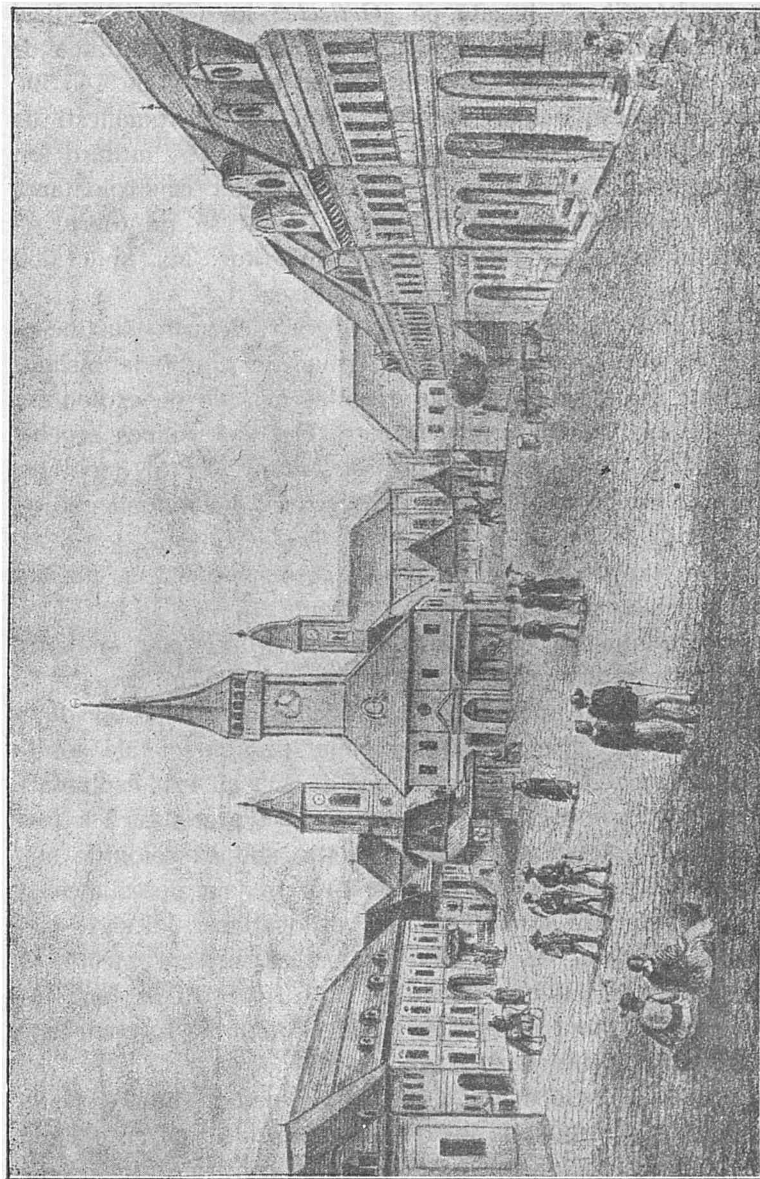
Abrudul este o denumire de origine pur dacică şi anume dela cuvântul *Abruttus*. Aşa susţine cu un lux de argumentaţie învăţatul nostru istoric *Vasile Pârvan*. Cuvântul *Abruttus* derivă din vorba dacică *abrudiom*, însemnând aur. Astfel „Abrudul de azi este un nume, care constitue o perfectă continuitate cu cel vechiu, chiar din punct de vedere fonetic". In epoca romană, Abrudul a mai purtat şi denumirile următoare: *Auraria Daciae, Auraria maior* şi *Alburnus minor*.

Este interesant de constatat că istoricii de seamă afirmă că atât denumirea veche a *Zlatnei*, adică *Ampelum*, cât şi a *Roșiei Montane*, adică *Alburnus maior*, sunt cuvinte tot de origine dacică. Toate aceste trei orăşele se bucurau în epoca romană de o stare din cele mai înfloritoare şi împărţiau între ele avantagiile unei vieţi economice intensive, ca şi desavantagiile unei lipse de seriozitate şi statornicie a populaţiei *internaţionale*, care o împestriţa, circulând pe aici fie în slujba împăraţilor, fie pentru a satisface propria-i sete de câştig uşor.

Din timpuri străvechi, *Abrudul* a avut celebritatea sa. Incă pe vremea lui Decebal, regele Dacilor, Abrudul era centrul operaţiunilor miniere din Dacia.

In anul 105 după Christos, împăratul Traian, după cucerirea Daciei, a aşezat la Abrud o legiune romană, dându-i numirea de *Auraria Daciae*, iar mai târziu pe acel de *Auraria major*, şi a organizat aşa numitul *Collegium aurariorum* sub conducerea unui director de mine numit *magister*. In exploatarea minelor, aşa primitiv cum se lucra pe atunci, erau ocupaţi între 15—20.000 lucrători, scoţându-se săptămânal din mine o cantitate de 200—205 punţi de aur. In fie-care an, administraţia din localitate tri-

mitea la Roma, pentru alimentarea tezaurului imperial, aproximativ 10.000 punți de aur curat (cam 5000 kgr.).

Piața orașului Abrud înainte de anul 1848. (După o fotografie găsită în casa țăranului fruntaș Th. Sârbu din Cărpeniș).

In epoca romană bogățiile aurifere din munții Abrudului constituiau factorul cel mai atractiv pentru cuceritorii Daciei-Tra-

iane. Astfel nu este o legendă fantastică că împăratul Traian, la ocuparea acestei provincii, a făcut o imensă captură sau pradă de răsboiu în aur şi argint. După isvoarele lui *I. Lydus* în cartea sa *„De magistratibus“*, bazată pe *„Geticele“* lui *Criton*, medicul lui Traian, savantul istoric *Carcopino* stabileşte că cantitatea de *aur* şi de *argint* găsită în Dacia de Traian ar fi fost de 165.500 kilograme de aur în valoare de $12^1/_2$ miliarde lei româneşti de azi şi 331.000 kilograme de argint în valoare de $1^1/_2$ miliard lei.

Acest fapt istoric dovedeşte în mod neîndoelnic că exploatarea minelor de aur din munţii Abrudului a trebuit să fie foarte energică şi intensivă, producând anual 5500 kgr. aur şi 11.000 kgr. argint, deci mai mult decât se produce azi.

Istoricul *Vasile Pârvan* în ultima sa operă *(„Getica“)* susţine că quantumul de aur şi argint luat de Traian ca pradă de răsboiu dela Daci n'a putut să fie tot aur recoltat pe cale de exploatare minieră, ci a fost tezaur strâns de către Daci pe vremea regelui lor *Buerebista* din răsboaiele victorioase ce le-a purtat împotriva *Celţilor*, cari erau mari iubitori şi mercenari de podoabe şi obiecte de aur şi argint.

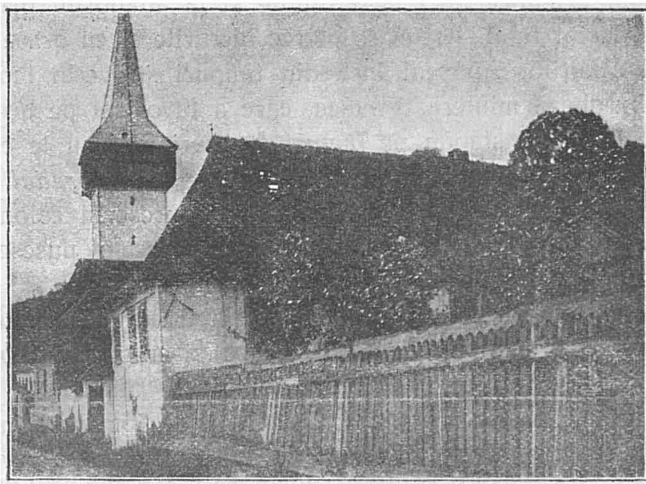
Romanii au simbolizat această pradă, ca şi mărimea ei, pe una din planşele Columnei lui Traian din Roma.

Istoria Abrudului în epoca năvălirilor barbare este atât de nebuloasă, încât putem afirma că nici nu există. Tot ceea-ce se ştie este că Munţii Apuseni ai Transilvaniei au rămas şi după ocuparea ei de către *Unguri* cel mai bogat ţinut în metale nobile din centrul Europei şi că minele de aur de aici au fost exploatate aproape fără întrerupere. Nu se cunoaşte însă precis care a fost partea statului în aceste exploatări. Se ştie atât că coloniile miniere din *Secărâmb*, *Băiţa* şi *Baia-de-Criş* trec în posesiunea şi în proprietatea statului abia numai pela mijlocul veacului al 18-lea, iar la *Roşia-Montană* cea dintâiu exploatare minieră făcută de statul austro-ungar datează abia din anul 1846. Acest fapt invederează că în trecutul îndepărtat minele de aur au fost aproape în majoritate proprietăţi particulare.

Deşi găsim şi în evul mediu urme de exploatări miniere destul de intensive, totuşi producţia lor este mult scăzută faţă cu cea din timpul splendoarei romane, după cum ne confirmă documente scrise, care au rămas despre minele dela *Băiţa* şi *Secărâmb* dintre anii 1444 şi 1451.

Istoria ne mai spune că de-odată cu colonizarea *Saşilor* în Ardeal, sub regele arpadian *Geza II* (anii 1141—1161), s'au stabilit colonişti saşi şi în oraşul Abrud. Dar odată cu aceştia, Ungurii înşişi săvârşiau conştient o imigraţie înspre oraşe, încă din primele veacuri ale venirei lor în Ardeal.

Este cert că minele de aur din ţinutul Abrudului, în epoca regilor arpadieni, formau domeniu regal, dar nu există urme de modul cum se administrau şi exploatau. Istoria ne arată în această privinţă o radicală schimbare numai pe vremea regelui *Ştefan V* al Ungariei, care dărueşte unele mine de aur

Casa din Abrud-oraş (cea cu acoperişul stricat), din pivniţa căreia a fost scos şi ucis de Români la 1849 deputatul kossuth-ist Dragoş.

episcopiei romano-catolice din Alba-Iulia. Astfel oraşele Abrud şi Zlatna ajung sub hegemonia acestei episcopii. Singură Baia-de-Arieş s'a menţinut ca localitate minieră liberă.

Oraşul Abrud, pentru întâia oară, îl găsim într'un document dela 1271 sub denumirea de *Terra Abruth*. Acest document este un act de obligaţiune în favoarea unui voevod al Ardealului cu numele *Matei* şi în care se mai spune că oraşul Abrud a fost posesiunea ducilor *Gelu* şi *Zubuslaus Siculus*. Nu arare-ori privilegiul de a stăpâni minele de aur din jurul Abrudului a format obiect de procese, dintre cari unul, cu episcopia romano-catolică

din Alba-Iulia, s'a terminat la 1491, prin hotărîrea regală a regelui *Ladislau II*.

Comunitatea de interese a centrelor miniere *Abrud, Zlatna, Baia-de-Arieş* şi *Baia-de-Criş* a pus cu timpul baza unei solidarităţi profesionale, din care s'a născut apoi dreptul minier în uz până aproape în zilele noastre.

La anul 1438 liberul exerciţiu al băişagului este garantat şi printr'un decret regal, iar la 1525 tribunalul litigiilor miniere din cele 4 centre miniere de mai sus funcţiona în oraşul Abrud.

Ungurii, avantajaţi de situaţia politică şi economică ca popor dominant, au acaparat cu timpul rosturi în conducerea instituţiilor cari erau mai prielnice unei vieţi tihnite şi la adăpostul grijelor materiale de tot felul. Astfel se petrec lucrurile şi cu oraşele, cari în creerii Munţilor Apuseni încă din timpuri străvechi moşteniau o clasă burgheză minieră. Vremea, care a favorizat pe acest barbar popor, l'a făcut stăpân pe bunuri, pe cari nici nu le căuta, nici nu le visase vre-odată. Centrul vieţii miniere — *Abrudul* — devine proprietatea imobiliară a elementului unguresc şi colonizat, fapt care desigur derivă din stăpânirea pe care o puseseră ei pe minele mai rentabile ale ţinutului.

Dar, cu toate acestea, nu găsim în tot trecutul Abrudului nici o creaţiune culturală sau economică, care 'şi-ar găsi începuturile în concepţia elementului unguresc dominant, afară de tipografia preotului unitar *Karady Paul*, care la anul 1569 era în fiinţă şi pe care după două sute şi ceva de ani a devastat-o revoluţia lui *Horia*.

Se face dovada deci şi prin acest fapt că tendinţa Ungurilor a fost în primul rând exploatarea bunurilor ţinutului aurifer, fără a se încumeta la plasarea unei părţi din capitalul câştigat în folosul obştiei autochtone, în care nu aveau încrederea necesară unei astfel de acţiuni nobile şi binefăcătoare.

Caracterul atât de hotărît al locuitorilor indigeni — Români totdeauna a pus pe gânduri elementul usurpator al oraşului, care la sate nu putea nici străbate, nici exercita vre-o influenţă, căci încă şi pe la 1547 găsim urmele voevodatelor ardelene în ţinutul Munţilor Apuseni în frunte cu *Iacob, voevod al Românilor dela Abrud*.

Astfel oraşul Abrud s'a păstrat ca colonie şi centru în slujba exploatării minelor de aur, cu singura deosebire că caracterul ro-

mânesc al oraşului a suferit schimbări mari, aşa după cum pusese stăpânire în Ardeal dominaţia ungurească.

Regii ungari din casa arpadiană au urmărit în mod sistematic politica fortificării oraşelor cu o viaţă de cultură urbană, prin colonişti străini, pentru a-'şi asigura în acelaşi timp şi stăpânirea strategică asupra *Ardealului.*

Cele mai fertile părţi ale pământului Ardealului în bogăţiile aurifere nu au fost scutite deci de urmările acestei politice ungureşti. Astfel găsim mai târziu şi oraşul Abrud, scos de sub sfera de influenţă a elementului autochton şi pus într'o situaţie privilegiată, *excepţională,* având în chestiunile lui interne deplină autonomie.

Intre aceste privilegii intrau şi chestiunile de gospodărie internă, cari încă din timpurile vechi erau menajate cu isvoare de venituri, de târguri, drepturi de cârciumărit etc. Ne lipsesc date anterioare anului 1843, cari ar putea cât de cât arunca o lumină asupra cadrelor budgetare ale Abrudului. Totuşi din anul 1843 ne-a rămas un budget al Abrudului, care arată la venituri: 4691 florini şi la cheltueli 3312 florini, iar avere a oraşului în bani 17066 florini şi în alte bunuri 5667 florini.

Tip de lucrător minier (băieş) român din Abrud.

Populaţia la această dată era de 4000 suflete.

Din tabloul budgetelor oraşelor ardelene publicat de d. *Petru Suciu* în revista *„Societatea de Mâine“* No. 12 Anul IV reiese că Abrudul a avut avere în bani gata mai mare decât *Clujul, Turda, Braşovul, Mediaşul, Bistriţa, Sebeşul-Săsesc;* dar nu avea budget mai urcat decât nici una dintre aceste localităţi, deşi veniturile de altă natură întreceau pe cele ale oraşelor *Alba-Iulia, Dej* şi *Bistriţa.*

Despre însemnătatea antică a Abrudului vorbesc măreţele rămăşiţe romane *Cetatea mare* şi *Cetatea mică* dela Roşia Montană,

unde coloniile lui Traian au întreprins o activitate minieră din cele mai intensive, în comparaţie mai ales cu Dacii, precum dovedesc diferitele descoperiri archeologice, îndeosebi inscripţiunile de pe cele 25 *table cerate,* găsite la Roşia Montană, şi despre cari ne-am ocupat pe larg în capitolele VII şi VIII ale lucrărei de faţă.

Ca oraş montan *(oppidum montanum),* Abrudul a fost înzestrat în cursul vremii cu autonomie şi privilegii. La început aparţineau acestui oraş toţi locuitorii Munţilor Apuseni din vecinătatea sa. Mai târziu însă numai următoarele patru comune: *Abrud-sat, Cărpeniş, Bucium* şi *Muşca,* care însă n'au voit să recunoască nici odată supremaţia Abrudului, susţinând că ele au drepturi egale cu el şi că împreună constitue *ţara Abrudului.* Aceste comune se bazau între altele, în apărarea drepturilor lor, pe diploma principelui *Mihail Apafi,* dată la 20 Maiu 1676 în Alba Iulia şi reîntărită la 18 Decembrie 1689, prin care nu li-se pretindea altceva ca dări decât ceea-ce se pretindea şi oraşului Abrud.

In anul 1727, Românii s'au răsculat în contra Ungurilor din Abrud, au constituit un magistrat sau primărie românească şi s'au pus cu puterea în stăpânirea drepturilor ce revendicau, dar armata 'i-a împrăştiat şi a restaurat Abrudul în drepturile sale.

In anul 1760, s'a întâmplat o altă răscoală cu caracter mai mult religios, iar în revoluţia lui Horia din 1784, intrând Românii în Abrud, au scos din archiva oraşului toate diplomele şi actele privilegiilor, le-au dat foc şi au pârjolit cu ele în piaţa oraşului un porc.

In anul 1784, Abrudul a ajuns sub jurisdicţiunea prefecturei de Alba-de-jos, dar această stare de lucruri n'a ţinut mult timp, deoarece reclamând la Curtea împărătească, în anul 1790 'şi-a recâştigat drepturile avute, nu însă şi cele asupra comunelor Abrud-sat, Cărpeniş, Bucium şi Muşca.

Oraşul Abrud a suferit în toate răscoalele mari pierderi în oameni şi în avere, precum s'a întâmplat în revoluţia lui Horia, dar mai mult ca ori-când în revoluţia lui Avram Iancu din 1848 şi 1849, când peste 1200 de locuitori unguri, în afară de armata maghiară a lui Hatvani, au căzut victima răsbunărei poporului român înfuriat.

Este bine să amintim aci cum-că vinovaţi de această catastrofă au fost înşişi Ungurii, ceea-ce confirmă de altfel şi diferiţi scriitori maghiari. Dintr'o scriere a răposatului *Iosif Sterca Şuluţ,*

fost președinte al *Astrei* din Sibiu, asupra biografiei deputatului kossuth-ist I. Dragoș, faptele s'au petrecut în modul următor:

In primăvara anului 1849, românul *Ion Dragoș,* ales deputat în cercul Beiușului ca înfocat partizan politic al lui *Ludovic Kossuth,* dictatorul Ungariei, a fost trimis de acesta la Abrud cu misiunea delicată de a împăca pe Români și de a-i îndupleca să depună armele, ca să nu mai lupte pentru dinastia habsburgică, pe care Kossuth voia s'o detroneze. In urma intervenției lui Dragoș se ajunsese într'un moment dat la un armistițiu în scopul de a se urma tratative de împăcare între Maghiari și Români. In vremea însă când aceste pertractări decurgeau în biserica reformată din Abrud, de-odată — la îndemnul Ungurilor din Abrud — sosește din direcția Bradului o armată ungurească în cap cu colonelul *Hatvani,* care pune mâna pe toți fruntașii români, cari nu putuseră scăpa cu fuga. *Hatvani* desfășură cel mai sălbatic terorism, spânzurând, împușcând și aruncând în închisoare pe Românii, cari s'au încrezut în cuvântul de onoare garantat în scris și prin graiul nenorocitului deputat Dragoș.

Această tradare mizerabilă a făcut pe *Avram Iancu,* conducătorul Moților, să își ia revanșa cuvenită — și atunci brava sa oștire năvăli asupra armatei lui *Hatvani,* pe care a nimicit-o cu desăvârșire, plătind cu această ocazie și numeroși locuitori unguri din Abrud cu viața lor cursa odioasă ce se întinsese fruntașilor români. Nenorocitul Dragoș a fost și el prins și omorît, fiind scos din pivnița unei case de lângă biserica română unită, care există și azi și unde se ascunsese, spre a-și scapa viața.

Asupra evenimentelor, care au prilejuit uciderea lui Dragoș, găsim în cartea d-lui *Enea Hodoș* despre *„Protopopul S. Balint"* următoarele amănunte interesante scoase din *„Episoade și scene din Abrud din Maiu 1849"* și publicate în revista *„Transilvania"* N-rii 12—14 din anul 1877:

„Buteanu ținea ocupată strâmtoarea dintre satele Zdrapți și Mihăleni (dincolo da Brad și Criștior, spre Abrud). Aici făcuse cu băeșii șanțul puternic care cred că se vede și astăzi (în 1877). Dintre refugiații din lăuntrul Transilvaniei făceau serviciu aici: Vasile Moldovanu și Nic. Murășanu. Acest din urmă primește dela Ion Dragoș o scrisoare din 19 April 1849, unde scriitorul își arată intențiunea d'a veni în munți și a împăciui pe Românii munteni cu stăpânirea lui Kossuth.

„O parte dintre Abrudenii români înstăriți aflând cuprinsul acestei scrisori s'au rostit pentru pace cu Ungurii. Dimpotrivă, cei mai mulți Români în frunte

cu prefecţii Iancu, Balint, Buteanu şi cu tribunii emigraţi în munţi nu voiau să audă de pace cu stăpânirea lui Kossuth, pe lângă toate învingerile obţinute asupra Austriacilor; au hotărât totuşi să stea de vorbă cu bihoreanul român Dragoş, mai ales ca să afle, din cuvintele lui ca deputat dela Dobriţin, situaţia lumii din afară, despre care atunci nu se ştia în munţi absolut nimic. Dragoş a venit în 25 April în Mihăleni la Buteanu, unde au sosit şi de către Abrud mai mulţi de 30 de inşi. Dragoş, cu vorbe iscusite, combătea pe cei ce „se luptă pentru Habsburgi" şi-i învinovăţea că n'au alt principiu decât „negru-gălbinismul" (culorile casei domnitoare a Habsburgilor).

„Buteanu i-a ripostat: „Principiul nostru nu este negru-gălbinismul, ci libertate naţională sau moarte; la caz însă când casa domnitoare nu ni-ar îndestulì aspiraţiunile şi speranţele noastre, eu mai bucuros susţin pe umerii mei *un* despot, decât 3—4 milioane de despoţi; căci fiecare liberal de ai voştri (de ai kossuthiştilor) este un despot tiranic. Eu doresc sincer — sfârşì Buteanu — pace cu Ungurii, *dar o pace cu care să nu-mi fie ruşine a sta în faţa istoriei.*

„Sfatul dela Mihăleni s'a încheiat cu hotărârea că: stăm de vorbă cu Kossuth, sub condiţie ca în timpul negocierilor despre punctele împăciuirii, *să înceteze armele* din amândouă părţile. Dragoş a răspuns, că armistiţiul se înţelege dela sine şi-l va mijlocì la Kossuth.

„După acestea, Dragoş a plecat spre Dobriţin, ceilalţi spre Abrud.

„In 3 Mai s'au întâlnit din nou mai mulţi fruntaşi români cu Dragoş, în aceeaş casă, la Mihăleni. De astădată Dragoş a citit şi a tălmăcit cu avânt părţi din manifestul lui Kossuth din 26 April 1849, pentru poporul român, cu unele făgădueli de libertate (făcute de omul ajuns la strâmtoare) şi promiţând iertare obştească tuturora, cu excepţia lui Andrei Şaguna, pe care Kossuth nu-l poate ierta (de oarece aştepta pe Ruşi să vie în ajutorul Austriei). Iancu, prezent la convorbirea dela Mihăleni, întreabă despre armistiţiul făgăduit. Dragoş răspunde, că despre armistiţiu este asigurat prin *cuvântul* lui Kossuth. (Acesta tăgădui mai târziu).

„De altfel Dragoş nu făcea bună impresie asupra ascultătorilor săi. Cu tot darul vorbei, deputatul kossuthist avea în sine ceva respingător. Era, ca înfăţişare, mijlociu de stat, îndesat în trup, cu frunte lată, faţă rotundă şi foarte neagră, cu urme de vărsat, musteţe negre rare, păr asemenea negru, creţ şi privire şovăitoare de lup.

„Dela Mihăleni au pornit cu toţii, călări, la Abrud; între Iancu şi Buteanu înainta Dragoş.

„A doua zi s'a ţinut sfătuire în casele primarului abrudean Ion Boeriu: glasurile celor mai mulţi se rosteau pentru pace.

„In cinstea lui Dragoş, şi în aceeaş zi, s'a dat o masă strălucită la Şuluţ Simeonuţ, care a închinat pentru vestitorul păcii, Dragoş; iar Dragoş, încrezut prea mult în darurile sale oratorice, a băut în sănătatea lui Kossuth... Iancu a încreţit atunci fruntea şi nimeni n'a îndrăsnit să aprobe urarea oratorului. Iute Dragoş întoarce vorba în glumă şi, între altele, cere ceva *galbini*, în schimbul bancnotelor sale kossuthene, ca să poată dovedi că a fost în adevăr „la fântâna aurului".

„Dragoş a vorbit apoi poporului, în două adunări numeroase, ţinute una în capul Abrudului, către Corna-Bucium, şi alta în Câmpeni, dar fără resultatul dorit de vorbitor.

„Pentru ziua de Duminecă, 6 Mai 1849, era anunţată o nouă sfătuire, care s'a început abia d. a., între 4 şi 5 ore, în biserica reformată a Abrudului. Era o conferenţă foarte viforoasă. Ungurii, cari veniseră în mare majoritate, sbierau către Români să depuie la moment armele la o comisiune instituită acum. Iancu striga energic, că armele nu se pot depune, fără garanţia cuvenită. S'a iscat sgomot infernal, în care nimeni nu mai putea face rânduială. Se mesteca ziua cu noaptea. Iancu la un semn ce i se făcu de-o servitoare ivită în uşa bisericii, ieşi neobservat, împreună cu fraţii Corcheş şi Clemente Aiudeanu, şi încălecând alergară în galop la Câmpeni. Dacă mai întârzia 1/2 de oră, s'ar fi ales, poate, cu soartea lui Dobra şi Buteanu.

„Căci Hatvani, cu oştirea sa, tocmai îşi făcea intrarea în Abrud nesupărat de nimeni, după-ce Românii se încrezură prea mult în vorba de armistiţiu, adusă (poate în bună credinţă) de nenorocitul deputat Dragoş.

„In 7 Mai Hatvani trimise o scrisoare la Câmpeni, invitând pe Iancu la Abrud. Scrisoarea au dus-o tribunii Andreica şi Begnescu, — şi au scăpat şi ei cu viaţă.

„Fiindcă Iancu nu venea, Hatvani făcea responsabil pe Buteanu, mereu supraveghiat în Abrud.

„Când în 8 Mai Ungurii, cari năvăliseră din Abrud spre Roşia, fură bătuţi şi respinşi, Hatvani înfuriat puse în lanţuri pe Buteanu, îl arestă, iar pe tribunul Molnar îl împuşcă în faţa bisericii. Pe advocatul Dobra îl chinuiră honvezii, cari îl păzeau în arest, şi-l aduseră la atâta desperare, încât omul sări din etaj în pardoseala străzii, unde fu omorât prin puşcăturile honvezilor.

„In ziua de 10 Mai, când Hatvani bătut se retrăgea spre Valea Cerniţei şi ducea cu sine pe Buteanu ferecat în lanţuri şi pus pe osia dinainte a unui tun, Dragoş, în mână cu o puşcă cu două ţevi, aleargă gătăind pe străzile Abrudului şi se adăposteşte în grabă la Şuluţ Simeonuţ, care-l ascunde în pivniţă. Deodată.... nişte răcnete fioroase se aud la spatele noastre. Alergăm cu toţii într'acolo. In curte la Şuluţ Simeonuţ mai mult de 100 de lănci se vedeau ridicate în sus, fiecare ar fi dat într'un centru şi nici unul nu putea da... Atunci omorau pe Dragoş, pe care îl socoteau trădător. Cei-ce au fost aproape de el în aceste momente, spun că cerea graţie, zicând: „Fraţilor, lăsaţi-mă numai una să vă spun!"... Peste un pătrat de oră i-am văzut cadavrul pe o dâlmă de gunoi, la poarta sus pomenitului domn. Ucigătorii au aflat la dânsul 315 galbini" ..

Oraşul Abrud este renumit din cele mai îndepărtate timpuri pentru spiritul său cald românesc, care a însufleţit totdeauna familiile româneşti locale, pentru buna lor stare materială şi pentru proverbiala lor ospitalitate, care nu era decât rezultatul belşugului

în care trăia lumea odinioară. Conştienţi şi dornici de cultură, Românii din Abrud şi jur au cerut prin glasul episcopului *Şaguna*, între anii 1850 şi 1860, dreptul de a înfiinţa un gimnaziu românesc, ceea-ce li s'a refuzat din cauza intoleranţei ungureşti.

Cum am mai spus, din vremuri străvechi, adică din timpul Dacilor şi al Romanilor, minele de aur din jurul Abrudului au fost exploatate neîntrerupt — şi cea dintâi ispravă a producătorului de aur, când mergea Lunia la Abrud, cu prilejul târgului de săptămână, era să-şi schimbe aurul în monedă, cu care apoi să-şi poată face târguelile de lipsă. Acest schimb îl înlesniau în parte aşa numiţii *gozari*, un soiu de agenţi de schimb, şi apoi oficiul de schimb al Statului, numit în limbajul local *cămară* (dela nemţescul *Wechsel-Kammer)*.

Aurul era — şi este şi azi — primit la schimb topit sau chiar netopit. Proprietarii de mine, ca şi lucrătorii minieri, cari mai înstrăinau din când în când şi din aurul proprietarilor — căci să nu se uite, că de când e lumea, aurul a fost şi este ochiul dracului — după ce puneau mâna pe bani şi îşi cumpărau bucate şi alte lucruri trebuincioase pentru casă, se aşezau apoi la chef, care de multe-ori ţinea câte 2 şi 3 zile. De aici vorba cântecului, pe care îl auziam în copilăria mea, acum 50 de ani:

Mergem Lunia la oraş,
Să venim Joi mintenaş!

Pentru-ca cititorul să-şi poată face o idee mai clară de valoarea schimbului de aur produs la oficiul statului din Abrud, las să urmeze aci câte-va date statistice.

Intr'adevăr după date statistice oficiale se constată că la oficiul de schimb al statului din Abrud s'a prezintat pentru schimb dela anul 1872 şi până la 1877 aur în cantitate de *5643 kilograme*, având pe atunci o valoare de *8.787.352 florini*, extras din 382 mine, cu munca a 6613 lucrători şi măcinat de 9829 săgeţi de şteampuri. In aceste cifre nu întră, bine înţeles, aurul produs tot în minele din jurul Abrudului şi schimbat la oficiul de schimb al uzinelor statului din Zlatna sau la Budapesta, Viena şi Kremnitz.

Sub regimul României Mari s'a preschimbat aur de către particulari la oficiul de schimb al Direcţiunei minelor din Abrud în următoarele cantităţi:

In anul 1920—21	2	kgr.	634 grame
„ „ 1921—22	10	„	277 „
„ „ 1924	2	„	281 „
„ „ 1925	58	„	481 „
„ „ 1926	253	„	477 „
„ „ 1927 (în 9 luni)	149	„	712 „
Total . . .	476	kgr.	862 grame

Valoarea acestei cantităţi de aur face, după cursul de azi, aproximativ 50 milioane lei.

Nu trebue să scăpăm însă din vedere că cea mai mare parte a aurului produs în minele din jurul Abrudului a luat drumul străinătăţii prin contrabandă, fiind mai bine plătit pe pieţele străine decât în ţară. De când însă proprietarii de mine pot să vânză aurul lor Băncei Naţionale prin oficiile de schimb ale statului cu o reducere numai de 4⁰/₀ pentru rafinat şi diferenţa de valută, acest nobil metal nu mai oferă avantagii contrabandiştilor şi rămâne astfel în ţară. Cum această reducere de 4⁰/₀ s'a scăzut la 2⁰/₀, în urma măsurilor luate de guvernul actual pentru a veni şi mai mult în favoarea Moţilor, producţia aurului va creşte anual în mod însemnat şi îmbucurător atât pentru stat cât şi pentru proprietarii de mine.

In cifrele de mai sus nu intră, bine înţeles, aurul ce se produce de societatea *Mica* [1]) dela Gura Barza, lângă Brad, proprietara minelor şi instalaţiilor fostei societăţi *12 Apostoli*. Această societate având o instalaţie modernă de şteampuri după sistemul Californian, utilizând ca forţă motrice curentul electric, produce aur în cantităţi însemnate. In aceste şteampuri 190 săgeţi-pisăloage izbesc cu 90 lovituri pe minută roca cu conţinut de aur, pulverizând anual aproape 160.000 tone. Sgomotul produs de aceste instalaţii ia proporţiile unui baraj infernal, repercutat la distanţă de rezonanţa văilor din această regiune de racordaj a Munţilor Apuseni cu munţii Zărandului.

Producţia acestor instalaţii atinge cuantumul de 1300 kg. anual, cu un conţinut de 60—70⁰/₀ aur. După datele statistice ale anilor 1908, 1915 şi 1920 producţia de aur şi argint a regiunii de sub căpitanatul minier al Zlatnei se repartizează astfel.

In **1908** produce: 1. intreprinderile statului: aur = 118 kg.;

1) Această mină de aur a fost deschisă la anul 1750 de către *contele Victor Toldalagi*, sub numele de *„Mina 12 Apostoli"*.

argint = 1958 kg. 2. intreprinderile particulare: aur = 2021 kg. iar argint = 432 kg.

In **1915:** 1. intreprinderile statului: aur = 118 kg; argint = 215 kg. 2. intreprinderile particulare: aur = 1193 kg; argint = 643 kg.

In **1920**, după statistica minist. de industrie şi comerţ, producţia de aur şi argint se repartizează astfel:

Aur = 548 kg; argint = 392 kg. la care insumând şi producţia regiunii Baia Mare cu aur = 153 kg. şi argint = 1743 kg., întreagă producţia anului 1920 face:

Aur = 701 kg; argint — 2135 kg. în comparaţie de 3132 kg. aur şi 7732 kg. argint — producţia totală din timp de pace a întregei Transilvanii.

Minusul de producţie realizat de exploatarile de după răsboiu se datoreşte stărei de anemiare creată de efectele răsboiului la toate intreprinderile particulare sau publice, apoi lipsei de muncitori, scumpirei lucrului şi a condiţiilor de traiu şi nicidecum unei reduceri a stocului natural de metal din creerii munţilor. La anomalia de mai sus se ataşază şi contrabanda nesăbuită a „gozarilor" şi a târgoveţilor străini, sustrăgând după informaţiile noastre 8 kg. aur săptămânal — pe piaţa Abrudului — din producţia înregistrată oficial [1]).

Pe vremea copilăriei mele, acum 45 de ani, minele din jurul Abrudului aveau o producţie destul de îmbelşugată şi rentabilă. Intr'adevăr, pe când frecuentam gimnaziul român din Brad (anii 1880—1884), modestul oraş Abrud sburda de veselie şi nu se ştia ce e sărăcia. O mulţime de ţărani români bine înstăriţi, graţie aurului ce-l scoteau din mine, aveau trăsuri boereşti cu arcuri, trase de cai de rasă, cu cari veniau Lunia la târg la Abrud ca să schimbe aurul produs în cursul săptămânei. Citez printre aceştia, după cât îmi aduc aminte, pe *popa Iancu* din Bucium-Poeni, socrul actualului deputat *dr. Aurel Vlad,* pe *Alexandru Macaveiu,* socrul d-lui *dr. Ştefan Ciceo Pop,* pe *Ionuţ Macaveiu,* amândoui din Bucium-Şiasa, pe *Candin David* şi preotul *Alex. Băeşanu* din Bucium-Isbita, pe notarul *G. Bariţiu, preotul Todescu* şi *Alexandru Danciu* din Bucium-Cerbu, pe *Macaveiu Schiopuţu* din Bucium-Muntari, apoi pe d-rul *Simeon Caian,* pe *Henzelu, Drăganu,*

1) Vezi în revista *„Societatea de mâine"* N-rii 23 şi 24 din Iunie 1925 articolul d-lui profesor *Victor Laţiu.*

Pompiliu Şuluţ, Gritta şi alţii din Roşia-Montană, azi toţi decedaţi, lăsând în urma lor multe fapte bune şi frumoase amintiri.

Numai graţie bogăţiei şi naturei vesele a populaţiei din munţii Abrudului existau prin anul 1880 în micul oraş Abrud, cu circa 3500 locuitori, peste una sută de ţigani lăutari, cari toţi trăiau bine şi erau mulţumiţi. Cel mai bun taraf sau bandă de lăutari din toată ţara ungurească era doar la Abrud: *banda lui Ghiuţ,* care se codea să cânte la Unguri şi căuta să înduioşeze şi să facă să vibreze numai inimile româneşti. Ţigan cu calde şi admirabile sentimente româneşti, Ghiuţ în două rânduri a delectat şi publicul bucureştean, odată în grădina fabricei de bere Bragadiru şi altă-dată în grădina „Raşca" din strada Academiei, fiind felicitat de *L. Wiest,* vestitul capelmaistru de pe vremuri al Bucureştilor.

Regretatul *Ghiuţ* era lăutarul preferit al Românilor cu stare şi arcuşul lui divin trebuia să răsune la ori-ce nuntă şi petrecere românească de seamă. Când banda lui Ghiuţ îşi făcea apariţia în unul din localurile de petrecere din Abrud, se ştia că se încinge chef mare, perechile (adică un kilogram de vin şi o sticlă de borviz) curgeau una după alta şi în sunetele dulci şi îndemnătoare ale dansului local, numit *ţarina,* se petrecea îndesat până în zorii zilei de Marţi. Ba *Ciuca Teodor Macaveiu,* un chiabur, frumos şi isteţ ţăran, proprietar de mine din Bucium-Şiasa, lungea cheful câte-odată şi până Miercurea. La plecarea din Abrud însă, urcându-se pe calul său alb şi iute de par'că mânca foc, lua şi banda lui Ghiuţ după dânsul ca să-l însoţească cântându-i ba o ţarină, ba doina lui popa Balint sau cântecul Moţului *(„Plecat-au Moţii la ţară")* până la bariera oraşului. Câte-odată Ciuca Teodor ducea banda cu el până acasă, în sat, distanţă de 12 kilometri, ţiganii cântând din răsputeri în urma calului, învăţat cu obiceiurile stăpânului său, care, ajuns în poarta casei, plătia apoi în mod larg pe bietul Ghiuţ, obosit de-i ieşea sufletul.

Oameni buni din fire şi harnici, dar cheflii, Românii din partea locului, din cauza bogatelor pe atunci gismente aurifere şi a uşurinţei cu care câştigau banul, erau cam risipitori şi amatori de lux, căci iubeau petrecerile şi purtau cisme de lac din cele mai scumpe, având fie-care cismă în partea din afară un pătrat lung cu culorile tricolorului naţional românesc. Şovinişmul unguresc a

pus cu timpul însă capăt acestui port costisitor, suprimând purtarea tricolorului.

Cronicarii vechi scriu că pe vremea regelui Matei Corvinul, primarul Abrudului, când mergea în sărbători la biserică, încălţa cisme cu potcoave de aur, imitând pe regele Matei.

Tot cronicarii mai spun că pe vremuri trăia la Abrud un locuitor cu numele *Anghel,* care era atât de bogat, încât în loc de sare, presăra mămăliga cu aur pisat ca nisipul şi îşi cumpăra arme de lux dela cel mai renumit armurier italian cu numele *Lazarino Comenazzo.* In urmă, după-ce şi-a pierdut averea în lux şi petreceri, pe cari le făcea în cărciuma unui anume Gligor, oamenii râdeau de el şi îl întrebau:

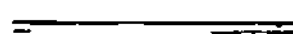
Unde-i puşca Lazarin?
E la Gligor pentru vin!
Dar pistolul Comenaz?
Tot la el pentru vinars!

Da, aşa era în trecut pe la Abrud. Imi aduc şi eu aminte cu multă plăcere de belşugul şi viaţa uşoară ce domnea în acest orăşel pitoresc în copilăria mea, acum 50 de ani.

Toţi trăiau în desfătare,
Cu ospăţ, cu pompă mare!

Din nenorocire însă, raiul sau Eldorado-ul din trecut s'a transformat mai ales după răsboiu într'o adevărată vale a plângerei, care prin mizeria sa economică şi degenerarea elementului românesc băştinaş a deşteptat îngrijorarea cercurilor conducătoare ale ţării şi în special a d-lui *Ion I. C. Brătianu,* şeful guvernului şi al partidului liberal, care, ca mare patriot, cunoscând virtuţile din trecut ale Moţilor, şi-a propus ca fără întârziere să se vină de fapt în ajutorul lor.

Azi, din fericire, această operă de salvare este în curs real de execuţiune.

CAPITOLUL XXI.

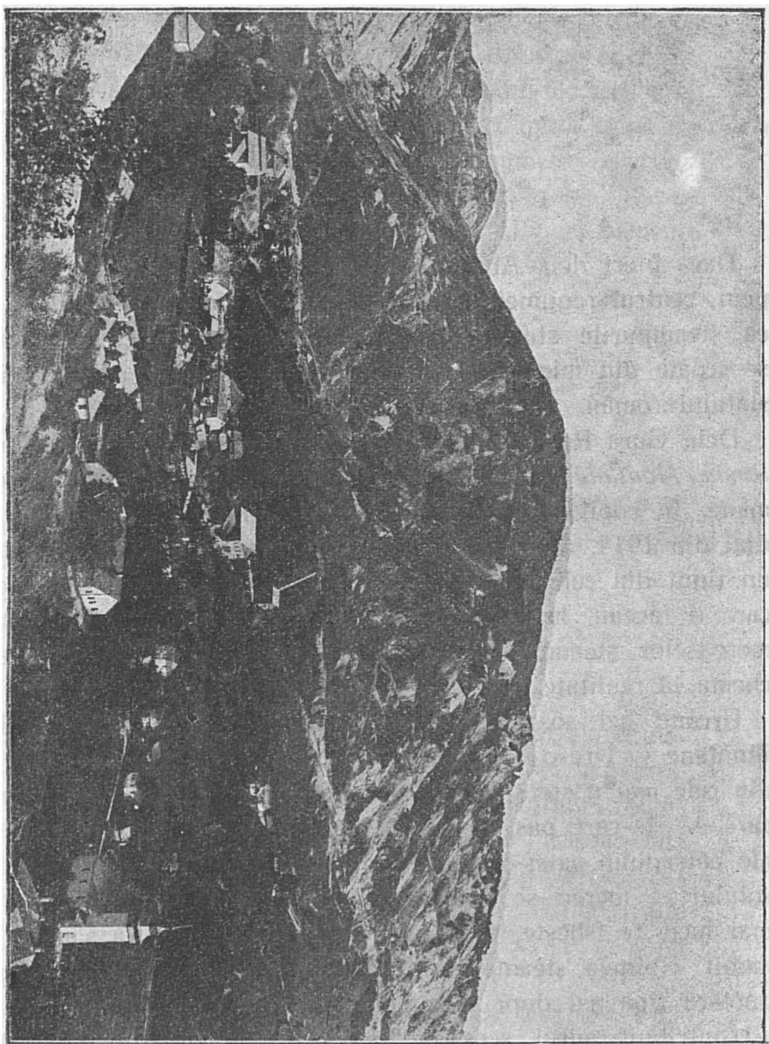
ROŞIA MONTANA

Dacă pleci dela Abrud pe şoseaua naţională ce duce la Câmpeni, centrul regiunei Moţilor, dai la 3 kilometri de *Gura Roşiei* cu şteampurile statului pentru măcinatul minereului aurifer ce se scoate din mina fostă a împărăţiei austriace, azi proprietatea statului român.

Dela Gura Roşiei apucă imediat la dreapta drumul ce duce la *Roşia Montană* sau *Alburnus maior* din vremea strălucirei romane. In copilăria mea şi chiar până înainte de răsboiul mondial din 1914, când făceai acest drum, aveai impresia că străbaţi un ţinut din cele mai bogate din cauza sgomotului asurzitor, pe care îl făceau, în mişcarea şi caderea lor regulată, săgeţile numeroaselor şteampuri particulare. Acest sgomot ritmic, care te chema la realitate, însemna activitate, producţie, deci bogaţie.

Urcând azi şoseaua dela Gura Roşiei până în piaţa Roşiei Montane — vre-o 7 kilometri — călătorul rămâne cu o impresie din cele mai triste şi mai deprimante. Deşi traversezi un teritoriu care, la fie-care pas, îţi dă să înţelegi, ori-cât de profan ai fi în ale băişagului, cum-că mari bogăţii se ascund în măruntaele subsolului ce mereu se găureşte de mii de ani, totuşi sărăcia cea mai lucie te isbeşte la primele rotaţiuni de trăsură sau de automobil. Ruinele şteampurilor şi ale casei de pază de lângă ele pare-că ţipă azi după belşugul şi gloria străbună, căci nu puţin a contribuit aurul scos de împăraţii romani din minele dela *Alburnus maior* la prosperitatea Romei şi a imperiului roman în general. Nu trebue să uităm că ceea-ce a atras şi împins în primul rând pe împăratul Traian la cucerirea Daciei a fost magnetul bogăţiei în aur din munţii Abrudului şi anume dela Roşia

Montană, Corna şi Bucium, unde în epoca romană, cum am arătat în capitolele precedente, a pulsat o viaţă de muncă febrilă, de bogăţie şi de lux, care, cu mici întreruperi, a continuat până aproape în zilele noastre.

Vedere generală din Roşia Montană: Jos: Birourile serviciului minelor statului şi locuinţele funcţionarilor. Mai sus: Şteampurile d-lui A. Şuluţ (dreapta) şi Ajtaj (stânga). Apoi dealul Zeus-Cetatea şi mina d-lui A. Şuluţ din Cârnicel.

Insăşi bătaia de *tic-tac* a foarte puţinelor şteampuri ce mai funcţionează azi a lene îţi vîră în suflet convingerea despre mizeria neagră, în care se sbate o întreagă populaţie, care până nu demult trăia în îndestulare şi muncea intens şi avid. Şi cu cât

înaintezi înspre centrul comunei, cu atât tabloul sărăciei și al ruinei întristătoare te cuprinde mai mult şi te înfioară. Iar dacă stai câte-va clipe pe loc în contemplarea masivelor aurifere ce-ţi încântă ochiul, să nu te miri, când vezi apropiându-se de tine, smerite şi cu mâna întinsă, femei văduve de muncitori, cu copiii sdrenţuiţi lângă ele, cerându-ţi milă şi pomană. Acest tablou îţi sfâşie inima de durere şi bagi mâna în buzunar, spre a-ţi face datoria de creştin şi de om.

In toiul campaniei electorale din vara anului trecut (1927), scen(impresionante şi mişcătoare de felul acesta am avut multe şi provocătoare de lacrimi atât d. N. Chirculescu, fostul ministru

Piaţa Roşiei Montane.

al muncei, cât şi eu. Darul din partea noastră a câtor-va mii de lei a avut puterea divină ca pe vremea Mântuitorului Isus Christos, care în Galileia cu 3 peşti şi 5 pâni a săturat câte-va mii de oameni. Şi explicaţia acestui dureros fenomen este uşoară şi naturală — şi iată de ce: O femeie văduvă de muncitor cu *8 copii*, după 30 de ani de muncă la mina statului, primea o pensie de *8 lei pe lună*, deşi d. N. Chirculescu, când era ministru al muncei (1924—1926), scandalizat şi mişcat de cuantumul ridicol de pensii (câte 20 lei lunar) ce primeau lucrătorii dela minele şi uzinele statului, regulase şi mărise aceste pensii până la 800,

1000 şi chiar 1200 lei pe lună, după numărul anilor serviţi, aşa ca să avem cel puţin aparenţa că trăim într'un stat civilizat.

Nenorocita femeie nu-şi primea însă drepturile ei din cauza neglijenţei şi incuriei condamnabile a directorului Casei cercuale a asigurărilor muncitoreşti dela Turda. Emoţionaţi până la lacrimi de halul de mizerie, ca şi de imprecaţiunile tăietoare de suflet ale acestei năpăstuite femei, d. Chirculescu şi eu am căutat să remediăm fără întârziere această gravă şi ruşinoasă stare de lucruri. Despre modul cum am înţeles noi să ne facem datoria în această chestiune, las să urmeze aci următoarea scrisoare adresată mie:

Roşia Montană, 8 August 1927

Ilustre Domnule Deputat!

In numele văduvelor şi infirmilor pensionaţi, Vă aduc cele mai călduroase mulţumiri pentru intervenţia ce a-Ţi binevoit a face în chestiunea liquidării pensiunilor.

In săptămâna trecută, fie-care pensionar a primit, prin primărie, avizul despre liquidarea pensiei, care s'a urcat dela 200—1200 lei lunar după anii de serviciu avuţi, în loc de 8—20 lei lunar ce au avut până acum — şi pensiunea urcată o primesc dela 1 Oct. 1925, adecă pe 2 ani.

Bucuria şi mulţumirea acestor nefericiţi este aşa de mare, de nu se poate descrie.

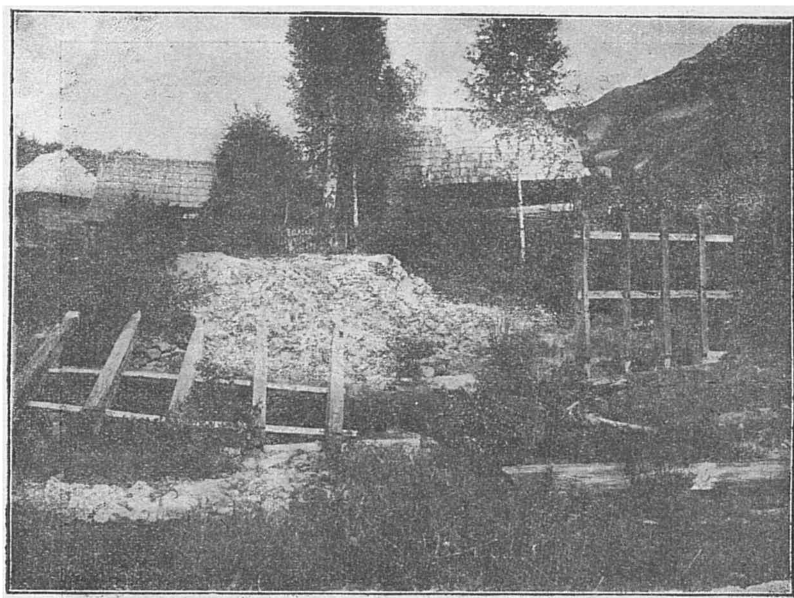
Sunt unii, cari primesc 28.000 lei, iar alţii dela 10—20.000 lei. Dureros e numai aceea că sunt oameni fără suflet, cari umblă să exploateze pe aceşti năcăjiţi, cum este Cioara Toma, *care afirmă că el a exoperat liquidarea pensiunilor şi pentru aceasta trebue ca fiecare pensionar să-i plătească* 8% *drept taxă de intervenţie. Eu la fiecare pensionar, cu ocaziunea înmanuării avizului, 'i-am pus în vedere să nu dea la nimeni bani, pentru-că liquidarea s'a făcut la intervenţia Ilustrităţii Dv. şi a Domnului Ministru Chirculescu, pentru care fapt cu toţii V-au blagoslovit şi preamărit.*

Neavând adresa Domnului Ministru Chirculescu, Vă rog cu onoare să binevoiţi a-i tălmăci şi Exelenţei Sale sincerele mulţumiri pentru acest mare bine ce a făcut împreună cu Ilustritatea Dv.

Rugându-Vă respectuos să nu uitaţi nici pe viitor mult încercata noastră comună, am rămas al Ilustrităţii Dv.

Cel mai umil serv.
Alexandru Bugnariu
notar cercual

Am făcut această digresiune, cred destul de elocuentă, mai mult pentru a ilustra ce deosebire enormă reuşesc să stabilească unii funcţionari fără inimă ai statului român între modul cum trăiau muncitorii dela Roşia Montană în epoca romană, despre ale căror *banchete* se ocupă pe larg celebrul istoric german *Th. Mommsen* în studiul său asupra tablelor cerate, găsite în adâncurile minelor de aur dela Roşia Montană, şi între modul mizerabil cum îşi duc viaţa în zilele noastre muncitorii statului din această localitate, cu toate sacrificiile visteriei ţărei, graţie unor funcţio-

Degenerarea economică a Roşiei Montane: Şteampuri în complectă ruină.

nari fără inimă şi lipsiţi de sentimentul pudoarei şi al răspunderii.

Şi acum să ne continuăm drumul la Roşia Montană.

Trecând pe lângă o mulţime de case şi şteampuri în complectă ruină, călătorul ajunge în sfârşit în mijlocul Roşiei Montane, unde poate să aibă şi o diversiune mai plăcută, admirând instalaţia minieră cu totul modernă a unui om de muncă şi idealist: d. *Aurel Şuluţ*. Entuziast şi încrezător în reînvierea bogăţiei şi strălucirei străbune dela Roşia Montană, acest om de energie şi

de muncă a reuşit, cu concursul Băncei Naţionale, să ridice aici, pentru exploatarea minei sale moştenită din moşi-strămoşi, o instalaţie de şteampuri mecanice după ultimul cuvânt al technicei moderne. Din fericire, sunt toate semnele că nepotul vrednicului fost mitropolit la Blaj, *Alex. Sterca Şuluţ,* nu s'a înşelat în speranţele şi planurile sale.

* * *

Istoria ne spune că minele de aur dela Roşia Montană sunt în continuă exploatare de mii de ani. *Herodot* scrie că cu 500

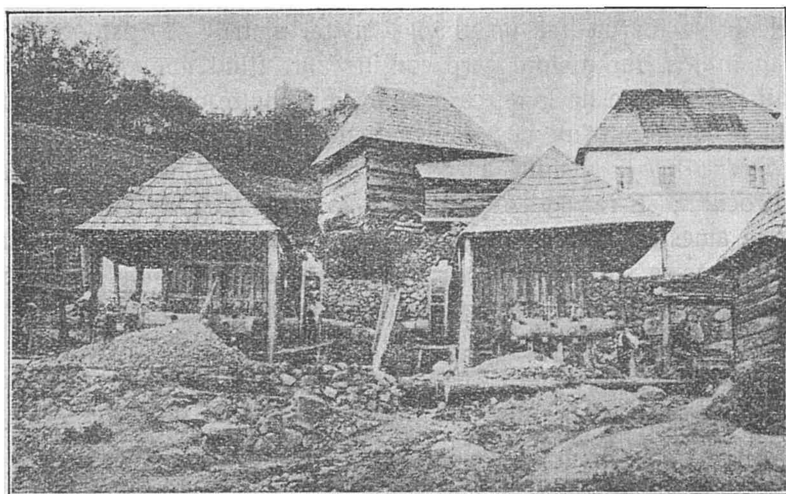

Din mizeriile Roşiei Montane de azi: Şteampuri ruinate în părăsire.

de ani înainte de era creştină aceste mine au fost lucrate de *Agatirşi.* Faptul că Dacia trecea de una dintre cele mai bogate ţări ale lumei antice, ne face să credem că şi poporul *Dacilor* nu numai că n'a neglijat exploatarea minelor, începută probabil de Agatirşi, dar încă a dat acestei exploatări o desvoltare aşa de mare, încât să ne poată spune *I. Lydus* [1]) că împăratul *Traian* ar fi luat dela Daci suma de cinci milioane litre de aur şi zece milioane litre de argint. De-altfel baso-reliefurile de pe Columna

1) I. Lydus: *De magistratibus,* 28.

lui Traian dela Roma, în cari se reprezintă mai mulţi catâri încărcaţi cu vase de aur şi argint, apoi mărturiile autorilor antici despre comorile de aur, de cari se vorbeşte că Traian le-a dăruit templelor din Asia, în urma cucerirei Daciei, ca şi mulţimea giuvaerelor de aur şi argint aflate în Transilvania şi Ungaria, sunt tot atâtea dovezi, cari ne vorbesc despre însemnătatea pe care ştiau Dacii şi apoi Romanii s'o dea acestei ramure de industrie. Ori-cum ar fi, un fapt este cert şi anume cá aurul din Dacia-Traiană alimenta în vechime Europa centrală şi ţările nordice, impunând statului înfiinţarea de monetării. Arta de a bate monedă li s'a transmis Dacilor şi Romanilor de către *Geţi,* cari au învăţat-o dela *Celţi.*

Şteampuri în stare mai buna, funcţionand la Roşia Montană.

Deoarece însă scriitorii romani nu ne spun nimic lămurit despre minele de aur din Dacia, este greu de a preciza care anume băi au fost exploatate de Daci şi care anume de populaţia daco-romană. După puţinele indicii ce le putem avea, se admite ca la *Baia-de-Arieş* (Ofenbaia) sunt urme neîndoioase de săpaturi dacice. Pelângă aceasta, ca toate popoarele antice, desigur că şi Dacii extrăgeau aurul din nisipul râurilor şi văilor aurifere atât de numeroase în ţara lor, precum sunt Oltul, Arieşul, Ampoiul, Murăşul, precum şi o mulţime de văi mai mici.

Invăţatul nostru istoric *V. Pârvan* afirma că extragerea marilor

cantităţi de aur nu se făcea în Dacia numai prin procedee technice, adică spărgându-se minereul aurifer din stâncile subsolului şi apoi măcinându-se în praf pentru spălarea aurului, ci aurul era căutat şi spălat din nisipul aurifer al văilor şi râurilor, obiceiu care se practică cu mai puţină rentabilitate şi în ziua de azi. Romanii, ce e drept, au introdus în exploatările miniere mijloace mai sistematice şi de natură mecanică prin specialişti aduşi mai ales din Dalmaţia, căci Dacii erau mai mult *hurcaşi* decât exploatatori propriu zişi de mine.

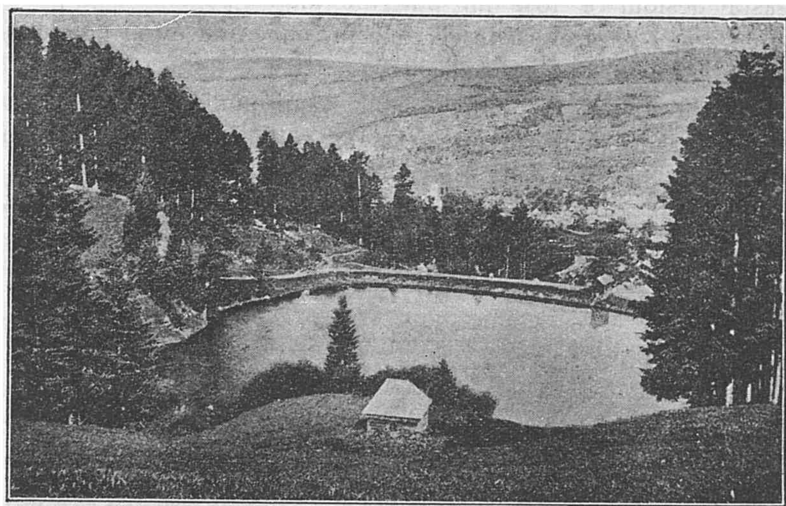
Cc este *hurca?* Un plan înclinat rezemat pe două picioare, cel din faţă fiind mai jos, iar cel din dos mai înalt. Planul înclinat este acoperit cu nişte bucăţi de lână păroasă, pe care se aruncă nisipul în partea mai ridicată a planului. Apoi cu o găleată se toarnă apă pe nisip şi astfel pietrile se rostogolesc pe plan în jos, iar nisipul care conţine aur, fiind mai greu, rămâne lipit pe bucăţile de lână, care, după mai multe operaţiuni de acest fel, se spală într'un vas de lemn, numit *şaitroc* (dela nemţescul *Scheide-trock)*. Nisipul auros, după o manipulaţiune specială a şaitrocului, se retrage în partea sa mai strâmtă, de unde apoi se ia, se amestecă cu mercur şi după-ce se leagă strâns într'o bucată de pânză, se supune arderii prin foc, astfel că nisipul auros rămâne condensat într'o singură bucată rotundă de aur, mai mult sau mai puţin curat.

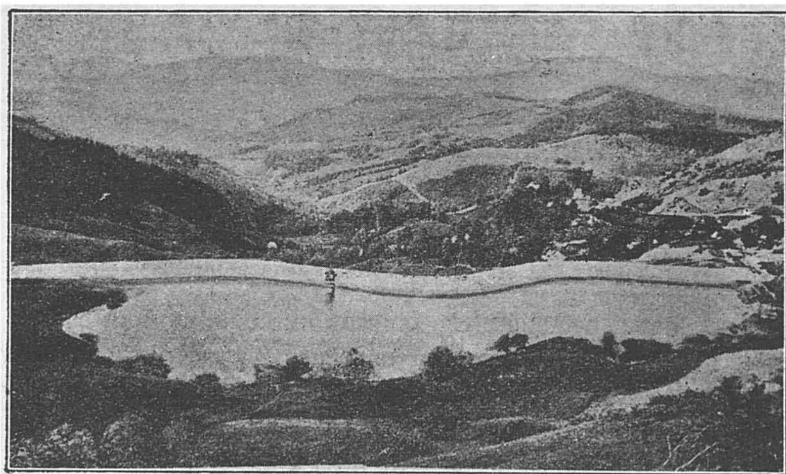
Până după anul 1848 extragerea aurului din nisipul văilor era încă în floare în regiunea Abrudului. Conform datelor statistice, aurul găsit în Munţii Apuseni dela 1848 încoace era numai $12^0/_0$ aur exploatat din subsol şi $78^0/_0$ aur spălat din nisipul văilor şi râurilor. In timpurile mai noui însă această proporţie s'a schimbat în sens invers.

Această ocupaţiune este practicată azi de oamenii cei mai săraci din partea locului. Ei plătesc, pentru a se bucura de acest drept, un anume impozit către stat.

Trecând acum la Romani, vedem că aceste lucruri s'au făcut pe o scară mult mai întinsă. Când voeşte cine-va să-şi dea seama despre istoria întemeierii provinciei lui Traian şi despre primii locuitori, cari au intrat în fuziune spre a da naştere poporului român, nu trebuesc să piardă din vedere mai ales avantagiile materiale, pe care le putea oferi noua provincie cucerită, căci, deşi scopul lui *Traian* la cucerirea *Daciei,* ca şi al lui *Cesar* la cuce-

rirea *Galiei,* a fost mai cu seamă întinderea maiestăţii romane şi formarea vastului imperiu pe baze solide, totuşi nu puţin ademenitoare pentru vistieria fiscului erau şi bogăţiile naturale

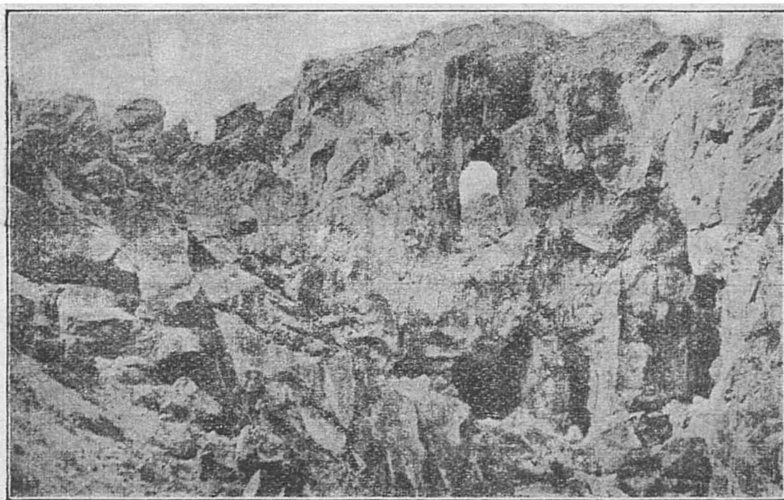

Două lacuri gâtuite în munţi, cu a căror apă, pe vreme de secetă, se mişcă roţile şteampurilor din Roşia Montană

ale acestor frumoase regiuni. Iar în ceea-ce priveşte pe coloniştii din Dacia „acestea constituiau negreşit punctul atrăgător, care „aducea atât de numeroşi Romani din toate părţile imperiului,

„dar mai ales din Italia şi Roma". Preocupaţiunea împăratului Traian a fost nu numai să aduca o populaţiune *„ad agros urbes colendas"*, cum zice *Eutropiu,* dar şi să exploateze minele. Şi aceasta desigur a fost un puternic motiv pentru-ca împăratul *Adrian* sa nu paräseasca Dacia, sub presiunea năvălirei popoarelor barbare, care începuseră sa se mişce.

Urme invederate ale unei colonizaţiuni miniere romane avem în primul rând la Roşia Montană, la Zlatna şi Pătrânjeni (jud. Alba), apoi la Sacarâmb, Baiţa, Brad, Ţebea şi Baia-de-Criş în judeţul Hunedoara şi apoi la Baia-de-Arieş în judeţul Turda de azi. Ca Romanii, în aceste localitaţi, exploatau aurul, ne-o dove-

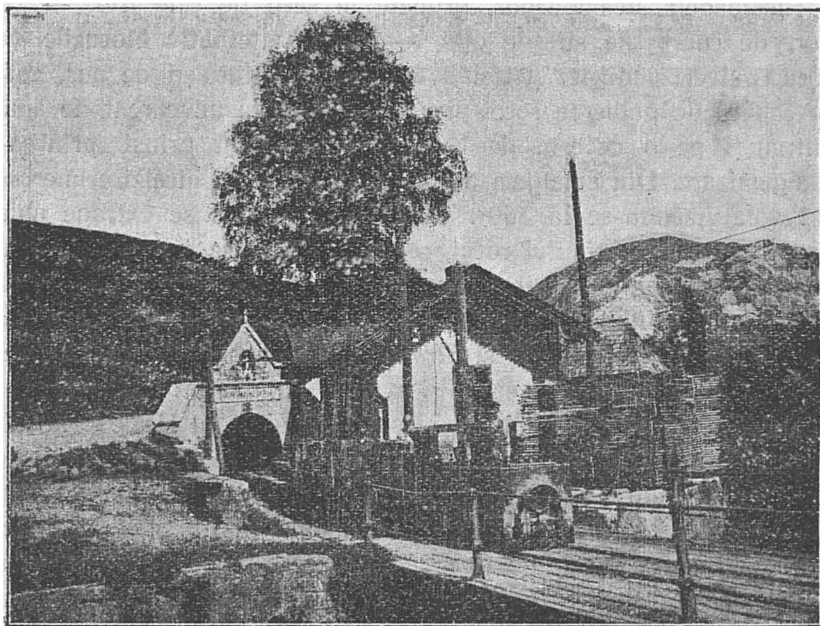
Vederea „Cetăţii Mari" dela Roşia Montană.

deşte pe lânga nenumăratele obiecte întrebuinţate de baieşi şi descoperite în zilele noastre, şi mulţimea de inscripţiuni risipite pe ici-colo şi pe lânga celebrele table cerate, găsite la Roşia Montană, chiar şi metoda săpăturilor cu totul caracteristică şi în deplină concordanţă cu descrierea lui *Pliniu* şi a altor autori.

Strabunii noştri Romani, necunoscând pulberea explozibilă, ca şi dinamita, uzitate azi în exploatarea minelor, ei sdrobiau stanele mari de piatră, care conţineau aur, prin încălzire, adică prin foc. Bolovanii cei mari fiind odată încalziţi, se turna apoi peste volumul lor marit oţet şi apă, ceea-ce facea sfarâmarea lor mai lesnicioasa. Ramăşiţe doveditoare despre aceasta se mai găsesc şi

astazi la Roşia Montana şi anume la *Cetatea Mare* şi la *Cetatea Mică.*

Intr'adevăr, în ceea-ce priveşte exploatarile miniere din epoca romană, urmele cele mai evidente ni s'au păstrat până azi în masivul dela Roşia Montană, numit *Cetatea,* masiv ciuruit de un labirint de galerii, din interiorul cărora s'a exploatat metalul nobil. Ca metodă technică de exploatare, Romanii spărgeau rocele cu filoanele aurifere prin încălzire şi stropire cu apă, crăpându-le. Inaintau apoi în galerii scobite cu ajutorul unor dălţi

Gura minei statului dela Roşia Montană.

„arrugia", luminând interiorul galeriilor cu opaiţe. Blocurile cu incrustaţii sau impregnaţii de aur le încărcau în saci şi cu ajutorul sclavilor le transportau la mori (şteampuri-concasoare), unde roca, odată pulverizată, era antrenată cu un curent de apă, separându-se aurul prin aluvionare. Astfel de istoricul exploatării aurului munţilor noştri se leagă direct originea neamului românesc. Şi din acest punct de vedere, Munţii Apuseni au fost în trecut şi sunt şi astăzi punctul de gravitaţie în exploatările aurifere.

Cât priveşte metoda de exploatare, practicată astăzi în Munţii Apuseni, s'a emancipat foarte puţin din stadiul primitiv al metodelor utilizate de Romani. Atât băieşul ca particular, cât şi intreprinderile statului, utilizează pentru sdrobirea şi pulverizarea rocei impregnată cu aur concasoare de lemn, cunoscute în limbajul locului sub numirea tradiţională de *şteampuri*. Inşiruite în albia unui pârâu sau râuleţ, antrenate cu o cantitate de apă ce cade dela oarecare înălţime în cupele unei roate, impresionează prin sgomotul lor asurzitor pe excursionist dela o bună distanţă.

Pisăloagele şteampurilor, grupate în serii de câte trei, — cu vârf de cuarţ sau stil de oţel, — isbesc alternativ blocurile de rocă, pulverizându-le. Astfel se eliberează fluturaşii de aur, cari se separă de pulberea rocei prin aluvionare cu un curent de apă, antrenaţi pe o cuvertă de lână, de unde sunt prinşi prin amalgamizare. Din amalgam aurul se extrage prin încălzire, mercurul volatilizându-se la 360°. Cu această metodă se extrage abia 25% aur din conţinutul rocei, restul de 75% se pierde pe gârlă, îmbogăţind nisipul râurilor din regiunea auriferă.

Asupra modului cum făceau Romanii exploatarea minelor de aur scriitorii greci *Diodor* şi *Strabo* descriu astfel tabloul amărîtei vieţi antice şi de bună seamă şi a celei din Dacia:

„Băieţi încă nedesvoltaţi în vârstă sunt siliţi să rîcăie prin băi „în săpăturile făcute în stâncă, să culeagă cu sârguinţă micele „bucăţi de piatră şi să le aducă afară din baie. După aceştia, „bărbaţi trecuţi de 30 de ani iau o anumită cantitate de bucăţele; „le sfărîmă cu ciocane de fer până ce piatra e redusă la mărimea „boabelor de mazăre. Adusă în starea aceasta, femeile şi bătrânii „iau piatra şi o duc la piuă *(şteampuri)*. Păşesc apoi 2 sau 3 la „sul *(fus)* şi învârtesc până ce au măcinat măsura primită şi au „făcut-o subţire ca făina de grâu. In fine oameni pricepuţi iau „piatra măcinată spre a o supune ultimei operaţiuni. O freacă „anume pe o scândură lată şi ceva înclinată, în timp ce varsă pe „ea apă. Pământul se descompune în apă şi pluteşte peste scân-„dura plecată. Aurul însă, din cauza greutăţii, rămâne îndărăt. „Făcând aceasta de repeţite ori, ei freacă aurul uşor cu mâinile, „apoi apasă încetinel cu bureţi *(spongi)*, cari iau ceea-ce este mai „moale şi ţărânos, până ce în fine rămâne numai bucata de aur „curată".

Operaţia aceasta primitivă este identică cu operaţia, pe care o fac *hurcaşii* în căutarea aurului prin nisipul râurilor şi văilor.

La Roşia Montană *(Alburnus maior)* era, sub Romani, centrul operaţiunilor exploatărilor miniere, pe când la Abrud şi la Zlatna, unde n'au fost şi nici nu sunt mine decât în jur, era sediul autorităţilor superioare miniere, ca şi azi.

Roşia este situată într'una din cele patru linii eruptive ale ţinutului minier Roşia-Vulcoiu (Bucium). Trecând peste renumita stâncă de bazalt, numită *Detunata,* ale cărei columne adesea se văd prăvălite la poalele ei din cauza trăznetelor şi tunetelor —

Puţul de intrare a lucrătorilor în mina statului dela Roşia Montană.

de unde vine şi numele de *Detunata* — şi a cărei poziţiune pitorească atrage din apusul Europei în fie-care an cete de vizitatori ai frumuseţilor naturei, privirea ni-se opreşte asupra masivelor *Cetăţii Mari* şi *Cetatea Mică,* unde în special se văd urmele exploatării romane.

Pentru-ca cititorul să-şi facă o idee mai lămurită despre aceste două mine exploatate de Daci şi apoi de Romani, las să urmeze aci admirabila descriere făcută de preotul săsesc *Ackner* din Gu-

şteriţa, lânga Sibiu, un meritos colecţionar de antichitaţi ale Ardealului:

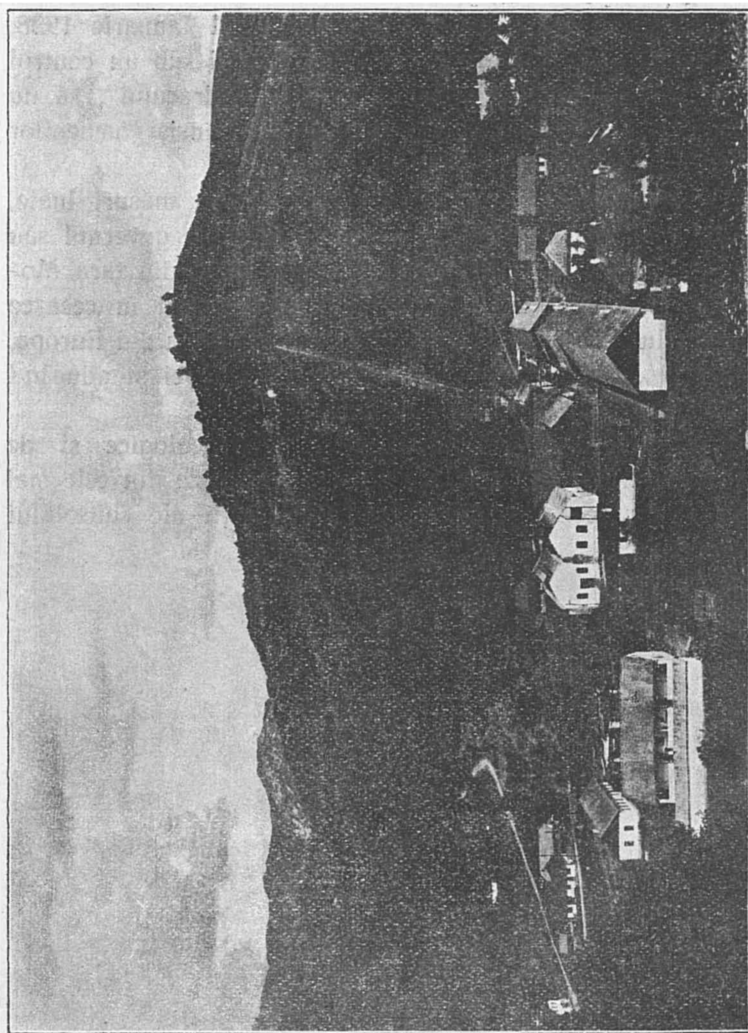
„Când cine-va viziteaza Roşia, trebue sa întrebe cu tot dreptul „mai întâiu de vestita *Cetate*. Urcându-se în sus spre ea, la pri- „virea masselor scobite, călătorul se uimeşte şi rămâne îngrozit. „Ele sunt pe din afara şi pe dinlăuntru lucrate în cerc şi în rea- „litate se pot asemăna cu un amfiteatru dărăpănat sau mai bine „încă cu un vulcan stins, al cărui crater înegrit priveşte spre cer. „*Cetate mare* şi *mică* în limba română însemnează întăritură mare „şi mică. Acestor stânci li-se cuvine cu atât mai mult numele de „întărituri, cu cât în *Cetatea mare* nu poate intra cine-va decât „prin o singură deschizătura în partea despre Miază-noapte, iar „în *Cetatea mică* numai printr'o strîmta văgăună. Privirea de „sus în jos, dacă cine-va s'a urcat pâna la vârf, şi interiorul, daca „cine-va a pătruns înlăuntru, sunt înfiorătoare. Toate simţurile „celui ce a străbătut înlăuntru, mai ales dacă aceasta o face pentru „prima-oară, sunt puse în mişcare. Nu făra un simţimânt de „groază vezi ici pe băieşul îndrăzneţ deasupra rupturilor pericu- „loase cum se urcă de pe un sghiab pe altul, adesea pe scări ne- „solide, pe balcoane formate ici-colo sau pe urme de picior tăiate „cu îngrijire şi pe vârfuri de stânca ce se ridică drept în sus şi, „ca şi cum ar pluti în vânt, face găuri şi cu straduinţă sparge cu „dinamită sau lucreaza cu lastarul şi cu ferul".

In aceeaşi linie eruptivă s'au mai descoperit urme de lucrari romane în muntele *Cârnicul Marc*, în mina *Sf. Simion*, apoi în muntele *Letea*, în mina *Sf. Ecaterina*, în care s'au găsit celebrele table cerate, care mai toate cuprind acte referitoare la aceste mine romane.

Este interesant de amintit faptul ca, lucrându-se de mii de ani în aceste mine de aur, întreg subsolul Roşiei Montane, ca şi al munţilor din imediata ei vecinătate, este sfredelit în lung şi în lat, în jos şi în sus în aşa măsură, încât pe galeriile dintr'însul poţi merge dintr'o comună într'alta. De pilda dela Roşia la Corna, comuna situată pe versantul celalalt al muntelui Cârnicul Mare.

In mina statului de azi, moştenită dela regimul maghiar, sunt galerii în care au lucrat şi străbunii noştri daco-romani. Desigur ca profitul, pe care îl trăgea fiscul roman din exploatarea acestei mine, era mult mai mare decât cel pe care îl avea statul maghiar şi pe care îl are azi statul român şi care se încheie de obiceiu cu

deficit. Din aceasta cauza statul nostru a crezut ca e bine să reducă numărul lucrătorilor dela 400 la 200, câţi sunt azi. După părerea noastră, această reducere este o mare greşeală, căci contribue la despopularea acestei localităţi istorice, deoarece populaţia

Uzina electrică şi ştampurile statului din Gura Roşiei, cu vederea funicularului pentru transportul minereului dela mină.

ne mai gasind de lucru acasa, este nevoita sa ia toiagul pribegiei, plecând sa-şi agoniseasca pâinea de toate zilele la minele de carbuni dela Petroşani şi dela Comăneşti (Moldova). Cu chipul a-

cesta, Roşia Montană abia are azi 2300 locuitori din aproape 5000, câţi avea înainte de răsboiu.

Din fericire, guvernul d-lui *Ion I. C. Brătianu,* convingându-se de pagubele de altă natură ale acestei măsuri administrative, a dispus ca toţi lucrătorii daţi afară din serviciu, dar capabili încă de muncă, să fie reprimiţi la lucru pe ziua de 1 Ianuarie 1928, iar exploatarea să se facă în mod mai intensiv şi sub un control mai riguros, pentru-ca aurul, care este „ochiul dracului", să nu mai alunece prin buzunarele muncitorilor şi a însişi oamenilor de control din slujba statului.

Aceste dispoziţiuni fac parte din complexul de măsuri luate, după iniţiativa personală a d-lui Brătianu, de către guvernul său pentru îmbunătăţirea şi înviorarea stărei economice din ţara Moţilor, ca un corolar al unei politice economice noui în ceea-ce priveşte Ardealul, care, ca regiune auriferă, este prima din Europa, producând *43*$^0/_0$ din producţiunea de aur a Europei şi aducând un aport de 0.4$^0/_0$ la producţia mondială.

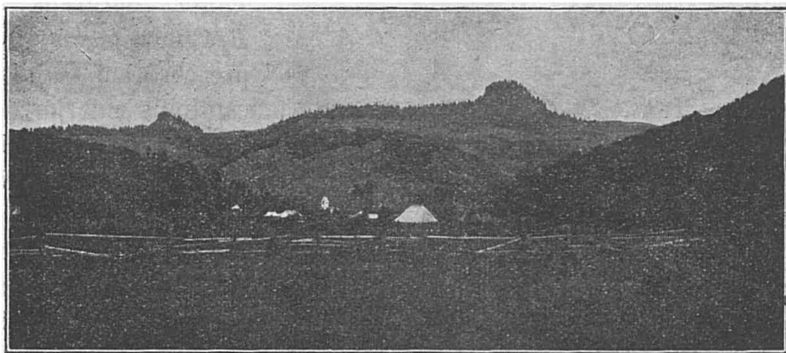
Această politică înţeleaptă, unită cu studii geologice şi de explorare amănunţite, ne rezervă o serie de surprize din cele mai îmbucurătoare în ceea-ce priveşte realele bogăţii ale subsolului ţărei noastre.

CAPITOLUL XXII.

BUCIUMANII

Sub numirea de *Buciumani* se înțeleg toți locuitorii comunei *Bucium,* alcătuită din următoarele 6 sate: Bucium-Cerbu, Bucium-Sat, Bucium-Muntari, Bucium-Isbita, Bucium-Şiasa şi Bucium-Poeni.

Buciumul este una din cele mai frumoase comune din regiunea

Vederea satului Bucium-Şiasa şi a stâncilor Detunata (stânga) şi Flocoasa (dreapta).

Moților şi până nu mult înainte de răsboiul mondial era şi una din cele mai bogate. In vremurile bune număra peste 5000 locuitori. Azi însă numărul acestora abia se ridică la 4000, mulți din ei fiind duşi la lucru în minele de cărbuni dela Petroşani şi Comăneşti. Acest exod se explică prin atrofia ce a atins îndată după răsboiu exploatările miniere de aur, care, între anii 1880—1900, țineau primul pas. Minele dela *Concordia, Armonia, Țărău, Aramă* şi *Sf. Petru şi Paul* erau vestite

odată pentru aurul liber ce dau şi bogaţia minereului extras. Oraşul Abrud, când veniau Buciumanii Lunia la târg pentru schimbul aurului, se resimţea mult din belşugul Buciumanilor, cari, cheflii şi largi la pungă din fire, faceau să trăiască bine atât cârciumarii, cât şi Ţiganii lăutari din localitate, printre care banda lui *Ghiuţ* era cea mai bună din tot Ardealul.

Tipuri din Bucium: Ţaranul fruntaş Nicolae Bogdan din Bucium-Poeni cu soţia sa Zorica.

Au ramas de pomină până azi petrecerile frumosului şi bine clăditului ţăran din Bucium - Şiasa, *Tudor Macaveiu*, zis şi *Ciuca Todor*, despre care am vorbit în capitolul anterior.

Buciumanii sunt inteligenţi, isteţi, sprinteni, cheflii, dar şi foarte harnici. Săracia ce bântue azi prin părţile lor 'i-a adus la sentimentul realităţii şi rare-ori îi mai vezi prin Abrud făcând chefuri „la toartă", cum se spune. Din această cauză s'a împuţinat mult şi numărul Ţiganilor lautari.

Tip de oameni frumoşi, femeia română din Bucium este o adevărată podoabă a munţilor. Bine, curat şi chiar luxos îmbrăcată, cu cămaşă albă şi bufantă la mâneci, cu cătrinţă de mătase

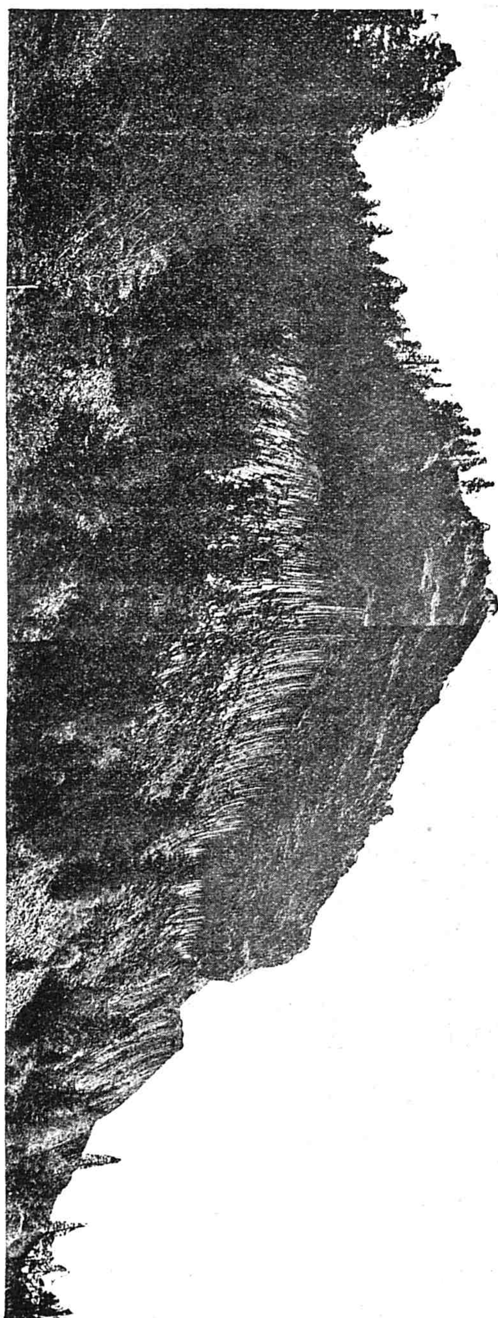
cusută cu fir în faţă, purtând la piept un cojoc artistic lucrat în fir, iar la cap o maramă de mătase scumpa cu flori şi în urechi cercei grei de aur, *buciumanca*, înaltă, cu ochii negri ca mura, cu părul castaniu, obrazul rumen, cu buzele trandafirii şi subţiri şi cu dinţii ca doua şiruri de margăritare, întruchipează tipul celei mai desăvârşite şi clasice frumuseţi naturale. Atitudini fizice demne şi perfecte de corp, armonie estetică mai atrăgatoare, zadarnic ar cauta cine-va pe pânzele artiştilor. Cine a privit poporul din Bucium la el acasă, în toata manifestarea lui reala, nu poate să-l aprecieze decât cu admiraţie. Româncei din Bucium însăşi natura, care poartă grija celui mai scump copil al ei, îi da din belşug trăsături din cele mai nobile la faţă, ca şi ochi fermecători cu focul sacru al dragostei, cari, în oraşele mari şi de viaţa uşoară, prea lesne ar putea provoca tragedii, dar în faţa cărora flăcaii din Bucium se mulţumesc cu un oftat şi îşi duc înainte viaţa lor trudită. De aceea este o adevarată placere sa vezi pe *buciumance* mergând Lunia la târg la Abrud alături de bărbaţii lor, tot atât de frumoşi, voinici, curaţi şi bine îmbracaţi ca şi ele. Pe vremea copilăriei mele, când şovinismul unguresc nu era înca aşa de turbat, locuitorii fruntaşi din Bucium purtau numai cisme de lac cu tricolor naţional. Mai de mult minierii purtau cisme cu pinteni de argint şi chiar de aur.

Tipuri din Bucuvina: Ţăranul fruntaş Alex. Lupu din Bucium-Poeni

Frumuseţea caracteristica a Buciumanilor este, după modesta mea părere, rezultatul unei multiple încrucişări, care a intervenit

în cursul vremii în sânul populaţiei de aici. Urmaşi ai Daco-Romanilor, minierii din părţile Abrudului au fost mereu împrospătaţi cu lucrători specialişti aduşi din Orient, apoi din Dalmaţia şi chiar din nordul Ungariei (Ceho-Slovacia de azi) şi din ţările germane. Numele de familie printre ţăranii români din Bucium, ca *Ţipţer, Fişter, Cainap, Şoica,* romanizaţi complect de sute de ani, confirmă aceasta credinţă a mea.

Stânca de bazalt Detunata din Bucium-Şiasa.

Străbunii noştri Daco-Romanii au *băieşit* mult şi în minele de pe teritoriul comunei Bucium, mai ales în masivul *Corabia-Vulcoiu,* pe unde trecea, în epoca romană, drummul ce lega *Apulum* (Alba Iulia) cu Abrudul *(Alburnus minor)* şi Roşia Montană *(Alburnus maior).* Diferitele monumente şi instrumente vechi, ca şi urmele de locuinţe stabile ale Romanilor, găsite la *Poduri,* lângă Bucium-Poeni, dovedesc pe deplin existenţa activităţei miniere romane în aceste părţi.

Azi aproape întreg masivul minier *Corabia-Vulcoiu,* după-ce a trecut prin mâinile a diverşi proprietari, printre cari şi *Ladislau Lukacs,* fostul prim-ministru al Ungariei, se află în proprietatea societăţei române *Aurifera.* Această societate s'a format în parte şi cu concursul meu în anul 1921, căci eram condus de gândul de a da de lucru braţelor româneşti din Bucium, împiedecându-le

Ţăranul fruntaş Ciuca Todor Macaveiu, din Bucium-Şiasa, cu soţia, azi decedat. (După T. Frâncu şi G. Candrea).

să ia bâta pribegiei. Din nenorocire, această societate, care a vârât în munţii noştri un capital de peste 30 milioane lei, merge slab de tot, neavând destul capital de rulment, şi azi se găseşte pe pragul moratoriului.

O altă societate românească, care exploatează mine de aur pe

teritoriul comunei Bucium, este *Industria aurului,* proprietara minei *Concordia,* alta data foarte bogata şi care a pus în picioare pe mulţi locuitori din Bucium, părtaşi la exploatarea ei. Din nefericire, şi această societate pur românească lupta în momentele de faţa cu dificultăţi mari, pe cari numai un sprijin efectiv din partea guvernului ar mai putea-o salva, ceea-ce este de dorit. Banca Naţională a României a făcut, ce e drept, tot ceea-ce se putea pentru salvarea atât a *Auriferei* cât şi a *Industriei aurului.* Ramâne acum sa le vină în ajutor statul, care are tot interesul să nu lase să moară industria aurului din comuna Bucium, ai cărei locuitori n'au alte isvoare de venit decât munca şi exploatarea minelor. Tot astfel stau lucrurile şi cu minele de pirită ale d-lor *dr. Iuliu Maniu* şi *dr. Romul Boilă* din Baia-de-Arieş, cărora de asemenea Banca Naţională le-a acordat în mod larg tot sprijinul ei material, făra însă a putea înregistra o situaţie prosperă.

Fără îndoială industria minieră din jurul Abrudului tânjeşte, ba trece chiar printr'o criză din cele mai acute. Leacul mântuitor rezida numai în mâna guvernului, care, pentru a o încuraja, va trebui să deschida graniţele la exportul tuturor minereurilor, care nu se pot valoriza în ţară şi printre care pirita ocupă primul loc.

Această importantă problemă pentru economia naţională formează, după câte ştiu, obiectul celor mai serioase preocupări ale guvernului d-lui Brătianu. Când această chestie vitală pentru viitorul industriei miniere din munţii Abrudului va fi fericit şi definitiv rezolvată, vechia prosperitate nu va întârzia să revină, descreţind frunţile oamenilor şi umplând de bucurie sufletele lor, azi întristate sub greutatea neajunsurilor de tot felul.

Pe teritoriul comunei Bucium şi anume la spatele satului Bucium-Şiasa se ridică falnica stâncă de bazalt, numita *Detunata* din cauza trăznetelor şi tunetelor, care abundă aici pe vreme de furtună şi care au un ecou puternic şi înfiorator. „Societatea Carpatină“ a clădit imediat la poalele stâncei un hotel-adapost pentru diferiţii vizitatori, cari vin vara s'o admire.

Despre relaţiunile dintre Buciumani şi faimoasa *Caterina Varga,* numită de ei *„Doamna noastra“,* care a jucat un mare rol în evenimentele din preajma anului 1848, mă voiu ocupa pe larg într'un capitol deosebit.

CAPITOLUL XXIII.

ZLATNA

Zlatna, numita sub Romani *Ampelum* şi *Auraria minor,* a fost din vechime, pe lângă Abrud şi Roşia Montană, al treilea centru minier din munţii Abrudului. *Zlatna* este cuvânt de origină slavă, — căci *zlato* însemnează aur — şi este traducţiunea numirei latine *Auraria minor.* Zlatna exista încă pe timpul Dacilor şi dacă ar fi să dăm crezământ unei tradiţiuni, pe care o aminteşte un autor ungur, *Kövary,* într'o carte a sa intitulată *„Erdélyi épitészeti emlékei"* la pag. 24 *(Amintiri architectonice din Ardeal),* întemeierea ei s'ar datori Evreilor.

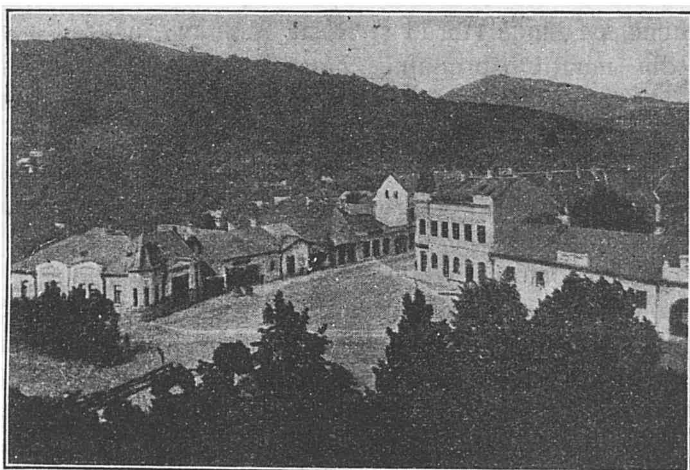
Deşi colecţia de inscripţiuni latine *(Corpus Inscriptionum Latinarum)* vorbeşte despre o mulţime de negustori veniţi din Palestina şi alte părţi ale Asiei mici la *Apulum* (Alba Iulia) şi *Ampelum* (Zlatna), în scopul de a face comerţ cu aur, care se găsea din abundenţă în Dacia Traiană, citându-se chiar unele nume, ca *Aurelius Marinus, Addebar Semei, Oceanus Socratis, Aurelius Chrestus* şi *M. Chrestus* — aceşti doi din urmă citaţi ca Evrei —, totuşi este greu de admis hipoteza tradiţiei ungureşti, pe care n'o justifică nici un monument al timpului.

Este adevărat că chiar şi un munte de lângă Zlatna, în dreapta văii Ampoiului, poartă denumirea *Jidovul* (pe vremea Dacilor se zicea *Jidava),* dar se pare că ea ar deriva din faptul că în vremurile vechi un evreu ar fi facut exploatări miniere în partea locului.

Oraşul *Ampelum* (cuvânt de origine dacică, după cum susţine savantul *V. Pârvan)* a ajuns la o stare înfloritoare numai în epoca romană, căci aici era şi reşedinţa unui *procurator aurariarum,* adică a directorului administraţiei miniere. Aici a locuit procuratorul *Neptunalis* — şi dovada despre aceasta ne-o da

monumentul funerar ridicat de acesta soției sale la Zlatna, unde a şi fost găsit. Tot la *Ampelum* a murit şi procuratorul *Papirius Rufus,* iar procuratorul *Caius Aurelius Salvianus* a construit apeductul dela Zlatna. Monumentul altui procurator *Aelius Sostratus,* găsit în hotarul comunei Pătrânjeni, serveşte azi ca jertfelnic în altarul bisericei ortodoxe din localitate.

Pe vremea Romanilor, oraşul *Ampelum* era situat în partea de răsărit, adică din jos de uzinele de azi ale statului, mai precis pe teritoriul dintre uzine şi satul Pătrânjeni, după cum arată însăşi configurația locului. Comisia monumentelor istorice şi profesorii de istoria veche ar face un mare bine archeologiei şi istoriei

Piața Zlatnei cu vederea muntelui Breaza.

dacă 'şi-ar îndrepta privirile spre aceste locuri şi ar face săpături sistematice, căci desigur ar mai descoperi multe obiecte prețioase pe lângă cele ce se găsesc azi în muzeul din Budapesta, apoi în muzeul din Alba Iulia, iar altele zac răspândite prin comuna Zlatna, ca în curtea judecătoriei de ocol şi în micul parc al casinoului.

Mai multă atenţiune cred ni s'ar impune tocmai nouă, urmaşilor Romei!

Regiunea minieră cea mai bogată, care cădea în sarcina şi administraţia procuratorilor de aici, era regiunea *Corabia-Vulcoiu* de azi, despre care tradiţia populară spune că ar fi fost vizitată de chiar un împărat roman, care pare a fi înţeleptul împărat *Septimius*

Severus. După această tradiţie, administraţia şi lucrătorii minieri aflând că vine împăratul, au pus *străji* pe tot drumul până la minele de aur din masivul Corabia-Vulcoiu. Una din aceste străji era postată lângă un isvor, care până în ziua de azi se

Port românesc de pe valea Ampoiului: Stana Rof din Zlatna.

numeşte *Fântâna străjii*. Trecând de acest isvor mai departe, împăratului *Septimius Severus* i-s'ar fi făcut sete şi ar fi băut apă dintr'un alt isvor, care până în zilele noastre poartă numele de *Fântâna Craiului*.

Ajungând la mine, capii autorităţilor şi băieşii (minierii) au

eşit în întâmpinarea împăratului, prezentându-i o tavă mare plină cu aur, care a stors admiraţia augustului personagiu. In semn de bucurie, împăratul a distins pe fie-care minier în parte, punându-le la pălărie câte un fir de aur din grămada, care trebuia să ia drumul spre tezaurul imperial dela Roma. Din acest gest împărătesc s'ar trage obiceiul Românilor din Zlatna şi Bucium — masivul Corabia-Vulcoiu înălţându-se între aceste două comune — de a purta până azi la pălăriile lor un şnur aurit, încolăcit în patru şiruri pe partea deasupra bordurei palăriei.

In drumul dela Zlatna spre Corabia-Vulcoiu există două dealuri, cari poartă numele: unul *Dealul muncei* şi altul *Dealul sudoarei,* desigur din cauza greutăţii de urcat coastele munţilor, peste cari trebue să treacă băieşii în calea lor spre mine.

In hotarul *Corabia-Vulcoiului* s'au găsit mai multe morminte romane şi o mulţime de obiecte şi unelte ale timpului, grăitoare ale gloriei străbunilor noştri. Lângă satul *Bucium Poeni,* în punctul numit *Poduri,* s'au descoperit chiar şi urme de locuinţe stabile de ale Romanilor. Multe din urmele acestor ramăşiţe romane au fost trimise la muzeul din Budapesta de către *Lukacs Bela,* un fiu al Zlatnei, fost ministru de comerţ al Ungariei, şi preotul romano-catolic din loc cu numele *Csiky Ianoş.*

Mergând spre Abrud, cum eşi din Zlatna, ochiul călătorului este atras în partea dreaptă de un şes frumos, numit *Plaiul lui Traian* sau *Troianul,* unde se zice că şi-ar fi făcut tabăra împăratul Traian, după-ce a bătut pe Daci. Sunt convins că şi în locul acesta, dacă s'ar face săpături, s'ar descoperi multe lucruri interesante.

Istoria trecutului minier a Zlatnei este aproape identică cu a Abrudului. Trecând peste epoca daco-romană, în veacul XIII găsim minele de aur din această regiune în posesia unor proprietari cu totul noi. Printre aceştia documentele vechi citează episcopia romano-catolică din Alba Iulia. Raporturile de proprietate au fost deseori discutate şi contestate de diferiţi nobili unguri şi saşi, dar aproape totdeauna a avut câştig de cauză episcopia din Alba Iulia, care în cursul vremei a obţinut şi exercitat un drept urbarial asupra teritoriului minier.

Incepând din veacul XIII, locuitorii din Zlatna, ca minieri, se bucurau de oare-cari libertăţi cetăţeneşti şi sociale, care însă cu timpul au fost reduse în favoarea episcopiei stăpânitoare. Frecări îndelungate s'au produs din această cauză şi abia în anul

1417 a recunoscut şi episcopia romano-catolică din Alba Iulia liberal exerciţiu al dreptului minier în favorul locuitorilor minieri.

Pe locul unde este situată Zlatna de azi şi în special unde se află clădirea băncei ungureşti şi Hotelul Central, se ridica

Tipuri de Mocani din Zlatna: familia Dudaş Rusan.

înainte cu 300 de ani castelul de vânătoare al *principelui Mihail Apafi* al Ardealului. Oameni bătrâni spun că Zlatna până la revoluţiile lui Horia şi a lui Avram Iancu, când 'i-s'a dat foc, a fost un orăşel frumos şi cochet, arătându-i-se un deosebit interes de catre principii unguri ai Ardealului. Pe timpul revoluţiei lui

Horia, Zlatna a fost devastată în ziua de 6 Noembrie 1784, iar în revoluţia din 1848 a suferit deasemenea mari pierderi materiale şi în oameni. Ungurii în special au fost atunci bătuţi şi măcelăriţi rău de tot în strâmtoarea dela satul *Presaca,* unde peste 400 de Unguri au fost ucişi de către Românii înfuriaţi din cauza trădării ungureşti. Fostul ministru de comerţ al Ungariei, *Bela Lukacs,* armean originar din Zlatna, fiind pe atunci numai de 3 ani, a fost scăpat dela moarte de către o ţărancă română, care l'a ascuns sub fuste. Se spune că politicianul ungur n'ar fi uitat nobila faptă a acestei românce, pe care o vizita şi o ajuta de câte-ori venea pe la Zlatna. Pentru înflorirea şi ridicarea acestui orăşel, *Bela Lukacs* a făcut într'adevăr multe lucruri bune, ca linia ferată Alba Iulia—Zlatna, şoseaua admirabilă peste muntele Breaza la Almaşul mare, Geoagiul-de-jos—Orăştie, apoi şcoala industrială, casinoul local etc., în tot cazul incomparabil mai mult decât *Lukacs Laszlo,* tot Zlătnean şi el, de origine armean, care a fost ministru de finanţe şi prim-ministru al Ungariei. *Lukacs Bela* s'a sinucis, aruncându-se în Dunăre, la Budapesta, în anul 1900, în timpul expoziţiei dela Paris, unde fiind comisar din partea Ungariei, comisese oare-cari defraudări de bani. *Lukacs Laszlo* trăeşte şi azi la Budapesta, fără să mai joace nici un rol politic.

Pe vremea recensământului făcut sub episcopul *Inocenţiu Micu Clain* dela Blaj, Zlatna avea numai 1200 locuitori, în mare majoritate Români ortodoxi. Azi numără peste 4000 locuitori cu 2 biserici ortodoxe (în *Zlatna* şi *Vultori),* una unită, una romano-catolică şi una reformată.

Până în anul 1848, Zlatna a avut şi un gimnaziu unguresc cu limba de propunere cea latină, conform obiceiului timpului. Aici 'şi-a făcut studiile, între alţi Români, şi *Avram Iancu,* „craiul munţilor“, timp de 4 ani şi anume dela 1837—1841, fiind cel mai bun elev şi luând în fie-care an notele cele mai bune, adică cu *eminenţă.*

Urgia nedreptăţii şi asupririi, în care zăcea încă poporul românesc din munţii Abrudului, l'au forţat pe *Avram Iancu,* care îşi făcuse studiile *umanioare* în Zlatna, să distrugă aproape până în temelii acest drăguţ orăşel şi să treacă prin foc şi sabie pe asupritori şi pe cei de un neam cu ei.

Biserica ortodoxă din Zlatna datează din anul 1624, fiind zidită din peatră într'un stil bizantino-roman. In anul 1848 a ars şi această biserică dimpreună cu aproape întreaga comună Zlatna.

Fântână la Zlatna din timpul epocei romane, azi numită isvorul din „Făgulet".

Parochia ortodoxă din centru are 1860 suflete, iar cea din Vultori 650 suflete.

Biserica unită-română datează din anul 1424, servind până după unire ca biserică romano-catolică. Cu vremea a fost cedată

Românilor uniţi, parochia lor fiind patronată de ministerul finanţelor din Budapesta. Numărul Românilor uniţi din Zlatna şi Vultori este de aproximativ 500 suflete.

Zlatna este centrul Mocanilor de pe Valea Ampoiului, cari nu se deosebesc întru nimic de Mocanii de pe Valea Arieşului, dela Lupşa în jos, şi de cei din Valea Mogoşului, care la Teiuş se varsă în Murăş.

Cu începere din secolul al XVIII, oraşelul Zlatna 'şi-a însuşit şi un caracter industrial prin înfiinţarea uzinelor metalurgice, despre cari ne ocupăm mai pe larg în capitolul ce urmează.

CAPITOLUL XXIV.

UZINELE METALURGICE ŞI METALO-CHIMICE DIN ZLATNA

Valorizarea produselor miniere şi de şteampuri din Ardeal, ca minereuri şi şlicuri, a mers, începând din timpurile vechi, în strânsă legătura cu exploatarea minelor, întrucât produsele erau topite în cuptoare mici aproape de mine, ceeace se vede din faptul că se află haldine de zgură, cari sunt în tot locul, unde au fost şi mine. In punctele principale ale regiunilor miniere statul a ridicat cu vremea topitoare pentru valorizarea în mare şi mai economică a produselor, aşa că în decursul veacului al 18 şi 19-lea s'au ridicat în regiunile aurifere 3 topitoare metalurgice de stat şi anume: la *Baia-de-Arieş, Certej* şi *Zlatna*. Topitoarele din Baia-de-Arieş şi Certej au încetat de a funcţiona şi cele din Zlatna sunt singurele topitoare metalurgice pentru preschimbare.

Topitoarele din Baia-de-Arieş s'au clădit în anul 1770 şi constau din patru cuptoare de mijloc, prevăzute cu ventilatoare dulap spirale.

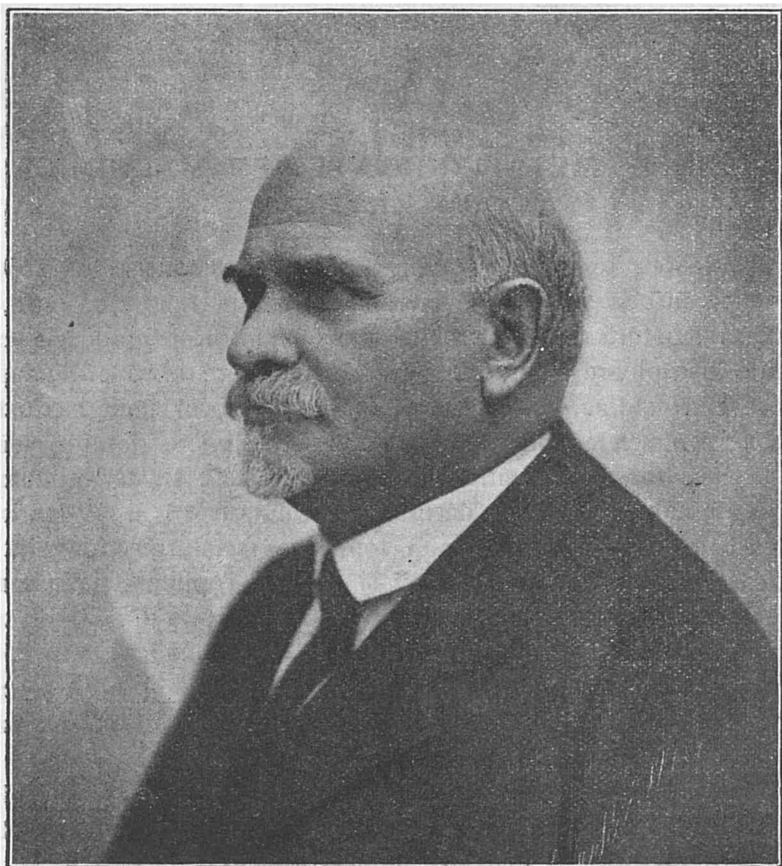
Topitoarele din Certej s'au pornit în luna Septembrie an. 1763, cu un cuptor mijlociu de 4 m. înalt, prevăzut cu coş de suflat şi cu ventilator dulap.

In ce priveşte originea *uzinelor din Zlatna* ne lipsesc date precise aproape cu desavârşire. Se crede însă ca ar fi fost fondate pe la începutul secolului 18-lea, când minieritul în aceste regiuni luase o desvoltare mai mare.

Primul document în care se vorbeşte despre aceste uzine datează din 1747, din care se vede ca consiliul de administraţie al monetăriei cezaro-regale deleaga pe şeful furnalului din *Körmöczbanya* sau *Kremnitz* (Ceho-Slovacia de azi) cu reorganizarea uzinelor din Zlatna.

In anul 1848 uzinelor li-se dă foc şi sunt dărîmate de revoluţionari, dar până în anul 1850 ele se reclădesc şi intră în funcţiune normală, fiind amenajate numai pentru extracţia metalelor preţioase şi cupru.

Dela înfiinţarea acestor uzine până la 1827 topirea se făcea

L. Mrazec, ministrul industriei şi comerţului, profesor de mineralogie la facultatea de ştiinţe din Bucureşti, director al institutului geologic, savant cu reputaţie mondială.

în şase furnale mici, suflarea aerului făcându-se cu aparate primitive de suflat.

Cam dela 1827 până în 1877 se întrebuinţa următorul procedeu pentru extracţia metalelor:

Şlicu'ile sărace se aranjau în grămezi mari sub cerul liber şi se

prăjeau, iar după această operaţiune se topeau cu zgură bogată în cuptoare cu vrane, obţinându-se un produs numit *mată* (piatră sulfuroasă).

Mata se prăjea de 4 ori în grămezi sub cerul liber, se amesteca cu minereurile cu conţinut slab de sulf şi se supuneau unei noui topiri.

Dela a doua topire se obţinea o mată bogată, care se prăjea şi ea de 4—5 ori în grămezi, se amesteca cu şlicuri, minereuri bogate şi produse cu conţinut ridicat în plumb, apoi se topea din nou pentru obţinerea plumbului bogat şi a unei mate cu 20°/₀ cupru.

Plumbul bogat se cupela pentru obţinerea aliajului de argint şi aur, iar mata se prăjea de 8—10 ori, când se obţinea aşa zisul cupru brut negru, care se supunea operaţiunei de amalgamare pentru extragerea metalelor preţioase, conţinute în mată, respectiv cupru brut negru.

Acest procedeu fiind prea costisitor, din care cauză uzinele înregistrau mari pierderi, s'a luat în studiu simplificarea metodelor de lucru.

Hauch în 1876 reuşeşte să elaboreze un procedeu prin care se recuperează sulful fie sub formă de acid, fie sub formă de sulf curat; iar cu acidul produs se disolvau matele fără a mai fi prăjite, obţinându-se astfel o soluţie de sulfat de fer, iar matele se concentrau prin disolvarea ferului cu circa 30°/₀.

Reziduurile rămase dela disolvare mergeau la o topire bogată (plumboasă).

Punerea în aplicare a acestui procedeu s'a făcut în anii 1877—1879.

Iată în rezumat acest procedeu:

1. Şlicurile cu conţinut mare de sulf se prăjeau în cuptoare care permiteau colectarea gazelor sulfuroase (sist. Hauch modificat de Bode), din care se prepara acidul sulfuric.

2. Şlicurile prăjite se topeau ca şi mai înainte în cuptoare cu suflare de aer, pentru obţinerea matei.

3. Mata astfel obţinută se măcina şi se disolva cu acidul sulfuric, produs dela prima operaţiune de prăjire.

In timpul disolvărei matei se degaja hidrogen sulfurat, care se capta şi se amesteca cu bioxid de sulf, iar apoi erau duse în nişte turnuri de lemn înalte, prevăzute cu şicane, unde întâlneau o ploae

de lapte de clorura şi hidrat de calciu, în prezenţa cărora sulful era redus din combinaţiile sale obţinându-se astfel floarea de sulf.

Soluţia de sulfat de fer se concentra în cazane de fontă încălzite direct cu lemne şi apoi era transportată cu ciuberele în lăzi de cristalizare.

4. Reziduurile se topeau din nou cu cele mai bogate şlicuri şi minereuri împreună cu produse plumboase, cu scopul de a se obţine plumbul bogat şi o mată concentrată în cupru şi metale preţioase.

5. Mata concentrată se fierbea cu acid sulfuric concentrat în vederea extragerei argintului şi cuprului.

Acest procedeu a mai suferit modificări în cursul practicării lui şi cu toată valorificarea produselor chimice suplimentare, nu s'a putut obţine nici o reducere a speselor de topit, din cauza numeroaselor şi costisitoarelor operaţiuni.

In 1895 se construeşte în locul furnalelor mici, întrebuinţate până la aceasta dată, un furnal *Pilz,* care a ramas în funcţiune până în ziua de astăzi.

In timpul răsboiului, simţându-se o mare lipsă de sulfat de cupru, s'a încercat a se fabrica şi acest articol. La început se obţinea sulfatul de cupru în stare amorfă, lucrându-se în mod cu totul primitiv. De pela anul 1880 s'au început experienţele de a se produce sulfura de carbon. Cu timpul s'au instalat 32 de retorte turnate din fontă, încălzite cu gaz de generator.

Această fabrică de sulfura de carbon are o producţie anuală de maximum 300 vagoane.

Uzinele din Zlatna sunt alcatuite din 2 secţiuni şi anume: secţia *metalurgică* şi secţia *chimică.*

Nucleul uzinelor din Zlatna îl formează instalaţiile metalurgice pentru extracţia metalelor preţioase aur şi argint, în jurul căreia s'au desvoltat celelalte ramuri de produse chimice în vederea valorizărei tuturor elementelor conţinute în minereurile ce vin spre preschimbare.

Instalaţiile care deservesc *secţia metalurgica* sunt:

1. Silozurile de cântarire şi depozitare a minereurilor. 2. Un cuptor *Maletra-Bode* şi un cuptor lung pentru prăjire şi aglomerare. 3. Un furnal sistem *Pilz.* 4. Un furnal pentru cupelaţie.

Minereurile se clasifică dupa conţinutul de sulf şi dupa conţinutul lor în metale preţioase.

Minereurile şi şlicurile cu conţinut mare de sulf şi conţinut mic

de metale preţioase trec la prajire în cuptoarele *Maletra-Bode*, in vederea recuperărei sulfului sub formă de acid sulfuric.

Minereurile prăjite în cuptorul *Maletra-Bode,* împreună cu minereurile cu conţinut slab de sulf, se aglomerează în cuptorul lung, unde se obţin blocuri de o anumită compoziţie chimică, astfel calculată, pentru ca la topirea in *Pilz* să se elimine cea mai mare parte a ferului şi materia stearpă, trecând în şlacă (zgură) sub formă de mono şi disilicaţi.

Inginerul Virgil Oghină, şeful uzinelor metalo-chimice din Zlatna.

In acest cuptor se obţin doua feluri de blocuri şi anume: bogate şi sarace în metale preţioase, dupa felul minereurilor ce se dau spre aglomerare.

Blocurile sărace se topesc în *Pilz* şi se obţine o şlaca saraca, care se arunca, iar partea metalică se concentreaza în mata saraca ce se obţine.

Mata săraca, dupa ce se prajeşte în gramezi sub cerul liber, merge din nou la aglomerare şi apoi la topire impreuna cu blocurile bogate, cari conţin circa 10% plumb. Prin aceasta operaţiune se obţine plumb bogat şi o mata concentrata în argint auros şi cupru circa 37%.

Plumbul bogat se cupeleaza şi se obţine aliajul aur-argint, care se trimite la *Baia-Mare,* unde se separa aurul de argint.

Mata concentrata obţinuta se macina şi se prăjeşte într'un cuptor lung, apoi se tratează cu acid sulfuric diluat pentru a se

extrage cuprul în vederea fabricaţiei sulfatului de cupru, iar reziduul rămas merge la aglomerarea bogată, pentru a urma din nou acelaşi ciclu.

Acest mod de a lucra este prea scump, din care cauză statul înregistrează mari pagube. (Se încasează dela preschimbători 1543 lei 97 bani şi se cheltueşte efectiv în uzină pentru prelucrarea unei tone de minereu, cu un conţinut mediu, suma de 3128 lei 81 bani).

D. *Virgil Oghină,* actualul şef al uzinelor, un tânăr şi distins inginer, revizuind atât procedeele întrebuinţate, cât şi întreaga manutanţă interioară a uzinelor, a elaborat un proect de reorganizare şi modernizare a uzinelor.

Redau mai jos, în linii mari, conţinutul acestui proect.

Se simplifică actualul procedeu de lucru, prin suprimarea multiplelor prăjiri sub cerul liber, a matelor şi concentrarea lor în furnalul Pilz, prin instalarea a două convertizoare, care întrebuinţează drept combustibil sulful conţinut în mate.

Prin această simplă modificare, adusă actualului procedeu, se obţin două lucruri de o importanţă capitală şi anume:

1. O reducere importantă a speselor de topit în uzină. Acest eveniment va da putinţă a se lucra multe din haldinele rămase dela vechile exploatări de aur şi va constitui o încurajare pentru micii exploatatori de mine de aur, dându-le posibilitatea de a'şi valorifica mai bine produsele lor, fără prea mari sacrificii din partea statului.

2. Din cauza posibilităţilor de captare şi epurare a gazelor, Zlatna şi împrejurimele sale vor scăpa de o adevărată calamitate, datorită enormelor cantităţi de gaze sulfuroase şi arsenioase, ce se degajează actualmente direct în atmosferă, constituind un pericol atât pentru viaţa animală cât şi pentru cea vegetală.

Pe lângă aceasta, prin introducerea unui control ştiinţific în conducerea diferitelor aparate, s'a ameliorat în mod simţitor randamentul instalaţiilor existente.

Secţia chimică se compune din: 1. Fabrica de acid sulfuric. 2. Fabrica de sulfat de cupru şi de fer şi 3. Fabrica de sulfură de carbon.

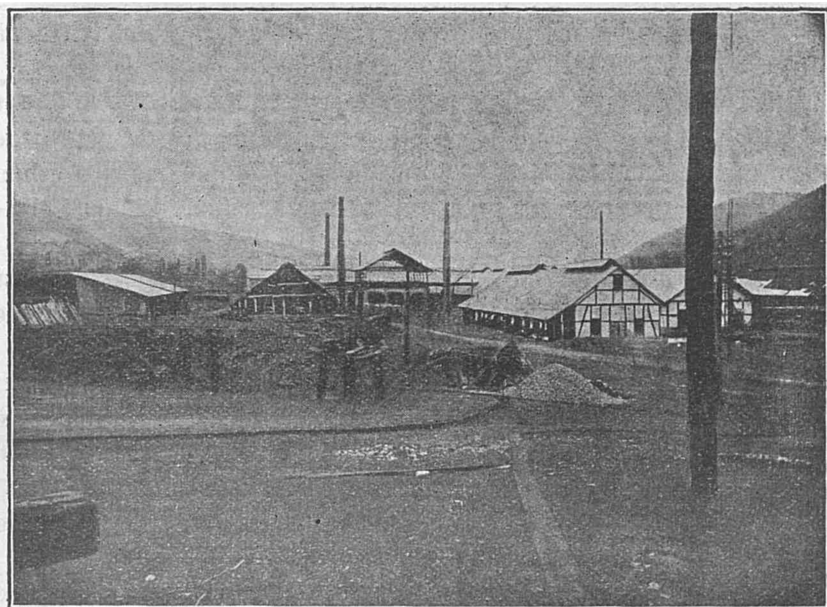
A. *Fabrica de acid sulfuric* este compusă dintr'un turn *Glover,* două camere de plumb a 800 m^3 şi două turnuri *Gay-Lussac.*

Această fabrică are o producţiune de 1,8-2 kg. m^3 de cameră.

Randementul aşa de scăzut al acestei instalaţii se datoreşte faptului că se lucrează şi acum în aceleaşi condiţii cum se lucra cu 30 ani în urmă.

S'au propus mai multe modificări de către d. inginer V. Oghină, şeful uzinelor, în vederea modernizărei acestei fabrici, cari vor ridica producţia în acid sulfuric dela 2 la 7, 5—8 kg. m^3 de cameră.

B. *Fabrica de sulfat de cupru* este compusă din următoarele in-

Topitoarele şi uzinele metalo-chimice din Zlatna: Vederea fabricei de sulfură de carbon.

stalaţiuni: *a)* O instalaţie de măcinat mata cuproasă compusă dintr'un concasor şi o moară cu bile acţionate de o roată cu apa. *b)* Un mic cubilot pentru topirea cuprului metalic în vederea granulărei lui. *c)* Un cuptor lung pentru oxidarea cuprului granulat şi a matelor măcinate. *d)* Două căzi căptuşite cu tablă de plumb ce servesc la disolvarea matei şi cuprului oxidat. *e)* O instalaţie pentru separarea soluţiilor de sulfat de materiile antrenate în suspensie, compuse din 3 decontoare şi un filtru presă. *f)* Con-

centrarea şi reîncalzirea soluţiilor de sulfat, precum şi cristalizarea lor se face în lazi căptuşite cu plumb.

Două lăzi a 12 m^2 prevăzute cu câte o serpentină pentru aburi servesc la reîncălzirea şi concentrarea soluţiilor. 48 lăzi a 3 m^3 constitue parcul de cristalizare.

Procedeul: Matele cu un conţinut de cupru între 35—40$^0/_0$ se macină şi se prăjesc în cuptorul lung, cu scopul de a trece ferul din acizi insolubili în acid sulfuric diluat, iar cuprul într'un oxid solubil.

Mata astfel preparata se tratează cu acid sulfuric diluat în două cazi a 800 litri, pentru a se obţine soluţiile de sulfat de cupru.

Din cauza marei cereri de pe piaţă a acestui articol s'a căutat a se da o desvoltare mai mare fabricaţiei sulfatului de cupru, de aceea se întrebuinţează şi cantităţi apreciabile de cupru vechiu, care trebue granulat în prealabil şi apoi supus aceluiaşi tratament ca şi matele.

Patru lucrători în timp de 8 ore fac 4 cazi sau 3200 litri de soluţie de sulfat cu concentraţia de 25 Be. la temperatura de 75^0 C.

Soluţiile sunt colectate într'o ladă, de unde cu ajutorul unei pompe se trimit la filtru-presa, pentru curaţirea lor de materiile antrenate în suspensie, iar de aici prin ajutorul unei alte pompe se trimit la concentrare într'o ladă cu o capacitate de 12 m^3. După ce se concentrează până la 30^0 Be. la temperatura de 75^{0}C, se trimit în lazile de cristalizare, unde stau 14—16 zile.

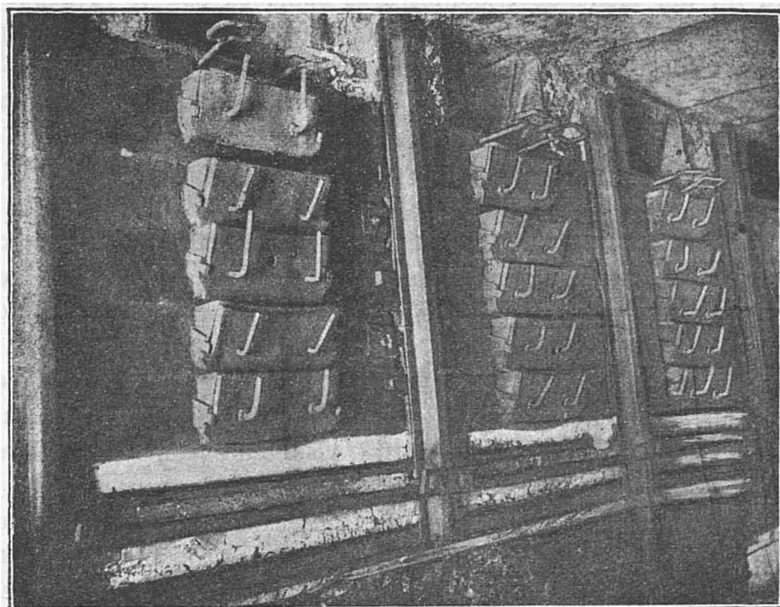
Soluţiile dupa ce-şi termina stagiul de şedere în parcul de cristalizare, se trimit în lada 2-a de concentrare.

Aici se concentrează prin evaporare dela 22 Be. şi la temperatură de 20^{0}C. până la 30^{0}Be. la 75^{0}C., când se trimit din nou la cristalizare.

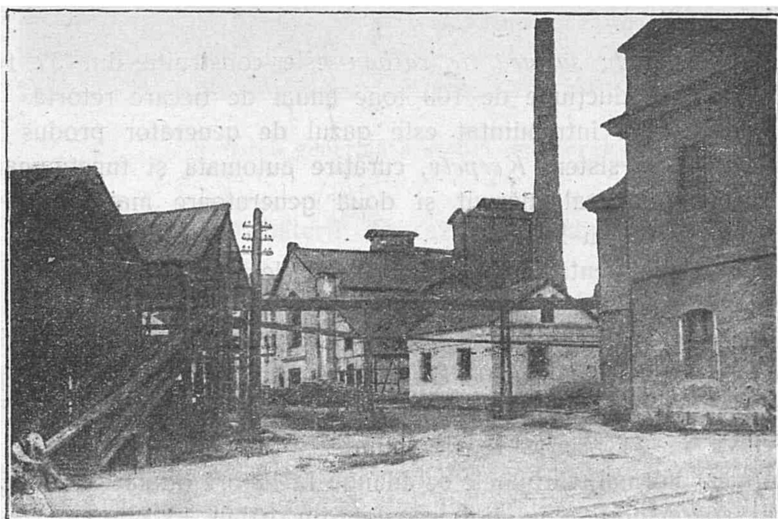
Soluţiile, cari au fost la trei concentrări şi cristalizari, se colecteaza în două căzi pline cu fer vechiu.

Cuprul este precipitat de fer, care trece în soluţie şi se obţine astfel, în locul unei soluţii de sulfat de cupru impură, o soluţie de sulfat de fer, care dupăce se concentrează se trimite la cristalizare ca şi cele de cupru.

Sulfatul de cupru obţinut dela prima cristalizare este un produs curat şi bine cristalizat formând calitatea I. Cel dela a doua cristalizare, fiind mai puţin pur, trece la Cl. II., care după scoa-

Uzinele metalo-chimice din Zlatna: Cuptoare sistem „Maletra-Bode".

Uzinele metalo-chimice din Zlatna: Secţia chimică.
Fabrica de acid sulfuric.

terea lui din lazile de cristalizare se spală cu apă şi se depozitează, iar cel rezultat dela a treia cristalizare este un produs impur, care trebueşte purificat prin redisolvare şi cristalizare.

Această fabricaţie a fost pusă la punct de către *ing. V. Oghină* prin introducerea de metode moderne de lucru.

Iată pe scurt modificarile introduse:

a) Cu acelaşi număr de lucrători, în acelaşi timp şi cu aceleaşi mijloace, se obţine 8000 litri soluţie de sulfat de cupru, în loc de 3200, cât se obţinea înainte, soluţiile având concentraţia cu care trebue să treacă la cristalizare, suprimând astfel operaţiunea de concentrare prin evaporare.

b) Pentru utilizarea raţionala a parcului de cristalizare, soluţiile nu rămân aici decât 8—10 zile, în loc de 14 16, ca mai înainte, de unde sunt trimise pentru a se concentra, *nu prin evaporare, ci prin disolvarea unei noui cantităţi de cupru.*

Rezultatul technic. Prin simplificarea procedeului şi întrebuinţarea raţională a mânei de lucru, s'a mărit producţiunea instalaţiei existente cu peste 300$^0{}_0$; astfel producţia maximă trece dela 20 la 70 vagoane anual.

Rezultat economic. Consumul de energie calorică se reduce dela 5300 la 812 calorii la kg., realizându-se astfel o economie de doua kg. lemne la fiecare kg. de sulfat de cupru fabricat gata de vânzare.

C. *Fabrica de sulfură de carbon* este construită din 32 retorte cu o producţiune de 100 tone anual de fiecare retortă.

Combustibilul întrebuinţat este gazul de generator produs în 3 generatoare, sistem *Kerpely,* curăţire automată şi funcţionează cu cărbune mineral mărunt şi două generatoare mai primitive ce funcţionează cu lemn.

O instalaţie pentru rafinarea sulfurei de carbon, compusă din 8 cazane încălzite cu vapori.

Procedeul întrebuinţat. Se pune 6 kg. mangal într'o retortă şi se încălzeşte până la 800^{0}C. Când a atins această temperatură, începe să se adauge sulf pisat câte 4 kg. la fiecare 15 minute, astfel că în 24 ore să se întrebuinţeze 400 kg. sulf.

In mers normal, cărbunele se adaugă la 12 ore odată câte 3 kg., sulful adăogându-se în mod regulat din 15 în 15 minute.

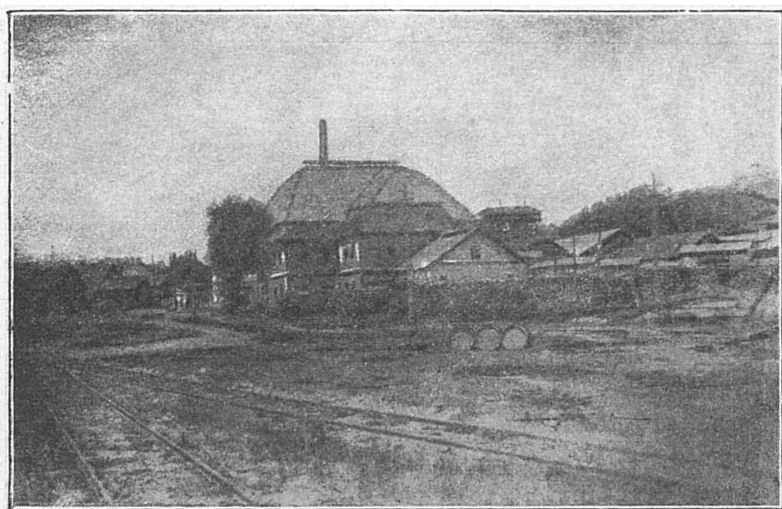
Sulfura de carbon obţinută se condensează în refrigerente florentine, având o culoare galbenă, brună şi se împachetează în butoaie de fer de 100 kg. capacitate.

Pentru întrebuințari speciale se rafinează, obținând un produs fără culoare limpede şi miros caracteristic.

Forța motrice. Intreaga manutanța a uzinelor este manuală, neexistând tracțiune mecanica.

Pentru luminat şi purtarea diferitelor maşini serveşte numai un singur motor Diesel de 45 HP.

S'a proectat construcția unei noui centrale electrice cu schimbarea curentului continuu cu alternativ şi instalarea unui nou grup generator de 85 HP.

Vederea generală a secției metalurgice.

Mai există două baterii de cazane cu aburi şi trei cazane *Cornwal,* deasemenea vechi.

Atelierele. Atelierul mecanic este înzestrat cu o forja deservita de un foi acționat de mâna.

Trei nicovale, un strung vechiu şi o maşină mică de gaurit, acționată de o transmisie purtată de o maşină cu aburi de 3 HP.

Atât strungul cât şi maşina de gaurit abia mai pot fi întrebuințate, având un randement extrem de mic.

S'a proectat complectarea acestui atelier cu un strung, un ciocan cu contra arc şi o maşină de găurit.

Fabrica de butoaie posedă 7 maşini-unelte, acționate de o

singură transmisie, purtată de un motor electric de 23 HP.

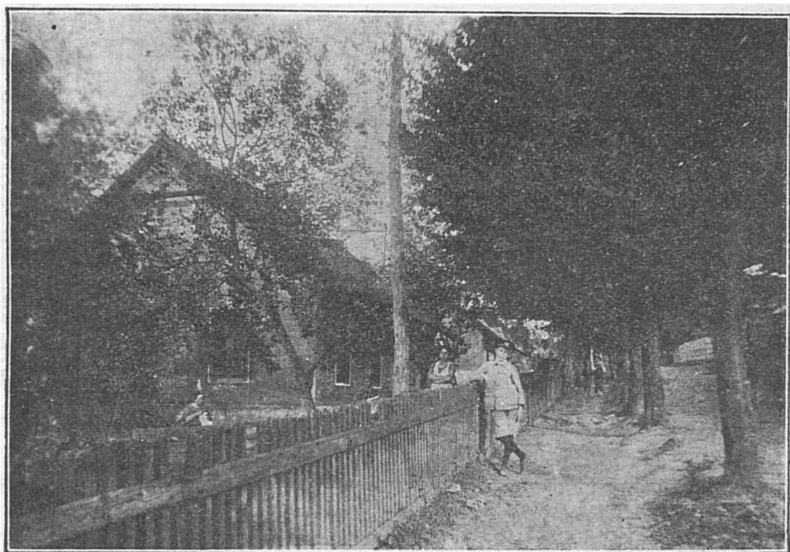
Butoaiele fabricate servesc la ambalarea sulfaţilor de cupru şi de fer.

Atelierul de tâmplărie posedă două mese de lucru şi o maşină de rânduit.

S'a proectat complectarea acestui atelier cu un ferăstrău cu panglică fără sfârşit.

Uzinele mai posedă un joagăr pentru tăierea materialului lemnos, de 16 ţoli.

Laboratorii. Uzinele mai posedă un laborator de docimazie

Uzinele metalo-chimice din Zlatna: Vedere din colonia muncitorilor.

pentru dozarea aurului, argintului, cuprului şi plumbului pe cale de foc şi un laborator cu cele necesare pentru analizele pe cale umedă.

Laboratorul de docimazie posedă trei furnale *Plattner* şi o cameră de balanţe, în care se găsesc două balanţe de precizie şi una pentru cântariri până la 1 kg.

Laboratorul pentru analizele pe cale umeda are două mese de lucru, o nişă încalzită cu lemne şi o camera de balanţe cu doua balanţe de precizie.

In aceste laboratoare se efectuează analizele de control a minereurilor preschimbate, precum şi cele necesare pentru controlul fabricaţiilor în uzină.

Pe lângă aceste laboratorii mai funcţionează un serviciu de analiză, unde se fac pe lângă analizele curente ale uzinelor şi analize particulare.

Acest laborator are 10 furnale *Plattner* şi două mese de lucru pentru analizele pe cale umedă.

Nici unul din aceste laboratoare nu posedă aparatele necesare pentru analizele de gaze şi determinarea puterei calorifice a combustibilelor.

Toate aceste lipsuri fiind cunoscute de către d. *L. Mrazec*, ministrul industriei şi comerţului, unicul nostru savant în materie de ştiinţă şi industrie minieră, vor fi desigur complectate în cel mai scurt timp posibil şi conform cu cerinţele ştiinţei moderne.

CAPITOLUL XXV.

MOCANII

Elementul românesc din ţinutul cunoscut geograficeşte sub denumirea de *Munţii Apuseni* este, după înfăţişarea lui etno-monografică, unul dintre cele mai interesante. Nici o îndoială nu încape că *Moţii* sau *Ţopii* sunt populaţia din creerul Munţilor Apuseni, care a format în tot trecutul ei un element distinct în corpul românismului: distinct prin obiceiuri, prin caracterul şi fizionomia rasei, apoi prin limba ce o vorbesc şi formele exterioare ale cultului legii străbune ortodoxe, pe care o mărturisesc în covârşitoare majoritate.

Este deci natural ca toate mişcările sociale şi politice ale acestei populaţiuni să fie pornite, aşa cum le întâlnim, din acest caracter firesc al ei, moştenit dela Dacii romanizaţi şi amestecaţi cu sângele coloniilor romane aduse aici.

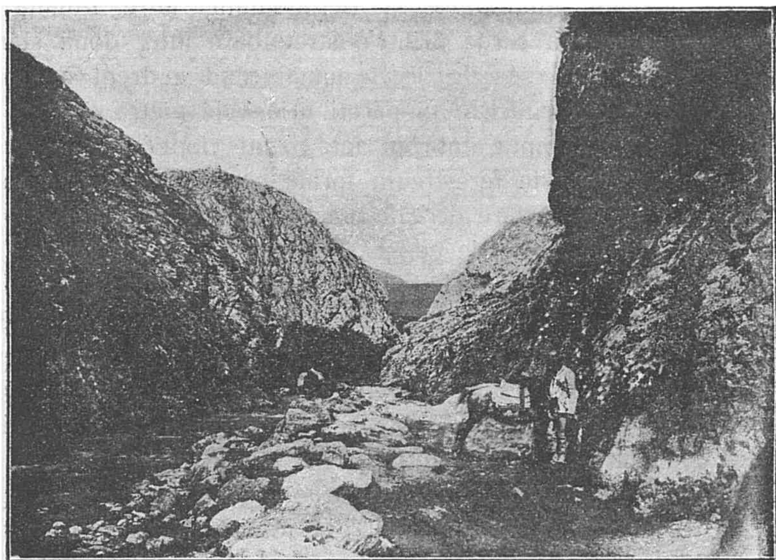
Dar nu mai puţin adevărat este şi faptul că acest genuin element al românismului din Munţii Apuseni este înconjurat de o populaţie, tot românească, care a trăit în întregime aceleaşi suferinţe de viaţă amară, asuprită şi iobagă şi care a luat parte la toate mişcările revoluţionare ale Moţilor cu întreagă fiinţa lor sufleteasca şi fizică, păstrând numeroase trasuri comune cu ei în viaţa socială şi religioasă.

Aceştia sunt aşa numiţii *Mocani*.

Ei sunt resfiraţi pe teritoriul, care începe de o parte dela Dealul Mare, lângă Abrud, pe Valea Ampoiului în jos până la Ampoiţa, apoi dela Detunata spre răsărit şi sud până la Cheile Râmeţului şi Intregalde, iar de altă parte dela Lupşa pe Arieş în jos până la Buru şi muntele Bedeleului, ca şi întreagă populaţia de pe Valea Ierii până în muntele Dobrin. Acest minunat corolar al Munţilor Apuseni înconjură dinspre sud şi est ţinutul propriu

zis al Moţilor, facând serviciul de avangarda a cetăţii, în care s'au zămislit toate acţiunile revoluţionare în scopul de a ajunge la o viaţă mai omenească şi la libertatea naţională dorită de toţi Românii din Ardeal.

Calătorul, care doreşte să intre în regiunea mocaneasca dinspre Alba Iulia, întâlneşte şi pe aici în drumul sau ruine din timpul dominaţiunei romane, precum şi urme de pe vremea revoluţiilor Românilor dela 1784 şi 1848/49, toate viu păstrate în memoria poporului. In acest scop trebue să te hotărăşti a merge calare,

Strâmtoarea Cheia Gălzii, prin care se poate străbate pe drum mai scurt în satele mocăneşti.

călăuzit de un Moţ sau de un Mocan, pe poteci, prin păduri şi pe părae printre stânci, pe unde numai iedera creşte şi numai căprioara şi mititelul cal de munte păşeşte.

Cel dintâiu monument antic istoric, pe care călătorul îl întâlneşte la poalele munţilor spre miază-zi, este *cetatea* de pe teritoriul comunei *Craiva,* la o înălţime de 300 metri şi la care poţi urca pe o cărare îngustă, piezişă şi în mai multe locuri primejdioasă. Cetatea este un fost castru roman. Bătrânii satului spun că Mihai Viteazul 'şi-ar fi adăpostit aici familia când se bătea pentru cucerirea Ardealului.

La *Benic,* în dealul Balăşeştilor, întâlneşti un monument, care arată trecătorului urme rămase din timpul revoluţiei lui Horia (1784). Monumentul e de piatră şi aşezat pe un piedestal pătrat în forma piramidei, are la mijloc o inscripţie în limba ungurească, în care se spune că aici e mormântul lui *Biro Miklos,* omorît de „a plebei ucigaşă mână", în vârstă de 66 ani.

Coborând în Valea Mare, din sus de *Galda,* este *Cheia,* prin care străbaţi în satele mocăneşti. Valea Mare sau Valea Gălzii izvoreşte din muntele Negrileasa de lângă Bucium-Poeni şi pela mijlocul poalelor Muncelului şi Berbecelului, între Poiana şi Piatra Bulzului, apa curge printr'o strâmtoare între două stânci înalte încât nu vezi soarele decât numai când e drept cruce la amiazi. Apa trece printre doui păreţi uriaşi de piatră, în cari şi în stânga şi în dreapta, faţă în faţă, sunt cioplite după toate regulele simetriei nişte ferestre în formă perpendiculară, din sus în jos, la câte o depărtare de câte cinci paşi unele de altele şi de câte două sau trei urme de adânci.

Din sus de *Cheia* se întinde Poiana şi Lunca largă, care la *vâjoiul* (cataracta) Firezereştilor se îmbină cu *Piatra Cetei,* înaltă de 644 metri, care stăpâneşte această trecătoare. Bătrânii spun că săpăturile în păreţi sunt din vremea năvălirilor barbare şi că serviau ca stăvilare pentru-ca la apropierea barbarilor să dea drumul apei ca să-i înece pe toţi.

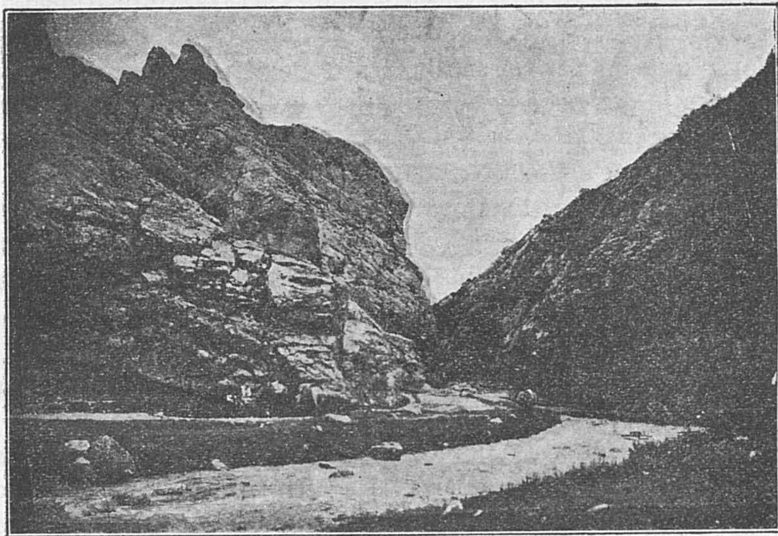
Fostul judecător *Basiliu M. D. Başiota,* în studiul său geologic asupra structurei munţilor metalici din Munţii Apuseni ai Transilvaniei, tipărit la Blaj în 1883, spune că poporul Râmeţenilor în multe rânduri a alungat popoarele barbare năvălitoare, iar preotul Ion Pop Bârlea îi povestea lui Başiotă că pe vremea când umbla el la şcoală în Blaj (anul 1838) şi călătorea dela Mogoş peste Intregalde, se afla pe teritoriul comunei Râmeţi o tablă de marmoră de Ampoiţa, pe care se mai putea citi o inscripţiune cu litere latine şi în limba latină cum-că poporul Râmeţenilor a bătut în anul 569 pe barbarii Gepizi. Mai târziu acea tablă — spune popa Bârlea — a fost dărâmată de mâini străine.

Dar chiar şi în timpul revoluţiei din 1848 dintre Români şi Unguri, aici în acest ţinut s'au refugiat femeile şi copiii Românilor, căci numai aici duşmanul nu cuteza să pătrundă, pentru-că cunoştea din auzite tăria locului şi arta strategică a Mocanului.

Paralel cu Valea Gălzei şi numai printr'un deal despărţite curge

şi Valea Cetei, care împotriva Cheii Galzei trece peste o stânca având forma numărului 8 culcat. In creerii stâncei apa sapă doua bazinuri adânci cât statura unui om şi destul de largi, pentru a se putea scălda în ele mai multe persoane de-odată. Apa cade dela o înălţime respectabilă de mai mulţi stânjeni, formând aşa numitele cataracte sau *scăldători* dela Cetea, pe care, pentru a le admira, vine lumea din depărtare.

In mijlocul colosalelor stânci şi anume *Piatra Cetei, Pleaşa* şi *Tarcăul* este situată *Cheia Râmeţului,* care formează cea mai sălbatecă regiune muntoasă din Ardeal. Prin această vale este proiec-

Altă vedere din Cheia Gălzii

tată să se facă de către guvernul d-lui Brătianu încă din toamna anului 1925, când s'a şi făcut inaugurarea lucrărilor, şoseaua de legătură între Teiuş şi Abrud, care va scurta drumul între aceste localităţi cu 24 kilometri şi va forma cea mai principală arteră de comunicaţie a satelor mocăneşti.

Directorul şcoalei industriale din Zlatna, *Greb,* care a vizitat vara trecută Cheia Râmeţului, mi-a spus că această stâncă, prin care urmează să se taie şoseaua dintre Teiuş şi Abrud, conţine imense blocuri de marmoră de cea mai bună calitate.

Dela Cheia Râmeţului în sus încep adevăratele comune mocăneşti, dintre care vom cita *Intregaldele* cu satele Necrileşti, Valea

Galzei şi Dealul Popeştilor, *Râmeţul* cu satele Pleaşa, Valea Uzii, Valea Inzelului, Brădeşti, Valea Poenii şi Cheia, *Ponorul,* apoi *Mogoşul* cu satele Mămăligani, Micleşti, Bârleşti, Valea Barnei, Cojocani, etc.

Mocanii au multe asemănări cu Moţii, dar au şi deosebiri, mai ales în obiceiuri şi în viaţa de toate zilele chiar.

Mocanii şi chiar Moţii nu cunosc cuvântul *dumneata;* ei întotdeauna folosesc numai cuvântul *tu.* Copiii zic părinţilor *tu* şi *mă* şi tot asemenea sunt intitulaţi şi bătrânii de către cei mai tineri, căci muntenii ei între ei, dela mic şi până la mare, nu se intitulează altfel decât cu *tu.* Faţa cu străinii sau cu cărturarii pantalonari din sat, cari se pretind a fi purtatorii civilizaţiei moderne, precum sunt notarii şi sub-notarii comunali, împinşi de bunul simţ ca să le dea onoarea cuvenită, ei se adresează într'un cuvânt: *tu-dumneata!*

Mocanii, spre deosebire de Moţi, sunt oameni mai deschişi la suflet şi mai sinceri. Este foarte mare asemănare între haina lor alba ca zăpada şi conştiinţa lor cu mai puţine dedesupturi neîncrezătoare decât sufletul pururi îndoelnic al Moţului propriu zis.

Mocanul este mai vioiu la petrecere şi mai puţin crâncen la mânie decât Moţul.

Oameni robuşti, cei mai mulţi înalţi şi bine închegaţi la trup, cu coloarea părului castanie ori blonzi, dar foarte puţini bruni.

Femeile Mocanilor — durere — în ultimul timp se găsesc pe o treaptă inferioară de moralitate. De aici faptul că procentul cel mai mare al bolnavilor venerici se găseşte la Mocani, dintre toţi Românii Munţilor Apuseni.

Găsim sate, în care 70$^0/_0$ din populaţie este infectata de boale venerice. Cu deosebire sifilisul sau *freanţul,* cum îi zice poporul, este colosal de răspândit. Intre aceste comune nenorocite amintim două: Intregalde şi Sălciua de sus şi jos. Pe lângă toate măsurile luate de ştiinţa medicala, boalele venerice şi urmările lor nu au putut fi reduse, astfel încât dacă nu se va porni o întinsă muncă medicală, însoţita de o propaganda sistematică şi serioasă, săvârşită sub scutul statului prin şcoală şi biserică, nu vom putea îndrepta răul acesta biologic, ci va roade tot mai adânc la rădăcina vieţii populaţiei.

Mocanii şi Moţii au mare asemănare în toate manifestările lor de viaţă. Astfel îmbracamintea lor este aproape aceiaşi. Hainele

albe de lână *(cioarecii)* şi pânză, şi-le pregatesc ei înşişi. Gasim în Valea-Ampoiului, ca şi în Mogoş ori în Valea-Arieşului, acelaşi *laibăr* de bumbac, cusut cu „ochiuri" de harnicele soţii ori candidate de mirese pe seama bărbatului. *Colţonii* de lână s'au înlocuit nu de mult cu mijloace de încălţăminte mai „civilizate". Vechea *ţundră* abia se mai zăreşte pe câte un batrân ori fiu al vre-unei familii în care străbunele virtuţi şi obiceiuri nu s'au schimbat înca. *Cojocul* femeilor, cusut de către cojocarii de lux din comuna Bucium, nu se mai vede decât ici-colea. In schimb a

Familia fruntaşe Iosif Bârluţ, din valea Geogelului, cu fiul Vasile, actual preot ortodox în Teiuş.

luat proporţii prea mari *laibărul de lână,* cusut cu „şnur" negru ori roşu, după obiceiul unguresc.

Şerparul, lat de câte 30—40 cm., numit *curaua,* încă a cam dispărut deodata cu generaţia mai veche, deşi această parte a îmbrăcămintei Mocanilor a avut şi are un mare rol sanitar, după însăşi mărturisirea locuitorilor, cari o poartă. Ea fereşte în permanenţă abdomenul bărbatului de frig şi de alte neajunsuri, pe cari munca grea a câmpului este în măsura să le procure corpului omenesc.

Cămăşile, atât de trainic lucrate din cânepă şi bumbac, s'au

cam înlocuit cu „giolgiul" cumpărat dela târgoveţi. Abia se mai zăresc în satele mocăneşti femei cu cămăşi de pânză ţesută, cusute cu „forme" pela „fodori", cari de cari mai măiestrit îmbinate de mintea vecinic creatoare a poporului.

Opregele bătrânelor evlavioase încă au început să dispară. *„Zadiile"* tinerelor fete, ţesute cu „fir", acasă, în „războiul" făcut de lemn de frasin ori fag de către bărbatul casei, se înlocuesc cu cele cumpărate în târg, dar mai puţin trainice şi pitoreşti.

Mocanii mai au două manifestări de viaţă, cari le sunt comune numai lor, dintre locuitorii Munţilor Apuseni, şi prin cari se deosebesc fundamental de Moţi.

Felul construcţiei caselor, grajdurilor şi ocupaţia lor economică, care este exclusiv *creşterea vitelor.*

Toţi Mocanii îşi construesc casele după un tip deosebit. Casa se face din lemn. In trecut acest „lemn de casă" era de fag, ori de brad. Azi fagul este abandonat aproape complect şi înlocuit cu bârnele de brad fasonate. Casele mai înainte se acopereau numai cu pae, azi găsim şi acoperişe de „şindilă", în unele cazuri „ţiglă".

Nu lipseşte dela casa ţăranului mocan *„târnaţul"* (coridorul) cu „şoşi", apoi *„tinda casei"* cu „camniţa", unde se face şi păstrează focul vestalelor romane după obiceiul — desigur — moştenit dela străbunii noştri. Pentru vite şi nutreţ, Mocanii au edificii de lemn, făcute pe câmp în mijlocul „mirişteì", ori a „râtului" din „faţă" sau din „doştină".

Deşi edificiile lor gospodăreşti lasă mult de dorit, totuşi nu se poate contesta că sunt astfel construite încât feresc foarte bine vitele de ger şi de vânturile cu zăpadă ale iernii, de cele mai multe ori neîndurătoare.

Ocupaţia principală ca ram de agricultură a Mocanilor este *economia vitelor* şi *oieritul.*

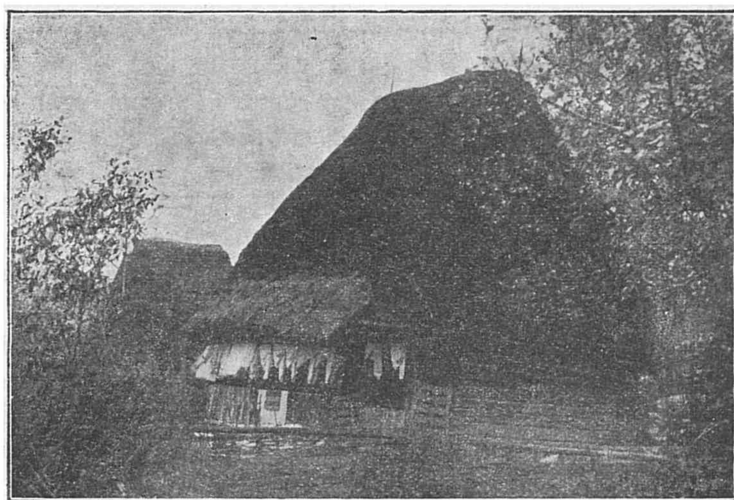
Inainte cu câteva decenii, vitele Mocanilor aveau foarte mare asemănare cu cele ale locuitorilor de munte din Muntenia. Ţineau nişte vite mici, sure şi cenuşii. Azi rasa vitelor ce posed este incontestabil superioară.

Locuitorilor din Munţii Apuseni — deci şi Mocanilor — li s'a impus prin lege cumpărarea de către comune a vitelor de prasilă de rasa Pinzgau sau „şvaiţere", cum îi place poporului să le numească.

La început poporul a privit cu ochi răi aceste dispoziţii şi

inovaţiuni ale organelor de stat, dar nu peste mult realitatea îi convinse în deajuns de foloasele, pe cari în primul loc proprietarii de vite le trag dupa munca lor, daca duc la vestitele târguri din Câmpeni, Aiud, Alba-Iulia, Teiuş, boi de rasă şi vaci cautate pentru rezistenţa şi laptele lor. Nu sunt nici douăzeci de ani decând în „târgurile de ţară" amintite aveau mare căutare boii Mocanilor în ochii comercianţilor de vite din Viena, Praga, Berlin etc. Se platea ţăranului pentru câte o păreche de boi câte 600—900 lei *aur*.

Oieritul formează pentru viaţa Mocanilor o ramură principală

Veche casă preoţească din comuna Valea Geogelului.

de economie, dar care, în contrast cu obiceiul populaţiei din jurul Sibiului (aşa numiţii *mărgineni),* este condusa nu de bărbaţi, ci de femei. Astfel că oile Mocanilor, iarnă cu vară, dar mai ales vara, sunt îngrijite numai de femei.

In luna Maiu sătenii pleacă din sat la „munte". Aci aduce bărbatul aşa numitul „staul" al oilor şi se începe pe timp de 2—3 luni viaţa „de colibă" a celor încredinţaţi cu grija şi păstorirea vitelor. Un mare neajuns au ţăranii acestui ţinut, că nu ştiu să-şi pregătească produsele laptelui de oaie într'un mod mai raţional. Ei şi azi se mărginesc tot la sistemul vechiu şi primitiv al extragerii brânzei şi untului din laptele de oaie, producând o brânză de calitate inferioară, imposibil de consumat.

In schimb, ştiu să pregatească din lâna oilor ţoale vestite şi foarte căutate pe pieţele oraşelor din apropiere.

Unele comune au întinse păşuni de oi, păşuni de munte, cari înlesnesc foarte mult cultura oieritului, de altfel rentabilă ocupaţie şi foarte uşoară.

Mocanii din Valea Ierii se mai ocupă şi cu industria lemnului, dar în deosebire de Moţi, fac numai comerciu cu lemn de brad de construcţie, fără a pregăti şi „vase", „doniţi", „ciubare" şi „cercuri".

In câmpul larg al manifestărilor sufleteşti, Mocanii au aproape aceleaşi obiceiuri. Astfel la nuntă găsim pe „vornicul ospăţului", cel cu „plosca" totdeauna plina cu vin, darnic şi vorbăreţ.

La „darea cinstei miresei" acest vătav de nunta rosteşte în versuri improvizate, după loc şi împrejurări, urarile de bine la adresa fericirii mirilor, mulţumind cu câte-o glumă sarcastică *„boierilor mari şi mici"*, cari le-au onorat casa şi „cinstit nunta". „Nunii mari", adică naşii, sunt conducătorii morali ai „ospăţului", ei se 'nţeleg cu stăpânul casei şi cu vornicul despre întreagă desfăşurarea nuntei, astfel ca tinerii nou căsătoriţi să-se aleagă cu câte ceva la începutul drumului nou de viaţă casnică pe care apuca. „Stegariul", în mâna cu un bradişor frumos împodobit cu „prime" şi „chischineie" (naframe), de cari s'a folosit mireasa ca fată, este sufletul veseliei dela nunta. Când, spre spartul nuntei, desface stegariul acest steag şi-'l transforma în furcă de tors, punându-se să înveţe mireasa a toarce, se face haz şi veselie fără pareche pe contul miresei. Cine poate fura furca — îndeobşte vre-unul dintre foştii peţitori ai „fetei" — se 'nvredniceşte de mare cinste.

Populaţia Mocanilor cât priveşte manifestările ei de viaţa religioasa este distincta de veritabilii Moţi. Sentimentul şi virtutea milosteniei creştine ia proporţii foarte mişcătoare la marile praznice, cu deosebire la sărbatorile Paştelor.

Fruntaşii comunelor bisericeşti, în covârşitoare parte de legea ortodoxă a răsăritului, în una din zilele sărbatorilor de Paşti — cu deosebire „paşterii", cari au pregătit din bunul lor cele trebuincioase prăznuirii, — servesc o masă comună celor săraci şi lipsiţi de bucuriile pământeşti ale muritorilor.

Această „masă" se 'ncepe cu un mic serviciu divin, săvârşit

de preotul bisericei în amintirea şi pentru odihna sufletului răposaţilor „din neamul fiecaruia dintre noi".

Este deosebi de impresionant momentul când luminiţele de ceară adunate de „crâznicul" bisericei într'un manunchiu se aprind şi făcându-se „ridicarea paosului", preotul cânta urmat de toţi cântăreţii cântarea: „Ziua Invierii popoarelor să ne luminăm!" şi irmosul „Luminează-te, lumineaza-te, noule Ierusalime", iar populaţia, în simbolul participarii comune la aducerea acestui „prinos", aşeaza mâna dreaptă unul pe umarul celuilalt, deoarece

O numeroasă familie mocănească din Valea Geogelului.

nu pot ajunge cu toţii sa atinga şi să ţina cu mâna proprie simbolul material al obiectivului slujbei.

In zilele frumoase de primăvară aspectul acestui obiceiu practicat de Mocani, îndeobşte în faţa bisericei, lasa urme adânci în sufletele tuturora: şi a celor ce dau „prinosul", cât şi în al celor ce'l primesc şi se înfruptă dintr'însul.

Fixând aceste consideraţiuni generale asupra Mocanilor, trebue să stabilim adevărul că aceasta populaţiune intra cu totul în problema cea mare a Moţilor, care reclamă o grabnică rezolvare în toate punctele cardinale şi specifice vieţii Românilor din Munţii Apuseni. Mocanii fac parte din teritoriul geografic al Munţilor Apuseni, au luat parte la toate mişcările trecutului şi

trăesc în imprejurarile unei vieţi identice cu a Moţilor, caci sunt legaţi de acelaş pământ, pe care îl stapânesc din cele mai vechi timpuri.

Unitatea teritoriului a facut să existe totdeauna o unitate şi în viaţa Românilor din Munţii Apuseni, căci s'au desvoltat cu toate manifestările şi condiţiile lor de viaţă în aceiaşi tradiţie, sub aceleaşi influenţe şi astfel şi-au imprimat nenumărate note comune, cari în complexul lor constitue personalitatea Românului neşovaelnic în trecutul lui glorios, ca şi în viitorul ce-l aşteaptă.

Năzuinţele şi revendicările pentru o viaţa mai buna ale populaţiei mocăneşti cad deci în aceiaşi categorie şi nu ne îndoim că vor fi satisfacute de guvernul marelui patriot d. *Ion I. C. Brătianu* cu dragostea şi conştiinţa datoriei, care formeaza tezaurul sufletesc al acestui mare barbat al neamului românesc.

CAPITOLUL XXVI.

CRIŞENII DIN ŢINUTUL ZARANDULUI

Abrudenii şi Câmpenarii numesc pe fraţii lor dela vest *Crişeni*. *„Sar Crişenii, n'aveţi teamă!* — a fost cuvântul de îmbărbătare al Moţilor în toate momentele grele.

Ei sunt despărţiţi de Moţii propriu zişi de culmile munţilor *Găina* (1486 m.), *Dragu-Bradu* (1102 m.) şi *Vulcan* (1200 m.).

Satele lor sunt resfirate pe valea Crişului alb şi afluenţii săi până sus pe culmi, până la isvoarele acestui râu, la muntele Dragu-Brad.

Legătura cu Abrudul şi Câmpenii o face şoseaua naţională, ce trece pe la Buceş, pe sub muntele Vulcan.

De valea Murăşului îi desparte şirul munţilor Zarandului *(Drocia-Highiş)*, cu vârful cel mai înalt *Caraciu* (750 m.), şi care la sud, pe la Dealul mare[1]), se împreună cu munţii metalici, bogaţi de aur: *Musariu* (620 m.), *Dealul fetii* (696 m), *Barza* (764 m.), *Muncelul* (773 m.), *Cireşata* (741 m.), *Măceşata* (710 m.), *Coastea mare* (690 m.), şi pe la sud-est prin muntele *Fericeaua* (1164 m.) şi *Dealu-Ungurului* (950 m.), cu munţii Abrudului.

Astfel Crişenii au fost îngrădiţi ca într'o cetate de munţii lor, cari şi pe Criş în jos, spre Arad, se apropie în multe locuri de malurile apei, de par-că stau s'o oprească şi abia dela Gurahonţ în jos, spre Buteni, încep a se mai resfira.

Şoseaua naţională dela Deva, ce intră în valea Crişului pela Dealu-mare, leagă regiunea aceasta frumoasă cu alta mai mică,— tot un fel de cetate naturală: *Ţara Băiţii,* — cu touul vre-o 8

1) A nu se confunda cu *Dealul mare* delângă Abrud, care desparte comuna Bucium de comuna Valea Dosului.

comune, înconjurate de munţii *Muncelul, Cireşata* sau *Cireşul, Măceşata, Coastea-mare, Duba, Setraş* şi *Stogul,* toţi munţi auriferi, cu mine odinioară vestite la *Căinel, Draica, Trestia, Măgura, Băiţa, Crăciuneşti* şi *Topliţa.*

Intreg acest ţinut a format până la anul 1876 judeţul *Zarandului* cu sediul în orăşelul *Baia-de-Criş.*

Centrele Zarandului. — Pe şoseaua naţională dela Abrud spre valea Crişului ajungem mai întâi în târguşorul *Criştior,* vechiu centru şi aşezare a unor familii nobilitare: *Balya, Kristyori* etc., a caror origine se presupune a fi românească.

Se cunosc unele documente vechi, în care se aminteşte de un voivodat român, de pe vremea ocupării maghiare, în frunte cu un anumit *Boalia,* alias *Boar.* Proprietăţile rurale ale acestor familii toate au ajuns în mânile sătenilor români, chiar şi descendenţii lor s'au dus, ori s'au stins fără urmaşi. Biserica ungurească rom. cat. din Criştior e în ruină dela a. 1848, iar cea reformata a bia număra 80 credincioşi, fară preot.

Biserica ortodoxa are 1400 de credincioşi. Cu ocaziunea unei reparari recente a zidirei, s'a descoperit pe ea o pictură veche şi inscripţii slavone, încă nedescifrate. După un document amintit de *A. Densuşanu,* clădirea aceasta ar fi datând dela anul 1411. Profesorul *Dr. S. Dragomir* susţine că bisericile ortodoxe din *Criştior, Valea-Bradului* şi *Ribiţa* din Zarand sunt cele mai vechi biserici din Ardeal.

Pe teritoriul comunei Criştior e situată colonia societăţii *Mica,* care exploatează minele de aur din apropiere, dela *Valea-Arsului, Valea-Morii, Gura Barzii* şi *Musariu.* In fiecare Duminecă se ţin târguri, la care sătenii de pe văile ce se adună aci *(Bucureşti, Şesuri, Curechiu, Rovine, Zdrapţi)* îşi vând bine produsele lor funcţionarilor dela mine.

La marginea de jos, pe malul drept al Crişului, în faţă cu Gura-Vaii dela Barza, sunt aşa numitele *şteampuri* ale societăţii *Mica,* o impozantă fabrică de ales aurul, care atrage atenţiunea vizitatorului încă din departare, dela 4—5 km, prin coşul său înalt de 70 m. şi 2.5 m. lărgime la gura din vărf şi prin sgomotul infernal, ce-l fac şteampurile propriu zise [1]). Signalele acestor uzine sunt auzite pe o rază de 50 km. împrejur.

1) Vezi: *Băile de aur dela Brad,* de Dr. T. Suciu, în anuarul 38 al Gimnaziului din Brad.

La 10 km. pe Criş în jos dela Criştior este orăşelul *Brad.* Situat la întâlnirea şoselelor naţionale, ce vin dela Abrud şi dela Deva şi formează şoseaua naţională de pe valea Crişului, această localitate a fost din vremuri vechi un viu centru comercial.

Târgurile sale săptămânale de vite au fost totdeauna mai frecventate, decât ale unor oraşe mai mari din jur, ca Deva, Orăştie, Abrud. Din gara Brad se expediază toamna câte 50 vagoane ţuică, 30 vagoane nuci, 10 vagoane mere.

In Brad prosperează un puternic institut financiar românesc: „*Crişana*".

Moţii de pe Arieş plasează o mare parte din minunatul lemn de construcţie, dela Albac şi Bistra, pe piaţa Bradului. Tot pe aci, prin gara Brad, se aprovizionează cu făină o mare parte a Moţilor din jurul Abrudului.

Sediul direcţiunei societăţii *Mica,* care exploatează minele de aur dela *Ruda, Musariu, Valea Morii* şi cele de cărbuni dela *Ţebea,* este la Brad.

Instituţii culturale sunt: *a)* liceul *Avram-Iancu,* având 275 elevi, cu 11 clase; *b)* o şcoală secundară de fete grad. I.; *c)* o şcoală primară cu 7 învăţători şi o şcoala de ucenici.

Tipuri de Moţi-Crişeni: Lazar Pârva, fost senator în primul Parlament al României Mari, şi soţia sa Măriuţa, din Brad.

Soc. *Mica* are în Brad un minunat muzeu de antichitaţi miniere şi de mineralogie minieră. Se poate vedea o roată, cu care Romanii scoteau apa din mine, un ştiarţ de lut de pe vremea Romanilor şi multe exemplare rare de „ştufe", adică minereu cu aur cristalizat sau liber.

In Brad se află: judecătorie mixtă, pretura plăşei Brad, două oficii notariale, sediul protopopiatului Zarand şi 4 biserici.

Numărul locuitorilor este de 4000, din cari Români 3200, toţi ortodoxi.

Centrul oraşului Brad, adică piaţa, este tocmai la vărsarea văii apei Luncoiului în Criş, deci cam expus inundaţiunilor. Are însă minunat teren de desvoltare pe şesul din jurul liceului.

Cea mai mare parte a pământurilor din hotarul comunei Brad a aparţinut până de curând unor familii nemeşeşti *(Brady, Porsch* ş. a.). Astăzi însă au trecut toate în mâna Românilor.

La alţi 10 km. de Brad, pe şoseaua naţională, întâlnim orăşelul *Baia-de-Criş,* reşedinţa veche a judeţului Zarand şi cuibul trufaşilor magnaţi din acest ţinut: *Ribiczey, Veres* ş. a. Astăzi şi aceste proprietăţi s'au irosit, iar urmaşii stăpânilor de odinioară s'au stins aproape cu totul.

In Baia-de-Criş e judecătorie mixtă, perceptorat de dare, pretura plasei *Avram-Iancu,* ocolul silvic, şcoală primară cu 3 învăţători şi mai nou înfiinţată o şcoală de arte şi meserii.

Aici a murit la 1872 „Craiul munţilor", *Avram-Iancu.*

Cei dintâi, după scuturarea lanţurilor ungureşti, Românii din Baia-de-Criş s'au grăbit să ridice pe o piaţă a lor bustul lui Avram Iancu. Deşi nu e un monument de o valoare artistică deosebită, totuşi e un semn vădit de însufleţire şi jertfă curată din partea unor bieţi Românaşi, asupriţi atâta vreme.

Şoşeaua naţională pe Criş în jos, spre Arad, mai duce prin orăşelele *Hălmagiu* şi *Gura-honţ,* din vechiul Zarand. Centre cu oficii administrative şi judecătoreşti, cu târguri de săptămână şi cu magazii pentru satisfacerea nevoilor poporaţiunei de pe dealurile şi văile dinprejur. In Gura-honţ se află o fabrică de ciment de bună calitate.

Intre Baia-de-Criş şi Hălmagiu se află izvoarele cu apă caldă sulfuroasă, dela *Vaţa,* de un efect miraculos contra reumatismului.

Din trecutul Zarandenilor. — Ori cât de păduroasă ar părea regiunea Zarandului, ea a fost locuită din timpuri preistorice. In comuna *Curechiu,*—dosită adânc între munţii *Măgura, Coasteamare, Ursa, Duba, Leordişul, Dealu-Boului* şi *Curiţelul* — la a. 1908, după un puhoiu îngrozitor, s'a găsit un buzdugan, admirabil lustruit, datând din epoca neolitică.

Herodot scrie că *Darius Hitaspes* s'a luptat la a. 513 a. Chr. contra *Sciţilor* şi că în valea râului *Maris* (Murăş) a dat peste neamul *Agathirşilor,* cari aveau grele podoabe de aur [1]).

---

1) Vezi: *Dr. T. Suciu, Băile de aur.*

Evident, acest aur n'a putut fi decât din minele dela Băiţa, dela Brad, Dealu-Ungurului şi dela Zlatna şi Abrud, singurele mine exploatate din antichitate. Aceşti Agatirşi au fost protopărinţii Dacilor.

Faima despre comorile ascunse în Munţii Apuseni ai Daciei a

Moţ de pe Valea Geoagiului (de jos): Urşica Petru din Almăşel.

fost motivul principal la cucerirea şi colonizarea acestei provincii din partea Romanilor.

'Aurul în vremile străvechi având o valoare cu mult mai mare decât azi, este natural ca principalul ram de câştig al locuitorilor din Zarand să fi fost pe atunci mineritul sau *băieşitul,* cum i-se zice pe aici.

La *Caraciu,* la *Ruda,* în munţii *Fericeaua* şi *Dealu-Ungurului* se văd bine şi astăzi urmele vechilor *spălătorii de aur,* cari se cred a fi dinainte de epoca romană. Pe coasta muntelui, aproape de câte un isvor, s'a săpat câte un lac mare, dela care un „iaz" (canal), uneori până la 2 km., ducea apa la locul unde se afla peatra cu aur. Aceasta, pisată mărunt, se aşeza pe un plan înclinat, captuşit cu *ciorec* (stofă aspra de lână) şi numit *herchiu* şi se conducea peste ea apa din lac. Din când în când „cioarecul" se scutură de aurul rămas pe el într'un vas cu apă, din care urmeaza alegerea cu *şaitrocul,* asemanatoare încâtva cu cernerea grâului.

Cu astfel de spălaturi au mâncat cei batrâni o mare parte din muntele *Caraciu* şi *Fericeaua,* mai ales în partea numită *Corabie.*

La începutul cucerirei romane coloniştii vor fi luat dela baştinaşii de aici modul de a extrage aurul. Epuizându-se repede aurul dela suprafaţa, au fost nevoiţi sa se coboare în măruntaele pământului. Având braţe suficiente în sclavii şi prizonierii lor de răsboiu, au lucrat (mânat) acele galerii minunate în minele dela *Caraciu,* dela *Ruda, Băiţa, Fericea* şi *Dealu-Ungurului,* apoi dela *Stănija, Techereu* şi *Poiana,* cari sunt o dovadă mai mult de grandoarea geniului roman. Pereţii şi tavanul acestor galerii sunt ciopliţi în daltă pe toată întinderea lor. Unele sunt de 1,70 m. înalte şi 1,50 m. largi. In unele se află spaţiuri largi cu scobituri în pereţi în formă de bănci, care serveau ca locuri de popas.

In minele dela *Ruda-Zdraholţ* s'a aflat un mojer (piuliţa) cu inscripţie latina. In *Dealu-Ungurului* s'au aflat caramizi de pe vremea romana. In altarul bisericei ort. din Poiana (plasa Geoagiu) se află o peatra, servind drept masă, adusă din muntele Fericeaua dela mine, cu urme de scrisoare latină pe ea. Unelte vechi romane, din bârne de brad, — esenţă azi cu totul dispărută din aceşti munţi, — se scot şi astăzi din minele: *Baia-acră, Baia-roşie, Zapodia, Maliţa* şi altele din munţii Fericea şi Dealu-Ungurului. In aceste locaşuri subpământene s'a dat şi peste lanţuri la un loc cu oase omeneşti.

Se ştie ca Romanii, mulţumită spiritului lor organizator, care îi caracteriza, au întemeiat în *Dacia-Felix* o administraţie speciala miniera. In fruntea acesteia sta un *Procurator aurariarum,* cu reşedinţa în *Ampelum* (Zlatna de azi). Acesta da concesiunile

de minerit, supraveghia lucrările minelor şi incasa veniturile cuvenite statului dela mine. Mai târziu înmulţindu-se agendele, s'a înfiinţat un post de *subprocurator* în Baia-de-Criş.

După retragerea legiunilor romane, pe timpul invaziunilor bar-

Minier dela Dealul Ungurului: Simeon Duma din Almaşul mare (Plasa Geoagiului).

bare în Dacia, negreşit lucrarea minelor de aur s'a redus simţitor.

Având însa în vedere lăcomia omului din toate timpurile după aur, nu se poate admite ca Românii în tot timpul evului mediu sa nu fi continuat lucrările. Scriitorul *T. Weiss* în lucrarea sa

„Der Bergbau in den siebenbürgischen Landestheilen“ (1891) scrie, că deşi Romanii au avut multe braţe de muncă, ei nu cunoşteau alt chip de-a crepa stânca decât acela de a face foc sub ea şi când era bine înfierbântată aruncau pe ea oţet, după care urma lucrarea cu ciocanul. In chipul acesta, în timpul scurt de 150 ani, cât au ţinut legiunile în Dacia, a fost imposibil să sape toate galeriile şi toate „mâncăturile“ sub-pământene, aflate în evul nou. Acestea au trebuit să fie făcute de omul evului mediu, care n'a putut fi altul decât „băieşul“ român din Zarand sau din munţii Abrudului. Graţie acestei îndeletniciri a sa multimilenară, băieşul român de azi cunoaşte piatra bună (vâna) la prima vedere, iar locul cu aur îl presimte instinctiv. I-l arată *Vâlva băii.* Alte-ori îl visează, aţipind lângă oala cu „păzitură“. De unde ar fi avut atâta răbdare şi pricepere pentru a răscoli atâta pamânt diferitele neamuri de barbari, cari s'au scurs peste plaiurile Daciei după retragerea împăratului Aurelian?

Dupa tradiţie, la venirea Ungurilor în Dacia, în comuna *Crişţior* era un *cneaz,* cu numele *Balia,* care administra ţinuţul acesta.

Despre continuitatea Românilor aici, ca vechi minieri, grăieşte şi faptul că Români singuratici de pe aici şi chiar sate întregi, cum sunt cei din *Ţebea, Caraciu* şi altele n'au fost iobagi, ci simpli *băieşi* (minieri). Grăieşte împrejurarea, că mai toate minele au fost de veacuri proprietatea singuraticilor săteni. Grăieşte în fine stăruinţa Românilor pe aceste văi şi dealuri, curaţi în obiceiuri străvechi şi graiu şi neamestecaţi cu nici un suflet de altă naţie.

In vremea feudalismului iobagii zărăndeni au fost din cei mai dârzi, făcând diferite răscoale. Cea mai crâncenă a fost cea dela 1784. După întoarcerea lui *Horia* dela Viena, el a trimis pe *Crişan,* omul său de încredere, la Brad, unde la târgul de săptămâna, ce se ţinea atunci pe malul Crişului, a chemat pe ţăranii fruntaşi sub podul de peste Criş şi le-a arătat iobagilor zărăndeni *„pecetia împărătească“* adusă de *Horia* şi i-a convocat la o consfătuire în biserica din *Mesteacăn.* De aici s'a purces crâncenul răsboiu civil, în care au fost exterminate multe familii „nemeşeşti“ din Zarand şi din celelalte judeţe din jur.

Crişan, al doilea conducător al răsculaţilor, a fost din comuna *Vaca,* de pe malul drept al Crişului. Numele său adevărat

n'a fost Crişan, ci *Marcu Giurgiu,* dar Moţii de pe Arieş l-au botezat după numele râului şi de atunci toţi zărăndenii pentru Moţi sunt Crişeni.

Despre tragedia acestor martiri vom vorbi mai pe larg în ca-

Moţi dela poalele muntelui Fericeaua: Aron Crişan şi soţia sa Zamfira, din comuna Poiana (plasa Geoagiului).

pitolele ce urmează. Aci putem spune că sângele lor n'a curs în zadar.

In rasturnările din anul 1848, comitetul naţional a numit de *prefect* al zărăndenilor pe tânărul şi entuziastul avocat din Abrud, *Ioan Buteanu,* un stâlp al tinerilor din comitetul naţional.

El avea să organizeze o legiune în Zarand şi să încheie cordonul lui Iancu pe Criş.

Cum însă în *Brad, Baia-de-Criş* şi *Ribiţa* se aflau câteva familii nobile maghiare puternice, din cari se recrutaseră toţi prefecţii feudali ai Zarandului, problema lui Buteanu n'a fost uşoară. Prefecţii unguri, având la îndemână şoselele bune: *Brad—Deva* şi *Brad—Arad,* puteau ţine uşor legatura cu armatele maghiare de pe valea Murăşului. O rezistenţa la satul *Târnava,* lângă Vaţa, a Crişenilor, înarmaţi numai cu lănci, a fost repede înecata în sânge de trupele lui *Hatvany.*

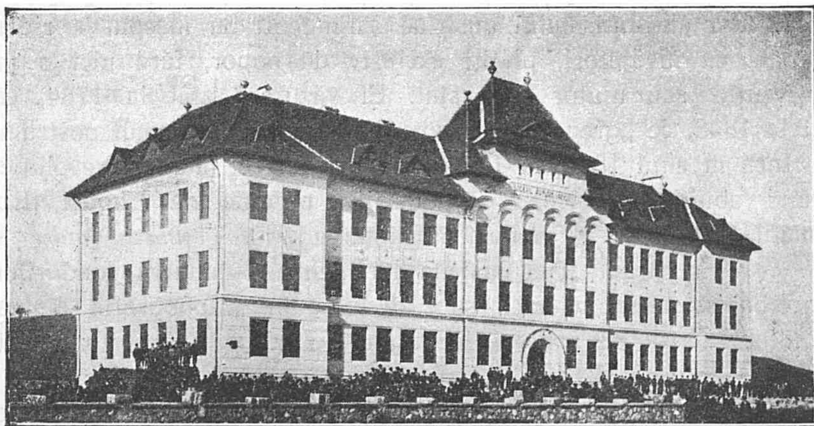
Tot ce s'a putut face în Zarand au fost luptele de guerila, având ca prim scop să facă nesigură comunicaţia pe cele două şosele. Doi tribuni şi-au luat asupra lor această sarcină, amândoi preoţi. Unul *Ioan Laslo,* din *Peştera,* având să apere pasul Dealu-mare în şoseaua spre Deva, celalalt *Simion Groza* din *Rovine,* „tribunul celor 7 sate zarandene", — cum îl numeşte *G. Bariţiu* (în *Istoria Transilvaniei),* având paza şoselei Brad—Abrud.

Amândoi s'au achitat în mod stralucit de însărcinarea primită. Dela *popa Laslo* se păstrează în muzeul *„Astrei"* din Sibiu o adresă de mulţumită a lui Iancu, iar *Simion Groza* a fost acela, care cu Crişenii săi a dat loviturile decisive atât lui *Hatvany,* cât si lui *Kemény,* în toate luptele purtate de Iancu. El a taiat la *Buceş* calea acestor comandanţi, închizându-i în Abrud şi luându-le a doua-zi toate proviziile şi tot el a format pe muntele *Ştiurţul* din Abrud aripa dreaptă, care s'a încăerat piept la piept cu Ungurii în cele trei lupte crâncene, date de Iancu. Acesta l'a lăudat în diferite rânduri şi l'a numit *eroul dela Ştiurţ.* Crişenele şi Crişenii lui Simion Groza au risipit în satul *Dupăpiatră* şi ultimele resturi din armata lui *Hatvany,* încât însuşi acest nenorocit „erou" maghiar scrie: *„Când am sosit la Brad, din întreg corpul ofiţeresc n'am mai rămas decât eu şi încă trei ofiţeri....."* [1]).

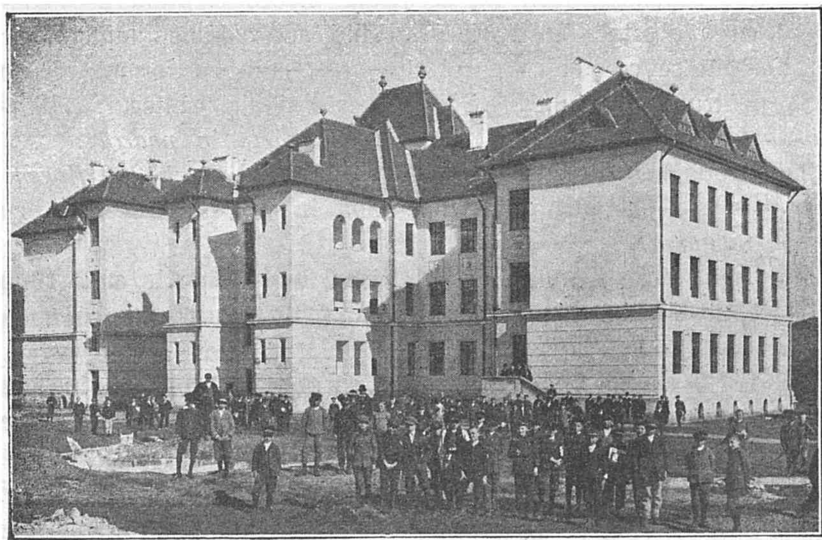
Simion Groza, care, până la moarte, umbla în portul vechiu românesc din Rovine, decâte-ori apărea în public, purta un ban de aur dela „împăratul" (decoraţie dela comandantul armatei ruseşti) pe frumosul său peptar alb.

1) Dr. S. Dragomir: *Avram Iancu* p. 95.

A păstorit cu vrednicie turma sa 51 ani (1834—1885). La centenarul naşterei lui Avram Iancu (August 1924) comitetul Crişenilor din Brad pentru serbări a adus atât osemintele lui

Liceul „Avram Iancu" din Brad: Vederea din faţă.

Liceul „Avram Iancu" din Brad: Vederea din curte.

Groza, cât şi ale lui *Buteanu,* (care, se ştie, a fost prins mişeleşte la Abrud de Hatvany şi de trădătorul *Dragoş* şi ucis tot astfel la Iosaşi de resturile fugare ale acestui „erou ma-

ghiar"), deodată cu ale eroilor din Carpaţi, şi aşezate unul de-a dreapta, altul de-a stânga intrării lângă mormântul lui Avram Iancu din cimitirul bisericei ortodoxe dela *Ţebea,* — drept străjeri pe vecinicie ai marelui lor comandant.

In era absolutismului austriac zărăndenii au început a ridica şcoale cu învăţători, plătiţi exclusiv de popor, fără nici o intervenţie sau ajutor dela stat. Ei văzuseră atât la 1784, cât şi la 1848, ce „greu e fără oameni cu carte din neamul nostru..."

Incă în anul 1860, la 11 ani după focul cel mare al revoluţiei, când abia îşi refăcură gospodăriile, prădate de Unguri, Românii zărăndeni au hotărît înfiiinţarea *unui gimnaziu mare cu 8 clase* în Brad. Sbuciumările lor pentru adunarea fondurilor, aprobarea statutului etc., sunt descrise în „Monografia gimnaziului", scrisă cu prilejul jubileului de 50 ani, de actualul director, *dr. Ioan Radu* (Orăştie 1920. Tip. „Libertatea").

. Gimnaziul s'a deschis la 1869 ca şcoală confesională ortodoxă şi s'a susţinut timp de 50 ani numai din fondurile date de cele 92 comune zarandene [2]).

Pe tot cuprinsul ţării nu se poate invoca o pildă asemănătoare cu a acestor Moţi-Crişeni. Fiind aci regiunea minelor de aur, sa nu se creadă că aurul din vre-o mină a format vre-un fond pentru gimnaziu. Nu. Se potriveşte şi aici cântecul: *„Munţii noştrii aur poartă, noi cerşim din poartă 'n poartă".*

Din truda lor, din inima lor, au scos fondul de *58,200 floreni,* din care s'a susţinut gimnaziul până la unirea Ardealului cu patria mamă.

Mai mult. Aceşti urmaşi ai lui Crişan, încă de pe la anul 1900 au început să adune ban cu ban să facă un fond pentru o nouă clădire de liceu.

La 1914, având 200.000 coroane spre acest scop, au început clădirea cea nouă, astăzi gata, un adevărat monument, — *aere perennius,* — de jertfă pe altarul culturei româneşti. Puţine licee din România se pot mândri cu o clădire asemănătoare, — poate nici unul cu una atât de luminoasă, de igienică şi într'o poziţie atât de frumoasă şi plină de cele mai frumoase amintiri. O cladire grandioasă aparte cu sală de gimnastică, tot odată sală festivă, cu scenă, galerie, apartament pentru duşuri, garde-

2) Vezi: *Memorandul Zarandenilor pentru reinfiinţarea jud. Zarand,* Arad 1921. Tipografia diecezană.

robă, etc., complectează liceul. Deasemenea locuinţa directorului se va construi ca pavilion separat.

Construcţia acestor clădiri, începută în anul 1914, s'a isbit dela început de greutăţile răsboiului: chemarea sub arme a personalului, scumpirea materialelor şi neregula în transporturi până-ce în Septembrie 1916, când inginerul *Duşoiu,* conducătorul lucrărilor, luate în întreprindere de firma *Duşoiu* şi *Leuca,* având cetăţenia României, a fost internat, iar lucrarea a încetat cu totul.

Zidirea abia ajunsese sub acoperiş. Atât firma antreprenora, cât şi fondul au suferit pagube mari. Cu atât mai mare însă a fost bucuria Crişenilor, când la anul 1921 au putut să ia din

Vechea clădire a gimnaziului român din Brad, care azi serveşte ca internat al liceului „Avram Iancu".

nou firul construcţiilor, caci acum îşi vedeau realizat visul, pentru care stramoşii lor îşi varsase sângele la *Mesteacăn,* la *Târnava,* la *Buceş,* la *Cerniţa* şi la *Ştiurţul* din Abrud. Acum erau siguri că gimnaziul lor, în care timp de peste 50 de ani se instruiseră toţi intelectualii din Munţii-Apuseni, va deveni în scurt timp liceu.

Lucrările, din lipsa de fonduri, au mers încet şi greu. Nu sunt deplin terminate nici astăzi. Totuşi în anul 1921 şcoala s'a mutat în clădirea cea nouă şi în anul şcolar 1922—23 s'a dat primul examen de bacalaureat. Vechiul gimnaziu de astăzi s'a schimbat în liceul *Avram-Iancu* din Brad, — o adevarata mândrie nu numai a Crişenilor, ci a oricărui Român. Ca o dovadă de energia şi însufleţirea acumulată în aceşti urmaşi ai lui

Crişan, amintim că toate fondurile, primite de ei dela stat pentru construcţia liceului, dela 1918 până astăzi, fac 1.650.000 lei: din vânzarea de pământuri şi case au încasat lei 465.000, dela banca Marmorosch, Blanc & Co. în anul 1921 un dar de 200.000 lei, dela „Familia Luptătorilor" 250.000 lei [1]), în total lei 2.565.000.

Cu suma aceasta au terminat clădirea principală, care era gata numai de roşu în 1916, abia pusă sub acoperiş; au ridicat pavilionul salei de gimnastică (numai sub acoperiş) şi în anul 1927 au făcut şase sute metri de zid împrejmuitor, urmând ca pe viitor să se aşeze pe el îngrădirea de sârmă. Tot din banii aceştia s'a făcut o reparare radicală a vechei zidiri (acoperiş, adaptari, etc.), făcându-se proprie pentru un internat al liceului.

Dacă adăogăm la aceasta fondul de 200.000 coroane, plasat în ea dela 1914 până la 1916 şi 4.000 cor. preţul terenului de 4 jugăre cumpărat în anul 1913 dela banca *Crişana* (mai bine zis dăruit de *Crişana)* în valuta de azi (de 30 ori): 6.120.000 lei, avem total 8.685.000 lei, cât a costat liceul, care, dupa o evaluare cât mai scăzută, valorează azi 20.000.000 lei.

In greutăţile excepţionale de construcţie din anii de după războiu, aceasta numai aşa a fost posibil că comitetul şcolar a lucrat în regie proprie, supraveghiând pas cu pas fiecare cărămidă.

Sufletul acestei acţiuni a fost directorul liceului *dr. I. Radu*, profesor la gimnaziul din Brad încă din anul 1891, însuşi un Crişan din ţara Băiţii şi fost elev al gimnaziului dela a. 1877 din şcoala primară pregătitoare, anexată gimnaziului.

Paralel cu deschiderea gimnaziului, Zărandenii au deschis şi şcoale primare centrale, în comunele principale, iar mai târziu în fiecare comună.

Toate aceste erau şcoale confesionale, susţinute numai de Români, cari aici sunt toţi ortodoxi. Abia târziu s'au mai putut obţine unele ajutoare şi dela stat.

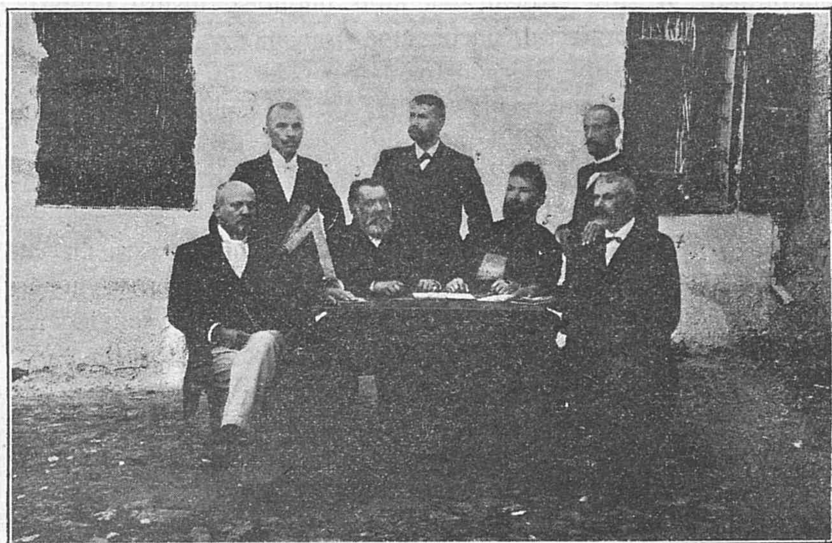
Din viaţa politică a Crişenilor, după 1860. — In primăvara

1) Multe din ajutoare au fost date prin mijlocirea neuitatului Al. Constantinescu, fost ministru şi senator ales la Brad, care a înfiinţat şi internatul liceului. Un preţios concurs a avut liceul *Avram Iancu* din Brad şi din partea autorului acestui volum, el însuş fost elev al gimnaziului în anii 1881-1884. Vezi: „*România şi rasboiul mondial*, de *I. Rusu Abrudeanu*" (pag. 153-156). Bucureşti, 1921.

anului 1861 s'a restaurat vechiul judeţ al Zarandului. Prefect al judeţului este numit de împăratul Francisc Iosif *Ioan Pipoş,* care îşi ia de colaboratori-subprefecţi pe *dr. Iosif Hodoş* şi *Amos Frâncu.* Celelalte funcţiuni principale erau ocupate de *Ioan Frâncu, G. Secula, L. Petco, Al. St. Şuluţ, G. Moldovan* şi alţii.

La venirea sa în Zarand, Crişenii au făcut lui Pipoş o primire împărătească.

El deschide „congregaţiunea" (consiliul judeţian) în limba

Profesorii vechiului gimnaziu din Brad în anul 1894 (dela stânga spre dreapta): 1 Ştefan Albu. 2. Dr. Ion Radu. 3. George Părău †. 4. Dr. Pavel Oprişa. 5. Vasile Damian †. 6. Vasile Boneu †. 7. Constantin Costin †. Profesorii Părău şi Costin au servit dèla deschiderea gimnaziului (1869) până la moarte, iar prof. Ştefan Albu dela 1878 timp de 49 de ani.

română, pe care o proclama de *limbă oficială a comitatului Zarand.*

O serie de acţiuni: adresa judeţului Zarand către împarat contra uniunei Ardealului şi contra anexărei Zarandului la Ungaria, cererea unui congres naţional român şi convocarea dietei Transilvaniei (adresă scrisă de *Hodoş)* ridică Zarandul şi pe conducătorii săi în fruntea luptătorilor naţionali. Prelaţii români îi binecuvintează, tinerimea academică îi felicită.

Pe atunci prefecţii erau înzestraţi cu puteri mari. Judecatorii

încă atârnau de ei. Arhiva judecătoriei şi a cărţii funduare din *Baia-de-Criş* e dovadă, că pe acele vremuri limba română era limbă oficială şi la judecătorie. Ungurii puteau întrebuinţa în scripte şi limba lor. In colo toată viaţa judeţului era românească.

Un mândru steag tri-color românesc, de mătase, cu ciucuri de aur împodobia totdeauna salonul de primire al prefectului din Baia-de-Criş. La ziua Impăratului acest steag fâlfăia pe casa comitatului, în spre Ardeal, iar altul unguresc înspre Ungaria.

La festivităţi prefectul purta togă romană.

Puţinii Unguri din Baia-de-Criş, neam turanic, fraţi buni ai Bulgarilor, — deşi prefectul şi subprefecţii umblau cu ei, cum umbli cu oul cel roşu, — neputând suferi această *„lume valahă“*, au început să facă dese reclamaţiuni, în urma cărora guvernul a trimis un comisar special pentru anchetă.

Pipoş şi *Hodoş* cucerură inima acestui comisar, care în raportul său scrie: „şi trebuie s'o mărturisesc deschis, că în judeţul Zarand introducerea limbei româneşti, după convingerea mea, nu împiedecă întru nimic mersul lucrărilor“ [1]).

Bătrânii din Zarand amintesc cu duioşie de dragostea, ce le-o dovedea „Măria-Sa fişpanul“ *Pipoş,* ori „vicişpanul“ *Hodoş* sau *Francu.*

Ducerea la bun sfârşit a întemeierei gimnaziului din Brad e opera acestor apostoli ai cauzei române [2]).

„Craiul munţilor“, *Avram Iancu,* a petrecut cea mai mare parte din epoca pribegiei sale între iubiţii săi Crişeni, bucurându-se de toată dragostea lor.

Din timpul acesta au rămas multe amintiri şi episoade, unele sunt descrise în broşura *„Avram Iancu, martirul“,* de Dr. Ioan Radu, Brad 1924, din care vom reproduce aci câteva:

* * *

După o serbare de fine de an, la gimnaziul din Brad, pe când se depărta publicul, profesorul Costin, întâlnind pe Iancu, ii zise:

— Domnule Iancu, de ce nu venişi la sărbătoarea noastră?

1) Vezi: *Dr. I. Radu: Monografia Gimnaziului* din Brad.
2) Vezi: *Monografia* p. 105 şi urm.

— *Multi doctores pauci docti...* — îi răspunde Iancu abia zâmbind.

* * *

Pe la anul 1870 se afla un ofiţer de triangulare, de origina neamţ, dimpreună cu familia în Baia-de-Criş. Soţia acestuia spuse, că ar dori să mănânce mămăligă românească. Avocatul *Teodor Pop,* ca să-i facă plăcerea, o invită la cină. Din întâmplare seara vine şi Iancu şi fu invitat şi el. Ştiind, că nu-i plăcea

Elevii liceului „Avram Iancu" şi elevele şcoalei secundare de fete din Brad, cu corpul profesoral, la concursul „Tinerimei române" din Bucureşti, în vara anului 1927, toţi în costume naţionale din comuna Blăjeni. In faţă soţii Valeriu si Rodica Fugătă, ambii membri ai corpului profesoral.

să i-se dea nici o atenţiune, gazda nu-l prezintă oaspeţilor. Conversaţia în vremea cinei a decurs vesel în limba germană, luând parte la ea din când în când şi Iancu. La sfârşitul cinei doamna spune că a auzit de „nebunul" de Iancu, că el e în Baia-de-Criş şi se teme foarte mult să nu dea faţă cu el. Mai spune că a pus doi soldaţi la poartă ca să păzească toată ziua. A auzit, că Iancu nu poate suferi pe straini.

— Aş, aveţi informaţii greşite despre Iancu, doamnă, îi zice gazda. Ce-aţi zice dacă l-aţi vedea pe Iancu aici în seara aceasta?

Doamne fereşte! Aşi ameţi de spaimă.

Iata, domnul acesta e însuşi Iancu!

A, nu se poate. Dumnealui e un domn de societate, cult. Nu se poate.

— Da! Sa-mi daţi voie să vi-l prezint: *d. Avram Iancu.*

Nu se poate, nu se poate!

Şi n'a voit să creada cu nici un preţ.

Te rog, d-le Iancu, să confirmi şi D-ta.

Dar Iancu s'a sculat liniştit dela masă şi fara nici o vorbă s'a depărtat.

A doua zi soţia ofiţerului întâlnind pe avocatul Pop, îi zise: „Ai avut dreptate. Domnul de aseară a fost în adevăr Iancu. L-am văzut azi dimineaţa trecând pela fereastra cântând din fluer".

* * *

Intr'o seara a anului 1872 erau aproape toţi funcţionarii judeţului Zarand la un pahar de vin la birtul numit la „Matca" în Baia-de-Criş. Iancu încă era de faţă.

Incepuse a vorbi aprins, — ceea-ce foarte rar se întâmpla — contra camarilei dela Viena şi chiar contra împăratului.

Nene Iancule, îl întrerupse avocatul G. Secula, D-ta eşti om înţelept, lasă vorbele acestea.

- Cu cine vorbeşti? Ştii D-ta cu cine vorbeşti? — se rasti Iancu, privindu-l sinistru.

— Cum să nu ştiu. Cu Avram Iancu, prefectul legiunilor gemine, — cu...

— Nu e adevarat! Iancu a murit acum 22 ani (adică când s'a îmbolnăvit).

In 10 Septembrie 1872 Iancu a fost gasit mort în casa ţăranului *Ioan Stupina* din Baia-de-Criş. Vestea morţei lui străbătu ca fulgerul. Intelectualii din Baia-de-Criş au format îndată un comitet de înmormântare, au pregătit un car mortuar şi au procurat toate cele necesare.

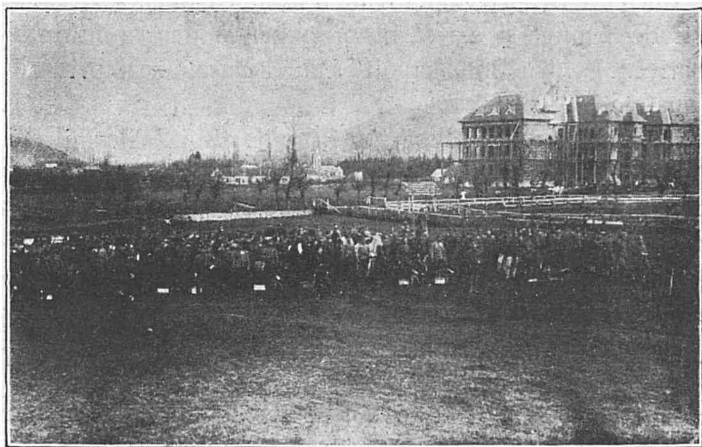
Inmormântarea a fost vrednica de Avram Iancu. Slujba înmormântarii a fost condusă de protopopul Zarandului *N. I. Mihălţeanu* şi de *Simion Balint* din Roşia Montană, vrednicul soţ de arme a lui Iancu. Toţi tribunii dela 1848, mai toţi preoţi, au celebrat actul înmormântarii. Au servit 36 de preoţi.

Nu numai şoseaua dela Baia-de-Criş până la biserica din Ţebea, ci şi câmpul din jur era inundat de Moţii, veniţi din toţi munţii.

Săptamâni întregi dupa inmormântare s'au tras clopotele la toate bisericile din Munţii-Apuseni, jelindu-l pe Iancu.

La câteva zile după înmormântare au venit la advocatul *Sigismund Borlea* din Baia-de Criş doi Moţi tineri, au cerut să le spună cât fac cheltuelile înmormântarei şi îndata le-au achitat. Cine au fost şi de unde au venit, n'au vrut sa spună şi nici astazi nu se ştie.

* * *

Compania de mitraliere din regimentul „Horia", organizată şi condusă de locotenentul Aron Pătruţ, gătindu-se de marş în campania în contra Ungurilor din vara anului 1919. Alături liceul „Avram Iancu" în timpul construcţiei, la 1919, iar în fund comuna Valea Bradului, spre Mihăleni.

La anul 1876 judeţul Zarand a fost desfiinţat. O parte de comune (dela Vaţa pe Criş în jos) a fost trecuta la judeţul Arad, celelalte la jud. Hunedoara. Şovinismul unguresc nu mai putea mistui „lumea valahă zărăndeană".

Era „constituţionalismului" maghiar. Maghiarii asigurându-şi treptat preponderanţa în monarhie revin la ideia lor favorita dela 1848: *stat unitar naţional maghiar*. Epoca neagra de asuprire a limbei şi culturei româneşti.

In timpul acesta Zărăndenii grupaţi în jurul gimnaziului se

organizează pe teren cultural şi economic, pregătindu-se pentru ziua cea mare a Invierei naţionale.

Despărţământul din Brad al *„Astrei"*, în timpul dela 1890—1918, e unul din cele mai active. Aproape în fiecare Duminică se ţin prelegeri poporale prin satele din Zarand, ilustrate cu proecţiuni luminoase. Popularizarea „Astrei" în combaterea alcoolismului, cultura pomilor, cultura raţională a fânaţelor, soiurile mai alese de vite, împădurirea erosiunilor de ape etc., formează obiectul acestor conferinţe, din cari o parte s'au publicat în revista *„Ţara noastră"*. S'au organizat cursuri pentru analfabeţi, s'au înfiinţat biblioteci poporale, s'au plasat la meserii copii de săteni, din cari o parte bună s'au relevat ca talente şi astăzi sunt măeştrii de frunte, şi s'a făcut propagandă pentru înfiinţarea de cooperative. Pentru intelectuali s'au aranjat şezători culturale, mult gustate.

Cum statul maghiar împărţia gratuit altoi, salcâmi etc., din pepinierele sale, s'au făcut intervenţii şi s'a distribuit un numar considerabil de altoi sătenilor. La început conservatori şi chiar refractari plantărilor de salcâmi, în curând au înţeles Românii binefacerile acestora şi astăzi nu au, după cum ar planta.

Arhivele *„Astrei"* din Sibiu grăesc despre munca desfăşurată în Zarand de pionierii culturei româneşti: profesorii gimnaziului, învăţătorii, preoţii şi alţii.

Răsfoind colecţia ziarelor ardelene în timpul dela 1890—1918, vedem din rapoartele publicate că un ales şi variat repertoriu teatral a fost pus pe scenă de mai multe ori pe an în centrele din Zarand şi cu deosebire în Brad. Dela *Nunta ţărănească* până la *Sgârcitul risipitor* şi *Lipitorile satului,* toate piesele mai însemnate de *Alexandri* au fost jucate. *O noapte furtunoasă, O scrisoare pierdută, Conu Leonida* de *Caragiale, Casta Diva* de *H. Leca, Mărul* de *Z. Bârsan, Aur* de *Constanţa Hodoş, Cârlanii* de *C. Negruzzi etc.,* au fost gustate cu multă plăcere de Crişeni. Intr'o vreme se făcuse o „companie teatrală", care ducea din sat în sat *„Lipitorile satelor"*, piesă simbolică.

Secretul succesului a fost că rolurile se distribuiau acelora, cari aveau predispoziţii pentru caracterele persoanelor din piesă. Astfel diletanţi, dela cari nimeni nu s'ar fi aşteptat, creiau roluri surprinzătoare. Cine va putea uita pe Madame Franz cu toate ticurile ei *(D-na Boneu),* pe Rică Venturiano sau pe jupân

Moise *(I. Barna);* pe Zoe în monologul din *„Scrisoarea pierdută“ (D-na L. Ghişa);* Ana din *„Aur“ (D-na O. Pârvu);* pe Farfuridi şi Brânzovenescu *(M. Stoia* şi *P. Lazar),* pe Jupân-Dumitrache *(Dr. I. Radu),* etc.

Un corespondent al *„Gazetei Transilvaniei“,* asistând la piesa *„Aur“* jucată în Brad, cu ocaziunea adunărei generale a soc. „fondului de teatru român“ dela 1905, scria: „Nici odată nu mi-am putut închipui, ca diletanţii să poată juca atât de bine“.

Societăţi corale şi de căluşeri, conduse de profesorii de muzică

La isvoarele Crişului alb: Asociaţia corală dela liceul „Avram Iancu“ şi şcoala secundară de fete din Brad. Profesori şi elevi în portul vechiu al ţinutului.

dela gimnaziu, au dat dese concerte şi producţiuni în Brad, Baia-de-Criş, Băiţa, Hălmagiu şi Buteni.

Din venitul curat al acestor producţiuni s'a înfiinţat „Masa studenţilor“ şi „Fondul bolnavilor“ dela gimnaziu, dând mâncare şi medicamente gratuite elevilor săraci.

La aceste manifestaţiuni Ungurii priviau cu invidie. De împiedecat însă nu le-au împiedecat. O singură dată au încercat să facă o spărtură în şirurile româneşti. Anume la anul 1912 autorităţile (toate ungureşti) şi intelectualii unguri, din Brad şi Baia-de-Criş, au pus la cale o uniune economică în stil mare, bucurându-se de multe avantagii dela guvern. La adunarea de

constituire au invitat pe toţi Românii zarandeni, facându-le promisiuni ademenitoare. Şi, ca succesul sa le fie mai asigurat, au oferit preşidenţia lui *Dr. I. Radu,* facându-i elogii pentru activitatea sa pe teren cultural şi economic. Scopul magulirei a fost înţeles. Nici un român n'a intrat în uniunea „economică...", din care pe urma nu s'a ales nimic.

Pe teren economic. — *Cine are pământul, are ţara,* — e un proverb, bine cunoscut Crişenilor. Dupa ştergerea iobagiei, proprietarii unguri din Zarand au început a scapata pas de pas şi a vinde pământul la foştii lor iobagi români. Minele de aur, adâncindu-se tot mai mult în pamânt, reclamau capitaluri de exploatare şi pricepere tehnica, de cari „nemeşii" cheltuitori nu dispuneau. Pela 1884 minele bogate dela Ruda ajungând în mânile societaţii germane *„Actiengesellschaft zu Gotha"* se începu exploatarea lor modernă, care a dat şi continua a da rezultate stralucite. Câte 3000 de minieri, aproape toţi Români, lucreaza anual în mine ori la suprafaţă, în şteampuri şi la exploatarile de paduri ale acestei societaţi, azi transformata în societatea *Mica* din Bucureşti.

Banul ajuns în mâna românului, acesta s'a grabit sa-l plaseze bine, cumpărând pamântul proprietarilor din Criştior, Brad şi Baia-de-Criş.

Banca *Albina* din Sibiu a avut încă dela începutul înfiinţarei sale o agentura în Baia-de Criş, condusă de advocatul T. Pop, care a finanţat multe vânzari de pământ în Zarand. Dând împrumuturi de lungă durată şi fiind de o culanţă şi bunavoinţa extrema la încasari, *Albina,* sub conducerea înţeleptului ei director *Partenie Cosma,* a fost motorul exproprierei lente şi sigure a multor moşii nobilitare de pe valea Crişului, ca şi în tot Ardealul.

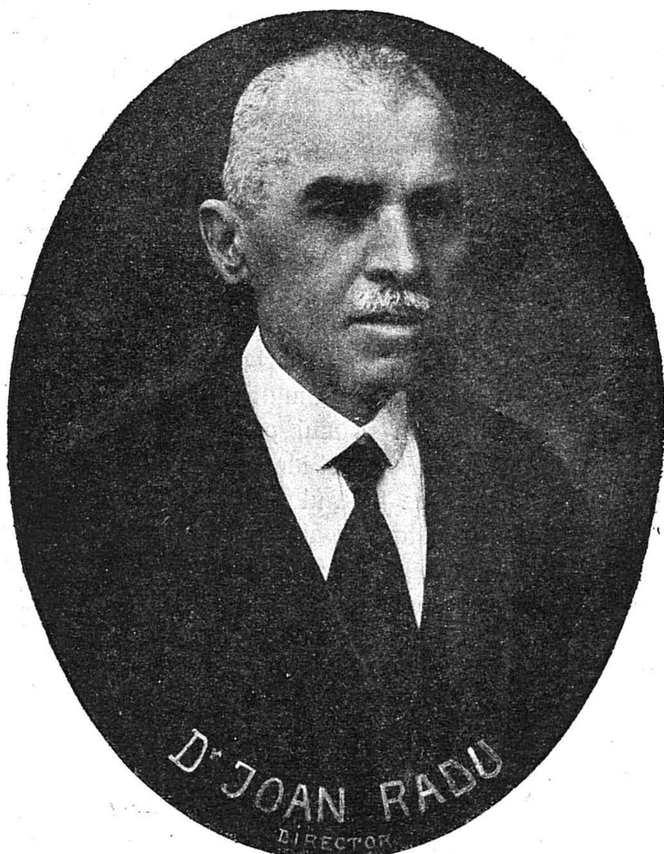
De pe la anul 1880 începe curentul înfiinţarei de bănci, ca societaţi pe acţiuni, în diferite centre din Ardeal.

Crişenii nu s'au lasat mai pe jos. La anul 1891 înfiinţează banca *Crişana* în Brad, iar la 1897 *Zarandeana* în Băiţa.

Infiinţate de preoţi, învaţatori şi profesori şi conduse tot de ei câţi-va ani fără nici un salar, mai târziu cu salarii minimale, aceste instituţii s'au consolidat an de an.

Matca lor tot *Albina* era, care le da credite în ori-ce vreme. Bancile acestea în diferite rânduri şi-au ridicat capitalul.

Crişana în deosebi a luat un avânt neaşteptat. A cumparat la anul 1905 în centrul pieţii Brad casele dela proprietarul Pataky cu principalele pravalii din Brad şi cu sali pentru birourile sale. Dela proprietarul Porsch a cumparat întreaga proprietatea sa din Brad, circa 100 jugare, dimpreuna cu magaziile şi casele a-

Dr. Ion Radu, directorul liceului „Avram Iancu" din Brad, unde funcţionează ca profesor din anul 1891. Zărăndean din comuna Herţegani.

parţinatoare. Moşia aceasta a fost parcelata şi vânduta ieftin ţaranilor din Brad, iar terenul frumos din centru, de 4 jugare, a fost „vândut" cu 4000 coroane fondului gimnazial pentru a construi pe el clădirea cea noua.

Vânzarea a fost numai de forma, pentru ochii autoritaţilor ungureşti. 4000 coroane e un preţ de nimic faţa de valoarea obiectului.

Sub egida *Crişenei,* comerţul de pe piaţa Brad, Crişţior şi Baia-de-Criş a trecut aproape cu totul în mâna Românilor (ca nuci, cereale, rachiu, ş. a.).

Industria fiertului de rachiu, o ramură principală de câştig pe Criş, e dominată de *Crişana.*

Capitalul social al *Crişanei* astăzi e 5.000.000 lei, activul de 40.000.000 lei şi fondurile proprii 4.000.000 lei. Depunerile spre fructificare sunt 25.000.000 lei.

Nici o instituţie financiară nu se poate mândri cu o cotizaţiune egală cu a *Crişanei* pentru scopuri de cultură românească.

Când se va scrie monografia *Crişanei* şi a *Zarandenei* se va dovedi cu cifre elocvente spiritul de abnegaţiune şi de jertfă, de care au fost animaţi conducătorii lor.

Pe teren politic. — Politica de maghiarizare strângea cu cercul său de fier an de an tot mai mult şi rândurile Crişenilor. Dar aceştia nu erau croiţi din material flexibil.

Zarandul aparţinea în ceea-ce priveşte legea electorală Ungariei şi ca atare avea un număr mult mai mare de alegători, ca alte cercuri din Ardeal. In primul parlament maghiar au trimis pe avocatul *Sigismund Borlea,* iar după moartea acestuia au ales cu mare însufleţire pe tânărul avocat de atunci din Baia-de-Criş, *P. Truţa.* La următoarea alegere administraţia ungurească a recurs la teroare: a împrăştiat cu armata alegătorii lui Truţa. Pentru acest motiv, Românii au declarat pasivitatea până la anul 1905, când o parte a Românilor intrând în activitate, Zărandenii au păşit cu vrednicul lor protopop şi luptător *Vasile Damian.* Candidatul guvernului a fost Hollaki Imre.

Entuziasmul Zărăndenilor şi hotărârea lor de a învinge s'au deslanţuit cu o putere neînfrântă.

„In veci neuitate au rămas zilele de 26—27 Ianuarie 1905, când am ales deputat pe iubitul nostru protopop Vasile Damian. Duhul strămoşilor noştrii, — ale căror oase sunt risipite pe plaiurile Zarandului, apărându-ne *legea şi moşia,* — a reînviat şi s'a salaşluit din nou în piepturile nepoţilor" — scrie *Dr. Ioan Radu* în broşura: „Alegerea prot. V. Damian de deputat dietal, Oraştie 1905".

Cuminţenia poporului în aceste alegeri ,tactica şi curajul său ilustreaza clar evenimentele dela 1848. Batrâni între 70—80 ani au stat 2 zile afară în gerul de Ianuarie, aşteptând să le vină rândul votărei. Câţi-va au şi murit a doua zi după alegere.

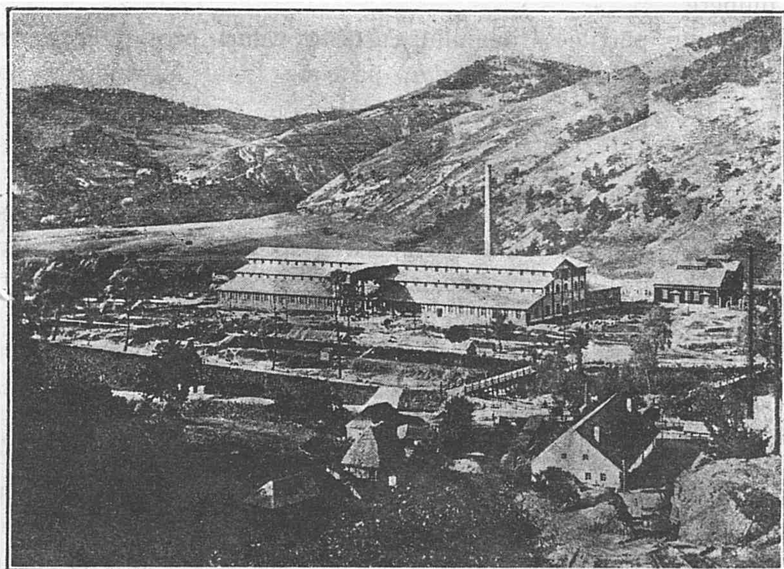
Stăpânirea cu agenţii şi jandarmii ei au facut toate sforţările, dar văzând îndârjirea poporului, n'a cutezat să recurgă la violenţa.

V. Damian a căpătat 2811 voturi, iar Hollaki 745.

La alegerile următoare Ungurii nici n'au mai pus contracandidat lui V. Damian.

El a fost unul din stâlpii comitetului naţional.

Zărăndenii au fost dintre cei dintâi în toate mişcările politice româneşti din epoca aceasta.

Uzinele şi şteampurile societăţii „Mica" dela Gura Barza, comuna Crişţior (jud. Hunedoara), lângă Brad.

In Septembrie 1891 unul din fii Zărăndenilor, student la universitatea din Cluj, adună tinerimea în casina română şi le comunică planul *Replicei* şi corespondenţa de peste vară cu *Aurel Popovici,* privitoare la redactarea ei. Se alege un comitet pentru strângerea materialului, în care împreună cu un alt student zărăndean şi-au luat cu vrednicie partea lor de muncă. *Aurel Popovici* şi comitetul de redacţie din Gratz a fost încântat de materialul bogat, bine asortat, documentat cu date precise, ce i-a prezentat delegaţia din Cluj a studenţilor. Partea leului la redactarea *Replicei* revine studenţilor universitari din Cluj din anul şcolar 1891—1892.

In primavara anului 1892, când delegaţia partidului naţional prezentase împaratului *Memorandul,* ziarul *Telegraful Român* din Sibiu scrisese un articol injurios la adresa comitetului şi adânc jignitor al sentimentului şi mândriei româneşti.

Studenţii zarandeni dela universitatea din Cluj pun la cale o adresă a tinerimei publicată în ziarul *Tribuna,* prin care înfierează ţinuta anti-naţională a gazetei, care plutea în apele tulburi ale oportuniştilor.

Adresa aceasta a fost ca o scânteie electrică într'o magazie de pulbere.

Din toate părţile Ardealului curgeau valuri protestele contra ţinutei nedemne a *Telegrafului,* proteste luate în adunari poporale, prezidate de preoţi şi protopopi, deşi se ştia că mitropolitul lor, *Miron Romanul,* era patronul grupărei dela *Telegraful.*

La procesul „Memorandului" Zarandenii au trimis o frumoasă delegaţie de sateni şi pentru acoperirea speselor de drum câţi-va intelectuali au ridicat un împrumut de bancă, pe care l'au plătit din punga lor în câţi-va ani cu interesele obişnuite.

Toate proiectele ungureşti de legi cu tendinţe de maghiarizare au fost întâmpinate de Crişeni cu proteste energice în adunari poporale.

Nici o alegere comunala ori judeţiana n'a lăsat pasivi pe Românii zărăndeni. Totdeauna au scos lista românească. In cercul Băiţii nici chiar prefecţii judeţului n'au reuşit să fie aleşi.

Pregătiţi astfel pentru *ziua cea mare,* la 1918, în cele dintâi zile de prabuşire a Austro-Ungariei, Crişenii şi-au format primul comitet revoluţionar, prima armata locala în Brad, menite să ţină ordinea în întreg ţinutul.

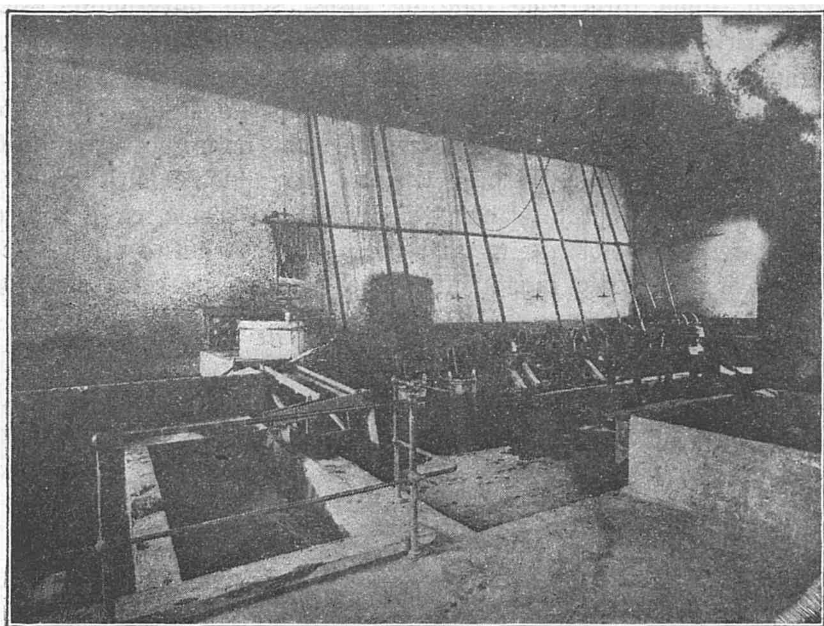
Condusa de căpitanul (azi colonel) *S. Banciu,* ajutat de locotenenţii şi sublocotenenţii *C. Ciocan, Boneu, Pătruţiu,* garda aceasta în curând a desarmat jandarmeria ungurească şi gărzile ungureşti din Brad şi Baia-de-Criş şi a devenit pivotul siguranţei pe Criş.

Consiliul naţional din Brad îndata dupa 1 Decembrie 1918 a luat iniţiativa înfiinţărei unui regiment cu numele *„Horia"*, mai târziu *„Regimentul de Beiuş"*, care în luptele de pe Tisa a luptat umăr la umăr cu Regimentul 9 Vânători. Comandantul acestuia, *colonelul Rasoviceanu* (azi general), îşi aminteşte cu duioşie şi elogii de tovărăşia demnă a regimentului Crişenilor.

Graţie prevederilor consiliului naţional din Brad, la venirea sa armata româna a gasit aici nu numai o cantitate mare de furaj, dar şi alimente suficiente, aşa ca o întreaga divizie s'a putut pregati aici în linişte din Ianuarie pâna în 15 Aprilie 1919 pentru ofensiva pe Criş.

Astazi Crişenii muncesc din greu şi muncesc cu drag pentru înalţarea României Mari, visata atât de mult de ei şi parinţii lor.

Suprafaţa întregului lor ţinut, ştiu ei bine, e saraca dela na-

Uzinele societăţii „Mica" dela Gura Barza: Sala de prelucrare a minereului cu aur liber.

tura, spalata de ape şi neîndestulitoare pentru susţinerea intregei poporaţiuni. Exploatarea minelor societaţii *Mica* dela Ruda, Musariu etc., se face cu rezultate frumoase, dar capitalul ei totuşi e neîndestulitor pentru a se putea extinde şi asupra celorlalte mine din regiune. Timpul, poate, va aduce cu sine şi aceasta.

Cea dintâi dorinţa a acestor Moţi este organizarea şcoalelor din satele lor şi terminarea construcţiilor la liceul din Brad; repararea şoselelor naţionale, deschiderea unor şosele noui (Vidra-Bulzeşti-Baia-de-Criş, Dupä-piatra-Zlatna, Criştior-Poiana şi

Crişţior-Şesuri-Băiţa); legatura de linie ferată Brad-Deva, sau Brad-Ilia; continuarea împăduririlor pe coastele spălate de ape şi scăderea procentelor după datoriile la bănci, cari i-apasă greu şi pe ei, şi atunci braţe de lucru le-a dat D-zeu pentru a se putea ferici.

Guvernul d-lui *Ion I. C. Brătianu* le-a inspirat nădejde şi încredere, că nu peste mult situaţia lor se va îmbunătăţi simţitor în direcţia sus arătată. Programul îmbunătăţirilor de adus, elaborat de d-nii miniştri *Alex. Lapedatu, G. Cipăianu* şi *G. Tătărescu*, după directivele date de însuşi şeful guvernului, este, din fericire, în plin curs de execuţie. Unele îmbunătăţiri, ca eftenirea explozibilelor şi reducerea la 2% (în loc de 4%) a percentagiului, pe care îl iau oficiile de schimb ale statului la toate schimburile de aur ce li se prezintă, sunt deja fapt îndeplinit, spre reala mulţumire a proprietarilor de mine. Pentru repararea drumurilor stricate şi construirea de noui şosele, ca şi pentru înfiinţarea şcoalelor de meserii etc., s'au acordat creditele necesare, aşa că toate făgăduielile date sunt azi pe calea serioasă a înfăptuirilor.

CAPITOLUL XXVII.

IOBAGIA ŞI URMARILE EI: PRIMELE REVOLUŢIUNI DIN TRANSILVANIA ŞI UNGARIA.

Din capitolele de până aci cititorul şi-a putut forma o idee justă asupra caracterului, ocupaţiunilor şi obiceiurilor Moţilor, Mocanilor şi Crişenilor, cari, ca vecini şi tovarăşi de suferinţă, au luat cu toţii parte activă la mişcările revoluţionare în luptele lor pentru croirea unei soarte mai bune, a unui traiu mai omenos.

Să lămurim acum motivele principale, care au îndemnat poporul român din Munţii Apuseni ca să ia arma în mână pentru cucerirea drepturilor sale. Spre acest scop este absolută nevoe să cunoaştem mai întâiu, măcar în liniamente generale, viaţa sa publică şi instituţiunile, care au consolidat elementul naţional.

Incă înainte de a se ivi la Românii de peste Carpaţi voevodatele lui *Lirţoiu* şi *Seneslau,* vechia organizaţiune socială şi politică a Românilor era bazată pe un sistem militar. Numirile de *voevozi* sau comandanţi ai legiunilor militare, ca şi numirile de *boeri* şi *castrensi* sau apăratori ai castrelor (cetăţilor) au constituit odată tot atâtea elemente, iar azi reprezintă tot atâtea rămăşiţe ale unei constituţiuni militare încă înainte de veacul al 13-lea.

Acest caracter militar îl găsim şi la Românii din Peninsula Balcanică şi la Românii din părţile Transilvaniei. Regele Sigismund numeşte această organizaţiune a Românilor de a construi fortificaţiuni, de a apăra cetăţile şi de a lua parte la expediţiuni răsboinice *un vechiu şi lăudabil obiceiu.* Istoria ne învaţă că poporul român, atât dincoace cât şi dincolo de Dunăre, se prezintă în evul de mijloc ca un popor adevărat *legionar.* Viaţa sa publică este în arme, în expediţiuni militare.

In fruntea ţinuturilor româneşti, atât dincoace cât şi dincolo de Carpaţi, se afla câte un *voevod, ban* sau *capitan,* investiţi totodata şi cu funcţiuni administrative şi cu unele atribuţiuni ale puterii judecatoreşti, iar poporul era divizat în urmatoarele trei clase: în *boeri* sau militari de prima ordine, în *cnezi* (chinezi) sau *capitani* (prefecţi) de districte şi în *ţarani,* obligaţi la apararea castelelor şi frontierelor, precum şi la rasboiu în caz de nevoe.

In evul mediu gasim o mulţime de voevozi în toate părţile unde a existat poporul românesc în masse compacte: pe *Seneslau* şi pe *Lirţioiu,* unul dincoace şi altul dincolo de Olt, pe *Ion,* voevod în Banat, pe *Milutin* la Mehadia, pe *Stoica* la Caransebeş, pe *Bolia* voevod în comitatul Zarandului, pe *Iacob* voevod la Abrud, pe *Neagu,* pe *Ion* şi pe *Petru* în ţinutul Beiuşului, pe *Stanislau* şi pe *Balcu* voevozi ai Românilor din Satmar, pe *Vlad* şi *Nicolae* la Românii din parţile Clujului, Dobâcii şi ale Solnocului, pe *Ştefan, Ion, Bogdan, Baliţa* şi *Dragu* voevozi în Maramureş etc. Instituţia voevozilor a existat şi la Românii din Tesalia.

Cu mersul vremii însa, elementul românesc pierzându-şi suveranitatea naţională, cum s'a întâmplat în Ungaria şi în Transilvania, voevozii au ajuns să fie simpli capitani în trupele miliţienilor sau castrensilor. Voevodatele române în Ungaria şi Transilvania s'au păstrat până pela mijlocul secolului al 14-lea, bine înţeles nu în aceeaşi splendoare ca voevodatele din Muntenia şi Moldova.

In ce priveşte *boerimea românu,* ea a figurat în Ungaria şi Transilvania până în secolul al 15-lea sub numele de nobili români *(nobiles valachi),* formând o clasa socială şi politică diferita de nobilimea ungureasca *(nobiles hungari)* şi distinsa de ea prin originea, prin istoria şi natura privilegiilor sale.

Ţaranii români, adica aparătorii castrelor, erau în epoca veche *oameni liberi,* nesupuşi serviciilor feudale, iar pământurile lor se moşteniau din generaţie în generaţie şi se puteau vinde şi testa. Numai o singură obligaţiune aveau posesorii acestor pământuri: sa faca serviciu militar, să apere castrele şi graniţele şi sa ia parte la expediţiuni în timp de rasboiu.

In general în ţinuturile de peste Carpaţi, în Ungaria şi Transilvania, până în a doua jumătate a secolului al 14-lea, poporul

român avea aproape peste tot *teritoriile sale naționale* cu voevozi români, cnezi români, cu tribunale românești, compuse din cnezi, nobili și țărani români, bucurându-se tot odata de un drept particular de proprietate, de contribuțiuni și de taxe.

Cu începere însă din anul 1366 se începe o noua epocă în viața politică a Românilor de peste Carpați: *o epocă de decadență și de robie*. Regii unguri, încă din veacul al 12-lea, încep să dăruiască cu mână larga la diferiți particulari și la biserici moșii și sate întregi din teritoriul castelelor, ba chiar și castelele, și astfel vechiul sistem de apărare a castrelor se desființează și dimpreuna cu el se desființează și vechile instituțiuni ale poporului românesc.

Voivodatele române dispar încă pe la sfârșitul secolului al 14-lea, iar nobilimea română fu transformată încetul cu încetul în nobilime ungurească, adica maghiarizata, silită sa treacă la catolicism pentru conservarea privilegiilor și a moșiilor. Astfel se rup una câte una legăturile naționale ce existau între țărani și nobilimea română, care se contopi cu elementul dominant al Ungurilor, încât pela finele veacului al 15-lea procesul de disolvare al nobililor români era terminat.

Așa se încheie pentru totdeauna viața acelei nobilimi române din Transilvania și Ungaria, care în evul mediu ne-a lăsat atâtea amintiri frumoase despre valoarea sa militară, nobilime din care a eșit *Ion Huniade Corvinul,* geniul militar al Transilvaniei, *Matei Corvinul,* regele Ungariei, cancelarul *Nicolae Olahul* tot din neamul Huniadeștilor, apoi voevozii transilvăneni *Bartolomeu Dragfi* și *Ștefan Mailat,* precum și atâți alți bărbați distinși în istoria Transilvaniei și Ungariei.

Aceiași soarte au avut-o și cnezii: cea mai mare parte fiind înobilitați, au fost și ei maghiarizați, iar o parte au ajuns numai simpli primari în câte o comună rurală, tratați cât-va timp ca libertini, apoi căzură repede în stare de iobagi.

In ce privește situația țărănimei române, se schimbă și ea fundamental. Satele și moșiile țăranilor fură daruite nobililor unguri și bisericilor catolice și din țărani militari și oameni liberi, ajunseră iobagi, lipsiți de proprietăți și de libertate. Țărănimea era singura clasă, care mai rămăsese Românilor de peste Carpați. Ea își păstrează, ce e drept, și de aci înainte naționalitatea și rezistă cu o tărie admirabilă la toate încercările

de catolicizare şi reformaţiune. Dar pe cale legislativă urmara o mulţime de măsuri asupritoare şi ţărănimea căzu repede în stare de grea robie, graţie uniunei celor trei naţiuni din Transilvania, adică Unguri, Săcui şi Saşi (1437—38), — căci Românii nu erau consideraţi ca naţiune, ci ca sectă — în baza neumanelor decrete ale regelui Ladislau (1514) şi sălbaticelor *Aprobate* şi *Compilate* ale lui Verböczy (1653 şi 1669).

Aceste legi din urmă spuneau lămurit că *„locuitorii ce se ţin „de secta Românilor sau Grecilor se tolerează provizoriu în ţară „până când le va plăcea principilor şi pământenilor!"* Iar într'alt loc din aceeaşi afurisită lege se mai spune: *„Deşi populaţia „română nu s'a numărat între staturi, adică între naţiunile pă„mântene, şi nici religiunea ei nu s'a admis între religiunile re„cunoscute prin lege, cu toate acestea este tolerată aici în in„teresul ţărei"*.

Aceste erau dispoziţiunile principale ale Constituţiei transilvane cu privire la elementul român în secolele 16, 17 şi 18.

Regretatul *Nicolae Densuşianu*, autorul documentatei lucrări asupra *„Revoluţiei lui Horia"*, se exprimă în această privinţă în modul următor:

„Acum poporul român, ori-cât de vechiu ne apare în istoria „ţărilor de peste Carpaţi, fu declarat de străin în Transilvania şi „suferit în această ţară, ca sclavii şi animalele, numai pentru „folosul economic al principilor, al naţiunei ungureşti, săseşti „şi săcueşti.

„De aci înainte Românii, cuprinşi în massa cea mare a ţă„ranilor, trebuiră să sufere toate mizeriile feudalităţii ungureşti, „toate asupririle unei nobilimi înzestrate cu mari libertăţi, dar „fără sentiment de dreptate faţă de ţărani. Moşia ţăranului era „considerată ca moşia domnului său, fără ca ţăranul să aibă „dreptul a se strămuta dela un domn la altul. *El întocmai ca „o materie brută era declarat inamovibil pe moşia domnului său „şi silit să împărtăşească întru toate soartea fondului nobilitar, „condamnat la o muncă perpetuă în folosul domnului feudal, „câte 4—6 zile de lucru pe săptămână, şi cu toate acestea silit „să-i mai dea a 9-a sau a 10-a parte din slaba sa recoltă, un „anumit număr din produsul oilor, caprelor, porcilor şi al stupilor, „cari de regulă 'i-se luau pe jumătate, şi alte diferite daruri de „trei ori pe an, şi iarăşi a 9-a sau a 10-a parte din recoltă pen-*

„tru preoții catolici sau luterani, supus în fine la toate impozi-„tele și sarcinele publice, să plătească cheltuelile pentru susți-„nerea armatei active, cheltuelile pentru administrația comi-„tatelor, întreținerea drumurilor și a podurilor, diurnele depu-„taților, din care cauză țăranii din Ungaria și Transilvania se „numiau și mizerul popor contribuitor **(misera plebs contri-„buens),** *căci nobilii erau scutiți de ori-ce impozite și contri-„buțiuni.*

„Moșia țăranului se împărțea adese-ori între 8—10 copii și cu „toate acestea fie-care din ei trebuia să facă servicii ca pentru „o moșie întreagă, supus la stoarcerile și abuzurile funcționa-„rilor publici, cari până la 1730 nu aveau nici o leafă în Tran-„silvania, ci trăiau numai din amenzile și taxele ilegale ce le „scoteau în sumă nehotărîtă de pe spatele țăranilor, supuși în „fine la arbitrul și justiția implacabilă a domnului pământean, „prinși în jug ca animalele, pedepsiți cu câte 50 până la 100 „bastoane, scoși de pe moșii, aruncați în lanțuri, trimiși și „uitați în închisorile comitatelor, mutilați și uciși chiar de domnii „lor, dintre cari unii aveau și dreptul de viață și moarte a-„supra țăranilor (jus patibuli).

„In scurt țăranul nu era decât un sclav, fără drepturi poli-„tice și civile, condamnat chiar prin lege ca el nici-odată să nu „mai poată scutura jugul, declarat incapabil de a putea câștiga „avere, lipsit de libertate personală și lipsit chiar de dreptul „de a se putea apăra în contra domnului său, pe care nu putea „să-l cheme în judecată".

Sa mai amintim oare suferințele țăranilor români din cauza fanatismului religios al bisericei catolice și reformate? Insăși biserica română, ca și șefii ei, au fost obiectul persecuțiunilor maghiare cu începere din secolul al 13-lea și până în secolul al 18-lea, episcopii români tratați ca eretici, destituiți, aruncați în închisoare, preoții deveniți iobagi, mulțime de biserici luate din posesia Românilor când de către catolici, când de către reformați, icoanele din biserici călcate în picioare, aruncate pe străzi sau arse în foc, sărbătorile românești nerespectate și țăranul român adese-ori silit pe patul morții să cheme pe preotul catolic sau calvin.

Fără îndoială, antagonismul național, care a existat totdeauna între elementul românesc și cel unguresc, a agravat și mai mult toate aceste mizerii, ticăloșii și crime.

Situaţia politica şi sociala a ţăranilor români din Transilvania şi Ungaria era în rezumat următoarea: *Poporul român considerat ca un element periculos în ţară, naţiunea română întreagă declarată fără patrie, Românul batjocorit, insultat şi umilit la toate ocaziile, înaintea tribunalelor tratat mai rău decât iobagul ungur, legile penale aplicate cu o barbarie fară seamăn împotriva lui şi peste tot o triplă asuprire asupra Românului:* ca iobag, ca biserică *şi* ca naţiune.

Numele de român era sinonim cu cel de iobag şi amândouă exprimau una şi aceeaşi noţiune: un sclav trântit în pulbere şi menit să trăiască cum îi cânta nobilimea maghiară, care de câte ori unii regi ai Ungariei sau principi ai Transilvaniei voiau sa aducă unele uşurări, se considera singură în drept să reguleze soarta ţăranului, aşa că arbitrarul domnului pământean a rămas singura lege, care se aplica ţăranului român.

Această stare de mizerie desperată a provocat de multe ori revolta iobagilor în contra nobililor. Iobagii au fost împinşi fatal să pună mâna pe arme şi să-şi facă singuri dreptate. De aceea nu e de mirare că istoria Transilvaniei şi a Ungariei din secolul al 14-lea şi până la sfârşitul secolului al 18-lea este plină de revoluţiuni şi vărsări de sânge ale iobagilor în contra nobilimei. Vom cita câte-va:

In anul 1437 ţăranii români din comitatul Solnocului dau mâna cu ţăranii unguri şi după o adunare ţinută împreună în comuna *Olpret,* moşia de azi a d-lui dr. Al. Vaida-Voevod, încep o crâncenă vărsare de sânge în contra nobilimei ungureşti din cauza stărei de robie, în care erau ţinuţi. După două încheieri zadarnice de pace (la *Căpâlna* şi *Apoţi),* nobilii fiind descoperiţi ca umblă cu gânduri ascunse în contra ţăranilor, revoluţia începu din nou şi armata ţăranilor împărţindu-se în două, una înainta spre inima Transilvaniei, iar alta spre Ungaria. Ţăranii străbat până la Aiud şi ocupă apoi Clujul la 15 Ianuarie 1438, devastând peste tot locul curţile şi moşiile nobililor, cari pustiesc şi ei câte-va sate, taie câţi-va ţarani pe cari îi prind şi dau ei, nobilii, singuri foc oraşului *Aiud,* care căzuse în mâinile ţăranilor.

Cele trei naţiuni, adică Ungurii, Săcuii şi Saşii, văzând că e în joc însăşi existenţa lor, se întrunesc din nou la Turda în 2 Februarie 1438 şi hotărăsc *ca să stârpească pe blestemaţii de*

țărani, ceea-ce se și face cu ajutorul armatei. Primul capitan al revoluției *Antoniu Magnu* fu ucis de nobili și taiat în bucați lângă mânastirea Clujului, iar alți 9 tovarași de ai sai trași în țeapa pe dealul ce se înalța dinaintea orașului Turda.

A doua revoluție sângeroasa a fost acea a țaranilor din Ungaria la anul 1514, sub conducerea țaranului banațean *George Dogea.* Aceasta cruda rascoala a fost provocată în modul urmator: *Vladislau II,* regele Ungariei, în fața primejdiei ce amenința țara sa din partea Turcilor, s'a adresat papei *Leon X,* cerându-i ajutor, pe care însa nu 'i-l'a putut da, dar a însarcinat pe *Toma Bacici,* arhiepiscopul Strigoniului, ca sa publice cruciada în contra pagânilor, spunându-se țaranilor ca acei cari vor pleca la rasboiu, vor deveni liberi și scapați de toate pedepsele. Vestea aceasta a produs mare mișcare în popor, care se adună din toate parțile ca sa mearga la răsboiu în contra Turcilor, în cap cu *G. Dogea,* un om deștept și viteaz. Nobilimea însa, ca să nu ramâna fara iobagi lucratori, oprea cu forța pe țarani sa nu plece la oaste, iar pe cei cari nu ascultau îi trata cu mare cruzime.

Dogea, în fața acestor neomenii, întoarse atunci armata în contra nobilimei, pe care țăranii începură s'o macelarească, dărîmând și dând foc orașelor pe unde treceau. *Dogea* ia drumul spre Ardeal, aprinde *Nădlacul,* ocupa satele *Şiria, Soimușul* și *Lipova* și trage în țeapa o mulțime de nobili. O alta parte de țarani, sub conducerea popei *Laurențiu,* dă foc *Orăzii-Mari,* devasteaza comitatul Bihorului și al Sălagiului, astfel ca flacarile edificiilor incendiate se vedeau pâna la Budapesta. Nobilimea ungureasca, în fața pericolului în care se afla, ceru ajutor dela *Ion Zapolia,* voevodul Ardealului, care pleacă imediat cu trupele sale spre Timișoara, unde, după o luptă crâncena, armata țaranească a lui *Dogea* fu batută, iar el prins dimpreuna cu fratele sau și cu mai mulți capitani și tovarăși.

După 15 zile de închisoare grea și foame, numai 9 țarani revoluționari mai traiau din 40. Nenorocitul *Dogea,* drept pedeapsă, este pus pe un tron înroșit în foc, iar pe cap 'i-se pune o coroană de fer deasemenea înroșită în foc și pe când sfârâia carnea lui în contactul cu ferul încălzit, sunt scoși din închisoare cei 9 tovarăși ai săi și poftiți să mănânce din carnea lui *Dogea,* dacă vor să scape cu viață. *Dogea* expiră în mijlocul celor mai groaznice chinuri, iar corpul lui fu taiat în bucăți și spânzurat

în principalele oraşe din Ungaria, ca să servească de spectacol şi de batjocură trecătorilor. Mai mulţi alţi prisonieri au fost spânzuraţi de arbori, altora li-s'au tăiat urechile şi nasul, fie-care nobil făcându-şi justiţia sa proprie asupra iobagilor săi. Nobilul *Kenderesy* din comitatul Baci imprima o cruce arsă pe fruntea iobagilor săi.

Revoluţia lui *Dogea* pătrunsese şi în Ardeal până în ţinutul Clujului, unde ţăranii comiseră deasemenea o mulţime de omoruri şi devastări. Dar în scurt timp fu învinsă şi această armată ţărănească, iar *popa Laurenţiu* fu prins, tras în ţeapă şi apoi fript ca un purcel, după cum se exprimă un cronicar din secolul al 16-lea.

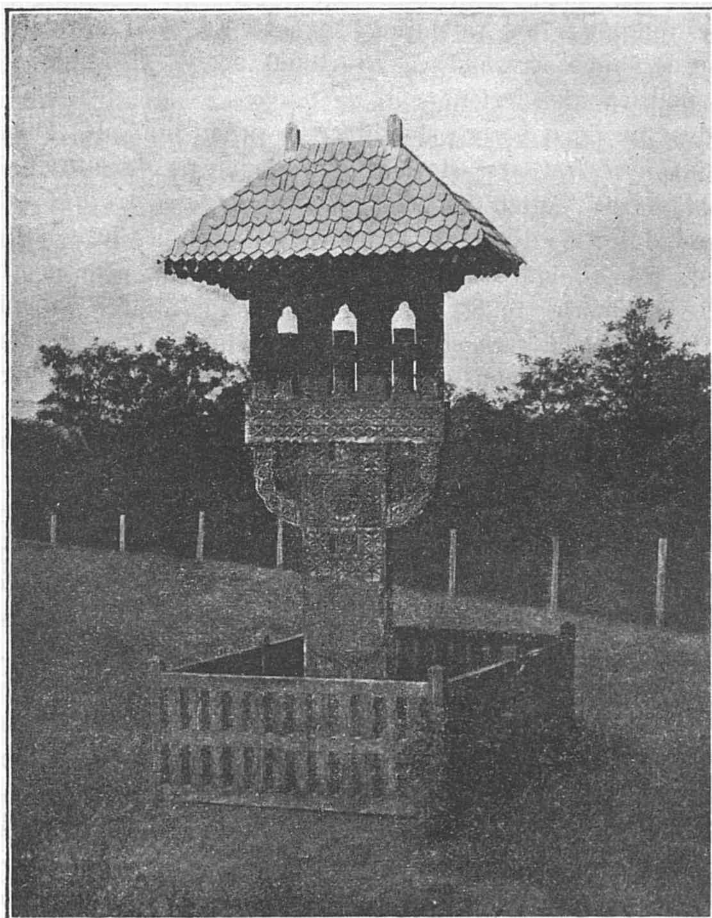
A treia revoluţie sângeroasă fu aceea a ţăranilor români din Transilvania lă anul 1599. *Contele Wolfgang Bethlen,* cancelarul Transilvaniei, spune că această revoluţie a izbucnit după-ce s'a lăţit faima despre bătaia pe care a dat-o *Mihai Viteazul* lui *Andrei Bathory* la *Şelimbăr,* lângă Sibiu.

Contele Bethlen scrie textual:

„... Fiecare (om) vedea înaintea ochilor săi numai ziua cea din „urmă a vieţei sale şi nimeni nu putea să iasă din Ardeal, chiar „dacă ar fi voit, *fiind-că Românii din Transilvania, în credinţa „că au să capete acum un domn din gintea lor,* apucară lăncile „ascuţite şi suliţele, de cari se folosesc după datina lor, ocupa-„seră drumurile şi omorau ici-colo pe cei cari fugiau într'ascuns „sau pe faţă, cum şi pe cei cari rămâneau acasă, năvăliau în „casele nobililor, le jefuiau averile şi făceau ca nefericirea, care „în sine era destul de mare, să fie şi mai crâncenă la văzut şi la „auzit. Aşa a pierit *Franz Teke,* vice-comitele comitatului Turda, „*Ladislau Boronkay* şi alţi mulţi bărbaţi distinşi ai nobilimei. „Şi de data aceasta Românii din Transilvania erau cu atât mai „crânceni, fiindcă mai înainte, pe când Transilvania era liniştită, „*ei de regulă erau condamnaţi la cele mai aspre pedepse,* dacă „se constata prin judecată că au comis vre-o crimă. *Nici-odată „furcile, temniţele, săcurile, cârligele, ştreangurile şi colţurile „stâncilor n'au omorît mai mulţi criminali ca români*".

Au mai fost şi alte revoluţiuni parţiale ale Românilor din Ardeal, dar cadrul limitat al acelui volum nu ne îngădue să le înşirăm pe toate, afară de cele două revoluţii dela *Abrud:* prima din anul 1727, când Românii de aici s'au răsculat în contra

Ungurilor, au constituit un consiliu comunal românesc şi s'au pus cu puterea în stăpânirea drepturilor ce revendicau, iar a doua în anul 1760, când a fost mai mult o manifestaţie sgomotoasă a Românilor din Abrud, în urmărirea unor drepturi ale

Cruce sau troiţă ridicată, după înfăptuirea României Mari, în memoria lui Mihai Viteazul, pe câmpia Turdei, în locul unde a fost asasinat marele Domn al Munteniei la 19 August 1601.

lor pe teren bisericesc, călcate în picioare în urma unirei cu biserica Romei a unei părţi dintre Români, unire la care Moţii au rămas totdeauna foarte refractari. Despre celelalte două mari revoluţiuni ale Românilor din munţii Abrudului — a lui *Horia* din

anul 1784 şi a lui *Avram Iancu* din anii 1848 49 ma voiu ocupa mai pe larg în capitolele urmatoare.

Pe la sfârşitul secolului al 17-lea, însa Românii din Transilvania, dupa lungi şi grele suferinţe, dorind în fine sa scape de mizeriile unei robii insuportabile, precum şi de persecuţiunile religioase ale calvinilor, se hotaresc sa-şi schimbe religiunea strabuna, crezând ca cu chipul acesta vor ajunge la o stare politica mai fericita.

Seduşi pe de o parte prin diferitele promisiuni ale calugarilor iezuiţi *Gavril Hevenesi* şi *Paul Barani*, iar pe de alta fiind îndemnaţi şi de Curtea imperială din Viena, *mitropolitul ortodox Atanase* din Alba Iulia, în nadejdea de mai sus, facu unirea cu biserica Romei, unire care primi o formă reala prin manifestul din 7 Octombrie 1698, dat în mânastirea Sfintei Treimi din Alba Iulia şi prin care acest mitropolit, slab de înger şi de credinţă, declara împreuna cu 38 protopopi români că se unesc cu biserica romano-catolica, *voind*, dupa cum ziceau dânşii, *„să traiască cu aceleaşi privilegii cu cari trăiesc membrii şi preoţii bisericei catolice“.*

Istoricul *Nic. Densuşianu,* el însuşi fiu al bisericei române-unite, caracterizează în modul următor acest însemnat şi greşit pas făcut de Românii ardeleni, care a fost, este şi va fi totdeauna cea mai serioasa piedica la desavârşirea unirei tuturor sufletelor româneşti:

„Dar unirea din 1698 fu un *pas greşit al Românilor de „peste Carpaţi.* Prin actul dela 1698, mitropolitul Atanase şi „clerul din Transilvania **sacrificară integritatea bisericei ro-„mâne pentru o simplă speranţă a unor drepturi politice „şi civile,** drepturi, care, mai curând sau mai târziu, se puteau „câştiga şi pe alta cale. *Şi în fapt unirea cu biserica Romei nu „schimbă de loc poziţia socială şi politica a Românilor din „Transilvania.* Biserica română a rămas şi de aci înainte numai „biserica tolerata, naţiunea româna o naţiune fără drepturi poli-„tice, *preoţii uniţi iobagi ai nobililor,* făra de privilegii şi fară „venituri, poporul fără reprezentanţi în camera Transilvaniei, „oficiile ţărei distribuite numai la aderenţii celor patru reli-„giuni (catolica, calvină, luterană şi unitară) şi *fără nici o con-„sideraţiune la religiunea română unită,* iar poporul român, care „nu voi sa treacă la unire, lipsit de biserici, lipsit de episcopi

„şi persecutat în toate modurile şi pe toate căile de guvernul din „Transilvania şi de guvernul central din Viena, aşa că *unirea „cu biserica Romei,* care se făcuse din simple motive politice, *nu „aduse de loc rezultatele, pe cari le sperase mitropolitul Atanase „şi clerul român dela 1698“.*

Intr'adevăr desiluzia a venit repede şi a fost mare şi crudă. Trista păţanie a episcopului *Inocenţiu Micu Clain,* care pentru că formulase un program întreg de revendicari naţionale, cerând Curţei din Viena egala îndreptăţire a Românilor din Ardeal, 'şi-a atras disgraţia din partea ei şi surghiunul la Roma, precum şi paţania bătrânului episcop *Grigore Maior,* care şi dânsul a fost silit să se retragă din scaunul episcopal la 1782, dovedesc cu prisosinţă grozava desiluzie, care a lăsat să se întrevadă aurora revoluţiunei lui *Horia.*

CAPITOLUL XXVIII.

ASUPRIRILE INDURATE DE ROMÂNII DIN MUNŢII ABRUDULUI ŞI DRUMURILE LUI HORIA LA IMPĂRATUL

Populaţia românească din munţii Abrudului, compusă din minieri şi castrenşi, s'a bucurat încă din vechime de anumite drepturi şi libertăţi. Pela anul 1547 aflăm aici pe un *Iacob,* ca voevod al Românilor din munţii Abrudului.

In vremurile vechi castrenşii din Abrud şi jur erau obligaţi ca, pelângă serviciile militare, să dea regilor Ungariei un anumit număr de piei de vulpe, de şder, de veveriţe, apoi dijme din oi şi miei, venituri, cari, după desfacerea Transilvaniei de Ungaria (1326), trecură toate în posesia principilor transilvani. Mai târziu pentru impozitele în natură se introdusese o taxă de rascumpărare în bani.

Dar dela 1715 încoace Românii din munţii Abrudului începură, încetul cu încetul, să fie consideraţi ca *iobagi ai statului,* taxa în bani fu privită ca o taxă pentru răscumpărarea sarcinelor iobăgeşti şi întreg teritoriul munţilor cu casele, grădinile şi arăturile muntenilor fu declarat ca domeniu al statului — şi cum se afla încă din vechime instituită la Zlatna o administraţie publică pentru încasarea diferitelor venituri, întreg teritoriul munţilor se numi *domeniul Zlatnei.*

In anul 1775 intervine în situaţia muntenilor o schimbare şi mai nenorocită şi anume taxa de răscumpărare, pe care aveau s'o plătească Românii din munţii Abrudului, se măreşte în 1775 dela 5859 florini anual la 14.769 florini, iar în 1783 la 21.555 florini. Şi calamitatea era că pe lângă această taxă, în care se credea că sunt cuprinse toate obligaţiunile feudale ale muntenilor, li-se mai pusese în spinare o mulţime de alte contribuţiuni, pre-

cum şi zile de lucru, astfel că Românii din munţii Abrudului, iobagi ai Statului, ajunseră într'o situaţiune mai de plâns decât iobagii nobilimei şi adică lipsiţi de munţi, de vechiul lor patrimoniu, fără pământuri de arătură, fără grădini, fără fânaţe, supuşi la robote sau la zile de lucru şi pe deasupra supuşi şi la plata unei enorme taxe domeniale. Obligaţiuni duble în bani şi în natură pentru aceleaşi servicii.

Impărăteasa Maria Tereza, fica lui Carol VI, născută la 13 Maiu 1717 în Viena şi decedată la 19 Noembrie 1780.

Din această cauză s'au întâmplat o mulţime de conflicte între populaţie şi funcţionarii domeniului. In anul 1778 locuitorii comunelor *Vidra, Câmpeni, Bistra* şi *Rîul mare* — aceasta din urmă cuprindea pe atunci satele *Albac, Secătura, Scărişoara* şi *Ponorelul* — se plâng printr'o numeroasă deputaţiune la guvernul transilvan din Sibiu în contra diferitelor abuzuri. In loc de dreptate, membrii deputaţiunei se văzură daţi în judecata

penala fiind-ca au turburat liniştea autoritaţilor din Sibiu, — caci iobagii n'aveau nici măcar dreptul sa reclame în contra asupritorilor — şi *condamnaţi a suferi unii câte 25 bastoane, iar alţii câte 12,* plus suportarea cheltuelilor de judecata. Deputatul Gavril Todea, bătrân de 80 ani, a şi murit în urma bataii.

Românii din munţii Abrudului, convingându-se că la guvernul transilvan în zadar cer dreptate, ei trimit mai multe deputaţiuni la Viena, la *Impărăteasa Maria Tereza,* şi apoi la succesorul ei, la *împăratul Iosif II,* având aproape totdeauna în fruntea lor pe ţaranul iscusit din Albac *Ursu Nicola,* zis *Horia,* şi pe *Ion Cloşca* din Carpeniş.

In interesul adevărului istoric trebue să marturisim că *împăratul Iosif II,* care a domnit dela 1780 până la 1790, a fost cel mai luminat domnitor al epocei sale. Era milos cu poporul de jos şi Românilor le-a arătat totdeauna multă bună-voinţă. Din nenorocire, actele sale erau sabotate cu viclenie de către autorităţile ungureşti, ori de câte-ori ele conţineau dispoziţiuni favorabile Românilor. El a călătorit în două rânduri prin Ardeal ca să cunoască situaţia, ascultând plângerile poporului, mai întâiu în 1773, ca moştenitor al tronului şi regent, şi apoi în 1783 ca împărat, când a fost şi la Alba Iulia şi Zlatna, fiind singurul Habsburg, care dela 1691, când Transilvania ajunse sub domnia casei austriace, a ţinut să viziteze această ţara atât de ruinată prin păcatele feudalităţii ungureşti.

Pe atunci se agita în politica internaţională a Europei urmatorul plan grandios, făurit de *împărateasa Ecaterina II a Rusiei:* ca pe ruinele imperiului turcesc să se ridice din nou statul independent, cunoscut în vechime sub numele *Dacia,* care urma să se formeze din principatele Moldovei şi Munteniei, apoi din Basarabia, sub sceptrul unui principe de religie ortodoxă şi având ca frontiere Nistrul şi Marea Neagra în spre Rusia, apoi Dunarea şi Oltul dinspre Austria. Scopul *împărătesei Ecaterina II* prin acest plan, care fu acceptat şi de *împaratul Iosif II* la 13 Noembrie 1782, era ca să nu mai fie nici o vecinătate între Rusia, Austria şi între noul stat, care urma să se înalţe pe ruinele imperiului turcesc.

Intocmai ca în prima sa calatorie facuta în Ardeal în 1773, tânarul împarat primi şi în a doua sa vizită prin Ardeal o mulţime de petiţiuni, în special dela iobagii români. Cu acest prilej,

aflându-se la Sibiu, a declarat de ştearsa robia personală a iobagilor din Ardeal, zicând: *„ca să înceteze odata peste tot locul această degradatoare stare de sclavie a omenirei“*. Dar nobila sa intenţiune întâmpinând o vehementa opoziţiune din

Impăratul Iosif II, fiul Mariei Tereza, născut la 13 Martie 1741 şi decedat la 20 Februarie 1790. S'a urcat pe tron la 29 Noembrie 1780. (După un tablou al d-lui G. Olszewsky, directorul muzeului Toma Stelian din Bucureşti).

partea nobilimei maghiare şi din partea cancelariei aulice, desfiinţarea iobăgiei a rămas şi de astă-data o simplă dorinţa neexecutată.

Ambele călatorii ale împaratului Iosif II în Transilvania au

lăsat o adâncă impresiune în inima țăranului român, care i-se adresa prin diferite deputațiuni cu plângerile sale totdeauna plin de încredere.

Plângerile muntenilor, înaintate prin aceste deputațiuni în anii 1779—1782 fie Curței imperiale, fie cancelariei *aulice*, erau următoarele:

a) Că pe lângă taxa domenială, care în anii din urmă fusese urcată în mod excesiv, li-s'a interzis dreptul de pășunat, dreptul de a tăia lemne de construcție și li s'au impus să facă o mulțime de lucrări ilegale și anume: să taie 13.182 stânjeni de lemne pentru domeniu, pe care să le și transporte la locurile de consumațiune, să cosească fânețele Statului, să strângă și să transporte fânul, să ducă vinul și rachiul (vinarsul) până la Zlatna, depărtare de câte 3—4 zile pentru unele comune, să transporte fer dela Hunedoara pentru stabilimentele minelor statului, precum și orz din Ungaria pentru berăria statului, depărtare de câte 10—12 zile, să sape un canal lung cât toate zilele — și toate aceste lucrări să le facă gratuit sau pe lângă o plată mizerabilă.

b) Că întreg ținutul munților Abrudului fiind un pământ neroditor, locuitorii aveau mai înainte dreptul să-și aducă alimente (grâu, orz, porumb etc.) din Ungaria, libere de ori-ce vamă, iar acum sunt siliți să le cumpere cu preț îndoit dela arendașul domeniului.

c) Că preoții sunt supuși la taxe și servicii feudale la fel cu iobagii.

d) Că s'au luat bisericele din proprietatea ortodoxilor și s'au dat la uniți.

e) Că drepturile și libertățile proprietarilor de mine și ale minerilor nu se mai respectă.

f) Că dacă moare un locuitor din munți, atunci rudele mai apropiate sunt forțate să plătească funcționarilor domeniali întreg prețul averii ce li-se transmite.

g) Că li-s'a impus să dea pentru armată diferite lucruri, pe cari ei trebue să le cumpere cu bani și pentru cari nu li-se dă nici o plată.

h) Că primarii din comunele *Rîul mare, Vidra, Câmpeni* și *Bistra* au încasat de pe spinarea locuitorilor suma de 14.491 florini, sub titlul de cheltueli de cancelarie, și tot sub acest titlu

a luat de pe dânşii subprefectul *Komaromi* suma de 8388 florini.

i) In fine că mai mulţi deputaţi, cari au înaintat plângeri la guvernul din Sibiu şi Curţii imperiale din Viena, au fost pedepsiţi, unii cu amenzi în bani de câte 100—200 florini, iar alţii au fost închişi şi bătuţi ca nişte tâlhari la trei hotare, ca *Petru Nicola* şi bătrânul *Gavrilă Todea.*

Toate aceste petiţiuni au fost trimise de Curtea imperială şi de cancelaria aulică guvernului din Sibiu cu ordinul de a se cerceta veracitatea lor şi, în caz de adevăr, să indice şi măsurile pentru încetarea nelegiuirilor.

Medalia bătută în amintirea vizitei făcute de Impăratul Iosif II în Transilvania, la 1773, când era numai regent.

Este de prisos să spunem că ancheta, deşi ordonată de împărat, a fost tot amânată, iar deputaţii comunelor erau mereu urmăriţi, închişi şi maltrataţi, astfel că neputându-se obţine nici o uşurare, isbucnirea revoluţiei, la 1784, se părea a fi singura mântuire.

Preludiul acestei serioase mişcări populare a fost scandalul făcut de Moţi în ziua de 24 Maiu 1782, la Câmpeni, cu ocazia târgului de ţară. Iată motivul scandalului: Până în anul 1778, Românii din munţii Abrudului se bucurau de dreptul de cârciumărit, putând vinde fie-care vin sau rachiu, dacă credea că cu modul acesta poate câştiga ceva. Se plătea numai o mică taxă, zisă de răscumpărare. In anul 1778 administraţia financiară din Transilvania înfiinţează sistemul licenţelor de băuturi, punând pentru toţi locuitorii din munţii Abrudului, cari se ocupau cu

cârciumaritul, o taxa fiscală de 1 creițar și jumatate pentru vadra de vin și de 1 creițar pentru vadra de rachiu. Muntenii pla-

Horia, capul revoluției din 1784. (După o stampă din colecția d-lui Ion I. C. Brătianu).

tiau acum de două ori impozitul dreptului de cârciumărit, întâiu ca rascumparare și în al doilea rând ca licența.

In anul 1781 dreptul de cârciumărit în munții Abrudului fu

dat în arenda la doi Armeni cu numele *Martin Bosniac* şi *Martin Patrubani*, pe termen de 6 ani şi cu preţul de 12.000 florini anual. Aceşti arendaşi lacomi interziseră locuitorilor de a mai exercita cârciumăritul în particular şi prin agenţi d'ai lor confiscau ori-ce bauturi gasiau pe la oameni, pe cari îi şi amendau.

Cloşca, al douilea capitan al revoluţiunei din 1784. (După o stampă din colecţia d-lui Ion I. C. Brătianu).

Severitatea arendaşilor armeni a mers până acolo, încât la Abrud, în timpul Paştelor din anul 1782, confiscă şi o sticla cu vin trimisă de un credincios din Abrud-sat preotului local ca să cuminece pe locuitorii comunei.

In ziua de 24 Maiu 1782, cu ocazia târgului de ţara din

Câmpeni, locuitorii din comunele *Râul Mare, Vidra, Câmpeni* şi *Bistra,* conform unui vechiu drept, aduseră şi ei băuturi spre vânzare. Dar arendaşii armeni se opuseră prin oamenii lor, pe cari îi înarmaseră cu lănci, pistoale şi puşti, împiedicând ori-ce amestec al muntenilor în dreptul lor de cârciumărit. O scânteie trebuia ca să se aprindă focul — şi scânteia o dete un servitor al arendaşilor, care, alergând călare în fuga mare prin târg, trânti la pământ o femeie din *Hălmagiu,* care vindea nuci, apoi calcă cu calul în picioare pe un ţăran din Zărand, care 'şi aşeza într'un sac lâna ce o cumpărase în târg. Dar ţăranul din Zărand, sculându-se înfuriat de sub picioarele calului, puse repede mâna pe o săcure, sări îndată la un butoiu cu vin al arendaşilor armeni, spărgându-i fundul şi vărsându-i băutura.

Un alt ţăran, cu numele *Iacob Zăhuţ* din Râul Mare, care adusese mied de vânzare în târg, fiind luat de servitorii arendaşilor cu înjurături şi lovituri cu patul puştei şi dus la inspectorul domeniului, se întâlneşte cu românul din Zărand tocmai pe când acesta spărgea butoiul cu vin al Armenilor arendaşi şi apoi dând chiote prin târg, se strânge o mulţime de ţărani, cari sar cu toţii la butoaiele arendaşilor, spărgându-le fundurile şi vărsându-le toată băutura.

In faţa acestei scene şi a furiei mulţimei, cârciumarii şi servitorii arendaşilor fug imediat din târg, de frica de a nu fi masacraţi.

Acest incident a dat însă prilej guvernului transilvan să pedepsească cu moartea pe autorii scandalului, în care muntenii îşi apărau un drept al lor şi pentru care dânşii mai plăteau statului şi o taxă de răscumpărare. Intr'adevăr, 23 de primari şi consilieri comunali sunt condamnaţi de judecata forului domenial din Zlatna la câte *25—100 bastoane şi cu 3 luni până la 2 ani de închisoare,* iar alţi 5, ca autori principali şi sub motivul ca au agitat poporul să trimită deputaţiuni la Viena, sunt condamnaţi *la moarte.* Unul din aceştia, cu numele *Dumitru Todea,* a fost condamnat şi la *tortură înainte de executare,* iar după executare *să 'i-se taie capul, corpul să i-se despice în 4 părţi, iar bucăţile să 'i-se pună în ţeapă.*

Astfel terorismul era la culme în munţii Abrudului.

In cursul lunei Maiu 1783 o nouă deputaţiune a Moţilor luă drumul Vienei ca să se plângă despre multele abuzuri şi cruzimi şi

totodată să ceară scăparea vieţei celor 5 locuitori condamnaţi la moarte, precum şi ordin ca deputaţii lor să nu mai fie arestaţi de către funcţionarii domeniului pentru faptul că reclamă dreptate la Curtea împărătească.

La 7 Iunie 1783 împăratul dete ordin guvernului din Transilvania ca nici locuitorii din munţii Abrudului şi nici deputaţii lor să nu mai fie urmăriţi pentru plângerile ce le-au înaintat la Viena şi *nici să se execute vre-o sentinţă de moarte asupra lor*. Cu toate acestea, sentinţa forului domenial din Zlatna fu executată în mare parte asupra muntenilor. Numai pedeapsa cu moarte fu schimbată în închisoare dela *1—2 ani şi câte 50—100 bastoane*.

In luna Noembrie 1783, *Horia*, deputatul ţăranilor din Râul Mare (Albac), şi *Cloşca*, deputatul ţăranilor din Cărpeniş, Abrud, Bucium etc. pleacă pentru a treia oară la Viena[1]. De astă-dată deputaţii Moţilor sunt siliţi să aştepte luni întregi în capitala Austriei, deoarece împăratul *Iosif II* era plecat la Roma, în Italia, de unde se întoarse la 10 Martie 1784. La 1 Aprilie acelaşi an, *Horia* fu primit în audienţă de împărat, căruia îi prezintă o nouă petiţiune în numele comunelor *Râul Mare, Vidra, Câmpeni, Bistra, Muşca, Baia-de-Arieş, Bucium, Abrud* şi *Cărpeniş* şi prin care locuitorii se plângeau că cu toate rugăciunile lor înaintate în diferite rânduri la Curtea imperială, *ei n'au putut să obţină nici o uşurare*.

In 13 Aprilie 1784, împăratul comunică guvernului transilvan ca până la hotărîrea sa în ceea-ce priveşte ancheta ordonată încă în anul 1780, locuitorii comunelor suplicante, ca şi deputaţii lor, să nu mai fie persecutaţi de către funcţionarii domeniali şi ai judeţului, iar cei închişi pentru plângerile făcute să fie imediat puşi în libertate.

Această audienţă a lui *Horia* la împăratul din primăvara anului 1784 joacă un rol important în tot cursul memorabilei revoluţiuni ce 'i-a urmat. Intr'adevăr, este fapt pozitiv că *Horia*, îndată după întoarcerea sa acasă, începu să agite pe ţăranii din Ardeal, mai

---

1) *Rubin Patiţa*, fost advocat in Câmpeni, susţine în cartea sa: „*Munţii noştri, Ţara Ţopilor*", că Horia a fost de 4 ori la Viena: In 1779, în 1780 şi fără a preciza data călătoriei a treia, spune că a patra călătorie a făcut-o în anul 1783, în postul Crăciunului. Drumul pe jos, la dus şi întors, comptând 2 luni, Horia a fost primit pentru ultima oară în audienţă de împăratul Iosif II la 1 Aprilie 1784

întâiu în secret şi mai târziu pe faţă, spunându-le că împăratul în repetate rânduri a dat ordine în Transilvania în sensul ca ţăranii să nu mai facă servicii în măsura de pân'aci, dar că nobilii şi autorităţile nu vor să respecte cuvântul împărătesc şi să-l aducă la cunoştinţa iobagilor; că din această cauză împăratul a dat ordin să se militarizeze ţara întreagă şi iobagii să capete arme; că dânsul are hârtii dela împăratul în care se ordonă ca ţăranii să nu mai facă de aci înainte servicii nobililor, ci numai împăratului; că monarchul nu ştie nimic de puzderia de impozite aruncate de nobilime şi de funcţionari numai asupra iobagilor, în folosul lor propriu şi fără ştirea împăratului, şi că deoarece nobilimea nu vrea să comunice ţăranilor ordinele date pentru uşurarea lor, *împăratul l'a autorizat pe el ca să răscoale pe Românii din Ardeal şi cu ajutorul lor să extermine pe toţi magnaţii, pe toţi nobilii şi pe ceilalţi Unguri, să le prădeze şi prefacă în cenuşă toate curţile şi averile, aşa ca să nu mai rămână piatră pe piatră, căci aceasta este voinţa şi porunca împăratului.*

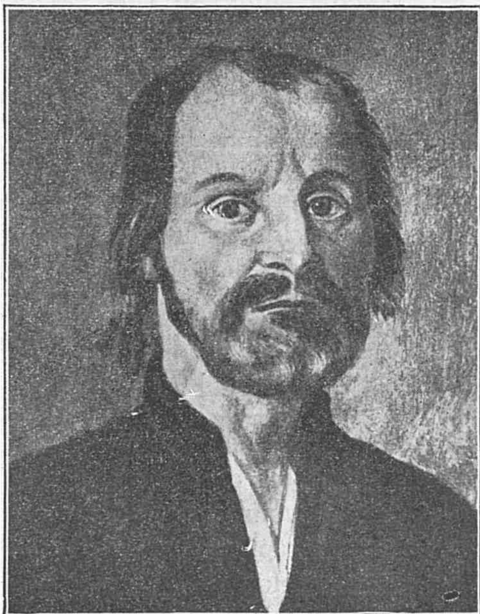
Spre a convinge ţărănimea că toate acestea sunt adevărate, *Horia* se prezinta în faţa poporului cu o cruce mică aurită, pe care se afla şi chipul *împăratului Iosif II* şi pe care, zicea el, 'i-a dat-o însuşi împăratul pentru-ca Românii să aibă deplină încredere în cuvintele sale şi pentru-ca soldaţii din armata imperială să nu tragă asupra lor, îndată ce vor vedea semnul crucii.

Fără îndoială, cuvintele lui *Horia* au găsit toată încrederea în rândurile ţărănimei ardelene, producând în acelaşi timp o mare consternare printre toţi nobilii Ardealului, cari, ştiind antipatia împăratului faţă de ei, credeau că trebue să existe un sâmbure de adevăr în cuvintele: *„cu voia şi cu porunca împăratului"*.

Este de remarcat că în primăvara anului 1784, pe când *Horia* ţinea acest limbagiu ţăranilor români, aceştia erau în plină agitaţiune din cauza conscripţiunei militare, ordonată încă la 1761, sub *împărăteasa Maria Tereza,* în scopul înfiinţărei pelângă graniţele Ardealului a mai multor regimente de grăniceri. Lucru foarte natural, locuitorii comunelor româneşti alergau cu droaia să se înscrie în aceste regimente, ştiind bine că astfel scapă de iobăgie, devin oameni liberi şi proprietari de pământ, având o singură obligaţiune: să apere graniţele ţărei în timp de pace şi în timp de răsboiu.

Cuvintele lui *Horia,* puse în gura împăratului şi spuse ţăranilor în semnul crucii, prindeau de minune şi scânteia revoluţiei încolţise

în aproape toate masele țărănești. Comunele iobăgești, la auzul svonului că împăratul voește să militarizeze țara întreagă, începură a alerga la ofițerii din Alba Iulia ca să ceară arme și să-și înscrie flăcăii ca militari. Inceputul îl făcură țăranii din comuna *Hăpria*, județul Alba, apoi urmară cei din comunele vecine: *Henig, Straja, Dumitra* și *Vingard* și în scurt timp veniră și țăranii din comitatele vecine, căci nimeni nu voia să mai fie iobag. In decurs de 4 săptămâni (15 Iulie—15 August) 81 comune din județele *Alba, Turda, Zărand* și *Cetatea-de-baltă* se înscriseseră la Alba-Iulia. O asemenea mișcare se ivi repede și în Țara Hațegului.

George Crișan, al treilea căpitan al revoluției din 1784. Născut la 1733 în comuna Vaca din fostul județ al Zarandului. S'a spânzurat în închisoare. Totuși corpul lui a fost pus în țeapă la Cărpeniș, Abrud, Bucium, Brad și Mihăleni. (După o stampă din colecția Academiei române).

Comunele iobăgești, îndată după înscriere, începură să refuze nobililor ori-ce servicii și ori-ce plată de taxe feudale. In unele localități, iritațiunea născută între țarani și nobili, în urma conscripției militare, ajunsese până la acte de violență.

In fața acestei situațiuni, *baronul S. Bruckenthal*, guvernatorul Ardealului, văzând că conscripția se începuse din partea armatei fără știrea guvernului, că turburările iau un caracter din ce în ce mai serios, decise să declare întreagă această operațiune fără nici o valoare și să ordone țăranilor ca să continue serviciile iobăgești, ceea-ce spori și mai îngrijitor agitațiunea printre țărani.

Tendințele revoluționare se manifestau în toate părțile. Prin unele sate țăranii declarau în public că *„țara asta este a Românilor și nu a Ungurilor și că dacă vor căpăta ei arme în mână, vor alunga de pe pământurile lor pe Unguri și pe domnii feudali!“*

In toamna anului 1784 o conspiraţiune ţărănească aprinse uşor focul în ţara Moţilor. Capii conspiraţiunei erau cei trei căpitani: *Horia, Cloşca* şi *Crişan*.

Capul revoluţiei *Ursu Nicola* sau *Horia* era din Albac, sat aparţinător pe atunci comunei *Râul Mare*, iobag al statului, în vârstă de 54 ani pe timpul revoluţiei. Adevăratul său nume era *Vasile Nicola*, după cum singur declară în testamentul său. *Ursu* era numai o numire particulară, conform unui obiceiu la ţăranii din munţii Abrudului de a da băeţilor numele de *Urs* în locul numelui de botez, iar numele de *Horia* era un epitet popular dat de Moţi pentrucă îi plăcea să cânte, să horească. Deştept, vorbăreţ, simpatic ca înfăţişare, constant şi foarte hotărît, mai ales faţă cu duşmanii ţăranilor, *Horia* fusese un fel de apărător al ţăranilor pela judecătoriile comunale din munţii Abrudului. Sărac lipit, căci n'avea decât o căsuţă [1]) de bârne late de brad (pe care am vizitat-o şi eu în vara anului 1885 într'o excursiune şcolară), era înzestrat în schimb cu multe cunoştinţe practice, câştigate în viaţa sa agitată şi în călătoriile sale pela Viena. *Horia* se bucura de o imensă popularitate, mai ales printre iobagii comunelor de pe văile Arieşului Mare şi Arieşului Mic. Din căsătoria cu soţia sa *Ilina* a avut doui copii: pe *Ion*, care a fost şi dânsul vice-căpitan pe vremea revoluţiei, şi pe *Luca*.

Al douilea căpitan al revoluţiei a fost *Ion Cloşca*, cel mai intim prieten al lui Horia. *Cloşca*, ca şi Horia, era iobag al statului din comuna *Cărpeniş*, lângă Abrud. Numele său adevărat era *Ion Oargă*, iar *Cloşca*, un simplu epitet popular, 'i-s'a dat în glumă de consătenii săi, conform uzului românesc de a 'i-se da fie-căruia câte o poreclă. Inteligent, concentrat şi curagios, *Cloşca* câştigase încă de tânăr iubirea ţăranilor din comunele *Cărpeniş, Abrud* şi *Bucium*, care în trei rânduri îl trimisera ca deputat al lor la Curtea din Viena. Mai întâiu a fost trimis în anul 1779, când avea numai 32 de ani. Ceva mai înstărit decât Horia, poseda o casă mai bună pe o coastă lângă drumul ce duce dela Abrud la Câmpeni, anume pe coasta *Cloşceştilor*, apoi câte-va locuri de arătură şi fâneţe. Pe soţia lui o chema *Marina*, pe fratele său *Teodor Oargă*, iar pe soru-sa *Achimia*.

---

1) Casa era situată pe dealul Fericetului, aproape de culme, şi s'a păstrat până în anul 1898.

In fine al treilea căpitan, *George Crişan,* era tot iobag al statului din comuna *Cărpeniş,* având pe vremea revoluţiei etatea de 52 de ani. Mândru şi impunător, sever şi hotărît. Numele său adevărat era *Marcu Giurgiu,* originar din comuna *Vaca,* judeţul Zărandului, adică de pe Valea Crişului Alb, ceea-ce i-a adus numele de *Crişan* din partea muntenilor. La Cărpeniş a ajuns prin însurătoare. Fost soldat în armata, unde disciplina militară 'i-a înăsprit şi mai mult natura sa de fer, pe care a dovedit-o în mijlocul crâncenelor vărsări de sânge comise de el şi oamenii lui în contra nobililor din comitatul Zărandului.

Este interesant de amintit că în afară de *Horia, Cloşca* şi *Crişan* mai apare în primele zile ale revoluţiei încă un al *patrulea căpitan,* un bărbat de statură înaltă, cam de 50 de ani, cu faţa negricioasă, purtând pe cap o chiveră roşie de soldat, încins cu o sabie lungă şi purtând două pistoale la brău. Acest căpitan a fost prezentat în faţa poporului din *Bucium* (la 8 şi 9 Nov. 1784) de către însuşi *Horia,* care îi zicea „căpitan". Toate ordinele date de Horia, el le-a înăsprit şi mai mult. Este însă curios că acest căpitan plecând în ziua de 9 Novembre din *Bucium* în comuna *Muşca,* el dispare de pe teatrul revoluţiei pentru totdeauna.

Cine şi de unde era acest căpitan, nu s'a stabilit nimic precis până azi. După unele manuscrise contimporane, el ar fi un ofiţer rus cu numele de *Mihai Poperski* sau *Popescu,* dânsul declarând odată că ar fi din Bucureşti, iar altă-dată dela Iaşi.

CAPITOLUL XXIX.

REVOLUŢIA LUI HORIA ŞI INABUŞIREA EI

Am spus în capitolul precedent că revoluţia lui *Horia* s'a pornit în urma unei conspiraţiuni şi că capii conspiraţiei erau cei trei căpitani: *Horia, Cloşca* şi *Crişan.* Asupra faptului cum s'au legat ei între ei aceşti trei căpitani şi ce fel de înţelegere s'a stabilit între dânşii, istoria tace, precum tac şi interogatoriile ce li-s'au luat cu ocazia judecării lor. Ceea-ce se ştie precis este că toţi ţăranii, cari s'au înscris sub steagul lor, au depus *jurământ de credinţă* şi că revoluţia urmărea două scopuri: *unul politic şi altul social.* Politic, pentru-că căpitanii ţăranilor voiau să întindă revoluţia peste toată Transilvania, să suprime pe toţi nobilii şi Ungurii şi să-i forţeze a se face români, primind religia românească ortodoxă. Cu aceasta ei voiau să pună capăt domniei ungureşti din Ardeal şi ţara să ajungă sub puterea preponderentă a elementului românesc, sub sceptrul Casei de Habsburg.

In ce priveşte caracterul social al revoluţiei, el rezultă din următoarele cereri ale ţăranilor:

1. *Poporul român să fie liber de iobăgie.*

2. *Nobilime să nu mai fie, iar nobilii să plătească dări întocmai ca şi poporul ţăran.*

3. *Românii să capete arme şi să fie militari, deci înarmare naţională.*

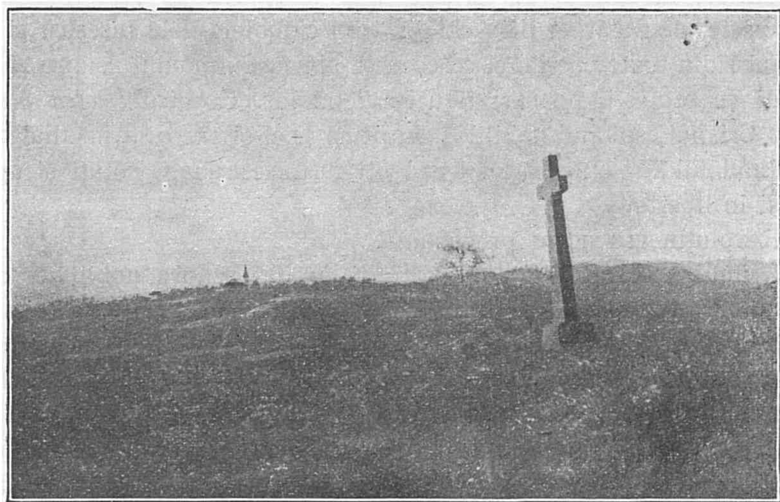
4. *Pământul nobililor să se împartă la ţărani.*

Ideile revoluţiunei erau deci tradiţionale, pe baza dreptului istoric, adică a vechimei Românilor în Transilvania.

Cum a isbucnit revoluţia? Ea a fost precipitată întâiu de teama lui *Horia* ca conspiraţiunea să nu fie trădată şi al douilea de neliniştea acestuia, care se ştia urmărit spre a fi arestat încă din anul 1782. Ţăranii din judeţele Zărand şi Hunedoara voiau să în-

ceapă revoluţia în ziua de Bobotează a anului 1785, iar ţăranii din comitatul Albei în luna lui Maiu acelaşi an.

Joi, 28 Octombre 1784, fiind zi de târg la *Brad* (comitatul Zărandului), îşi face apariţia aici *căpitanul Crişan*, ca trimis din partea lui Horia, şi ascuns sub podul de peste Criş chiamă la dânsul pe maì mulţi ţărani din diferite sate, cărora le spune că Horia a fost la Viena la împăratul, dela care a adus ordin ca ţăranii români să capete arme şi să nu mai facă nici un serviciu nobililor. Spre încredinţare, Crişan arată ţăranilor crucea de aur a lui Horia

Crucea ridicată pe locul vechei bìserici din comuna Mesteacăn, lângă Brad, unde, la 31 Octombrie 1784, Crişenii, conduşi de G. Crişan, au depus jurământ ca să stingă pe toţi nobilii unguri din Zarand. Noua biserică se vede în fund, pe o culme mai depărtată.

şi-i invită ca pe Dumineca viitoare, 31 Octombre, să vină din fiecare sat câte 3 sau 4 ţărani la biserica din *Mesteacan* ca să asculte porunca împărătească.

In ziua de 31 Octombre se adunase în secret la biserica din *Mesteacăn* vre-o 600 ţărani din districtul Zărandului, al Hunedoarei şi din munţii Abrudului. La adunarea aceasta, Crişan înfăţişă ţăranilor crucea de aur şi o scrisoare, apoi le făcu cunoscut că Horia fiind bolnav, nu poate asista la adunare, dar că l'a însărcinat pe dânsul să vină şi să le spună că, din ordinul *împăratului Iosif II*, să se ducă cu toţii la Alba Iulia ca să primească

arme şi să fie grăniceri, împăratul lăsând la libera voie a fie-căruia sau de a fi militar, deci scăpat de iobăgie, sau de a face şi de aci înainte serviciu de iobagi pe seama nobililor.

In ziua de 1 Novembre ţăranii întruniţi la Mesteacăn ajung, în drumul lor spre Alba Iulia ca să primească arme, în satul *Curechiu,* însă în număr cu mult mai considerabil. Mulţimea poporului crescuse enorm. In aceiaşi zi, noaptea târziu, sosiră la *Curechiu* subprefecţii *Mihai Gal* din Baia-de-Criş şi *Wolfgang Nalaczi* din Brad, însoţiţi de o gardă de 4 soldaţi, ca să prindă pe căpeteniile ţăranilor, în special pe *Crişan.* Dar mulţimea de ţărani, aflând de veste, dau alarma prin chiote, trag clopotele dela biserică şi se aruncă din toate părţile şi cu ceea-ce apucară în mâini asupra celor doui subprefecţi, pe cari îi uciseră pe loc. Gornicul *Petru Kara* din Criştior, spionul nobililor, fu prins şi el şi executat imediat din ordinul lui Crişan, iar cei 4 soldaţi fură desarmaţi, bătuţi şi apoi puşi în libertate.

Revoluţia era acum proclamată.

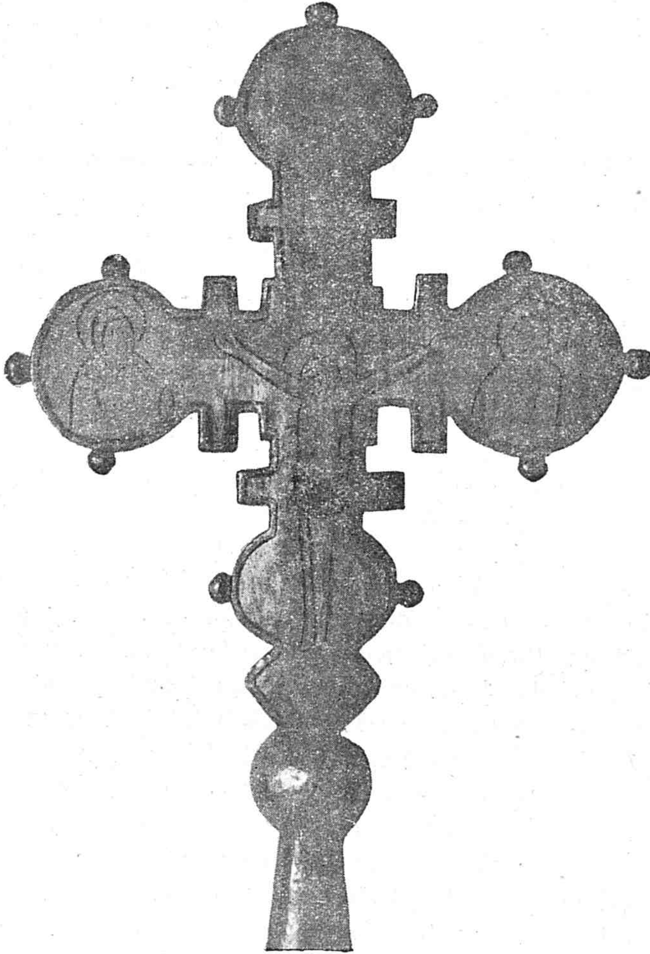
Primul atac al ţăranilor răsculaţi fu dat asupra nobilimei din *Criştior,* în ziua de Marţi dimineaţa, 2 Novembre, când cu o furie vehementă ţăranii dau năvală asupra curţilor nobililor şi execută 17 persoane din nobilimea de aici, printre cari 12 membri ai vechei familii *Kristyori,* de origine română, dar cu timpul catolicizaţi şi maghiarizaţi. Puţini nobili scăpară cu fuga prin păduri, iar ceilalţi, bărbaţi, femei şi copii fură făcuţi prisonieri şi apoi cu toţii botezaţi în religia română ortodoxă de către *preotul Const. Turciu,* zis şi *Popa Costan.*

Din *Criştior* trupa ţăranilor răsculaţi se împărţi în două: o parte apucă drumul spre *Mihăleni,* iar căpitanul *Crişan* cu oamenii săi atacă în aceiaşi zi după amiazi nobilimea din orăşelul *Brad.* Cei mai mulţi dintre nobilii de aici refugiându-se în turnul bisericei reformate, sunt daţi jos de mulţimea înfuriată, care execută pe loc pe mai mulţi dintr'înşii, iar pe alţii îi graţiază după-ce primesc să se boteze în religia românească. Aici au căzut victime ale furiei populare şi mai mulţi negustori evrei, dintre cari unii au fost şi ei botezaţi.

Acum ţăranii începură a se ridica în massă în toate părţile Zărandului. Cete noui de ţărani sosiau pe fie-care oră în trupa lui *Crişan.*

Din *Brad* mulţimea ţăranilor se diviză iar în mai multe părţi,

apucând fie-care trupă câte o direcţie diferită prin toate colţurile Zărandului. In ziua de 3 Noembrie căpitanul *Crişan* atacă curţile nobilimei din comuna *Ribiţa*, unde, după o luptă înverşunată, în

Crucea roşie, pe care o purta preotul ortodox Gavrilă Sularea din Mogoş, Micleşti, propovăduind revoluţia şi conducând pe credincioşii săi la Cricău, de unde urma să se dea atacul asupra Gălzii-de-jos (moşia prefectului baron Kemény).

care sunt ucişi 7 oameni din trupa lui *Crişan*, Românii ucid şi execută 42 persoane, nobili şi particulari.

Trupa ţăranilor, care plecase Marţi la amiazi, 2 Noembre, din

Criştior, ajung în aceeaşi zi în comuna *Mihăleni.* Singurul nobil de aici *Ladislau Csiszar,* auzind că ţăranii răsculaţi vin asupra sa, încearcă să fugă repede cu familia prin păduri, dar abia face câţi-va paşi de acasă şi este prins cu toată familia şi executat cu doui copii ai săi şi cu un frate al său. Soţia lui Csiszar, care era fiica fostului prefect *baronul Hollaky,* o femeie tânără şi foarte frumoasă, îmbrăcată în haine ţărăneşti, la propunerea preotului ortodox din Mihăleni, se ascunde în podul bisericei române. Descoperită fiind a doua zi de doui iobagi, aceştia o duc în biserică, unde o forţează să depună jurământ că se leapădă de religia catolică şi trece la religia românească. A doua zi, Joi, nefericita femeie aflând că vine şi *Crişan* cu trupa sa la Mihăleni, fuge prin păduri, dar este prinsă de ţăranii răsculaţi, cari acum voiau s'o execute. Dar lui Crişan i-se făcu milă de ea şi o lăsă în viaţă cu condiţiunea, cum se plânge dânsa, ca să se boteze din nou. Trista soarte a acestei femei a format obiectul unei descrieri sentimentale din partea istoricului transilvan, abatele *Iosif Carol Eder,* care spune că în timpul acela era o crimă în ochii ţăranilor români de a se fi născut cine-va din sânge unguresc.

Tot Joi, 4 Novembre, altă ceată de ţărani atacă nobilimea şi populaţia ungurească din *Baia-de-Criş.* Aici distrug mânăstirea călugărilor franciscani, botează în religia românească pe văduva subprefectului *Mihai Gal,* ucis la *Curechiu* cu două zile mai înainte, şi o mărită după un iobag român; ucid pe advocatul *G. Szentkiralyi,* apoi pe un curier al comitatului şi pe un nobil cu numele *Iosif Kis.* In acelaşi timp sentinelele răsculaţilor din satul *Târnava* prind pe o femeie din Beiuş cu numele *Eva Ajtai,* care călătoria la părinţii săi în Abrud şi pe care ţăranii voiau s'o execute, crezând că e unguroaică, cum şi era de fapt. Femeia însă scapă dela moarte, declarând că e româncă, dar spre convingerea ţăranilor ea trebui să spună în româneşte rugăciunea *„Tatăl nostru“.*

In timp de 4 zile (dela 2—5 Novembre 1784), mai sunt atacate curţile nobililor din satele *Trestia, Lunca, Luncoiul de sus, Luncoiul de jos, Ociu, Hălmagiu, Hălmăgel, Pleşcuţa, Ţarmure, Tomeşti, Sălişte,* etc., aşa că întreg comitatul Zărandului ajunse în posesia ţăranilor răsculaţi şi afară de autoritatea lui *Horia* şi *Crişan* nu mai exista nici un fel de autoritate.

Ţăranii, înfuriaţi şi înrăiţi de nedreptăţile seculare suferite din

partea Ungurilor, deveniseră surzi şi muţi la rugăciunile şi lacrămile „domnilor lor", adică a proprietarilor de pământ, pe cari acum îi legau cu lanţuri de carul cu boi şi aşa îi duceau la capul satului, unde îi dau pe mâna Ţiganilor ca să-i execute şi înmormânteze. In general, aspectul revoluţiunei nu era numai în contra nobilimei, ci în contra întregului element unguresc. Era o tragică răsbunare a trecutului.

Repede de tot, mişcarea revoluţionară începută în comitatul Zărand se întinse şi în comitatul Hunedoarei. In ziua de 4 Novembre cete de ţărani prefăcură în cenuşă castelul baronului *Anton Ioşica* din Brănişca, pe valea Murăşului, iar în cele 2 zile următoare ţăranii distruseră şi arseră toate curţile nobililor din comunele *Sulighet, Bretea, Ilia, Sârbi, Gura-Sada, Tătăreşti, Leşnic, Dobra, Roşcani* şi *Zam* până la graniţa Ungariei. Exact aceiaşi soartă o avură şi curţile nobilitare din *Şoimuş, Hărău, Uroiu, Rapolt, Bobâlna, Geoagiul-de-jos* etc. O mulţime de nobili şi preoţi unguri fură executaţi şi pe aici. Ţăranii, cari trecuseră din Zărand, puseră numai decât în mişcare şi pe iobagii de pe Valea Streiului şi din Ţara Haţegului, unde deasemenea mulţimea ţăranilor răsculaţi devastează şi dă foc edificiilor nobililor din aproape toate comunele până la graniţa ţărei româneşti.

In ziua de Vineri, 5 Novembre, valurile distrugătoare ale revoluţiei ajunseră la marginea oraşului *Deva,* capitala judeţului Hunedoara, al cărei atac se hotărî pentru ziua de 6 Novembre. Prima încercare nu reuşi, deoarece soldaţii din armata imperială li-se opuse, trăgând focuri peste capetele ţăranilor. A doua încercare din ziua de 7 Novembre fu şi mai nenorocoasă, fiind-că ţăranii, văzându-se atacaţi de 70 soldaţi grăniceri şi 74 husari *români,* după o mică rezistenţă, ajunseră în confuziune — căci nu se aşteptau la focul armelor din partea soldaţilor împăratului — şi începură a se retrage în desordine spre malurile Murăşului, urmăriţi de armata imperială şi 22 nobili unguri călare. Un număr de 72 ţărani români fură parte tăiaţi, parte aruncaţi şi înecaţi în apele Murăşului, iar 44 căzură prisonieri. Două-zeci de inşi din aceşti prisonieri au fost executaţi, tăindu-li-se capul cu sabia, în ziua de Luni, 8 Novembre, în dosul fortăreţei de lângă drumul ce duce la *Dobra.* A doua zi au mai fost executaţi alţi 14 prisonieri, precum şi 22 ţărani prinşi cu ocazia devastării curţii *baronului Anton Orban* din *Binţinţi.* In două zile nobilimea din Deva

făcu să cază capul prin paloş (sabie) a *56 ţărani români,* lipsiţi cu totul de dreptul de apel şi unii dintre ei fiind străini cu totul de revoluţie, precum a fost cazul ţăranului *Alex. Morariu* din *Jibot.*

Martirul *Horia,* născut la 1730 în Albac, a fost tras pe roată în ziua de 28 Februarie 1785 la Alba Iulia. (După o stampă din bogata colecţie a d-lui Ion I. C. Brătianu).

„*Scenele petrecute cu ocazia acestor executări,* spune N. Densuşianu, *erau atât de înfiorătoare, încât condamnaţii se îmbulzeau singuri înainte spre a fi decapitaţi cât mai în grabă*“.

In urma atacului nereuşit dela Deva, *Horia,* primul căpitan al revoluţiei, adresă, în ziua de 11 Novembre 1784, nobilimei din

Martirul *Cloşca,* născut la 1755 în Cărpeniş, lângă Abrud, a fost tras pe roată în aceeaşi zi cu Horia, la Alba Iulia. (După o stampă din colecţia d-lui Ion I. C. Brătianu). [1])

1) Ambele aceste stampe redau mai aproape de realitate figurile celor doui eroi. Librăria *Artaria* din Viena, care le-a editat, spune că ele au fost desemnate după natură, la Alba Iulia, unde au fost aduşi martirii după prinderea şi arestarea lor.

jud. Hunedoara, un sever *ultimatum,* care rezumă ideile politice şi sociale ale răscoalei.

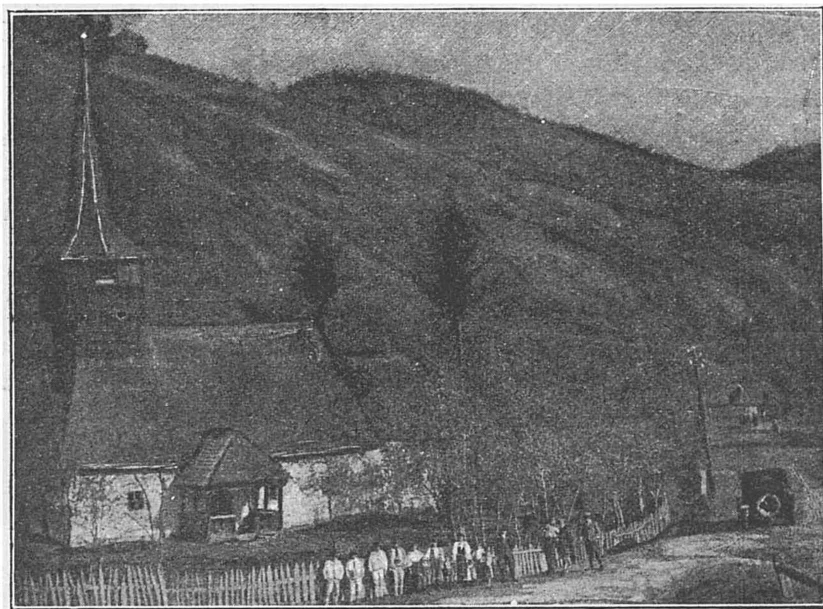
Primele evenimente din comitatul Zărandului provocară îndată revoluţia şi în munţii Abrudului. *Horia,* văzând cursul repede şi norocos al mişcărei revoluţionare din Zărand, convocă, prin oamenii săi de încredere şi circulări, pe ţăranii din munţii Abrudului să vină la *Câmpeni,* spre a le comunica *poruncile împărăteşti.* In acelaş timp căpitanul *Crişan,* după-ce distruse nobilimea de pe Valea Crişului *(Criştior, Brad, Ribiţa,* etc.), se îndreptă cu armata sa din Zărand spre munţii Abrudului şi în ziua de Joi, 4 Novembre, se întâlni cu *Horia* şi *Cloşca* pe teritoriul comunei *Blăjeni,* numit *Păltiniş,* unde ţăranii întruniţi depuseră cu toţii jurământ că în calea în care pleacă, la porunca împăratului, nu vor mai lăsa în viaţă picior de Unguri, decât în cazul când va trece fie-care la religia românească.

In ziua de Vineri, 5 Novembre 1784, cei trei căpitani cu cetele de ţărani, cari îi urmau fidel şi nedeslipiţi, intrară în orăşelul *Câmpeni,* unde Crişan declară mulţimei adunate că porunca lui Dumnezeu şi a împăratului este să stingă pe toţi Ungurii de ori-ce religiune ar fi ei, or să-i boteze din nou. Apoi îndată după publicarea ordinelor căpitanilor, ţăranii se aruncară cu o furie violentă asupra caselor funcţionarilor din *Câmpeni,* asupra bisericei catolice şi pivniţei fiscale, devastând tot ceeace au întâlnit în cale.

In aceeaşi zi *Horia* trimise pe cei doui comandanţi ai săi *Cloşca* şi *Crişan* să ocupe *Abrudul,* iar el se întoarse înapoi în comunele *Vidra* şi *Albac,* unde avea de răfuit socoteli cu primarii satelor, un soiu de satrapi la ordinele administraţiei ungureşti. Primarul comunei Vidra, cu numele *Vasile Goia,* un sever despot al comunei sale, prins fiind, fu aruncat de pe vârful stâncei numită *Piatra* în abiz, unde îşi găsi moartea. Alţi primari scăpară cu fuga prin judeţele vecine.

Ţăranii de sub comanda lui *Cloşca* şi *Crişan* sosiră Vineri după amiazi, 5 Novembre, la marginea Abrudului, pe care îl asaltară, însă numai a doua zi, Sâmbătă dimineaţa, când trupele de ţărani răsculaţi se înmulţiseră cu elemente din 29 sate ale Zărandului şi 16 sate din domeniul Zlatnei. Prima victimă a furiei populare fu preotul român-unit *Avram Şuluţ* din *Cărpeniş,* care avusese imprudenţa să se opună singur în contra torentului re-

voluţionar eşit din albia-i normală, invitând pe ţărani să nu dea ascultare căpitanului lor, gest nenorocit, care avu imediat ca urmare că un ţăran de pe Valea Crişului se repezi înfuriat cu toporul asupra popei Şuluţ, lăsându-l mort pe loc. Apoi în strigăte înfiorătoare ca acesta: *„să stingem pe Unguri ca să nu mai rămână nici unul“*, ţăranii năvăliră în oraş şi pătrunzând în casele Ungurilor, îi masacrau unde îi găseau pe strade, în casele lor sau în biserici, devastând concomitent tot ce le venia în cale,

Biserica ortodoxă din comuna Mihăleni, în podul căreia s'a refugiat frumoasa soţie a proprietarului ungur Csiszar şi a cărei viaţă a fost cruţată de căpitanul revoluţiei Crişan. Tot în curtea acestei vechi biserici a avut Avram Iancu, la 1849, o puternică tabără.

spărgând buţile şi vărsând vinul. Bogătaşul ungur *Ion Csany* căzu lovit de furia ţăranilor sub amvonul bisericei reformate, unde se refugiase.

Baronul Mihai Bruckenthal, comisarul guvernului, raportând despre devastările din Abrud, spune că *„ele trec peste toate închipuirile. Toate casele Ungurilor, ale Nemţilor şi Saşilor au fost distruse şi numai locuinţele Românilor, aşezate printre ele, au rămas scutite de dezastru“*. Iar preotul reformat se plânge astfel:

„Fizionomia Abrudului este atât de tristă, încât oraşul acesta nici peste 100 de ani nu mai ajunge în starea, în care a fost mai înainte“.

Luni, 8 Novembre, ţăranii, cari ocupaseră Abrudul, publică în mijlocul pieţei că „porunca lui Dumnezeu şi a împăratului este că cine nu trece la religia românească şi cine nu se îmbracă în haine româneşti, va fi tras în ţeapă în faţa casei sale sau 'i-să taie capul“.

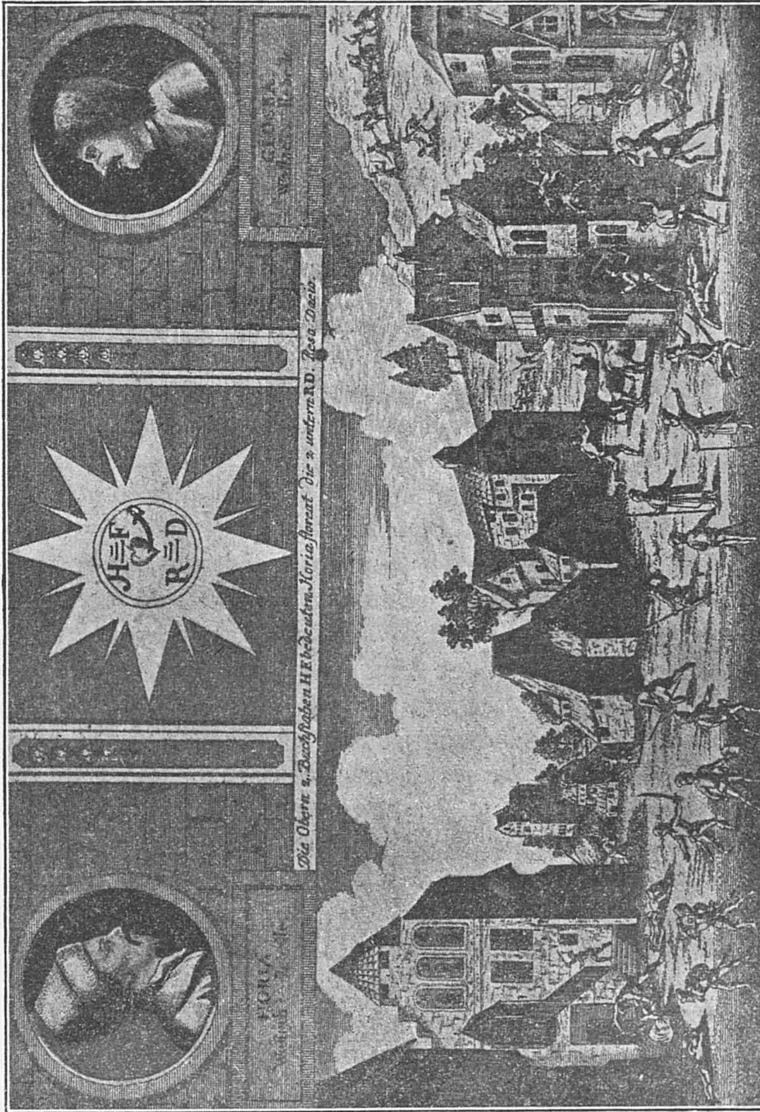
Rezultatul acestei publicaţiuni a fost că la *Abrud* şi la *Roşia Montană,* unde timp de 3 zile s'au petrecut exact aceleaşi scene groaznice ca la Abrud, au trecut, prin constrângere, la religia românească un număr de 1122 de Unguri, printre cari 548 unitari, 468 reformaţi, 65 catolici şi 41 luterani. Mulţi din aceştia se ascunseseră prin galeriile întunecoase ale minelor de aur din *Roşia Montană* şi *Corna,* de unde au fost scoşi de către răsculaţi prin fumul provocat de fânul şi paiele aprinse la gura băilor.

Trecuseră numai 7 zile dela proclamarea revoluţiei la *Curechiu* şi mişcarea ţăranilor era cât p'aci să înceteze din cauza instigaţiei făcute printre ţăranii din comuna *Bucium* de către primarul ei, *George Suciu.* Acesta pusese la cale trădarea lui *Horia,* care venind Luni, 8 Novembre, în *Bucium,* spre a le vorbi ţăranilor, fu arestat cu toată suita sa în casa unui iobag cu numele *Macavei Băieşanu.* Dar *Horia* şi oamenii săi fură însă curând eliberaţi de către *Ionuţ Dandea,* căpitanul din Bucium, care pedepsi aspru pe trădători.

Tot Luni, 8 Novembre, trupa ţaranilor, care ocupase *Abrudul* şi *Roşia Montană,* se împărţi în două: O parte din ţărani, cu căpitanul *Cloşca* în cap, plecă pe *Valea Arieşului* în jos, iar cea de a doua parte, sub comanda lui *Ion Horia,* fiul bătrânului căpitan, apucă direcţiunea spre *Zlatna* şi *Valea Ampoiului.* Obiectivul acestor două trupe era unul şi acelaşi: să revolte în drumul lor toate comunele româneşti şi apoi să se întâlnească în satul Cricău, de unde să meargă şi să atace împreună castelul *baronului Simon Kemeny* din Galda-de-jos şi să elibereze pe toţi ţăranii deţinuţi acolo, printre cari se afla încă *Dumitru Todea,* fostul primar din *Rîul Mare,* arestat şi condamnat la moarte pentru tumultul din *Câmpeni* dela 1782.

Trupa lui *Cloşca,* în drumul ei spre *Galda,* se întâlni în comuna *Mogoş* în ziua de 10 Novembre cu trupa ţăranilor din Zărand,

condusă de *Crișan.* Aici, în Mogoș, ambii căpitani declarară poporului că „după-ce vor extermina pe toți Ungurii din țară,

Scene din vremea revoluției lui Horia (după o veche stampă nemțească din colecția Academiei române). Literele mari de sus din centrul stelei *H. F.* însemnează *Horia Floreat,* iar cele de jos *R. D. regele Daciei (Rex Daciae).*

Ardealul întreg are să fie administrat numai de funcționari români; însă țăranii să fie cu mare grijă ca nici un ungur, care știe să scrie, să nu rămână în viață". Entuziasmați astfel țăranii din

Mogoş plecară şi ei spre Cricău, în frunte cu preotul ortodox *Gavrilă Sularea*, care purta ca steag o cruce roşie, înaltă de un stânjen şi jumătate.

In ziua de Joi, 11 Novembre, amândouă trupele (a lui *Cloşca* şi *Horia tânărul)* se întâlniră în satul *Cricău*, hotărîţi să atace peste noapte castelul *baronului Kemény*, prefect pe atunci, în care calitate era sbirul ţăranilor din munţii Abrudului. Dar planul rămase neexecutat din cauză că în aceeaşi zi sosi la *Galda* *vice-colonelul Schultz*, trimis de comandantul general al armatei imperiale ca să trateze pace cu ţăranii răsculaţi. In ziua de 12 Novembre se încheie de *Cloşca* şi *Horia tânărul* armistiţiul dela *Tibru* pe timp de 8 zile.

Asupra acestui armistiţiu, d. *Ştefan Meteş*, director al arhivelor statului din Cluj şi unul dintre istoricii de frunte ai Ardealului, mă informează că el s'ar datora trădării preotului grecocatolic din *Galda-de-jos*, cu numele *Todor*, după cum arată o anchetă făcută în ziua de 15 Decembrie 1784. Din cauza trădării sale, popa Todor ne mai putând trăi în mijlocul poporului său, fu transferat de episcopul din Blaj în satul *Odverem* din plasa Aiudului. Aici trăind în mizerie şi dispreţ general, nenorocitul preot ţinea cu ori-ce preţ să se reîntoarcă în *Galda-de-jos* şi în acest scop scrie, prin anul 1790, o scrisoare către baronul *Kemény Simon*, prefectul judeţului Alba, prin care îl roagă *„să se gândească la bunăvoinţa şi puţinul serviciu ce 'i-a făcut în răsboiul trist al lui Horia“* şi să intervină la episcopul *Bob* din *Blaj* ca să-l mute în vechia sa parochie, unde a servit 26 de ani, adică în *Galda-de-jos*.

Vice-colonelul Schultz trimise pe locotenentul *Probst* înaintea trupei, care venia asupra Gălzii, ca să-i pregătească o întrevedere cu căpitanul ei.

In 10 Noembrie locotenentul Probst se întâlni cu căpitanul *Cloşca* în valea numită la *Părăul Turcului*, conferi aici cu dânsul şi cu trupa sa, iar în ziua următoare se întoarse la Cricău şi înaintă vice-colonelului Schultz următorul raport:

„Primind ordinul onorabilei comande a Divisiunii, am sosit în 8 ale lunei curente, pe la miezul nopţii, cu 24 husari, în comuna Râmeţi, dar n'am aflat aici pe nici un subprefect şi pe nici un alt funcţionar, aşa că nu era nimeni, care să-mi fi putut da mână de ajutor în afacerea aceasta.

„Comuna Râmeţi este aşa de împrăştiată, încât numai ici şi colo se vede câte o casă aşezată pe câte un deal, drumurile sunt prin stânci precipişe şi

peste prăpăstii, aşa că în timp de noapte nici nu poate să călătorească cine-va pe aici, mai cu seamă călare.

„In ziua de 9 Novembre am luat direcţiunea spre Ofenbaia, dar încă pe drum am auzit, că violenţele ţăranilor turburaţi din ţinutul acesta se terminase pe aici şi că dânşii s'au întors către comuna Mogoş. In acelaş timp am văzut pe locuitorii din comunele Ponor şi Râmeţi că mergeau la o adunare, unde erau chiemaţi cu o circulară. Am plecat şi eu după dânşii, tot în partea aceea în care mergeau ţăranii şi locuitorii aceştia, până când ne ajunse noaptea.

„In ziua următoare, în 10 Novembre către seară, observai că o mare mulţime de oameni se aduna în valea numită la Pârâul Turcului, mă apropiai de dânşii şi cerui să vorbesc cu căpitanii lor. După un mic discurs ce-l ţinui în limba lor, eşiră numai de cât înainte doi oameni şi mă întrebară ce voesc şi dacă eu sunt de partea Maiestăţii Sale împăratului sau de partea domnilor? La cuvintele acestea eu le răspunsei că sunt trimis aici pentru siguranţa lor, dar dânşii îmi răspunseră că siguranţa lor stă în aceea ca să le dau puşti şi săbii şi să fie liberi de domnii lor.

„După ce văzură însă că eu sunt român şi crezând că sunt de religiunea lor, mă rugară să înaintez autorităţii următoarele trei puncte:

„1. Se roagă să fie liberi de iobăgie ;

„2. Să fie militarizaţi ;

„3. Să fie lăsaţi iarăşi în libertate câţi-va oameni, cari se aflau condamnaţi şi închişi la Galda.

„Ţăranii aceştia nemulţumiţi sunt din următoarele comune, anume din întreg domeniul Zlatnei, din Lupşa, din Câmpeni, Ponor, Râmeţi, Bistra, Ofenbaia, Muncel, Salciua, toţi formează o trupă, în număr sigur de 1400 de oameni, şi pe fiecare moment sosesc la dânşii tot mai mulţi ţărani. Ei sunt comandaţi de doi căpitani, unul se numeşte Ion Cloşca din Cărpeniş, iar altul Gavrilă Bârlă din Râmeţi. Trupa aceasta a trecut astăzi dincoace de munţi peste hotarele lor ; astăzi se împărţesc sub căpitani şi apoi se vor uni cu o trupă mai mare, pe care o comandă un căpitan cu numele de Horia şi vor ataca Ighiul.

„Ei lasă neatins tot ce e împărătesc, dar pe reformaţi şi pe ariani îi botează cu preotul, care-l au cu dânşii, după cum au şi botezat pe mai mulţi inşi din Ofenbaia.

„Dânşii îmi tot spuneau că au porunci dela Maiestatea Sa Impăratul pentru lucrurile acestea şi eu cerui, într'un mod de tot fin, să văd şi eu o poruncă de aceste şi atunci ei îmi arătară (anume căpitanul) un cuart de hârtie, pe care se afla scrisă în limba română o copie de pe o rezolutiune şi care nu poate nici decum să le dea vr'un motiv pentru revoluţiunea aceasta.

„Eu aşi fi înaintat onorabilei Divisiuni încă de eri raportul acesta, dar nu cunoşteam drumurile şi nu am fost până astăzi în stare să eşim din stâncile, care ne uimiau şi unde nu puteam să căpătăm vre-o proviziune, nici noi şi nici caii noştri. Şi fiind-că ţăranii de aici au venit cu toţi încoace şi pe acasă au rămas numai femeile şi copiii, aşa am fost şi eu silit să mă retrag aici.

„Căpitanul Ion Cloşca este armat cu o puşcă şi cu o teacă goală de sabie,

iar companionul său cu puşti şi cu pistoale. Mulţimea se adresează către dânşii cu titlul de căpitan şi eri le-au şi prestat jurământul de credinţă. Mijloace de subsistenţă n'au de loc, din care cauză şi taie imediat vitele ce le apucă în mână. Iar poporul celălalt este armat parte cu puşti, parte cu lănci, parte cu topoare şi cu furci. Muniţiune au puţină sau aproape deloc şi intenţiunea lor este să extermine pe toţi nobilii, cari nu sunt militari.

„Acestea am onoare a aduce respectuos la cunoştinţa onorabilei comande a Diviziunii, ca sigură informaţiune.

„Căpitanul Cloşca a împuşcat la moment pe un preot român din Ofenbaia, care-i mustrase pentru revoluţiunea lor.

„Probst,
„locotenent primar"

In ziua următoare, în 12 Novembre, vice-colonelul Schultz avu o întrevedere cu Cloşca şi cu alţi capitani de ai ţăranilor pe dealul comunii *Tibru*. Incheiă cu dânşii un armistiţiu de 8 zile şi despre întreg decursul acestor tratări supuse şi el baronului *Preisz* un raport foarte amănunţit.

In zilele de 6 şi 7 Novembre ţăranii din comitatul Hunedoarei intră în comitatul Albei şi atacă populaţia ungurească din *Vurpăr* şi *Vinţul-de-jos,* omorând vre-o 17 nobili şi prădând vre-o 75 case nobilitare.

Pe ziua de 6 şi 9 Noembrie revoluţia străbătuse şi în comitatele Sibiului, Clujului şi Aradului, exact sub aceeaşi formă şi asprime, ţăranii arzând castelele şi gospodăriile boereşti de prin toate comunele, în care pătrundeau.

Timp de 12 zile, dela proclamarea revoluţiei, *Horia* cutreera satele în scopul să le organizeze milităreşte, numind peste 50 de căpitani subalterni, cari, ca semn de distincţiune, purtau pene la pălărie.

Guvernul transilvan, în fruntea căruia sta ca guvernator *baronul S. Bruckenthal,* văzând că mişcarea ţăranilor se întinde din ce în ce mai mult, se gândeşte să ia măsuri decisive. In comitate însă desordinea era la culme. Funcţionarii fugiseră dela posturile lor şi nu îndrăzniau să meargă prin comune. Trebuia deci găsit un om calm, prudent şi energic. El fu descoperit în consilierul *Mihai Bruckenthal,* care primi însărcinarea de comisar al guvernului cu misiunea ca să liniştească poporul turburat.

Baronul Preisz, comandantul militar al Ardealului, care nu trăia pe picior de prietenie cu guvernatorul *Bruckenthal,* luă însuşi iniţiativa tratativelor de împăcare cu ţăranii, fără ştirea gu-

vernului transilvan, Astfel se explică armistițiul dela *Tibru,* un sat lângă Cricău, cu care ocazie *vice-colonelul Schultz* promise

Cloșca, având în dreapta și în stânga pe Horia, după o veche stampă nemțească din Viena.
(Din colecția de stampe a d-lui Ion I. C. Brătianu).

țăranilor că în timp de 8 zile va aduce rezoluție împaratească la plângerile ce le înaintase dânșii în anii precedenți, deasemenea

şi aprobarea guvernului la nouile cereri formulate acum la *Tibru,* iar până atunci ţăranii să se întoarcă pela casele lor şi să nu mai continue revoluţia în cursul celor 8 zile de armistiţiu. Atât căpitanii *Cloşca* şi *Horia tânărul,* cât şi *vice-colonelul Schultz* întăriră pactul armistiţiului cu jurământ prestat pe crucea aurită.

Cererile formulate la Tibru de cei doui căpitani revoluţionari erau în fond foarte simple: *să fie liberi de iobăgie şi militarizaţi.* Cu alte cuvinte ţăranii ardeleni tindeau la 1784 la aceeaşi stare socială şi politică, pe care o avusese poporul român în epoca militară.

Dar tratările armatei dela *Tibru* nu erau de loc sincere, căci guvernul şi nimeni nu avea intenţia să acorde asemeni uşurări nenorociţilor iobagi. Politica negocierilor urmărea numai să pună o stavilă provizorie progresului repede al mişcării revoluţionare, precum vom vedea. Ţăranii, lipsiţi de experienţă politică, fuseseră înşelaţi. Ei se întorceau la vetrele lor cu cele mai falşe nădejdi,

Negocierile începute la *Tibru* se întinseră prin toate judeţele contaminate de revoluţie. La *Brad* tratează cu Crişan *doctorul Ion Molnar,* român din *Sad,* lângă Sibiu, autorul unei gramatici germano-române, apărută în anul 1788 la Viena şi apoi în 1810 la Sibiu.

Episcopii ortodoxi *Gedeon Nichitici* dela Sibiu, *Petrovici* dela Arad şi *Popovici* dela Vârşeţ sunt şi ei puşi în mişcare de guvern ca să descindă în mijlocul poporului răsculat şi să-l liniştească.

Implinindu-se termenul de 8 zile, în baza armistiţiului dela *Tibru,* căpitanii revoluţiei aşteptau răspunsul promis. Dar guvernul nu voia să audă de nici o concesiune. Totuşi vice-colonelul *Schultz* apăru în ziua de 19 Novembre la *Câmpeni*, unde avu o întrevedere cu *Horia* şi *Cloşca,* nu atât însă ca să continue tratativele de pace, cât mai ales să încerce a îndupleca pe căpitani să iasă afară din munţi, eventual să ceară pe faţă dela ţărani extrădarea căpitanilor şi depunerea armelor.

Rezultatul acestei întâlniri a fost că ţăranii români răsculaţi fură invitaţi să-şi trimită câţi-va reprezentanţi d'ai lor la *Sebeşul-săsesc* pe ziua de 24 Novembre ca să asculte din gura unei comisiuni porunca împăratului.

Acesta fu rezultatul fatalului armistiţiu dela *Tibru,* care împiedecă ori-ce acţiune mai departe a ţăranilor şi revoluţia intră acum într'o nouă fază, adică din *ofensivă* trecu la *defensivă.*

Intr'adevăr, nobilimea proclamă răsboiul sau *insurecţiunea* în contra iobăgimei, pe care o supune la cele mai neomenoase atrocităţi. Se publică premii grase în bani pentru acela, care va prinde pe *Horia* viu.

Impăratul Iosif II, care chiar în timpul acesta intrase în răsboiu cu Olanda, aflând de revoluţia din Ardeal abia la 12 Novembre, dădu ordin ca liniştea acestei provincii să fie repede restabilită şi *încă cu ori-ce mijloace.* Dar peste 7 zile reveni asupra acestui ordin, recunoscând singur, ca amic al ţăranilor, că nu cu tunuri şi cu vărsări de sânge, ci cu blândeţe şi amnestie, trebue întâmpinat poporul, care în nefericirea şi desperarea sa apucase armele. Printr'un rescript energic, dat la 22 Novembre, împăratul îşi exprimă indignarea pentru atrocităţile comise de nobilime în contra ţăranilor şi invită guvernul să suspende starea de asediu şi să publice amnistia generală pentru ţăranii răsculaţi.

Contele Anton Iankovits şi *generalul Papilla* sunt însărcinaţi de împărat să cerceteze cauzele răscoalei, să înlăture pe funcţionarii abuzivi şi să se pună capăt iobăgiei personale şi apăsării *„ce desonorează aşa de mult omenirea“.*

La 28 Novembre *cancelarul Eszterhazy* supune împăratului o lungă serie de propuneri în privinţa răscoalei Românilor, care sunt diametral opuse vederilor împăratului. Ungurii nu ascultau de cuvântul împăratului.

In zilele de 25—27 Novembre, prefectura judeţului Alba execută fără cercetare 11 ţărani români, printre cari şi pe *căprarul Ursu Uibaru,* care, sub numele căpitanului său *Ion Horia* cel tânăr, luase parte la tratativele armistiţiului dela *Tibru.* Aceleaşi execuţiuni sângeroase încep şi la *Arad* împotriva ţăranilor români: *42 persoane sunt condamnate la tragere în ţeapă, la roată, la tăerea mâinilor şi a capului, la ardere şi furci, iar populaţia întreagă a judeţului, bine înţeles cea românească, bărbaţi, femei şi copii, condamnaţi la un număr nefixat de bastoane, bice şi vărgi.*

Pe de altă parte, atât comitatele, cât şi magnaţii din Ardeal încep să adreseze Curţei imperiale memorii peste memorii, care în fond nu erau decât acte de acuzare în contra poporului român, pline de insulte, patimi şi neadevăruri.

Faţă cu această situaţiune din ce în ce mai rea şi în urma expirării fără nici un rezultat a armistiţiului dela *Tibru, Horia* dă

ordin poporului să se ridice din nou. Agenţi ţărani cutreeră satele şi dau iar semnalul răscoalei. Acum intenţiunea căpitanilor era să plece din nou asupra oraşelor ungureşti. Se fixează atacurile şi se distribue trupele în acest scop. Atacul oraşului Deva se hotărăşte pentru ziua de 30 Novembre, iar ţăranii din munţii Abrudului declară că vor pleca din nou asupra Abrudului ca să-l prefacă în cenuşă, că vor tăia până şi copiii din pântecele mamelor, că vor trece prin ascuţişul săbiei pe toţi cetăţenii unguri şi chiar şi pe unii dintre Români sub cuvântul că în primele zile ale revoluţiei ei au ascuns pe Unguri în casele lor şi le-au dat mijloace de existenţă. Planul general era ca ţăranii din partea de jos a Murăşului, din Zărand şi din munţii Abrudului să inainteze cu toţii spre inima Transilvaniei şi să încingă o linie de foc dela *Deva* până la *Huedin*.

Ostilităţile se şi începură numai decât. Mai multe patrule de soldaţi, trimise prin munţi pentru recunoaşteri, fură prinse, bătute şi distruse. Aproape în fie-care comună din munţii Abrudului se găsiră soldaţi morţi, cai, puşti, săbii şi alte arme, luate de locuitorii revoltaţi dela patrule.

La 30 Novembre 1784, guvernul transilvan, având în vedere îndârjirea ţăranilor, publică *amnestia generală,* invitând pe locuitorii, cari vor să se bucure de graţia împărătească, ca să se întoarcă acasă, să rămână liniştiţi şi să nu mai ia parte la nici un fel de adunări secrete.

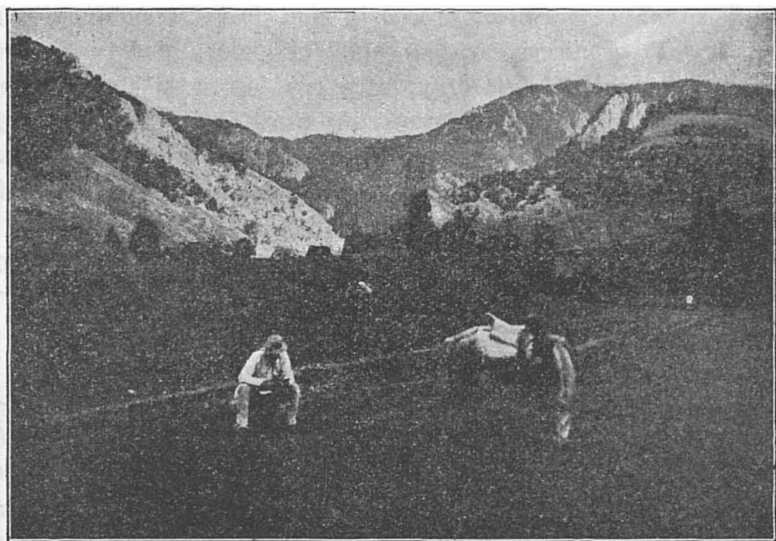
La decretul de amnestie *Horia* răspunse că n'are nevoe de graţia împărătească şi că el va linişti poporul numai în cazul când vor fi eliberaţi ţaranii închişi la *Galda* şi *Zlatna* şi când se va acorda poporului o uşurare simţitoare de contribuţiuni, taxe şi diferite alte dări.

In timpul însă pe când ţăranii făceau pregatiri pentru o noua ofensiva, armata imperială se puse în mişcare din toate părţile către munţii Abrudului. In partea dinspre Ungaria, *generalul Sturm* ocupă pasul dela *Lacul-Negru* şi diferite alte trupe fură aşezate pe sub poalele munţilor în comitatele Arad şi Bihor. Pe de altă parte în *Dobra, Ilia, Deva, Orăştie* şi *Vinţul-de-jos* până la *Alba Iulia* fură lăsate deasemenea detaşamente mai mici de armată. Alte trupe încinseră munţii în partea răsăriteană cu misiunea să străbată la Abrud prin punctele *Zlatna, Mogoş* şi *Baia-de-Arieş*. In plus o divizie de grăniceri săcui fu destinată spre Cluj ca să

ocupe poziţiuni la *Gilău* şi *Huedin*. Câte un preot sau doui erau ataşaţi pe lângă fiecare trupă ca să dojenească populaţia şi să o îndemne să depună armele.

Situaţiunea era critică. Ţaranii erau încinşi de toate părţile într'un brâu de foc, ceea-ce 'i-a silit să ia măsuri de apărare, în care scop baricadară şi închiseră toate drumurile prin trunchiuri de arbori, tăiaţi de prin păduri.

In ziua de 27 Noembrie operaţiunile armatei începură pe toată

Vederea punctului numit „Pârăul Turcului" din comuna Intregalde, unde a avut loc prima întâlnire, în vederea armistiţiului dela Tibru, între şefii revoluţiei şi locotenentul austriac Probst, trimisul vice-colonelului Schultz.

linia. In unele părţi ţăranii rămaseră învingători, că la *Râmeţi, Brad* şi *Lupşa*. La Râmeţi, ţăranii strigau: *„Nu vă lăsaţi odată cu capul, feciori, că vine Horia cu ţara!"* La *Brad*, după-ce *Crişan* cu trupa sa bate pe maiorul *Stoianici* cu cei 320 soldaţi ai săi, îl urmăreşte până la *Hălmagiu*. Deasemenea la *Lupşa*, pe Valea Arieşului, ţăranii bat detaşamentul maiorului *Dolcinengo*, iar pe locotenentul *Mesterhazy*, care îi vine în ajutor, îl împuşcă împreună cu 8 soldaţi ai săi.

Situaţia armatei din Zărand devenind desperată, maiorul *Stoianici* recurge la o tactică puţin onorabilă pentru o oştire re-

gulată şi înşeală pe ţărani cu un *pact,* în care declară, în numele împăratului, că ţăranii de aci înainte vor fi militari şi nu vor mai fi supuşi nobililor, ci numai împăratului. In urma acestei împăciuiri, la baza căreia era numai reaua credinţă, ţăranii din 40 de sate se retraseră, descărcându-şi încontinuu armele.

In ziua de 7 Decembrie 1784 se întâmplă nefericita luptă dela *Mihăleni,* care puse numai decât capăt revoluţiunei. Armata, ca să poată opera în munţii Abrudului, trebuia necondiţionat să ocupe Zărandul şi în special satele de pe Valea Crişului alb, dela Brad în sus. Spre acest scop plecă în ziua de 4 Decembrie o nouă trupă de 400 grăniceri săcui în ajutorul maiorului *Stoianici* sub comanda *vice-colonelului Kray,* care era însoţit şi de episcopul ortodox *Gedeon Nichitici.* Ţăranii din *Brad* şi *Criştior* sunt chemaţi de preoţi, cari îi dojenesc şi le fac promisiuni că li-se va face sigur dreptate, dar numai după-ce vor depune armele. Astfel satele din jurul Bradului şi Criştiorului se liniştesc fără nici o vărsare de sânge, numai la simpla intervenţie a episcopului lor.

Nu tot astfel se întâmplă însă în satul *Mihăleni,* unde erau adunaţi peste 600 de ţărani, înarmaţi cu puşti, pistoale, lănci şi furci de fer. Episcopul trimite doui preoţi la trupa ţăranilor ca să-i invite să depună armele şi să se liniştească, făgăduindu-le dreptate şi amnestie. Ţăranii răsculaţi refuzând, *vice-colonelul Kray,* după retragerea preoţilor, porneşte la atac pe grănicerii săcui şi se încinge o luptă între armată şi ţărani, care durează până seara târziu şi în cursul căreia cad 85 de ţărani, afară de răniţi şi prisonieri. Printre cei căzuţi era şi *Micula Bibarţu,* căpitanul ţăranilor.

Această victorie a armatei introduse de-odată liniştea în comitatul Zărand şi avu urmări şi pentru o repede liniştire a revoluţiei şi în munţii Abrudului. Sate întregi se supuseră rând pe rând, iar cei cari mai rezistau se îndreptară spre *Câmpeni,* unde formară o singură trupă sub conducerea primului căpitan *Horia.*

La 8 Decembrie *vice-colonelul Kray* cu trupa sa şi cu *episcopul Nichitici* sosiră la *Abrud.* Aici, într'o zi de târg, episcopul convocă pe preoţi şi câte 6 ţărani din comunele vecine: *Abrud-sat, Cărpeniş, Roşia Montană, Bucium, Lupşa* şi *Câmpeni,* sfătuind pe toată lumea adunată să renunţe la revoluţie şi publicând decretul împărătesc al amnistiei generale. Cuvântul episcopului fu ascultat.

Mai rezista acum trupa ţăranilor dela *Câmpeni,* în contra căreia

primi ordin să plece în ziua de 11 Decembrie *vice-colonelul Schultz* cu 750 soldaţi. Pe dealurile, care mărginesc drumul dela *Abrud* la *Câmpeni* (12 kilometri), furnica un număr de peste 20.000 de ţărani, asupra cărora se îndreptară gurile de foc ale armatei imperiale. In acea zi seara, *Schultz* intră cu trupa sa în Câmpeni. Peste noapte însă ţăranii îl înconjurară de toate părţile şi îi tăiară retragerea către Abrud, prinzând şi un car cu proviziuni. Dând de ştire comandamentului său că se află într'o situaţie primejduită, vice-colonelul *Schultz* primi noui întăriri din partea trupelor comandate de *vice-colonelul Kray* din Abrud, *Ott* din Bucium şi maiorul *Stoianici* din Zărand, astfel că tunurile începură să bubue din nou pe Valea Arieşului şi colonelul *Schultz* putu să fie scăpat.

Dela *Câmpeni* vice-colonelul Schultz plecă în ziua de 16 Decembrie cu 700 de soldaţi asupra *Albacului,* unde se retrăsese *Horia* cu ţăranii ce 'i-au mai rămas credincioşi.

După disolvarea trupei ţărăneşti dela Câmpeni, *Horia* dădu poruncă partizanilor săi, prin căpitanul *Vasile Sgârciu* din Abrud, ca sub pedeapsă de moarte să se întoarcă fie-care la casa sa, *fiind-că a venit armata Maiestăţii Sale Impăratului,* după ce îl vor însoţi pe dânsul până la *Albac* şi peste munţi, de unde apoi îşi va continua drumul spre Viena, ca astfel să poată dobândi un rezultat fericit în urma revoluţiei, pe care o pornise şi comandase în scopul de a obţine dreptate şi libertate pentru iobagii români.

Era ultima onoare ce se făcea primului căpitan al revoluţiei, lui *Horia,* ţăranul plin de inimă şi de nemărginită dragoste pentru fraţii săi din robia austro-ungurească.

Pe la mijlocul lunei Decembrie 1784 revoluţia încetase cu totul.

Guvernul şi nobilimea ungurească respirau acum mai liberi. Aveau chiar vreme şi poftă să se gândească la aranjarea de festivităţi în scopul de a recompensa pe Românii ticăloşi şi slabi de înger, — căci existau şi în acele timpuri asemenea specimene odioase — cari daseră concursul lor la prinderea capilor revoluţiei. Această festivitate a fost aranjată pe ziua de 5 Februarie 1785, într'o zi de târg, la *Zlatna,* unde era direcţiunea domenială. S'au distribuit cu acest prilej de către comisarul *M. Bruckenthal* premii în bani tuturor acelora cari trădaseră cauza răscoalei şi

pe conducătorii ei. Dintre aceştia facea parte şi protopopul *Abrudului, Iosif Adamovici,* care fu decorat cu o medalie, în mijlocul salvelor de puşcă şi în sunetele trâmbiţelor. Toţi brigadierii silvici, cari au prins pe *Horia* şi *Cloşca,* au primit câte 300 galbeni, ca şi *Popa Moise* din Cărpeniş, care a contribuit la prinderea lui *Crişan.*

Lipsa de morală, care a prezidat la serbarea din Zlatna, ne zugrăveşte pe deplin caracterul secolului în care s'a produs.

CAPITOLUL XXX.

PRINDEREA, CONDAMNAREA ŞI TRAGEREA PE ROATĂ A CAPILOR REVOLUŢIUNEI

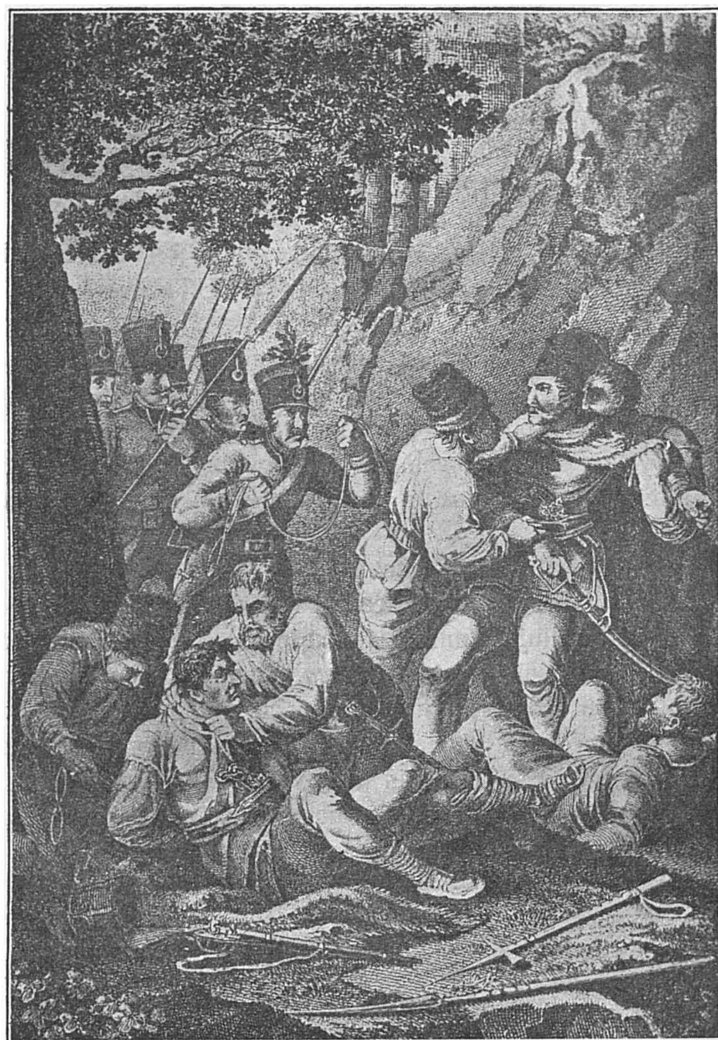
Inăbuşirea revoluţiei cu ajutorul forţei armate a impresionat adânc pe ţăranii din Ardeal. In unele comitate, ca la *Făgăraş* şi *Cetatea-de-baltă*, preoţii români începură să adune în grabă bani pentru *Horia* ca să poată călători din nou la Viena la împăratul. Numai intervenţia energică a guvernului transilvan a pus capat acestei iniţiative.

Plecarea neobositului şi entuziastului *Horia* la Viena n'a mai fost posibilă cu nici un chip, deoarece el era încercuit de soldaţi în pădurile Albacului şi anume în pădurea *Scorăcet*, unde se refugiase cu bunul său prieten *Cloşca*. Aici îşi făcură nefericiţii căpitani o colibă acoperită cu crengi şi cu pământ şi aici aşteptau ei să li-se aducă banii adunaţi prin comune în scopul de a putea călători la Viena, ca să vază din nou pe împăratul *Iosif II*.

In toate părţile se luaseră însă măsurile cele mai severe pentru prinderea lor. Pasurile de trecere în Ţara românească şi Moldova erau riguros supraveghiate ca nu cum-va capii revoluţiei să fugă în părţile acestea. Mai mult chiar, guvernul din Viena a intervenit şi la Constantinopol, pentru-ca Turcii să nu dea asil revoluţionarilor ardeleni.

Dispoziţiile aceste de siguranţă luate de autorităţile austro-ungare dau oare-cum bănuială că s'ar fi putut ca *Horia* şi ceilalţi capi ai revoluţiei să fi avut oarecare legături cu conducătorii politici din principatele româneşti ale Moldovei şi Munteniei. Deşi în această direcţie nu rezultă absolut nimic atât din interogatoriile luate, la Alba Iulia, căpitanilor revoluţiei, precum nici din motivarea sentinţei condamnatoare, totuşi există unele docu-

mente, care tind să probeze că *Horia* ar fi căutat ajutor armat la Domnul Moldovei, *Alexandru Vodă Mavrocordat.*

Prinderea martirilor Horia şi Cloşca în pădurea Scorăcet, de lângă Albac. (După o stampă nemţească din colecţia Academiei române).

Astfel stimatul meu amic şi neobositul istoric ardelean, *Ştefan Meteş,* îmi comunică următoarele date interesante dintr'un studiu

al său inedit: *„Lămuriri noui asupra revoluţiei lui Horia“* şi care nu peste mult timp va fi dat publicităţii.

Herbert Rathkeal, internunţiul Austriei la Constantinopol, scrie la 10 Octombre 1795 ministrului cancelar *Kaunitz* din Viena cum-că *Horia* a trimis la *Alexandru Vodă Mavrocordat* în *Iaşi* trei deputaţi cu misiunea să obţină dela dânsul ca să intervină pe lângă sultanul pentru un ajutor armat împotriva Ungurilor. Intre cei trei deputaţi era unul cu numele *Ionaş,* „om de vre-o 40 de ani, voinic, bine făcut şi remarcabil prin nişte mustăţi enorme“. Internunţiul crede că *Horia* a cerut mai întâiu şi poate exclusiv ajutor numai Domnului român şi ostaşilor lui moldoveni.

Pe de altă parte tot d. *St. Meteş* mă mai informează că ungurul *Gyöngyösi Ianos* scrie din Turda, la 3 Februarie 1785, lui *Gulacsy Gabor,* între altele, următoarele:

„In deosebi vedem şi faptul că hoţii de revoluţionari stăteau în corespondenţă cu ţările vecine: Ţara românească şi Moldova, dela care aşteptau ajutor. Pot să afirm sigur că pela începutul acestui an vre-o 30.000 (?) de Români din Moldova voiau să năvălească, prin pasul Ghimeş, în comitatul Trei-Scaune. Vre-o 4000 (?) de Săcui însă 'i-au respins şi 'i-au bătut“.

Numai cercetări mai minuţioase în această privinţă vor putea stabili cu timpul adevărul adevărat.

Guvernul transilvan punea mare preţ pe capetele şefilor revoluţiei şi în acest scop *Vice-colonelul Kray* şi silvicultorul *Anton Molczer* din Abrud fură însărcinaţi cu prinderea lor. Cei doui funcţionari de mai sus, pentru ajungerea ţintei ce li-se încredinţase, chemară 7 brigadieri silvici *(gornici)* din comuna *Râul-Mare (Albacul de azi),* cărora punându-le în vedere câte un premiu de *300 galbeni* pentru prinderea fie-cărui căpitan, fură trimişi în munţi ca să-i caute şi să-i aresteze cu ajutorul soldaţilor ce li-se pusese la dispoziţie sub comanda locotenenţilor *Vaida* şi *Jeney.*

Prinderea lui *Horia* şi *Cloşca* s'a întâmplat în ziua de 27 Decembrie 1784, în următoarele împrejurări istorisite de însuşi vice-colonelul *Kray* în raportul său:

„Prinderea lor s'a întâmplat în ziua de 27 Decembrie, sub un brad de jumătate găunos, în jurul căruia pusese nişte crengi de lemne şi făcuse un foc mare ca să se încălzească. Ţăranii, de cari m'am folosit eu, au dat de urma lor pe zăpada proaspătă ce căzuse de curând şi dânşii prinseseră mai întâi, la o depărtare mai mică, pe un păzitor al revoluţionarilor, pe care îl siliră să le descopere locul unde se află căpitanii. Ţăranii, cari se angajase

să-i prinda, erau 7 inşi la număr, dintre cari numai 4 mai aveau puşti, şi aceştia patru plecară înainte şi când se apropiară de colibă, *Horia* îi primi ca pe amici şi-i întrebă, dacă umblă cum-va după vânat, la care ei răspunsera că da, sunt siliţi să caute vânat pentru armată, dar nu pot să capete nimic şi de jumătate sunt mai înghieţaţi. Atunci *Horia* îi invită să şează la foc. Doi din ţăranii aceştia se aşezară lângă *Horia* şi alţi doi lângă *Cloşca*, şi acest din urmă îi întrebă numai decât ce noutăţi mai sunt prin comune, iar ei răspunseră că oamenii în general se plâng de mulţimea cea mare de soldaţi şi că poporul trebue să fugă. La cuvintele aceste, *Cloşca* zise înjurând: „*Acuşi îi scoatem noi şi pe ei de aici şi-i alungăm la dracu*". In timpul acesta se apropiară de foc şi ceilalţi trei ţărani şi în momentul acesta cei doi ţărani credincioşi, cari aveau certificate din partea mea, anume *Ştefan Trifu* şi *Nuţu Mătieş*, se aruncară asupra lui *Horia* şi *Cloşca*, îi prinseră de gât, îi trântiră la pământ şi cu ajutorul celorlalţi doi inşi şi cu încă cei trei soţi, cari încă alergară la dânşii, îi prinseră şi îi legară. In timpul acesta *Horia* scoase din sân un volum de hârtii, cât ţii într'o mână, şi le aruncă în flăcările cele mari ale focului, dar ocupaţi cu legarea lor dânşii n'au putut să le scape din foc. In urmă temându-se, ca nu cumva să năvălească asupra lor nişte oameni de ai lui *Horia*, se retraseră în grabă mare cu ei într'o poiană de oi, ceva mai depărtată şi de aici dederă îndată ştire trupei de soldaţi, care înconjurase şi dânsa pădurea şi ţinutul acesta şi era ocupată cu căutarea lor. Soldaţii aceştia sosiră numai decât şi gornicii îi predară pe amândoi. *Horia* şi *Cloşca* erau armaţi cu puşti şi cu lănci. *Cloşca* mai avea şi două pistoale, pe cari încă nu mi le-au adus. Alte lucruri la dânşii nu s'au aflat, nici cai, nici bani, nici hârtii, afară de 6 fl. la *Cloşca*. Probabil că toate lucrurile aceste le-au ascuns, pe la amicii lor, sau le-au îngropat în pădure sub zăpadă.

„Că prinderea lor s'a întâmplat într'adevăr ast-fel, aceasta o confirmă unanim *Horia* şi *Cloşca* aici, în prezenţa mea şi a mai multor ofiţeri, şi dânşii adaogă că de aceea au stat timp aşa mult ascunşi prin păduri, fiind-că voiau să călătorească la Viena, îndată ce le sosiau banii, ce-i ceruse dela comune.

„Abrud, 1 Ianuarie 1785.

„Kray, [1]
„vice-colonel"

Numele celorlalţi ţărani, cari, dimpreună cu *Ştefan Trifu* şi *Nuţu Mătieş*, au contribuit la prinderea şefilor revoluţiei, sunt, după cum îi declară singur *Horia* în interogatorului său, următorii: *Ion Mătieş, George Mătieş, doui* feciori ai lui *Andrei Neagu* (Simeon cu fratele său) şi *George Nicola* (acesta din însăşi familia Nicoleştilor a lui Horia).

La 31 Decembre, adică la 3 zile după prinderea lor, *Horia* şi *Cloşca* fură aduşi în *Abrud*, escortaţi de un puternic detaşament

1) Vezi: „Revoluţiunea lui Horia, N. Densuşianu. Bucureşti, 1884", pag. 416.

de grăniceri săcui. Cu acest prilej, o mulţime de popor, Români şi Unguri, aştepta în piaţa oraşului ca să vadă armata şi pe cei doui

Horia și Cloșca, legați în lanțuri, în inchisoarea cetății din Alba Iulia. (Din colecția de stampe a Academiei române).

căpitani prinşi. Un om bătrân, cu numele *Ion Popa Hagi Crișănuț* din comuna *Bistra,* neputându-şi stăpâni emoţia şi indignarea, zise îndurerat:

— *„Iată, acum îl au în mâinile lor pe Horia şi acum pot să-l mănânce viu!“*

La auzul acestor cuvinte, o unguroaică din Abrud, cu numele *Szappanossy Rebeka,* răspunse lui Crişănuţ cu vorbele următoare:

— *„Mai bine mâncaţi-l voi pe Horia, căci voi l'aţi numit* craiu *şi voi 'i-aţi zis aşa!“*

In fine *Crişănuţ* mai adause plin de revoltă:

— *„Aveţi grijă, Ungurilor, că acum veţi vedea voi ce veţi păţi pentru asta!“*

Crişănuţ, pentru atitudinea sa românească şi umanitară, a fost peste puţin timp condamnat la moarte şi tras pe roată.

In ziua următoare, 1 Ianuarie 1785, *Horia* şi *Cloşca* fură trimişi la Alba Iulia cu o escortă de 70 soldaţi (grăniceri) unguri brutali, cari pe drum 'i-au pus lui *Horia* pe cap, în bătae de joc, o coroană de nuele, strigându-i: — *„Aşa-i trebue regelui!“*

In 2 Ianuarie amândoui căpitanii fură aduşi în cetatea Albei Iulii, unde deasemenea îi aştepta o mare mulţime de popor. *Cloşca* fu închis într'o cameră mică de sub statuia lui Carol VI în partea de miază-zi a fortăreţei, iar *Horia* sub poarta cea nouă în partea de miază-noapte, fiind păziţi fie-care de câte doui soldaţi înlăuntru şi unul afară la uşă.

Cu o lună mai târziu, adică în 30 Ianuarie 1785, fu prins şi al treilea căpitan *George Crişan,* în timpul pe când se refugia din comuna *Lupşa* spre comuna *Mogoş.* La prinderea lui *Crişan* au contribuit 9 ţărani, aproape toţi din *Cărpeniş,* în frunte cu *Popa Moise,* preotul satului, şi un alt preot din Lupşa, care era chior.

In ziua de 1 Februarie, *Crişan* fu adus şi el la Alba Iulia şi închis tot în fortăreaţă, şi anume în temniţa de sub edificiul cel mai vechiu al gărzii.

Interogatoriul lui *Horia* şi *Cloşca* nu se începu decât în ziua de 26 Ianuarie din cauza că toţi membrii comisiunei de anchetă şi instrucţie se îmbolnăviseră, ba doui din ei *(A. Treicsik* şi căpitanul *Knabe)* îşi daseră obştescul sfârşit.

Horia a fost ascultat în 6 rânduri şi *Cloşca* deasemenea. *Crişan* numai de două-ori. Atât *Horia* cât şi *Cloşca* au negat tot timpul ori-ce participare la revoluţie. Singurul căpitan, care a făcut mărturisiri — şi încă din cele mai importante pentru istoria revoluţiunei — a fost *Crişan,* care în cele două ascultări ale sale a declarat lucruri preţioase, anume cu privire la adunarea poporală

din comuna *Mesteacăn* şi la începutul revoluţiunei din comuna *Curechiu.*

Este interesant de relevat că la interogatoriul luat căpitanilor revoluţiei printre întrebările ce li-s'au pus era şi următoarea foarte caracteristică: *dacă au avut vre-o înţelegere cu Românii din Ţara românească şi dacă au cunoscut pe cineva din ţara aceasta?* Evident, răspunsurile căpitanilor au fost negative.

Nefericitul *Crişan,* înainte de a 'i-se termina interogatoriul, a fost găsit mort în închisoare, în ziua de 13 Februarie. *Contele Iankovits,* în raportul său către împăratul *Iosif II,* spune că Crişan „a prevenit sentinţa, făcându-şi singur o moarte violentă, anume dânsul 'şi-a desfăcut o legătură dela opinci şi s'a sugrumat cu legătura aceasta".

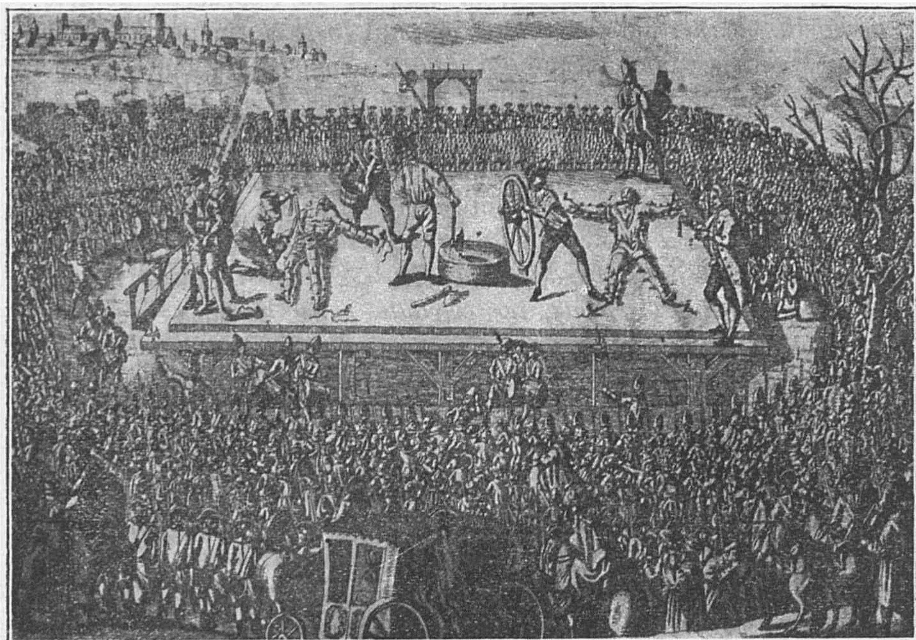
A doua zi după sinuciderea lui *Crişan,* 14 Februarie, *contele Iankovits* aduce totuşi o sentinţă condamnatoare asupra corpului mort al lui *Crişan,* hotărând ca *„gâdele să-i taie capul, să-i despiçe corpul în patru bucăţi, capul să i-se pună în ţeapă la domiciliul său din Cărpeniş, iar celelalte patru bucăţi să se pună pe roate şi anume partea de sus a corpului la Abrud, partea de jos la Bucium, a doua parte de sus la Brad şi a doua parte de jos la Mihăleni".*

Peste două zile această neumană, sălbatică şi nebunească sentinţă s'a şi executat asupra corpului nefericitului *Crişan.*

In ziua de 26 Februarie, contele *Iankovits* pronunţă sentinţa şi în ceea-ce priveşte pe *Horia* şi *Cloşca,* hotărând că *„au să fie duşi pentru crimele lor la locul îndatinat de supliciu şi acolo să li-se frângă cu roata toate membrele corpului, începând de jos în sus, anume mai întâiu lui Ion Cloşca, apoi lui Horia, numit altmintrelea şi Ursu Nicola, şi în modul acesta să fie trecuţi din viaţă la moarte, iar corpurile lor să se despice şi taie în 4 bucăţi, capul şi părţile corpului să se pună pe roate pe lângă diferite drumuri şi anume în comunele unde au comis cruzimile cele mai scelerate, iar inimile şi intestinele lor să se îngroape aici la locul supliciului".*

Executarea acestei înfiorătoare şi neomeneşti sentinţe fu fixată pe ziua de 28 Februarie dimineaţa, care cădea într'o Luni. Spre a impresiona adânc poporul şi a-i vârî teroarea în suflete, peste 6000 de oameni, dintre cari 2515 ţărani români ca delegaţi din 419 comune, fură aduşi la locul supliciului ca să ia parte la acest îngrozitor spectacol neronian.

Conform cu dispozitivul sentinței, cel dintâi fu executat *Cloşca,* al cărui corp fu frânt cu roata dela picioare spre cap. După declaraţia unui martor ocular, i-s'au dat peste 20 de lovituri pâna să-şi dea sufletul. In timpul acesta *Horia,* primul căpitan, trebuia să privească cu ochii săi oribila moarte a bunului şi devotatului său prieten *Cloşca.* Meseria josnică de gâde (călău) a fost îndeplinită de ungurul *G. Rokoczy,* fiind plătit cu 6 florini de fie-care execuţie.

Scena îngrozitoare a tragerii pe roată a martirilor Horia şi Cloşca în ziua de 28 Februarie 1785, la Alba Iulia. (După o stampă nemţească contimporană din colecţia d-lui dr. Emil Colbazi din Cluj).

Dupa *Cloşca* fu aşezat pe eşafod *Horia.* Primul căpitan — spune un alt martor ocular — a mers spre locul supliciului inchizitorial cu barbăţie şi curaj. Călăul tratà cu dânsul cu mai multă „graţie", căci după prima lovitură, care îi frânse fluerul piciorului drept, îi mai dădu ultima lovitură asupra pieptului. Ambii martiri au primit, înainte de execuţiune, îngrijirile mângăietoare ale bisericei din partea preotului ortodox din Alba Iulia, *Nicolae Raţiu,* care însă după execuţia lui *Cloşca* a căzut jos leşinat.

Inşelat în planurile sale şi părăsit de împăratul *Iosif II*, astfel îşi termină viaţa extra-ordinarul martir, ţăranul *Horia*, în lupta sa pentru dobândirea dreptăţii şi libertăţii poporului românesc din Ardeal, care în vecii-vecilor nu va putea uita convingerea adâncă şi puternică, pe care a pus-o în apărarea cauzei sfinte a neamului său, atât de năpăstuit de despotismul nobililor unguri.

Incheiăm acest mişcător capitol, mai făcând următoarele constatări: Deşi *Cloşca* era primul căpitan al lui *Horia*, a jucat un rol mai puţin important ca *Crişan*, care apare ca figura cea mai abilă şi mai energică din revoluţie.

I-se impută lui *Crişan* atrocităţile comise în judeţul Zărandului. Dar pentru aceste vărsări de sânge nu erau vinovaţi nici ţăranii români, nici *Crişan*. Vinovate sunt oribilele împrejurări, în care au fost siliţi să trăiască Românii, ajunşi robi mai rău ca vitele în slujba unor nobili lipsiţi de suflet, bestiali, lacomi şi neruşinaţi. Adevăr incontestabil este însă că în revoluţia dela 1784 mai mult sânge a vărsat nobilimea maghiară decât ţăranii români răsculaţi, cari în lupta lor de existenţă aveau pentru dânşii cel puţin dreptul naturei, cum admirabil se exprimă *N. Densuşianu*.

Horia, Cloşca şi *Crişan* [1]), conduşi de un sentiment naţional fără pereche, şi-au sacrificat viaţa pentru fericirea poporului şi dacă au făcut vre-o crimă, ea se poate numi *crima libertăţii*, la care tindea poporul român, care în zadar se tot plângea la guvern şi la împărat în contra abuzurilor şi tâlhăriilor din Transilvania, căci în loc să înceteze, ele creşteau şi de-odată cu ele sporiau şi maltratările şi asupririle aplicate de nobili faţă de ţăranii români.

Cu toată grozăvia execuţiei celor trei capi ai revoluţiei, nobilimea ungurească tot nu era sătulă de sânge. Intr'adevăr, seria condamnărilor nu se încheie cu *Horia* şi *Cloşca*, căci din cei 120 prisonieri făcuţi în comitatul Alba, au mai fost condamnaţi la

---

1) Pentru vecinica comemorare a acestor martiri ai neamului nostru, în anul 1922 am dăruit personal bisericei din Cărpeniş, satul natal al lui *Cloşca*, portretul celor trei mucenici (Horia, Cloşca şi Crişan), lucrat în uleiu de pictorul *S. Albescu* din Feneş, lângă Zlatna. Acest tablou a fost aşeşat în biserică, lângă altar, cu solemnitatea cuvenită a unui parastas oficiat de preotul *D. Goia*, pentru odihna sufletelor celor trei martiri, morţi pentru cauza sfântă a neamului.

moarte şi executaţi încă alţi 36 de ţărani români[1]), în comitatul Clujului 8 ţărani şi un preot, de asemenea în comitatul Hunedoarei, salbăticie inutilă, din care cauză se şi lăţise vestea că Românii vor să înceapă o nouă revoluţie ca răsbunare în contra impilatorilor şi asasinilor unguri. Nobilimea, odată păţită, lua lucrurile în serios şi, ca măsură de precauţiune, în mai multe judeţe fură opriţi preoţii ca să mai umble cu crucea pela poporeni. Primăria din Abrud sili pe toţi Românii de acolo să depună un nou jurământ de credinţă faţă de împăratul şi faţă de oraş, lucru la care Românii se supuseră, dar cu condiţiunea să jure şi Ungurii, cari n'au avut încotro şi au primit.

Nu se poate contesta însă că revoluţia lui *Horia* a avut şi consecinţe bune pentru Românii din Ardeal. Astfel, la 22 August 1785, după-ce evenimentele se liniştiră, împăratul *Iosif II* desfiinţă *servitutea personală* a iobagilor din Transilvania şi Ungaria. Astfel, după 270 de ani, robia decretată de Camera Ungariei asupra ţăranilor, în urma revoluţiei dela 1514, fu ştearsă cu sângele poporului român în August 1785. Cea mai puternică armă a feudalităţii fu distrusă, căci sclavul agricol era acum eliberat.

In cursul anilor 1785 şi 1786, împăratul *Iosif II* suprimă multe din abuzurile din munţii Abrudului, acordându-se populaţiunei mai multe uşurări în chestia păşunatului pe domeniile statului, a pământurilor de cultură, a diverselor taxe nedrepte cu privire la plata servitorilor domneşti, care era pe spinarea locuitorilor, a cosâtului fâneţelor de pe domenii şi a cârciumăritului.

Căpitanii executaţi la Alba Iulia lăsară poporul muntean mai liber de abuzurile funcţionarilor, pe ţăranii din Ardeal emancipaţi de jugul robiei personale, cu o nobilime mai puţin tirană şi cu o administraţie mai puţin violentă. Cu un cuvânt: viaţa şi averea iobagilor nu mai erau la bunul plac al nobililor.

Astfel mişcarea spontanee a Moţilor a făcut mai mult bine ţăranilor ardeleni decât poate iluştrii corifei ai şcoalei transilvane cu teoriile şi cu controversele susţinute de ei la sfârşitul secolului al 18-lea, cum se exprimă marele prozator *Alex. Odobescu* în minunatul său imn *„Moţii şi Curcanii“* şi din care consider ca o

---

1) Printre aceştia figurează şi tânărul *Pavel Bocu* din Vidra, fost căpitan care a fost condamnat la frângere pe roată. El a murit însă în închisoare înainte de a fi executat. Din familia acestui Pavel Bocu se trage d. *Sever Bocu,* actual deputat de Timiş.

datorie să-i reproduc următoarea proză armonioasă şi fermecătoare cu privire la slava trecutului mai depărtat al Moţilor, mai ales când vorbeşte de *Horia:*

„. . . O! negreşit, domnilor, sub grosolanu-i cojoc de oaie, sub ţundra-i neagră, sărădită cu găitane vinete, sub opincile-i de muntean, îmbăerate pe glezne, sub cuşma lui mocănească cu cianace (ciucuri) de fir, — sub tot acest port al său neaoş românesc, curgea prin vinele acelui puţin cioplit, dar mult semeţ, mult statornic şi mult viteaz bărbat, un sânge cel puţin tot aşa de adevărat românesc, tot aşa de îmbolditor, tot aşa de patriotic, ca prin creerii celor mai eruditi instigatori şi celor mai iscusiţi apărători ai latinităţii gintei româneşti.

„Auzim toţi lăudându-se în toate zilele acei învăţaţi scriitori ai Ardealului — *Petru Maior, Samuil Clain, George Şincai* — cari mergând să studieze la Roma, au cules cu religiozitate în cetatea eternă dovezile originei latine a poporului românesc şi întorcându-se acasă printre mii de persecuţiuni, au deşteptat, zice-se, la Români simţul naţional.

„Dar vă întreb, domnilor, era oare trebuinţă să meargă din ai noştri la Roma, ca să facă pe poporul românesc *a fi* şi *a şti că este* o naţiune de sine stătătoare, un popor cu nume şi sânge de Român ?

„Să nu renunţăm, credeţi-mă, aşa lesne la darul cel mai preţios, cel mai minunat al neamului nostru, la cel mai puternic instinct de proprie existenţă, care nu a lipsit niciodată Românilor, nici la noi, aci în principate unde am ştiut a ne prefira prin mii de primejdii, prin mii de vijelii, scăpând tot mereu fiinţa noastră proprie de state curat româneşti, nici dincolo peste Carpaţi, unde opt secoli de cea mai curată şi sugrumătoare asuprire nu au făcut pe Românii ardeleni, îngenunchiaţi sub paloşul unguresc, să vorbească altă limbă şi să poarte alt nume decât acela de Români !

„Acest dar l'au avut pururea Românii şi nu trei, patru, ba nici sute de cărturari, croind la gramatici şi la etimologii, nu ar fi putut să le insufle deodată patriotism atâtor mii şi milioane ce întocmesc obştea de rând a românimii.

„Ca să revin încă odată la imaginea cu care am comparat dela început starea simţirilor ce frământă chiar şi astăzi ţara Ardealului, voi zice că, dincolo ca şi dincoace de Carpaţi, adevăratul patriotism românesc a trăit pururea în sânul poporului nostru — încins şi fierbinte — întocmai ca jeraticul sub spuză şi că unicul merit ce putem recunoaşte erudiţilor noştri Dacoromani este acela de a fi suflat cenuşa ce ascundea şi păstra nestinsă acea scânteie neperitoare.

. . . .

„Fie-mi dar iertat, domnilor, a conchide că răscoala iobagilor ardeleni sub Horia poartă în sine un caracter pe deplin poporan şi de aceea chiar îmi voi permite a zice — mai *curat*, mai *adevărat*, mai *sincer* naţional, decât toate argumentaţiile, mai mult sau mai puţin exagerate ale patrioţilor erudiţi.

„De aceea noi, Românii, putem să ne mândrim cu acea mişcare spontanee a Moţilor, mai mult poate chiar decât cu teoriile şi cu controversele susţinute la sfârşitul secolului trecut — de altmintrelea cu mare diligenţă — de iluştrii corifei ai şcoalei transilvane.

„Pe Horia şi pe miile de viteji feciori, cari s'au luptat sub dânsul, nu i-au făcut patrioţi români citirea cărţilor latineşti şi vederea monumentelor din Roma, ci cugetele lor simple şi drepte, cari le spuneau apriat că sunt născuţi Români şi în ţara românească, că după fire şi datină *unul* Dumnezeu şi *unul* Impăratul au drept să le ceară viaţa şi munca lor pentru apărarea legii şi pentru sporirea ţărei strămoşeşti

„Dar şi mai mult, domnilor. In asemenea credinţă se scaldă încă şi azi tot poporul românesc, cel simplu, cel neadăpat la isvoare străine — şi această credinţă constitue chiar patriotismul său, patriotism înfundat, tăcut, dar mai temeinic şi mai statornic decât orice declamaţiuni sgomotoase ale patrioţilor cărturari de tot felul.

„Acel aluat vârtos, cu care este plămadită firea poporului românesc, am avut noi ocaziunea a-l constata, viu şi veghiat, în bărbăţia junilor noştri luptători de mai deunăzi: *Curcanii* dela Plevna, fraţi mai tineri ai *Moţilor* din munţii ardeleni".

Numai dintr'un condeiu talentat şi dintr'o concepţie întraripată ca a marelui prozator *Odobescu* putea să iasă o caracterizare aşa de plastică şi adevărată a naţionalismului Moţilor, acest popor de eroi, care în scurtă vreme va fi imortalizat printr'o statue, pe una din pieţele Bucureştilor, înfăţişând supliciul lui *Horia* şi *Cloşca,* după iniţiativa luată de societatea institutorilor români, la propunerea d-lui *R. Grigorcea,* director de şcoală şi fost revizor şcolar.

CAPITOLUL XXXI.

O LEGENDĂ UNGUREASCĂ: „HORIA ÎMPĂRAT SAU REGE!"

Este incontestabil că sângeroasa revoluţie a lui Horia, care avea la bază un substrat social şi altul politic, a produs în sânul nobilimei şi al maghiarimei multă durere, enormă jale şi frică, lăsând în general o mare şi profundă impresie, mai ales în ceea-ce privea viitorul poporului unguresc. Şi faptul nu va surprinde pe nimeni, când se ştie că în luna Septembrie 1784 ţăranii din Ardeal strigau în gura mare că *„ţara asta este ţara Românilor şi că dacă vor primi arme, vor alunga de pe pământurile lor pe Unguri şi pe nobili!"* sau *„ţara asta este a noastră, a voastră este cea ungurească şi în scurtă vreme vă şi scoatem noi de aci!"*

Totul se concentra într'o chestiune istorică şi anume că Ardealul este ţara poporului român, care nu cu mult înainte, pe timpul episcopului *Inocenţiu Micu Clain,* ceruse să fie recunoscut ca *naţiune politică în Transilvania* — şi aceasta în baza *vechimei.* Este interesant de constatat că şi episcopul *Inocenţiu Clain* şi *Horia* urmăriau acelaşi scop: cel dintâi pe cale legală, iar cel d'al douilea pe calea dreptului natural.

De teama viitorului incert, care îi pândea, Ungurii porniră o campanie turbată, cu scop să audă şi să înfrice Curtea împărătească din Viena, spunând că *Horia* se numeşte peste tot *rege,* pentru-ca cu chipul acesta să irite cât mai mult pe împăratul, ca el să fie neîndurător faţă nu numai cu capii revoluţiei, dar faţă cu întreg poporul român din Ardeal, a cărui exterminare se dorea. In urma acestei campanii interesate, aproape toate ziarele şi revistele vremii de atunci, mai ales cele nemţeşti din Viena, publicau portretele lui *Horia* ca *rege,* având ordinul lui *(Orden des Hora).*

Toate acestea însă erau simple invenţiuni în scopul de a înăspri şi mai mult purtarea Curţii imperiale din Viena faţă de cei trei căpitani şi faţă de elementul românesc din Ardeal, pentru a-l sili la emigrare, la expatriare, cum au şi făcut-o Românii mai

O stampă nemţească din timpul revoluţiei lui Horia, care îl înfăţişează ca „rege", având ordinul său. (Din colecţia de stampe Ion I. C. Brătianu).

timizi. Nici-odată n'au fost şi n'au putut să prindă în capul ţăranului din Albac, *Ursu Nicola* zis *Horia,* asemenea gânduri de grandomanie. De-altfel nobilul *Alex. Chendi* din Câmpeni, care pe la începutul lunei Decembrie 1784, petrecuse 8 zile la *Horia* în Albac, făcându-i servicii de secretar, spune într'o declaraţiune

dată de el *vice-colonelului Kray* că *„singurul scop principal, pe care l'au avut căpitanii revoluţiei, a fost să scoată pe Unguri din Ardeal şi să domnească ei“.* Asta însă nu însemnează că *Horia* sau vre-unul dintre căpitani ar fi avut ambiţia să domnească ca *rege* sau *principe,* ci să stăpânească ei, ca *Români,* în locul nobililor unguri.

Cloşca după o stampă nemţească fantezistă. (Din colecţia de stampe Ion I. C. Brătianu).

Că ţăranii ardeleni dela 1784, în diferite locuri şi la diferite ocaziuni, numiau pe *Horia domn, craiu* sau *împărat,* aceasta este adevărat, dacă dăm ascultare câtor-va poesii populare făurite pe atunci de fantezia poporului român. Aşa de exemplu la *Cărpeniş* se doinea:

Pân'a fost Horia împărat,
Domnii nu s'au desculțat,
Nici în pat nu s'au culcat,
Prânz la masă n'au mâncat.

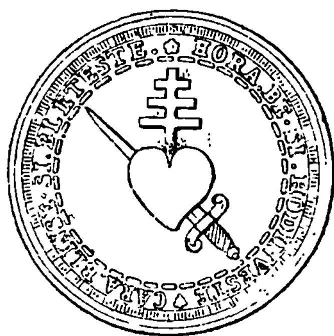
Nici-odată însă nu a emanat dela *Horia* personal sau dela oamenii din jurul său vre-un act sau vre-o scrisoare, din care să se poată deduce că el ar fi nutrit gândul să ajungă *împărat, principe* sau *craiu* al Ardealului. Toate astea sunt vorbe goale răspândite de către dușmanii mișcării țărănești de atunci într'un scop anume determinat: acela de a prigoni și suprima cu ori-ce preț elementul românesc din Ardeal.

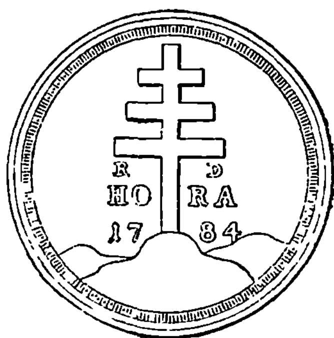
Tot astfel stau lucrurile și cu așa numitele *medalii ale lui Horia*, apărute în public în primele zile ale anului 1785 (în 5 și 6 Ianuarie), pe când *Horia* se afla încă în viață. In aceste 2 zile au eșit la iveală niște medalii cu numele lui *Horia* și lângă numele său titlul de *rege al Daciei (Rex Daciae).*

Asupra acestei chestiuni, *N. Densușianu,* în documentata sa scriere istorică asupra *„Revoluțiunei lui Horia“,* ne dă următoarele amănunte interesante și care corespund pe deaîntregul adevărului istoric:

„In corespondența oficială și privată din timpul acesta se face amintire numai de două feluri de medalii. Astăzi ne sunt amândouă cunoscute.

„O medalie din acestea, autentică, compozițiune din plumb și zinc, se află azi în posesiunea d-lui *Ignațiu Doboczky* din Pesta și ne prezintă următoarea efigie:

Legenda:

In avers: HORA. BE. SI. HODINVESTE. CARA. BLINSE. SI. BLETESTE. Sau în transcripțiune mai exactă: Horia beă și hodinește, țara plânge și plătește.

In revers: R. D. (Rex Daciae) HORA. 1784.

„De pe cea-laltă medalie se află numai o copie de metal în colecţiunea numismatică a museului transilvan din Cluj.

„Efigia e următoarea:

„Legenda:

„In avers: HORIA REX DACIAE (Horia regele Daciei).

„In revers: NOS PRO CAESARE (Noi pentru împăratul).

„In cât priveşte medalia dintâiu, inscripţiunea singură:

„Horia bea şi hodineşte, ţara plânge şi plăteşte" ne arată că această imagine falsă a revoluţiunii este opera nobilimii.

„Ţara plânge". Dar fapt e că adevărata ţară, majoritatea enormă a populaţiunii, nu plângea. Lamenta ce e drept nobilimea şi nobilimea avea datina să se identifice tot-deauna cu ţara, după principiile eronate ale feudalităţii.

„Ţara plânge şi plăteşte". In comitate, pe teritoriul nobilimii ori al naţiunii ungureşti, cum se numia dânsa, plătiau exclusiv iobagii (*misera plebs contribuens*): Insă de altă parte iarăşi fapt este că nobllimea pretindea şi susţinea. în toate actele sale, că tot ce plăteşte iobagiul, plăteşte din averea domnului său.

„Aşa dar *„Ţara plânge şi plăteşte"* ne reprezintă ideile, cântarea lugubra a nobilimii.

„Dar ce reprezintă emblemele acestor două medalii?

„Crucea triplicată şi inscripţiunea *„Horia Regele Daciei"* de asupra unor munţi ne înfăţişează, în mod evident, religiunea română, regatul dacic peste Transilvania.

„O inimă înflăcărată străpunsă cu sabia şi de asupra ei crucea româneasca, ne reprezintă victimele revoluţiunii, nobilimea devotată monarchului, cum susţinea dânsa, nobilimea sângerândă şi forţată să primească religiunea română.

„Cu un cuvânt inscripţiunile şi emblemele de pe amândouă medaliele ne exprimă una şi aceeaşi idee: suferinţele nobilimii de la 1784".

Din cele expuse de regretatul istoric *N. Densuşianu* rezultă în mod luminos că ambele medalii sunt opera nobilimei maghiare de atunci, cu scopul evident de a înfăţişa înaintea împăratului şi

a ţărei, într'o formă mai palpabilă, aspiraţiunile Românilor la o domnie naţională.

In capitolele următoare asupra evenimentelor din anii 1848 şi 1849 vom vedea cum istoria se repetă şi cât de fatal a fost pentru Ungaria sistemul ei nenorocit şi antiuman de distrugere a naţionalităţilor nemaghiare.

Istoria este implacabilă faţă cu greşelile popoarelor, cum au dovedit-o cu prisos şoviniştilor unguri mai ales evenimentele răsboiului mondial din anii 1914—1918.

CAPITOLUL XXXII.

CATERINA VARGA, „DOAMNA NOASTRĂ".

Vechiul proces al Moţilor a fost redeschis cu hotărîre de către un spirit luminat şi o inimă caldă, care bate sincer pentru ei: de către d. *Ion I. C. Brătianu,* preşedintele consiliului de miniştri.

Sunt mai bine de două sute de ani decând pentru întâia oară, în 1726, sub domnia împăratului Carol al VI-lea, Românii din Munţii Apuseni, văzându-şi existenţa ameninţată, au cerut suveranului lor ridicarea nedreptăţilor ce-i apăsau: împuţinarea zilelor de robotă, a dărilor, un drept mai larg la tăiatul lemnelor din păduri şi la căutarea aurului din sânul munţilor.

Nu li-s'au dat. Poporul acesta frumos, blând şi înţelept, iubitor de ordine, de pace şi poesie, eminamente moral, religios în puterea cuvântului, a fost ţinut şi mai departe de mâna aspră şi vitregă a guvernanţilor lui în cea mai cumplită mizerie. Poporul acesta virtuos, de o putere de muncă extraordinară, a fost secole de-a rândul impilat şi exploatat în modul cel mai neuman.

Dar secolele întunericului se luminau ici-colo de câte o fulgerare de trăznet, aprins din văpaia focului suferinţei, din cumplita durere a nedreptăţii. Urgia nedreptăţii! Nimic nu chinue sufletul omenesc ca ea, iar mâna criminală, care se complăcea în această urgie, *trebuia* răpusă.

Moţii erau oţeliţi în luptă cu fiarele sălbatice. Lupul, care le fura oile şi le mânca uneori ciobănaşii de nu rămânea la marginea pădurii decât sumanul şi opincuţile rupte; şi ursul cel dârz, care îi prindea în braţe uneori, vajnică hărţuială, care adesea ori eşea biruitoare din partea omului, dacă cuţitul era bun şi nimerea în inima fiarei. Ba şi mistreţul uneori venea să atace satul. Cumplită fiară! Indrăznea până la uşa colibei, s'o răstoarne, şi vai

de vietăţile pe cari le găsea în calea lui. Trebuia să iasă tot satul în goana lui. Cu topoare ascuţite, furci de fier şi coase. Straşnică armă în mâna Moţului, coasa!

— Hai, cu topoare, cu furci de fier şi coase, să gonim *duşmanul,* adică *Ungurul!*

El a luat acum, în mintea Moţului, chipul fiarei: a lupului, care îi mănâncă oile, a ursului, care îl sugrumă, a mistreţului temerar, care vine după pradă la uşa colibei lui... Şi au zăngănit cumplitele furci, coase şi topoare. Au izbit, au spintecat şi tăiat cu furie înfricoşată. Foc şi pârjol şi lacuri de sânge. Durerea înverşunată nu cunoaşte milă!

„Revoluţia lui Horia din 1784 a fost revoluţia unui popor sălbatic", s'a scris mai târziu în analele istoriei ungureşti. Dar peste cinci ani, în 1789 la Paris, în mijlocul celei mai rafinate civilizaţii, s'a deslănţuit o revoluţie mult mai sângeroasă. Şi doar Francezii nu mureau de foame ca Moţii!

Tirania acolo nu luase proporţii de fiară şi totuşi a fost răpusă. Pe când aci, bietul *Horia* a căzut victima unei trădări odioase şi a fost zdrobit pe roată.

La fiecare frântură din osul lui sfânt, se zdrobea o aspiraţie a sufletului românesc. Două, trei generaţii au suportat osânda. Duşmanul înfricat, dar nu răpus, se gândea cu oroare la epoca aceea scurtă, teribilă pentru el, n'o putea uita, nici ierta. Pentru el „Moţul" însemna vecinica primejdie, ameninţare. Işi lua măsurile cu străşnicie, fără de milă. Dacă s'ar putea extermina poporul acela crud, sălbatec?...

Li-s'a dat şi mai puţin drept la lemnăritul din pădure, la exploatarea minelor de aur li-se puneau greutăţi de neînvins, iar zilele de robotă se făceau şi mai multe ca 'nainte. Zilele de lucru se plătiau şi mai rău. Din plata muncei lui de o săptămână abia putea să-şi cumpere mălai pe trei zile...

Sentinţa de moarte se executa, cu încetul, cu siguranţă.

Dar cu toate că trecuse jumătate de secol dela revoluţia lui *Horia,* în cele şase sate ale Buciumanilor şi alte sate de pe lângă Abrud mai trăiau oameni, cari îşi aduceau aminte că împăratul Iosif al II-lea, după potolirea acelor revolte, dase Moţilor dreptul de libertate asupra minelor şi a pădurilor din acele localităţi. Aceşti câţiva bătrâni, fruntaşi inimoşi ai satelor, îndemnau me-

reu populaţia să se duca la guvernatorul Ardealului şi să ceară punerea în vigoare a acelei libertăţi.

Legea e lege şi dacă e făcută şi iscalită de împăratul, întărită cu pecetea lui, nu se poate să nu fie ascultată. Dreptate este, a făcut-o împăratul acela bun şi înţelept, care i-a înţeles pe Moţi — numai trebue căutată şi scoasă din mâna duşmanilor, cari o ascund.

Şi s'au pornit Moţii din cele şase sate ale Buciumanilor la

Caterina Varga. (După un tablou al d-nei Constanţa Hodoş, cunoscuta scriitoare şi autoarea dramei „Caterina Varga").

Zlatna, la Abrud, la Aiud să caute oameni cu trecere la guvern, advocaţi cunoscători de legi, cari să le scoată lor dreptatea făcută de împăratul.

Advocaţii le cereau bani şi bieţii oameni îşi vindeau ultimul viţel din grajd să plătească cheltuelile procesului. Şi a durat zbuciumul acesta, între speranţă şi disperare, zeci de ani.

Intr'o seară de iarnă, pe ninsoare, când drumurile prin munţi sunt greu de strabatut, delegaţia compusă din fruntaşii satului din

Bucium-Isbita, *Ion Şindrilă, Zaharia Stan* şi *Ilie Mocanu,* cari s'au întors din noul lor pelerinaj pela Alba-Iulia şi Cluj, au adus cu ei o doamnă.

— Cine să fie doamna?

Era Sâmbătă seara şi tocase de vecernie. S'a strâns lume neobicinuit de multă, în curtea bisericii: să afle veştile aduse. Cu toţii se uitau miraţi la străină.

O doamnă frumoasă, în puterea vârstei, cu privirea dreaptă şi cinstită.

— Am întâlnit-o la Aiud, grăi Şindrilă, vrea să vadă satele noastre şi să ne vină în ajutor la nevoi...

— Pare să fie o doamnă tare bună, adause Zaharia.

— Şi-i tare învăţată, ştie legile ca un fiscal, întregi Şindrilă.

In ziua următoare „doamna" străină, după slujba sfântă, a cuvântat în biserică. A spus poporului adunat aci că ea cunoaşte de mult soarta jalnică a Moţilor, a trăit în copilăria ei pe aceste locuri, apoi măritându-se cu un advocat la Viena, unde a petrecut mai bine de douăzeci de ani, ştie că acolo la împărăţie Moţii sunt iubiţi şi că în adevăr s'au făcut de sus legi mai bune pentru ei. Acolo dar, la Viena, la împăratul trebue căutată şi cerută dreptatea! Ea a venit acum în mijlocul poporului să'l îndrumeze: cum şi în ce chip să ajungă la împăratul.

Vorba ei era blândă, înţeleaptă şi hotărâtă. Poporul o asculta cu evlavie. Unii se entuziasmaseră şi strigară în cor: Trăiască!

— Vezi tu mă, o doamnă!

— Dumnezeu ne-a trimis-o! Să avem cine să ne înveţe.

Şi Caterina Varga s'a pus pe lucru.

In primul rând, după ce s'a aşezat într'o căsuţă din Bucium Izbita, a învăţat poporul să aibă răbdare, să nu disperează, căci dreptatea va eşi, ca lumina soarelui. A pornit apoi prin satele din munţi să cerceteze şi să adune documente despre situaţia fiecărui sat: ce pământ, păşune, mine şi păduri au fost luate dela săteni de slujbaşii statului nemţi şi unguri hrăpăreţi. Unde a întâlnit un om prea năcăjit l-a ajutat, a intrat în coliba lui, i-a mângăiat copiii, pe cei bolnavi i-a vindecat, pe cei goi i-a îmbrăcat şi pe mamele lor le-a învăţat cum să le poarte de grije, cum să-i vindece de boale prin curăţenie şi hrană potrivită, căci medicamentul era în apa din isvor şi aerul munţilor. Oamenii o ascultau şi femeile se închinau la ea ca la o icoană. O numeau *„Doamna noastră"*.

S'a dus la Viena, urmată de câţiva fruntaşi din *Bucium* şi *Scarişoara*. A răzbit la împăratul. Fiind-că guvernatorul Ardealului şi cancelarul împăratului îi opuseseră o dârză împotrivire, ea fusese şi mai dârză. Cei cari au fost martorii acestei audienţe spun că niciodată nimeni, nici chiar *Horia*, care a pledat cu temeiu cauza Moţilor, n'a fost elocvent, convingător, profund înduioşător, cum a fost *Caterina*. A căzut în genunchi, a plâns la picioarele suveranului, cerând îndurare pentru soarta Moţilor.

Ferdinand al V-lea a mângăiat-o, asigurând-o că se vor face legi excepţionale pentru Românii din Munţii apuseni. Dar *Caterina Varga* nici n'a părăsit bine Burgul din Viena, când s'a şi convins ce deşarte au fost aceste promisiuni.

Demersul ei fusese atât de temerar în ochii guvernanţilor încât chiar în clipa când suveranul căuta s'o liniştească, adversarii o condamnaseră la moarte.

— O aventurieră! Femeie nebună! O îndrăzneaţă neruşinată!

— Horia în fuste!

— O revoluţionară primejdioasă, care trebue, cu orice preţ, suprimată!

Aceste erau epitetele injurioase, aşa de puţin potrivite cu nobila acţiune a *Caterinei Varga*.

Ea s'a întors în munţi. Ştia că este urgisită, condamnată. Dar hotărîrea ei, să-şi ajute, să-şi mântue poporul, era mai aprigă ca oricând.

Şapte ani a durat lupta în timp ce *„doamna noastră"* îşi pregătea poporul. Nu-l aţâţa.

Femeia aceasta extra-ordinară a exercitat o putere fermecătoare asupra populaţiei din Bucium. Poporul de aici, deşi avea preoţi, învăţători şi alţi oameni inteligenţi, eşiţi din sânul lui, totuşi nu asculta de poveţele nici unuia dintre conducători decât de *Varga Caterina*.

Această personalitate era considerată singura *binefăcătoare* şi *ocrotitoare* a intereselor locuitorilor, trimisă aici pe seama lor de către *providenţa divină*.

Pe vremea aceea comunele *Bucium, Abrud-sat* (Soharul, Ciuruleasa şi Buninginea) şi *Cărpinişul* dimpreună cu locuitorii lor îşi discutau, faţă de stăpânirea statului, drepturile lor de băieşi liberi, în baza căror drepturi se considerau scutiţi de robota iobăgiei; dar aveau îndatorirea să verse în visteria statului (cămară)

anual câte 3 funţi ($1^1/_2$ kgr.) de *aur curat*. Dreptul acesta ei îl dobândiseră dela principii ardeleni. Pe baza unui vechiu hrisov, ei până la anul 1820 nici nu prestaseră robotă faţă de *fisc* ca proprietar de pământ.

In timpul acesta (1820) s'a pornit un proces între locuitorii comunelor şi fiscul deţinător de drepturi. Procesul s'a desfăşurat în faţa Inaltei Table Regeşti şi a *Guvernului* (Gubernium), dar s'a sfârşit cu pierderea privilegiului, de care se bucurau locuitorii *băieşi* până la 1820.

In 6 Iulie 1837, subprefectul (vice-comite) *Krenedics* este încredinţat să conducă o forţă armată împotriva comunelor renitente şi dârze în apărarea drepturilor lor.

Rezultatul final a fost, că locuitorii au fost impuşi cu robotă de *6 săptămâni anual*.

Li s'a promis însă iobagilor, că fiscul le va plăti sau retribui *o* zi de robotă cu câte 20 *creiţari de fiecare cap*.

Locuitorii şi-au făcut datoria înainte în pace şi linişte şi în nouile condiţiuni create prin sfârşitul procesului, dar o parte din iobagi nu puteau abzice uşor de gândul că totuşi *trebue* să li se facă complectă dreptate.

Comunele numite şi-au ales bărbaţi de încredere, cari să le reprezinte interesele şi pe ele, cu însărcinarea să continue şi procesul cu fiscul. Cauza le-a fost apărată la guvern de *Alexandru Bohăţel*, iar la judeţ şi la *tablă* de avocatul din Aiud, *Samuil Szakacs*. Cu acest prilej delegaţii comunei Bucium ar fi întâlnit în Aiud pe *Caterina Varga*, căreia 'i-au povestit năcazul lor.

Adevărul este că *Caterina Varga*, la anul 1842 se afla în Bucium, poporul i-a aranjat o casă şi o păzea ca şi pe o comoară de mare preţ.

Iakab Elek, scriitor ungur, autorul scrierii *Szabadsâgharczunk*, o descrie astfel pe *Caterina Varga:*

„Era femeie de 40 ani, mijlocie, faţa îi era roşietică-brună, îşi schimba îmbrăcămintea adeseaori, se purta când domneşte, când în haine ţărăneşti, călătorea pe jos şi călare. In jurul locuinţei pururea avea spioni, cari de îndată ce zăreau vre-un om suspect, îi făceau de ştire şi o ascundeau în văgăunile codrilor, unde o păzeau cu paznici *armaţi*. Atât de mult o iubeau încât erau în stare să-şi jertfească şi viaţa pentru apărarea persoanei ei".

Caterina Varga în procesul acesta al Buciumanilor a fost de

mare folos pentru ei. Scria scrisori la *Viena,* în alte părţi şi locuri competente, apărând cu tărie privilegiul comunelor. Şi-a început activitatea aceasta cu o cerere scrisă în limba ungurească, în care susţinea că locuitorii acestui ţinut sunt *„liberi“,* ca atari nu pot fi siliţi, căci sunt scutiţi de orice robotă iobăgească. *Cererea a iscălit-o cu mâna ei proprie.* Nu arareori ţinea întruniri publice

Vicarul Andrei Şaguna, loc-ţiitor de episcop ortodox al Ardealului, care, considerând pe Caterina Varga ca agitatoare, a prins'o şi predat-o autorităţilor austro-maghiare (6 Ianuarie 1847).

în biserici, la cari poporul participa în număr foarte mare. *Caterina Varga* îmbărbăta şi instruia poporul. Contactul ei personal cu poporul, firea-i blândă, cultura vastă şi judecata-i clară au cucerit cu desăvârşire populaţia. Din zi în zi îi creştea popularitatea, astfel că poporul român din Munţii apuseni o numia *„Doamna-noastră“.* Chiar şi comunele mai îndepărtate din munţi o cercetau şi îi cereau sfatul în năcazurile lor. Mişcarea asta a luat proporţii

tot mai mari, căci Caterina Varga a agitat întreg ţinutul, astfel că în ultimul timp populaţia mai multor comune a abzis serviciul de robotă către fisc.

Caterina Varga lua şi susţinea discuţii în scris cu guvernul ardelean, cu guvernul din Viena, cu judeţul şi cu oficiile de minerit. Era *dârza* şi *neîndurată* în opiniile sale şi tenace în apărarea drepturilor.

Fiscul în multe comune nu mai dispunea nici de dreptul cârciumăritului, numit *„regale“*, căci *Caterina Varga* susţinea cu tărie *că pământul este al locuitorilor cu tot ce este pe dânsul.* Această femeie avea o autoritate superioară în faţa poporului, care întrecea autoritatea factorilor oficiali, astfel că se nutrea temerea că femeia asta într'un moment dat proclamă o revoluţie. Guvernul din Ardeal a dat în mai multe rânduri ordine către judeţ să prindă pe *Caterina Varga* şi să pornească cercetare împotriva ei.

Porunca guvernului era uşoară, dar era mai grea de îndeplinit.

Poporul din munţi păzea cu devotament şi grijă pe *Caterina Varga,* fiind gata a-şi vărsa şi sângele pentru apărarea persoanei ei.

Deci nu era prea uşor a pătrunde în inima Munţilor Apuseni şi a prinde pe *femeia revoluţionară.* Problema nu putea fi rezolvată uşor nici chiar de organele militare. In Munţii-Apuseni era greu de pătruns, căci nimeni nu cunoştea terenul şi poporul se putea apăra uşor. Câţiva panduri nu erau suficienţi pentru un astfel de lucru greu şi „gingaş“.

Autorităţile au renunţat la orice plan, care privea prinderea ei. Cu puterea şi forţa armată nu se putea executa un plan de această natură. Populaţia de îndată ce a prins de veste, cari sunt intenţiunile guvernului, o păzea şi cu mai multă tărie şi *temere.*

Intreg planul trebuia schimbat. *Caterina Varga* trebuia înlăturată din Munţii-Apuseni într'un chip care să nu producă sânge rău în popor şi să se facă fără ştirea imediată a *poporului.*

In ziua de 5 Ianuarie 1847 oraşul Abrud a avut cinstea să primească câţiva oaspeţi distinşi şi de seamă în mijlocul său. *Andreiu Şaguna,* vicarul ortodox al Sibiului, *George Pogany,* subprefectul judeţului Alba inferioară, fără de nici o suită, se aflau între zidurile oraşului minier.

Cel dintâiu lucru al lui Şaguna a fost să invite la sine pe parohul ortodox din Bucium Izbita, numit *George Suciu.* Vicarul

Sibiului a luat dispoziţiuni ca parohul să pregătească pentru ziua următoare masă la dânsul, să invite şi câţiva fruntaşi, căci avea să le comunice câteva *porunci împărăteşti, îndată după serviciul divin.*

In ziua următoare Românii prăznuiau *Boboteaza.* Biserica din Izbita s'a umplut de popor, găsindu-se de faţă şi *Caterina Varga.* Nimeni nu bănuia ce are să se întâmple. Poporul se comporta faţă de vicarul *Şaguna* cu toată cinstea şi încrederea, tot la fel şi faţa de *parohul local. Şaguna* a fost însoţit la Bucium Izbita de către *George Pogany,* subprefectul de judeţ, şi *Ioan Şuluţiu,* director de mine în Abrud. Mai era cu dânşii şi un funcţionar dela oficiul minelor. *Şaguna a oficiat serviciul divin.* După terminarea slujbei bisericeşti lumea a eşit din biserică. Nu departe dela biserică se afla o sanie trasă de 4 cai, în care oaspeţii — afară de Şaguna — se şi *urcaseră.* Vicarul *Şaguna* a stat de vorbă cu poporul după *eşirea din biserică,* îndemnându-l la curaj şi tărie în lupta pentru drepturile *avute.*

La un moment dat el oferă braţul *Caterinei Varga* şi pleacă cu dânsa spre *sanie.* Populaţia i-a urmat dela distanţă ca Şaguna să poată vorbi confidenţial cu *„Doamna Munţilor".*

De altfel poporul s'a bucurat, văzând pe *Caterina Varga* învrednicită de atâta cinste, mai ales că erau ştiute demersurile luate de autorităţi pentru *prinderea ei.*

Sosiţi la sanie, episcopul a poftit-o să ia loc, căci era vorba să fie şi dânsa la masă la preotul *Suciu. Femeia* neputând să bănuiască nimic, s'a urcat în sanie, şi caii *plecară.* La un moment dat, caii urmează drumul către Abrud, iar nu cătră locuinţa preotului. Poporul îşi reculege *gândul, observă cursa* şi se *agită.*

Caterina Varga făcea sforţări să scape, să sară din sanie. *Totul zădarnic!*

Femeia desperată începe să strige: *„Copiii mei, nu mă lăsaţi!"* Totul este zădarnic, caii în goană nebună străbat drumul cătră Abrud, apoi cătră Zlatna. Buciumanii, călărind pe căluşeii lor sprinteni, trec peste dealuri să-i aţină calea. Orice străduinţă de scăpare era însă eşuată, căci *Caterina Varga* era pierdută pentru totdeauna. A ajuns femeia în temniţa din Alba Iulia, apoi în cea din Aiud.

Poporul la început a fost foarte agitat, dar nu trecu mult şi s'a liniştit.

Caterina Varga a fost judecată prin sentința rostită de tribunalul corecțional din Alba Iulia la trei luni temniță. Sentința s'a pronunțat la 14 Decembre 1850.

Confirmarea acestei sentințe s'a întâmplat la 10 Februarie 1851 de către tribunalul principal imperial din Sibiu.

Procesul locuitorilor, apărat de *Caterina Varga,* a căzut de sine la 1848 prin proclamarea revoluției și a principiilor de egalitate și libertate.

Poporul nu a putut să mai vadă pe *Caterina Varga* nici-odată. După ce și-a ispășit pedeapsa, se spune că s'a retras la *Kohalm* fără să fi făcut nici o declarație asupra originei sale și a scopurilor cari au călăuzit-o în toată activitatea ei din *Bucium.*

Unii susțin că a fost soția unui advocat din Viena, alții o consideră *unguroaică,* mai mulți însă de romancă. Vorbia perfect limbile: română, ungară și germană.

Servia interesele poporului cu un devotament rar. Tot ce colectau pentru susținerea ei oamenii mai cu dare de mână, cheltuia în procesele poporului cu *fiscul.*

Nu se poate ști nici până azi, dacă a avut ea vre-o însărcinare politică sau nu? Poporul din Bucium până azi îi păstrează amintirea cu cinste și cu *evlavie.*

Scriitorul ungur *Aradi Victor,* care dă cele mai emoționante pagini despre suferințele martirei în închisoare, susține că ea ar fi trăit mai bine de șase ani întemnițată. Mintea i-a fost rătăcită, în cele din urmă, și că eliberată din închisoare ar fi mai trăit, câtva timp, ascunsă în casa temnicerului, de teama dușmanilor ei.

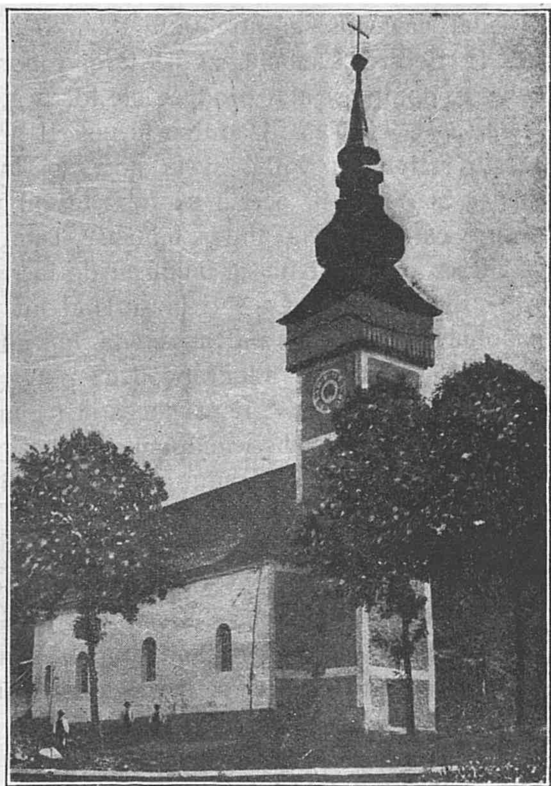
Dar în rătăcirea aceasta spirituală, întocmai ca și *Iancu,* avea momente lucide, când vorbeà cu Moții ei și scria versuri:

Mulți ani au trecut, de când în mijlocul vostru.
Soarta pe negândite m'a trimis,
Ca să fiu credincios sol al pământului vostru,
Fiindcă pe alt nimeni nu aveți, și aceia
Pe cari apărători i-ați luat, atâția ani
V'au despoiat și nici un rod n'ați văzut
Minților și ostenelelor voastre...
Eu solia asupra mea am luat și viața mi-am pus în joc și am jertfit...

Caterina Varga ar fi scris mai multe versuri în captivitatea ei. Frânturile aceste de manuscrise, scriitorul ungur le-ar fi găsit

între documentele, cari s'au păstrat la muzeul Arhivelor istorice despre epoca revoluţiei din 1848, la Budapesta. Ele sunt scrise ungureşte — în contra spiritului unguresc.

Şi în privinţa aceasta, cazul *Caterinei Varga* n'ar fi fost izolat. Foarte multe femei din nobilimea ungară din Ardeal simpatizau cu poporul nostru şi simţeau cu el. Oare nu-i şi acesta un simptom care afirmă originea de obârşie a acestei nobilimi? Femeile aceste aveau un instinct atavic. Femeile îşi păstrează în suflet cultul strămoşilor mai mult decât bărbaţii. Dacă *Caterina Varga* a fost crescută în uzul limbei şi al literaturii ungureşti, ea totuşi a fost română, cu gândul, cu sufletul. Şi noi n'o putem nega după ce ea şi-a jertfit viaţa cauzei noastre.

Biserica ortodoxă din satul Bucium-Isbita, în care a oficiat liturghia în ziua de Bobotează (6 Ianuarie 1847) vicarul Şaguna, înainte de a proceda la prinderea Caterinei Varga.

Ea aparţine istoriei noastre. O eroină, martiră, cum desigur n'am avut alta.

Francezii au făcut din *Jeana d'Arc* o sfântă.

S'a discutat dacă *Avram Iancu* a cunoscut-o sau nu pe *Caterina Varga.*

Iancu studia dreptul la Cluj, în timpul când *Caterina* trăia în munţi şi el venea arareori acasă. Vidra de sus nu cădea în regiunea Caterinei. Era un sat oarecum mai privilegiat ca altele. Şi tatăl lui Avram, *Alexandru Iancu,* era în slujba „Craiului", funcţionar financiar al statului, un român cu stare şi fericit, care n'o

interesa pe Caterina. Ea se ducea la cei nevoiaşi, umiliţi. Cu toate aceste, în anii din urmă s'au întâlnit şi *Avram Iancu* o cunoştea pe *Caterina*.

Despre felul cum apreciase craiul munţilor pe *„Doamna noastră“*, d-na Constanţa Hodoş, cunoscuta scriitoare, îmi dă următoarele amintiri luminoase:

Tatăl meu fusese între anii 1866—71 subprefectul Hălmagiului. In fiecare Sâmbătă, zi de târg, coborau Moţii din Vidra cu ciubere, doniţi şi alte produse ale lor peste muntele Găina. Venea şi *Iancu* cu ei. Tata îl aducea la noi. Il priveam cu evlavie. Omul acesta simplu la vorbă şi la port, cu înfăţişare tristă, cu ochi blânzi ca de copil, acesta să fie viteazul vitejilor, eroul semizeu, despre care auzisem atâtea minuni? Tata îl privea cu înduioşare şi adesea ori ochii lui se umpleau de lacrimi.

— Bietul Iancu! Ce o fi în sufletul lui bolnav? Bolnav! se pot îmbolnăvi şi zeii? Nu puteam crede. Mă uitam la el cu nedumerire, cu teamă, respect şi admiraţie. Nu'l puteam coborî din Olimp.

Mama îi făcea baie. Il primenea şi-i punea smântână în cafeaua cu lapte. Şi el zâmbea mulţămit. Sorbea cu poftă.

Intr'o dimineaţă, îmi aduc aminte, se uita lung la mama.

— Semeni cu Doamna noastră...

Apoi întunecându-se deodată, zise:

— Ce n'o ştii?... Apoi s'o ştiţi! Că nu eu, *ea* a apărat munţii. Sufletul ei! Fără ea nu făceam noi nimic!

Părinţii mei au rămas înmărmuriţi. Demult nimeni nu'l auzise vorbind de cele trecute şi, parcă, uitate cu totul de dânsul.

Altă dată.

Era în anul 1859, toamna, în Septembrie. Aveam nouă ani. Il văd pe *Iancu* intrând încet, sfios, pe uşă, înfăşurat ca de obicei, până peste bărbie, în şuba lui neagră... Tata, cum îl zări, sări la el şi-l îmbrăţişă cu deosebită bucurie.

De trei zile îl aştepta. Trimisese după el la *Vidra,* la *Lazuri,* la *Scărişoara* şi oamenii nicăiri nu'l găseau. Şi acum veni singur.

Se apropia ziua desvelirei monumentului lui *Buteanu* la Iosaşi şi dorinţa tuturor fusese să fie şi Iancu de faţă.

Dar de unde să'l iei pe Iancu? „Regele Munţilor“ n'avea reşedinţă. Sinistrul demon al trădării îl mâna din loc în loc. Sufletul mare, care întrupase *idealul* veacurilor şi pecetluise cu sânge viguros, cu *isbândă,* minunata operă de protestare a lui *Horia,* a

Caterinei Varga, nu-şi găsea astâmpăr pe acest pământ. Intrase în negură deodată cu opera lui, care isbutise şi totuşi nu trăia. Fusese sugrumată, ucisă, în clipa când trebuia să i-se lase viaţa.

Zbirii împăratului, înfruntaţi de „Regele Munţilor", care n'a voit să primească decoraţiile, ci stăruia pentru *drepturile poporului,* căci „pentru aceste luptase", zbirii l'au aruncat şi pe el în temniţă, l'au pălmuit, l'au scuipat, ca pe un alt Mântuitor...

Când l-au lăsat liber, acasă, ai lui nu l-au mai cunoscut pe *Iancu.* Plecase „un rege" şi se întorcea o umbră.

O umbră! Nimic mai potrivit. Căci chiar de n'ai fi ştiut că e umbra lui *Iancu,* omul acela înfăşurat în şuba lui neagră, dacă te-ai uitat bine în ochii lui adânci şi trişti, în faţa aceea brăzdată, tăcută, care totuşi îţi vorbea, nu se putea să nu te cutremuri de tragica expresie a figurii lui. Tragedia întregului neam românesc trăia acolo, în faţa aceea brăzdată, în ochii aceia trişti...

Mama îi aduse cafeaua cu lapte; el o sorbea, ca de obiceiu, cu multă plăcere.

Tata îl luă cu binişorul.

— Bine că ai venit, dragă Iancule, te-au căutat *Frâncu* şi *Hodoş, Borlea* şi *Mircea Stănescu* dela Arad...

Dar Iancu se şi ridică dela masă, cu un pas spre uşă.

— Nu, mă duc la Baia-de-Criş!...

— Nu, nu... stai! Că o să vină ei aci, apoi vom merge cu toţii la *Buteanu.*

Işi încruntă sprâncenele stufoase.

— Care *Buteanu?*

— La Iosaşi.

O tresărire de bucurie îi lumină faţa, o licărire de memorie însufleţită.

— Atunci nu-i adevărat că Ungurii l'au omorît?

— Nu! Să vezi: Ungurii nu l'au putut omorî. El va trăi, cât va trăi naţia românească! A reînviat ca Isus Hristos. O să-l vezi. Vii?...

— Vin, răspunse Iancu, vin!

Şi iarăşi se îndreaptă spre uşă.

Câteva zile l-am impresurat, toată familia, cu tot ce am putut noi face, ca să nu i-se urască.

Iancu iubea copiii şi muzica. Mă ridica pe genunchi binişor şi mă învăţa cum să cânt din fluerul lui. Dar nu-i plăcea în casă.

Tata îl ducea în grădină, îl lasa singur, căci numai când era sub cerul liber şi era singur cânta. Cânta frumos doine de jale.

Mereu se temea tata să nu plece. Să-l poată duce la serbare, era un ideal pentru el. Să-l mai vadă poporul, Crişenii lui, cari îl adorau şi-l plângeau ca şi grenadirii poetului pe Napoleon!

In ziua hotarîta se adunară în oraşelul *Hălmagiu* fruntaşii Zarandului. Cei din Arad aşteptau la faţa locului. Iosaşul era în comitatul (judeţul) Aradului. Comite suprem (prefect) în Arad era pe atunci vrednicul român *Gheorghe Popa.*

Trei trăsuri înghesuite plecaseră dis de dimineaţă din curtea noastră. Nu ştiu de ce tata mă luase şi pe mine, numai pe mine dintre cei şase copii ai lui, deşi abia aveam nouă ani. Poate fiindcă mă iubea Iancu, mai mult decât pe ceilalţi. Mă aşeză lângă el şi tot timpul mă ţinu de mână. Simţeam un fior de evlavie şi de mândrie: parcă eu îl duceam la serbare...

După o călătorie de patru ore sosiram la Iosaşi. O soră a mea, cu zece ani mai mare, era măritată de curând cu *Iosif Stănescu,* notarul satului, frate cu deputatul şi cărturarul *Mircea Stănescu.* La ei au fost găzduiţi cei mai de frunte dintre oaspeţi. Bucuria mea la revederea sorei iubite, care mă alinta cu mângăeri de mamă, îmi cuprinsese acum inima mai mult decât preocuparea solemnităţii desvelirei monumentului, pe care n'o putea pricepe îndeajuns mintea mea de copil. Şi totuşi, când se porni procesiunea, cu vre-o zece preoţi în frunte, o emoţie de nedescris m'a cuprins. Ca la o înmormântare!... Şi doar tata îi spusese lui Iancu că va fi *învierea* lui Buteanu!

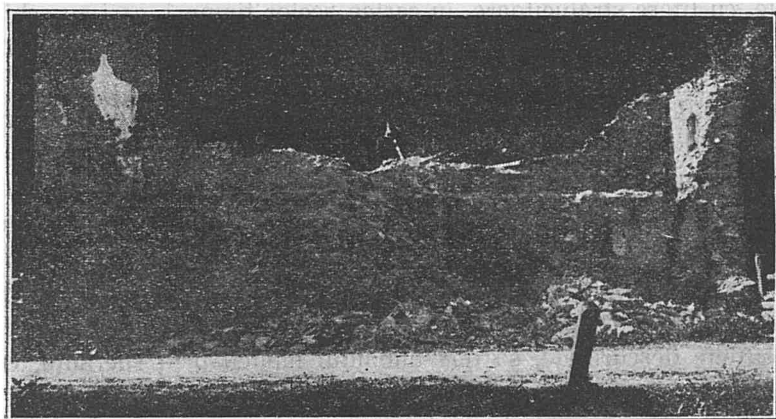
Coborîrăm jos în valea Crişului. Pe mal, în apropierea unei sălcii mari pletoase, la câţiva paşi de albia râului, pe un teren nisipos, era aşezat monumentul, învelit în postav negru. *Simeon Balint, Sever Axente,* dintre marii conducători ai revoluţiei, însoţiţi de *Gheorghe Bariţiu,* sosiră şi ei din Sibiu, în vreme ce preoţii începură parastasul. Ascultam pitică, între cei mari, cu respiraţia oprită, cuvântările rostite de fruntaşii neamului. Doamne, ce clocot se pornise să fiarbă între sălciile din albia Crişului! Din amintiri de lupte, de prigoniri şi de jale, ţâşnea cuvântul ca din flacări fierbinţi, ca din focul lăuntric al unui vulcan arzător. Şi oftările înăbuşite în piepturi isbucniră în strigăte de durere, scrâşniri de ameninţare... Crişenii lui *Iancu,* cari luptaseră sub

steagul lui, înţelegeau mai viu nedreptatea, gemeau sub povara ei şi cereau lumina, răsplata vitejiei lor, pentru ei şi pentru *Iancu*, *„Regele"* lor. Auziseră că a venit, că era aci şi îl aclamau. *Iancu* trebuia să vină la tribună să se arate mulţimei... Dar unde era Iancu?

Il văzusem lângă mine posomorît, încruntat, când se porniră cuvântările. Apoi atenţia îmi fu răpită de sgomotul manifestărilor... Cu câteva clipe 'nainte era aci, între noi; tata îl păzea ca pe o comoară, dar, răpit de entusiazm, se ridicase şi el un moment şi acum iată, nu mai era aci lângă noi... nu mai era nicăiri!

Tata alergă prin mulţime să-l caute, întrebând pe toata lumea de el. Dar nimeni nu-l văzuse, nu-l recunoscuse.

. . . .

Ruinele casei din Bucium-Isbita, în care a locuit Caterina Varga tot timpul până la prinderea ei (1841—1847).

Târziu de tot se aşeză, la masă, trista adunare. Nu se mai ţinură cuvântări şi paharele de vin neatinse au rămas.

Doar un singur glas, al tribunului *Corcheş* din *Câmpeni*, cuteză să învioreze tăcerea ca de plumb.

— Apoi aşa a fost el, Avram Iancu, întotdeauna şi în tinereţe: sălbatic! Se ducea de capul lui, dar nu-i plăcea să fie dus... Doar o singură femeie s'a priceput să facă din el ce a vrut!

S'au combătut cele afirmate de *Corcheş*. Prietenii lui *Iancu* susţineau că el nici odată n'a avut o legătură mai strânsă cu o femeie. Cinstea mult femeile, dar *una* singură n'a jucat rol în viaţa lui.

— Aşa credeţi voi, căci el nu se destăinuia nimănui. Dar cine l'a văzut în faţa Caterinei Varga, cum îi da ea porunci şi el se ducea orbeşte după vorba ei, acela ştie, că „Doamna noastră" a fost şi „Doamna lui". O, de ar trăi *ea,* cum era atot ştiutoare, ingenioasă, ea desigur l'ar putea şi vindeca.

— *Caterina Varga!*

— Mare pierdere a fost pentru ţara Moţilor perirea ei dintre noi!

Iarăşi se făcu tăcere adâncă, posomorîtă, ca apăsarea unei conştiinţe prea încărcate.

. . . .

Pe Iancu îl îngropară ai lui, peste doi ani dela această întâmplare, sub gorunul lui Horia, la Ţebea. Istoria i-a înscris numele, cu litere strălucitoare, în cartea acelor timpuri, cari au schimbat mersul lumii şi destinul neamului nostru, dar numele *Caterinei Varga nu l'am mai auzit nicăiri.*

A fost doar o femeie! Ce putea să facă mai mult *Caterina Varga* atunci şi ce ar putea să facă şi acum o femeie?!

A îmblânzit leii, a dat suflet unui popor cu porniri eroice. A dat o pildă, că da, poate şi o femeie, dacă are inimă curajoasă, şi nu-i preocupată de nimicurile propriei sale vieţi, poate să inspire înţelepciune, nobleţe şi avânt eroic acelora cari n'au decât mărginita înţelegere primitivă a vieţii. Să coboare puteri dumnezeeşti în suflete descurajate, să dea imboldul muncii prin speranţă, credinţă şi *iubire.* Iubirea stăruitoare, neînfricată şi neînvinsă a *dreptăţii.* Ea aduce, trebue să aducă lumina, fericirea omenirii, a popoarelor, oricât de oropsite ar fi ele de soartă. Stăruinţa în *dreptate,* în frumos şi bine învinge.

* * *

Iată de ce toată suflarea românească, care cunoaşte patriotismul şi înţelepciunea d-lui *Ion I. C. Brătianu,* este adânc convinsă, ca nici-odată, că această dreptate, după care oftează şi sângerează Moţii de sute de ani, le va fi acordată acum cu mână nobilă şi suflet cinstit de către acela, care cu atâta sinceră căldură şi *moţească hotărîre* le-a redeschis procesul.

Deja înainte de apariţia acestui volum, fapta grăitoare ţinea locul cuvântului dat.

CAPITOLUL XXXIII.

REVOLUŢIA DIN 1848/49 IN ARDEAL: AVRAM IANCU

„Aşa este, fără de naţionalitate nu e libertate, nici lumină nicăiri, ci pretutindeni numai catene, întunerec şi amorţire. Ce este apa pentru peşti, aerul pentru sburătoare şi pentru toate vieţuitoarele, ce este lumina pentru vedere, soarele pentru creşterea plantelor, vorba pentru cugetare, aceea e naţionalitatea pentru oricare popor. Intr'ânsa ne-am născut, ea este mama noastră. De suntem bărbaţi, ea ne-a crescut; de suntem liberi, într'ânsa ne mişcăm; de suntem vii, într'ânsa viem; de suntem supăraţi, ne alină durerea cu cântece naţionale; prin ea vorbim şi astăzi cu părinţii noştri, cari au trăit înainte de mii de ani; prin ea ne vor cunoaşte strănepoţii şi posteritatea peste mii de ani. Naţionalitatea e îndemnul cel mai potent spre lucrare pentru fericirea genului omenesc. Pe care nu-l trage inima a lucra nici pentru a naţiunii sale glorie şi fericire, acela nu e decât un egoist pentru umanitate, pe care e păcat că l-a decorat natura cu forma de om. Naţionalitatea e libertatea noastră cea din urmă şi limanul salutei noastre viitoare. Numai libertatea aceasta n'a răpit-o nici un barbar dela Români, după ce le-a luat toate. De 17 sute de ani se luptă geniul român în depărtata Dacie cu toate turmele barbarilor şi ancora aceasta a ţinut nava română în contra tuturor valurilor, de nu s'a cufundat în abizul peririi cu barbarii dimpreună. Şi iată că uniunea cu Ungaria acum vrea să frângă şi să smulgă această ancoră de mântuire, va să strice acest organ al vieţii româneşti, va să răpească dela Români şi libertatea cea mai de pe urmă. Asta e uniunea pentru Români!".

(Din discursul lui S. Bărnuţiu, rostit pe Câmpia Libertăţii dela Blaj în ziua 3/15 Maiu 1848).

Ardealul, cea dintâi parte a neamului ajunsă în mâni vitrege, a fost stăpânit de străini multă vreme, prea multă vreme. După potopul de năvăliri barbare, care n'a fost în stare să-i scoată pe Români din pământul lor, stăpânirea maghiară se fixează peste această parte de pământ românesc şi ultimii ostaşi ai lui *Gelu* cad, apărându-l.

Voevozi români s'au abătut pe aci, din când în când, ca să amintească Românilor ajunşi sub stăpânire străină că undeva, a-

proape, e o Țară-Românească. Și s'a întâmplat odată, ca unul din ei să rămână aci, ca Domn, câtăva vreme, numindu-se stăpânitor al Ardealului, al Țării-Românești și al Moldovei. De-atunci până'n zilele noastre, Românii din Ardeal n'au mai avut Domn. Stăpâniți de regi unguri, de Habsburgi și de principi maghiari, ei n'au perdut nădejdea, că va veni o zi în care se va răsturna puterea străină și vor ajunge să fie conduși de un Domn român. Poveștile (nelipsite de împărați și de crai), cu minunatul lor sfârșit, le-au amintit mereu, că niciodată adevărul și dreptatea n'au fost biruite, iar glasul vestitorului de bine le pătrundea adânc în suflete, păstrându-le încrederea în ziua cea mare: *„Cu noi este D-zeu, înțelegeți neamuri și vă plecați!"*

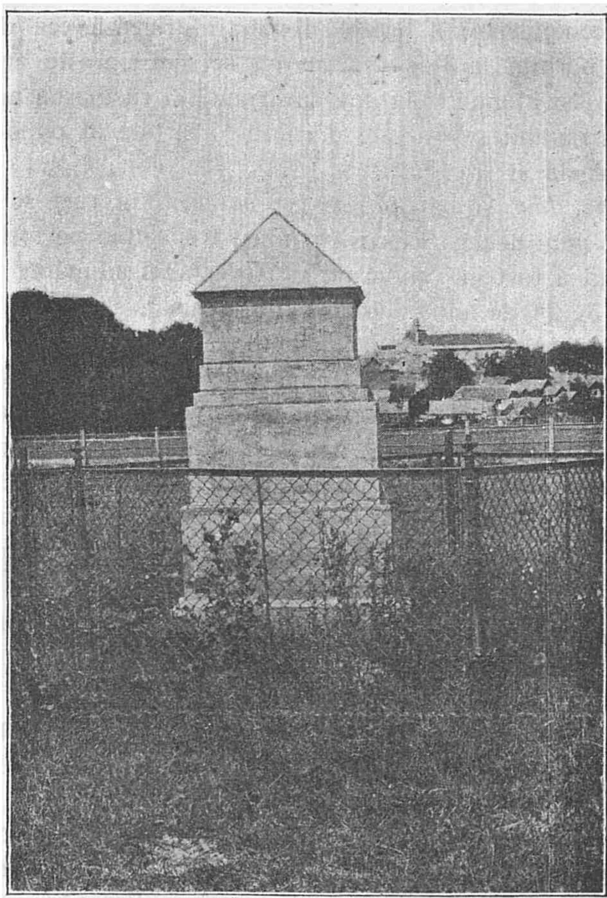
In vremuri de restriște trupul lor prigonit își găsia libertatea în munți, iar sufletul lor îndurerat în biserică. Acolo în munți răsuna doina, sfântă spovedanie a durerii de veacuri, iar în biserică sufletul ușurat primea cuminecătura: cuvântul lui D-zeu.

Și totuși și-a avut și Ardealul voevozii săi, regi fără purpură și fără coroană, încununați doar cu coroana de spini a suferinței. Regi neîncoronați: *Horia* și *Iancu*, unul numit *„Rege al Daciei"*, celălalt *„Craiul munților"*, după unii *„Noul Decebal"* sau *„Regele Codrilor"*, cum l-a numit N. Bălcescu.

Istoria Ardealului e minunată poveste a unui neam, care n'a vrut să moară, o luptă neîntreruptă pentru a se păstra. Luptă socială pentru pământ, împotriva nedreptății celor bogați; luptă religioasă pentru credință, împotriva celor cari voiau să ne 'nstrăineze prin biserică și, însfârșit, luptă națională pentru păstrarea neamului. Intâi instinctivă, căci apărându-ne pământul și biserica, ne apăram neamul, apoi conștientă, când lumina vremii ne-a ajutat. Prin lupta socială și religioasă s'a cultivat permanent spiritul de revoltă, care, uneori, a trebuit să se descarce prin revoluții. Se moștenia un sânge aprins și pornit, un suflet mereu chinuit, se făcea, astfel, legătura organică între generații, se păstra ființa noastră ca neam. Lupta aceasta continuă ne păstra naționalitatea. Când vremile s'au limpezit, luptele sociale și religioase s'au transformat într'o singură mare luptă: cea națională, care s'a purtat cu crucea, cu spada și cu condeiul.

Horia și *Șincai, Lazăr* și *Tudor, Iancu* și *Bălcescu* au făcut mișcări revoluționare cu caracter național, cari au dus la unirea Principatelor și la întregirea neamului.

Deaceea a rostit *Bărnuțiu* cântecul de preamărire a naționalitații la 1848; era prima luptă conștientă pentru naționalitate; simțise omul taina vremii și a dat semnalul luptei, el a luat jurământul armatei de 40 de mii de pe Câmpia Libertății, jurământul cel

Piatra libertății de pe câmpia Blajului, ridicată în amintirea măreței adunări naționale a Românilor ardeleni (în ziua de 3/15 Maiu 1848).

mai mare pe care-l poate face un popor, că nu se va lepăda de naționalitate. Gândul lui *Bărnuțiu* a fost tradus în faptă de *Avram Iancu.*

Nedreptatea socială de veacuri a fost răsturnată prin vijelia revoluției franceze. Omul și-a cerut atunci drepturile. Cătușele

iobăgiei medievale au fost sfarâmate. S'a făcut dreptate celor mulţi, cari aveau numai datorii şi nici un drept. Dar, după revoluţia franceză, nu numai omul robit îşi cere drepturile, ci şi popoarele subjugate. Se creiază o nouă religie, cu un nou crez: cel *naţional*.

Ca o complectare a acestei revoluţii urmează cea dela 1848. Furtuna, pornită la Paris, acum nu se mai opreşte acolo, trece în alte ţări şi ajunge şi la noi. In drumul ei răstoarnă nedreptatea împotriva omului şi trezeşte dorul de libertate al popoarelor.

Se răscoală şi Românii.

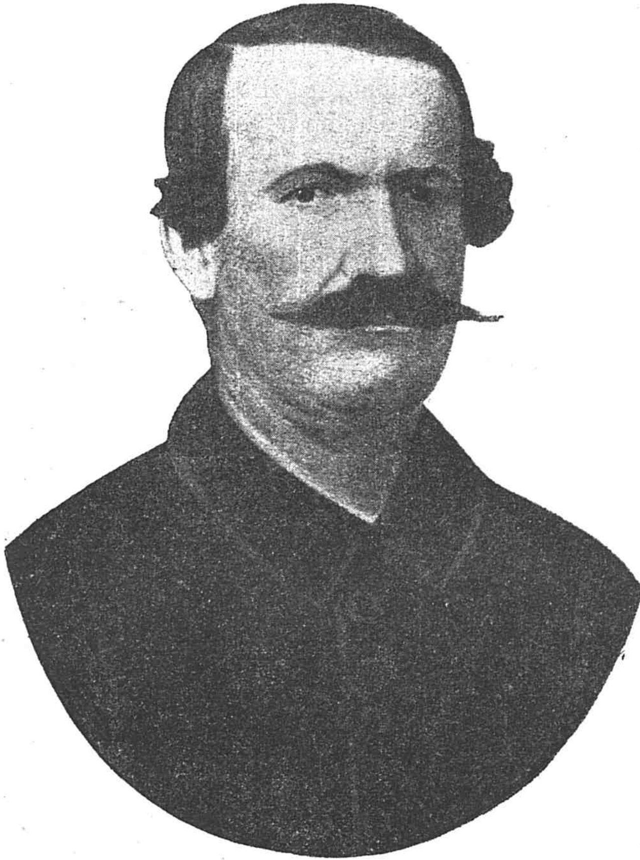
La *Islaz, Iaşi* şi la *Blaj* se ţin adunări, în cari se proclamă libertatea unui neam. Aceleaşi gânduri frământau pe toţi Românii, dar viforul a fost mai puternic în Ardeal. La adunarea dela Blaj, un tânăr de 24 de ani fixează atenţia tuturor, el venise în fruntea unei cete de Moţi, ca să protesteze, alături de ceilalţi, împotriva Ungurilor, cari, neînţelegând taina vremii, voiau libertatea numai pentru ei şi voiau să unească din nou Ardealul la Ungaria.

Ca să protesteze în contra acestei nedreptăţi şi să ceară drepturile naţiunii române, s'au adunat Românii la Blaj. Dar Ungurii nu voiau să ştie de drepturile Românilor, ş'atunci Românii s'au răsculat, ţinându-se de jurământ, că-şi vor apăra naţionalitatea. In fruntea mişcării a fost *Avram Iancu*. Povestind viaţa şi faptele acestuia, sau, mai corect, numai viaţa, căci întreagă i-a fost numai faptă, răsfoim una dintre cele mai frumoase pagini din trecutul nostru.

Ţara revoluţiilor, *Munţii Apuseni,* aveau să dea, după *Horia,* încă un mare erou neamului nostru. Amintirea revoluţiei lui *Horia* era încă vie.

Nu ni s'a păstrat nici ziua, nici luna în care s'a născut *Avram Iancu*. Ştim numai anul: *1824*. Tatăl lui Iancu s'a chemat Alexandru şi era gornic peste păduri şi primar în Vidra de sus. Mama lui Iancu se chema Maria Gligor. Părinţii lui Iancu, oameni cu stare, şi-au trimis copiii la 'nvăţătură. Cel mai mare, *Ioan,* a învăţat seminarul teologic la Sibiu şi a ajuns preot în satul său. *Avram,* după ce a învăţat să scrie în Vidra, a trecut la şcoala din *Câmpeni,* apoi la *Abrud,* la gimnaziul din *Zlatna* şi la *Blaj*. Ca să se facă advocat, a mai învăţat la *Cluj* şi la *Târgul-Murăş*. Isteţimea lui *Iancu* se putea citi în ochii lui, ne spune un tovarăş al lui din copilărie, al cărui tată l-a îndemnat pe Alexandru să-şi

dea copilul la şcoală. In urma slujbei şi fiind şi din fire om aspru, tatăl lui Iancu bătea uneori pe ţărani. Şi de-atunci încă, din copilărie, suferinţa lor a pătruns în sufletul lui *Iancu*. Se spune, că i-a zis odată, cu sufletul plin de milă şi revoltă, tatălui

Avram Iancu în floarea vârstei. (Născut la 1824 și încetat din viață la 10 Seotembrie 1872).

său: *„Tată, nu-i bună rânduiala de-acum. Trebue schimbată. Unii să moară flămânzi, iar alţii să crape de sătui!"*

Sufletul lui *Iancu* s'a format acasă, privind munţii, cuib de libertate, văzând suferinţele ţăranilor iobagi, la şcoală simţind dispreţul străinilor faţă de neamul său; moştenind revolta în sânge, căci se credea nepotul lui *Horia*. Toate acestea nu puteau

să dea decât pe omul libertăţii, pe luptatorul înverşunat pentru drepturile neamului său.

Frământările anului 1848 îl găsesc pe *A. Iancu* cancelist la tabla regească din Târgul-Mureş, dupăce fusese respins de guvernul din Cluj, care n'a voit să-i dea slujbă, sub motiv că nu e nobil. Sufletul rănit al lui *Iancu* vedea bine, după-ce asistase la desbaterile parlamentului din Cluj, unde se discuta chestia ştergerii iobăgiei, că „nu cu argumente filozofice umanitare vei putea convinge pe acei tirani, ci cu lancea ca *Horia*".

La T. Murăş zarva revoluţiei aduna tineretul, fără deosebire de neam. Dar tinerii români au observat, în grabă, că Ungurii nu vreau să ştie de drepturile neamului românesc, ci se gândeau numai la ei şi la unirea Ardealului cu Ungaria.

Se zice că la o adunare *A. Iancu,* văzând intenţiile Ungurilor, a exclamat: *„Protestez în numele naţiei mele. Cerem drepturi egale şi pentru noi, sau moarte".*

La 26 Martie 1848 tinerii români din T. Murăş se adunară la *A. Iancu* ca să discute întâmplările vremii şi să se sfătuiască ce-ar avea de făcut pentru neamul lor. La adunare veni cu veşti bune, dela Blaj, tânărul *N. Bârlea.* In avântul lor, tinerii hotărăsc să se întâlnească la Blaj, în Duminecă Tomii, ca „să poată face paşii necesari în cauza naţionala"... „Ne jurăm, fraţilor, că pe Dumineca Tomii prin foc şi prin apă şi prin toate pericolele vieţii vom conveni în Blaj — nu numai noi, ci sperăm, că şi alţii, cari vreau salutea naţiunii noastre".

Hotărîrea tinerimii, în frunte cu *Iancu,* şi apelurile lui *Bărnuţiu,* în cari îndeamnă la luptă pentru „libertate şi independenţă naţională", au pregătit sufletul celor cari s'au adunat la Blaj, când s'a hotărît ţinerea unei mari adunări în 3/15 Maiu tot acolo.

O zi de mare sărbătoare a fost pentru toţi Românii această adunare. Un val de însufleţire a cuprins întreg Ardealul. Tinerii înflăcăraţi stau alături de arhiereii mai cumpătaţi şi'n jur zeci de mii de ţărani, cari au venit „ca un torent" ce n'a putut fi împiedecat de teroarea ungureasca. Erau acolo episcopii *Şaguna* şi *Lemeni,* apoi *Bărnuţiu* şi *A. Iancu,* care venise cu 10 mii de Moţi; erau şi carturari ardeleni, cari trecuseră în Ţara-Românească, cum a fost *Axente Sever,* prefectul de mai târziu, erau acolo Moldoveni şi Munteni pribegi, era *Alexandri,* era *A. Cuza* etc.

Astfel adunarea Ardelenilor s'a transformat într'o mare adu-

nare a tuturor Românilor. Cu drept cuvânt a preamărit *N. Bălcescu* ziua de 3/15 Maiu, spunând:

„Zi de lumină, de libertate şi de mărire română, te pomenim şi te serbăm cu drag! Tu minunaşi lumea şi îi arătaşi că naţia română e matură, vrednică de libertate, vrednică de-a intra în frăţia cea mare a naţiilor. In analele Românilor altă zi nu străluceşte mai frumos decât tine şi cea asemenea ţie, sora ta iubită, ziua de 11 Iunie 1848 a poporului din Bucureşti. Te pomenim şi te serbăm cu drag, o zi măreaţa, căci întâiaşi data auzirăm atunci un popor întreg răspunzând celor ce-i vorbeau de unirea Ardealului cu Ungaria, prin această strigare: *noi vrem să ne unim cu Ţara!* Minunată destăinuire a lui Dumnezeu, care în zile aşa mari de sărbătoare populară vorbeşte deadreptul în inimile ale-

Casa din Vidra-de-sus, în care s'a născut Avram Iancu.
Astăzi este muzeu naţional.

şilor sai şi numai poporul şi aleşii, aceşti fii ai inspiraţiei divine, avură la 1848 conştiinţa întâmplărilor viitoare, numai ei citiră şi destăinuira aceea ce era scris în fundul inimii fiecăruia Român: *mântuirea de orice domnie străină prin unitatea naţională*".

După discursul lui Bărnuţiu, care a dat crezul întregei mişcări dela 1848, fixând ideea centrală a întregei acţiuni: recunoaşterea drepturilor naţiunii române, după alegerea comitetului naţional şi fixarea celor 16 puncte, s'au ales 2 delegaţiuni, cari să ducă la Cluj şi Viena dorinţele adunării.

Dar povestea veche... *Lăcrămaţiile* Ardelenilor n'au avut nici un rezultat. Ungurii au votat unirea, iar la curtea din Viena nu s'au găsit suflete înţelegătoare pentru cauza românească.

Ajunsese cuţitul la os. De-aci înainte numai cu arma îşi mai puteau apăra Românii drepturile. Nici al doilea memoriu înaintat împăratului n'aduce nici un rezultat real, ci numai vorbe. Conflictul e provocat de Unguri prin măcelul dela *Mihalţ*, 2 Iunie, prin persecuţiile împotriva ţăranilor şi cărturarilor, prin încercarea de-a aresta comitetul naţional în 16 August, scăpat prin mişcarea Românilor grăniţeri, după 4 zile.

O nouă adunare se ţinu la Blaj, în zilele de 16—25 Septembre 1848, în care Românii protestează în contra unirii Ardealului, pretind guvern pentru Ardeal, din care să facă parte şi Români şi, în sfârşit, simţind lipsa de organizare armată, hotărăsc înfiinţarea unei garde naţionale. Acum se trece definitiv la fapte şi rolul conducător îl ia *Avram Iancu*, organizând legiunile româneşti.

In înţelegere cu guvernatorul militar din Sibiu, *baronul Puchner*, comitetul naţional român a 'mpărţit Ardealul în 15 prefecturi.

Insufleţirea e acum mai mare.

Românii alergară în legiunile conduse de prefecţii: *Iancu, Axente Sever, Popa Balint, Dobra, Ion Buteanu, Popa Simeon Groza, V. Moldovan, N. Solomon* etc. Acum cu adevărat *Avram Iancu* era „Craiul Munţilor".

Legionarii încep să desarmeze garda maghiară. *Iancu* era sufletul mişcării. E ocupat *Abrudul, Aiudul, Turda* şi *Iancu* merge la *Cluj*, spre a se întâlni cu generalul *Wardener*, care ocupase Clujul în 13 Novembre. Urmează o serie de ciocniri între Români şi garda maghiară. Insufleţirea Moţilor fu întreruptă de iarna grea, care-i făcu să retragă tabăra în munţi.

Totuşi *Iancu* mai trimise un ajutor la *Huedin,* până unde înaintase legionarii cu armata imperială.

Soarta luptei se schimbă. Generalul *Bem* bate oastea imperială, ocupă *Clujul, Turda* şi *Sibiul.* Ungurii prind curaj şi Românii ajung iar să fie tiranizaţi.

Avram Iancu la începutul declinului său fizic și moral, provocat de ingratitudinea Habsburgilor faţă de drepturile poporului român din Ardeal, cu toate luptele și jertfele grele aduse în anii 1848/49 pentru apărarea dinastiei habsburgice, detronată de dictatorul Ludovic Kossuth. Eroul atins de melancolie...

In munţii lui, *Avram Iancu* a rămas, însă, până la sfârşit stăpân, după cum neocupată a rămas şi cetatea *Alba-Iulia.*

După ce *Bem* ocupă Sibiul, comitetul naţional, cu *Bărnuţiu,* trece peste Carpaţi.

Inchis în munţi, *Avram Iancu* aşteaptă zadarnic ajutorul Vienei. Ducatul visat de *Ion Maiorescu,* prin unirea tuturor Românilor din Austria, a rămas un vis. In timpul acesta *Kosuth* încearcă o împăcare cu Românii. Deputatul român de Beiuş, *Ion Dragoş,* aderent al lui *Kosuth,* fu trimis să 'ncerce împăcarea. In 2 rânduri *Dragoş* veni în tabăra dela Mihăleni, cu gând să facă pace, dar *Iancu* şi *Buteanu* au rămas neînduplecaţi. Apoi veni la Abrud şi atrase pe Români într'o cursă, căci, în vreme ce discuta cu *Iancu* şi ceilalţi fruntaşi, armata maghiară condusă de *Hatvany* intră în Abrud în 6 Maiu. *Avram Iancu* scapă şi-şi adună tabăra la *Câmpeni.* In 8 Maiu porneşte atacul în contra lui *Hatvany,* pe care îl închisese în munţi. Armata maghiară e înfrântă, *Hatvany* scapă cu fuga, iar în Abrudul reocupat trădătorul *Dragoş* fu omorît şi aruncat pe o grămadă de gunoiu.

Refăcându-şi trupa, *Hatvany* pleacă din nou contra lui Iancu şi în 16 Maiu ocupă iar Abrudul. După o luptă aprigă de 3 ceasuri, *Avram Iancu* îl invinge din nou, punându-l pe fugă. Ştirea despre omorîrea lui *Buteanu,* unul dintre cei mai pricepuţi şi îndrăsneţi prefecţi, întristă adânc pe *Avram Iancu.* Şi pentru ca să se vadă că acest luptător brav, *Buteanu,* avea şi o minte luminată de Român, iată ce povesteşte un fost prefect, *Vasile Moldovan:*

„Când am sosit noi la *Mihăleni* am aflat pe *Dragoş* într'o conversaţiune animată cu *Buteanu.* Intre alţii erau: *Iancu, Buteanu, Dobra, Vlăduţ,* viceprefectul *Boeriu* şi eu. După ce *Buteanu* ni-a făcut cunoscuţi pe toţi, *Dragoş,* vrând să continue conversaţiunea întreruptă prin noi, se întoarse către Buteanu, adăugând:

— Aşa! să se bage dracul în politica voastră, că v'aţi aliat cu Saşii, cel mai egoist popor de pe faţa pământului.

Buteanu răspunse: — Ba să se bage dracul în politica voastră, a Românilor din Ungaria, că v'aţi aliat cu Maghiarii, cel mai neîmpăcat inimic al libertăţii naţionale.

Dragoş: — Voi nu cunoaşteţi pe Ungurii din Ungaria; aceia sunt în înţelesul cuvântului liberali.

Buteanu: — Da, sunt liberali! şi de liberali mari ce sunt, nu pot tolera naţiunea română, croată, serbă etc. Aţi fost orbiţi de D-zeu.

Dragoş: — Voi, Ardelenii, v'aţi făcut o idee fixă cu naţionalitatea voastră şi ignoraţi drepturile cetăţeneşti.

Buteanu: — De-ar avea liberalii voştri puterea de-a'mi da paradisul şi mi-ar răpi limba, eu aşi resigna la paradis.

Dragoş: — Lasă că v'ar fi dat vouă Neamţul naţionalitate, pentru că aţi adoptat negru-gălbenismul, căci principiul vostru este negru-gălbenismul.

Buteanu: — Principiul nostru nu este negru-gălbenismul, ci este libertatea naţională, ori moarte. La caz însă, când casa domni-

Avram Iancu în timpul boalei. (Din colecţia de fotografii a Academiei române).

toare nu ni-ar îndestuli aspiraţiunile şi speranţele noastre, mai bucuros susţin pe umerii mei un despot, decât 3—4 milioane de despoţi, căci fiecare liberal de-ai voştri este un despot tiranic.

Dragoş: — Fanatism!

Buteanu: — Acest fanatism sacru a transplantat, din generaţiune în generaţiune, viaţa în Români până în ziua de astăzi.

Dragoş: — Măi! Kosuth cu deosebire este indignat, mă chiar mânios pe tine, că ai caracterizat, în oarecare scrisoare a ta, pe

Unguri cu epitetul „büszke paraszt" (ţăran ţanţoş) — dar nu fără temeiu, că precum văd, tu nici acum nu doreşti sincer pacea cu Ungurii.

Buteanu: — Ba doresc sincer, dar doresc o pace cu care să nu-mi fie ruşine a sta înaintea istoriei!"

Dar nu peste mult sosi şi vremea răsbunării omorîrii lui Buteanu. Neodihniţi, după înfrângerea lui *Hatvany,* Ungurii trimit o nouă trupă în Munţii apuseni, sub conducerea colonelului *Lupu Kemény.* In 8 Iunie, *Kemény* porni spre Abrud. După 8 zile de ciocniri şi hărţueli, e învins definitiv de *Iancu* şi silit să o ia la fugă. Şi, fiindcă mulţi dintre luptătorii lui *Iancu* erau preoţi, înfrânt de aceştia, *Kemény* exclamă înfuriat: „Dracul să se mai bată cu popii!"

O nouă biruinţă câştigă tribunul *Corcheş,* la *Fântânele,* asupra oastei maghiare condusă de *P. Vasvary.*

Socotim că e deosebit de interesant să amintim, că în 1907, d-l I. I. C. Brătianu, vizitând Munţii apuseni, a cercetat şi pe bătrânul luptător *Corcheş,* eroul dela Fântânele. Din preţioasele pagini publicate de Ion I. C. Brătianu („Din amintirile altora şi ale mele" II „Din Ţara-Moţilor") extragem câteva rânduri. Mai întâi d-sa aminteşte că de peretele odăii d-sale de lucru stă atârnat desemnul luptei dela Fântânele, făcut de zugravul de biserici *Corcheş* din Câmpeni, fostul tribun biruitor la Fântânele.

„Acest desen, spune d. Brătianu, e pentru mine un document preţios, o amintire scumpă a primei mele călătorii în Munţii apuseni.

„... Cunoşteam astfel toţi munţii graniţei vechi, dar nu văzusem pe cei Apuseni decât sub o formă de siluete aburii, la zarea priveliştelor cari se desfăşoară, în fuga trenurilor din Ardeal. Şi totuşi aveam dor mare şi vechiu să mă apropiu de ei, ca de un monument sfânt de evlavie naţională.

„De mic copil, numele lor răsunase la urechile mele cu epopea slăvitului lor trecut.

„La 1875 amicul părinţilor mei, *C. Racoviţă,* petrecea iarna la *Goleşti,* precum noi o petreceam la *Florica.* Singuri la moşie, el venea adesea să-şi sfârşească ziua la noi şi, după masă, seara, pe când viscolea afară, în jurul lampei din salon, ne povestea bătăliile şi trudele la care luase parte alături de *Iancu,* în Munţii Apuseni.

„Nepotul Goleştilor ne spunea, cu o indignare nestinsă de trecerea sfertului de veac, cruzimea fioroasă cu care vrăjmaşul ucidea,

Avram Iancu, sdrenţuit, cântând în fluer virtuţile Moţilor şi amarul decepţiunilor ce i-au pricinuit minciunile împăratului Francisc Iosif. (Din colecţia de fotografii a Academiei române).

ardea şi jefuia. Cu gura căscată de emoţiune şi cu lacrimi în ochi, sorbeam eroica poveste a victoriilor Moţilor; iar după culcare în

pat, cu pleoapele închise, între vis şi realitate, vedeam desfăşurându-se bătăliile vitejeşti; în care Românii se luptau cu lănci făcute din coase sau din furci şi cu tunuri scobite în trunchiuri de cireş cercuite cu fier. Sau asistam ca şi prezenţi la iureşul lor, când călare şi cu pălării bărbăteşti în cap, nevestele şi fetele din *Mărişel* se iveau în faţa honvezilor, pe când părinţii, soţii şi fraţii lor îi atacau din ambele coaste, îi risipiau şi îi nimiceau...

...„Cu asemenea reminescenţe, lesne se poate înţelege ce dor mă trăgea spre Munţii Apuseni şi cu ce sentimente pornii spre dânşii, împreună cu soţia mea, după o viaţă de om de aşteptare, în 1907.

„După un popas la Sibiu şi dupăce proslăvirăm la Alba umbra lui Mihai Viteazul şi martiriul lui Horia, plecarăm în automobil spre *Zlatna,* la *Abrud* şi la *Câmpeni*".

Apoi d. Brătianu povesteşte cum a cercetat casa lui Iancu, care „ca şi Horia fusese victima încrederii sale în Impărat, dar mai puţin îndurător decât nervii de oţel ai sublimului iobag, creerul cărturarului nu rezistase trădării Habsburgice". Povesteşte cum, în satul lui *Horia,* a găsit vechea biserică de lemn scoasă la vânzare ca lemn vechiu. „Ne durea în suflet să aflăm că acel locaş, în care se rugaseră şi se închinaseră *Horia* şi vrednicii lui tovarăşi în clipe hotărîtoare, era să piară, şi îl părăsiserăm cu truda în minte cum l-am putea salva şi transporta la *Florica,* reclădindu-l acolo în memoria eroicilor Moţi".

Şi cuvântul trup s'a făcut, biserica lui *Horia* a fost adusă pe moşia dela Florica.

La Câmpeni „primii vizita câtor-va fruntaşi români. Intre cei dintâi fu nepotul de fiu al fostului tribun *Corcheş,* care, bătrân de 80 ani, nu eşia din casă. Cu adevărată emoţiune, fusei să salut în mijlocul familiei sale pe viteazul comandant, care comandase la Cerniţa şi la Fântânele. Din casa lui plecai cu mânile pline de flori, legate în tricolor, cu un frumos ulcior de peste 100 de ani şi mai presus de toate cu bătălia dela Fântânele, desenată de învingătorul ei. Desenul lui Corcheş şi biserica lui Horia sunt amintiri scumpe ale primei mele călătorii în Munţii Apuseni.

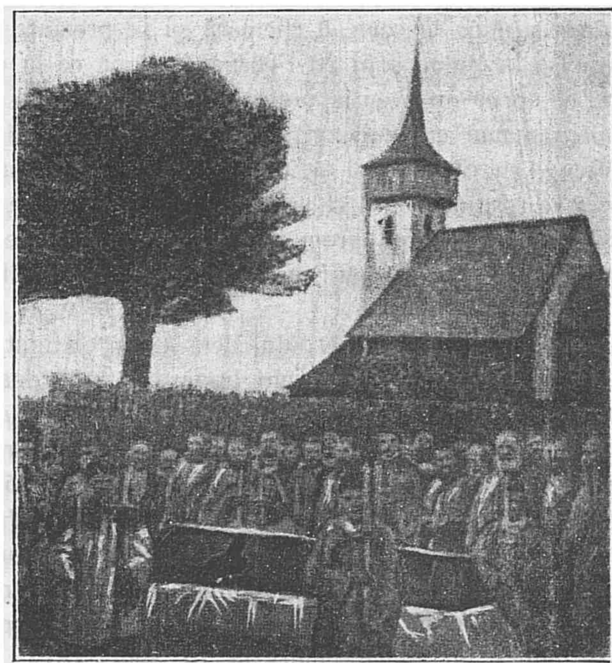
„De pe roata de canon, care a frânt vârtosul trup al ţăranului, fară să-i poată sdrobi sufletul de granit şi să-i stoarcă un singur geamăt, şi din praful drumului, în care rătăcea fără rost cântând din fluer, neînfrântul căpitan dela 1848, s'au înălţat, în pateticul lor martiriu, două icoane sfinte ale slavei trecute, din al cărei cult

se trag cele mai de seama isvoare de puteri pentru viitorul întregului neam".

Am amintit aceste întâmplări, ca să se vadă lămurit că suflete mari de Români s'au gândit, în vremuri grele, la partea cea mai aleasă a neamului nostru: la *Moţi*.

Şi acum să ne întoarcem la cursul povestirei noastre.

Ajutorul pe care armata rusească îl dă Austriei îndeamna pe

Inmormântarea lui Avram Iancu în cimitirul bisericei ortodoxe din Ţebea, la 13 Septembrie 1872. La spatele preoţimei şi a mulţimei de Moţi şi creştini, vechea biserică din Ţebea şi gorunul lui Horia. (După o fotografie procurată de d. dr. Ion Radu, directorul liceului „Avram Iancu" din Brad).

Maghiari să 'ncerce din nou o împăcare cu *Iancu*, dar fără rezultat.

Această misiune o primi deputatul român *Gozman* din Bihor. Tot cu gândul de-a împăca pe Români cu Ungurii veni în munţi *N. Bălcescu*. Convorbirea dela *Zlatna* nu duse la nici un rezultat.

Ce cereau Românii? Recunoaşterea naţionalităţii, ceeace abia acum, în ultima clipă, se hotaresc Ungurii să o aprobe. Cu aceasta

ştire *Eutimie Murgu* e trimis la Câmpeni. Dar trupele ruseşti ajunseră deja la Mureş. Astfel nici această încercare n'a dus la nici un rezultat. *Bălcescu* se refugiază în tabăra lui Iancu. După înaintarea armatei ruseşti şi sdrobirea Ungurilor, *Iancu* a dat poruncă legionarilor să predee armele. Dar Austriacii, întorşi în Ardeal, nu s'au purtat cu Românii cum se aşteptau aceştia, după ajutorul dat. O cumplită durere a 'nceput să străbată sufletul Românilor.

Trimişii lor la Viena nu primiră nici un răspuns şi, crezând că prin *Iancu* vor ajunge la ceva, îl chemară să se prezinte la Impăratul. El ajunse la Viena prin 20 Februarie, după ce în drum fusese arestat şi, prin intervenţia poporului, liberat. Dela Viena se întoarse *Iancu* numai cu laude şi promisiuni goale. Mai făcu un drum la Viena, cu care prilej se dau decoraţii de Ţarul Rusiei. *Avram Iancu* le respinge, căci el vrea „ca mai întâi să se decoreze naţiunea sa cu îndeplinirea promisiunilor". Cearta între Moţi şi stat pentru pădurile din munţi amărî şi mai mult sufletul lui Iancu.

Astfel sufletul sbuciumat al eroului dela 48 fu clătinat de minciuna şi viclenia austriacă. Când veni Impăratul în Ardeal, *Iancu*, deşi-i plănuise drumul prin munţi, l-a înconjurat, căci *„un nebun cu un mincinos"* nu s'ar fi putut înţelege. Inc'o umilire îl mai aşteaptă pe *Iancu*. Chemat la Alba-Iulia, în Sept. 1852, fu arestat, pus în fiare şi pălmuit de un funcţionar numit *Höhn*. De aci fu dus la Sibiu, unde i-se îmbie o funcţie, dar Iancu a refuzat-o. Pribegind încă 20 de ani prin munţi, întovărăşit numai de flüerul din care cânta durerea neamului, cel care cu drept cuvânt era „numai umbra lui Iancu" muri la 10 Sept. 1872, la Baia-de-Criş, şi a fost îngropat sub gorunul lui Horia.

Cu înmormântarea unui ideal sfânt şi a celui care l-a întruchipat mai bine se sfârşi minunata epopee dela 48.

Precursorul vremurilor de libertate căzu jertfă gândurilor îndrăsneţe. Reacţiunea mai biruise odată curentul de libertate naţională, mai era necesar să se dee lupte cu arma legii pentru drepturile naţionale, de aci gândurile minunate din testamentul lui Iancu:

„Unicul dor al vieţii mele este să-mi văd naţiunea mea fericită, pentru care după puteri am şi lucrat până acuma, durere, fără mult succes, ba tocma acuma cu întristare văd, că speranţele mele şi jertfa adusă se prefac în nimica. Nu ştiu câte zile mai pot avea;

un fel de presimţire îmi pare că mi-ar spune, că viitorul este nesigur. Voesc dar şi hotărît dispun ca, după moartea mea, toată averea mea mişcătoare şi nemişcătoare să treacă în folosul naţiunii, pentru ajutor la înfiinţarea unei academii de dreptari, tare crezând că luptătorii cu arma legii vor putea scoate drepturile naţiunii mele. Câmpeni, 20 Decembrie 1850. *Avram Iancu,* advocat şi prefect emerit".

Luptele din 48 sunt o minunată şcoală pentru conştiinţa naţională, lupte crâncene pentru păstrarea rasei, lupte grele purtate de-o armată pregătită în grabă, fără armamentul necesar, după cum ne spune *Axente Sever* în raportul său:

„Inăuntrul munţilor aveam să luptăm pe de o parte cu lipsa de muniţii şi cu foamea, cu animalele sălbatice şi cu toate greutăţile vieţii; iar de alta cu un duşman înfuriat, care ţinea munţii închişi şi se străduia să-i cucerească. Aici vrăjmaşul ştia că atât timp cât nu vor fi supuşi munţii, nu va fi în stare să cuprindă cetatea Alba-Iulia".

In luptele lor aprige Românii erau ajutaţi de poziţiile naturale foarte favorabile şi, pe lângă însufleţirea bărbaţilor, în vremuri de grea cumpănă chiar şi de cea a femeilor. Astfel *Avram Iancu* în raportul său ne evoacă rolul înălţător jucat în luptele dela Marişel de ţărancele române, în cap cu *Pelaghia Roşu,* ca şi bravura arătată de femeia română în luptele cu *Hatvany* pe valea Cerbului, lângă Abrud.

Generaţia dela 1848 a lăsat neamului o preţioasă moştenire. Testamentul sufletesc rămase străbătut de 2 mari idei: ideia de nationalitate şi ideia de unitate naţională, ideia panromânismului, cum o numeşte *Bălcescu.* Ca să se ajungă la unitatea neamului, trebuia înfăptuită mai întâi ideia de naţionalitate.

Şi aceasta s'a întâmplat la 1848, sufletul românesc a fost adus la conştiinţa de sine prin vorbe de foc şi prin flacările luptelor.

De aceea spusese Avram Iancu: *„Cerem drepturi egale şi pentru noi, sau moarte".* De aceea afirmase *Buteanu: „Principiul nostru este libertate naţională, sau moarte"* şi, în sfârşit, de aceea pusese *Bărnuţiu* la baza discursului său ideia de naţionalitate.

Ideia de unitate, dacă nu era atunci în atenţia tuturor, ea a frământat sufletele mari. *Racoviţă* (Viţianu) din Muntenia lupta în armata lui *Iancu; Axente Sever* ia parte la mişcarea dela 48 din Muntenia, fiind comisar de propagandă în judeţul Ilfov; *A. G.*

Golescu în toamna anului 48 era în munţii lui *Iancu,* pe care-l numia „frate" şi'n care-şi pusese toată speranţa.

„Misiunea noastră este de-a scăpa Românismul, a asigura pe cei 8 milioane de Români", scria *Golescu* lui *Iancu.*

Axente Sever făcuse un plan de cucerire a Ardealului şi se gândea să răscoale „pe Românii din toate părţile, întru o înţelegere şi cu un scop".

Bălcescu, căruia Iancu îi „gătise o colibă într'o pădure în preajma Câmpenilor, unde şezui ascuns o lună de zile", după cum însuşi spune, şi care, ca să se poată refugia, 10 zile a umblat „vânzând la doniţi din sat în sat şi din oraş în oraş", el avea cea mai clară icoană a României de azi: *„Naţia română din toate naţiile Orientului are cel mai frumos viitor, este mare, cred mai la 10 milioane, este compactă şi cuprinde tot ţinutul din Tisa până la Marea Neagră... ...Românismul nu se va putea desvolta şi scăpa de atâţia vrăjmaşi ce-l apasă până când ambele principate nu vor fi libere şi nu vor organiza puterea lor armată, astfel cum o visam acum vre-o 5 ani, şi cu care să-şi tragă cu sabia hotarele sale naţionale".*

Viziunea lui Bălcescu s'a împlinit, întocmai. Dar, până la împlinire, *Iancu* a făcut pe Români să simtă câteva zile senine de libertate. Simţise de copil, că nu-i bună, „rânduială" în Ardeal şi el a adus o rânduială mai dreaptă pentru cei flămânzi de pâine şi drepturi. De-aceea a rămas în cântecele poporului:

Până fu Iancu 'n domnie,
Mâncam pită ca'n câmpie;
De când Iancu s'a lăsat
Iar mâncăm mălai uscat...
Iancu cu fluer de vie,
Ne scoase din iobăgie;
Iancu cu fluer de soc,
Umplu ţara de noroc...
Mulţumesc săcure, coasă,
Că-mi ţineţi sufletu'n oasă
Mulţumesc codri şi văi
Că scăparăţi fraţii mei

CAPITOLUL XXXIV

MOMENTE DECIZIVE IN EVENIMENTELE ANILOR 1848 şi 1849 IN ARDEAL

Vântul de libertate şi naţionalitate, care bătea din apus, a avut, cum era şi natural, o mare influenţă şi asupra mentalităţii conducătorilor poporului unguresc. Incă în vara anului 1847, partidul liberal din Ungaria, sub conducerea contelui *Ludovic Battyany* şi a macedo-românului *Francisc Deak,* zis şi *Pescaru,* 'şi-a formulat un program naţional şi democrat, care cuprindea, între altele, şi punctele următoare:

1. *Restaurarea integrităţii Ungariei,* sub care se înţelegea nu numai desfiinţarea autonomiei Ardealului şi încorporarea Croaţiei şi Slavoniei, ci chiar şi încorporarea Galiţiei, *Moldovei* şi *Munteniei.* 2. Preponderenţa absolută a limbei maghiare. 3. Minister responsabil unguresc. 4. Libertatea presei. 5. *Unirea cu ori-ce preţ a Transilvaniei cu Ungaria.* 6. Desfiinţarea complecta a iobăgiei. 7. Să plătească şi nobilii dări, iar pământurile lor să poată fi cumpărate şi de către cetăţeni nenobili etc.

Fascinaţi de măreţia acestor idei moderne, Ungurii uită pentru moment luptele intensive dintre partide şi formând un singur bloc, aprobă toate punctele formulate mai sus, printre cari *unirea Transilvaniei cu Ungaria* era pe primul plan. In ziua de 11 Aprilie 1848 *împăratul Ferdinand* sancţionează votarea acestor legi de către dieta maghiară din Budapesta fără să ţină seamă de protestele Românilor, Croaţilor, Sârbilor şi Slovacilor. La Budapesta se formează un guvern unguresc cu *Ludovic Kossuth,* un distins orator, ca ministru de finanţe, care ceva mai târziu devine dictatorul *Ungariei* şi duşmanul de moarte al Habsburgilor.

Studenţii unguri dela universitatea din Cluj arborează şi ei steagul tricolor al Ungariei şi cer *unirea Transilvaniei cu Unga-*

ria. Fierberea spiritelor creşte şi în Aprilie apare decretul împărătesc pentru convocarea dietei transilvane pe ziua de 29 Maiu la Cluj, având a hotărî asupra *unirei Ardealului cu Ungaria*.

Dar tinerimea română nu doarme nici ea. Cei 30 de Români jurişti, cari făceau practică la Curtea de apel din Târgu Mureş, printre cari *Avram Iancu, Ion Buteanu, Nicolae Solomon, Petru Dobra, Alex. Papiu Ilarian, fraţii Brote* şi alţii, iau în braţe cauza naţională, se agită, se consfătuesc şi în Martie 1848 afişează un program naţional compus din următoarele puncte: *libertate individuală prin desfiinţarea iobăgiei, libertate naţională* şi *autonomia Transilvaniei*. Aceste puncte, aprobate într'o primă adunare ţinută la Blaj în Dumineca Tomei, au format apoi baza programului naţional desvoltat la Blaj mai pe larg, în memorabila adunare dela 3/15 Maiu 1848 de pe Câmpia libertăţii, de către *Simeon Bărnuţ*.

Adunarea dela Blaj, care a stabilit programul naţional românesc în 16 puncte, spre a fi adus prin 2 delegaţiuni la cunoştinţa împăratului şi a dietei din Cluj, a stârnit mare supărare în guvern şi printre Unguri, mai ales că vedeau pe toţi Românii la un loc, adică şi pe ortodoxi şi pe uniţi, ceea-ce da actului dela Blaj un caracter mai solemn, mai durabil şi cu atât mai primejdios pentru scopurile politicei ungureşti.

Urmarea acestei stări de spirit din rândurile şoviniştilor unguri a fost o serie întreagă de acte samavolnice în contra Românilor, cari luaseră parte la adunarea din Blaj, printre cari voiu cita cazul protopopului *Simeon Balint* din *Roşia Montană*, unul dintre cei mai cu vază bărbaţi din ţinutul Abrudului. Acest fruntaş a fost luat pe sus într'una din zile de către nişte grăniceri săcui, bătut şi închis la corpul de gardă din Abrud. In închisoare este din nou bătut, smulgându-i-se de astă-dată şi părul din barbă, fir cu fir. Intr'o altă zi fiind de gardă nişte soldaţi poloni din regimentul de linie, un infanterist săcui a vrut să maltrateze din nou pe nefericitul preot, la care s'au opus însă polonii, iscându-se un conflict între soldaţi, care a costat viaţa unui săcui. Atunci l'au scos pe Balint din localul acela şi l'au dus într'o pivniţă fără ferestre, unde l'au ţinut închis mai mult timp. Intr'una din zile casa deasupra pivniţei, unde era el închis, a luat foc, şi voluntarii unguri, răcnind că popa valah a dat foc casei, l'au scos, bătându-l în mod îngrozitor şi l'au băgat în închisoare împreună cu toţi hoţii şi tâlharii.

Barbarii de acestea s'au mai întâmplat multe şi nenumărate şi mulţi Români şi-au pierdut viaţa pentru lucruri de nimic, căci grănicerii săcui se legau de ei pretutindeni, batjocorindu-i şi maltratându-i.

Nicolae Solomon, prefectul legiunei din jud. Hunedoara. Născut în Şpring, jud. Sibiu, la 1820 şi decedat în Bucureşti la 1875. (După un tablou din colecţia Academiei române).

La 11 Iunie 1848, delegaţiunea Românilor, care ducea împăratului la Insbruck protestul lor în contra unirei Ardealului cu Ungaria, primi protestul înapoi cu următoarea rezoluţie împărătească:

„Deoarece suplica redactată de către supuşii mei de origine ro-

mânească în adunarea dela Blaj, s'a rezolvat prin unirea Ardealului cu Ungaria — *hotărîtă în unanimitate de către dieta Transilvaniei* [1]) *şi mai înainte prin articolul VII al ultimei diete ungureşti sancţionat de mine — mă bucur că pot asigura pe deputaţii aci prezenţi că prin acel articol de lege, care dă tuturor locuitorilor Transilvaniei fără deosebire de naţionalitate, limbă şi religie, aceleaşi libertăţi şi drepturi, li s'au împlinit dorinţele în cea mai mare parte. Prin urmare fericirea lor în viitor depinde numai de realizarea acestei legi; de altfel Eu primesc cu plăcere sentimentele manifestate despre credinţa neclintită şi vă asigur pe d-voastră despre favoarea şi graţia Mea*".

La 3 zile după votarea unirei Ardealului cu Ungaria, în comuna *Mihalţ*, de lângă Teiuş, se întâmplă o mare vărsare de sânge în următoarele împrejurări:

Comuna *Mihalţ*, curat româneasca, din cele mai mari, cu populaţie de peste 2000 de suflete, situată între Aiud şi Blaj pe Târnava, se găsea până la 1848 în posesiunea familiei *conţilor Eszterhazy*. O livadă de fân, pe care mai de mult fusese o biserică românească, devenise obiect de ceartă şi proces între comună şi familia Eszterhazy, care ocupase pe nedrept acea livadă. Acum locuitorii au crezut că sosise timpul ca să-şi ocupe livada ca avere comunală. Deci ei băgară vitele în ea. Familia Eszterhazy intentă proces la prima instanţă, pe care îl şi câştigă, cum era şi natural. Poporul însă se opuse reocupărei. Atunci administraţia comunală, facând caz mare, a ordonat pentru ziua de 30 Maiu execuţie militară contra comunei, trimiţând o companie de săcui aduşi din regimentul din Trei-Scaune. Compania se opri noaptea în comuna *Coşlaru*, iar a doua zi vroia să intre în *Mihalţ*. Locuitorii au tras însă peste noapte podul umblător la malul lor şi soldaţii n'au putut trece Târnava. In ziua de 2 Iunie sosi o a doua companie de săcui şi ambele înaintară spre Mihalţ. In fruntea trupei se găsea însuşi prefectul *Niculae Bánffy*. Impreună cu el se mai găseau şi alţi funcţionari. Aceştia au căutat să induplece pe locuitori să se supue sentinţei judecătoreşti, locuitorii însă nu voiau să recunoască nici sentinţa, nici pe Săcui drept ostaşi ai împăratului. Sătenii au tras

1) Singurul român dintre puţinii membri ai dietei din Cluj, care a votat unirea Ardealului cu Ungaria, a fost episcopul Blajului, *Lemeni*. El a fost ridicat pe umeri de Unguri, drept mulţumire.

clopotele într'o dungă şi atunci se adunară oamenii din comunele vecine armaţi cu furci, săcuri, coase, având câte unul şi puşti.

Poporul apropiindu-se tot mai mult, prefectul se dădu la o parte, lăsând armata să reprime mişcarea. Un foc de armă, care omorî un Săcui, a fost semnalul unui adevărat foc de salvă, căruia au căzut victime 12 locuitori morţi şi 9 răniţi, pe când ceilalţi au luat-o la fugă, iar satul a fost ocupat de Săcui.

Sosind ştirea despre acest măcel la Sibiu, *comitetul permanent român* a trimis acolo, ca să culeagă informaţiuni exacte, doui tineri al căror raport a fost apoi tradus în nemţeşte şi înaintat generalului comandant.

In urma recursului făcut de comitetul naţional român, cazul a fost discutat şi în dietă, care a numit o comisiune compusă din doi magnaţi şi doi ofiţeri pentru a ancheta cazul. Comisiunea lucră până în ziua de 21 Iunie şi rezultatul anchetei a fost *vinovăţia* Românilor, iar recursul comitetului a fost calificat ca calomniator, *conchizând la darea în judecată a membrilor săi.*

In seara de 17 August se operează la Sibiu arestarea lui *August Treboniu Laurian* şi *Nicolae Bălăşescu,* membrii influenţi în comitetul naţional român, care îşi avea sediul la Sibiu. Ei sunt însă puşi în libertate, după intervenţia energică a Românilor din Sibiu şi satele vecine, în ziua de 25 August.

Cu toate nelegiuirile şi samavolniciile Ungurilor, Românii până în Octombre 1848 n'au vărsat nici o picătură de sânge unguresc. n'au maltratat nici un maghiar. Ei au suferit barbariile din *Abrud,* omorurile dela *Sâncrai,* măcelurile dela *Mihalţ* şi *Luna,* întemniţările din tot cuprinsul ţărei numai pentrucă au ţinut la drepturile lor omeneşti, politice şi civile. Românii au suferit toate aceste fără-de-legi, însă le-au şi ţinut minte.

După ce contele *Lamberg,* comandantul militar, fusese ucis mişeleşte la Pesta, contele *Latour* spânzurat la Viena, Ungurii începură să-şi facă o adevărată plăcere din spânzurarea şi împuşcarea preoţilor şi a altor Români. Şi să nu se creadă că Românii erau executaţi în urma unei sentinţe a unui tribunal legal, ei erau omorîţi pur şi simplu ca Români, din ură naţională învechită, neîmpăcată şi în veci nestinsă.

Astfel, înainte de a ucide Romanii un singur Ungur, *baronul Apor* spânzurase în luna Septembrie 26 de Români. Un alt tiran, *contele Haller,* a împuşcat singur trei preoţi români, iar la Cluj

au fost spânzuraţi doi studenţi în drept, *Bătrâneanu* şi *Simonis,* şi mai târziu încă 26 de Români. Prin aceste barbarii Ungurii voiau să terorizeze pe Români, însă s'au înşelat amar, căci urmarea a fost represalii teribile, mai ales după ce Săcuii dăduseră foc la câteva sate româneşti.

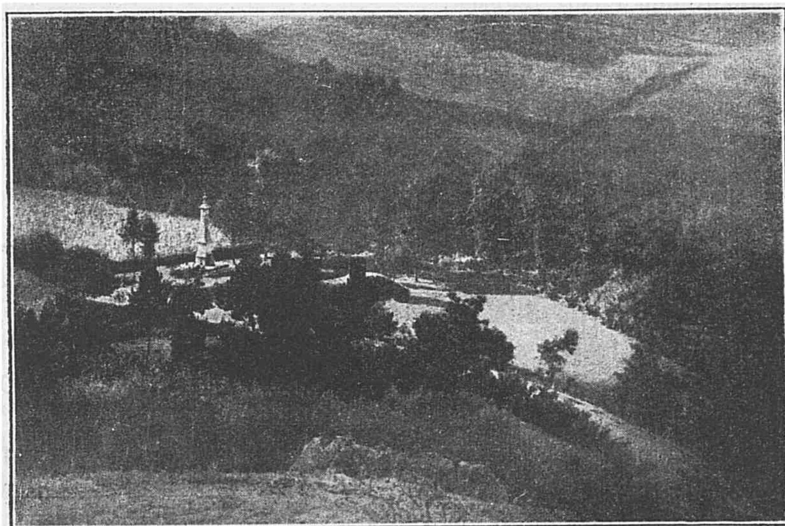
Toată ungurimea era înarmata: familiile proprietarilor de moşii se retrăseseră la oraşe. Dar după adunarea din urmă dela Blaj au început să se armeze şi Românii cu acelaşi drept şi pe baza aceleiaşi legi sau nelegi în puterea căreia se armau şi Maghiarii. Generalul *Puchner* însă, în urma întrevederei avută cu Românii, avu ideia ciudată de a încerca să desarmeze batalioanele şi escadroanele de voluntari maghiari cu ajutorul trupelor de linie cât şi al Românilor. Măsură nechibzuită din partea generalilor, cari credeau că era aşa de uşor să se ia armele aristocraţilor mari şi mici şi desarmarea să se facă încă de către Români, în a căror vine sângele clocotea de răsbunare pentru sângele nevinovat al Românilor împuşcaţi şi spânzuraţi.

Au şi desarmat Românii pe unii şi pe alţii, mai ales împrejurul Blajului. Desarmările acestea au dus însă la conflicte grave, în cari şi-au pierdut viaţa diferiţi Unguri, cari nu depuneau armele de bună voe.

O catastrofă din cele mai crunte a fost măcelul dela *Sângătin* (Kis-Enyed), unde Maghiarii din localitate şi împrejurimi se strânseseră într'o curte boerească bine întărită, pentru a se apăra în contra încercărilor de desarmare ale Românilor. Aceştia, după o parlamentare mai îndelungată fără nici un rezultat, lipsiţi de un comandant mai priceput, năvăliră asupra curţei. Ungurii însă traseră cu puştile în ei omorând 4 ţărani. Românii, înfuriaţi peste măsură de moartea fraţilor lor, dădură foc dependinţelor curţii boereşti şi măcelăriră pe toţi Ungurii, pe cari au putut să puie mâna. Numai câţiva au scăpat prin fugă în întunericul nopţii, 141 de cadavre zăceau neînsufleţite în curte şi în casa prefăcută în ruine.

Maghiarii, din această catastrofă înfricoşată, ar fi trebuit să vadă că în sfârşit şi răbdarea cea mare a poporului român are o margine, ei însă continuau cu împuşcarea şi spânzurarea fruntaşilor Români din Cluj. Astfel au fost executaţi studenţii în drept *Bătrâneanu* şi *Simonis,* protopopul *Vasile Turcu* şi o mulţime de preoţi, studenţi şi ţărani români. Şi cea mai mare parte a acestor

martiri ai neamului au murit ca nişte adevăraţi eroi. Astfel studentul *Bătrâneanu,* înainte de a muri, a spus preotului, care îl sfătuia să se pocăiască: *„N'am de ce să mă pocăesc. Eu prin faptele mele de tribun am voit numai să deştept şi să ridic poporul românesc. Cu asta n'am făcut Ungurilor nici un rău. De aceea fapta lor faţă de mine nu le-o iert nici în lumea aceasta, nici în cealaltă“,* iar când s'a suit pe scara spânzurătoarei a strigat plin de entuziasm: *„Să trăiască Românul, piară Ungurul!“*

Locul dezastrului suferit de Unguri la Presaca, pe Valea Ampoiului, in ziua de 23 Octombrie 1848. Monumentul ce se vede a fost ridicat de Unguri în amintirea numeroşilor lor luptători (peste 600), căzuţi şi înmormântaţi aici. (După o fotografie din albumul alcătuit de d. Titu Axente, directorul general al băncilor populare).

In judeţul *Hunedoara,* cel mai mare din Ardeal, desarmarea s'a făcut fără vărsare de sânge, graţie tactului lui *Nicolae Solomon* [1]).

1) *Nicolae Solomon* s'a născut la 1820 în comuna Şpring, jud. Sibiu. A studiat în Alba Iulia, Sibiu şi Blaj. Mergând în România, s'a ocupat cu farmacia în Bucureşti, de unde la 1848 s'a întors în Ardeal şi şi-a oferit serviciile comitetului naţional din Sibiu, care l'a numit prefect al legiunei române în comitatul Hunedoarei, unde a procedat la desarmarea Ungurilor, ţinând ordine şi disciplină exemplară. Scriitorii unguri vorbesc cu respect de el. Când n'a mai putut rezista armatei ungureşti comandată de generalul *Bem,* s'a refugiat la Bucureşti, unde a intrat în serviciul administraţiei spitalului Brâncovenesc. A murit în Bucureşti la 29 Aprilie 1875 şi este înmormântat la cimitirul Bellu.

care era prefect peste lăncerii români. Acesta desarma pe Unguri fară să-i maltrateze cât timp nu făceau cauză comună cu insurgenții lui Kossuth, cari veniau din Ungaria.

Trupe regulate se aflau foarte puține în acele ținuturi. Deva, capitala comitatului, era ocupată numai de un batalion de grăniceri din regimentul 1 (Orlat) și o jumătate escadron de husari, tot Români. Din acel batalion o companie a fost dislocată dincolo de Murăș, în comuna Zam, unde se înălța frumosul castel al fruntașului român *Vasile Nopcea.*

In comitatul *Zarand,* limitrof cu al Aradului, expus în fiecare zi la incursiuni din Ungaria, comandamentul general nu găsise de cuviință să detașeze decât *patruzeci* de grăniceri, comandați de tânărul locotenent *Clima,* care în caz de atac avea să comande și cetele de lănceri.

In *Banatul* învecinat insurgenții din Ungaria apucaseră să se instaleze solid în orașele *Lipova* și *Radna* și tăiaseră comunicația cu Ardealul. Ei de acolo făceau incursiuni în comitatele învecinate și astfel în ziua de 3 Noembrie au atacat compania dela *Zam,* au pus-o pe fugă și s'au retras după ce au prădat castelul lui *Nopcea.* Comuna *Zam* a fost atacată din nou în ziua de 2 Decembrie, când insurgenții au și dat foc castelului.

In toamna anului 1848, locuitorii comitatului Zarand, mai toți Români, au avut multe de îndurat. Am văzut că pentru acel ținut nu erau disponibili decât patruzeci de soldați grăniceri ca să-l apere în contra invaziunei batalioanelor și escadroanelor ungurești din Ungaria. Prefect al legiunei românești din comitat era bravul advocat *Ion Buteanu* [1]), care avea să lupte cu cele mai mari greutăți, cu tot felul de lipsuri și neajunsuri.

Cetele lui Buteanu și grănicerii, cu locotenentul Clima, se așezaseră pe hotarul de către Ungaria în comuna *Gura Văii.* In ultimele zile din Octombrie, după ce Românii desarmaseră puținele

---

1) *Ion Buteanu* s'a născut la 1821 în comuna Șomcuta Mare, jud. Satumare. A studiat dreptul în Cluj și Zagreb și dupăce și-a luat censura de advocat, s'a stabilit în Abrud, unde îl ajunseră evenimentele din 1848. Numit prefect al legiunei române de pe Valea Crișului și totodată administrator al jud. Zaramd, a jucat un rol de frunte printre prefecții din munți. Prins însă de Hatvany la Abrud, a fost spânzurat de acesta în ziua de 23 Maiu 1849 la Iosași, în județul Arad, având abia numai 28 de ani. A fost un tânăr cult, energic și cu un mare suflet românesc.

familii ungureşti din acele ţinuturi, un batalion de honvezi şi un escadron de cavalerie cu două tunuri atacară cetele româneşti şi le siliră să se retragă la *Baia-de-Criş*. Apoi dădură foc la câteva sate şi ocupară orăşelul *Hălmagiu*. Cu această ocazie, barbarul comandant al Ungurilor, maiorul *Buzgo*, prinzând 8 Români, i-a spânzurat fără nici o judecată, precum făceau de altfel foarte mulţi ofiţeri unguri, cari îşi arogau dreptul şi de judecători şi de calăi.

Dela Hălmagiu insurgenţii porniră spre Baia-de-Criş, unde întâlnind pe lănceri şi pe locotenentul Clima, îi bătură şi fugăriră, iar Clima ascunzându-se într'o şură, insurgenţii i-au dat foc, el arzând acolo ca şoarecii împreună cu tovarăşii lui.

Dela Baia-de-Criş Ungurii, pornind spre oraşul *Brad*, au mai dat foc la câteva sate şi Buzgo în ziua de 4 Noembrie a mai spânzurat 10 Români, apoi s'a retras în Ungaria.

Gloatele de lănceri dela Baia-de-Criş rămaseră iarăşi de capul lor. Acum însă au început şi Românii cu represaliile şi astfel pentru cei 8 Români spânzuraţi din porunca lui Buzgo, au spânzurat şi ei 6 Maghiari.

Cu acestea calamităţile din comitatele Hunedoarei şi Zarandului nici pe departe nu s'au terminat, căci invaziile asupra locuitorilor din Zarand s'au mai reînoit de multe ori peste iarnă şi Buteanu ajunsese în cea mai mare strâmtoare.

In ziua de 23 Octombrie Românii din regiunea *Zlatnei*, sătui de brutalităţi, bătăi şi închisori, după ce primiseră ordinul de desarmare al generalului *Puchner*, au şi plecat la Zlatna, pentru ca să ia armele dela Unguri. Ţinutul întreg este locuit numai de Români şi chiar în Zlatna Românii sunt în mare majoritate. Insă colonia de funcţionari, meseriaşi şi alţi maghiari, nemţi şi armeni, tocmai pentrucă era mică, s'a îngrijit încă din primăvară ca să se armeze bine. Prefect al acelei regiuni era tânărul advocat *Petre Dobra*, numit numai de câteva zile, prin urmare nu avuse timp să armeze şi disciplineze cetele. Câţi-va tineri s'au pus în locul lor şi sosiţi la Zlatna au somat pe Unguri să depună armele. După lungi parlamentări se ajunse la învoiala ca să se încheie un armistiţiu până după amiazi.

Românii, încrezători în cuvântul dat, s'au risipit prin oraş, iar alţii rămânând pe loc şi-au scos merindele din dăsagă, începând să mănânce. Ungurii perfizi, profitând de acest lucru, şi-au călcat

cuvântul atacând pe Români, omorând mai mulţi dintre dânşii şi rănind pe alţii. In prima spaimă Românii au fost scoşi din oraş, afară însă reculegându-se s'au adunat din nou şi înverşunaţi şi clocotind de răsbunare s'au aruncat asupra Ungurilor, cari neputând să mai reziste Românilor, au dat foc oraşului şi au luat-o la fugă. Ajunşi însă pe drum de Români şi anume în satul *Presaca*, la 8 klm. de Zlatna, au fost măcelăriţi aproape toţi. Scriitorii maghiari socotesc *numărul conaţionalilor lor ucişi la Presaca la 640 capete*.

Tot în această zi de 23 Octombre a început şi abilul strateg *Axente Sever* cu desarmarea Ungurilor din comunele învecinate cu Alba Iulia. Ungurii opunându-se după putinţă, urmarea a fost că au pierit mulţi dintre ei, mai ales la *Cricău*, unde Ungurii atacând cu patru companii de honvezi şi cavalerie, Românii 'i-au respins şi fugărit până la Teiuş.

Pela începutul lunei Noembrie 1848, Ardealul era în plină revoluţie, în plin răsboiu civil.

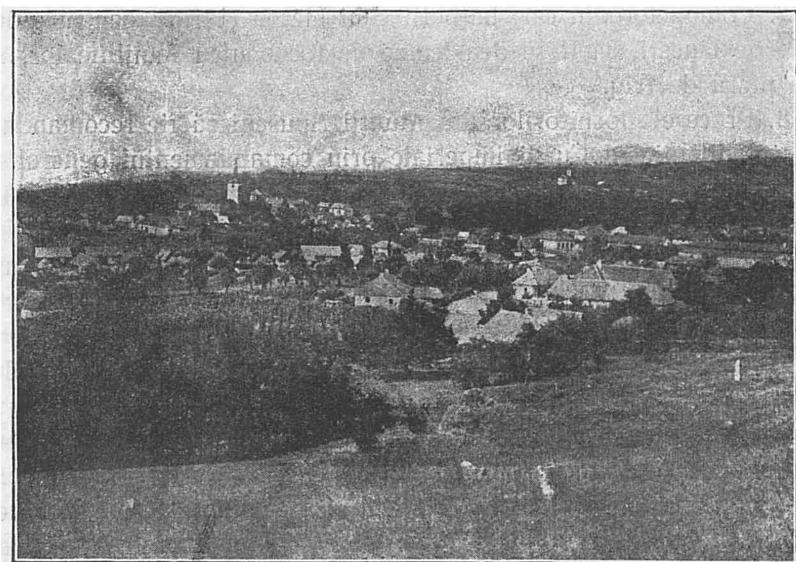
Trei-patru săptămâni după izbucnirea revoluţiei, împăratul *Ferdinand* începu să se gândească la abdicare, mai ales din cauza sănătăţei sale, influenţată în rău de enervările şi agitaţiunile guvernărei. In ziua de 2 Decembrie 1848 retragerea împăratului deveni fapt îndeplinit, urmând pe tron arhiducele *Francisc Iosif*, un tânăr de 18 ani, care a domnit însă până în toamna anului 1916, cântând *el* prohodul desfiinţărei imperiului austro-ungar.

La 9 Decembrie, generalul *Puchner* convocase pentru ziua de 28 Decembrie st. n. două adunări româneşti, una la *Blaj*, alta la *Sibiu*, adică după confesiuni, întocmai după cum vroise şi guvernul unguresc în Maiu. Puchner, înşelat de făgăduelile Săcuilor, credea că ţara este pacificată şi că poporul român trebue învăţat să observe legile şi să păstreze ordinea.

Din adunarea dela Blaj nu s'a ales nimic, pentrucă Ungurii ocupaseră Clujul încă la 25 Decembrie şi o parte din trupele lor înaintaseră dela Turda spre Blaj. Insă şi dacă n'ar fi înaintat Ungurii şi ţara s'ar fi aflat în pacea cea mai perfectă, rămâne întrebarea deschisă dacă Românii uniţi cu biserica Romei ar fi făcut pe voia lui Puchner, ţinând o adunare destinată să trateze chestiuni curat naţionale, administrative sau chiar militare, sub firma confesională.

Adunarea din Sibiu s'a ţinut la data fixata. Rezultatele ei au întrecut însă cu mult pe cele pe care le urmăreau generalii. Adunarea era formată din 250 de fruntaşi, iar din partea lui *Puchner* au luat parte la ea generalul *Pfersmann* şi alţi doi, în calitate de comisari militari.

Episcopul *Andrei Şaguna* a deschis şedinţa la orele 9 şi jum. desemnând ca secretari între alţii şi pe uniţii *Paul Dunca* şi *G.*

Vederea comunei Cricău, din jud. Alba, unde la 23 Octombrie 1848 Axente Sever a bătut patru companii de honvezi şi cavalerie cu ocazia desarmării locuitorilor unguri din localitate. (După o fotografie din albumul d-lui Titu Axente).

Bariţ, în scopul de a dejuca planul baronului Puchner de a ţine o adunare confesională.

După desbateri lungi, adunarea a formulat 13 postulate naţionale şi anume:

1. Alegerea de funcţionari să se facă în proporţia celor trei naţionalităţi principale ale ţărei, români, maghiari şi saşi.

2. Să se numească de urgenţă comisiuni agrare cari să cerceteze şi reguleze nenumăratele conflicte dintre foştii iobagi şi domnii feudali.

3. Comisiuni mixte pentru a cerceta toate daunele cauzate de popor domnilor şi de domni poporului.

4. Să se dea arme unei gărzi compusă din 15 mii de Români bine instruiţi, în care caz n'ar mai fi nevoe de ridicarea gloatelor.

5. Să se mai procure pentru orice întâmplare vre-o 50.000 puşti pe socoteala şi creditul naţiunei române.

6. Să se deschidă cât de curând şcoalele, precum şi cursuri juridice pentru Români în limba lor.

7. Comunelor din cari bărbaţii sunt mereu ridicaţi pentru gloatele de lănceri, să li se dea lemne de foc pentru familiile lor, să nu piară de frig.

8. Procesele locuitorilor din Munţii Apuseni să fie recomandate cu tot dinadinsul Curţii imperiale prin comandamentul general.

9. Protestează din nou în contra unirei Ardealului cu Ungaria.

10. Guvernul din Cluj să fie desfiinţat.

11. Impăratul să recunoască comitetul Românilor în permanenţă până ce drepturile Românilor vor fi regulate definitiv printr'o dietă generală.

12. Dieta să fie compusă din membri aleşi din toate naţionalităţile.

13. Naţiunea română să-şi aleagă un cap naţional, confirmat de împărat, întocmai cum au Croaţii pe *banul* lor.

A doua zi după adunarea dela Sibiu se comunică Românilor dezastrul dela Ciucea, unde trupele ungureşti bat armata împăratului. Românii sunt invitaţi să ordone prefecţilor şi tribunilor chiar în noaptea acéea să cheme din nou gloatele şi să fie gata pentru luptele ce vor urma cu Ungurii.

Kossuth, devenit dictatorul Ungariei, numise la 1 Decembrie 1848 pe generalul polonez *Bem* comandant al unei armate cu misiunea să ocupe Ardealul. *Puchner,* care neglijase toată vara să se pregătească, ia hotărîrea să ceară ajutorul Rusiei pentru a conserva dinastiei habsburgice principatul Transilvaniei. Episcopul *Şaguna,* în fruntea unei delegaţiuni, din care făcea parte şi sasul *Gottfried Müller,* pleacă la Bucureşti, însoţit de secretarul său *I. Bologa,* ca să ceară ajutor generalului rus *Lüders,* care se afla acolo. Dar Şaguna este primit rău de Ruşi la Bucureşti şi forţat să părăsească teritoriul Munteniei în 48 ore. Ruşii aşteptau ca acest ajutor să le fie cerut de generalul *Puchner* personal, ceea-ce s'a şi întâmplat şi în Februarie apar primele trupe ruseşti la Braşov şi apoi la Sibiu.

Cu tot sprijinul, cam molatec ce e drept, al Ruşilor, se poate spune că dinastia de Habsburg pierduse la 21 Martie 1849 întreaga Transilvanie, afară de porţiunea Munţilor Apuseni şi cetatea Alba Iulia, iar ţara întreagă a fost stăpânită 4 luni de zile de către partidul revoluţionar unguresc.

Incepând dela 22 Martie, Ardealul a fost stăpânit de doui oameni: generalul *Iosif Bem* şi comisarul *Ladislau Csanyi*. In aceste 4 luni, poporul românesc din Ardeal, Banat şi Ungaria era *proscris*, pus afară din lege de către comisarul ungur Csanyi. In afară de Munţii Apuseni, adică de ţara Moţilor, întreg poporul românesc era acum *desarmat* şi peste *patru mii oameni nearmaţi* cad victima teroarei deslănţuite de Csanyi, care indignase cu atrocităţile sale până şi pe generalul *Bem*, care cere lui *Kossuth* să dea ordin ca să înceteze „omul său" cu vărsările de sânge şi să desfiinţeze şi tribunalele marţiale. Dar Kossuth nu ia în seamă cererile lui Bem şi astfel *Csanyi* mai adaugă la cele 4000 de Români ucişi încă alte 2000, în afară de cei căzuţi cu armele în mână în lupte şi al căror număr trece de peste 30.000.

Intre timp împăratul *Francisc Iosif*, întâlnindu-se la Varşovia cu împăratul *Nicolae I* al Rusiei, în zilele de 21—23 Maiu 1849, se hotărî acolo ca Rusia să dea Austriei un ajutor mai serios pentru înăbuşirea revoluţiei ungureşti.

Generalul *Lüders* ia comanda de astă-dată a unei armate de aproape 50.000 oameni, cu care porneşte să pacifice Ardealul, ajutat şi de legiunile lui *Avram Iancu, Axente Sever* şi ceilalţi legionari.

La 29 Iulie 1849, *Lüders* bate pe *Bem* în bătălia dela *Sighişoara,* care s'a terminat cu dezastrul complect al Ungurilor. Generalul *Bem* a scăpat prin fugă, ascunzându-se în tufişul unei bălţi împreună cu talentatul poet ungur *Alex. Petöfi,* care însă s'a înecat.

La 9 August 1849, *Bem,* care luase comanda generală a armatei ungureşti, este bătut de armatele rusă şi austriacă lângă *Timişoara,* ceea-ce forţează pe *Kossuth* să transmită puterea, la 11 August, în mâinile generalului *Görgei,* care în ziua de .13 August 1849 depune şi el armele la *Şiria* în mâinile generalului rus *Paskievici,* luând astfel sfârşit revoluţia Ungurilor din Ardeal şi Ungaria.

CAPITOLUL XXXV.

LUPTELE ROMÂNILOR CU UNGURII DIN MUNŢII ABRUDULUI IN LUMINA RAPORTULUI SCRIS DE INSUŞI AVRAM IANCU

Figura cea mai măreaţă şi mai clasică, care se desprinde din studiul evenimentelor întâmplate în Ardeal în cursul anilor 1848/49, este fără îndoială *Avram Iancu*. Plin de avânt, energic, nobil şi sincer, dar scurt la vorbă, el a fost şeful revoluţiei din ţara Moţilor, pe cari 'i-a condus cu atâta bravură şi tact, încât a stors admiraţia tuturor contimporanilor săi, precum şi a noastră cei de azi şi o va stoarce desigur şi pe cea a generaţiilor viitoare.

Om de acţiune şi urând pertractările, Iancu, îndată după adunarea dela Blaj din 3 (15 Maiu) 1848, s'a dus în munţi şi a organizat milităreşte pe Moţi în vederea luptelor cu Unguri, care se anunţau a fi grele.

După înfrângerea Ungurilor, Avram Iancu pleacă în vara anului 1849 la Viena, unde stă luni de zile, stăruind pentru împlinirea promisiunilor făcute Românilor în numele împăratului. Asupra şederii sale la Viena, *Iosif Sterca Suluţ*, într'un studiu biografic asupra lui Iancu, ne spune că eroul Munţilor Apuseni a fost chemat într'o zi la prefectura poliţiei din Viena, spre a 'i-se înmâna o decoraţie din partea împăratului *Francisc Iosif*. Avram Iancu refuză însă decoraţia, motivându-şi astfel refuzul: *„Am luptat pentru ţară şi pentru naţiune, nu pentru decoraţii. Să se dea mai întâiu naţiunei drepturile promise şi atunci voiu primi, altfel nu“*.

Rezultatul acestui refuz a fost că Avram Iancu a fost invitat ca în 24 de ore să părăsească Viena. Intors acasă şi convingându-se zi cu zi că sângele românesc vărsat în şiroaie se răsplăteşte cu cea mai neagră nerecunoştinţă, el este cuprins de o mare ne-

linişte şi melancolie, ceea-ce se vede şi din testamentul sau datat în 20 Decembrie 1850, prin care lasă toată averea sa naţiunei.

Anul 1852 a fost cel mai dureros în viaţa lui Avram Iancu. In acest an împăratul *Francisc Iosif* venise în Transilvania ca să cunoască ţara şi popoarele ei.

Impăratul, la rugămintea lui Iancu, urcă munţii, prânzeşte în vârful muntelui *Găina,* trece prin Vidra şi doarme la 21 Iunie în Câmpeni, dar Iancu nu se prezintă, deşi el făcuse toate pregătirile pentru primirea împăratului. Iancu abia în seara sosirei împăratului la Câmpeni s'a prezentat la cartierul împăratului. Adjutantul acestuia, contele *Grünne,* însă l'a aruncat cu ajutorul jandarmilor în stradă, sub pretext că a venit prea târziu. La 2 August, Iancu merge la Cluj împreună cu 50 de călăreţi în întâmpinarea împăratului. Iancu însă tot nu se prezintă la audienţă. Din acest moment, Iancu a fost mereu bănuit şi denunţat că ar fi vrând să facă o nouă şi mare revoluţie.

Dintr'o scrisoare din 1889 adresată de fostul tribun *Mihai Andreica* din Câmpeni către profesorul *Enea Hodoş* din Sibiu, prin care Andreica îi dădea informaţiuni asupra călătoriei împăratului *Francisc Iosif* în Ardeal şi ţara Moţilor, rezultă: 1. Că cel care a stăruit mai mult ca împăratul să viziteze Ţara Moţilor a fost *Avram Iancu,* care împreună cu *Balint* şi *Andreica* au fost la Sibiu la principele *Schwarzenberg,* guvernatorul Ardealului, cerându-i să mijlocească schimbarea itinerariului împăratului în scopul de a se abate şi prin ţara Moţilor. 2. Că *Avram Iancu,* deşi el a condus toate preparativele pentru primirea cât mai solemnă a împăratului sus pe muntele *Găina* şi apoi la *Câmpeni,* el totuşi n'a voit să se prezinte împăratului nici la Găina, nici la Câmpeni şi nici la Cluj, deşi mereu promitea amicilor săi că se va duce. Motivul pentru care *Avram Iancu* a păstrat această atitudine invariabilă nu l'a comunicat nimănui, aşa că a rămas un secret, pe care „regele munţilor" l'a dus cu el în mormânt.

In Septembrie 1852, a fost arestat împreună cu alţi fruntaşi din Câmpeni şi aruncat în închisoare. Aci fu tratat brutal şi pălmuit de funcţionarul *Höhn.* Temându-se guvernul că Moţii îl vor libera cu forţa, l'au trimis la Sibiu, dându-l în grija prietenului său *Ilie Măcelaru.* Guvernul a încercat să câştige pe Iancu oferindu-i bani, pensie, etc., el însă a refuzat totul. In acest timp s'au arătat pentru întâiaşi dată semne de melancolie şi de tur-

burarea minţii. Intors în munţi, a trăit mulţi ani în această stare sufletească, rătăcind prin codri şi cântând din istoricul fluer doine de jale. Fruntaşii români din munţi adesea îl îmbrăcau cu haine bune, el însă arunca vestmintele boereşti, îmbrăcându-se în straie ţărăneşti şi opinci. In timpul din urmă petrecea mai bucuros la Baia-de-Criş. Noaptea se adăpostea la covrigarul *Ioan Stupină*. Aci se culca pe o targă şi cânta cu o rară mândrie doinele sale. Mulţime de oameni se adunau în toate serile ca să asculte. In dimineaţa zilei de 10 Sept. 1872 stăpânul casei îl găsi mort, cu fluerul lângă el. Inmormântarea s'a făcut la 13 Sept. asistând peste 10 mii de Români din cele mai depărtate unghiuri. Mormântul său se află în cimitirul din Ţebea, lângă gorunul lui Horia.

* * *

Pentru a cunoaşte faptele acestui mare erou al poporului nostru, cred interesant şi instructiv totdeodată să dau cuvântul înălţătorului raport al lui Avram Iancu către comitetul naţional român din Sibiu şi către comandamentul superior al armatei austriace, care fusese însărcinată cu pacificarea Ardealului.

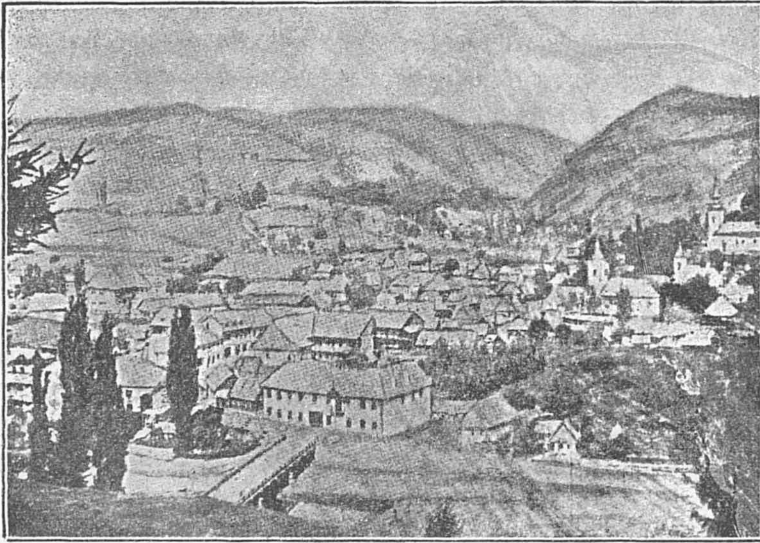
In urma hotărîrei luate în a doua jumătate a lunei Septembrie 1848, la Blaj, de a înfiinţa *o gardă naţională românească* pentru a menţine ordinea şi siguranţa în ţinuturile româneşti şi pentru apărarea poporului român în contra terorismului maghiar, *Avram Iancu* se întoarse în munţi şi stabilindu-se la Câmpeni, începu organizarea gărzii naţionale. Generalul austriac *baronul Puchner*, comandantul trupelor împărăteşti din Ardeal, recunoscând comitetul de pacificare ales de adunarea dela Blaj, lansă în ziua de 18 Octombrie 1848 o proclamaţie către poporul Ardealului şi concepu planul desarmărei Ungurilor.

După-ce descrie operaţiunile desarmărei, *Avram Iancu* povesteşte în modul următor luptele avute de el cu Ungurii în munţii Abrudului:

„La începutul lui Ianuarie 1849 primii dela comitetul naţional român sub No. 830 din 29 Decembrie 1848 ordinul generalului comandant ca să concentrez un mare număr de oameni în centrul munţilor. Necesitatea acestei măsuri era evidentă. Noi, prefecţii Buteanu, Balint *şi eu, o înţelesesem de mult şi luasem după putinţă, în înţelegere deplină, măsurile necesare. Căci, după concentrarea trupelor imperiale între oraşele cele mai principale săseşti pe „fundus regius" şi ţara săcuiască şi în urma operaţiunilor*

obositoare contra Săcuilor și neexplicabila încetineală în desarmarea acestora, munții fuseseră blocați aproape din toate părțile. Trebuia deci concentrată la centru o trupă numeroasă, totdeauna pregătită pentru a putea trimite zilnic ajutorul necesar trecătorilor celor mai din afară, unde se dădeau lupte în fiecare zi.

„Trecătorile din comitatul Zarandului le apăra cultul și neobositul prefect Buteanu, *care era în acelaș timp și administrator al acestui district. In lunile Ianuarie, Februarie și Martie el se luptă necontenit cu dușmanul și am fost nevoit a-i trimite într'una*

Vederea comunei Câmpeni, centrul Moților de pe valea Arieșului, unde a fost lagărul principal (cartierul general) al lui Avram Iancu în anii 1848/49.

ajutoare. Munții dinspre Turda și Cluj erau ocupați și apărați vitejește de către curajosul și înțeleptul prefect Balint, *preot în Roșia-de-Munte. Și acestuia i-am trimis, după cererea sa, de mai multe ori ajutor. Celelalte puncte le apăram eu. Apărarea trecătorilor spre Aiud și Teiuș o încredințai viceprefectului meu, preotul* Prodan Probu, *părintele unei familii sărmane, care a fost arestat câtva timp mai târziu pe niște presupuneri nedovedite. La Ponor-Râmeți întrebuințai întâia oară pe tribunul* Matei Nicola *din prefectura lui Balint și mai târziu pe tribunul meu* Vasile Tudor. *Importantele trecători de lângă Albac, Mărișel și Someșu-*

rece spre Huedin și șoseaua Oradea-Cluj au fost apărate, cu vitejie și statornicie admirabilă, de către bravii locuitori ai satelor de mai sus. Eu îi încurajam din când în când, trimițându-le comandanți și trupe de ajutor. In toate punctele aceste au avut loc lupte, în care Românii au dovedit vitejie, sacrificiu, energie și o credință nestrămutată către împărat și către monarhie. Unele din acele lupte întâmplate spre Huedin, le voi menționa pe scurt pentru importanța lor.

„La 3 Ianuarie 1000 de Maghiari, cari aveau și un tun, comandați de un anume Geley, *atacară satul Râu-Calatei, situat în apropierea Marișelului. Optzeci de flăcăi din același sat, cari apărau trecătoarea, au ținut armata vrăjmașă 4 ceasuri pe loc, până când sărmanii locuitori au putut să-și transporte puțina lor avere în munți. Apoi s'au retras și dânșii ne mai având gloanțe. Satul a fost transformat îndată în cenușă de către rebeli. Pierderile Românilor au fost de doi răniți, inamicul însă a avut foarte mulți morți și răniți. Câți, nu se știe.*

„La 26 Februarie, 600 de honvezi porniră din Gilău [1] *spre Marișel. Trupa noastră compusă din locuitori ai aceluiași sat primi pe dușman la Vârfu-Bătrânei. Lupta ținu 6 ore cu rezultat schimbător, până când la urmă rebelii au fost respinși și urmăriți până la Gilău. Ei lăsară pe câmpul de luptă 13 morți; numărul răniților nu este cunoscut, au fost însă încărcați pe 4 care. Vitejii Mărișeni au avut de plâns 6 morți; 4 case și 3 șure le-au fost arse și 30 de vite furate.*

„Pentru a răsbuna această înfrângere, 1600 de honvezi și alți rebeli au atacat Mărișelul la 12 Martie. Sentinelele anunțară pe locuitori de primejdia ce se apropia și imediat se adunară oamenii valizi, se împărțiră în trei coloane și ocupară cele trei puncte mai importante din apropierea satului. Pentru a putea însă rezista cu o oarecare șansă unui dușman atât de numeros, părea necesar a-l face să creadă că avea să lupte cu o trupă mult mai numeroasă. Deci pentru a-i speria și pentru a putea observa mai bine mișcările sale și a da la timpul oportun semnalul de atac, o demonstrație de pe înălțimea muntelui Grohotu era absolut necesară; dar după ocuparea celor trei puncte menționate mai sus nu mai rămăsese de loc trupe disponibile. Atunci se oferiră pentru această

1) La *Gilău* se află castelul ultimului duce român, *Gellu*, care a fost omorât în anul 904 de *Tuhutum*, ducele Ungurilor, care a ocupat Ardealul.

demonstrație femeile bravilor munteni. Ele fură oarecum organizate în grabă. Pelagia Roşu, *mama centurionului Roşu, comandantul locuitorilor, fu însărcinată cu conducerea lor, hotărîndu-se felul cum se va face această demonstrație. Pe cap cu pălării bărbăteşti, încălecară toate şi se suiră în cea mai frumoasă ordine pe muntele Grohotu în sus. Trebue să menționez că Româncele dela munte călăresc tot atât de bine ca şi bărbații. Ajunse pe înălțime, ele se împărțiră astfel, ca să nu fie văzute de duşman; numai* Pelagia Roşu *observa de pe o înălțime mişcările armatei ungureşti. Când aceasta sosi la un punct desemnat mai dinainte, Pelagia suflă în corn, călărețele apărură din toate părțile şi făcând un sgomot mare se puseră în mişcare. Acesta era pentru Mărişeni semnalul de atac. Ei se năpustiră din toate părțile asupra duşmanului, aducând cea mai mare zăpăceală în rândurile lui. Lupta fu scurtă, căci Ungurii nu mai căutară să lupte, ci să scape cu viață. Ei lăsară pe câmpul de luptă treizeci de morți, între care un căpitan şi un sergent-major Vitez Lajos. Răniții lor fură încărcați în 6 care. Mai importantă a fost înfrângerea Ungurilor lângă râul Someşu-rece, căci aci s'au înecat peste 100 dintre ei; dintre Mărişeni au fost numai 2—3 răniți.*

„Luptând în felul de mai sus în mai toate punctele, aflarăm pe la mijlocul lui Martie importanta ştire despre cucerirea Sibiului de către Bem 1) *şi peste puțin acea şi mai neexplicabilă a părăsirei întregei noastre patrii, atât de încercată, de către trupele imperiale şi retragerea lor în Valahia. Dela început puțin ajutați şi cu toate sacrificiile noastre tratați cu dispreț, priviți cu neîncredere, de multe ori calomniați, chiar insultați, ne văzurăm deo-*

1) *Iosif Bem*, general polon, născut în 1791 la Cracovia, din familie nobilă A făcut studiile militare la academia din Varşovia, intemeiată de Napoleon I. A luat parte la expediția din 1812, dar după retragerea Francezilor s'a reîntors în patrie şi a intrat în armata rusească. Din cauza sentimentelor sale patriotice a fost concediat în 1825. A luat parte la revoluția polonă din 1830; după înăbuşirea acesteia s'a refugiat în străinătate, eşind din nou la iveală în mişcările revoluționare dela Viena. De aci a fugit în Ungaria, unde a câştigat încrederea lui Kossuth, care l'a pus în fruntea unei armate cu însărcinarea să alunge pe Austriaci din Ardeal

După înfrîngerea armatei sale în August 1849, Bem se refugiă în Turcia, trecând la mahomedanism. Sub numele de Amurat Paşa a fost numit guvernator în Aleppo şi a murit la 10 Dec. 1850.

La 1880 i s'a ridicat un monument la Tîrgu-Murăşului, care a fost acum de curând dat jos de Români.

dată daţi pradă furiei unui vrăjmaş barbar. Impresia produsă de această faptă asupra muntenilor nu se poate descrie şi ne trebui timp pentru a şterge această impresie urâtă, înlocuind-o cu păreri mai optimiste. Din câmpie veneau zilnic fugari în munţi, preoţi români, învăţători, ofiţeri ai gloatelor, tineri, cari se sustrăgeau recrutărei pentru armata rebelă, sau din aceia cari, deja recrutaţi, părăseau la prima ocazie steagul unguresc şi veneau în munţi la fraţii lor. Numărul luptătorilor se înmulţi astfel din zi în zi, ca şi al acelor cu carte, cari puteau să ne ajute cu vorba şi cu fapta. A contribuit mult la ridicarea moralului apariţia în munţii noştri a prefectului Axente Sever *cu 1000 de lănceri disciplinaţi şi 200 vânători bine instruiţi, căci vestea despre vitejia sa ajunsese până la muntenii noştrii. Şi dela trecătorile din prefectura mea soseau ştiri favorabile. Astfel tribunul* Vasile Tudor, *care păzea linia cordonului la Ponor-Râmeţi, respinsese pe duşman în mai multe lupte norocoase.*

„La 30 Martie bătu la Giomal, într'o luptă de 2 ore, cu 60 de vânători o companie de honvezi, urmărind-o până în şosea. Duşmanul părăsi 3 morţi, o tobă şi întreaga pradă făcută în împrejurimi. La 10 Aprilie acelaşi tribun avu o luptă de 5 ore cu Banfi Ferentz, *care comanda 3 companii de honvezi. Duşmanul fu respins, având 15 morţi; noi nu am avut decât un mort şi trei răniţi. Tot astfel bătu acest tribun pe rebelul* Egloffstein *la 15 Aprilie la Piatra-tăiată şi la 24 Aprilie la Piatra-lungă, omorându-i în ambele lupte 13 oameni. Crudul vrăjmaş a comis atât în marşul înainte spre punctele de mai sus, cât şi în retragerea sa forţată, cele mai mari cruzimi şi jafuri.*

„Şi pe linia cordonului către Huedin a avut centurionul Matei Gheorghe *o luptă norocoasă lângă satul Giurcuţa contra şefului insurgenţilor* Buzgo, *care atacase numitul sat cu puteri mari, fiind însă respins cu o pierdere de 45 de morţi. Bravii Giurcuţeni deplâng moartea viteazului* Stan Gheorghe, *care a lăsat o văduvă sărmană cu mai mulţi copii.*

„Dar toate aceste succese nu erau deajuns pentru a înveseli pe munteni pentru apropiatele sărbători ale Paştelor, atât de scumpe Românilor. Prefectul Axente Sever, *după mai multe lupte victorioase, fu nevoit, parte din lipsă de muniţii, parte din cauza numărului prea superior al duşmanului, să se retragă tot mai mult în interiorul munţilor, fiind silit să lase între 15—16 Aprilie*

chiar Zlatna în mâna duşmanului. Prefectul Buteanu *se retrase de asemenea din Zarand după lupte extraordinare, căzând astfel spre sfârşitul lunei Martie şi începutul lui Aprilie aproape întregul comitat Zarand în mâinile duşmanului. Incurajat de vestea, care s'a dovedit în curând ca falşă, că generalul* Puchner *se întorsese cu armata sa în Transilvania şi trimisese chiar un batalion în comitatul Zarandului, prefectul Buteanu hotărî să atace la 9 Aprilie orăşelul Brad, legând noi de reuşita acestui plan operaţii către Baia-de-Criş şi Hălmagiu. Dacă reuşea planul, întregul Zarand ar fi fost liberat de duşmani. Soarta a vrut însă altfel. In ziua numită, la 3 dimineaţa, Buteanu se pune în mişcare. Eu îi dădusem ca ajutor pe tribunul* Aiudeanu *cu un detaşament de gloate. Intreaga trupă număra cam 2000 de oameni şi era împărţită în trei coloane. Cele două coloane laterale se aflau sub comanda tribunilor* Clemente Aiudeanu *şi* Vinţeanu; *centrul era comandat de prefectul însuşi. O patrulă, trimisă spre Baia-de-Criş, aduse vestea că Maghiarii soseau din altă parte, gata să-l atace pe la spate. Inşelat de această ştire, Buteanu se opri îndată şi înştiinţă şi pe tribuni, poruncindu-le să se retragă. Aiudeanu primi ordinul şi se retrase. Vinţeanu înaintase prea departe, pentru a fi ajuns de curier. El sosise la punctul anumit, atacă cu succes avanposturile duşmane, pătrunde în orăşel şi se luptă câtva timp cu curaj. Văzând însă, că nu era ajutat de nimeni, că duşmanii îl atacau cu puteri tot mai mari, se retrase cu pierderi foarte mici. Astfel atacul contra Bradului deveni zadarnic, se nimici întregul plan de operaţii şi duşmanii deveniră mai îndrăsneţi. Acest atac nereuşit a produs o impresie descurajatoare asupra poporului armat, chiar din ţinuturile cele mai depărtate; Buteanu, stimat de toţi pentru activitatea ce o desfăşurase până acum şi stimat de toţi pentru vitejia sa, pierdu acum nu numai curajul, dar şi speranţa în isbânda finală..*

„Grijile muntenilor se măriră şi mai mult prin faptul că preţurile obiectelor de mâncare se urcaseră în mod enorm. Pe la Paşti sfertul de grâu costa 4 fl., ceva mai târziu 5 fl., şi cupa de sare 1 fl., mai târziu 1,20 fl. Comunicaţia cu câmpia încetase de mult, cu totul. Lucrătorii mineri nu mai puteau să-şi procure nimic, căci în mine nu se mai lucra nimic şi acei cari aveau ceva bani, nu puteau să-i schimbe. Maghiarii din Abrud se obrăzniceau din ce în ce mai mult şi făceau intrigi în secret,

parte ei singuri, parte prin câțiva Români maghiarizați și prin funcționarii statului, pentru a demoraliza poporul, astfel că în lunile Aprilie și Maiu eram prefect numai după nume.

„Izolați de restul lumei, părăsiți și uitați, trăiam în necunoștință de tot ce se petrecea afară din munți. Dușmanii făceau sforțări tot mai mari, numai ca să pătrundă în munți; căci ei știau bine și o mărturiseau chiar pe față, că nu puteau să cucerească cetatea Alba-Iulia, până ce nu vor fi stăpânii munților. Cu toate acestea toți luptătorii munteni nu aveau pe acele vremuri decât 1300—1400 de arme de foc și lipsa de muniții era așa de mare, că a trebuit să se ia măsurile cele mai severe contra acelora, cari ar fi îndrăznit să împuște în afară de lupte. Situația era deci critică din toate punctele de vedere. Numai căpitanul Ivanovich *nu se interesa de nimic în Abrud, decât de mâncare și băutură pe socoteala locuitorilor.*

„Pe când luptam împreună cu tovarășii mei pe la trecători cu dușmanul armat și în interior cu greutățile arătate mai sus, sosi în Zarand deputatul în dieta ungurească, Ion Dragoș [1]) *din Ungaria. Când s'a convins guvernul unguresc, că trupele sale nu sunt în stare să rupă cordonul tras de Români în jurul munților, hotărî a-și ajunge scopul pe această cale a tratativelor. Guvernul făuri, — după cum se constată mai târziu — planul de a ocupa un punct prielnic oarecare situat în interiorul munților; să atragă astfel spre centru pe luptătorii de la trecătorile cele mai de afară, să slăbească astfel liniile cordonului și să deschidă toate drumurile spre munți. Tratativele trebuiau numai să mascheze punerea în aplicare a acestui plan. In acest scop guvernul a ales pe deputatul Dragoș, un român cu sentimente ungurești. La 23 Aprilie primi prefectul Buteanu dela susnumitul o scrisoare din Brad cu data de 19 Aprilie, adresată totodată și mie, din care avea să iasă o înțelegere salutară. In aceeași noapte plecai la Abrud și acolo comunicai conținutul scrisoarei lui Axente Sever, care tocmai se afla în localitate. El declară*

---

1) *Ioan Dragoș*, deputat român, născut la 5 Martie 1810 în Oradea-Mare; tatăl său, Teodor, a fost proprietar nobil de Toplița. A studiat în Oradea Mare dreptul, pe care însă nu l'a terminat. Ca om politic aparținea partidului conservator până la 1848. In primăvara acestui an Românii din cercul Beiușului l'au ales deputat în dieta din Pesta, unde a devenit nu numai un aderent al principiilor lui Kossuth, ci unul din cei mai intimi ai acestuia.

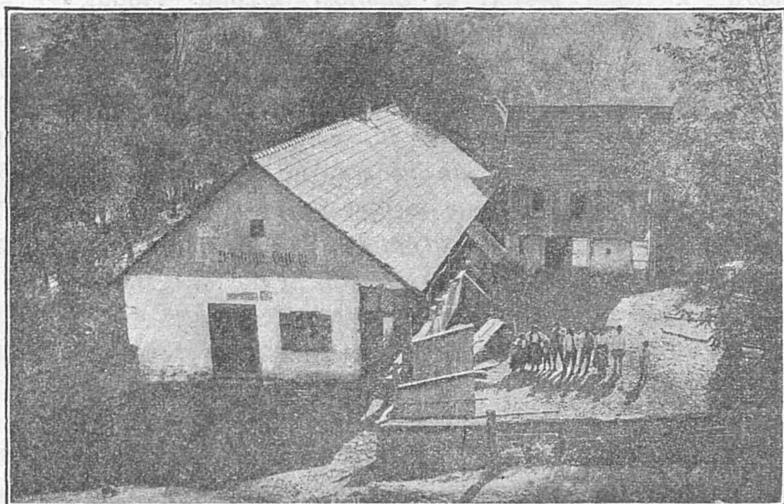
imediat, că rezultatul conferinței va fi desigur nul, fiind cunoscute principiile maghiarismului lui Kossuth; Românii avuseseră de altfel ocazie să se convingă de buna-credință a Ungurilor și se putea prea bine ca în dosul acestei consfătuiri să fie altceva ascuns; de aceea el era de părere să nu răspundem acestei invitații. El termină cu cuvintele: Timeo Danaos et dona ferentes! *Cei mai mulți însă erau de părere, că o întâlnire cu Dragoș, dacă nu putea fi de folos, nu ar fi putut însă nici să strice. La 25 Aprilie plecarăm la Mihăleni, adică eu, prefecții Buteanu și Dobra* [1]*, fostul prefect al Câmpiei, preotul* Vlăduț, *viceprefectul meu* Boeru *și alții câțiva, întâlnindu-ne acolo cu Dragoș. Scopul meu principal era să aflu ceva despre situația lucrurilor în afară de munți; pe urmă credeam că față de starea în care ne aflam noi și descrisă mai sus, un armistițiu ar fi fost bine venit din multe puncte de vedere. La posibilitatea unei păci cu Ungurii nu mă gândisem nici pe departe.*

„Delegatul Dragoș luă cuvântul și ne descrie într'un discurs abil situația, în culori unguresți. El ne spunea: „Capitala Ungariei a fost din nou cucerită, întreaga Ungarie este liberă de mercenarii nemți, armele unguresți victorioase pretutindeni, mareșalul Windischgraetz *rechemat și trimis în exil, Camarilla îngenunchiată; la Viena mișcări mari, întreaga Galiție în arme și în curând va avea loc un congres european, dela care* Kossuth *aștepta renașterea Ungariei, cu atât mai mult cu cât Austria trebuia să fie disolvată, iar ca rege al Ungariei ar fi desemnat* ducele de Leuchtenberg, *ginerele împăratului Rusiei". Dela aceste*

---

1) *Petre Dobra*, n. 1817 în Zlatna Gimnaziul l'a făcut în Zlatna și Cluj. La Târgu Murășului a făcut studiile de drept și practica de advocat. La 1848 a fost numit prefect al unei legiuni românești, evenimentele însă l-au împedicat să-și organizeze legiunea. Când a sosit reprezentantul lui Kossuth, Dragoș, în Abrud, în Maiu 1849, Dobra era și el acolo. Dintre toți Românii el a stăruit mai mult ca să înduplece pe Români să se înțeleagă cu Kossuth. Cu toate acestea, el a fost cel dintâi care a căzut jertfă încrederei ce avea în intențiunile Ungurilor. La 8 Maiu un ofițer cu 10 honvezi l-au închis, torturându-l în mod bestial. Dobra, nebun de durere, sări dela etaj pe fereastră jos în stradă, unde îl împușcă sentinela. El era nepotul lui Petre Dobra, directorul cauzelor fiscale din principatul Ardealului. Acest Dobra a fost numit de împărăteasa Maria Tereza, în anul 1746, protector al Românilor uniți, pe cari i-a ajutat să obțină domeniul Blajului pe seama episcopiei de aici.

consideraţii Dragoş trecu la starea naţiunei româneşti, spunând între altele: „Că cabinetul din Viena, încă dela începutul revoluţiei, nedreptăţise într'una pe Români, în urma intrigilor săseşti; că de când Saşilor s'au dat arme, Românii au fost lăsaţi înadins nearmaţi pradă furiei maghiare; că s'au chemat Ruşii numai pentru a apăra pe Saşi, că în Constituţia dela 4 Martie nu se pomeneşte cu nici o vorbă despre naţiunea română, cu toate sacrificiile ei fără exemplu în istorie, pe când se creia Saşilor, cari nu făcuseră nici mai înainte nimic şi acum depuseseră armele,

Casa din comuna Mihăleni, jud. Hunedoara de azi, în care au avut loc, la 25 Aprilie şi 3 Maiu 1849, tratativele de pace între deputatul kossuth-ist Ioan Dragoş şi Avram Iancu cu statul său major (I. Buteanu, popa Balint, V. Moldovan şi alţii).

recunoscând guvernul unguresc, o ţară a Saşilor *(Sachsenland) — din ceeace reese, că în Transilvania se intenţiona ridicarea elementului german pe socoteala celorlalte naţiuni etc. Este deci absolut necesar să liniştim spiritele, căci Românii trebue să se convingă, că au fost înşelaţi şi că până la sfârşit tot vor fi învinşi".*

„Acesta era aproximativ conţinutul cuvântărei sale.

„Buteanu, *care, cum am spus mai sus, pierduse cu totul orice speranţă în reuşita cauzei noastre, şi* Dobra, *un advocat învăţat, care nici el nu era mai bine dispus, duceau aproape singuri*

convorbirea cu Dragoş, *care pentru a ajunge la o înţelegere definitivă cerea imediata depunere a armelor, ca condiţie absolut necesară, explicând-o astfel că garda naţională va fi desarmată din ambele părţi, răsboiul având să fie dus mai departe numai cu trupele regulate. Observai atunci, că poporul înşelat de atâtea ori de Unguri, nu va depune niciodată armele, nici nu se va îngădui vre-odată ocuparea satelor şi oraşelor de munte cu soldaţi maghiari şi observai că aci nu poate fi vorba decât de un armistiţiu. Delegatul răspunse, că nu avea instrucţiuni în această privinţă, că va comunica însă imediat această propunere comandantului din comitatul Zarandului şi lui Kossuth şi că va porni imediat la Debreţin, pentru a afla părerile lui Kossuth şi a aduce în scris concesiunile, care trebue să mulţumească pe Români. După această convorbire delegatul plecă, promiţând că se va întoarce în curând. Din această convorbire am mai dedus, că Maghiarii din Abrud, cu toate că din Octombrie 1848 până la sosirea lui Hatvany, deci mai mult de o jumătate de an, au fost apăraţi de Români şi trataţi cu blândeţe, ei totuşi corespundeau pe ascuns încontinuu cu fraţii lor din Ungaria, mai ales cu comandanţii, cari operau în apropiere, adică cu maiorul* Csutak, *comandant al Bradului, informându-l despre situaţia noastră şi cerându-i neîncetat ca trupele maghiare să pătrundă în munţi. M'am mai convins mai departe, că şi o parte a poporului din satele învecinate fusese convins să depue armele. Ceea-ce mi se părea însă mai primejdios, era că chiar câţiva din cei culţi, cari luptaseră până acum cu noi contra rebelilor şi cari nu erau lipsiţi de influenţă, înclinau pentru o pace definitivă, nu din alte cauze, ci numai pentrucă perduseră orice speranţă în reuşita finală a oboselilor noastre şi pentrucă a doua parte a discursului lui Dragoş le deschise ochii asupra multor împrejurări. Mai aflai imediat după convorbire, că odată cu sosirea lui Dragoş, trupele ungureşti fuseseră întărite nu numai în comitatul Zarand, ci pretutindeni spre trecătorile cele mai principale, ceea ce învedera un plan combinat de operaţie şi-mi dădu posibilitatea să înţeleg întreg planul politicianilor unguri arătat mai sus. Recunoscui atunci întreaga noastră situaţie şi hotărâi să lucrez cu mare băgare de seamă în contra intrigilor şi să dejoc planul lor. Intre timp mă convinsesem, că averea statului din Abrud nu mai era în siguranţă. Mai târziu mă făcu atent asupra aceluiaşi lucru şi*

vice-tribunul I. Corcheş. Expediai deci pe acesta, întovărăşit de câţiva călăreţi, la d-nul Franz Frenkel, *casier, cu invitare în scris, să predea vice-tribunului aurul şi casa statului, pentru a fi pus în siguranţă la Câmpeni. Aurul îl predă Frenkel, altceva însă nimic. Mai târziu, după ocuparea Abrudului de către* Hatvany, *Frenkel predă acestuia 12.000 fl. din casă, după ce depusese mai înainte în biserica Socinianilor jurământul pe constituţia ungurească.*

„In ziua după convorbirea din Mihăleni sosi dela Hatvany aprobarea unui armistiţiu provizoriu pe timp nedeterminat. Când au aflat prefecţii Balint *şi* Axente, *cari nu au luat parte la convorbire, despre cele petrecute acolo, se grăbiră să-mi scrie să mă păzesc de credinţa ungurească şi de alte convorbiri. Această prevenire era inutilă pentru mine, doarece am fost totdeauna de aceeaşi părere cu ei. Scrisorile lor mi-au fost însă folositoare în altă privinţă, căci aceşti 2 prefecţi fiind în mare vază la popor, am putut să ajut cu ele încercările mele de a dejuca intrigile ungureşti.*

„Imediat după plecarea lui Dragoş la Debreţin, primii dela comandantul Alba-Iuliei invitaţia să pornesc în grabă cu 5000 de oameni în ajutorul cetăţii. Ii răspunsei însă că situaţia în care mă găsiam nu-mi permitea să micşorez numărul gloatelor sau să le întrebuinţez în altă parte decât în munţi. Ii descrisei toate împrejurările, că voiu încheia o înţelegere cu rebelii numai atunci, când aceasta va fi spre binele tronului şi al patriei, că altfel eram decis la luptă aprigă în munţi ca şi pe câmpie.

„După 8 zile apăru Dragoş *iar, trimiţând copie după o scrisoare a lui Kossuth la Abrud şi stabilind locul de întâlnire. In aceeaşi şi — era 3 Maiu — veni în persoană la Abrud. La 4 Maiu avurăm o nouă convorbire în casele fostului meu vice-prefect* Boeru. Buteanu *citi adunărei scrisoarea lui Kossuth. Aceasta era datată dela 26 Aprilie din Debreţin sub No. 6219/12 şi adresată deputatului Dragoş. Era deci scrisă chiar a doua zi după convorbirea dela Mihăleni; prin urmare Dragoş trebue să fi cerut încă înainte de acea convorbire oarecari concesii, sau că Kossuth le-a făcut din propria sa voinţă.*

„Oricum ar fi, scrisoarea garantează Românilor egalitate de drepturi, întrebuinţarea limbei româneşti nu numai în şcoli şi biserici, ci şi în administraţia comunelor, lăsându-le libertatea

de a se aduna, de a face şi petiţiile către guvern în româneşte, le garantează mai departe din partea statului ajutor pentru îmbunătăţirea şcolilor şi altor instituţii naţionale, ne-amestec în afacerile lor bisericeşti, punerea preoţilor români pe picior de egalitate, în privinţa lefei, cu preoţii celorlalte religii, etc. In sfârşit promite Românilor, dacă se întorc îndată la datoria lor către patrie şi guvern (cel unguresc), să arunce un văl asupra trecutului, exceptând însă din amnistia generală singur pe episcopul Şaguna. *Unii dintre cei prezenţi se declarară nu tocmai nemulţumiţi cu aceste propuneri, înaintea tuturor fostul vice-prefect Ioan Boeru. Era aceasta cea dintâi concesie făcută de Maghiari sentimentului naţional al popoarelor, care se deşteptaseră. Ea este cu 2 luni mai veche ca hotărârea dietei ungureşti, în care s'a pronunţat recunoaşterea naţionalităţilor. Bătrânul* Micăş, *tatăl prefectului*[1]) *observă însă: „că prefecţii nu erau în măsură să încheie astfel de înţelegeri fără ştirea comitetului naţional, ca reprezentantul legitim al naţiunei, şi fără guvernul austriac", în care părere îi dădui eu dreptate. Trebue să observ aci, că pătrunsese în ultimele zile în munţi vestea declarărei independenţei Ungariei, nu ştiam însă nimic pozitiv şi cu atât mai puţin despre detronarea şi exilarea casei de Habsburg. Convorbirea alunecă iarăşi asupra depunerei şi predărei armelor şi eu menţinui părerea mea, că aceasta nu se va întâmpla, având motive de a nu ne încrede în promisiunile ungureşti. Dragoş răs-*

1) *Florian Micăş*, născut în Jugul de jos, a studiat dreptul la Cluj, unde a practicat advocatura până la 1848. Micăş a fost pentru tinerimea română, care studia la Cluj, ceea ce a fost Aron Pumnul pentru tinerimea din Bucovina. Adunările ce le ţinea tinerimea sub conducerea lui Micăş au avut ca urmare arestarea lui. El a fost ridicat în noaptea de 9 Maiu din aşternut şi transportat în temniţa din Târgul-Murăşului, unde a stat până la 20 Sept. când a treia adunare de popor, ţinută în Blaj, a trimis o deputaţiune la guvern cerând eliberarea lui. Ajuns la Blaj, poporul adunat încă acolo îl primi cu însufleţire. La 15 Maiu 1848 poporul din Câmpul libertăţei îl alese în Comitetul Naţional, deşi era arestat. Ungurii au nimicit toată averea părinţilor lui, cari se refugiaseră în munţi. După ce armata imperială fu alungată peste hotar, se refugiă şi Micăş în Buovina. Intors acasă, după suprimarea revoluţiei, a trăit în mare sărăcie. Prin anii 1860 fu ales fiscal în distr. Năsăudului şi a răscumpărat apoi moşia părinţilor săi, din care a făcut o fundaţie, dând'o în administrarea mitropoliei de la Blaj, ca să înfiinţeze o şcoală de agricultură pentru Români.

A murit la 16 Martie 1876 la Bistriţa.

punse însă, că el cunoaşte părerea poporului şi ştie prea bine, că acesta doreşte pacea, să i se permită a vorbi odată către popor şi se va vedea, că toţi vor fi gata să depue armele. Această dorinţă i se împlini, cu atât mai mult cu cât eu cunoşteam mai bine sentimentele poporului.

„La 5 Maiu sosi Dragoş, *întovărăşit de o mulţime de linguşitori din Abrud la Câmpeni, unde poporul din împrejurimi era adunat în număr mare. El se sui pe o masă, fu însă întrerupt chiar la început şi mai pe urmă de mai multe ori de poporul indignat, pe când alţii erau de părere să fie lăsat să vorbească până la sfârşit. Succesul vorbirei sale fu acela pe care-l aşteptasem; căci între altele îşi permisese şi o expresie necuviincioasă la adresa împăratului şi a familiei imperiale. Numele împăratului este sfânt pentru Români. In zadar se sui I. Boeru, fostul viceprefect, pe aceeaşi tribună improvizată, încercând să îndrepteze expresiile delegatului şi să înveţe poporul în sensul acestuia; el nu avusese niciodată încrederea maselor şi discursul său nu avu nici un efect. Şi eu am sfătuit poporul să nu se lase a fi înşelat de nimeni. Centurionul* Samoil Moraru *răspunse şi el celor doi oratori, punându-le câteva întrebări şi se declară nemulţumit cu răspunsurile primite. Incă odată mai vorbi Dragoş poporului, promiţându-i bani, de-ale mâncărei, dacă va încheia pacea.*

„Marea majoritate a poporului declară că doreşte pacea, însă cu învoiala comitetului naţional şi a împăratului şi cu condiţia ca soldaţii ungureşti să nu vie niciodată în munţi, că nu se încredeau în promisiunile ungureşti, atât timp cât se cerea predarea armelor. Adunarea se încheie fără a ajunge la alt rezultat, decât declararea câtorva comune obosite mai mult de răsboiu că depun armele, ceeace şi făcură; mai târziu se întoarseră şi aceste localităţi la datorie şi luptară alături de ceilalţi contra insurgenţilor. Ungurii profitară de această împrejurare, pentru a-l face pe Dragoş să creadă că acest exemplu va fi în curând imitat de întregul popor, să ridice deci fără frică steagul Unirei în Abrud, ceeace şi făcu Dragoş a doua zi, 6 Maiu. Era Duminică. Către amiază sosii şi eu în Abrud şi văzui pretutindeni steagurile ungureşti. Dragoş mă primi cu învinuirea că eu singur stăteam în calea lui, învăţând poporul să nu predea armele.

„Pe când ne certam noi, veni dela avantposturile noastre ştirea

că Hatvany[1]) *înaintează cu puteri considerabile spre Abrud. Eu întrebai pe Dragoş cum se poate aşa ceva, când armistiţiul nu este denunţat şi ce ştie el despre acest lucru? El afirmă că nu ştie nimic şi nu vroia să dea curierului crezământ; s'a hotărît totuşi să scrie lui Hatvany. Peste un ceas sosi un al doilea curier cu ştirea surprinzătoare că Hatvany a şi sosit la hotarul Abrudului. Românii, cari se aflau de faţă, întrebară pe Dragoş,*

Piaţa de azi a oraşului Abrud cu vederea bisericei reformate, căreia 'i-s'a dat foc de Români în anul 1849 şi a fost reclădită abia la sfârşitul secolului trecut. In această biserică au avut loc ultimele tratative între deputatul kossuth-ist Ioan Dragoş şi Avram Iancu în momentul când insurgenţii unguri au intrat în Abrud, graţie trădării lui Dragoş, care apoi a fost linşat.

că ce înseamnă aceasta? El îi asigură din nou că nu ştie nimic, asigură însă pe cinstea sa şi chiar în numele guvernului maghiar că chiar şi de ar intra Hatvany în oraş, noi putem să fim fără

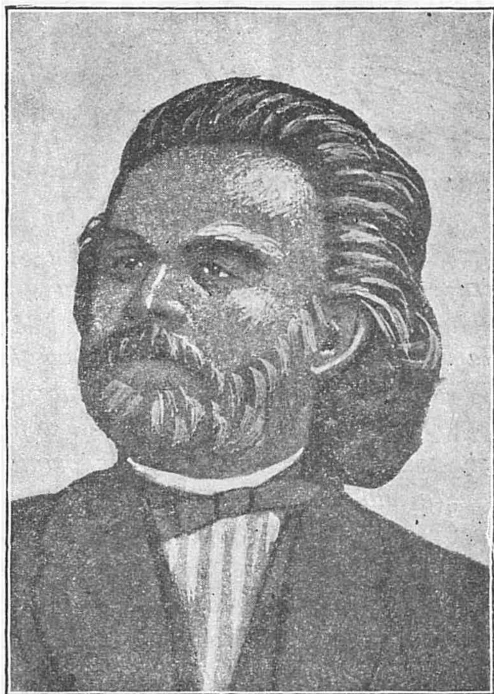
1) *Emeric Hatvany,* comandantul unei trupe de honvezi. După revoluţie, Hatvany a emigrat în America. In 1850 Kossuth l'a trimis în Ungaria, ca să pregătească o nouă răscoală. A cutreerat ţara sub diferite nume; a fost însă prins în Nograd şi supus la mari torturi. Austriacii însă n'au putut scoate nimic dela dânsul, căci a preferat să se sinucidă.

nici o grijă, pentru că nu ni se va clinti nici un păr din cap. Unii se liniştiră, între alţii şi Buteanu şi Dobra; eu însă mă depărtai iute şi ajungând acasă încălecai calul şi alergai în galop la Câmpeni. In drumul meu întâlnind câţiva gardişti români, le amintii datoria şi jurământul lor. In aceeaşi seară, între 9 şi 10, rebelii lui Hatvany cu acesta în frunte intrară cu 1400 de soldaţi şi 3 tunuri în oraşul Abrud, unde au fost primiţi cu mare entuziasm de către Maghiari. Gardiştii români credincioşi, la apropierea insurgenţilor, se departară din oraş şi veniră armaţi la Roşia, unde întrunindu-se cu gardiştii români din acel oraş, a doua zi au ajuns la Câmpeni. Cu aceştia veni şi prefectul Balint, pe care-l chemasem eu. S'a deşteptat şi căpitanul Ivanovich din letargia sa şi a fugit la Câmpeni.

„Dupăce Maghiarii din Abrud, capabili de a purta arme, în număr de peste 600, s'au pus ei înşişi la dispoziţiunea lui Hatvany şi prin urmare i-au întărit în mod considerabil puterile acestuia, toţi Românii din oraş şi satul Abrud au fost desarmaţi chiar în acea noapte. Pela miezul nopţii am primit prin vicetribunul M. Begnescu *o scrisoare dela Dragoş, în care acesta mă dojeneşte că am plecat din oraş şi mă provoacă să mă întorc acolo. A doua zi, 7 Maiu dimineaţa, primii a doua scrisoare prin care eram invitat să depun armele. Această scrisoare mi-o adusese tribunul* Mihail Andreica [1]). *Astfel cele 2 scrisori au fost salvatoarele celor cari le-au adus şi cari la plecarea mea grăbită din Abrud rămăseseră acolo. La nici una din acele scrisori n'am dat răspuns. Eu însă scrisei în acea zi prefectului* Axente Sever, *îi adusei la cunoştinţă cele întâmplate şi îl invitai ca să alerge cu o parte considerabilă a trupei sale în ajutorul nostru. In aceeaşi zi ne sosiră ştirile cele mai triste din Abrud. Prefecţii* Buteanu *şi* Dobra *fuseseră puşi sub pază în cuartirele lor, Românii mai de frunte, preoţi şi mireni, arestaţi. Un Român din Roşia, anume* Crişianuţiu, *la vederea trupei Maghiarilor, zise către unii din ei să nu se bucure prea de timpuriu, că mai întâi să aştepte ce vor zice la aceasta Moţii. Atunci* Hatvany *s'a înfuriat într'atâta încât pe acel nefericit l'a ucis cu mâna sa, înjunghiându-l*

1) *M. Andreica* a fost născut în Câmpeni la 9 Noembre 1827. A fost unul din cei mai viteji tribuni din oastea lui Iancu. A fost totuşi uman şi îndurător cu cei învinşi. In 1849 a fost trimis cu Iancu în deputaţiune la împăratul, în Viena.

cu sabia. Incurajaţi prin aceasta, sălbaticii săi luptători se aruncară în localurile publice asupra Românilor, străbătură şi în casele lor, spurcând, prădând şi omorând fără deosebire de vârstă şi sex. Mai mulţi au fost spânzuraţi şi chiar şi în acea stare insultaţi. Apoi au fost ocupate toate eşirile din oraş. La cererea Maghiarilor din Roşia s'au trimis şi acolo 2 companii de honevzi ca garnizoană, cu cari se împreunară peste 400 Maghiari din Roşia bine înarmaţi. Pentru ca să nu rămână mai prejos de fraţii lor din Abrud, începură şi acolo să dea foc, să jefuiască şi să lase încă şi în regiunea de prin prejur aceleaşi urme de foc şi scene de omoruri. Lăţindu-se aceste ştiri, spiritele Românilor munteni se revoltară şi ei alergară din toate părţile la Câmpeni.

Tribunul Mihai Andreica. Născut la anul 1827 şi mort în Câmpeni la 15 Iulie 1902.

„La 8 Maiu am primit a treia scrisoare dela Dragoş, în care el mă provoacă să depui armele şi să apuc pe calea înţelegerei paşnice. Eu i-am răspuns relevând perfidia maghiară în cuvinte scurte şi i-am declarat că între noi are să hotărască numai sabia. Acum eu cuvântând către poporul adunat, îi desvoltai planul proectat de Maghiari spre a subjuga munţii, îi împărtăşii cele din urmă evenimente şi invitai pe popor să mai jure odată, că nici unul nu se va retrage, ci că toţi vor combate pe vrăjmaş până la cea din urmă picătură de sânge. Intre strigăte „Să trăiască împăratul!“ *depuseră cu toţii jurământul. Indată după aceasta poporul armat fu împărţit în 6 coloane şi la fiecare dintre ele i se fixă poziţiunea ce avea să ocupe. Trei coloane*

au fost așezate în dreapta, iar celelalte pe stânga drumului care duce dela Câmpeni peste Abrud la Zlatna și anume pe partea dreaptă.

Pe dealul Stiurț își alese pozițiunea curagiosul preot și vice-prefect Simeon Groza[1]) *din Rovine. Mai departe, înapoi la Cernița, a fost pornit tribunul* Nicolae Corcheș *și decurionul Jambor, un soldat care servise în armată. Și mai departe spre drum deasupra morilor au ocupat înălțimile tribunii* Aiudeanu *și* Rusu[2]).

„In partea din stânga coloanele erau astfel așezate: dealurile dinspre Roșia le ocupase tribunul Mihail Andreica *cu coloana sa.*

„Mai departe în fața Abrudului, la Surupost, s'au postat tribunul Faur *cu Buciumanii.*

„Celelalte înălțimi, mai aproape de drumul spre Câmpeni și față în față cu tribunii Aiudeanu și Rusu, au fost ocupate de trupe din centru. Acesta se găsea sub imediata comandă a preotului Vlăduț, *fostul prefect din Câmpie, care acum funcționa la mine ca vice-prefect. Căpitanul Ivanovich fu invitat să stea la această coloană cu care să intervie la momentul oportun.*

„Despre toate aceste dispoziții a fost informat și Axente Sever și invitat să ocupe drumul de munte la Dealu-mare.

„In modul acesta s'au luat toate măsurile pentru a închide pe vrăjmaș. Observând el lucrul acesta, s'a încercat să-și deschidă o cale, pentru a aduce trupe noui dela Brad și în acest scop atacă aripa dreaptă a cetei lăncerilor din direcția Cernița. Insă tribunul Aiudeanu și decurionul Jambor l'au respins și pus pe fugă, urmărindu-l până în oraș. Vrăjmașul a pierdut un mort și 4 răniți.

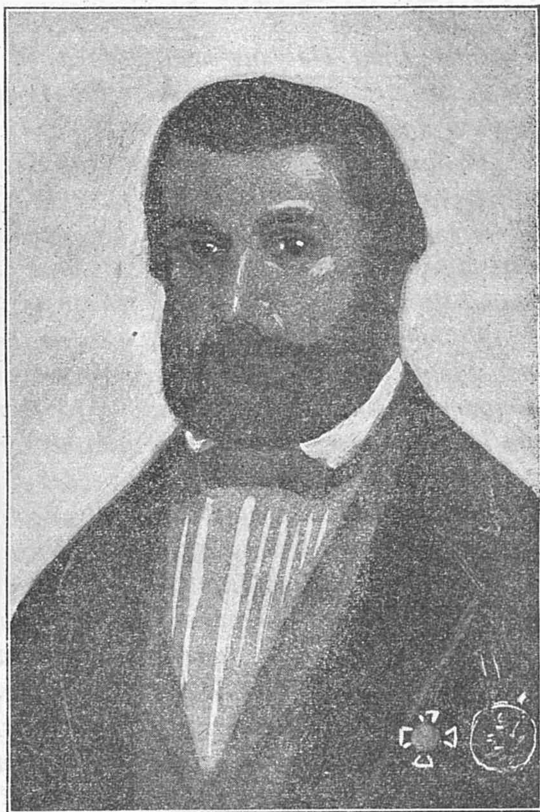
„Mult mai cruntă a fost lupta dela aripa stângă, la Roșia. Cele 2 companii trimise acolo de către Hatvany, întărite cu toți Maghiarii buni de arme din acel oraș, adică o trupă cam

1) Curajosul preot Groza făcea parte din prefectura Zarandului și fusese numit tribun de Buteanu peste 7 sate, între cari și satul său Rovine. Comitatul Zarandului fusese, cum se știe, cucerit de dușman, prădat și prefăcut în cenușe aproape în întregime. Numai aceste 7 sate, constituind tribunatul preotului Groza, au fost cruțate de dușman. Groza le-a apărat cu atâta energie, inteligență și noroc, că Ungurii n'au putut să se apropie niciodată de aceste sate, cu toate încercările lor desperate.

2) Un văr al tatălui meu Petre Rusu, luptător și el în legiunea tribunului Rusu. (Nota autorului).

de 650 de oameni, au atacat în aceeași zi de 8 Maiu după amiazi pe tribunul Andreica în pozițiunea în care se afla; însă acesta respinse atacul; se aruncă cu toată puterea asupra vrăjmașului respingându-l în desordine. O companie a fost împresurată și măcelărită aproape întreagă; mulți insurgenți scăpară prin fugă la Abrud, alții s'au ascuns în mine; au fost însă căutați și acolo și uciși. Numai puțini au reușit să se ascundă și să fugă la adăpostul întunericului.

„Un detașament mai mare din acea trupă risipită, adunându-se la Roșia, începu să dea foc caselor Românilor, pentru a se răsbuna astfel de bătaia suferită.

Tribunul Nicolae Corcheș din Câmpeni. (Născut la 1809 și mort la 1885).

„Tocmai atunci un detașament de lănceri venind la Roșia, surprinse pe insurgenți în această ocupație a lor. S'a început un nou măcel, care a ținut până noaptea. Vrăjmașul pierdu în această luptă 300 de morți și mult mai puțini răniți; ai noștri au avut numai un mort și câțiva răniți. Spre seară Hatvany, văzând pe cei dintâi fugari, se înfurià într'atâta încât dădu iarăși ordin ca să se împuște mai mulți Români în piață.

„Aflând aceste știri întristătoare, mai ales că prefecții Buteanu și Dobra fuseseră arestați cu toate asigurările date de Dragoș, noi ne hotărârăm să luăm măsuri decisive. In ziua de 9 Maiu dimineața am ținut împreună cu prefecții Balint și Vlăduț

şi cu tribunul Corcheş un consiliu de răsboiu, în care s'a hotărât că în aceeaşi zi, la orele 3 după amiazi, să dăm un atac general. Primul atac l'am dat eu însumi cu aripa stângă şi anume cu coloana lui Andreica; tot atunci trebuiau să atace şi celelalte coloane. Indată şi pusei trupa principală sub comanda căpitanului Ivanovich şi prefectului Vlăduţ în mişcare, pentru ca să-şi ocupe poziţiunile arătate mai sus. Celelalte coloane se şi aflau la locul lor.

„Intre timp Hatvany mai ordonă să se împuşte câţiva Români, printre cari şi pe prefectul Dobra, *iar pe* Buteanu *l'a aruncat în fiare.*

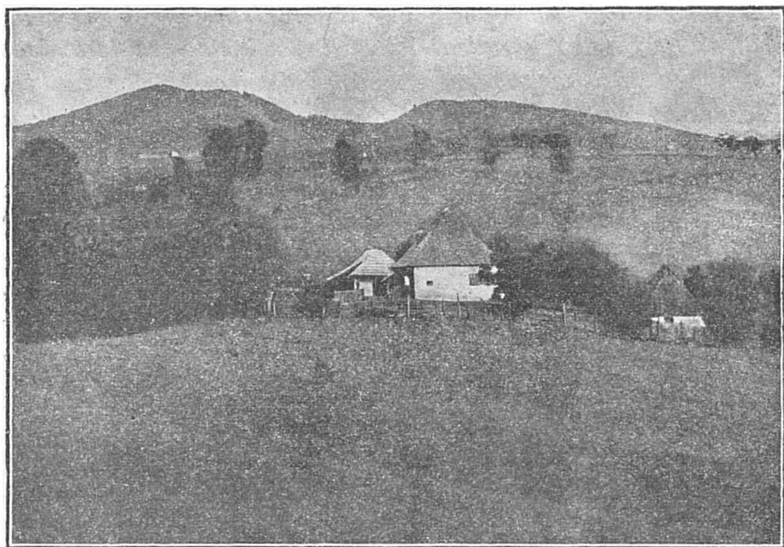
„La ora fixată aripa stângă începu atacul. Viteazul tribun Andreica se aruncă cu atâta furie asupra duşmanului, încât acesta se retrase în mai puţin de o oră până în faţa Abrudului. Tot astfel se apropiară şi cele 3 coloane dela aripa dreaptă, duşmanul fiind nevoit să se retragă pretutindeni din faţa noastră.

„Tribunul Andreica îmi ceru un tun, pentru a bombarda de pe deal împrejurimile cele mai apropiate ale oraşului; în acelaş timp mă înştiinţă, că înaintând prea departe, ar putea fi atacat pe la spate, dacă nu s'ar da imediat atacul cu corpul principal. Ii trimisei tunul, pe care-l îndreptă el singur.

„In acelaş timp invitai pe căp. Ivanovich să se pue în mişcare cu corpul principal şi să atace; nu am fost însă în stare să-l urnesc din loc. Acum raportă şi Aiudeanu că este în primejdie să piardă toate avantajele câştigate, dacă corpul principal nu va ataca imediat. Mă îndreptai în grabă spre acest corp, unde aflai dela prefectul Vlăduţ, că el a voit să atace de repetite ori, că fusese însă împiedicat de Ivanovich. Lăsai deci pe căpitan în liniştea sa şi ordonai prefectului să atace şi singur, ceeace el şi făcu. Mai întâi înaintară vânătorii săi, respingând pe acei ai duşmanului cu gloanţe bine îndreptate. Duşmanul se îmbărbătă un moment — aci se aflau forţele sale cele mai principale — şi dădu un atac repede contra centrului nostru. Vânătorii noştri rezistară cu curaj, nemişcându-se din loc. Deodată se puse prefectul Vlăduţ cu sabia în mână în fruntea lâncerilor şi năvăli în două coloane împotriva trupei duşmane. Acest atac hotărî de soarta luptei. Inimicul nu mai rezistă. Incercările lui cu cele 3 tunuri au fost fără de nici un folos. El fu respins din toate părţile spre oraş şi blocat acolo.

„Toţi comandanţii coloanelor şi-au făcut datoria cu sfinţenie; aproape pretutindeni ei au luptat în fruntea trupelor, însufleţindu-le prin aceasta şi mai mult, cu toate că fiecare muntean simţea singur că luptă acum pentru cele mai mari bunuri pământeşti.

„Intre toţi s'au distins Andreica *şi preotul* Groza. *Dar onoarea zilei se cuvine preotului* Vlăduţ, *mai mult decât oricăruia, care a hotărît lupta.*

Dealul Ştiurţului de lângă Abrud, a cărui poziţiune a fost totdeauna apărată (şi în luptele cu Hatvany şi în cele cu Kemény) de către curagiosul preot Simeon Groza din Rovine. (După o fotografie din albumul d-lui Titu Axente).

„Lupta nu încetase însă, căci focul în cea mai imediată apropiere a oraşului continuă toată noaptea. Era foarte întuneric, plouase dela miezul nopţei până dimineaţa, când se lăsă o ceaţă groasă, acoperind împrejurimile. Bătut şi blocat din toate părţile, Hatvany se văzu silit să se retragă pe o cale oarecare. In ziua de 10 Maiu, la 4 dimineaţa, favorizat de ploae şi ceaţă, începu retragerea spre Cerniţa, pentru a scăpa spre Brad, sacrificând grupurile de vânători, cari luptau în împrejurimile oraşului şi pe cari nici nu le înştiinţă.

„Pentru a masca retragerea sa şi poate şi pentru a nu le expune răsbunărei Românilor, Hatvany luă cu el cele mai multe familii ungureşti; el forţă însă şi mai multe familii fruntaşe româneşti să-l urmeze, probabil pentru a le pune la nevoie în faţa focului şi a lăncilor Românilor şi a se salva pe sine însuşi. El luă şi pe prefectul Buteanu. *Neobservat de aripa stângă a trupelor noastre, Hatvany trecu printre 2 coloane ale aripei noastre drepte, fu însă observat de acestea şi atacat îndată cu tărie, la stânga, de tribunii* Corcheş *şi* Olteanu *şi de decurionul* Iambor, *la dreapta de tribunii* Aiudeanu *şi* Russu. *Lupta fu foarte sângeroasă. Mulţi Unguri abrudeni îşi găsiră aci moartea fără deosebire de vârstă şi sex. După o apărare desperată, Hatvany reuşi să scape cu puţinele rămăşiţe a trupelor sale spre Brad; cea mai mare parte a acestora însă fu aruncată în oraş. Aci se apărară cu ultimele lor forţe în biserici, case şi beciuri, până când au fost biruiţi complect de focul de tun şi de puşcă al Românilor. Când au văzut aceştia cadavrele fruntaşilor şi ale altor fraţi întinse pe piaţa oraşului, furia lor ajunse la culme. Toţi Maghiarii, cari n'au putut să se salveze, au fost măcelăriţi. Mulţi însă au fost ascunşi de Românii din Abrud în casele lor şi astfel scăpaţi. Oraşul luase foc din cauza împuşcăturilor; acum însă glotaşii înfuriaţi dădură foc celor mai multe case ungureşti. Din toate părţile se cerea* trădătorul Dragoş — *astfel îi zicea poporul. El fu găsit într'un beciu, târât afară şi rupt în bucăţi.*

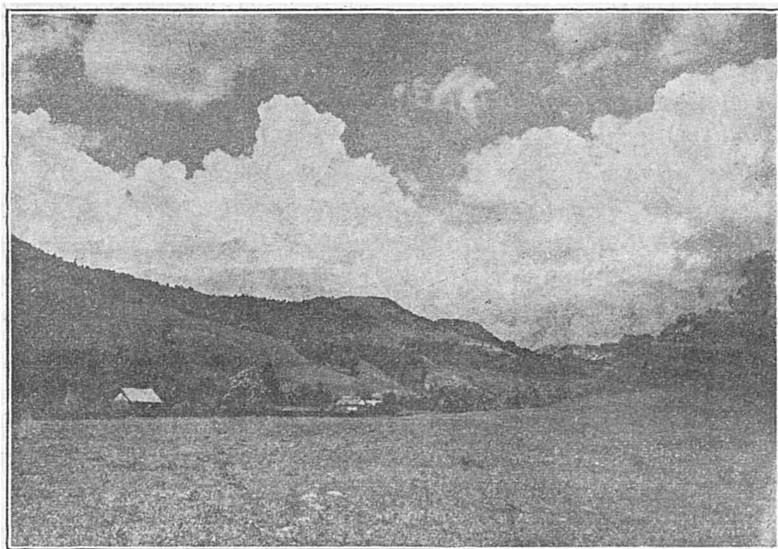
„*Către 11 dim. sosi şi prefectul* Axente Sever *cu trupa sa. El veni prea târziu pentru a lua parte la luptă; însă destul de timpuriu, pentru a pune capăt cu oamenii săi omorurilor şi incendiilor. Dacă a fost păstrată o jumătate a oraşului, meritul se cuvine în mare parte lui Axente.*

„Astfel se termină prima luptă cu Hatvany. Numărul insurgenţilor morţi, inclusiv Ungurii abrudeni, se poate evalua fără exagerare la 2000. Pierderile poporului românesc au fost însă foarte mici.

„Hatvany *promisese Ungurilor din Abrud că se va întoarce peste 3 zile. Pentru a-şi ţine cuvântul, îşi adună resturile corpului său şi formă, parte din acestea, parte din alte cete de insurgenţi, aflătoare în Zarand, două batalioane noui, mobiliză încă două compănii de Săcui şi două compănii de legionari ger-*

mani. Se mai spune însă aci, că şi renumitul căpitan de bandiţi Rozsa *îşi asociase banda sa de hoţi cu Hatvany, arătându-se chiar locul unde acesta ar fi căzut şi ar fi fost înmormântat. Dacă a fost într'adevăr Rozsa, căpitanul de bandiţi sau altul, nu putem afirma cu siguranţă. La aceştia trebue să mai adăugăm pe toţi Ungurii din Abrud şi Roşia, cari au luptat cu toţii, — cei valizi — alături de Hatvany. Noua sa armată se compunea deci, fără a exagera, din 2800 de oameni cu 4 tunuri.*

„Pe când cea mai mare parte a gloatelor se răspândise în sa-

Gura Cornei delângă Abrud, în faţa dealului Surupostul, care a fost încredinţat apărării tribunului Faur cu bravii săi Buciumani. (După o fotografie din albumul d-lui Titu Axente).

tele învecinate, pentru a se odihni şi a se aproviziona cu cele de trebuinţă, sosi Hatvany cu noua sa armată la 16 Maiu peste Blăjeni iarăşi la Abrud şi deoarece nu am putut să-i opunem pentru un moment o putere respectabilă, ocupă îndată oraşul şi împrejurimile sale cele mai apropiate, expediă o companie de honvezi la Roşia pentru a aduce la Abrud familiile ungureşti rămase acolo şi trimise în aceeaşi zi patrule puternice de recunoaştere în direcţia Cornei şi Buciumului, probabil pentru a se informa asupra situaţiunei satelor aşezate în vecinătatea şoselei

dinspre Zlatna. Mai multe familii ungureşti din Roşia fură seduse şi urmară compania de honvezi spre Abrud. Ei au fost însă atacaţi la dealul Popa-Zacheu de o ceată de Români şi fugăriţi. Ei au lăsat 3 morţi pe câmpul de luptă, ducând cu ei mai mulţi răniţi. Şi patrulele de recunoaştere, cari incendiaseră la Corna şi Bucium mai multe case, fură atacate de gloata adunată în grabă, respinse şi bătute bine la Pădurea-Popei. Aceasta se întâmplă la 16 Maiu. Primind vestea despre întoarcerea lui Hatvany la Abrud, chemai îndată la arme, prin cunoscutul semnal de corn, poporul risipit în toate satele şi-l postai la punctele cunoscute lui. Spre Roşia aşezai pe Andreica, *pe aceleaşi dealuri ca în prima luptă. In direcţia spre Corna şi Buciumani punctele cele mai potrivite au fost ocupate de fostul prefect* Vlăduţ *şi de tribunul* Olteanu. *Aceştia formau aripa noastră stângă. La aşa numitul Ştiurţ,* Simion Groza *reocupă poziţia sa obicinuită şi mai departe către Cerniţa se postară fostul prefect al Cetăţei-de-Baltă,* V. Macarie Moldovan, *tribunul* Aiudeanu, *fostul prefect al Clujului* Bothianu, *cu tribunii* Boeru *şi* Russu. *Aceştia formau aripa dreaptă. In afară de aceştia se mai adună la Câmpeni un corp de rezervă, gata pentru orice împrejurare. La 17 Maiu lupta era în toiu în toate punctele, mai ales către Roşia ea era mai aprigă şi la aripa dreaptă către Cerniţa. Luptele au ţinut până noaptea târziu, când duşmanul se retrase în oraş, fiind bătut la ambele aripi.*

„La 18 Maiu lupta începu dis de dimineaţă şi pe la 8 era generală. Dela această oră inamicul repetă până târziu după amiazi cu puteri tot înoite atacurile date, mai ales spre Roşia şi Corna, deci la flancul nostru stâng, ca şi cum ar fi vrut să-şi asigure drumul spre Zlatna.

„El nu reuşi însă, căci fu pretutindeni respins. După amiazi Hatvany concentră toate sforţările sale spre Cerniţa. Dar în apropierea Ştiurţiului părintele Groza *avu o zi foarte grea, căci spre seară ajunse cu honvezii la luptă corp la corp. Ii bătu însă cumplit, respingându-i. Hatvany făcând spume de necaz, ordonă din nou ca o mulţime de Români arestaţi, dintre care mai mulţi copii şi femei nevinovate, să fie parte spânzuraţi, parte împuşcaţi, ceeace se şi făcu şi anume în cimitirul românesc. In această zi se hotărî şi căpitanul Ivanovich să părăsească Câmpenii, nu ajunse însă decât până la Cărpeniş, nu departe de*

locul de bătaie, se opri câtva timp aci și se întoarse în aceeași noapte la Câmpeni, observând, că el nu putea merge mai departe, căci Românii nu valoarează nimic și se retrag totdeauna din fața dușmanului etc. Dădui îndată ordinele cele mai severe, ca nimeni să nu se sustragă dela luptă, predai lagărul dela Câmpeni bătrânului meu părinte și pornii în grabă în aceeași noapte de 18 spre 19 Maiu pe câmpul de luptă, și anume la aripa stângă. Raportul căp. Ivanovich era fals, căci Românii erau până acum pretutindeni victorioși.

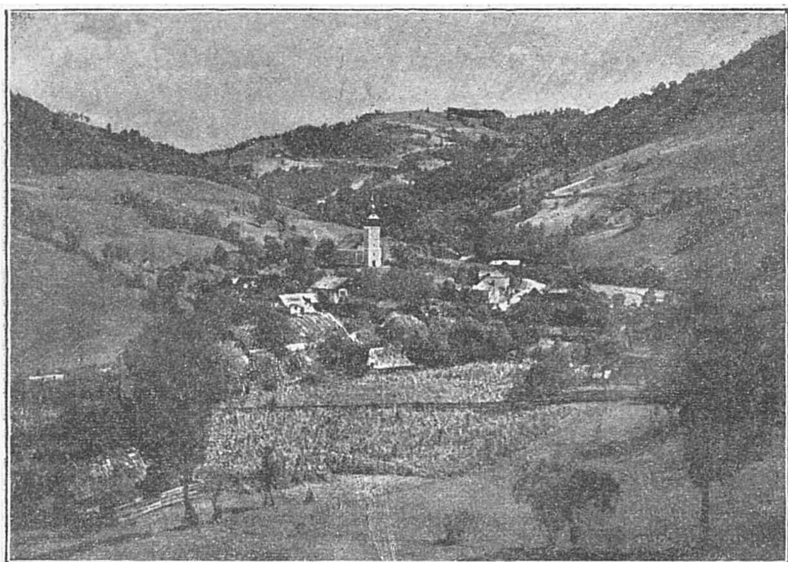
„Lupta la aripa dreaptă, în direcția spre Cernița, continua încă. Toată noaptea s'a luptat aci cu cea mai mare înverșunare și furie. Soarele era sus pe cer și luptele nu încetaseră încă.

„Gloatele sporeau din ce în ce, conform dispozițiilor luate; căci pentru ziua de azi, 19 Maiu, hotărâsem o lovitură hotărâtoare. Mai așteptam în aceeași zi pe pref. Balint, *pe care îl invitasem să ne vie în ajutor. Intre 8 și 9 începurăm atacul general contra dușmanului. Nu trecu mult și împușcăturile spre Cernița, deci la aripa dreaptă, deveneau din ce în ce mai rare. Dușmanul obosit se retrăsese în această parte. Dar cu o putere cu atât mai mare se aruncă acum asupra flancului stâng. La început un detașament al nostru se clatină în fața atacului disperat al vrăjmașului; întărit însă cu trupe proaspete, respinse pe dușman. Spre amiazi Hatvany era bătut în toate punctele și urmărit până în oraș.*

„Această ultimă lupta a ținut din ziua de 18 dimineața, îndată după răsăritul soarelui, până la 19 către amiază, deci 30 de ore fără întrerupere. Dușmanul avea pierderi colosale și era cu totul descurajat. Hatvany se văzu pentru a doua oară pierdut. El hotărî să dea trupelor o oră de repaus și apoi să încerce să scape spre Zlatna.

„La 1 după amiazi, o companie de honvezi porni spre Cernița, alta spre Știurț, aceasta pentru a ține în loc pe preotul Groza. O a treia companie o luă spre stânga pe așa numitul Dealulbăeșilor, în direcție spre Roșia. După ce luase aceste dispoziții, Hatvany *începu marșul, între orele 1 și 2 după amiazi, spre Zlatna, după ce împușcase mai întâi pe tribunul* Moraru, *cetățeanul* Popovici *și alți câțiva Români. Cu el lua în care multe familii ungurești din Abrud și Roșia, cei mai mulți bătrâni, femei și copii. Pe când câteva cete de-ale noastre se băteau cu cele trei companii de honvezi arătate mai sus, celelalte observară că Hatvany voia*

să fugă. Două coloane porniră îndată pentru a'l urmări, alții se îndreptară în alte direcții, pentru a-l lovi în flanc; alții, pentru a-i eși înainte pe un drum mai scurt. Astfel împins puternic din spate, Hatvany ajunse până la Gura-Cornei. Aci fu atacat de gloate din două părți. In special din stânga atacul era mai violent. Erau bravii Buciumani comandați de viteazul Vlăduț. *Impușcăturile lor sigure de pe coastele repezi ale munților răreau rândurile Ungurilor în mod înspăimântător. In acelaş timp apăru pe dealurile dinspre Corna şi prefectul* Balint *cu trupele sale proaspete.*

Defileul din Bucium-Cerbu, unde a fost distrusă a doua oară armata lui Hatvany in fuga ei desordonată spre Zlatna, in ziua de 19 Maiu 1849. (După o fotografie din albumul d-lui Titu Axente).

„Săcuii observând aceasta, aruncară copiii şi femeile din căruțe, pentru a se aşeza ei în ele şi a fugi mai repede. Astfel nenorociții copii şi femei se amestecară în rândurile soldaților şi fură ucişi împreună cu aceştia de Românii, cari atacau în număr din ce în ce mai mare. Compania a 6-a „a legiunei germane cap de mort" *se formă într'un cerc în jurul celor 4 tunuri, cu care se făceau încercările cele mai disperate, pentru a respinge pe Români; dar în zadar, căci terenul nu se potrivea aci pentru lupta de artilerie. Cea mai teribilă şi sângeroasă scenă avu loc la Bucium-Cerbu.*

„Vânătorii Moţilor nu mai aveau muniţii de loc, lăncerii lor însă erau postaţi gata de luptă la Cerbu. Când compania germană sosi cu cele 4 tunuri în faţa Moţilor, aceştia aruncând pălăriile şi sumanele se năpustiră din toate părţile în rânduri strânse contra companiei cap de mort şi a tunurilor. Acestea fură cucerite şi compania nemţească măcelărită după o rezistenţă înverşunată. Unii se omorau singuri, pentru a nu fi înjunghiaţi de lănceri.

„Unul din aceşti oameni rătăciţi se adresă unui moţ într'o românească stricată, rugându-l „să nu-l omoare, căci este neamţ dela Viena, unde locueşte împăratul".

— *„Mă mir, că tu, care eşti, după cum spui, neamţ din Viena, lupţi contra împăratului! Şi cine te-a adus pe tine în munţii noştri pentru a ne jăfui şi a ne ucide pe noi, sărmanii? Şi de ce ai tu capul de mort pe pălaria ta? Tu meriţi moartea". Şi cu aceste cuvinte îl omorî. Din această companie a 6-a nu au rămas în viaţă decât 6 nemţi, cari au fost duşi ca prizonieri la Zlatna şi mai târziu, liberaţi de Unguri. Toţi, cari se aflau în spatele tunurilor, pe drum, fură înconjuraţi şi parte împuşcaţi, parte înjunghiaţi.* Hatvany, *întovărăşit de câţiva călăreţi, trecu peste podul numit „la Bolfu", numai cu câteva momente înainte ca acest pod să fie ocupat de femeile din Bucium, altfel ar fi fost fără nici o îndoială omorît. Acum aceste femei uciseră cu pietre mari, pe care le-au târât de pe munte, mai mulţi dintre honvezi şi fugari. Din măcelul de pe şosea, Hatvani scăpă pe un drum mărginaş cu aproape 400 de oameni. Ei trecură pe lângă satul După-piatra, unde-i aşteptau pe vârfurile dealurilor muntencele din împrejurimi cu bolovani şi mai jos la o strâmtoare o ceată de glotaşi de-a lui* Simion Groza *cu puşti şi lănci. Mulţi din aceşti nenorociţi au fost omorîţi de bolovanii Româncelor, alţii răniţi şi împrăştiaţi. Aşa desorganizaţi îi încercuiră gloatele, omorându-i aproape pe toţi. Hatvany însă scăpă şi de astă dată prin trecătoarea laterală. Opt honvezi încercară să se salveze într'o casă din satul După-piatră; ei au fost însă prinşi de 2 femei tinere şi 2 fete şi omorîţi toţi. Câţi au scăpat împreună cu Hatvany, nu se ştie în mod sigur. Unii spun că au scăpat mai mult de o sută. Astfel întreaga armată a lui Hatvany a fost complect nimicită în adevăratul înţeles al cuvântului. La aceştia trebue să mai adăogăm pe nenorocitele familii ungureşti, cari au urmat pe Hatvany. Acei dintre aceşti fugari, cari se aflau amestecaţi printre soldaţi, au fost mai*

toţi ucişi, ceilalţi, separaţi de armată, au scăpat cei mai mulţi, mai ales femei şi copii, căci nu au fost urmăriţi înadins. Numărul morţilor în această a doua luptă cu Hatvany nu poate să fie mult sub 3000. Ungurii îi evaluiază la 5000, ceeace mi se pare însă exagerat; însă în ambele bătălii cu Hatvany au căzut de sigur 5000, dacă nu şi mai mult.

„Prefectul şi administratorul Buteanu, *atât de puţin favorizat de soartă, a avut cel puţin norocul să asiste la ambele aceste bătălii şi să vadă puţinele rămăşiţe ale armatelor ungureşti în situaţia cea mai precară. El a fost ţinut arestat în Baia-de-Criş până după a doua bătălie cu Hatvany, ceeace am aflat însă mai târziu, căci altfel am fi încercat să-l liberăm. Acum Hatvany îl luă cu el. Sosit la Iosaşi, hotarul dintre Zarand şi Ungaria, Ungurii din Abrud au cerut, după cum se zice, ca Buteanu să fie spânzurat. Li se făcu pe voe la 23 Maiu. El muri cu cea mai mare seninătate. Ultimele sale cuvinte au fost:* „Mor liniştit, căci moartea mea este îndeajuns răsbunată prin cele două înfrângeri suferite de Unguri la Abrud".

Avram Iancu, în obiectivul, dar înălţătorul său raport, după-ce descrie pe scurt despresurarea cetăţei Alba-Iulia — pe care o vom reproduce însă după raportul detaliat al abilului *Axente Sever* — istoriseşte apoi luptele sale cu alţi şefi ai insurgenţilor unguri în munţii Abrudului, anume *Farkaş* (Lupu) *Kemény* şi *Vasvary Pal,* pe cari deasemenea 'i-a bătut crunt şi distrus. Insuşi comandantul Vasvary a căzut mort la *Fântânele,* lovit de lancea lui *Tudor Gavrilă,* dinpreună cu 850 soldaţi ai săi.

Luptele cu Kemeny au ţinut 9 zile. In ziua de 16 Iunie 1849, comandantul ungur fuge din Abrud cu trupele ce 'i-au mai rămas, dar ajuns de bravii Buciumani şi Mogoşeni în valea Cerbului, aceştia, cu obişnuitul lor dispreţ de moarte, se năpustesc asupra insurgenţilor unguri, pe cari îi distrug cu lovituri de lănci, coase şi furci, sub conducerea tribunului *Ciurileanu.* Un număr de 145 unguri cad morţi, în afară de pierderile suferite în urma unui atac al părintelui *Groza,* care nu-i slăbia de loc şi ii lovea cu îndârjire.

Raportul lui Avram Iancu a fost scris în luna Noembrie 1849. El se încheie cu următoarea concluzie:

„Aceste sunt fapte memorabile ale gloatelor de sub comanda mea. Separate de restul lumei, părăsite, ele au făcut cu mijloace

puţine, în statornicia credinţei lor către monarh, mai mult decât te puteai aştepta. Multe vieţi omeneşti au pierit în timpul răsboiului din ambele părţi. Indrăsnesc însă să afirm şi mă angajez să şi dovedesc, cu toate calomniile numeroşilor vrăşmaşi ai naţiunei româneşti, că represaliile comise de nevoe ici şi colo de Români nici nu merită să fie menţionate, în comparaţie cu extraordinarele devastări prin foc şi sabie; comise de rebeli contra vieţei şi averei Românilor, şi invit pe fiecare calomniator să iasă din întunericul linguşirilor şi al intrigilor şi să pună faptă contra faptă, să nu atace însă şi să nu întunece pe ascuns cu răutate meritele altora".

CAPITOLUL XXXVI.

PREFECTUL AXENTE SEVER ŞI ACTIVITATEA SA IN TIMPUL REVOLUŢIEI ARDELENE DIN ANII 1848/49

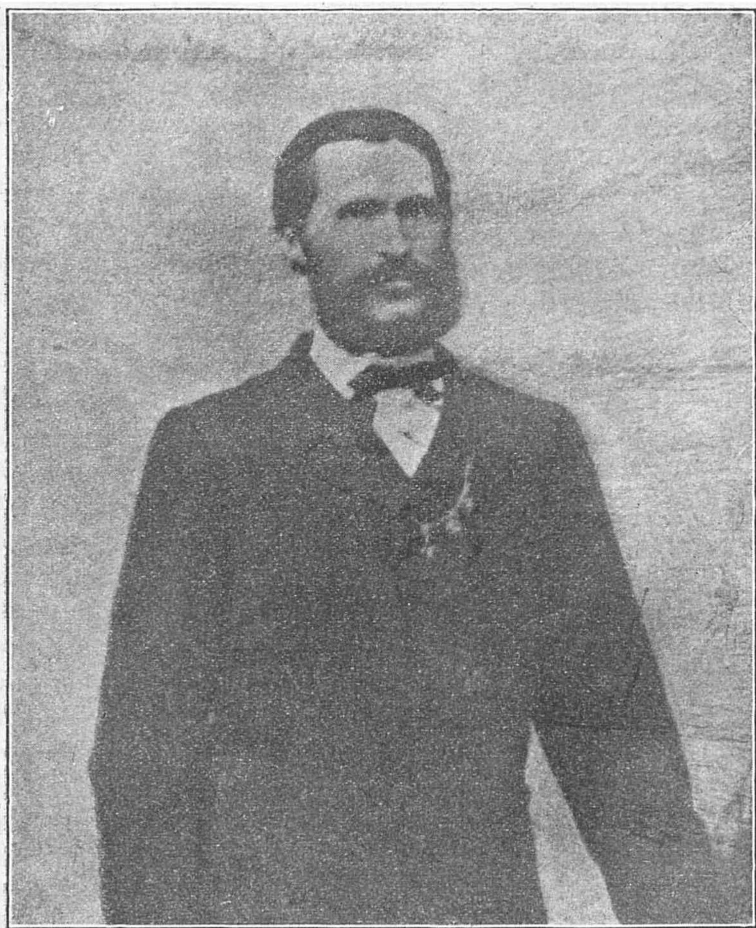
Capul strateg cel mai luminat şi consilierul cel mai iscusit, aşi putea zice mâna dreaptă a lui Avram Iancu, în tot decursul revoluţiei ardelene din anii 1848/49, a fost incontestabil *Ion Axente Sever,* prefectul legiunei din ţinutul Blajului şi de pe Valea Murăşului.

Născut din părinţi ţărani, la 3 Aprilie 1821, în comuna *Frâua* (jud. Târnava Mare), a studiat la Blaj şi Sibiu. In anul 1847 a trecut în Bucureşti ca profesor de limba latină şi română, luând parte activă la mişcările de aici pentru libertate şi constituţie. In anul 1848 fu numit comisar de propagandă în judeţul Ilfov şi în urmă trimis cu *Aron Florian* la Craiova ca să procedeze la organizarea judeţului Dolj, care nu voia să recunoască guvernul provizoriu revoluţionar în cap cu *I. Eliade Rădulescu.*

Aflând de arestarea lui *August Treboniu Laurian* şi *Nicolae Bălăşescu* la Sibiu, *Axente* se reîntoarce pela sfârşitul lunei August 1848 în Transilvania şi ia parte activă la adunarea grăniţerilor români dela 11 Septembre din comuna *Orlat,* lângă Sibiu, de unde pleacă a doua zi cu 200 flăcăi la a treia adunare a Românilor, convocată la Blaj.

Numit prefect de legiune în ţinutul Blajului şi a Văii Murăşului de către comitetul naţional din Sibiu, *Axente* procedează la organizarea gloatelor româneşti şi la desarmarea Ungurilor, luptând cu pricepere şi viteije până la complecta înfrângere a acestora. După restabilirea ordinei în Ardeal, pe când locuia la *Cricău* şi ţinea în arendă domeniul statului de aici, *Axente* încearcă forma-

rea şi organizarea unui escadron permanent de cavalerie, dar este arestat la *Cenade*, dus la Sibiu şi acuzat pentru ascundere de arme, pentru incendierea oraşului *Aiud* şi pentru multe alte delicte imaginare.

Prefectul Axente Sever când era în vârstă de 40 ani (1861).

Procesul a făcut mare impresie în toată lumea românească. Studenţii români din Paris, în cap cu *Ion Brătianu, Dumitru Brătianu, Alecu Russo* şi alţii, se agită şi sar în apărarea lui Axente. Dumitru Brătianu este trimis din Paris să vază pe Axente, care era închis, ca să-l consilieze cum să se apere. Dumitru Brătianu, dân-

du-se drept doctor în medicină, reuşeşte să aibă, în temniţă, o convorbire cu dânsul. Judecându-se procesul, a fost însă găsit nevinovat, achitat şi pus în libertate, după o detenţiune de 30 de zile.

La sfârşitul anului 1850, *Axente* fu invitat să meargă la Sibiu, spre a primi două decoraţii împărăteşti, pe cari el le refuză, ca şi Avram Iancu, cerând mai întâiu drepturi naţionale şi despăgubirea poporului român de pagubele materiale suferite în cursul revoluţiei. Consecinţa acestor cereri a fost ordonarea unei anchete asupra acţiunei gloatelor româneşti în ţinutul Albei Iulii şi acordarea unei despăgubiri de 60.000 florini pe seama bisericilor româneşti.

In anul 1852, venind împăratul *Francisc Iosif* în Transilvania, *Axente* îl întâmpină la 21 Iulie pe muntele *Găina,* însoţindu-l până la Sibiu. Cu acest prilej a fost decorat cu *„Crucea de aur cu coroană pentru merite“,* cu ordinul *Francisc Iosif* clasa III şi cu ordinul militar rusesc *Sfânta Ana* cl. III. Intre anii 1851 şi 1854 a ocupat diferite funcţiuni, pe cari cu timpul le-a părăsit, trăind retras la Braşov până la moartea sa întâmplată în anul 1906.

Tot timpul cât a supravieţuit evenimentelor din anii 1848/49, *Axente Sever* a fost ţinta celor mai neomenoase atacuri şi calomnii din partea presei ungureşti şi a şoviniştilor unguri, acuzându-l că ar fi omorît 450 Unguri la *Presaca,* 270 la *Şard,* 250 la *Cricău* şi că a incendiat oraşul *Aiud,* măcelărind şi acolo orăşeni nevinovaţi. Energicul luptător n'a lăsat însă fără răspuns asertiunile tendenţioase ungureşti, restabilind cu documente adevărul istoric. Ultimul său *„Răspuns la cartea neagră scrisă de baronul Ştefan Kemény junior în 1849“* a apărut la Braşov în anul 1897 (Tipografia A. Mureşeanu) şi respinge acuzaţiunile şi calomniile, pe cari le aduce baronul ungur colegilor săi de luptă *Avram Iancu, protopopul Simeon Balint,* dr. *P. Dobra* şi *Ion Buteanu* şi lui însuşi.

Iată acum după însuşi raportul scris de *Axente Sever* asupra operaţiunilor sale din timpul războiului civil ardelean din anii 1848/49, care este adevărul istoric:

„Cu toată lipsa de arme, am desarmat în mai puţin de 3 zile pe toţi Maghiarii cunoscuţi pentru spiritul lor rebel, dintre cari cei mai fanatici au fost aduşi la Blaj. Aci trebue să observ că, contrar tuturor calomniilor din partea vrăşmaşilor noştri, cari

nu se sfiesc să susţie că în prefectura Blajului s'ar fi comis cele mai mari atrocităţi şi că Românii ar fi ucis pe proprietarii moşiilor, în aceste 120 de sate numai 6 Unguri şi-au pierdut viaţa şi aceştia numai din cauză, că având arme de foc, n'au voit să le predea, ci au opus rezistenţă; iar celor reţinuţi la Blaj, al căror număr era destul de considerabil, nu li s'a atins nici un fir de păr; şi toate acestea într'un timp, când Maghiarii din Aiud torturau pe Români, cei din Cluj îi spânzurau, cei din M.-Oşorheiu îi răstigniau, iar Săcuii devastau cu foc şi sabie satele româneşti din câmpie şi cele situate pe Murăş, precum şi tot ce purta nume românesc.

„După ce comanda supremă luase Valea-Târnavelor şi a Murăşului ca bază a operaţiunilor militare, asupra mea căzu deocamdată îndatorirea să apăr Blajul şi să operez astfel ca rebelii din Aiud să nu se împreune cu Săcuii, cari veneau pe Murăş în jos. In acest scop am aşezat un avanpost la Cimbrud şi la Sâncrai sub comanda tribunului Eliseu Tudoran *şi a vice-tribunului* Ioan Barna. *Maghiarii însă, ajutaţi de o negură grozavă, atacând acest post, l'au risipit după ce au omorît 60 de Români şi pe Tudoran şi Barna...*

„Poporul meu armat, unit cu acela al prefecţilor Iancu *şi* Solomon, *sub comanda superioară a căpitanului* Gratze, *a atacat şi a cucerit oraşul Aiud, cu toate că era foarte bine întărit. Aproape 30.000 de Români trecură prin acest oraş, fără ca să se atingă măcar de un pai, cu toate că ororile comise acolo contra Românilor erau de dată foarte recentă. In timpul când Iancu şi Gratze desarmau pe Săcuii din scaunul Arieşului, eu purificam Uioara, adunând armele dela Maghiarii din toată regiunea Murăşului.*

„După ce locot.-colonel Urban a ocupat Clujul, ne-am întrunit cu toţii, primind ordin să desarmăm poporul şi să-l trimitem acasă, ceeace s'a şi întâmplat...

„La 8 Ianuarie (1849) am primit ştirea că Maghiarii au venit în noaptea trecută la Aiud. Pentru-ca vestea să nu se lăţiască *şi ca să mă conving complect de adevăr, am trimis îndată o patrulă de călăreţi şi alta mai numeroasă de oameni pe jos la Aiud, cerând să se pregătească cuartire şi hrană pentru 1000 de vânători şi 5000 lăncieri. Patrula trimisă înainte avea ordin să viziteze chiar şi casele. Comandantul ei* I. Neagu *îmi aduse*

vestea sigură că trupele maghiare n'au ajuns încă în Aiud, dar că locuitorii le aşteptau din moment în moment, că cei mai exaltaţi dintre ei au şi început să poarte pălării koşutiste şi cocardele unirei (cu Ungaria) şi că acei cari la apropierea Românilor fugiseră, fie ca gardişti, fie ca miliţieni (honvezi) cu trupele maghiare la Turda, adică vre-o 200 de inşi, s'au întors acasă fără arme.

„Pentru a tăia comunicaţia între Aiudeni şi Turdeni, conform instrucţiunilor severe date de comandamentul general, această comunicaţie fiind foarte periculoasă pentru cetatea Alba-Iulia, precum şi pentru brigada colonelului Losenau *şi pentru trupa mea dela Păgida şi Nojlac, am dat îndată ordin unui detaşament de lănceri să treacă Murăşul sub comanda centurionilor* Ion Niculiţă *şi* Ion Spălnăceanu, *să păzească ambele părţi ale drumului dela Aiud până la Vinţul-de- sus şi să aducă sub escortă la mine pe oricine ar întâlni pe drum. In timpul acesta o ordonanţă ne semnală un foc în partea Aiudului. Aceasta era pe la orele 8 seara. Trimisei îndată pe tribunul* Simion Salca *cu 150 vânători la Aiud, ca să-mi aducă ştire despre cauza focului şi am pus să se bată alarma. Salca mi-a raportat că Maghiarii sosiţi de la Turda au împuşcat din case şi de pe lângă garduri asupra oamenilor noştri, cari îi luaseră la goană, şi că ai noştri, intrând în oraş, au dat foc la o şiră de pae şi la trei căşcioare. După ce am trimis înapoi pe Salca să ajute din toate puterile la stingerea focului şi să prindă pe criminali, am scris colonelului* Losenau, *care se afla cu o brigadă la Bucerdea, raportându-i despre toate acestea şi i-am cerut un ajutor militar, atât din cauza pericolului în care mă aflam de a fi tăiat de către vre-o cavalerie duşmană, cât şi pentru a putea merge la Aiud, să dăm ajutor oamenilor mei; în cazul contrar să ne permită a ne retrage la Blaj. D. colonel ne răspunse că nu se poate lipsi de nici un soldat şi că eu să rămân la* Ciumbrud, *iar în caz când aşi fi ameninţat de o trupă mai mare, cu care nu m'aşi putea măsura, să mă retrag la el la* Bucerdea.

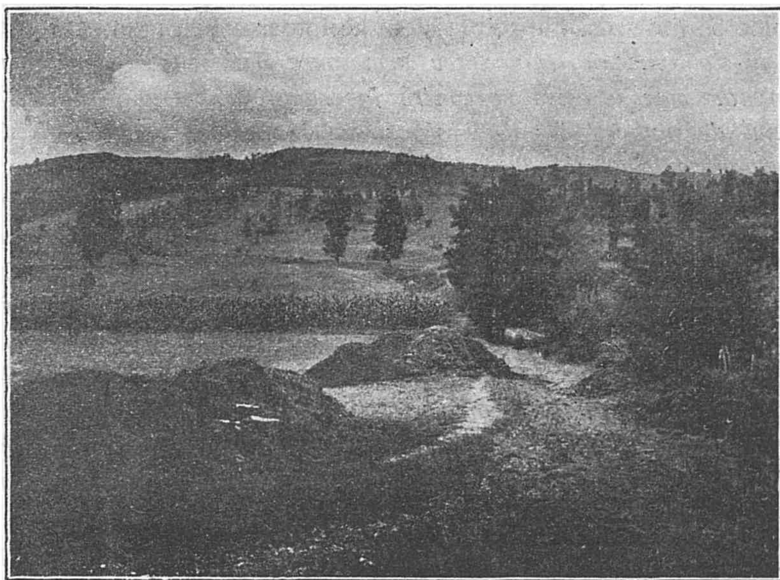
„După miezul nopţei Aiudul se vedea în flăcări din toate părţile şi oamenii mei mi-au comunicat că nu mai sunt în stare să înfrâneze înfricoşătorul element.

„Acesta este adevărul asupra incendiului din Aiud. *Acel oraş a fost distrus de nepăsarea colonelului* Losenau, *care aflându-se*

la o depărtare de numai o oră şi jumătate de oraşul ce ardea, ar fi putut să alerge în ajutor şi să împiedice întinderea focului".

Asupra despresurărei cetăţii Alba Iulia, înconjurată de trupele ungureşti, operaţiune militară datorită exclusiv tactului şi strategiei lui *Axente Sever,* acesta spune în interesantul său raport următoarele:

„Pentru a înşela pre vrăşmaş asupra planului nostru, am trimis înainte pe alte căi un mare număr de lăncieri, iar noi ne-am îndreptat spre cetate. Din deal ne-am năpustit asupra avanposturilor

Câmpul Troianului de lângă Zlatna. (După o fotografie din frumosul album alcătuit de d. Titu Axente, nepotul eroului Axente Sever).

duşmane, pe care le-am nimicit, şi întreţinând un foc necurmat, am spart cordonul din jurul fortăreţei şi în puţine minute ne-am apropiat de cetate. Garnizoana însă nici n'a încercat vre-o eşire spre a ne veni în ajutor, nici n'a tras cu tunuri spre a ne acoperi. Numai când am ajuns cu bine sub zidurile cetăţii s'au descărcat două tunuri de câte două ori; acestea însă nu s'au tras în sprijinul nostru, — cari acum eram scăpaţi de orice pericol şi nu mai aveam trebuinţă de apărare — ci au fost trase asupra insurgenţilor„ cari, speriaţi de asaltul cu care am spart noi cor-

donul de împresurare, alergau dela Bărăbanţ şi Portul Murăşului. Duşmanul a pierdut în acest atac mai mulţi oameni de ai săi, iar noi am avut un mort şi trei răniţi...

„Dar armele victorioase ale Românilor din munţi şi majoritatea în care se aflau ei în cetatea Albei Iulii au deşteptat pizma îndrăcită a acelora, cari au urât totdeauna pe Români. Comandantului cetăţii 'i-se nălucise că Românii ar plănui să-i ia comanda, încredinţându-o unui Român. Această nălucire ridicolă a schimbat tot planul de a ne mai ţine în cetate şi de a întreprinde eşiri împreună cu noi. Astfel soarta noastră s'a hotărît în ascuns şi anume să fim scoşi din cetate şi să ne întoarcem în munţi. *In sfârşit ni-s'a spus că în noaptea următoare batalionul va face sub comanda mea o eşire în contra insurgenţilor unguri, postaţi la turnul de pulbere, iar de acolo se va arunca asupra acelora din Bărăbanţ şi aşa mai departe.*

„In noaptea de 26 Maiu ne-am pregătit pentru eşirea ce aveam să facem. Noi am eşit prin poarta secretă. Favorizaţi de întuneric, ne-am aruncat asupra sentinelelor şi avanposturilor maghiare, pe care le-am ucis la moment. După aceea ne-am îndreptat contra trupei dela turnul de pulbere, unde mai mulţi dintre insurgenţi n'au avut timpul să se îmbrace. Impuşcăturile şi baionetele noastre au doborît grămezi de insurgenţi atât în camerele turnului, cât şi în jurul acestuia. S'a desfăşurat o luptă cruntă, pe care întunericul o făcea şi mai grozavă. Ne-am amestecat cu insurgenţii şi ne-am luptat cu ei piept la piept. Eu însumi am străpuns trei din ei şi pe unul l'am împuşcat. Dacă noi nu ne-am ucis sau rănit unii pe alţii, aceasta am avut să mulţumim acelor căciulî militare ale noastre, care erau singurele semne, după care ne cunoşteam.

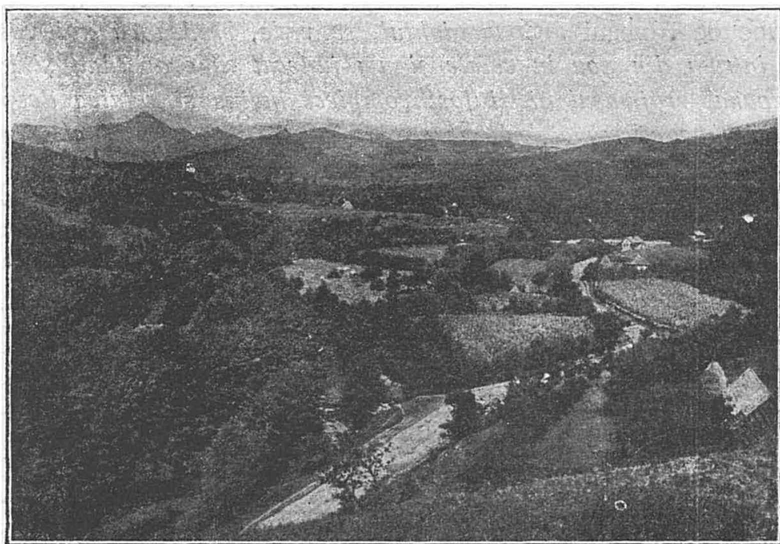
„Vrăjmaşii, zăpăciţi şi speriaţi de marile lor pierderi, s'au împrăştiat, luându-o la fugă".

Colonelul austriac *August,* comandantul cetăţii, care nutrea o antipatie vădită în contra Românilor, căutând să se lipsească de concursul trupelor româneşti, cari luaseră drumul spre munţi, Ungurii au prins din nou curaj, au ocupat partea de jos a oraşului Alba Iulia şi au intrat chiar în cetate.

Asupra acestei situaţiuni militare, *Axente Sever* se exprimă astfel:

„După ce am eşit din cetate în munţi, am primit ştirea dela Iancu că el, în înţelegere cu ceilalţi prefecţi şi cu poporul, au ho-

tărât să atace pe insurgenții cari împresurau cetatea și s'o despresoare. Am primit acest plan și ne-am înțeles să atacăm din 3 părți trupele maghiare și luând imediat dispozițiunile necesare, am pus planul în execuție. Comanda aripei drepte o luă prefectul Vlăduț [1], *cu instrucțiuni ca să atace pe rebeli de către Portul Murășului; aripa stângă o comanda prefectul* Balint, *care trebuia să atace dinspre Teiuș; la centru comandam eu, având să înaintez dinspre Bărăbanț contra acestei comune și a turnului de pulbere. Ziua destinată pentru acest atac combinat din trei părți s'a fixat*

Vederea comunei Presaca, unde au fost sdrobiți Ungurii la 23 Octombrie 1848. In depărtare se vede muntele Jidovul cu vârful lui conic. In josul șoselei este punctul numit Gura Ursului, unde, în 1849, au avut loc oarecari ciocniri cu ungurul Kovács. (După o fotografie din albumul d-lui Titu Axente).

pentru 1 Iunie. Noi eram siguri că alături de noi va coopera și garnizoana cetății contra vrăjmașului, care, strâns astfel între două focuri, ar fi fost cu atât mai ușor învins.

---

1) *Nicolae Vlăduț*, preot unit, s'a născut în anul 1818 în comuna M. Bogata. Și-a făcut studiile gimnaziale în Târgul Mureșului și Blaj, iar pe cele de drept în Cluj, după care a învățat teologia în Blaj. In 11 Decembre 1848 fiind numit prefect de legiune în regiunea câmpiei (vre-o 90 de sate), s'a distins în tot timpul răsboiului dintre Români și Unguri printr'un devotament și curaj extra-ordinar.

„Des de dimineață, în ziua destinată pentru atac, am deschis lupta. Insurgenții simțind planul nostru, părăsiră orașul, ocupând poziții spre munți. Cu toate acestea am atacat batalioanele lor, luptând până la ora 9. De trei ori i-am gonit din pozițiile lor, totuși n'am îndrăznit să-i urmăresc în câmp deschis. Rămăsesem aproape fără muniții și așteptam în tot momentul eșirea garnizoanei din cetate, care privea cum ne batem noi. Mai târziu am aflat că ofițerii grăniceri bănățeni și ardeleni s'au oferit, rugând pe comandant să le permită a face o eșire din cetate, el însă le-a răspuns: „Ich brauche sie nicht", *adică* „eu n'am nevoe de Români". *Comandantul, se vede, credea că noi voiam să intrăm din nou în cetate și n'a judecat că cooperând și garnizoana, vrăjmașul ar fi fost complect învins și cetatea despresurată; ba ce e mai mult, lucrurile ar fi luat cu totul ultă față. Pierderea Maghiarilor în această bătălie a fost considerabilă și se poate evalua la 200 de morți. Noi am pierdut 25 de oameni, rămași pe câmpul de luptă. Au fost și mai mulți răniți. In spate eram apărați de pădure, pe când vrăjmașul se lupta în câmp deschis. In această bătălie s'a distins în mod excepțional centurionul* Teodor Iulian.

„Desperând din cauza nepăsărei garnizoanei, lipsindu-ne și munițiile, iar vrăjmașul concentrându-și întreaga putere împotriva punctului amenințat, nu ne-a rămas altceva decât să ne retragem în satul Tăuți. Ajuns aici cu tribunul Andreica și cu 50 de oameni, i-am ascuns pe aceștia după tufe și fără să avem un singur cartuș am ținut pe loc 400 de insurgenți, până când au scăpat în munți toți oamenii noștri împreună cu locuitorii din Tăuți, cu toate averile lor. Apoi s'au retras și rebelii după ce au dat foc satului, care nu avusese nici o vină.

„Am pornit apoi spre Zlatna, unde am trimes oamenii pe la casele lor. Locuitorii munteni au mers acasă ca să-și ia merinde; cei de pe șes au fost împărțiți în satele de prin prejur și numai 50 de oameni au fost reținuți pentru serviciul de avanposturi și patrulare.

„Vrăjmașul înverșunat nu putea însă să stea în repaus. După ce văzuse că planul său viclean de a pătrunde în munți, sub masca negocierilor de pace prin delegatul Dragoș, nu reușise, el hotărîse să realizeze acelaș plan prin forță, urmărind astfel cucerirea cetății. Ungurii au pornit din mai multe părți mase

mari de trupe, în scop ca să străbată dintr'odată prin mai multe puncte în munți, să zăpăcească pe locuitori și despărțind puterile lor, să-i slăbească, să-i bată, aducând munții în puterea lor.

„In scopul acesta au venit din ținutul Zarandului Lupu Kemény, *dela Cluj* Vasvary, *dela Turda* Eglofstein *și* Papai, *dela Teiuș* Iuhasz, *din partea de sud a Murășului maiorul* Kovacs. *In scurt, vrăjmașul n'a lăsat nici o strâmtoare nefolosită, pentru a-și duce trupele în interior, iar puterea militară destinată să cucerească munții se compunea din 20—25.000 ostași cu 30 de tunuri și cu multe rachete. Aceste trupe aveau ordin să atace dintr'odată din 9 puncte diferite.*

„Abia ne așezasem în Zlatna și am și primit vestea că maiorul Kovacs a plecat dela Săcărâmb cu 2 batalioane contra noastră.

„După ce am primit această știre, ne-am urcat cu cei 50 de oameni pe dealul înalt numit Dâmbu, din sus de Zlatna. Aci toboșarii noștri au bătut atât de bine tobele, încât Kovacs fu reținut o noapte întreagă într'o surpătură, fără ca să îndrăznească să intre în Zlatna. A doua zi dimineața el intră, ce e dreptul în Zlatna, dar abia își așezase avanposturi, și noi ne-am și avântat cu cei 50 de oameni, făcând o demonstrație foarte îndrăzneață, deoparte noi, de alta tribunul Damian *cu cetele sale. Kovacs, crezând că are a face cu o putere mare de vrăjmași, s'a speriat atât de tare, încât a fugit din Zlatna cu trupa sa, la începutul nopței, în liniște deplină și s'a retras până la Ighiu, iar cuartierul pregătit pentru el în Zlatna, dar nelocuit nici o zi, ni l'a lăsat nouă.*

„Kovacs s'a recules peste puțin și a pornit iarăși spre Zlatna, s'a oprit însă la Gura Ursului. Noi ne-am retras cu cei 50 de oameni până la Valea-Dosului, unde am luat dispoziții pentru a scula pe locuitorii dimprejur; totodată am cerut prefectului Iancu să ne trimită munițiuni și oameni pentru a lovi pe vrăjmaș. Kemény apucând însă să atace pe Iancu, acesta nu numai n'a fost în stare să ne trimită vre-un ajutor, ci mai vârtos îl aștepta el dela mine. Bătăliile lui Iancu cu Kemény au ținut 9 zile întregi.

„Cu mica mea trupă m'am retras pe culmea muntelui Vulcoiu, așteptând aci trei zile să se strângă luptătorii, hrănindu-ne numai cu carne friptă, însă nesărată. *Pe Kovacs nu l'am putut ataca și respinge din pozițiunea lui, căci Kemény trimise, după ce ocupase Abrudul, o companie de honvezi la Zlatna, împreunân-*

du-se astfel cu Kovacs la Gura-Ursului. Totodată au pătruns şi alte trupe maghiare până aproape de noi. Eram împresurat din toate părţile de insurgenţi. Situaţia mea era foarte critică. Pe lângă vrăjmaşul care ne împresura, mai aveam să luptăm cu altul mai primejdios, foamea şi lipsa totală de muniţii. Lupta cea mai înverşunată o aveam însă cu locotenentul Mânzatu. Acesta, descurajat cu totul de primejdia ce ne amenința, nereuşind să înduplece pe oameni a-l urma în cetate, a început să-i îndemne să-l urmeze la armata imperială în România; dar şi acest plan al său s'a sfărâmat de neclintita stăruinţă a luptătorilor, cari erau hotărâţi să lupte pe viaţă şi pe moarte pentru împărat şi tron şi pentru naţiunea lor.

„In această situaţie strâmtorată am trimes prefectului Iancu un ajutor de 400 de oameni cu tribunul I. Munteanu. *Cu ceilalţi luptători mi-am făcut drum printre trupele maghiare dela Abrud şi Zlatna şi am eşit la Almaş. După ce s'au restaurat oamenii, am plecat în marş forţat la Hondol, unde staţiona o companie de insurgenţi. Asupra acesteia ne-am aruncat pe neaşteptate pe la 10 dimineaţa, încât abia au scăpat dintr'însa 25 de oameni cu viaţă. Noi n'am pierdut decât un pistol şi un cal. Aici am găsit veşminte, pâine, vin, carne, arme şi muniţii. După ce ne-am întors dela Hondol, m'am certat 2 zile cu Mânzatu, din cauză că eu vroiam să pornim şi noi la Abrud în contra lui Kemény, pe care Iancu şi ceilalţi prefecţi îl izolase de celelalte trupe, împresurându-l în oraşul Abrud, încât el cu toată trupa sa era expus la cea mai mare primejdie. Mânzatu însă s'a opus declarând că noi trebue să ne odihnim câtva timp. Pe când el se repauza, Kemény scăpa dela Dealu-mare, pe care Iancu ni-l încredinţase nouă ca să-l apărăm, nimeni ţinându-i calea.*

„După ce Kemény, bătut şi fugărit, apucase a trece pe la Zlatna, am aflat că la Băiţa mai rămăsese un batalion de insurgenţi, ca să opereze cu trupa lui Kemény. In bună înţelegere cu prefecţii dela Rovine şi Stoeneasa, precum şi cu tribunul Damian, am hotărât să-l atacăm şi să-l alungăm din munţi. Acum aveam un tunuleţ, dar numai cu 12 gloanţe. Atacul începu la 5 şi ţinu până la 10. Planul de atac a fost atât de bine proectat şi executat, încât eram aproape să împresurăm batalionul întreg, făcându-l prizonier, când oamenii parohului din Rovine, aruncându-se deodată asupra câtorva cai, cari se aflau în cale,

au încălecat, fugind pe aci încolo. Ceilalţi oameni ai preotului neştiind care să fie cauza fugei lor, au stat deocamdată înmărmuriţi, pe urmă au luat-o şi ei după ceilalţi şi astfel duşmanul scăpă din laţul bine aruncat. Rămânând numai cu oamenii mei, m'am retras în ordinea cea mai bună. Cu toate acestea, trupele insurgenţilor s'au demoralizat atât de mult, încât au părăsit după câteva zile Băiţa, depărtându-se din munţi. In această luptă, Ungurii au pierdut 2 ofiţeri şi 35—40 de oameni morţi şi cam

Casa din Cricău, în care a locuit Axente Sever o serie de ani după revoluţie.

tot atâţi răniţi, iar noi numai un mort şi 2 greu răniţi, cari mai târziu au şi murit.

„Acum acea parte a munţilor în care ne aflam, fiind curăţată de duşmani, crezurăm că am scăpat pentru totdeauna. Am luat măsuri ca să ne aprovizionăm cu cereale pentru pâine, căci insurgenţii, văzând că nu pot pătrunde în creerul munţilor, ne-au ameninţat că ne vor supune prin foame. Şi în adevăr lipsa şi scumpetea mijloacelor de traiu ajunsese atât de mare, încât o merţă (ferdelă, măsură) de grâu se urcase la 10 şi 15 fl. şi o cupă de sare la 1 fl. monedă convenţională. Plecând cu tribunul Damian şi cu 300 de oameni la Geoagiu pentru aprovizionare,

Mânzatu porni în plimbare la Iancu. Insurgenţii aveau la Geoagiu un depozit de cereale. Acei staţionaţi acolo pentru paza depozitului, puşi de noi pe fugă, au sărit în Murăş şi s'au înecat.

„Noi am întors înapoi 48 de care încărcate cu cereale, cu veşminte şi cu alte efecte răpite din satele româneşti, când erau să treacă Murăşul. Am încărcat şi mai multe alte care cu bucate din depozit, dând şi oamenilor mei şi altora voe să ia din acele bucate cât vor voi. Indată ce insurgenţii au aflat aceasta, au trimis dela Portul Murăşului un batalion, cu o baterie de tunuri, să mă alunge şi să reia bucatele luate de mine. Eu însă pornisem cu prada mea de timpuriu şi ajungând la Rapolt, am mai luat şi de acolo 1500 de merţe. Când a ajuns batalionul, care mă urmărea, la Rapolt, eu înaintasem până la Bobâlna. Aci am găsit bucate, am luat însă numai 100 vedre de vin. Când a ajuns batalionul vrăjmaş acolo, eu mă găseam la Băcăinţi. Acele cantităţi de bucate transportate de mine în munţi au fost foarte bine venite.

„Pentru oamenii mei am înfiinţat un depozit, îndestulând şi pe ceilalţi locuitori. Acest lucru avu o influenţă atât de binefăcătoare asupra preţurilor de bucate din acel ţinut, încât ele au scăzut dela 10—15 fl. la 4 fl. valută de Viena.

„Aflându-mă la Balşa, ca să se repauzeze trupele după oboselile acestei expediţii, hotărâsem să mă duc la Iancu pentru a ne consulta asupra operaţiilor viitoare, când am aflat că două batalioane de insurgenţi să găseau în marş spre Zlatna. Procurându-mi ştiri exacte asupra acestei întreprinderi, pe de o parte am pus să ocupe drumul spre Zlatna, pe de alta am încunoştiinţat pe Iancu, cerându-i ajutor.

„Spre seară am ajuns deasupra Zlatnei pe dealul Jidovului. Oamenii mei erau atât de însufleţiţi că mai mulţi dintre ei cutezară să scoboare — în contra poruncilor — până la avanposturile vrăşmaşe. Noaptea am petrecut-o, observându-ne reciproc. Eu aşteptam ajutorul cerut dela Iancu. La 29 Iunie, dimineaţa la 4, se începu atacul, focul ţinând până la 11 fără întrerupere. Insurgenţii fiind mai tari, am fost silit să mă retrag. Intre timp sosi însă ajutorul dela Iancu, hotărând soarta bătăliei în favoarea noastră. Intăriţi; astfel, intrarăm în Zlatna şi atacând pe vrăşmaş, l'am pus pe fugă. Spaima printre rebeli a fost atât de mare, încât soldaţii părăsiseră pe ofiţeri, cari din desnădejde erau gata să se împuşte singuri.

„In această luptă au pierit peste 100 de Maghiari. Noi am pierdut 30 morţi şi mai mulţi răniţi.

„Curaj şi bravură deosebită au arătat centurionii I: Munteanu *şi* Teodor Iulian, *care mi-a dat un bun ajutor pe un pisc de*

Eroul Axente Sever la bătrâneţe.

munte, unde mă luptam numai cu 20 de oameni, căci Mânzatu se depărtase în timpul retragerei cu ceilalţi oameni până la Almaş, două ore depărtare de Zlatna. Oamenii lui Iancu, gonind pe duşman prin Zlatna, au dat foc la câteva case, dar eu, ajutat de I. Munteanu şi T. Iulian, am oprit întinderea focului.

„Apoi ne-am așezat în Zlatna. Muniții aveam, căci cumpărasem $1^1/_2$ maje de pulbere. Luptătorii erau veseli, având mâncare de ajuns. Erau și binișor îmbrăcați, încât au putut să lepede sdrențele pline de păduchi, pe cari le purtaseră 3 luni.

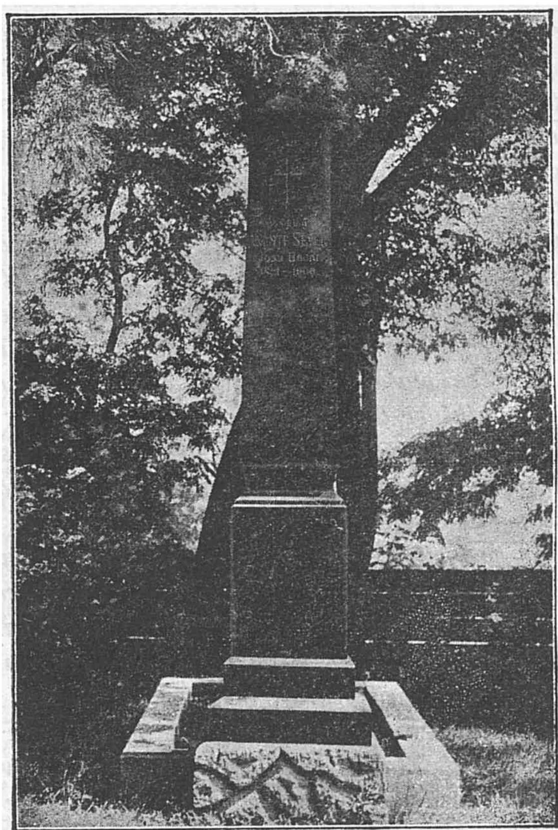
„La 3 Iulie am plecat cu locotenentul Mânzatu, cu V. Munteanu, I. Procopiu și cu Barbu să recunoaștem poziția lui Kovacs la Gura-Ursului, până unde fusese el urmărit. Zărind avanposturile vrășmașe, ne-am aruncat asupra lor, deși eram numai 5 inși, dar fiind toți călări, le-am pus pe fugă. Trupele lui Kovacs s'au zăpăcit atât de mult de acest atac neasteptat, încât au luat-o și ele la goană.

La 4 Iulie Kovacs încercă să pornească iarăși spre Zlatna, bătând însă avangarda lui și el convingându-se de tăria poziției noastre, s'a retras la Șard.

„L-am urmărit până la Gura-Ampoiței, unde am bivuacat. Apoi am plecat la Iancu să ne consultăm asupra operațiilor ulterioare contra insurgenților. O trupă de insurgenți a încercat în lipsa mea să străbată iarăși spre Zlatna; văzând însă poziția tare a trupei noastre, s'a întors fără nici un rezultat și fără a încerca să ne atace. Mânzatu urmări pe Unguri până la Gura-Ampoiței, unde s'a încins o luptă, singură la care eu nu am cooperat în persoană. Insurgenții au pierdut un căpitan de husari și 6 oameni: noi n'am pierdut nici un om. Aci s'au distins centurionul I. Munteanu *și* Amos Frâncu. *Mânzatu s'a retras în urmă cu trupele la Zlatna.*

„După întoarcerea mea dela Iancu, eram prea hotărât să mai atac odată trupele de împresurare și să scap Alba Iulia. In acest scop luai dispozițiile necesare; însărcinai pe tribunul I. Procopiu să ridice pe toți tinerii din tribunatul său, să-i înarmeze și să-i deprindă bine în mânuirea armelor de foc. Am recrutat din prefectura lui Iancu 400 de feciori, cu care mi-am întregit batalionul; am cumpărat puști și lănci pentru acei care nu aveau; am cumpărat și cai pentru câțiva călăreți, cări până atunci ne lipsiau cu totul. Dela Iancu am adus un tunuleț cu 12 încărcături, iar pentru celalalt, pe care îl aveam eu, am cumpărat afet și roate, m'am aprovizionat și cu muniții, chemând în ajutor și pe preotul Simion Groza din Rovine cu cei 600 oameni ai săi. La 24 Iulie am plecat spre cetatea Alba-Iulia, a cărei soartă apăsa greu asupra noastră. Noi eram 2000 de oameni bine deprinși, bine disciplinați, dar,

afară de batalion, nu tocmai bine armați, având fiecare numai 5—6 cartușe. In ziua aceia am înaintat până la Gura-Ursului, iar peste noapte la Gura-Ampoiței, unde se aflau în avanposturi 4 compănii de insurgenți. La 25 Iulie am atacat aceste 4 companii și se încinse o bătălie crâncenă cu împușcături de tunuri, rachete și mușchete, care ținu 6 ore fără întrerupere.

Monumentul ridicat pe mormântul lui Axente Sever
în cimitirul Blajului.

„Garnizoana din cetate, care auzise și știuse foarte bine despre lupta noastră disperată cu Maghiarii, nu s'a mișcat însă, ca să ne vie în ajutor, ca și mai înainte de altfel. Prin curajul și stăruința noastră însă l'am bătut și respins din cele 5 pozițiuni ale sale, alese foarte bine, scoțându-l apoi chiar din Șard.

„Aci au dovedit în mod strălucit centurionii I. Deleanu, Amos Frâncu, N. Popa *şi* I. Munteanu *curajul lor de eroi. Un tânăr din Buceş, dintre luptătorii parohului dela Rovine, a avut curajul şi s'a încumetat a înainta singur 100 de paşi înaintea trupei. De astă dată însă locotenentul Mânzatu ne-a întrecut pe toţi în curaj şi bravură. In cele din urmă n'am mai avut muniţii. Insurgenţii au ocupat o a şasea poziţie pe o colină împădurită, de unde ne-am încercat în zadar să-l alungăm, şi neavând cavalerie de ajuns, am fost respinşi de cavaleria ungurească cu atâta energie, încât Mânzatu şi centurionii mai sus numiţi erau cât pe aci să fie prinşi cu toţii. In aceeaşi primejdie mă aflai şi eu, căci abia mai erau 10 paşi între mine şi Unguri, când m'au scăpat ca prin minune decurionul* Adam Maiorescu *(Adam Trifu),* Ion Bogăţianu, Ion Aurărianu *şi* Petre Sângereanu, *toţi bărbaţi, cari şi până acum s'au distins în toate bătăliile prin vitejia lor. Aceşti 4 oameni postaţi în dosul unui gard de vie, pe marginea şoselei, atacară fără frică cavaleria duşmană, trăgând în locotenentul insurgenţilor, care şarja cu plutonul, precum şi în husarii cari îl urmau. Calul locotenentului şi trei husari căzură la pământ. De aceştia s'au împiedicat cei următori şi astfel şi-au închis ei singuri drumul. Producându-se în cavaleria duşmană o zăpăceală groaznică, am putut scăpa de primejdie.*

„Intre timp pedestrimea ungurească înainta; oamenii noştri se risipiau, aflându-ne în situaţia cea mai critică. Atunci Ion Antonachi, *vice-centurion la a patra companie a batalionului, sărind peste un pârâu adună în jurul său câţiva oameni pentru a apăra retragerea. Prinzând iarăş curaj, începurăm din nou lupta, când iată că tribunul* I. Procopiu *se arată pe neaşteptate cu 300 de luptători din cercul Zlatnei, cu lăncerii mei şi cu vreo 40—50 de călăreţi, cari însă nu aveau nici o muniţie; ei se arătară pe culmea muntelui Ampoiţei. Această împrejurare hotărî soarta bătăliei. Insurgenţii crezură că cei veniţi şi noi nu suntem decât avangarda lui Iancu şi că acesta se apropie cu putere mare. Apucaţi de panică, vrăjmaşii s'au întors în cea mai mare desordine. Noi i-am luat la goană cu atâta iuţeală, încât ei şi-au lăsat morţii neîngropaţi şi pe cei greu răniţi trântiţi la pământ. Ei au părăsit şi depozitele lor dela Teiuş, Bărăbanţ şi Secaş, precum şi pâinea dela turnul de pulbere. Ei au părăsit şi asediul cetăţii, au trecut Murăşul, dând apoi foc podului, ca Iancu, care nu era*

acolo, să nu-i poată urmări. Pierderile vrăşmaşului în această luptă hotărîtoare au fost mari; ei au lăsat pe câmpul de luptă 12 care cu morţi şi un mare număr de greu răniţi, cari în trei zile au murit cu toţii. Noi am perdut 21 de luptători, între aceştia pe bravul şi curajosul decurion Iacob, *a cărui familie—o văduvă cu 3 copii—a rămas lipsită de toate mijloacele vieţei. Apoi am bivuacat în jurul cetăţii, iar la 27 Iulie am intrat cu batalionul meu în cetate.*

„Aceasta a fost ultima noastră luptă cu insurgenţii. Rezultatul ei a fost, — noi spărgând de trei ori cordonul de asediu si risipindu-l apoi cu totul —, despresurarea cetăţii, care a fost asediată şi bombardată 18 săptămâni.

„Dacă mai rămăsese în regiunea cetăţei unele detaşamente de insurgenţi, ele se aflau dincolo de Murăş şi observau mişcarea trupelor împărăteşti şi a celor ruseşti, care veneau dela Sibiu. Regiunea cea mai apropiată de cetate era cu totul curăţită de duşmani. Cu un cuvânt cetatea fusese complect despresurată. Aşa dar meritul acestei despresurări şi al gonirei insurgenţilor de lângă cetate îl poate tăgădui Românilor numai pizma urîtă, care urmăreşte întunecarea adevărului curat şi defăimarea virtuţii“.

Raportul lui *Axente* este datat din *Cenade,* un sat delângă Blaj, pe la sfârşitul lunei Decembrie 1849.

După terminarea revoluţiei din Ardeal, *Axente* a fost în repetate rânduri invitat să vină la Bucureşti, unde avea mulţi prieteni şi serioase legături cu cercurile liberale, care îi oferiseră ocuparea postului de profesor de limba latină la universitate. El însă a preferat să rămână în Ardeal, motivând că *„dacă pleacă păstorii, turma se rătăceşte“.* Toată vremea a întreţinut însă solide legături cu *Ion C. Brătianu,* cu care se întâlnea pe ascuns fie la mânăstirea *Cozia,* fie la schitul ostrovului din *Călimăneşti,* unde sora lui Brătianu era stariţa mânăstirei.

Axente Sever a încetat din viaţă în ziua de 13 August stil nou 1906, la Braşov, unde se mutase prin anul 1890 din cauza legăturilor mari de rudenie, pe cari le avea cu cele mai fruntaşe familii româneşti de aici. Soţia sa era originară din Braşov, născută Blebea. Ea l'a precedat în mormânt înainte cu 1 an şi jumătate. După-ce s'a îmbolnăvit, *„tata Axente“,* cum i-se adresau Braşovenii, a fost invitat de canonicul-prepozit *Ion Micu Moldovan* să se mute şi să trăiască restul zilelor sale la Blaj. Dar „tata

Axente" declara: „Cât traesc, nu vreau să plec de aici; după-ce voiu muri însă, doresc să mă duceţi la Blaj şi să mă înmormântaţi acolo", dorinţă care i-s'a şi împlinit. Stins din viaţă în vârstă de 75 ani, *Axente Sever* ocupă, alături de Avram Iancu, una din cele mai glorioase pagini din istoria Românilor ardeleni.

Amănunt caracteristic: In hârtiile şi documentele lăsate de *Axente Sever* s'a găsit un plan strategic, care a fost prezentat Domnului *Alexandru Cuza Vodă,* în vederea unei invaziuni a armatei Principatelor-Unite române în Transilvania, plan care corespunde întocmai planului statului major român din 1916, când armata vechiului regat a intrat în Ardeal, după declaraţia de rasboiu a României în contra Austro-Ungariei.

Axente Sever a murit fără să lase nici un urmaş. Elemente de seamă din această solidă familie românească, cari fac cinste neamului nostru, ne-au rămas dela fratele său *Ariton Axente,* fost aproape 40 de ani profesor la Turnu-Severin, şi anume fraţii: *Cornel Axente,* consilier la Curtea de apel din Timişoara, un distins şi integru magistrat, *Tiberiu Axente,* fost deputat şi actual senator de Mehedinţi, un advocat cu mare popularitate în Turnu-Severin, şi *Titu Axente,* actualul director general al centralei Băncilor populare, unde depune o râvnă deosebită şi inteligenţă pentru prosperitatea acestei utile instituţiuni. Ca şi ilustrul lor unchiu, fraţii Axente au dat totdeauna dovadă de un naţionalism sănătos şi robust.

CAPITOLUL XXXVII

POPA BALINT

Istoria revoluţiei ardelene din anii 1848/49 va reţine întotdeauna pentru cinstea preoţimei române din Ardeal — fie ea *ortodoxă* sau *unită* — omagiul tipic şi elocuent, pe care i-l aducea baronul *Kemény Farkas,* ţanţoşul colonel ungur, după-ce a fost bătut şi alungat în chip aşa de ruşinos din munţii Abrudului de către oastea lui *Avram Iancu,* comandată aproape numai de slujitori ai altarului, când exclama înfuriat: — *„Dracul să se mai bată cu popii!“*.

Prefectul *Simeon Balint,* cunoscut în tot ţinutul Abrudului sub numele de *Popa Balint,* 'şi-a avut partea sa de glorie în această groaznică amărăciune a trufaşului comandant ungur.

După *Axente Sever,* popa Balint a fost cel mai activ, mai energic şi mai înţelept prefect de legiune, care deşi fusese însărcinat cu apărarea ţinutului de pe valea Arieşului, spre a împiedeca intrarea Ungurilor în munţi, el apare neobosit şi viteaz în toate părţile unde era cerut ajutorul său.

Simeon Balint, fostul prefect al gardei naţionale de pe Valea Arieşului, paroh şi mai târziu protopop în *Roşia Montană,* s'a născut în Septembre 1810 în comuna *Copand,* de lângă Turda, dintr'o familie originară de preoţi ortodoxi din Maramureş. Studiile gimnaziale le-a făcut în Cluj, Blaj şi Sibiu, după care a intrat în seminariul din Blaj, având ca profesor, între alţii, pe *Timoteiu Cipariu.* In anul 1834 este investit de episcopul Lemenyi din Blaj ca preot în Roşia Montană, unde se şi căsătoreşte cu una din fiicele preotului local *Zacheu Golgoţ.* Din clipa în care s'a stabilit la Roşia Montană, această vestită localitate încă de pe vremea străbunilor noştri Români, *popa Balint* a fost necurmat în

fruntea tuturor mişcărilor naţionale, politice, culturale şi bisericeşti. Faţă bisericească de mâna întâiu, Balint a fost totdeauna mândru de faptul că era român şi timpul cât a păstorit el parochia română-greco-catolică din Roşia Montană nu s'a pomenit ca Românii de aici să treacă, prin ademeniri sau ameninţări, la religia reformată sau la cea romano-catolică (papistaşă), cum era obiceiul în trecut şi din care cauză promiscuitatea religioasă din Roşia Montană este *sui generis* ca nici într'o altă comună din întinsul României Mari.

In anul 1848, în Ardeal încep pregătiri şi înarmări — ca răsunet din apus — deodată cu ivirea primăverei a viforosului an. Românii se agită, se mişca şi iau parte în număr mare la adunarea din Blaj (3/15 Maiu) de pe câmpia libertăţii. Natural, popa Balint era printre cei dintâi, ceeace 'i-a atras din partea Ungurilor acuzaţia de „agitator", iar soldaţii săcui, aduşi de curând la Abrud, îl închid, îl bat şi îi smulg părul din barbă. (Vezi capitolul XXXIV, pag. 338).

In 10 Decembre 1848, comitetul naţiunei române din Sibiu prin următorul act, iscălit de *S. Bărnuţiu* ca preşedinte şi *Aron Florian* ca secretar, îl numeşte prefect al gardei naţionale în părţile Arieşului:

„Luând în consideraţiune capacitatea şi energia domnului Simeon Balint, Comitetul îl denumeşte Prefect al gardei naţionale în prefectura ce se întinde în părţile Arieşului, după lista ce i se alătură. De aceea se invită toate dregătoriile civile şi militare, ca să-l recunoască de prefect şi să-i dea tot ajutorul de care va avea trebuinţă în privinţa gardei naţionale pentru ţinerea ordinei şi a disciplinei. Tot deodată se demandă tuturor tribunilor, vicetribunilor, centurionilor şi vicecenturionilor şi în genere tuturor Românilor, cari se află în serviciul gardei naţionale, ca denumitului prefect să-i dea toată supunerea şi ascultarea, spre a putea împlini cu toată exactitatea oficiul ce i s'a încredinţat".

In 18 Decembrie, *popa Balint* îşi stabileşte tabăra lângă comuna *Ocolişul mare* pe Arieş, de unde a ţinut în frâu şi a pedepsit amar pe insurgenţii unguri, cari îndrăzniau să intre în ţara Moţilor.

Popa Balint a contribuit mult la distrugerea armatei lui *Hatvany* în luptele din jurul Abrudului. In retragerea acestuia dela Abrud, scena cea mai crâncenă s'a petrecut la *Bucium-Cerbu* (4 klm. dela Abrud). Vânătorii Moţi îşi terminaseră muniţia, dar lăncerii (albă-

ceni, vidreni, scărişoreni etc.), apucând pe căi mai scurte, ieşisera înainte şi aşteptau trecerea lui Hatvany şi a rămăşiţelor armatei sale. Când compania neagră germană, cu capul de mort în frunte, soseşte cu tunurile în faţa Moţilor, aceştia, întocmai ca soldaţii vechiului regat, în 1917, în luptele dela Mărăşeşti, îşi aruncară sumanele şi pălăriile la pământ şi dau năvalnic şi înverşunaţi asupra companiei şi a tunurilor şi afară de 7 inşi, cari fură prinşi şi duşi la Zlatna, toată compania fu măcelărită şi tunurile cucerite. Din vârfuri de dealuri, pe lunga vale şerpuitoare a satului *Bucium Cerbu,* femeile rostogoleau bucăţi de stânci în capul honvezilor fugari. Opt dintr'înşii, cari voiau să se refugieze în comuna *După-Piatră,* au fost prinşi de 2 femei şi 2 fete şi omorâţi. Familiile ungureşti, cari nu s'au despărţit de armata insurgenţilor, au căzut şi ele victime.

Despre catastrofa lui *Hatvany* la Bucium Cerbu scriitorul ungur *Gracza* în cartea sa din 1895 (Az 1848-49-iki magyar szabadságharcz története IV 434) scrie între altele următoarele:

„Oastea (valahilor) năvăleşte cu furie sălbatică asupra refugiaţilor înghesuiţi. Legiunea germană se luptă cu cea mai mare desperare. Totul e zădarnic! Valea morţii este locul acesta... D'aici nimeni nu scapă. Se naşte o învălmăşeală înfiorătoare. Ceata refugiaţilor, cetăţeni şi honvezi, se învârte într'un mare ghem, care apucă încoace şi încolo, plânge, strigă, se roagă, dar nu se mai apără. Iar de pe coastele dealurilor dau de-a-dura bucăţi grele de stânci, trăznind în mijlocul grămezii nenorocite. Numărul refugiaţilor scade, al morţilor creşte. Până în amurgul serii ţine cumplitul măcel... apoi linîştea coboară pretutindeni. Şi valea, cuprinsă în coastele dealurilor, pare că s'a schimbat într'un uriaş sicriu deschis: O mie şapte sute de morţi zac acolo!"

Asupra luptelor Românilor dela Abrud cu trupele colonelului ungur *Kemény Farkas,* popa Balint a jucat de asemenea un rol mare şi hotărîtor. Iată, după raportul lui *Avram Iancu,* tabloul luptei, care a pus capăt încercărei lui Kemény de a ocupa Abrudul:

„In 8 Iunie, înainte de răsărirea soarelui, Kemény cu oştirea sa pleacă în marş dela Brad spre munţi. Preotul Groza, în faţa numărului de răsculaţi, se retrage pentru moment dela Buceş; însă, dupăce oştirea lui Kemény trecu acest pas (între Zărand şi Abrud), îşi reocupă locul şi în aceeaş zi bate o ceată de honvezi care escorta un transport de proviant: două care, în-

cărcate de pâine, sunt prinse, celelalte sunt alungate cu escortă cu tot înapoi spre Brad.

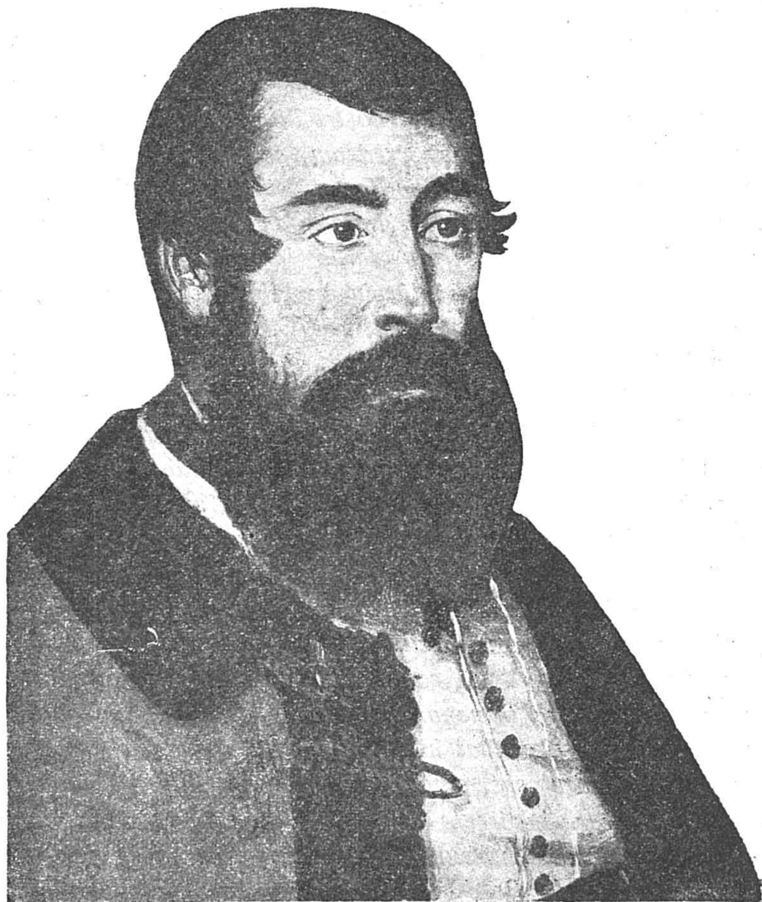
„Kemény ocupă poziție priincioasă la muntele Vulcan; în altă poziție, nu mai puțin bună, între satul Blăjeni și Vulcan, îl așteptau ai noștri. Lupta s'a început în ziua pomenită, adecă în 8 Iunie, între ora 1 și 2 d. a., cu foc viu de tunuri și tiraliori și a ținut neîntrerupt mai mult de cinci ceasuri. Când a început a se înopta, ai noștri se retrag. In vremea nopții liniște de amândouă părțile.

„In 9 Iunie trupele noastre mai sporiseră ceva între muntele Vulcan și satul Ciuruleasa (6 km. dela Abrud). Lupta începe dimineața la ora 8, se urmează fără întrerupere ziua întreagă, cu îndărătnicie și d'o parte și de alta, până ce la 9 ore îi pune capăt noaptea. In ziua aceasta ai noștri au stat pe locul ocupat, dar, după miezul nopții, se retrag spre Sohodol.

„Dumineță, în 10 Iunie, se dau lupte de puțină însemnătate la avanposturi. Intr'acestea sosesc oamenii prefectului Balint, sub conducerea bravului tribun Ciurileanu, la Câmpeni. Prefectul Balint sosise acolo Sâmbătă seara. In noaptea spre 11 Iunie se pun în mișcare către câmpul de luptă și trupele acestea întărite cu altele. Dacă Kemény ar fi știut, că trupele ce i s'au opus în ziua întâi nu treceau mult peste 1000 și în ziua a doua cam 1600, ar fi pătruns de mult în Abrud, dar situația lucrurilor acestui ținut îl putea face să se înșele în socoteli.

„Dimineața, în 11 Iunie, trupele noastre, pe dealurile dela Sohodol, se țineau în poziție defensivă, deoarece era lămurit, că nu ușor putea fi scos Kemény din pozițiile lui dela Ciuruleasa. De altfel oamenii noștri se deprinseseră să se măsoare cu dușmanul pe dealurile Abrudului și d'aceea mulți au cerut sa-l lăsăm să vie în Abrud... Kemény, puțin infestat de noi, a și intrat în oraș la ora 11 a. m., punându-și cartierul la protopopul român Absolon. Trupele noastre au înaintat îndată dela Sohodol la Soharu. Diviziile, postate pe dealurile de aici, erau comandate de prefecții Balint, Vlăduț și Moldovanu și tribunul Ciurileanu; acolo era și forestierul Schuster, centurion al gardei naționale române din Abrud. Numiții comandanți pornesc atacul de pe dealurile Soharului. Era tocmai ora 1 d. a., când focul de tun și tiraliori deschise lupta. Kemény sta tocmai la masă. La auzul bubuitului de tun se ridică repede, zicând celor de lângă dânsul:

„Obraznicii, nu mă lasă nici să mănânc în linişte!" şi ieşi afară. Vânătorii noştri făceau minuni de vitejie, duşmanul era tot mai strâmtorat către oraş. Şi tunurile noastre au avut efect; s'a distins în deosebi bravul vânător din Roşia, Jurca Todoruţ.

Protopopul Simeon Balint din Roşia Montană, prefect al legiunei de pe Valea Arieşului. Născut la 1810 în Copand şi mort la 16 Aprilie 1880. (După un tablou din colecţia Academiei române).

Deoarece n'aveau artilerişti, Românii îşi puneau puşca pe gura tunului; mai întâi ţinteau cu puşca şi, după puşcă, îndreptau tunul. Aşa făcu şi numitul vânător cu un tun, care prin loviturile sale sigure pricinui nu puţină stricăciune în şirurile honvezilor.

Odată ţânti asupra lui Kemény, care tocmai făcu o mişcare cu calul şi astfel scăpă d'a fi nimerit de glonţul ce îi rupse frânele din mână. Kemény însuşi povestea întâmplarea, lăudând pe Români că, deşi lipsiţi de artilerişti, totuşi ştiu să tragă cu tunul. Lupta durează până la ora 6 seara. In toate punctele respinsesem pe honvezi până în oraş şi în împrejurimea lui. Acum se schimbă norocul: Un sas, al cărui nume l-am uitat, dar pe care centurionul Schuster îl va fi cunoscând, căci garantase pentru el, fusese prins d'ai noştri într'o luptă de mai înainte, şi ca sas, — căci Saşii, aşa credeam, se luptau pentru o cauză comună cu noi, — fusese bine tratat şi centurionul Schuster îl pusese decurion în divizia sa. Indată, la începutul luptei, fiind între tiraliorii dinainte, trecu iarăş la răsculaţi şi trădă lui Kemény, cum am aflat mai târziu în Abrud, poziţia noastră şi tăria fiecărei divizii a trupelor. Fără veste, duşmanul se aruncă asupra locului unde noi eram mai slabi, şi adecă în stânga, asupra lui Ciurileanu, îl respinge repede şi, prin aceasta, parte mare a trupelor era să fie despărţită şi înconjurată. Când prefecţii Balint şi Vlăduţ observară lucrul, comandară îndată retragerea. Se opriră pe dealurile Sohodolului şi mai susţinură lupta o jumătate de oră, dar din nou trupele noastre trebuiră să se retragă până pe dealul Heteului, unde se restabili ordinea. Duşmanul n'a mai înaintat. Cu aceasta se sfârşiră luptele de aici, din ziua aceasta, seara târziu.

„Tot în 11 Iunie, două companii de săcui escortau din Brad spre Abrud un mare transport de bucate. Preotul Simeon Groza, care tot mai ţinea ocupat pasul dela Buceş, atacă aceste două companii la numitul sat, omoară 15 honvezi, între ei un sergent, prinde 38 de care încărcate de pâne şi două care de slănină; pe celelalte, cu săcuii împreună, le respinge cu atâta tărie, încât nu se mai opresc la Brad, ci fug mai departe, spre Deva. Groza a pierdut un mort şi câţiva răniţi.

„In lagărul general dela Câmpeni am ţinut, în 12 Iunie, consiliu de răsboiu şi am hotărît să atacăm duşmanul din mai multe părţi şi să nu-l lăsăm în pace... S'au împărţit din nou trupele: Preotul şi prefectul Balint s'a întors în stânga, spre Roşia, a ocupat poziţia la Vârtop, *d'asupra oraşului, şi s'a pus în legătură cu lagărul tribunului Faur la Bucium. Astfel s'a format şi s'a lărgit aripa stângă. Preotul Groza a primit ordin să lase*

o mică divizie la păzirea pasului Buceş, iar el, cu partea cea mai mare a oamenilor, să înainteze cătră Ştiurţ şi să opereze la aripa dreaptă.

„In ziua aceea m'a învitat o scrisoare a lui Kemény să depun armele, împreună cu ceilalţi prefecţi, şi să fac pace cu Ungurii...

„In 13 Iunie s'au dat lupte, toată ziua, în mai multe puncte, cu noroc schimbător; în deosebi grele au fost la centru, unde comandau: prefectul Vlăduţ, tribunii Andreica, Olteanu, Boeriu ş. a. Prefectul Balint a pus în desordine două companii, trimise de Kemény la Roşia... In ziua aceasta s'a prins o scrisoare, adresată lui Kemény de ofiţerul bătut de Groza când cu transportul bucatelor. In scrisoare, ofiţerul recunoaşte bătaia suferită şi se crede a fi bătut de prefectul Balint (în loc de Groza), rugând pe Kemény să-i spună o altă cale pe care să aducă armatei cele trebuincioase.

„Bucatele erau pe sfârşite, căci în 12 Iunie soldaţii lui Kemény au mâncat ultima pâne, iar după 12 Iunie îşi alinau foamea cu tărâţe şi cu grăunţe de cucuruz rămase în casele părăsite ale Abrudenilor.

„In 14 Iunie Kemény scrie prefectului Vlăduţ, pentru o înţelegere cu Românii, şi-l pofteşte la o convorbire... La prefectul Balint trimite pe Simeon Şuluţ, român din Abrud, să-l învite la o vorbă... Amândoi refuză.

„Noi am decis, pentru 15 Iunie, atac din toate părţile; iar, dacă acesta n'ar reuşi, al doilea atac pentru ziua de 17 Iunie. In acest scop sunt ocupate următoarele locuri:

I. Preotul şi prefectul Balint rămâne în locul cătră Roşia şi în legătură cu Buciumanii. Această poziţie face aripa stângă.

II. Lângă drumul mare spre Câmpeni, la Cărpeniş, e postat bravul preot de acolo, Ion Fodoreanu; la Sohodol preotul şi tribunul Ion Gomboş. Aceştia formează centrul, sub comanda prefectului N. Vlăduţ.

III. Nu departe de Sohodol, între satul acesta şi Soharu, se postează preotul şi prefectul Nicolae Vlăduţ cu tribunii Andreica, Olteanu şi Rusu şi cu centurionul Iambor. Diviziile lor se întind spre Cerniţa şi fac aripa dreaptă. Nicolae Vlăduţ, prefectul, comanda atât aripa aceasta, cât şi centrul.

„Mai departe, spre sudest, la Ştiurţ, aparţinând tot la aripa

dreaptă, dar neatârnător in operațiile sale, avea să-și ocupe locul Simeon Groza.

„In 15 Iunie Kemény nu așteaptă atacul nostru. Starea lui necăjită (în lipsă de alimente) îl face să înceapă el atacul. Mai întâi trimite cam o mie de oameni împotriva Buciumanilor, unde prefectul Balint comanda în persoană. Ai noștri, la început, se retrag, dar îndată ocupă o poziție mai favorabilă. Lupta se înoește și durează mult timp nehotărâtă. Prefectul vestește pe tribunul său Ciurileanu, cu lagărul mai aproape spre Roșia, și-l cheamă în ajutor. Acesta sosește și prefectul dă atunci nou atac. La ora 5 d. a. dușmanul este, în partea aceasta, cu totul frânt și urmărit cu mari pierderi din partea sa până în Abrud. La ora 1 d. a. Kemény este atacat și dela centru, de preoții Gomboș și Fodoreanu, iar dela aripa dreaptă de prefectul Vlăduț. Pe înserate este respins în toate punctele și urmărit până în pozițiile sale de mai înainte.

„In ziua aceasta suferi Kemény cea mai mare pierdere. Seara, la masă, se spune că ar fi zis:

„Dracul să se mai bată cu popii!"

„In 16 Iunie dimineața, îndată după ivirea soarelui, mai mulți prefecți și tribuni erau adunați în Câmpeni, să pună la cale al doilea atac pentru ziua de 17 Iunie. Kemény însă, în revărsatul zilei, dete poruncă să fie atacat preotul Groza (la Știurț), poate ca să ne atragă atențiunea spre partea locului, căci el, Kemény, începu pe la ora 9, în cea mai mare grabă, retragerea spre Zlatna... Avu noroc cu negura deasă, care în aceste ținuturi muntoase rar se împrăștie mai curând de ameazi. Când trupele au observat fuga lui Kemény, el trecuse binișor înainte. Totuși mai multe cete au alergat după el, luptându-se cu trupa din urmă a fugarilor. Când sosiră la Valea Cerbului, fură văzuți de Buciumani și Mogoșeni cum aprindeau casele din apropierea drumului. Atunci voinicii feciori de munte se aruncară, pe moarte și viață, asupra honvezilor, izbindu-i cu puști, cu lănci, coase, furci... Strigătul desnădăjduit: „Oda vagyunk!" (suntem pierduți!) *răsuna din toate gurile: soartea lui Hatvani le plutea înaintea ochilor.*

„Kemény fusese prevăzător și cu trei ore înainte d'a pleca trimise pe maiorul Forró, cu o trupă tare, să repareze podul dela Dealu-Mare, să strice și să înlăture baricadele și alte pie-

deci de acolo. Fără această prevedere, duşmanul ar fi fost neapărat pierdut, căci Buciumanii uşor l-ar fi reţinut, până ce trupele noastre l-ar fi înconjurat de toate părţile. Buciumanii cu toate acestea au omorât în Valea Cerbului 145 de honvezi şi au cuprins două care cu puţină muniţie şi haine. Şi Simeon Groza ajunse o trupă de fugari şi-i făcu mare stricăciune cu lăncerii lui.

„Aşa se sfârşi bătălia de nouă zile cu Kemény. El pierdu peste 500 de morţi. Numărul răniţilor este necunoscut. Ei fură încărcaţi pe vre-o 60 de care şi duşi la diferite spitale din Ardeal".

O frică nebună a cuprins pe Ungurii ardeleni, când au aflat că şi Kemeny fu alungat din munţi. Şi frica lor se vede din scrisele ziarelor ungureşti de pe vremea aceea. Astfel rezultă după aceste ziare că locuitorii Clujului fugiseră în timp de noapte de *şeapte ori* din oraş, plecând spre Budapesta, Ungurii din Turda de *patru ori*, iar cei din Târgu Mureş de *trei ori* la auzul că: *Vin Moţii lui Iancu şi Balint! vine şi Axente?*

Regretatul *George Bariţ*, fost preşedinte al Academiei române, vorbind de raportul lui Balint asupra luptelor duse de el în anii 1848/49, făcea (în anul 1884) următoarele judicioase observaţiuni:

„Dacă Simeon Balint, în calitatea sa de prefect, în acea parte a comitatului (judeţului) Turda, n'ar fi operat cu energie *şi cu* prudenţă *rară; dacă el n'ar fi ştiut să scoată, ca din pământ, cete de vânători, arme şi muniţiuni pentru aceştia; dacă nu s'ar fi aruncat orbeşte cu asalt asupra artileriei ungureşti, ca să-şi câştige şi tunuri, poate fi oricine convins că din mulţimea comunelor româneşti câte se află pe largul teritor dintre oraşele Turda, Iara, Ofenbaia, Trăscău, nici una n'ar fi rămas neaprinsă şi nedevastată de insurgenţi şi sute de familii româneşti ar fi fost exterminate... Abia se începuse revoluţiunea, când tribunalul negru şi secret, la început întocmit la M.-Oşorhei (Tg.-Murăş), decisese ca* toţi Românii câţi ştiu carte să fie ucişi, *pentru ca poporul să fie lipsit cu totul de conducători. Mai ales oamenii tineri, ştiutori de carte, erau persecutaţi de moarte; iar pe unde nu puteau pune mâna pe tineri, omorau pe părinţii sau pe fraţii lor. Aşa, de ex., tatăl lui Alexandru (Papiu) Ilarian, paroh în Budâi (jud. Turda), fu spânzurat numai din cauză că n'a fost în stare să pună mâna pe fiul său. Asupra familiei Ioan Pop Bariţ, paroh în Petrid, aproape de Turda, fusese decretată sentinţa de moarte pentru toţi membrii ei, tată,*

mamă, cinci fraţi şi o soră, mai mult din cauza fratelui mai mare (G. Bariţ), cunoscut pe atunci în ţară ca fundator şi redactor al Gazetei Transilvaniei *şi al* Foii pentru minte, inimă şi literatură. *Pe tată-său, căzut la un morb greu în Ianuarie 1849, erau să-l împuşte în aşternut... Mama lor a scăpat de moarte sigură, ascunsă sub o sanie încărcată cu paie, după aceea trei luni ascunsă într'o moară, cu veşminte schimbate. Fraţii lui au scăpat cu viaţa în munţi, la Balint, unde apoi au dus în cap de noapte şi pe tatăl lor, la neuitatul protopop gr.or. Iosif Ighianu, vechiul său amic... Mai multe sute de Români ştiutori de carte, bisericani şi mireni, au avut să mulţămească lui Dumnezeu că au rămas cu viaţă, singur şi numai prin scăparea lor în Munţii apuseni, în oastea lui Simeon Balint, în a lui Avram Iancu şi la Axente*".

In munţii Abrudului, figura popei Balint a rămas oarecum legendară. El era cântat în poezii ca cea următoare:

Popa Balint ca paroh,
Peste Roşia ţine foc,
Ţine foc,
Ţine bătaie,
Pe Unguri pe toţi să-i taie".

In anul 1852, *Balint* a adresat prinţului *Carol Schwarzenberg,* guvernatorul Ardealului, un memoriu, intervenind pentru încetarea „injuriilor şi apăsărilor ce se fac băieşilor (minerilor) din Munţii apuseni ai Transilvaniei". In acest documentat memoriu Balint spunea următoarele:

„*Ţinuturile muntene apusene ale Transilvaniei s'au bucurat din vechime de unele drepturi, fără de care locuitorii de acolo ar ajunge proletari şi peritori de foame, în special este vorba despre dreptul* lemnăritului *pentru foc, pentru nevoile economice şi în deosebi pentru industria băieşească sau a minelor.*

„*Locuitorii din comunele muntene erau, până în veacul al 17-lea, oameni liberi de orice iobăgie sau servitute, aveau dreptul de proprietate şi liberă dispunere, ca persoane morale şi comunităţi, şi ca particulari, fiecare cu moşia sa, — cum dovedesc diplomele primite dela principii Ardealului: Bethlen, Apafi şi alţii. Diplomele recunosc dreptul de proprietate în hotarele şi pădurile ţinuturilor amintite, dar despre datorinţe iobăgeşti nu se face nici cea mai mică pomenire. Pieile de vulpe, de miel, untul, caşii*

(caşurile) şi boii, cari noi le dam la curtea acelor principi, locuitori în vecinul Bălgrad (Alba-Iulia), mai vârtos cu ocaziunea înscăunării lor în tronul ţării, nu erau nici de cât datii (daruri) iobăgeşti, ci numai honorarii omagiale, pentru arătarea supunerii înaintea lor ca a supremei potestăţi în patrie, şi care datii tocmai aşa se pofteau şi dela nobilii şi aristocraţii ţării şi se scoteau prin oamenii principilor, camărari numiţi, mai rar şi mai în puţină, sau mai des şi în mai mare măsură, poate uneori cam după placul scoţătorilor. Astfel de adunare a honorariilor pentru principi căşuna (provoca) adeseori neplăceri. Abrudul, Roşia şi Corna socotind a-şi asigura starea lor — pe lângă ofertul de un quantum de aur — îşi câştigară privilegiu după exemplul altor opide şi municipii... . . .

„*Abia după anul 1700 se ivesc în ţinuturile muntene apusene* şpanii *şi* provizorii comerciali *sau* fisco-dominali; *şi mai târziu se arată urmele de robote şi servitute iobăgească, şi anume sub domnia împărătesei Maria Terezia. Atunci slujbaşii camerali, sub cuvânt că regulează datorinţele comunităţilor către fisc, începură a introduce sistema de robote şi acolo; impuseră pe locuitori la taxe rescumpărătoare de robote „de un* potor[1]) *pe zi de lucrul cu mânile şi de trei (potori) pe zi de lucrul cu boii, — din care apoi se sistemiză aşa numita* sumă de taxe urbariale dominale *de 2 fl(orini) 36 cr(eţari) şi de 5 fl. 12 cr. pe an*".

„*Deşi în 1776 s'a dat decret dela curtea din Viena ca locuitorii amintiţi să se socotească de răscumpăraţi cu taxele acestea de toate serviciile iobăgeşti şi altceva să nu li se mai ceară, totuşi în anii următori oficialii camerali prin intrigi, siluiri, bătăi (100—150 de beţe aplicate de fiecare om) şi arestări ce se terminau cu moartea celor deţinuţi, au izbutit să facă, din oamenii liberi până la 1700,* iobagi fiscali, *despoiaţi de dreptul şi de libera dispoziţie asupra averilor de orice fel: şpanii sau oficialii camerali hotărau acum după plac şi voie asupra lor.*

„*Cu toată această prigonire şi pagubă, aduse comunităţilor şi particularilor, totuşi* lemnul *de foc, de clădit şi de băieşit nu li s'a luat: Abrudenii, Roşienii şi Cornenii au avut totdeauna lemnăritul pentru minele lor scutit de orice taxă, — drept recunoscut şi prin ordinaţiunea tezaurică (No. 2108 din 27 Febr. 1817),*

---

1) Se zice şi *poitură*, iar în Zărand *potoroancă*, monedă de aramă de 4 creiţari

Când deodată vine ordinațiunea comisiunii montane ministeriale din 1 Noembrie 1849 (încuviințată mai târziu și de guvern) prin care se oprește întreg lemnăritul și se decide a se da numai sub condiție d'a se plăti taxe, care an de an se urcă în mod volnic. Scopul slujbașilor camerali „a fost de-a pururea înjugarea, asuprirea și stârpirea noastră".

„Partea covârșitoare a locuitorilor din comunele pomenite își susțin viața cu lucrarea băilor (minelor) și cu producerea metalelor. Experiența arată că viața, împreunată cu osteneli crunte în lucratul băilor, este nesigură și că e mare mulțimea orfanilor și văduvelor celor stricați și omorâți în băi. Din această cauză și pentru a îndemna locuitorii să îmbrățișeze munca minelor și producerea metalelor, lucrătorii au avut din vechime mai multe scutințe și favoruri, de exemplu: dela contribuție, dela serviciul militar ș. a., care însă acum toate au încetat.

„Europa civilizată a șters în ultimii ani zecimile de piedici ce sugrumă industria; iar la noi, în Munții apuseni, suntem supuși la toate greutățile și ni se ia lemnul, fără de care poporul nostru, în partea cea mai mare, este silit să părăsească măestria băieșitului pentru taxele arbitrare ce i se impun; iar dauna va fi nu numai a locuitorilor, ci și a statului. In restimp de 20 de ani se va afla că mai mare deficit va avea statul, pe de zece ori decât venit din taxele pădurilor, dacă nu se cultivă băile.

„Industria noastră băieșească este apăsată în vremea din urmă și din partea Evreilor, *cari se îndreaptă cu speculațiile în ținuturile noastre. Avurăm ocazie, în restimp de doi ani, să ne convingem despre înțelepciunea legiuirii, care nu ierta Evreilor să se așeze cu locuința decât în depărtare de mai multe miluri (1 mil = 7½ km.), dela locurile ținuturilor aurifere, fără a mai vorbi că Evreii nici acum n'au inundat ținuturile noastre decât ca mistuitori ai bucatelor așa de prețioase între munți, spre gătirea veninului fizic și moral al vinarsului (rachiului), și că dânșii culeg și speculează toate articolele de hrană din piețele noastre. Decât toate acestea, ni se fac daune mai mari din partea evreimii nu numai nouă, prin înșelăciune și prin cumpărarea aurului, furat de unii lucrători băieși, demoralizându-i, ci în acelaș timp Evreii înșală și păgubesc erarul, căruia nu-i plătesc zecime și alte foloase, ce se încasează dela locuitorii moșneni".*

Pe temeiul expus până aici, memoriul cere să se trimită o

comisiune, care să deslușească dreptul muntenilor în chestiunea pădurilor, izvorul de viață al poporului din locuri muntoase, iar până la numirea și sosirea comisiunii, muntenii să fie reașezați în dreptul lemnăritului pentru foc și pentru băișag (minerit) fără taxe, impuse pe cale arbitrară acelora, cari în fiecare an dau statului zeci de măji de aur și argint[1]...

Dar guvernul, ca și împăratul, au rămas muți la documentatul memoriu al lui Balint.

Inimosul prefect *popa Balint* a încetat din viață, admirat ca erou și iubit ca om, în ziua de 16 Aprilie 1880. La moartea acestui bărbat de frunte al Românilor din munții Abrudului, eram în vârstă de 10 ani, pe punctul de a termina școala primară din Abrud-sat — și îmi aduc și azi aminte câtă jale amară și durere provocase în sufletul poporului moartea respectatului *Popa Balint*, care se bucura de o popularitate fără pereche în ochii tuturor Românilor, fie ei ortodoxi sau uniți. Curând după moarte, o piatră modestă a fost ridicată pe mormântul său de către două văduve: soția sa *Carolina* și fiica lor *Ana Netti Hodoș*, măritată în anul 1857 după *dr. Iosif Hodoș*, advocat în Abrud, fost sub-prefect al județului Zarand, fost deputat în Camera din Budapesta și fost membru al Academiei române, tatăl talentatului scriitor *Gorun* (Alex. Hodoș), al cunoscuților profesori *Enea* și *Ulpiu Hodoș*, al colonelului *Sabin Hodoș*, al fostului senator de Blaj *Brutus Hodoș*, actual sub-director la „Creditul industrial" din București etc.

1) **Vezi**: Biblioteca noastră No. 58. *Simeon Balint* de E. Hodoș.

CAPITOLUL XXXVIII.

CÂTE-VA SCRISORI INEDITE ASUPRA EVENIMENTELOR REVOLUŢIEI DIN ANII 1848/49

Asupra revoluţiei din Ţara Moţilor, care a isbucnit în Octombre 1848 şi a durat până aproape de sfârşitul lunei August 1849, s'a scris mult şi desigur se va mai scrie, poate şi mai mult, după-ce vor fi date la iveală şi cunoscute toate documentele şi scrisorile timpului.

Dintre publicaţiile apărute până azi în această chestiune, cele mai importante sunt desigur raportul lui Avram Iancu şi apoi rapoartele celorlalţi prefecţi ai legiunilor.

Pe ici pe colo mai ies din când în când la iveală şi alte documente din timpul acela, nepublicate încă.

Din rândul acestor documente *nepublicate încă* fac parte scrisorile ce urmează mai jos, pe cari le-am găsit în Muzeul judeţian din Deva, graţie amabilităţii bunului şi distinsului meu amic *dr. Petru Groza,* fost ministru. Intrucât toate aceste scrisori sunt privitoare la luptele din munţii Abrudului dintre Români şi Unguri, scoţând în relief greutăţile pe cari au avut să le îndure prefecţii şi tribunii, comandanţi ai legiunilor revoluţionare, cu diferiţi oameni slabi de înger din aceste legiuni, fie din cauza împrejurărilor, fie din cauza caracterului lor timid, — căci au existat de aceştia şi pe atunci şi vor exista cât va fi lumea — cred că fac un serviciu istoricilor, cari vor scrie odată istoria critică a evenimentelor din 1848/49, publicându-le în întregime, aşa precum au fost copiate de prietenul meu *Vasile Bârluţiu,* preot în Teiuş, care în tot cursul acestei lucrări mi-a dat un sprijin real şi călduros.

Iată scrisorile prefectului Buteanu către Avram Iancu în intervalul dela 22 Noembrie 1848 până la 3 Aprilie 1849:

Prima scrisoare:

Frate Iancu!

Fiindcă circumstările negreşit poftesc aici o putere foarte mare, multe ameninţări venindu-ne dela hotar, — cu o vorbă suntem în primejdie, — pentru aceea frăţeşte te rog, cum vei primi această epistolă, cu cea mai mare grabă şi aspră poruncă să rânduești ca din Sohodol toţi puşcaşii câţi se află să pornească către Blăjeni, pe cari dacă nu altmintrelea cu ameninţarea pedepsii morţii pe toţi luându-i, cu cari urmează că în jos coborând pe Bulzeşteni, aşa încât mai puţin să fie în număr 200 de puşcaşi. Aceştia toţi să fie sub comanda lui Schuster. Pe mâne sară negreşit să fie aicea în Baia-de-Criş, unde îi vom aştepta. Apoi şi aceea să faci în ştire precum-că acei puşcaşi ce vor veni, din ziua ce vor sosi aicea, tot insul va căpăta 8 cr. (creiţari N. A.) în argint pe zi şi pânea slobodă.

Şi din nou pentru-ca să nu rămânem în nevoie, cu toate puterile te sileşte.

Te roagă al tău

Ioan Buteanu
Prefect

Baia-de-Criş, 22 11 1848

A doua scrisoare:

Frate Iancule!

Tribunul Corcheş mi-a scris, cum că puşcaşii cari se află aicea, să ţi-'i trimit îndărăpt. Eu câţi au fost, 'i-am trimis. Cealaltă parte mare, câţi au fost aici, toţi au fugit acasă, baremi că de mâncare au avut, că oamenii de pe aici le-au dat. Abia am 40 oameni aici, cu cari ţinem strâmtorile. Primejdia iară creşte din cauză că ne-au scris oficios cum că în Sebeş au intrat 6000 de Önkenteşi (voluntari. Nota autorului) *şi 6 tunuri cu scop de-a veni la Zarand, şi mă tem că nici miliţia nu ne-a veni având treabă pe acolo. Fă dispoziţie la Tribunul din Abrud ca din satele cari*

se țin de Abrud, să țină pază aici la Buceș, precum este Abrud-oraș, Roșia, Corna, Bucium, Cărpeniș, Cernița, că altmintrelea fără primejduirea persoanei mele a sta aici, voiu fi silit a mă duce la un loc mai scutit pentru mine.

Buceș, la 22 Ianuarie 1849

Buteanu
Prefect

A treia scrisoare:

Frate Iancu!

Tu nu bagi de seamă, pușcașii cari au mai rămas aici din Scărișoara toți au fugit; ceilalți au fugit mai înainte și când era să-ți'-i trimit pentru apărarea locurilor de pe acolo, abia erau vre-o 80. Ai grijă dară că pușcașii mai toți sunt pe acasă, fugiți de aici, și tu vei socoti că sunt în slujbă. Strânge-i toți și o parte mai mare mi-'i trimite încoace ca să-'i putem apuca hoțiește. Până acum tot 'i-am ținut, dar acum n'avem cu cine și o trebui să părăsim poziția cea bună pentru lipsa pușcașilor. Fă dispoziție să nu pățim pericol.

Salutare frățească.

Buceș, la 24 Ianuarie 18.9

Buteanu
Prefect

Fă pașii ulteriori în privința banilor luați din casa bisericală din Abrud și ca să putem ajutora pe frații de dincolo, să scriem toți trei cu Dobra la Comisariu, ca să luăm împrumutu ăla din a Clerului nostru.

B.

Tocmai când ți-am scris ordinul acesta, mi-a sosit veste că Ungurii toți din Zarand au trecut cu toată armata lor către Deva, spre ajutor la ceialalți. Că cazul este adevărat, vom vedea.

Buteanu

A patra scrisoare:

Frate Iancule!

Astăzi către Deva toată ziua sună tunurile. Oficiantul (officiolante) soldaților Klokutian din Zlatna mi-a scris cumcă dânșii nu pot veni în Zarand pe Grohaș, de aceia 'mi-au făcut cunoscut

că dânşii vor veni cu toţi oamenii să le stăm în cale la Brad, sau mai înainte.

Pentru aceia, în numele naţiunei române şi a imperatorului, vă provoc că numai decât să plece tot lagărul încoace, ca împreu-

Ion Buteanu, prefectul legiunei Zarandului. A fost spânzurat de Hatvany la Iosaşi, în jud. Arad (23 Maiu 1849), după bătaia mâncată de armata ungurească la Abrud. Născut la 1821. (Din colecţia Academiei române).

nându-se cu noi să le stăm în cale ca să nu poată fugi în Ungaria. Eu scol toate satele de pe aicea.

Garda (guardia) din Abrud să vină toată sau le ia puştile şi le dă la alţii mai harnici. Miliţia încă ne urmăreşte.

Buceş, 27 Ianuarie 1849 **Buteanu**

A cincea scrisoare:

Frate Iance!

De atacul ţinut cu rebelii în Zarand ai auzit, că ţi-am spus. Oamenii tăi trimişi cu Clement au fugit. Eu nu ştiu ce disciplină au? Tu ar trebui să veghezi mai bine, că eu lângă toată grijirea mea nu pot lua seama noaptea pe unde fug. Ar fi îndatorat satul sau mai marii din sat, dacă nu arată scrisoare dela mine sau viceprefectul, să nu-i sloboadă în sat, ci să'i pedepsească, că de tot aşa vor fugi, eu nu sunt în stare nici un minut a şedea în Zarand. Dacă şi oamenii tăi vor fi aşa ticăloşi, pune la toate potecile străji să-i oprească, ori trimite-mi cu numele lor în scris şi din ce sat se află ca să vă putem scrie după dânşii. Numai decât te provoc ca pe mâne să trimiţi mai puţin 300 puşcaşi cu Corcheş Nicolae şi cu numele lor şi din ce sat se află, că altmintrelea în zadar ne luptăm. .

Axente încă ne scrie desperat, nu ştiu ce va fi de noi.

Abrud, 2 Aprilie 1849 **Buteanu**

A şasea scrisoare:

Iubite Iance!

Bravul tău Clement abia a venit de 4 zile în Criş şi sub pretext că va merge să se schimbe, a tulit-o în numele Domnului. Oamenii tăi mai toţi au fugit, abia am încă vre-o câţiva. Eu nu pot sta aici în locurile acestea periculoase cu puţinii aceşti oameni; de aceea numai decât să-mi trimiţi aci puşcaşi harnici şi voinici, cari să ştie lupta cu barbarii. Lângă dânşii trimite-mi vre'o doi tribuni, iară harnici, nu ca Clement cel fricos, şi te grăbeşte cu trimiterea lor aici.

Oamenii să fie cu merinde prevăzuţi şi cu opinci bune, şi dânşii să fie dispuşi pe două săptămâni mai puţin, şi însuţi tu le dă poruncă aspră ca nici decum să nu cuteze a fugi acasă.

Eu oamenii îi aştept încă pe mâne seară, altmintrelea ce se va întâmpla, vei vedea.

Buteanu

Buceş, 2 Aprilie 1849

Facem acum loc scrisorilor adresate de prefectul Buteanu tribunului N. Corcheş din Câmpeni. Iată prima scrisoare:

Domnule Tribun!

In urmarea epistolei mie scrise îţi trimit puşcaşii, cari au fost la mine, din patru sute mai rămânându-mi 37 dela Scărişoara. Pentru aceea ajutându-ne Dumnezeu, îmbărbătaţi-vă şi daţi peptul cu Vasvari ca să-'l puteţi reîmpinge din hotarele Domniei-Voastre.

Buceş, 22 Ianuarie 1849

Buteanu
Prefect

A doua scrisoare:

Frate Corcheş!

Planul pentru atacarea Ungurilor l'am cetit şi la vreme de atac şi noi am iscoti oare-ce. De aceia cumcă Ungurii din Zarand să aducă pe seama Ungurilor din Abrud 3 sănii de puşti, noi nimic nu ştim şi pe aici nici nu se poate aduce, că noi foarte avem grijă, sunt picheturi în toate laturile.

Ungurii sunt împărţiţi prin Brad, Baia-de-Criş şi Hălmagiu, au şi 5 tunuri regulate. Acestea le ştim de acolo că am prins nişte cocişi, cari au venit din Ungaria prin Hălmagiu şi Baia-de-Criş. Tunurile cele de lemn nu vi-le putem trimite, că noi încă avem lipsă de ele. Ţi-am trimis 2 clopote şi 2 căldări, lasă la Alajos să ne facă 2 tunuri din ele. Solomon dela Deva mai toţi puşcaşii şi i-o trimis la Sibiu, care se află înconjurat de Unguri. Numai fiţi totdeauna gata ca la o primejdie să puteţi sări odată pela Blăjeni.

Blajul încă e cuprins, în biserică şi-au băgat caii. Axente nu ştim unde se află.

Fii sănătos.

Buceş, 21 Februarie 1849

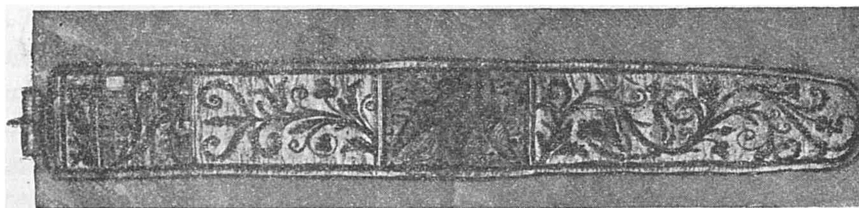
Buteanu

A treia scrisoare:

Aspră ordinaţiune catră tribunul
Câmpenilor Nicolae Corcheş.

Ţi-se comunică sub cea mai mare răspundere a Domniei Tale, ca să scrii la toţi centurionii de prin satele de sub tribunatul Dom-

niei Tale, ca toţi oamenii dela 14 ani până la cele mai adânci bătrâneţe, împreună cu preoţii şi învăţătorii satului, armaţi cu lănci şi puşti, să vină sub perderea capului la Abrud, în locul numit

Brâul prefectului Buteanu, pe care în momentul arestării decătre Hatvany, la Abrud, l'a încredinţat bunului său amic Vasile M. Moldovan, prefect legionar pe câmpia Ardealului. Azi brâul se află în muzeul archidiecesan din Blaj.

„Ţarina Abrudului", cu acea strânsă rânduială ca toate puştile să vină şi nici una să nu rămână acasă, sub perderea vieţii şi averilor.

Abrud, la 16 Aprilie 1849, la 8 ore seara

Din strânsa Comisiune a Prefecturei Avram Iancu

Ioan Buteanu
Comisionariu

Pe Dumineca la amiazi să fiţi la locul hotărât

O scrisoare a Prefectului Buteanu către Tribunul Ioan Şuluţiu din Abrud:

Domnule Tribun!

Trimisele vi-le-am primit. Ungurii desigur se află împărţiţi în Brad, Baia-de-Criş şi Hălmagiu. Noi ne aflăm în număr puţini, fiindcă lagărul dela Trâmpoieni, venit, mai tot a fugit acasă. Povăţuitor încă n'au. Dela Solomon acum anevoie vom căpăta ajutor, pentrucă lagărul lui statornic din venituri şi puşcaşi, l'a pornit către Sibiu, unde Ungurii cu generalul Bem se află. Acolo trebue să fie loviri hotărîtoare. Cu oamenii de pela Zlatna până va fi lumea bravuri nu vei face, pentrucă pe aceia nici ambiţia naţională nu'i însufleţeşte, nici temerismu (curajul N. A.) nu'i face luptători. Blajul încă e ocupat de Unguri. Axente dupăce a plecat de acolo, s'a retras, e împrăştiat. Dumnezeu ştie unde se află. Insă toate năcazurile ne vin dela şefii miliţiei şi

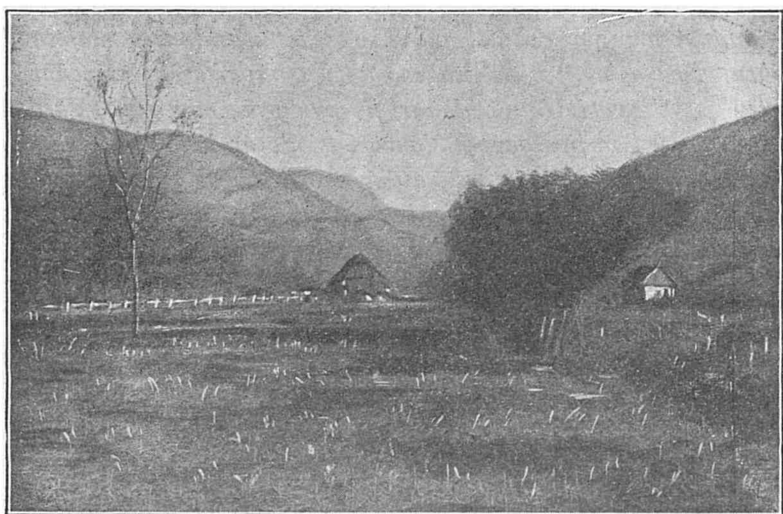
dela blăstămata politică şi numai singur aceea mă inimează că am speranţă că D-zeu toate le va întoarce spre mai mare binele naţiunei.

Fii sănătos.

Buceş, 21 Februarie 1849 **Buteanu**
Prefect

Scrisoarea-manifest a Prefectului Buteanu către Axente Sever, prefect în Valea-Murăşului:

(E scrisă cu creionul, e ştearsă, încât abia se poate ceti. Nota autorului).

Defileul dela Buceşul-de-jos, unde, în 1849, atât prefectul Buteanu cât şi tribunul Simeon Groza au avut tabără, au dat lupte cu Ungurii şi au tăiat comunicaţia trupelor ungureşti, care voiau să pătrundă la Abrud sau fugiau de aici spre Brad.

Fraţilor! Ungurii au năvălit din toate părţile pe noi. Astăzi arseră două sate: Zdrapţii şi Mihălenii. Noi am ţinut foc cu dânşii într'un ceas. Acum n'avem muniţie; de nu 'mi veţi trimite, suntem potopiţi. Trimite-ţi-ne prav şi gloanţe şi veniţi în ajutorul nostru că n'am mai mult de 100 de oameni. Scrieţi-ne ce este pe acolo. Mâne poate vom veni în Abrud că numai unu (?) este până acolo.

Buceş, 3 Aprilie 1849 **Buteanu**

Scrisorile tribunului Ioan Şuluţiu [1]) din Abrud către Avram Iancu:

Prima scrisoare:

Onorate Domnule Prefect!

Aici închis trimit răspunsul lui Buteanu. Te rog fă dispoziţie la Zlatna, că aceia, precum scrie Buteanu, nu vreau a asculta. Noi mâne dimineaţă vom porni cătră Buceş, unde ne vom întâlni cu Domnul Buteanu. Dela Dobra încă n'am căpătat răspunsul.

Abrud, 11 Ianuarie 1849

Ioan Şuluţiu
Tribun

Când vream a pecetlui cartea, sosi şi bucurătoarea ştafetă dela Dobra, care asta închisă grăbesc a ţi-o împărtăşi. Vezi cum bate D-zeu pe Vasvari. Batăr de ar fi murit mai de mult Vardener, că Clujul nu l'ar fi reocupat Vasvari şi de ar fi mulţămit Buchner de Sturbe încă în April 848, atunci noi nu aveam lucru mult.

Originalul cărţii lui Dobra l'am trimis la Buteanu, că dânsul, precum văd, e îngheţat, ca să-'l mai încălzesc.

Fii sănătos şi să nu ne temem de toate vânturile. Acela ce se teme în timpul de acum, nu-i vrednic de numele Român.

Şuluţiu

A doua scrisoare:

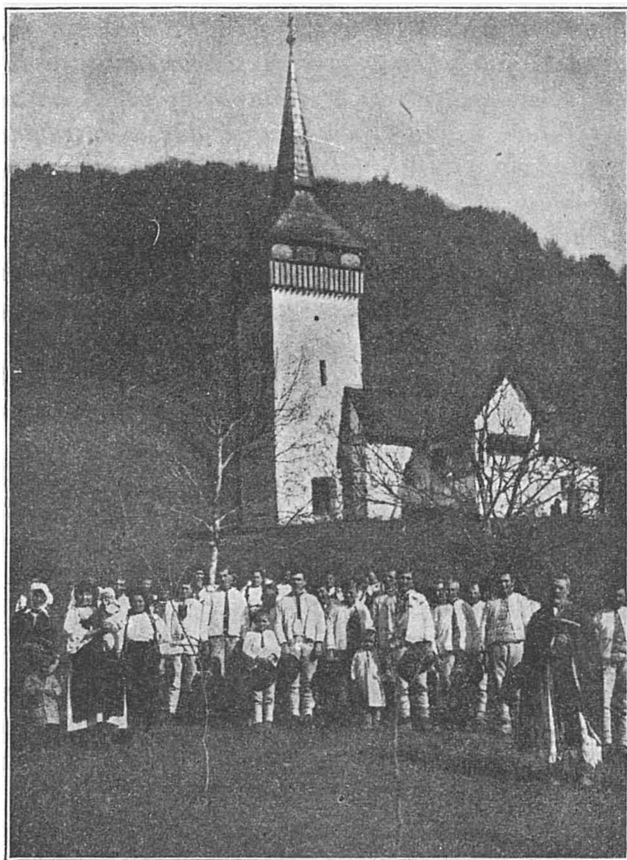
Onorate Domnule Prefect!

Domnul hognogiu Şandruca, în minuta aceasta sosind la mine, îmi spuse că 'i-ai trimis curier să întoarcă Batalionul lui Clocanu

1) *Ioan Sterca Şuluţiu,* fratele fostului mitropolit dela Blaj Alex. Sterca Şuluţiu, era proprietar de mine şi funcţionar la *cămară* sau oficiul de schimb al aurului din Abrud S'a născut la 1796 şi a încetat din viaţă în anul 1858. La 1848 a fost tribun cu rangul de maior. Casa lui Şuluţiu din Abrud a fost în 1848 centrul de întrunire al fruntaşilor români şi asilul exilaţilor din România. Alex. Golescu a stat aici până la intrarea Ruşilor în Ardeal, când apoi s'a refugiat la Paris. Ioan Şuluţiu, care făcuse ca ofiţer austriac campania în contra lui Napoleon cel mare, a fost sufletul operaţiunilor militare române din munţii Abrudului şi totodată inventatorul legendarelor tunuri de lemn, legate cu cercuri de fer. Prin el se trimeteau de către comandantul cetăţii Alba Iulia muniţiunile necesare Moţilor. Şuluţiu s'a distins în toae împrejurările printr'o cinstită inimă românească, cum certifică de altfel şit Avram Iancu în raportul său către împăratul Francisc Iosef.

în ruptu capului, din pricina aceea că Kosuth şi Meszaros cu armată mare au sosit la Cluj, şi cum-că vrea a năvăli pe Bălgrad. Şandruca se porni la Zarand, dară îi de lipsă ca şi noi să fim cu pază.

La Deva, precum spune Şandruca, noi am perdut din facţiunea

Biserica ortodoxă din Buceşul-de-jos, la gura defileului ce duce la muntele Vulcan. Actualul preot Ioan Birău în mijlocul credincioşilor săi, într'o zi de sărbătoare.

lui Pucher, asta a fost Joi, dar Vineri s'a întors lucru. Ştie Dumnezeu ce va mai fi. Cu graba mai multe nu pot scrie. Ar fi bine să ne putem înţelege că aici sunt multe facţioni (?). De poţi, vină să le desfacem. Cu vorba mai multe.

Abrud, 10 Februarie 1849

Ioan Şuluţiu
Tribun

A treia scrisoare:

Domnule Prefect!

Fiindcă dela Domnul Axente n'au sosit nici o scrisoare, am trimis cei doi călăreţi la Zlatna, scriind lui Dobra că poftita înştiinţare a Domnului Axente negreşit să o trimită. Buciumanilor şi Abrudsătenilor prin călăreţi le-am scris ca deloc să se răscoale şi să pornească cătră Duşu, precum şi Roşienilor ca la cea mai mică larmă să năvălească cătră Dealu Băieşilor. Asemenea dispoziţiune am făcut şi la Cărpeniş ca şi dânşii răsculându-se, să înainteze cătră Abrud. Aici nu se aude nici o veste spărietoare. Căpitanul Iambor în sara aceasta, la 7 oare, a fost la mine spuindu-mi că Ungurii din Brad s'or dus către Hălmagiu şi alţii parte cătră Băiţa şi cum-că cătră Deva ar suna tunurile groaznic.

Capse şi cuie mâne la 8 oare va trimite Boeriu, precum şi tunurile.

Abrud, 9 Aprilie 1849, 11 ore noaptea

Ioan Şuluţiu
Tribun

Eu toată noaptea voi patrula şi orice se va întâmpla, eu voi raporta. Boieriu zice că la dânsu nu sunt capsele, dară câte vor fi în bolte, le vom trimite mâne dimineaţă.

A patra scrisoare:

Domnule Prefect!

Cu cea mai mare grabă numai atât pot scrie, cumcă oamenii şi din Câmpeni şi din ţinutul acesta vin îndărăpt, fac larmă şi ca nişte furioşi se laudă în tot chipul, nu-i putem înfrâna, suntem cu toţii în primejdie, că atacând şi aprinzând Bradul, lesne se poate întâmpla ca însuşi Românii din Zarand, împreunaţi cu Vasvari, şi Abrudul şi ţinutul Câmpenilor să'l facă cenuşă.

Te rog ca pe un bărbat, care are încrederea poporului, grăbeşte şi făcând cele de lipsă, sfătueşte poporul să nu fie aşa de necredincios.

Buteanu cu toţi ceilalţi erau a părăsi şi poate că au şi părăsit Buceşul. Ce va fi mai încolo, Dumnezeu ştie; destul că stăm foarte rău. Trimite, dacă nu poţi veni, pe fratele Corcheş.

Vai de noi, de nu vei avea acum grijă.

Atrud, la 9 Aprilie 1849

Ioan Şuluţiu
Tribun

Săracu Buteanu e în cea mai mare primejdie.

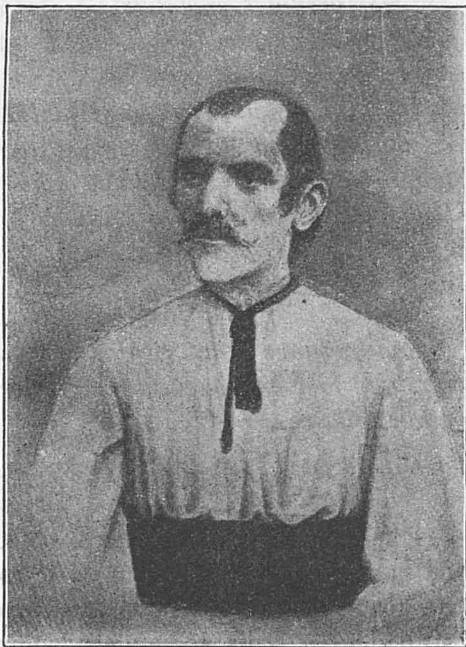
O scrisoare a vice-prefectului Telechy din Abrud cătră Avram Iancu:

Domnule Prefect!

Iată acum două epistole dela fratele Dămian și dela tribunul Popp, din cari iarăși vei putea lua în minte starea Ungurilor și ce vreau, după care vei putea plănui că cum să ne orientăm și noi. Da numai aceea îmi iau îndrăsneala și eu, ca rugându-te ce va fi, să fie mai în grabă, precum vei bine voi a vedea și din aceste epistole. Roatele și plumbul îl voi trimite.

Fii sănătos.

S. Telechy
Vice-Prefect
Abrud, la 15 Maiu 1849

Ţăranul Radu Anghel din comuna Herţegani, care, în 1849, a luat parte, ca lăncier, în luptele dela Dealul-Mare (pe şoseaua ce duce dela Brad la Deva), conduse de prefectul Buteanu.

O scrisoare a inspectorului Petru Demian din Deva către prefectul Buteanu:

Fiţi numai cu curajiu, că pe 8 April negreşit vom intra în Zarand, 2000 pela Şoimuş şi pe 6 April în Deva şi Hunedoara 12.000 cu Bucher şi Urban, iară pela Braşov multe mii. Acestea sunt singure datumuri.

O parte din acestea vor trece Murăşul şi se va trage cătră Geoagiu, unde se vor împreuna cu cei cari vor merge pela Orăştie. Eu sunt însărcinat ca să vă înştiinţez şi pe Iancu ca să strângeţi pe Duminecă negreşit lagăr din mai multe mii la Buceş şi să vă uniţi cu miliţia prin înştiinţare şi cointelegere, ca cu toate puterile să se nimicească inimicii.

Că de cătră Oradie îi bate cu Ielacich, cu Windischgrätz şi să

ştii ca toată armata imperială a jurat, că sau vor nimici pe Bem sau vor peri toţi.

Leninger va trage gordon pe lângă Murăş cu 7000. Frate, îţi spun şi 'n cazu că acum trebue să stăm cu toate puterile hotărîţi, „învingere sau moarte“, că toată lumea strigă asupra Românilor.

Vom căpăta pentru Românii noştrii 10.000 de puşti cari la cei mai vrednici numai le vor împărţi. Capeţi 600 de pacheturi, dară numai cu rânduială bună să-le întrebuinţezi, că nu sunt altele. Scrie Iancului că pe 7 April să se strîngă loagărul baremi 5—600 la Ampoiţă, că generalul Puchner calculează pe aceea şi să nu rămânem de minciună. Acum sau nici odată trebue să se hotărască soarta Ardealului. Eu încă pornesc azi să strâng loagăr la Murăş.

Petru Demian
Inspector

Din porunca d-lui Schlosscomandant să arestezi pe toţi aceia cari au fost în loagărul Ungurilor, cari sunt suspecţi, până la altă hotărîre.

Cetatea Deva, 5 Aprilie 1849

Demian

Din citirea şi examinarea obiectivă a interesantelor scrisori de mai sus, cetitorul poate să-şi facă o idee exactă de dragostea de neam, de energia şi de spiritul de disciplină atât a prefecţilor şi tribunilor, cari comandau legiunile româneşti, cât şi a înşişi legionarilor. Ar fi o greşală nemeritată pentru luptătorii dela 1848 şi 1849, dacă din câteva cazuri sporadice de defecţiune în rândurile legionarilor, motivate de împrejurările greutăţilor vieţii pentru ei şi familiile lor, am trage concluziuni, cari ar putea atinge însufleţirea şi dragostea de neam cu care au luptat.

Dealtfel *prefectul Buteanu,* care a fost unul dintre conducătorii cei mai energici şi mai inteligenţi ai mişcării dela 1848 şi care şi-a sfârşit viaţa cu moarte de erou — fiind spânzurat de Unguri la Iosaşi — ne indică în mod luminos în scrisoarea sa către *tribunul Ion Şuluţiu* din Abrud cauzele adevărate ale defecţiunilor ivite ici-colo spre sfârşitul revoluţiunei în rândurile legionarilor, când scrie: *„Insă toate năcazurile vin dela şefii miliţiei şi dela* blăstămată politică *şi numai singur aceea mă inimează că am*

speranță că Dumnezeu toate le va întoarce spre mai mare binele națiunei".

Tot din aceste scrisori mai rezultă imensa autoritate morală, de care se bucura *Avram Iancu* în fața poporului și a comandanților săi, cari de câte ori observau acte de indisciplină la legionari, i-se adresau lui, „Craiului Munților", ca să intervină cu cuvântul și prestigiul său covârșitor.

Și cuvântul lui Avram Iancu a fost întotdeauna ascultat. Dovada: La 1849, când generalul Bem înconjură munții Abrudului cu 30.000 soldați bine înarmați, toate armatele care intrară în munți, sub comanda lui *Hatvany, Vasvari* și *Kemény Farkas*, au fost complect nimicite.

CAPITOLUL XXXIX.

CENTENARUL LUI AVRAM IANCU

Fără îndoială, atât figura masivă a martirului *Horia*, cât şi cea de intelectual şi erou a lui *Avram Iancu*, au devenit azi în conştiinţa publică românească două figuri legendare. Toată suflarea românească nu le va uita niciodată, înconjurându-le veşnic cu admiraţie şi veneraţiune. Astfel se explică faptul că la sfârşitul lunei August 1924, obştia românească din Ardeal şi din vechiul regat, dela colibă până la palat, a ţinut să sărbătorească în mod solemn centenarul de 100 de ani dela naşterea lui *Avram Iancu*, „craiul munţilor". Mulţimea cucernică a alergat cu un fel de evlavie mistică la aceste serbări, dominată de sentimentul că în sfârşit *„nedreptatea săvârşită a fost corectată"*. Românii toţi se gândeau la Iancu al lor, umilit şi împins să înebunească de durere, fiindcă nu şi-a văzut întrupate planurile lui de *Român* şi de *om*.

Serbările pentru comemorarea lui Avram Iancu s'au început în ziua de S-ta Maria, 28 August 1924, printr'un parastas oficiat în toate bisericile ortodoxe şi unite din întreagă România-Mare.

Sâmbătă, 30 August, membrii comitetului central al societăţii *Astra* (Asociaţiunea transilvană), din a cărei iniţiativă s'au organizat serbările centenarului, au făcut sub conducerea preşedintelui d. V. Goldiş un pelerinagiu dela Baia-de-Criş la *Ţebea* (distanţă de 2 km), unde au depus o frumoasă coroană din frunză de stejar, cu panglici tricolore, pe mormântul nemuritorului Avram Iancu.

D. Dr. I. Lupaş, profesor universitar şi membru al Academiei române, a rostit cu acest prilej, ca delegat al *Astrei*, o frumoasă cuvântare, din care reproduc următoarele avântate imprecaţiuni:

Binecuvântat şi preaslăvit să fie numele tău Avrame, Rege al munţilor noştri şi mucenic al libertăţii noastre naţionale!

Sfintele tale moaşte odihni-se-vor de acum fericite şi vor afla „uşurare multă" în pământul desrobit al patriei întregite! Aci, sub gorunul lui Horia, alături de ale mucenicului Ioan Buteanu şi de ale neînvinsului preot Simion Groza, ce îşi vor înfrăţi sfânta ţărână cu a eroilor dela Tisa, cari 'şi-au vărsat şi ei fără preget sângele pentru înfăptuirea idealului şi al neamului românesc de pretutindeni. Iar sufletul va străluci în lumina drepţilor, alături de al lui Andrei Şaguna, cârmuitorul cu crucea, şi de al lui Simion Bărnuţiu, conducătorul cu condeiul...

Nădejdea voastră cea fără de moarte este acum împlinită.

Privegbiaţi din înălţ'mea veşnicelor voastre lăcaşuri asupra sorţii poporului nostru, îndreptându-i paşii spre cărările virtuţilor morale, naţionale şi patriotice.

Pıiveghiaţi şi vă bucuraţi că luptă bună aţi luptat, credinţa aţi păzit!

In ziua de Duminecă, 31 August, orele 8 dimineaţa, s'a desvelit bustul lui Avram Iancu (operă a sculptorului bănăţean *Ladea)* şi placa comemorativă dela casa din Baia-de-Criş, unde a murit Iancu.

In aceiaşi zi, la orele 10 dimineaţa, a sosit trenul regal, aducând familia regală cu suita şi o mulţime de oaspeţi la gara din faţa cimitirului bisericii din Ţebea, numită *Avram Iancu*. Onorurile militare au fost date de o companie a regimentului 31 de infanterie cu muzica, după care Regele *Ferdinand* a primit raportul d-lui general *Dănilă Papp,* comandantul corpului VI de armată din Cluj, şi a trecut în revistă compania de onoare.

In suita regală se aflau: *M. S. Regina Maria, principele Carol,* pe atunci încă moştenitor al Tronului, *cu soţia sa principesa Elena, prinţul de Hohenlohe, marea ducesă Maria a Rusiei, amiralul Beatty* din marina engleză, *d. Anton Mocioni,* maestrul vânătorilor regale, apoi d-nele de onoare şi adjutanţii de serviciu.

Suveranii României au fost primiţi de către mitropolitul primat *dr. Miron Cristea,* mitropolitul-archiepiscop al Ardealului *dr. Nicolae Bălan,* archiepiscopul Basarabiei *Gurie,* d. *Ioan I. C. Brătianu,* preşedintele consiliului de miniştri, cu membrii guvernului, d. *Vasile Goldiş, preşedintele Astrei,* cu membrii comitetului central, d. *general Averescu,* fostul prim-ministru, d. general-adjutant *Presan,* d-nii generali-inspectori de armată, d. *Octavian Goga,* ca reprezentant al Academiei române, etc.

După primirea familiei regale au pornit cu toţii pe jos spre mor-

mântul lui *Avram Iancu*. Mulţimea adunată în număr neobicinuit de mare a aclamat frenetic pe suverani, aruncându-le flori în cale.

Maiestatea sa Regina Maria a României.

In faţa mormintelor, Maiestăţile Lor şi Alteţele Lor Regale au fost întâmpinate de Mitropolitul *dr. Nic. Bălan* al Ardealului, cu

crucea şi cu evanghelia. Maiestăţile Lor au luat loc pe o tribună specială, construită lângă mormânt, la dreapta cu membrii gu-

Regele Ferdinand al României întregite. Născut la 12 August 1865 în Sigmaringen şi încetat din viaţă la 24 Iulie 1927, în Bucureşti.

vernului şi persoanele oficiale, la stânga cu d-nii generali inspectori şi comandanţi de corpuri de armată.

A urmat serviciul divin (parastasul), oficiat de Mitropolitul Ardealului, asistat de 12 preoţi. Răspunsurile liturgice le-a dat corul studenţimii universitare din Cluj.

In cimitirul unde doarme *A. Iancu* s'au făcut schimbări în vederea serbărilor, dar *Astra,* încredinţată cu organizarea lor, a ţinut— pe drept cuvânt — ca mormântul lui A. Iancu să nu sufere nici e renovare, nici o corectură. Tocmai prin simplitatea lui să poată avea asupra pelerinilor o impresie mai puternică. Un mormânt cu monument pompos n'ar mai fi fost mormântul eroului-martir!

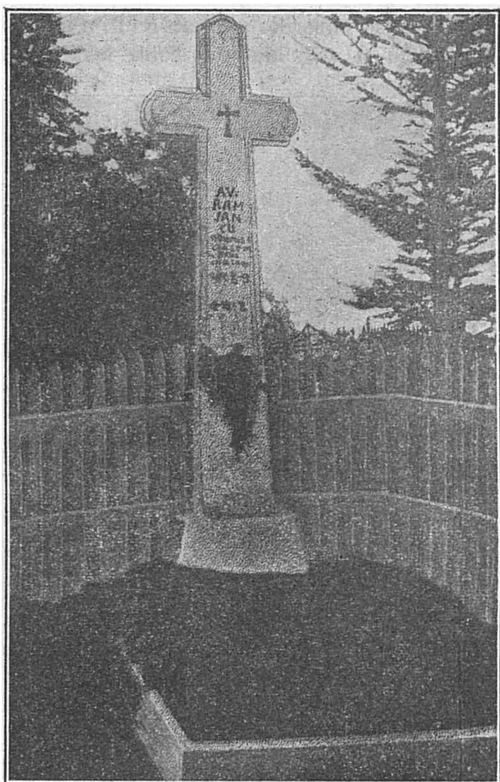
Biserica ortodoxă din Ţebea (renovată) cu gorunul lui Horia. In faţă se află mormântul lui Avram Iancu. De o parte şi de alta a mormântului străjuesc doui brazi, purtând numele „Regele Ferdinand" şi „Regina Maria". Au fost plantaţi cu prilejul serbărilor centenarului, în prezenţa suveranilor României Mari.

In jurul mormântului lui Iancu s'au exhumat toţi morţii, lăsându-se un loc liber, de jur-împrejur, de 600 m. p. De-a dreapta mormântului se află bătrânul *„gorun al lui Horia"*, iar de-a stânga un teren de 800 m. p., unde zac cei doi colaboratori ai lui Iancu, prefectul I. Buteanu şi tribunul Simeon Groza, ale căror oseminte s'au adus cu prilejul acesta. Şi Buteanu şi Groza au câte o cruce frumoasă la căpătâi.

Societatea *„Mormintele Eroilor"* şi-a luat nobila sarcină de a îngriji de mormintele dela Ţebea. In fruntea societăţii acesteia se

află d. *general I. Manolescu*. D. căpitan *Iorga* a fost încredinţat cu ducerea la îndeplinire a exhumării unora din soldaţii morţi pe câmpurile de luptă şi cu aducerea soţilor de luptă ai lui A. Iancu în apropierea mormântului acestuia.

Mai sunt îngropaţi aici sublocotenentul *Bârsan* şi unul din Ţebea, căzuţi la trecerea liniei demarcaţionale, în anul 1919. La dreapta şi la stânga lor se află cu totul 72 eroi, morţi în răsboiul pentru întregirea neamului. Fiecare are câte o troiţă la căpătâi. In dreapta 72 eroi din răsboiul mondial, iar la stânga 18 eroi întregesc anul morţii lui Iancu: 1872. Lângă mormântul lui Iancu s'au adus două tunuri, de cari s'au servit Românii în luptele dela 1848 49 ca astfel să amintească timpurile de restrişte şi de vitejie.

Crucea dela mormântul lui Avram Iancu, care, în simplitatea ei, conţine cea mai frumoasă pagină din istoria Ardealului. Loc sfânt de pelerinagii pentru înălţarea şi reconfortarea morală-naţională a generaţiilor viitoare.

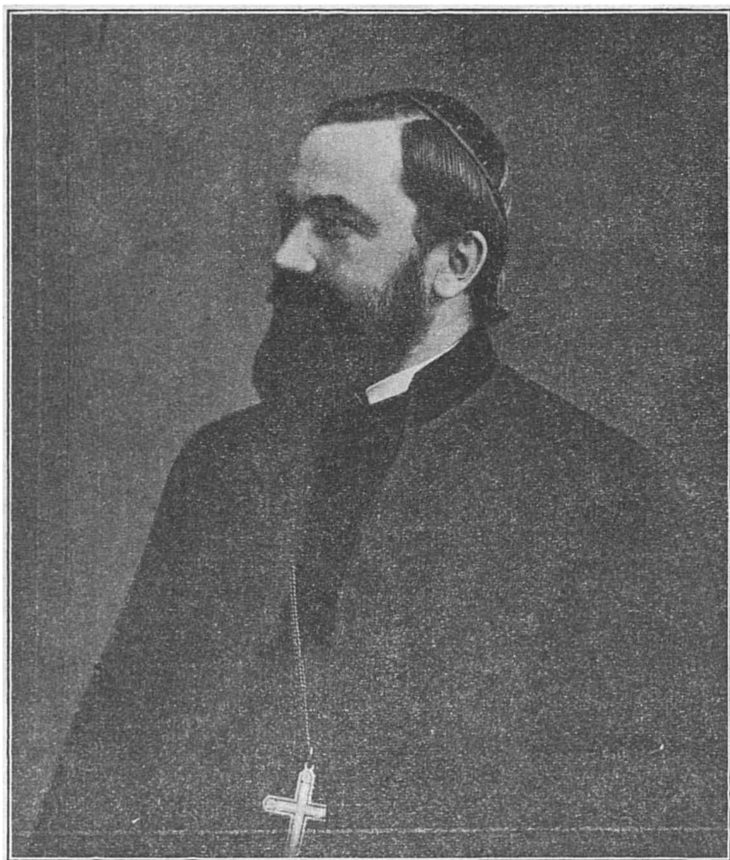
Pe crucea de piatră simplă dela mormântul lui Avram Iancu stau săpate cuvintele: *Avram Iancu, Adv., Pref. leg. gem. Rom. în anii 1848/9—1872.*

In faţa mormântului se ridică biserica ortodoxă română, complect renovată, iar la dreapta lui secularul gorun al lui Horia, a cărui circumferinţă abia o pot cuprinde opt braţe omeneşti.

După terminarea serviciului bisericesc a urmat seria discursurilor festive. Prima cuvântare a fost rostită de către mitropolitul-

archiepiscop al Ardealului *dr. Nicolae Bălan,* care a făcut o mare impresie şi din care ne facem plăcerea de a pune sub ochii cititorului următoarele părţi evocatoare ale rolului important jucat de preoţimea română în evenimentele dela 1848 49:

Nici sfârşitul tragic al lui Horia, nici mulţimea duşmanului, nici lipsurile şi mizeriile de tot felul n'au fost în stare să înfrângă curajul lui Iancu şi să abată din calea biruinţelor sale pe acest mare suflet de

Dr. Nicolae Bălan, archiepiscop şi mitropolit ortodox al Ardealului.

viteaz. Atunci s'a dovedit, că dragostea de neam e cea mai înaltă şcoală a strategiei, iar spiritul de jertfă şi devotamentul către dreptatea cauzei apărate sunt arme mai puternice decât plumbul puştilor şi decât oţelul tunurilor. Hatvani, Kemény, Vasvary şi toţi cari au încercat ori au reuşit chiar să pătrundă pentru o clipă în cetatea munţilor, s'au izbit de vitejia dârză a lui Iancu. Ca şi în vremile cele grele ale trecutului,

aşa şi de data aceasta, munţii au fost adăpostul sigur şi cuibul din care şoimii Moţilor lui Iancu n'au putut fi scoşi. Iar tovarăşii lui de luptă — ca şi de altfel ai tuturor eroilor noştri naţionali — au fost cu deosebire preoţii. Cu crucea şi cu spada deopotrivă îşi apărau păstorii turma, cu ale cărei nevoi s'au ştiut face una în toată bună vremea.

Numele lui popa Balint, popa Groza, popa Vlăduţ, Fodorean, Gomboş şi ale celorlalţi slujitori la altarul neamului din vremea aceea, vor rămânea nedespărţite de al lui Iancu şi de luptele lui. De sigur şi anturajul acesta de „preoţi cu crucea în frunte" îl va fi inspirat de încrederea neînduplecată în izbânda finală a cauzei pentru care lupta. Câtă revărsare de avânt era în această luptă o dovedeşte şi faptul că duşmanii lui Iancu nu odată au ajuns la acel punct de groază şi desnădejde, care li-a stors admiraţia pentru „popii" luptători în tabăra eroului nostru. El însuşi a fost un luptător creştin, cu credinţă în dreptatea cea sfântă a lui Dumnezeu, pe care a voit să o coboare în mijlocul poporului său. La realizarea acestui ideal al său Iancu nu s'a pus la adăpost pe sine, jertfind numai pe alţii, ci a purtat el însuşi mai mult decât oricine povara sufletească şi trupească a marelui gând ce-l însufleţea.

Iancu nu era omul, care să se oprească la jumătatea drumului când era vorba de fericirea neamului său. Astfel el nu s'a ocupat numai de soartea Românilor ardeleni, ci în sufletul lui a existat concepţia independenţii naţiunii întregi şi idealul unităţii naţonale, pe care o avem astăzi. In tabăra lui din munţi venise boierul Golescu şi înflăcăratul istoric Bălcescu, care purta în mintea sa planul istoriei lui Mihai Viteazul şi credinţa în reînvierea unităţii tuturor Românilor. Cum îşi vor fi destăinuit unul altuia sufletele aceşti mari Români, arzând de dragoste pentru binele neamului lor!

D. Alex. Lăpedatu, ministrul cultelor şi al artelor, care a ajutat din larg şi cu tot sufletul organizarea şi fastul strălucit al acestor serbări, a rostit următorul avântat şi substanţial discurs:

Abia a trecut o jumătate de veac de când s'a stins, în pamântul pe care stăm azi, cu respect şi admiraţie, sufletul zdrobit prin decepţii şi suferinţe al celui mai de seamă reprezentant al generaţiunii de revoluţionari ardeleni dela 1848, al lui Avram Iancu — şi iată că idealul pentru care a luptat, cu eroism fără de seamă, libertatea naţională şi independenţa politică a Românilor din Transilvania, a fost ajuns. Şi a fost ajuns aşa cum îl afirmau chiar şi conducătorii poporului nostru dela jumătatea secolului trecut, adecă pentru tot neamul, dela Nistru până la Tisa.

Ce mari şi epocale evenimente şi prefaceri într'un timp relativ atât de scurt, săvârşite numai prin opera pricepută şi continua a trei generaţiuni succesive de luminaţi şi inimoşi patrioţi, cari, deşi despărţiţi prin granițe politice, au lucrat totuşi într'un cuget şi-o simţire, cu devotament şi încredere, pentru dobândirea aceloraşi bunuri comune

şi aceloraşi năzuinţe ideale, operă la care s'a adăogat apoi jertfa de sânge pe care neamul întreg a adus-o pe altarul patriei mame, atunci când ceasul acţiunii răsboinice pentru realizarea unităţii noastre naţionale a sunat.

Azi idealul, pe care legionarii dârzi şi viteji ai lui Avram Iancu îl coborâseră neîmplinit în mormântul amarnicei lor decepţiuni şi pe care l-au râvnit cu pasiune toţi ceice s'au pus în slujba lui de atunci încoace, este o realitate — o măreaţă şi definitivă realitate, iar vremea prorocită a apoteozei de recunoştinţă pentru nemuritorul Erou al luptelor de libertate naţională ale poporului român ardelean, a sosit...

Iată de ce, la mormântul acesta, spre care gândul nostru s'a îndreptat, cu mândrie şi încredere, ori de câteori am fost la încercare, ca spre un liman mântuitor, de întărire şi speranţă, la mormântul acesta ne găsim, azi, cu toţii, fii ai patriei române mărite şi reîntregite — Basarabeni, Bucovineni şi Moldoveni, Dobrogeni, Munteni şi Olteni, Ardeleni, Bănăţeni şi Ungureni — să aducem, în frunte cu însuş gloriosul nostru Suveran, prinos de evlavie şi de preamărire: Celui ce-şi doarme, acum, desigur liniştit şi mulţumit, somnul de veci aci, — celor ce l-au urmat în luptele crunte pentru desrobirea neamului, eroi vechi şi eroi noui, — bravei populaţiuni din care el se trage, Moţilor aprigi şi neînfrânţi, şi tututor celor ce au contribuit, cu jertfa vieţii lor, la realizarea aievea a idealului nostru naţional.

Manifestaţia aceasta, de înalt înţeles sufletesc, are un întreit caracter. E mai întâi un act de pietate şi recunoştinţă, pe care naţiunea îndatinează să-l aducă tuturor alor săi ce au luptat şi s'au sacrificat pentru dânsa şi cu deosebire celor ce au contribuit mai mult cu fapta lor înţeleapta ori acţiunea lor răsboinică la pregătirea zilelor de mărire pe cari le-am apucat. E apoi o afirmare a conştiinţei de solidaritate, pe care neamurile trebue să o aibă pentru interesele de ordin moral şi naţional şi faţă de care toţi ai lor, fără deosebire, trebue să fie nedespărţiţi. E, în fine, încă un prilej de cult patriotic, de pe urma caruia sa se poată câştiga mai multă încredere şi mai multă iubire reciprocă între ceice se închină aceloraşi altare şi proslăvesc pe aceiaşi eroi.

Din astfel de preocupări, simţite, negreşit, de toţi cei buni şi sinceri, a izvorât necesitatea organizării acestor mari serbări naţionale pentru comemorarea centenarului naşterii lui Avram Iancu, — serbări cărora guvernul, ca reprezentant al intereselor de cari vorbeam, a ţinut să le dee toată însemnătatea cuvenită, pentruca prin cultul marelui revoluţionar al Munţilor să se impună întregei conştiinţi publice româneşti, — pentruca populaţia în mijlocul căreia a crescut să ajungă a fi cât mai bine şi mai general cunoscută, cu rolul pe care l-a avut în conservare, cu îndârjire, a rosturilor vieţii sale specifice, cu virtuţile sale războinice, cu extraordinara sa putere de rezistenţă şi cu vestiţii săi conducători revoluţionari şi martiri naţionali, — pentruca, în fine, locurile aceste minunate, cu reminiscenţele lor istorice şi frumuseţile lor naturale, să ajungă a fi locuri de pelerinagiu naţional,

în cari sufletele să se îmbogăţească şi să se desfăteze în acelaş timp.

Pentru aceasta s'au făcut, în colaborare cu „Asociaţiunea pentru literatura română şi cultura poporului român", cu distinsul şi meritosul ei preşedinte, care a dovedit şi cu această ocazie că ţine să con-

Alex. Lăpedatu, ministrul cultelor şi artelor. Primul membru al comisiei de trei domni miniştri, însărcinată de d. Ion I. C. Brătianu cu fixarea şi executarea programului de îmbunătăţiri pentru ridicarea economică şi culturală a Moţilor.

tribue la opera de cultură şi de educaţie naţionala a ilustrilor sai predecesori; s'au făcut, zic, lucrări şi s'au ridicat monumente, cari să perpetueze unele chipuri şi tradiţii scumpe nouă, să arate altele, grija şi respectul ce trebue să avem pentru locurile unde au petrecut şi

pentru mormintele unde odihnesc cei binemeritaţi dela patrie şi naţiune şi să păstreze, altele, tot ceeace poate da cunoştinţa şi intuiţia lumei speciale a Moţilor şi evenimentele revoluţionare petrecute aci, în Munţii Apuseni ai Transilvaniei, în anii 1848—1849, pentruca astfel pelerinii să aibă la îndemână mijloace de informaţie cât mai bogate şi mai preţioase asupra oamenilor şi faptelor, prin cari ei s'au ilustrat şi au rămas în istoria neamului.

Dar lucrările şi monumentele acestea mai au o menire: să rămână pentru cei viitori mărturii vii şi grăitoare ale sentimentelor de admiraţie pe care generaţia de azi, a României întregite, le are şi le cultivă pentru nemuritorii săi înaintaşi, — sentimente, pe cari, ţinând să le mai mărturisească odată guvernul ţării, prin glasul meu, salută cu respect umbra glorioasă a marelui erou şi se închină cu pietate mormântului sau, preamărind în acelaş timp virtuţile, afirmate prin veacuri, ale populaţiunei, care a dat neamului românesc, acum o sută de ani, pe cel mai ilustru fiu al munţilor — pe Avram Iancu.

Onoare şi glorie amintirii lui!

Al treilea orator a fost reprezentantul tinerimei universitare din Cluj, d. *N. Buta,* autorul unei bine inspirate scrieri asupra lui Avram Iancu şi epoca sa.

Mulţimea a ascultat cu răsuflarea reţinută toate discursurile pronunţate. N'au rămas mulţi ochi fără de lacrămi când M. Sa Regina a împodobit cu flori mormântul lui Iancu şi al celor doi tribuni, precum şi cele 72 morminte proaspete. M. S. Regele s'a apropiat de un contimporan al lui Iancu, unul care luptase în rândurile lui, de bătrânul de 98 de ani *George Simion,* din comuna *După-piatră,* şi i-a aninat pe piept, *proprio motu,* ordinul *„Coroana României“* în gradul de cavaler, în aclamările generale.

La ora 12 a avut loc o masă oficială în pavilionul ridicat anume, la marginea şoselei. Au luat parte la această masă: Maiestăţile Lor şi Alteţele Lor Regale cu suitele, membrii guvernului, II. PP. SS. LL. Mitropoliţii şi Episcopii, foştii preşedinţi ai consiliului, foştii miniştri, preşed. şi membrii *„Astrei“,* preşedinţii, vice-preşedinţii şi membrii Camerei şi Senatului, şeful marelui stat major, generalii inspectori şi comandanţi de corpuri de armată, secretarii generali ai ministerelor, prefecţii judeţelor din Transilvania, reprezentanţii presei, etc.

D. preşedinte al consiliului de miniştri *Ion I. C. Brătianu* a rostit la masă următoarea cuvântare înălţătoare:

Neamurile ca şi indivizii făuresc rostul vieţei lor şi lasă urmă în lume prin energia cu care sunt în stare să-şi manifeste însuşirile.

Barbaţii, cari în cursul vremurilor au reprezentat, au deşteptat, au îndrumat energia naţională de tot felul, au dreptul la recunoştinţa noastră.

Slăvind amintirea lor ne îndeplinim o datorie de pietate, dar totdeodată punem în lumină şi sporim astfel comoara tradiţiunilor din care se alcătueşte pentru un popor cel mai bogat isvor de puteri ale viitorului.

Conştiinţa naţională răsare mai vie la lumina solidarităţii neclintite, care leagă Românii din toate vremurile şi din toate locurile.

De aceea pomenim cu mândrie şi evlavie numele marilor voevozi, cari ca Basarabii şi Huniade au fost scut creştinătaţei, dar dinaintea lungului şir al celor, cari au cinstit vitejia română din orice vreme şi din orice ţară, ne închinăm cu o deosebită emoţiune în faţa lui Ştefan şi al lui Mihaiu, cari au reprezentat independenţa neamului şi intregitatea lui şi mai ales în faţa eroilor martiri, într'a căror jertfă se slăveşte împreună dragostea de ţară şi de libertate şi zorile apropiatei înfăptuiri.

Horia, Tudor şi Iancu în vremuri de amorţeală au redeşteptat străbunele virtuţi şi au vestit, pentru cei cari i-au înţeles şi le-au rodit, jertfa vremurilor noui ale celor dela Griviţa şi Mărăşeşti.

In preajma munţilor, cari ne stau în faţă, s'au desfăşurat cele mai strălucite lupte ale lui Iancu şi era firesc ca conştiinţa naţională să vibreze cu o deosebită intensitate în ţinutul Moţilor, cetate neştirbită a românismului, în care poporul şi-a păstrat intactă vlaga strămoşească.

Dintr'aceşti eroici munteni s'au sculat Horia, Cloşca şi Crişan şi crudul lor martir n'a putut stinge bărbătescul avânt al demnilor lor urmaşi.

Dintr'înşii s'au adunat, bărbaţi şi femei, cei mai valoroşi tovarăşi ai lui Iancu.

Şi de aceea Majestăţile Voastre, totdeauna expresiunea supremă şi credincioasă a simţurilor şi a puterilor poporului român, aţi adus prinosul lui aceluia, care a întrupat mai deplin patriotismul Moţilor.

Inălţătoarea serbare de azi la mormântul lui Iancu, sub falnicul stejar al lui Horia, ne-a înfăţişat într'o simbolică imagină pe Suverani, înconjuraţi de poporul lor, închinându-se la altarul patriotismului, la adăpostul vânjos şi mândru al străvechiului eroism naţional.

Au stat astfel înaintea ochilor noştri Suveranii în jurul cărora s'a desfăşurat în războiu vrednicia neamului pentru realizarea supremelor aspiraţiuni şi ni s'a înfăţişat stăpânitoare datoria de a strânge în orice împrejurare în jurul Regelui puterile obşteşti, prin cari România îşi va îndeplini misiunea în lume.

Astăzi, când trebue să se încordeze aceste puteri obşteşti pentruca să se consolideze şi să se organizeze unitatea naţională, atât de scump plătită, resimţim mai viu ca oricând tot ce datorim Regelui, care ne-a condus la isbândă şi ne asigură roadele ei.

De aceea din adâncul inimei urăm să trăiască Regele! Să trăiască augusta şi vrednica Sa Soţie M. Sa Regina!
Trăiască Dinastia Română!

După întonarea „Imnului Regal“ *M. S. Regele* a rostit, plin de emoţie, următoarele cuvinte cu tâlc:

Cu înaltă însufleţire am venit împreună cu familia Mea spre a ne închina împrejurul legendarului gorun al lui Horia, la mormântul lui Avram Iancu, marele luptător pentru drepturile naţionale.

Mi-a fost dat Mie, Intâiul Rege al României întregite, să viu aici să consfinţesc încheierea unui lung şi dureros proces istoric, în care era vorba de revendicarea celor mai elementare drepturi de viaţă naţională şi de unitatea sufletească a celui mai vechiu şi mai numeros popor din ţara aceasta, care pe lângă o muncă cinstită, dăduse din sânul stăpânitorilor de pe vremuri atâtea vieţi, atâţia generali vestiţi şi încă un mare rege.

Ai murit chinuit pe roată, tu, nefericitule Horia, cu ai tăi. Iar tu, viteazule între viteji, Avram Iancu, închis-ai ochii rătăcitori pe drumuri, singur numai cu fluierul tău, cu sufletul întunecat şi nemângăiat pentrucă-ţi vedeai zădărnicită ţinta faptelor tale! Şi totuşi jertfa voastră era sfântă, căci dreptatea s'a făcut, îndeplinindu-se înţeleaptă vorbă a poporului: „Apa trece, pietrele rămân“.

Credinţa în suflete, răbdarea în muncă şi cinstea în viaţă au adus această biruinţă a voastră, iubit popor al Munţilor Apuseni.

Păstraţi cu sfinţenie aceste frumoase virtuţi.

Atâtea veacuri de împilare n'au putut şterge de pe faţa voastră dârză, îndărătnicia mândriei unui rod plin de putere, care îşi aşteaptă acum o bunăstare materială.

Ştiu câte greutăţi aţi îndurat şi de aceea dragostea şi grija mea părintească pentru îmbunătăţirea vieţii voastre naţionale şi culturale este pe deplin asigurată.

Precum la Putna lui Ştefan cel Mare am făcut călduros apel către toţi fiii tării ca mână în mână să desăvârşim organizarea şi întărirea Statului în România întregită, tot aşa în faţa umbrelor acestor eroi naţionali ai Munţilor Apuseni şi ai întregului românism, mă îndreptez cu dragoste şi stăruitor către toţi, îndemnându-i să se gândească mereu la greaua răspundere ce

apasă asupra generației noastre și la datoria imperioasă ce avem de a fi cinstitori și credincioși marilor jertfe ce s'au făcut în luptele din trecut și zilele noastre pentru dobândirea drepturilor naționale.

In acest fel vom păși cu toții într'o sfântă unire la marea muncă pentru îndeplinirea destinelor țării după dorințele întregei suflări românești!

Așa să ne ajute Dumnezeu!

După aceea s'a servit și poporului adunat o masă câmpenească. Mii de țărani au primit din partea „Asociațiunii" câte o icoană a lui A. Iancu, ca să aibă ce duce acasă, ca amintire, apoi biografia eroului, scrisă de prof. Dr. Silviu Dragomir, o ulcica cu vin (ulcica de dus acasă) și un colăcel, de sufletul mortului.

La ora 2 d. a. a plecat partea cea mai mare de oaspeți, cu automobilele, spre Câmpeni. In toate satele pe unde au trecut Maiestățile Lor s'au ridicat porți triumfale și au ieșit satele, cu mic cu mare, întru întâmpinarea iubiților suverani. Membrii familiei regale s'au oprit la *Brad* și *Abrud* pentru câteva momente, ca să primească omagiile populației.

Ajungând automobilele regale în Câmpeni, pela orele 5 d. amiazi, au aflat la marginea comunei un lung banderiu de Moți și de Moațe, în costume naționale. In mijlocul sunetelor de tulnice și a pocnetelor de treascuri, de pe culmile munților, Suveranii au intrat triumfal în Câmpeni.

Orășelul a îmbrăcat haină de sărbătoare. Atâta lume n'a văzut de când există. Erau pline piețele, pline casele, pline câmpurile din împrejurime.

In dimineața zilei de 31 August s'a făcut sfințirea celor trei clopote nouă ale bisericei ortodoxe române. Sfințirea s'a săvârșit din partea Mitropolitului Primat și Episcopul Nicolae al Vadului și Feleacului. Răspunsurile le-a dat corul episcopiei din Cluj, condus de d. *Vas. Petrașcu*. Credincioșii parohiei au adunat cu colecte benevole 200.000 lei pentru clopote. In 1916 le luaseră autoritățile maghiare, ca să toarne tunuri din ele.

Intr'acelaș timp s'a oficiat un serviciu divin și în biserica unită română, care s'a sfințit din partea capului bisericii unite, Mitropolitul Blajului, *Dr. Vas. Suciu*.

Publicul a plecat apoi la expoziție.

In două săli mari ale băncii *„Doina“* din Câmpeni s'a aranjat o *expoziție* de *obiecte* lucrate de *industria de lemn* și de *producții miniere din Munții Apuseni*. N'au putut să lipsească, firește, donițele și ciubarele Moților, de toate soiurile. Din satele Certeje, Scărișoara, Neagra și Albac au trimis Moții donițe, donicioare cu pirogravuri, șteampuri, ciubere, tulnice de brad, buciume, o moară în miniatură. In altă sală au fost expuse diferite soiuri de minerale, cristale, de prin comunele Abrud, Roșia, Buciumani, Baia-de-Arieș și din Arieș. Școala de arte și meserii din Zlatna a arătat prețioase obiecte din aragonit și alabastru, lucrate cu mult gust.

La orele 6 a avut loc ședința festivă a secțiunilor *Astrei*, într'o sală de teatru improvizată, sub preșidenția de onoare a M. S. Regelui Ferdinand. Cu acest prilej s'au rostit mai multe cuvântări, între care semnalăm pe cea a d-lui *Vasile Goldiș*, președintele Astrei, care a terminat cu următoarele cuvinte:

„Craiul Munților doarme acum liniștit în mormântul său umbrit de gorunul lui Horia. Visul strămoșilor s'a împlinit. Moștenirea scumpă de scut a ființei noastre naționale dela Avram Iancu, Craiul Munților, a primit-o acum Regele tuturor Românilor. Acest Rege, în fruntea națiunei române întregi, se închină azi memoriei lui, iar „Asociațiunea“ după 63 de ani ai ființării sale azi își ține cea dintâi adunare festivă sub preșidenția de onoare a acestui Rege viteaz și înțelept. Sub puternicul Său scut și al tuturor urmașilor Săi ea își va îndoi energia pentru păstrarea pe vecie a unității și libertății noastre naționale prin puterea invincibilă a culturii“.

Discursului d-lui *Goldiș* 'i-a răspuns M. Sa Regele Ferdinand, sfârșind cu următoarea urare:

„Ca un semn al dragostei mele pentru „Asociațiunea transilvană“ și în amintirea acestor serbări înălțătoare, în cursul cărora am fost înconjurați cu atâta sinceră iubire și cald entusiasm, dăruiesc suma de una sută mii Lei, din care „Asociațiunea“ să înființeze un fond pe numele nostru, iar venitul să se întrebuințeze pentru ajutorarea tinerimei la învățarea meseriilor și a industriei casnice.

„Din tot sufletul vă urez spor bun la muncă“.

Oratorul festiv al secțiunilor *Asociațiunei transilvane* a fost simpaticul și activul profesor universitar din Cluj d. *dr. Silviu Dragomir,* din al cărui luminos discurs țin să pun sub ochii cititorului următoarele părți de un deosebit interes istoric:

...Situaţia politică a Românilor din Ardeal în criza grea din acea vreme nu mai deschidea perspectiva luminoasă de anul trecut. Delegaţiunea, care lucrase de mai multe luni în Viena, aştepta zădarnic răspunsul Impăratului la petiţia din 25 Februarie 1849 şi la „urzoriile“ numeroase, prin care se cerea o soluţie. Postulatul de unire a tuturor Românilor din monarhia austriacă într'un singur corp naţional nu obţinu aprobarea Curţii. Ministrul Bach se pronunţase la 10 Martie împotriva acestui program naţional; din motive de oportunitate lesne de înţeles amâna răspunsul aşteptat de fruntaşii români, pe cari îi ameţia totuşi cu vorbe şi promisiuni. El izbuti să tărăgăneze acest joc perfid dela începutul anului 1849 şi până către finele lui Iulie, când răspunsul său, ce echivala cu un refuz, izbi ca un fulger delegaţiunea română, din care făceau parte nu numai Ardeleni, ci şi Bănăţeni, Ungureni şi Bucovineni. Câtă distanţă dela programul generaţiei de atunci şi până la ofranda îmbiată cu anume rezerve. „Mântuirea naţiunii române, condiţiunea desvoltării ei de sine, a ridicării şi a existenţei ei ca naţiune, precum şi împlinirea chemării ei în interesul monarhiei întregi, prin urmare, practica punere în lucrare a principiului egalităţii de drept faţă de naţiunea română, într'adevăr nu stă în desbinarea ei, ci numai şi numai în împreunarea tuturor Românilor din monarhia austriacă într'un singur corp, cu declararea pământului locuit de naţiunea română ca ţară ereditară“. La acest program Bach le răspundea: „Românii sunt ridicaţi la egală valoare şi la egale drepturi cu celelalte naţiuni şi prin aceasta le este garantată egala desvoltare a naţionalităţii lor, precum şi participarea la instituţiuni libere comune, acordate tuturor popoarelor din imperiu, între marginile precizate în constituţie“. Dar delegaţia dela Viena replica cu deplină îndreptăţire, că „un asemenea drept va fi literă moartă pentru Români, dacă nu se vor uni toţi într'un singur corp naţional faţă de celelalte naţiuni conlocuitoare, corp cu totul independent, atât cu privire la administraţie, cât şi la legislativă“.

După intervenţia rusească, Curtea din Viena nu mai avea motiv a se teme de Românii ardeleni şi, de fapt, încurând după aceea ministrul Bach, care era sigur de izbânda desăvârşită a armatelor austro-ruse, opri pe delegaţii noştri de a se iscăli drept reprezentanţi ai naţiunei române, dela care n'au primit nici un mandat. Evident, că ei deveniseră incomozi reacţiunei, care învălui pe tânărul Habsburg şi care era departe de a sublinia în dicţionarul său cuvântul de gratitudine.

Avram Iancu fusese ţinut în curent cu fazele acestei politici până către jumătatea lui Martie, când desfiinţarea comitetului prin învingerile generalului Bem îi luară posibilitatea de a se mai informa. Dar şi din cât cunoscuse până atunci manifestaţiile imperialilor în Ardeal şi-a putut închiega convingerea, că neamul său îşi poate găsi mântuirea numai în sine însuşi, în puterea braţului său vânjos şi în sufletul său eroic. Avem ştiri, cari ne îndreptăţesc a susţinea o asemenea afirmaţiune... Intre ele mai întâiu legăturile lui Iancu cu A. G. Golescu

(Arapilă), vărul Goleştilor, un naţionalist înflăcărat şi un bărbat politic, care avea multa experienţa politică şi un orizont mai larg decât Ardelenii. Golescu veni catre Crăciunul anului 1848 la Câmpeni, unde stete aproape două luni, ca oaspe al lui Iancu. In toată această vreme distinsul boier muntean discuta cu Craiul Munţilor sorţii de izbândă ai revoluţiunei române. Cunoaştem din scrisorile sale multe din părerile, pe care le-a împărtaşit atunci fruntaşilor noştri. El „se amorase" de Iancu într'atâta, că îi descoperi planurile, ce şi-le făceau emigranţii entuziaşti din Muntenia. Cetindu-i corespondenţa sa din Constantinopol şi Paris, îi arata, că Ioan Brătianu, „comisarul nostru din Paris", cum spunea el, lucreaza şi în interesul Românilor din Austria şi că „în amestecătura aceasta grozavă" trebue să se „constitue" *Românismul*, imperiul român din cele opt milioane de suflete româneşti. Datoria lui Iancu este de a „constitua pe cei 4 milioane de Români de către Austria", în vreme ce Gheorghe Magheru va avea gloria să câştige izbânda în principate. Când scria aceste şire lui Iancu din Zlatna, Golescu primise tocmai ştiri dela Brătianu, că Franţa şi Englitera vor să silească pe Ruşi de a evacua principatele şi că, în chipul acesta, lesne se poate naşte o conflagraţie europeană, o amestecătură grozavă, din care poporul nostru poate numai profita. In fine Golescu aduce şi o învinuire justă politicei ardelene: „Frate Iancule! Românii din Ardeal sacrifică viaţa pentru naţionalitate şi ei nu caută să trimită oameni la Paris, Berlin, Viena, Francfort, spre a culege rodul ce trebue să iasă din lucrurile făcute cu sângele a mii de Români şi cu averea a sute de sate pustiite. Inzădar va sămâna cineva, dacă nu ne vom gândi şi la secerat... Acum sau niciodată putem face şi treaba noastră, făcând pe aceea a altora. Astă împrejurare favorabilă este trimisă de providenţă Românismului. Să căutăm ca Românii murind pentru împărat, să moară şi pentru naţiunea sa. Precât este de însemnatate mare a avea arma în mână şi a onora cu triumfuri pe bravii noştri apărători, onorându-ne noi înşine, când onorăm bravura şi eroismul lui Iancu, pe atâta este şi până în mâna omului... spre a stoarce foloasele bravurei pe calea diplomatică". Asemenea sfaturi şi zugrăvirea unor planuri atât de măreţe vor fi impresionat profund pe Iancu, cel mai fanatic adept al libertăţii naţionale, care pentru noi, cum ne-a învăţat istoria, nu s'a putut realiza fără de realizarea integrală a unităţii naţionale.

Căpitanul Ivanovici, după terminarea revoluţiei, face, în raportul său, urmatoarele constatări interesante: „Din Muntenia s'au refugiat în Ardeal (la Iancu) insurgenţii Golescu, Ionescu, Bălăceanu, Andreianu şi Viţian (Racoviţă). N'am reuşit să stabilesc de cătră cine au fost trimişi în prefectura de aici. Impreună cu prefecţii Iancu, Buteanu şi Dobra ei ţineau fără de teamă (unverhohlen) cuvântări împotriva armatei şi şi împotriva prea înaltei case imperiale". Deci Iancu, conştiu de răspunderea care apăsa umerii generaţiei sale, împărtăşea ideile Golescului: lupta în contra Ungurilor, alături de Habsburgi, a fost o tactică momentană impusă de împrejurări, iar nu un principiu po-

litic! „Nu fiţi mici la credinţă“, spunea Iancu în Iunie 1849, „înşelându-vă, că noi am fi oarbe instrumente ale Camarilei şi că principiul nostru ar fi singur negru-galbinismul, după cum vă place a crede. Nu, domnilor, nu! Noi suntem oamenii libertăţii! Pentru asta ne-am revoltat, pentru asta ne-am vărsat şi suntem hotărâţi a ne vărsa sângele până la ultimul Român“. Cine vorbeşte astfel, ştie ce vrea şi prin aceasta se deosebea Avram Iancu de o seamă dintre contemporani: el se considera instrumentul naţiunei sale, pentru a cărei izbândă lupta. De aceea când veni la Câmpeni Nicolae Bălcescu, celălalt apostol al naţionalismului, deşi recomanda o tactică imposibil de urmat, împăcarea cu Ungurii, fu primit cu căldură de către Craiul Munţilor. In fond crezul lor era identic: unul spunea atât de frumos în graiul său, ce fascina, că „până când un popor nu va exista ca naţiune, n'are ce face cu libertatea“, ceeace Iancu se străduise a dovedi cu fapta. După încheierea revoluţiei Bălcescu nu pregeta a aduce eroului nostru prinosul său de admiraţie, caracterizând actele de vitejie ale lui Iancu: una din faptele cele mai minunate ale acestui minunat al XIX-lea veac. Dar şi Avram Iancu trebui să-şi întipărească atunci adâncul sens al adevărului rostit de Bălcescu, cu intuiţia unui profet: „Garanţia cea mai temeinică a naţionalitaţii Românilor din Transilvania stă în libertatea Munteniei şi Moldovei“. El trase liniile programului politic, pentru a cărui realizare Maiestatea Voastră, Sire, aţi tras sabia vitejească, pentru ca, prin eroismul şi jertfa de nesfârşită măreţie a ostaşului român, să desăvârşiţi opera generaţiunilor mari ale neamului românesc.

Câtă dreptate avea Eudoxie Hurmuzaki, farul luminos al fraţilor bucovineni, să fixeze, la sfârşitul anului 1849, următorul bilanţ: „Din parte-mi, chiar deşi ultima mişcare a Românilor nu ar fi avut alt spor, eu totuş aş binecuvânta apropierea duhurilor, unirea inimilor, frăţietatea caracterurilor, solidaritatea soartei, combucurarea şi compătimirea unuia cu toţii şi a tuturor cu unu, care au izvorât din acea mişcare şi prin care răslăţitul trup al naţiunii noastre, fără îndoială, s'au îndesit şi s'au închegat“. Relaţiile lui Iancu cu Golescu, Bălcescu, dragostea sa pentru Racoviţă, nepotul Goleştilor, care s'a luptat în legiunea lui Iancu, şi entuziasmul, cu care îi dădea ştiri din Moldova, Nicolae Ionescu, care a petrecut vre-o trei săptămâni în tabăra lui Iancu dela Câmpeni, dovedesc, de fapt, această apropiere a duhurilor şi unire a inimilor româneşti.

Odată cu înaintarea armatei austro-ruse, regiunile româneşti din Ardeal, cari au stat aproape o jumătate de an sub ocupaţia ungurească, se umpleau din nou de viaţă. Oamenii se întorceau, rând pe rând, în satele pustiite şi părăsite, dornici de o viaţă nouă şi plini de nădejdi pentru un viitor mai fericit. Mai ales intelectualii români, cari au suferit nespus de mult, se bucurau de zorile libertăţii făgăduite. Iancu, înconjurat de cele opt tabere de Moţi, vedea că Ungurii nu-i mai pot smulge izbânda stăruinţei eroice. Cordonul din Munţii Apuseni rezistase în mod strălucit. In 8 August Nicolae Bălăşescu îi scria din

Sibiu: „Frate Iancule! Generalul Lüders m'a învitat să te înştiinţez, că în zilele apropiate soseşte la Alba-Iulia. Nu uita să te prezinţi la el cu câţiva flăcăi aleşi. Vei primi dela dânsul şi câteva daruri. Frate, bine să grijeşti, nu cumva să-ţi pătezi numele, pe care ţi l-ai creat. Noi privim la tine, ca la soarele de miazăzi". Iancu se prezintă în Orăştie, împreună cu Axente şi cu tribunul Szentivani, generalului Lüders, care ştiu să aprecieze, în cuvinte elogioase, serviciile aduse cauzei de către Românii din Munţi. In raportul prezentat Ţarului Nicolae, generalul rus zugrăveşte pe Iancu în modul următor:

„Iancu, sufletul mişcării româneşti, a cucerit neţărmuita încredere şi dragoste a poporului său. Ori unde se arăta, îl primea cu entuziasm; toate privirile se îndreptau către dânsul şi naţiunea română în el vedea pe eroul şi ocrotitorul său".

Iancu mai ţinu taberile sale adunate până către sfârşitul lui August 1849. In 22 August el trimise doi delegaţi la comandamentul din Cluj, pentru a-l anunţa, că e gata să-şi demită oamenii, dupăce duşmanul a fost înfrânt. Ofiţerii austriaci din oraşele ardelene, instigaţi de Saşi şi de Unguri, începură a lua o atitudine tot mai duşmănoasă faţă de Români şi denunţurile lor răutăcioase sporeau în măsura, în care cetele înarmate refuzau a depune armele în massă, ca şi când ar fi fost învinşi. Iancu se duse la Sibiu de două ori să protesteze şi numai după ce văzu, că o rezistenţă faţă de reaua credinţă a clevetitorilor nu mai are nici un rost, dete poruncă oamenilor săi să prezinte armele comisiilor, cari le adunau din comună în comună.

Prin urmare, îndată după revenirea Austriacilor îl izbi pe Iancu ingratitudinea lor. In loc de a aprecia după cuviinţă jertfele aduse de Români, îi tratau din nou cu neîncredere şi în loc de-a răsplăti credinţa lor, comitetul naţional fu desfiinţat şi toate măsurile de represiune, care se luară, fură aplicate şi în contra noastră. Abia câţiva din funcţionarii instalaţi pe la numeroasele administraţii fură recrutaţi dintre Români şi nimic, absolut nimic, nici o măsură, nici o lege, nici măcar o făgăduinţă vagă nu mai dădea vre-o nădejde fruntaşilor români, că lucrurile se vor schimba în spre mai bine. Nici delegaţia dela Viena, a cărei conducere o luase Ion Maiorescu, nu mai primi vre-un răspuns favorabil. Ba după ce se întoarse Şaguna acasă, fruntaşii români deveniră incomozi pentru noul regim, care plutea în apele reacţiunei celei mai negre.

Lovitura straşnică primită de poporul său nu-l durea pe nimeni mai mult, ca pe dânsul. Cum încrederea în eroul naţional nu dispăruse, de câte-ori o nouă desiluzie încerca pe fruntaşi ori pe popor, privirile tuturor se aţinteau, iarăşi, spre munţi:

— Ce face Iancu?

— Ce spune Iancu?

Dar Iancu nu mai putea să ajute poporului său. Biurocraţii reacţionari îi păzeau fiecare pas: Se temeau de el. In Decembrie 1849 fu chiar arestat în piaţa Hălmagiului, dar poporul adunat în număr mare îl eliberează. Nici călătoria, pe care o făcu la Viena, la începutul

anului 1850, pentru a se prezenta împăratului, nu amelioră situația politică. Iancu fu primit cu amabilitate din partea lui Francisc Iosif, a cărui privire odihni pentru moment asupra chipului frumos al inimosului Moț. Dar tânărul împarat stetea atunci prea mult sub înrâurirea cercurilor reacționare.

Atitudinea, pe care o avu Avram Iancu, în chestia decorațiilor, cu prilejul ultimei petreceri în Viena, ne desveleşte un colț din sufletul său. Țarul Rusiei, la propunerea generalului Lüders, decorase pe câțiva din foştii prefecți ai legiunilor, între cari, fireşte, şi pe Avram Iancu. Aflând aceasta, guvernul austriac se grăbi a distribui şi el decorații pe seama fruntaşilor români. Dar nu toți primiră distincțiile oferite. Mai ales refuzul lui Iancu făcu sensație. Poliția din Viena interveni atunci şi-l invită să spună motivele, cari îl determină a nu primi decorațiunea. Iancu dictă într'un proces verbal declarațiunea sa motivată. Se pare, că poliția nu îndrăznea să prezinte ministerului acest proces verbal. Il chemă încă odată, invitându-l să se pronunțe scurt, fără motivare, că primeşte decorația sau ba. Iancu răspunse: ba. In Februarie 1851 Iancu se duse, din proprie inițiativă, la poliție şi spuse, că persistă pe lângă cea dintâiu declarație, pentrucă cum ne informează Bărnuțiu: „să nu socotească cineva, că nu primeşte crucea, fiindcă nu s'ar zice onorat pe sine şi ar dispreţui darul împărătesc, ci numai din cauză, că vrea ca mai întâiu să se decoreze națiunea sa cu îndeplinirea promisiunilor". Peste câteva zile, poftit de poliție, Iancu plecă acasă, unde avea să primească lovitura cea mai straşnică prin nedreptatea, care se pregătea Moților. Când se făcu conscripțiunea cadastrală, vre-o 20 comune ale Moților cerură ca proprietatea unor păduri din munți, deținute pe nedrept de fisc, să se treacă pe numele lor. Iancu le luă apărarea şi ca advocat se strădui a le câştiga dreptate. Dar când administrația aplică violență, Moții protestară furtunos. Acest proces îi macină, încetul cu încetul, energia, iar când tribunii săi cei mai viteji: Mihaiu Andreica şi Nicolae Corcheş fură arestați, o adâncă amămărăciune îi copleşi sufletul.

Călătoria împăratului Francisc Iosif în Munții Apuseni, în vara anului 1852, acceleră desnodământul fatal, iar arestarea şi insultele primite în temniță făcură să izbucnească boala cu toată puterea.

După d. Dragomir a luat cuvântul *Mitropolitul Primat Dr. Miron Cristea,* rostind următoarea inimoasă cuvântare:

Dintre toate ținuturile şi dintre toți „codrii verzi de brad şi câmpurile de mătase" ale pitorescului nostru Ardeal, „Munții Apuseni" merită în cea mai largă măsură întreaga luare aminte a poporului român şi a cercurilor lui conducătoare, căci în timpul de grea cumpănă şi apăsare, de aici, din sufletul neprihănit al țăranilor acestor istorici munți a izbucnit ca apa dintr'un isvor cristalin de munte *conştiința națională* multe veacuri înabuşită, de aici s'a pornit cu elementare forțe furtuna, care a adus Românilor de dincoace de Carpați *tablele legei,* scrise nu cu slove slabe pe lespezi trecătoare, ci săpate adânc în inima tuturor

Românilor de faptele glorioase ale mucenicilor, ieşiţi din sânul acestor munţi şi crescuţi în atmosfera curată a sufletului iubiţilor noştri Moţi, pilde strălucite şi neîntrecute de jertfă pentru glia strămoşească, pentru Ţară şi românism.

Demnitatea de neam a Românilor ardeleni nicăieri şi nici odată n'a fost ridicată la o înălţime mai mare, ca prin sabia lui Iancu şi prin bravura ostaşilor săi. Iancu a întărit aceşti munţi, nu cu ziduri, ci cu entuziasmul fiilor săi, într'o cetate neînvinsă a românismului, căruia i-a dat hrană continuă întărind pe toţi în nădejdea unor zile mai bune, de deplină libertate, şi în conştiinţa naţională, care a creiat România întregită, unirea neamului.

Viaţa lui Iancu şi a soţilor săi în munca de desrobire a fraţilor va ramânea pentru toate generaţiile viitoare o pildă de vecinică recunoştinţă.

Biserica română din ţară nu numai ia din tot sufletul parte la aceste festive manifestări de generală recunoştinţă, ci şi cu *multă mândrie*, fiind conştie ca ea a crescut poporul în duhul care să inspire pe aceşti eroi. Şi de aceea tocmai zilele şi faptele lui Iancu au cristalizat cunoscuta deviză: „Preoţi cu crucea în frunte, căci oastea e creştină".

Acestui adevăr istoric îi da glas gura poporului în semnificativele versuri:

Sus pe vârful muntelui,
In cetatea Iancului,
De trei zile, de trei nopţi,
Cânt-o sută de preoţi:
Şi se roagă şi se închină
Pentru tabăra română.

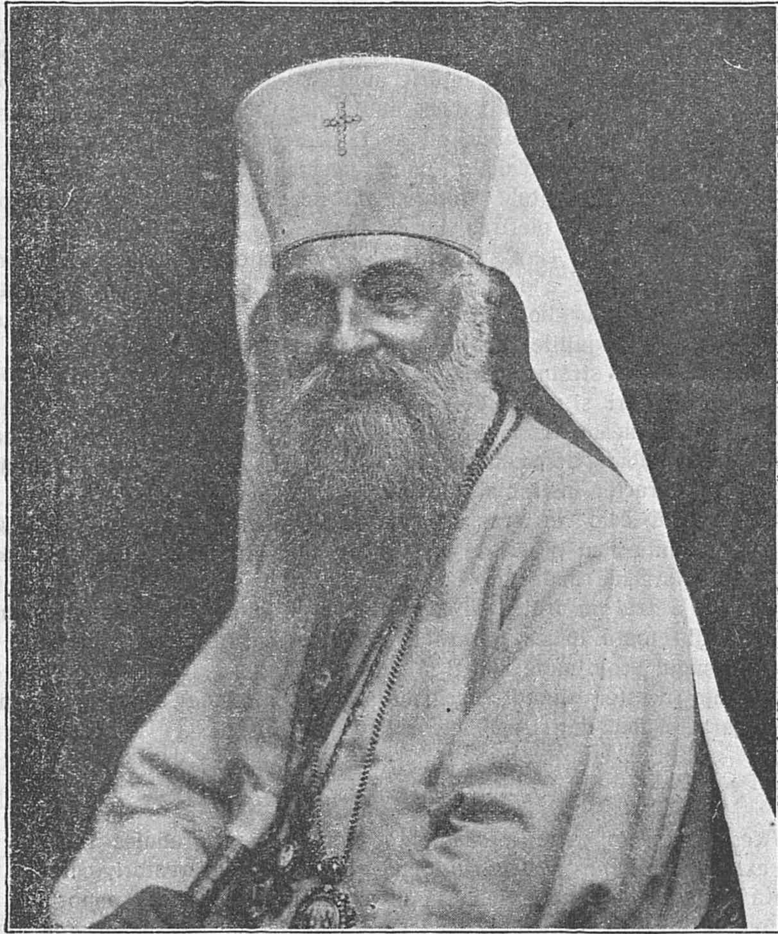
Ba mai mult, preoţii nu numai s'au închinat, ci nu s'au substras — în acele zile atât de sărace în conducători pricepuţi şi specialişti — nici dela participarea activă în luptele lui Iancu, aducând jertfe însemnate şi subliniând şi prin faptele lor şi ale colegilor lor din alte timpuri şi alte părţi adevărul că „crucea şi spada" au susţinut neamul şi i-au întemeiat Ţara de azi.

Poate că Dumnezeu va produce cu timpul şi minunea ca „spada" să fie înlocuită cu alte mijloace umanitare, cari să rezolve conflictele dintre popoare şi Ţări şi să întrupeze în viaţa popoarelor dreptatea cu toate virtuţile şi consecinţele ei.

Dar „crucea", semnul jertfei pentru binele obştesc, trebuie să rămână în viaţa poporului român şi pe viitor, şi ea vă rămânea în veci simbolul şi mijlocul cel mai efectiv pentru a îndrepta neamul pe căile adevăratei civilizaţii şi a unui statornic progres şi pentru crearea de eroi, cari să garanteze existenţa neamului.

Ca purtător al acestei cruci creştineşti şi româneşti, găsesc în aceste sărbătoreşti clipe că ar fi inutile şi alte asemenea festivităţi, dacă în faţa mormântului şi a memoriei lui Iancu şi a faptelor sale reînviate de atâţia distinşi oratori, precum şi în faţa Majestăţii Sale Regelui

Ferdinand, care cu jertfele mari ale credinciosului Său popor, şi-a croit însuş titlul de Rege al tuturor Românilor şi în faţa celei mai iubite Regine, care ne-a fost şi este un înger păzitor al destinelor României, nu ne-am face examinarea şi mărturisirea propriului nostru suflet, constatând, întrucât suntem vrednici de moştenirea lui Iancu şi a semenilor

Dr. Miron Cristea, mitropolit-primat şi patriarch al României, azi membru al Inaltei Regenţe.

săi, mucenici ai cauzei naţionale şi premergători ai întregirii neamului.

Desigur, nepoţii în eroism ai lui Iancu, cari s'au jertfit pentru întregirea neamului, au fost vrednici de memoria lui; şi pot cu vrednicie dormi somnul de veci alături de ţărâna lui şi de gorunul lui Horia. Ei au eliberat pământul robit. ridicând sus steagul libertăţii şi dând avânt vieţii româneşti cu toate *comorile ei sufleteşti.* Rezultatul e uriaş, căci—

dupa vorba Sfintei Scripturi — „Ce folos de am dobândi lumea întreagă şi ne-am pierde sufletul". Călăuzit de acest suflet, Ardealul românesc face progrese lăudabile, cari vor deveni tot mai evidente îndată ce numeroasele şcoale şi aşezăminte de cultură vor putea d'a numărul cerut de muncitori destoinici în agrul culturii naţionale şi al muncii sociale şi economice, cari îi aşteaptă cu nerăbdare.

Graţie legilor de unificare, graţie legii agrare şi voinţei de muncă a poporului, devenit stăpân pe ţara sa, *şi situaţiunea materială* a poporului român din Ardeal s'a întărit mult. Şi această întărire ar fi progresat cu paşi mai hotărîţi, dacă atâţia nepoţi nevrednici ai lui Iancu, fără suflet şi fără Dumnezeu, nu ar fi preferat, necinstind memoria lui Iancu şi a tuturor mucenicilor unirii neamului, îmbogăţirea proprie pe socoteala celor mai vitale interese ale neamului şi în favorul celorce totdeauna ne-au dorit pierirea, iar nu binele.

In deosebi ni se cerneşte sufletul de îngrijorare când în faţa memoriei eroului, care a fost „Craiul munţilor" şi apărătorul gliei strămoşeşti şi a tuturor bogăţiilor ţării, trebuie să constatăm că în multe părţi ale ţării bogăţiile mai mari au ajuns pe uşor şi aproape în întregime pe mâni străine şi de neam, şi de ţară şi de sufletul ei.

Codrii seculari şi romantici, cari ne-au adăpostit strămoşii şi ne-au salvat sufletul neamului, în lipsă de cooperative naţionale, se exploatează de întregi colonii neromâneşti, din alte ţări, cari au dat la ţinuturi întregi un caracter înstrăinat din toate punctele de vedere.

Pe această cale în era românească viaţa neromânească s'a întărit în multe ţinuturi cu paşi uriaşi şi nu la minorităţile băştinaşe ale ţării, cu cari împreună împărţim bucuros pământul şi bunătăţile lui şi cu cari voim a trăi în frăţească armonie, şi la bine şi la rău, ci oameni venetici din toată lumea găsesc la noi neturburaţi teren cald de a ne duce belşugul acolo unde le-o fi şi sufletul.

In faţa acestei situaţii buciumul Moţilor trebuie să repete pentru toată ţara tot mai des şi mai intensiv refrenul lor:

Munţii noştri de-aur plini,
Iar noi slugi pe la străini.

Acest memento, care a rămas tot actual, cere grabnice remedii. Şi nu există un singur român cu inimă şi cu ochi observatori, care să nu simtă că această situaţie înăbuşă în ţinuturi întregi viaţa poporului autohton şi prezintă pericolul grav care culminează într'un început de a se înstrăina şi sufletul ţării. Iată pentruce cea mai patriotică datorinţă ne cere a găsi momente pentru signalizarea răului.

Desigur probleme multiple şi grele bat la poarta vieţii noastre publice, aşteptând dela cei de sus rezolvirea. Aceştia însă, oricari ar fi ei şi oricât de bune intenţii şi oricât de largă bunăvoinţă ar avea, nu sunt în stare a le cuprinde singuri toate. Mântuirea poate veni numai dacă toţi câţi au cadere şi răspundere întru împlinirea poruncilor de sus, fie mic, fie mare, vor fi la locul lor, stârpind şi îndreptând incorectităţile şi relele, slujind neamului, iar nu lui Mamona.

Dea cerul ca festivitățile acestor zile și memoria faptelor marețe ale înaintașilor, reîmprospatate, sa răscoleasca conștiința tuturor, îndreptând munca, faptele și energia tuturor in alvia care sa reverse tot belșugul țarii asupra așezamintelor ei, chemate a consolida, întari și conduce scumpa țară românească spre ținta istoricei sale meniri.
Amin.

In numele bisericei unite române a vorbit I. P. S. Sa Mitropolitul Blajului, *dr. Vasile Suciu,* care și-a încheiat cuvântarea cu următoarele cuvinte:

„Acum sunt 26 ani, tinerimea româna din Ardeal depusese pe mormântul lui Avram Iancu o cunună de lauri cu o panglică de tricolor național, cu inscripția: *„Dormi în pace! Noi veghiăm“*. Iar eu, în numele bisericii românești unite, nu doresc altceva, mare suflet, iubitor de - neam, decât ca credința mea în generațiile, cari îți vor urma pilda, să nu fie numai o credință, o închipuire, ci o realitate“.

Ca sol al Basarabiei a rostit un simțit discurs arhiepiscopul *Gurie* al Chișinaului, din care reproducem următoarele cuvinte spuse cu mult înțeles:

„Desnadejdea de a vedea nația română câștigându-și drepturile ei, această stare sufletească îi pricinuia mari dureri lui Iancu în viață și neliniștit a rămas sufletul lui și dupa moarte.

„Preasfinților Stăpâni, cari avem puiere de a lega și deslega păcacatele oamenilor! Sa luăm în considerare vremurile și împrejurările grele din viața eroului nostru și astăzi să-l deslegăm de aceasta greșala. când vedem că idealul — libertatea națiunei și unirea Românismului — s'a înfaptuit și să zicem: „Frate Iancule, Regele Moților, liniștește-te, dormi în pace, Ferdinand I, Regele țăranilor români, a rupt lanțurile robiei, a eliberat nu numai pe Transilvaneni și pe Moți, ci și pe Bucovineni și pe Basarabeni. Și toți Românii cu însuflețire cântă unirea și libertatea și plini de devotament către Tron și Dinastie strigă: Trăiască Regele Ferdinand, trăiasca Regina noastră Maria, traiască Dinastia!“

Din partea Academiei române a vorbit *d. Octavian Goga,* fost ministru, care spune, între altele, cu talentul său recunoscut, următoarele:

„La adunarea de pe Câmpul Libertății în 3/15 Maiu, la Blaj, Iancu a venit în fruntea Moților organizați militarește, gata să înfrângă orice val inoportun de cumințenie iobăgească. Peste capul episcopului Lemeni și al canonicilor lui supuși stăpânirei ungurești, sarcasmul lui a plesnit ca un bici de foc. Dincolo de îngrijorarea căpeteniilor circumspecte, tribunul dela Câmpeni radia tinerețe, nervi și optimism. Prin el a primit mișcarea noastră nota vitejiei și romantismul de epopeie. In sfatul conducătorilor Iancu și-a impus pecetea lui definitivă. Inalta prevedere politică a lui Șaguna și cumpătul diplomatic al înțeleptului arhiereu, unite cu viziunea istorică a lui Simeon Barnuțiu, se complectau admirabil cu acest om de acțiune, care în comitetul dela Sibiu, într'o memorabilă

ședință, prelungita de calcule și temeri, a taiat scurt discuțiile savante:— *Domnilor, vorbiți înainte, eu plec în munți și fac revoluție!*

„Ce a urmat se știe, e prima noastră afirmare a ideii de libertate politică, cea dintâi campanie ostășeasca în răsboiul de neatârnare. Advocatul Avram Iancu a pledat cu sabia în mână cauza românismului. Prefectul de lănceri întors între Moții lui s'a dovedit un strălucit șef militar Ca împinși de o chemare magică, i-au roit împreejur ciubărarii și ciobanii din vaile Crișului și ale Arieșului".

Și mai departe, vorbind de vizita tânarului împarat *Franz-Iosif* făcută în țara Moților la 1852, când Avram Iancu a refuzat să iasă în fața lui și să-l salute, *Oct. Goga* se exprimă astfel:

„In fața casei cu șindile dela Vidra nu aștepta decât tatăl eroului, întinzând un pahar de vin oaspelui cu un gest liniștit de politeță patriarhala. Avram Iancu pregătise acest gest de mișcătoare ironie și se afundase în codru ca un vultur cu aripile zdrobite, aruncând prietinilor săi sentința lapidară ca un dicton biblic: — *Toate sunt înzadar, un nebun și cu un mincinos nu se pot înțelege...*

„De aici înainte o singură data l-au mai putut urni din pasivitatea lui. In năzuința de a-și crea un acord cu împrejurările, conducătorii politicei ardelene au făcut totul ca sa curme protestarea solitarului din Munții apuseni, care împraștia sugestiuni neplacute Burgului dela Viena. S'au dus deci la dânsul, l-au acoperit de mustrări, i-au insinuat ca confundă binele public cu rosturile lui și cu puterea l-au dus la Sibiu. Iancu târît le-a ascultat argumentele, le-a primit programul. Cine știe ce prăvăliri surde se sbăteau în tacerea lui? O mare bucurie îi însenina pe toți la gândul că actul de sumisiune a tigrului îmblânzit va avea o reală contravaloare politică. O delegație de fruntași l'a dus la principele Schwarzenberg, guvernatorul Ardealului, care i-a strâns mâna cu satisfacție și l-a poftit zâmbitor sa șadă: — *Also, was wollen die Rumänen?* Iancu, ca la lumina unui fulger, va fi văzut atunci toată fatalitatea unei istorii milenare. A zâmbit și el prințului și a răspuns cu ochii ratăciți:— *Serenissime, o academie de drept la Sibiu și o baie de vapori la Vidra!*

„*In clipa acea a înebunit Avram* Iancu!"

D. Dr. Vasile Gheorghiu a vorbit ultimul în numele „Asociațiunei bucovinene pentru literatura și cultura română". Cu aceasta s'a terminat ședința festiva a *Astrei*. Suveranii s'au întreținut cât-va timp cu cei prezenți, apoi s'au retras.

La orele 9 seara, s'a reprezentat în acelaș pavilion improvizat piesa teatrală în 5 acte: *Doamna Munților,* episod istoric din revoluția dela 1848, piesa în versuri de d. *I. U. Soricu,* fost deputat și actual senator, în fața familiei regale și a celorlalți oaspeți. Piesa a fost jucată cu talent de artiști ai Teatrului Național din București, conduși de d. *Soreanu,* rolul principal

fiind încredinţat d-nei *Olimpia Bârsan dela* Teatrul Naţional din Cluj.

In ziua de Luni, 1 Septembre, la orele 8 dimineaţa, au pornit pelerinii, care cu automobile (până la Vidra de sus) care călare, care pe jos — la muntele *Găina*, unde se ţine în fiecare an vestitul „Târg dela Găina". La sosire pe vârful muntelui, unde se desfăşoară o privelişte pitorească de neuitat, a dat onorurile militare batalionul 5 de vânători de munte.

La ora 11½ s'a ţinut un serviciu bisericesc, oficiat de I. P. S. Sa Mitropolitul Primat, asistat de P. S. Sa Episcopul Nicolae al Clujului. S'a sfinţit o cruce comemorativă, operă a sculptorului *Măţăuanu*.

Batalionului de vânători de munte din Abrud i s'a conferit numele *„Avram Iancu"*.

M. S. Regele a rostit cu acest prilej următoarea cuvântare:

Ostaşi,

Cinstea care vi se face astăzi, când batalionul d-voastră capătă numele celui mai mare erou naţional, trebuie să vă umple sufletele de mândrie.

Sunt sigur că veţi şti să purtaţi cu demnitate numele acestui erou, care trebue să vă fie un continuu îndemn spre fapte mari şi frumoase. Am avut şi voi avea totdeauna cea mai mare încredere în armata noastră, care prin faptele ei de arme şi prin sufletul măreţ ce o animează, a ştiut să câştige respectul întregei lumi.

Vă felicit pentru onoarea ce vi s'a făcut şi sunt sigur că veţi purta cu cinste numele marelui Avram Iancu.

Cuvântarea M. S. Regelui a fost acoperită de interminabile aplauze şi urale, după care s'a dat citire de către d. *general Mărdărescu,* ministrul de răsboiu, decretului regal în această privinţă.

După dejunul luat în corturile instalate pe platou s'au încins câteva dansuri naţionale. La o horă uriaşă a luat parte şi familia regală, împreună cu admiralul Beatty — spre bucuria generală. (Vezi ilustraţia dela pag. 452).

La ora 2 a urmat coborârea cu caii. La ora 4 a fost mulţimea oaspeţilor în faţa casei lui Avram Iancu. S'a început *Sfinţirea casei lui Iancu* şi *inaugurarea muzeului naţional „Avram Iancu"*. Serviciul divin a fost oficiat din partea P. S. S. Episcopului

Nicolae al Clujului, Vadului şi Feleacului, care a rostit şi o cuvântare.

Ziua de Marţi, 2 Septembre, a fost ultima zi a serbărilor, la *Cluj*, unde familia regala a sosit la orele 10½ dimineaţa. După trecerea în revista a companiei de onoare, Suveranii au plecat spre sala festivă a prefecturei, unde au fost întâmpinaţi de delegaţiunile tuturor confesiunilor, a corpului consular, a diferitelor autoritaţi şi societăţi culturale.

La ora 12 s'au adunat cu toţii în faţa Teatrului Naţional, lângă locul rezervat pentru ridicarea statuii lui Avram Iancu. Dupa un

Mult regretatul Rege Ferdinand jucand hora in varful muntelui *Gaina*, în ziua de 1 Septembre 1924, cu ocazia serbărei a 100 de ani dela naşterea lui Avram Iancu.

serviciu divin, oficiat de I. P. S. Sa Mitrop. Primat, încunjurat de I. P. S. S. Mitrop. Ardealului, de I. P. S. S. Arhiepiscopul Chişinaului, P. S. S. Episc. Clujului, P. S. S. Episc. Armatei şi de înaltul cler, d. ministru al cultelor şi al artelor, *Alex. Lapedatu*, a rostit următorul mişcător discurs:

Aţi binevoit, Sire, să hotarâţi ca măreţele serbari naţionale pentru comemorarea centenarului naşterii lui Avram Iancu sa se încheie aci, la Cluj, cu anumite acte festive, printre cari şi acel săvârşit acum — un serviciu divin pe locul unde urmează să se înalţe monumentul prin care prima generaţie a României întregite ţine să-l lase celor viitoare ca dovadă neperitoare, nu numai a sentimentelor sale de admiraţie pentru memoria marelui Erou, dar şi a puterii sale de creaţiune artistică.

ce priveşte întruchiparea, în bronz sau marmoră, a figurei lui ideale şi simbolizarea, în acelaş fel, a faptelor sale eroice.

In oraşul acesta deci, unde, dela Unire încoace, se concentrează cele mai vrednice şi laudabile silinţe de a se întemeia un centru de intensă viaţa culturala românească, printre monumentele destinate a afirma în chip material şi plastic acést nou caracter al Clujului, va fi şi monumentrul aceluia ce prin acţiunea sa istorică a impus neamului nostru de dincoace de Carpaţi un scop mai direct, mai precis şi mai eficace al revendicarilor sale naţionale, al aceluia ce a întrevazut, înca dela început, de când posibilitaţile restaurarii dominaţiunei romàne în Transilvania se arătara ca realizabile,. a întrevăzut, zic, importanţa acestei stravechi cetaţi ca centru de viaţă româneasca. Caci lui i se atribue şi cuvintele: Până nu vom trage brazdă peste Cluj, nu vom putea domina Transilvania.

Ori brazda aceasta s'a tras, nu cu plugul, ci cu sabia, aşa cum era încredinţat că trebue sa facă Avram Iancu. Dominaţiunea româneasca în Transilvania a fost restatornicita, dupa aproape o mie de ani dela abolirea ei. Şi odata cu ea s'a întemeiat şi aceea ce poate da caracter specific acestei dominaţiuni — noua viaţa culturala româneasca, care pulseaza cu elementara vigoare în toate părţile organismului naţional. O seamă întreaga de lucrari şi opere se fac şi se iniţiază pentru a servi, ca mijloace, scopurilor acestei noui vieţi, sprijinite, unele, de interesele superioare şi morale ale întreg Românismului.

După monumentala catedrala în curs de zidire, consacrata Adormirei Maicei Domnului, ziua de aniversare a intrării oştilor române în rasboiul pentru întregirea Neamului, dupa acest templu menit sá preamărească gloria lui Ştefan cel Mare, ctitorul Episcopiei Vadului, şi marele act al unitaţii noastre naţionale, — se va ridica aci, chiar la umbra dumnezeescului lacaş al credinţei noastre străbune, un alt monument, menit sa preamărească virtuţile şi jertfele prin cari poporul nostru a putut rezista deasupra tuturor celorlalte şi pe toţi acei cari, în decursul timpurilor, au ştiut să dea expresie concretă, eroica, acestor virtuţi şi jertte şi în fruntea cărora stă, negreşit, legendarul Craiu al Munţilor, Avram Iancu. Căci aceasta este, Sire, permiteţi-mi să o spun, în concepţia Majestaţii Voastre, monumentul ce va să se ridice pe locul hotărât, — monumentul virtuţilor şi jertfelor poporului ardelean, a tuturor celor ce au luptat în numele lui pentru îndeplinirea idealului naţional, deplin şi veşnic, ajuns astazi.

Apropierea celor două monumente de cari vorbesc are de sigur şi un sens simbolic. Prin credinţa creştină şi prin rezistenţa eroica şi-a pastrat neamul nostru din aceste părţi mai ameninţate decât toate, fiinţa sa naţională, ca să poată ieşi, după veacuri de robie, la limanul biruitor al vremurilor noastre, întreg, nealterat în toate calitáţile fundamentale ale sufletului său. Lor deci, credinţei şi eroismului trebuesc să se închine cele dintâiu monumente ale dominaţiunei româneşti în acest oraş şi să fie prin apropierea lor unul de altul un simbol, un memento, pentru cei viitori că numai cultivând mai departe credinţa şi virtuţile

străbune, va putea naţia aceasta să îndeplineasca pâna la capat misiunea sa istorică.

Acesta este şi trebue să fie înţelesul moral şi naţional al monumentului pe care poporul întreg, în frunte cu gloriosul său Rege, îşi ia, prin actul săvârşit aci, angajamentul solemn de a-l ridica cu prilejul comemorării centenarului naşterii marelui Erou al Munţilor, monument, în care chipul lui, tânăr şi frumos de zeu al răsboiului nostru de acum optzeci de ani aproape, va apare în acea minunată atitudine de viteaz, de erou, pe care o purtăm cu toţii în suflete şi pe care o vom avea sub ochii noştri, ca un exemplu viu de recunoştinţă şi admiraţiune pe care naţiunile ştiu să o arate şi în acest fel celor mari şi nemuritori ai lor.

Garanţie pentru înfăptuirea cât mai curând a acestui monument ne este modul strălucit în care poporul românesc întreg, într'o desăvârşită unitate şi solidaritate de simţaminte, a ţinut sa se facă pomenirea la care am participat şi mai presus de toate faptul ca Majestatea Voastră, Sire, cu aceeaşi mare iubire şi înţelegere pentru ţară şi neamul acesta, cu care aţi binevoit să patronaţi toate actele mari şi solemne ale vieţii noastre naţionale, ţineţi să patronaţi şi opera aceasta.

Cu urarea fierbinte ca odată cu sfinţirea celei mai monumentale catedrale din Transilvania a legii creştine ortodoxe, să se facă şi desvelirea monumentului proiectat, vă rog, Domnilor, să strigăm din toata inima:

Trăiască Majestatea Sa Regele! Trăiască Dinastia! Trăiască România!

Cu această ocazie a mai vorbit, în numele comitetului de iniţiativă pentru ridicarea statuei, d. general inspector de armată *N. Petala,* care 'si-a terminat avântata-i cuvântare cu următoarele cuvinte:

„Plecându-ne cu smerenie în faţa umbrei marelui revoltat, noi, soldaţii de azi, înţelegem toată măsura pildei sale. Şi Regelui, care, în Ardealul ce-i este atât de scump, a venit să salute memoria celui mai brav soldat al Ardealului, noi îi reînoim jurământul că urmaşii soldaţilor lui Avram Iancu vor fi deapururea cei mai credincioşi străjeri ai Tronului Regal. ai patriei întregite.

„In înţelesul acesta, Sire şi Mărită Doamnă, prezentul se închina azi trecutului, în ceasul în care trecutul străluceşte asupra viitorului"[1]).

Cu aceasta s'a terminat bogatul program al serbărilor centenarului lui *Avram Iancu,* căruia i-am dat intenţionat toată desvoltarea cuvenită, ca să se vază că sărbătorind în chip aşa de măreţ memoria nemuritorului erou Avram Iancu, poporul nostru a ştiut să se ridice pe el însuşi în stima publică a străinătăţii.

1) Vezi revista *Transilvania* din Sibiu (Septembre 1924).

CAPITOLUL XXXX.

BISERICA ŞI ŞCOALA IN MUNŢII APUSENI

A vorbi despre aceste două instituţii, care se pierd în negura trecutului poporului românesc din Munţii Apuseni, contopindu-se cea dintâiu, adică *biserica,* cu însăşi plămădirea fiinţei noastre naţionale, iar cea de a doua, *şcoala,* răsărind în cursul veacurilor ca cea mai aleasă floare a sufletului românesc, însemnează a depăna în lacrimi şi suspine, în umiliri şi mucenicie, dar nici-odată în ruşine, viaţa sufletească a Moţilor, cari 'şi-au iubit legea strămoşiască şi limba străbunilor mai mult decât ori-ce bun pământesc.

Deşi literatura noastră istorică a realizat în ultimul timp progrese însemnate, totuşi nu avem încă o lucrare care să ilustreze în lumina adevărului istoric întreg trecutul bisericii şi şcolii româneşti din ţara Moţilor, unde au luat naştere cele mai hotărîtoare şi mai dramatice mişcări naţionale. Monografiile istorice, cari se vor scrie, vor descoperi desigur în trecutul acestor două instituţiuni fapte, care, înlănţuite cu mişcările naţionale ale lui *Horia* şi *Avram Iancu,* vor da complexul năzuinţelor unui popor, care mai presus de ori-ce a înţeles să-şi câştige dreptul la libertatea întregei sale fiinţe sufleteşti şi morale.

Din studiul şi cercetările făcute de mine tot ceea-ce pot să constat este că Moţii, în tot trecutul lor sbuciumat, s'au grupat, cum voiu dovedi, cu o dragoste fără pereche în jurul bisericii şi şcolii, singurele paveze ale credinţei şi limbei lor strămoşeşti.

Biserica. — In primele capitole ale volumului de faţă am arătat că poporul român de azi s'a format aici din amestecul Dacilor cu coloniştii romani aduşi în Munţii Apuseni ca ostaşi, ca minieri şi funcţionari administrativi, atât de către împaratul Traian, cât şi de urmaşii săi.

Printre aceşti colonişti erau foarte mulţi din părţile răsăritene

ale vastului imperiu roman, unde creştinismul prinsese radăcini trainice curând după apariţia sa ca doctrină creştină. Ei bine, aceşti colonişti au adus cu ei în Dacia Traiană primele învăţături creştineşti. Numeroase inscripţii şi monumente vorbesc despre acest adevàr şi îl confirmă. Dela coloniştii romani au avut prilejul să cunoască legea creştină şi mulţi dintre locuitorii băstinaşi ai Daciei. Şi apoi Munţii Apuseni, cu fortăreaţa lor naturală, formau terenul cel mai sigur pentru propagarea creştinismului, căci nicăiri nu putea el să fie mai ocrotit de valurile distrugătoare ale năvălirilor barbare decât aici, în creerii munţilor.

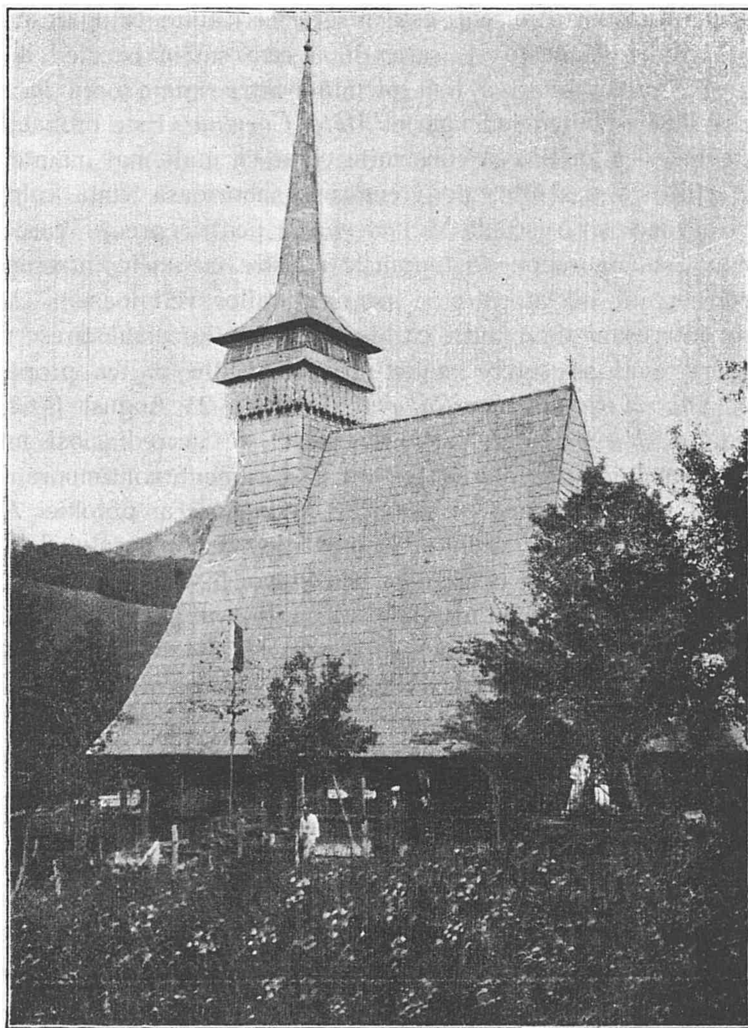
Distinsul nostru poet şi scriitor *Alex. Vlahuţă* zugrăveşte în cuvinte admirabile icoana vieţii sufleteşti, simpla şi smerită, a strămoşilor noştri când scrie: *„In liniştea măreaţă, pe înălţimile luminoase, departe de pământ şi aproape de cer, sufletele celor cari au trecut prin atâtea dureri sorbeau însetate credinţa cea dătatoare de viaţă. O cruce de lemn, înfiptă la gura unei peşteri, însemna pragul unei biserici... Şi vremea trece, trec sutele de ani vânturând noroadele şi schimbând faţa lumii. Numai crâmpeiul acesta de neam, nebăgat în seamă şi pierdut din vederea istoriei, rămâne statornic aici şi, în toată lunga-i întunecare, nimic nu se tulbură, nimic nu se strică din alcătuirea firii lui. Cum a intrat, aşa va eşi din munţi: acelaşi chip, aceeaşi limbă, acelaşi suflet“.*

Minunat se potriveşte această descriere sau icoană mişcatoare cu împrejurările, în cari a fost silită să trăiască şi să se desvolte legea creştină ortodoxă în conştiinţa poporului român din Munţii Apuseni ai Transilvaniei, până când *„tot mai lung răsuna toaca şi tot mai mulţi cuvioşi îi auziau chemarea“.*

Aceasta este dealtfel originea vieţii religioase la Românii de pretutindeni, dar mai ales la cei din părţile muntoase ale ţărei, până în ziua când s'a mai liniştit puhoiul năvălitorilor barbari şi creştinii au putut să înceapă a-şi construi biserici, a le înzestra cu cărţi, cu clopote, cu preoţi hirotonisiţi de episcopii din apropiere sau dela schiturile călugăreşti.

Primele biserici româneşti au fost construite din lemn, iar primii preoţi au fost cantorii lor, pricepuţi în a citi un *molitvelnic*, o *psaltire* sau un *ciaslov*. Numai începând din veacul XIV găsim urme despre biserici construite din peatră. In Munţii Apuseni abia prin secolul XVIII se zidesc biserici din peatră.

Biserici vechi de lemn mai exista şi azi în comunele *Mogoş-Micleşti, Brăzeşti, Mogoş-Cojocani* şi în câte-va sate din judeţele Hunedoara şi Arad.

Biserica ortodoxă din Mogoş-Micleşti. Cea mai veche biserică de lemn azi în fiinţă în Munţii Apuseni. A fost edificată în anul 1711.

Una dintre cele mai vechi biserici de lemn este şi biserica lui *Horia* din comuna *Albac,* judeţul Turda, pe care, în anul 1907, a adus-o în ţară şi a reclădit-o d. *Ion I. C. Brătianu* pe moşia

d-sale dela Florica, ca un simbol al timpurilor de glorie ce aveau să vie şi în cari d-sa era predestinat să joace un rol atât de mare şi de hotărîtor.

Cea mai veche biserică românească, clădită din peatră, pe teritoriul Munţilor Apuseni, este biserica schitului călugăresc din *Râmeţi* (Valea Mănăstirei), care, după cum susţin istoricii d. *N. Iorga* şi *Ştefan Meteş*, a fost pictată pentru întâia oară în anii 1486 şi 1487, sub regele Ungariei *Matei Corvinul*. Este probabil ca această biserică sa fi fost construită chiar cu mult mai înainte. In acest schit s'a desvoltat pe vremuri o laborioasă viaţă călugărească, având şi o şcoală de *bucoavnă* pentru preoţi, care s'a menţinut până aproape de timpurile noastre cu unele întreruperi, datorite vremii nestatornice şi persecuţiunilor religioase.

Este interesant de amintit că biserica schitului mănăstiresc dela *Râmeţi* a avut să sufere multe stricăciuni din partea propagatorilor *„unirei cu biserica Romei“*. Astfel la 23 August 1762 — constată d. *N. Iorga* — „a fost stricată de necredincioşi într'o zi de Sâmbătă, spre peirea lor“. Un document contimporan ne păstrează preţioasa ştire că neuniţii, credincioşi ai parohiei *Rîpa Râmeţului,* adresează în anul 1792 o petiţie către împăratul Austro-Ungariei, prin care cer ca să li-se dea înapoi biserica şi casa mănăstirei. Impăratul „s'a milostivit prea graţios a îngădui“, potrivit cu opinia dată de autorităţi, ca să li-se redea neuniţilor biserica şi casa de peatră de lângă ea, aşa ca să aibă şi preotul unde locui, dar *„vechia mănăstire stricată delângă ea să fie dărâmată“*. Se pare că protectorii unirii cu biserica Romei priveau ca un spin în ochii lor vechia mănăstire dela *Râmeţi,* care era un centru al revoluţiei religioase duşmane unirii, căci *„anume sate din părţile Bălgradului* (Alba Iulia de azi), *înrîurite de bună seamă de călugării dela Râmeţi, se desfăcură de unire“*.

Ordinul împărătesc referitor la redarea bisericei nu s'a comunicat însă şi nici nu s'a executat decât în anul 1821 (Ianuarie 21), când reprezentanţii autorităţilor au descins, după 31 de ani, în comuna *Ponor* şi au comunicat dispoziţia imperială părţilor interesate [1]).

Azi mânăstirea dela Râmeţi, graţie grijei şi solicitudinei d-lui *Alex. Lapedatu,* ministrul cultelor şi artelor, este declarată ca

---

1) Vezi „Anuarul institutului de istorie naţională“, tom II, pag. 583.

monument istoric, fapt în baza căruia 'i-s'au şi făcut de catre comisiunea monumentelor istorice din Cluj reparaţiunile necesare.

Ţin cu acest prilej să accentuez, spre onoarea d-lui ministru Lapedatu, că ori de unde i-s'a semnalat un neajuns sau vre-o suferinţă a celor două biserici — ortodoxă şi unită — d-sa cu un spirit de imparţialitate, care îl caracterizează, a sărit totdeauna în ajutorul lor cu mult suflet şi pricepere. Unde este lipsa mai mare, acolo este mai aproape ajutorul d-lui ministru al cultelor, când ea 'i-se semnalează. Cunoscând din proprie experienţă toate nevoile bisericei române ardelene, el ştie să dozeze astfel subvenţiunile ce le acordă, încât să mulţumească pe toată lumea şi să nu provoace imputări că ar nutri preferinţe speciale pentru o biserica sau alta. Procedarea aceasta presupune, fără îndoială, mult tact, multă seriozitate şi o profundă cunoştinţă a oamenilor şi a stărilor de fapt din Ardeal. Graţie acestei cunoştinţe multilaterale, d. ministru Lapedatu a prevăzut în bugetul ministerului cultelor suma de $4^1/_2$ milioane lei, cu care să vină în ajutorul preoţilor din munţi, cărora nu li-s'a putut acorda pământ ca *sesii parochiale*, în baza legii de expropriere.

Există date preţioase privitoare la biserici vechi şi din judeţul Hunedoara. Astfel biserica din *Almaşul mare* este edificată la anul 1418. Biserici vechi posedă şi ţara Haţegului, unde a existat o puternică şi bogată nobilime românească, care cu vremea însă, începând din secolul XV, s'a maghiarizat şi catolicizat.

In ţinutul Moţilor din fostul judeţ al Zarandului (azi anexat la jud. Hunedoara) — spune d. *Ştefan Meteş* — existau pela începutul veacului XV trei biserici româneşti în comunele *Crişţior*, *Rîşca* şi *Valea Bradului*, clădite de un voivod din aceste părţi, care pare a fi *voivodul Bolia din Crişţior*, amintit într'un document din anul 1415. Acest *Bolia* este amintit şi la 1411 cu două fete ale sale într'o inscripţie de pe păretele bisericei române ortodoxe din *Crişţior*.

Cele dintâi începuturi de organizare bisericească în Ardeal sunt acoperite de negura deasă a veacurilor. Totuşi putem stabili că Ţara Moţilor aparţinea în covârşitoare parte jurisdicţiunei canonice a *mitropoliei Bălgradului* (1479 şi 1494). Nu mai puţin adevărat este că ţinuturile dinspre Cluj şi Bihor erau, între anii 1489 şi 1550, sub jurisdicţia *episcopiei Vadului şi Feleacului*. *Episcopia*

Geoagiului-de-sus (1557—1562), de scurtă durată, ar fi avut şi ea sub jurisdicţiunea sa o parte din ţinutul Munţilor Apuseni.

In aceste vremuri preoţimea română era considerată ca *venetică* şi *tolerată* aici după bunul plac al potentaţilor: principii şi nobilii unguri din Ardeal. Preotul român era, ca şi credincioşii sai, iobagul nobilului proprietar de pământ, dispreţuit pentru credinţa lui, apăsat de povara muncii pe seama nobililor şi lipsit de orice drepturi. Dregătorii timpului puneau cu mare zel toate greutăţile pe umerii preoţilor din sate, umilindu-i câteodata să guste şi din pleasna biciului argaţilor nemeşeşti.

Natural acest mod neuman şi sălbatec de a trata pe servitorii altarului, rânduiţi să procure prin slujba lor mângaere şi întărire în conştiinţa norodului, lega poporul mai mult sufleteşte de cuvântul preoţilor, al căror sfat era urmat cu o abnegaţie evangelică. Aici trebue căutată principala cauză, pentru care neamul românesc a rezistat cu atâta dârză hotărâre ademenirilor de a se desface de credinţa strămoşească, pentru a îmbrăţişa catolicismul, calvinismul sau reformaţiunea.

Mulţimea carţilor bisericeşti tiparite în Principatele române, Muntenia şi Moldova, şi aflate — ba în multe biserici din Munţii Apuseni întrebuinţate până azi ne confirmă legăturile, pe care Moţii le-au avut cu biserica ortodoxă din Principate, care aici se desvolta în împrejurări din cele mai prielnice, căci se găsea sub ocrotirea Domnilor, adică a voevozilor, apoi a boerilor mari şi mici, toţi deopotrivă chivernisitori de locaşuri sfinte, de tiparniţe şi centre de cultură bisericească.

Graţie acestor legături cu biserica din Principatele române, poporul şi preoţimea din munţii Abrudului nu s'au resimţit o clipă măcar de stăruinţele principilor ardeleni, ori cât de drastice erau ele, în zelul lor de a răspândi calvinismul. Nicăiri ca în aceste părţi idealul de a ţine neatinsa comoara sufletului şi a credinţei ortodoxe, nu s'a manifestat cu mai multă tărie. Glasul conştiinţei Moţilor suna la unison cu cuvântul Evangheliei: *„...Şi daca D-zeu dintr'atâta moarte ne-a izbăvit pe noi, nădăjduim că tot El ne va mai izbăvi“.*

Cerul ispititor al veacului XVIII înscrie cea mai glorioasă pagină în istoria vieţii religioase a Munţilor Apuseni. Deşi *Blajul* primeşte după unire doui episcopi — unul mai târziu mitropolit — din sânul Moţilor, totuşi aproape nimic nu se clatină

din aşezământul strămoşesc. Pare că nimeni n'a înţeles mai adânc decât Moţii că idealul unui popor nu poate fi niciodată o deşertăciune şi că acest ideal trebue sa se nască din evoluţia vremilor şi din rostul adevărurilor eterne.

Desbinarea religioasă din anul 1700 — cu urmările sale funeste până azi pentru unitatea sufletească a neamului nostru — n'a fost plămădită cu scopul ca din toată rânduiala să rezulte o mai accentuata sănătate morală şi o mai apriga viaţă naţională. Sirena habsburgică a fost repede înţeleasă de sufletul cinstit şi neorihănit al Moţilor, cari spuneau: *„mai bine murim cu toţii decât să împărtăşim unirea!"* Iar *Buciumanii,* cu seninătatea şi hotărârea caracteristică firei lor, ziceau propagandiştilor împărăteşti în favoarea unirii cu biserica Romei: *„Noi suntem gata să lăsăm biserica la porunca Maiestăţii Voastre preotului unit, dar mai bine ne pustiim şi pribegim decât să ne ţinem de preotul unit".*

Mănăstirea Râmeţului, cea mai veche biserică din Ardeal, despre care d. N. Iorga a stabilit că a fost pictată pentru prima oară la 1486, sub regele Matei Corvinu. Data edificării nu se cunoaşte precis. Azi este declarată monument istoric şi, graţie solicitudinei d-lui Alex. Lăpedatu, ministrul cultelor, se află în reparaţie.

Atât de puternic era înrădăcinată credinţa sau legea ortodoxă în conştiinţa Moţilor, încât în timpul revoluţiei lui *Horia* numai acei Unguri îşi mai puteau salva viaţa cari treceau şi se botezau

în *religia română ortodoxă.* De altfel cei mai aprigi duşmani ai Românilor şi în special ai Moţilor n'au putut decât să admire această alipire fanatică a lor la legea ortodoxă, căci Moţii declarau împărătesei *Maria Tereza* franc şi leal că: *„Ei se supun crăesei, dar cu sufletul aparţin lui D-zeu, care l'a zidit şi răscumpărat cu preţiosul sânge al fiului său. Ei nu-l jertfesc nici unui om pământean şi nu-şi părăsesc legea veche de dragul nimănui"*. Aşa se explică fenomenul că *unitismul* n'a putut pătrunde decât foarte puţin şi târziu de tot în ţara Moţilor, cari erau şi sunt şi azi cu totul refractari ideii de a-şi schimba credinţa şi legea strămoşească. In marea comună *Bucium,* din 6 sate, cari o compun, numai într'unul singur *(Bucium-Şiasa)* s'a putut înfige *unirea,* iar din toată ţara Moţilor numai o singură comună, *Bistra,* care a dat Blajului un episcop, este curat greco-catolica.

Dar cea mai elocuentă dovadă despre statornicia ţărănimei române din Munţii Apuseni în legea ortodoxă a răsăritului ne-o dă statistica Românilor din Ardeal, făcută de administraţia austriacă în anii 1760—1762 şi publicată de d. dr. *Virgil Ciobanu* din Cluj. Dintr'însa rezultă lămurit că *unirea* n'a prins teren în munţii Abrudului şi nici în ţinutul Zarandului. Intr'adevăr, la pagina 17 a acestei statistice se spune că din 14 comune — cele mai mari din jurul Abrudului şi Câmpenilor — abia trecuseră la biserica Romei *92 de familii* cu 38 de preoţi şi 3 biserici, iar *3978 familii* cu 28 de preoţi, 26 de biserici şi 12 case parochiale *au rămas în legea ortodoxă*. Acelaş raport se menţine şi în ceea-ce priveşte comunele de pe Valea Crişului alb, de pe Valea Ampoiului, ca şi cele din ţinutul Bihorului.

Această rezistenţă încăpăţânată a ţăranilor din Munţii Apuseni la diferitele momeli şi ameninţări de a-şi părăsi credinţa moştenită din moşi-strămoşi o mai învederează de altfel şi faptul că, deşi aparţineau, ca *iobagi,* domeniilor statului şi ale episcopatului romano-catolic din Alba-Iulia, cari desigur işi vor fi exercitat toata influenţa puterii în scopul de a-i convinge sau învinge — şi aceasta nu era desigur din cele mai mici şi mai lipsită de mijloacele cunoscute ale *jezuitismului* — totuşi ei au rămas statornici în legea, în care s'au născut şi le-a unit sufletele lor cu cele ale soţiilor lor. De aceea se poate spune că, în general, puţinele şi neînsemnatele desbinări religioase ivite în aceste părţi sunt de dată mult mai recentă şi anume din veacul XIX; dar

şi aceste cazuri au la baza lor, în mare parte, neînţelegeri de ordin particular, ivite sporadic în câte-va sate din cauza rivalităţii dintre doui *cantori,* dornici amândoui de a ajunge preoţi ortodoxi în aceiaşi comună. Cum acest lucru nu putea găsi aprobarea autorităţii bisericeşti, unul dintre ei, pentru a putea fi satisfăcut, alerga la Blaj după *„darul sfintei preoţii“,* trecând atunci cu rude şi prietenii lor la legea unită.

Fapte urâte de această natură, cari începuse să se manifeste curând după unire, nu puteau consolida *unitismul,* pe care Românii nu-l recunoşteau şi alungau din mijlocul lor pe toţi acei preoţi, cari se declarau de preoţi uniţi, deşi n'a lipsit nici întrebuinţarea forţei militare în contra acelora, cari nu voiau a se mărturisi de uniţi.

In asemenea imprejurări nu este de mirare ca s'a produs cu timpul în sânul preoţimei şi credincioşilor ortodoxi o reacţiune puternică, care timp de 80 de ani a prilejuit mereu turburări în poporul românesc din Ardeal, dar mai ales printre Moţi. Pe timpul împărătesei *Maria Tereza,* aceste turburari iau un caracter şi o formă mai gravă, sub presiunea împărătesei *Ecaterina II* a Rusiei, protectoarea bisericei ortodoxe, care şi obţine din partea Mariei Tereza un *edict de toleranţă* cu data de 13 Iulie 1759.

In cursul acestui an apare, în mijlocul luptei religioase fratricide dintre Români, călugărul *Sofronie,* un agitator curajos şi abil, originar din comuna *Cioara* (jud. Alba), cu numele de familie *Stan Popovici.* Petrecuse mai mult timp în Ţara românească, de unde se întorsese în comuna sa natală în anul 1756. Indrăsneţ şi bun orator, *Sofronie* începe mai întâiu apostolatul său în contra unirei în judeţul Hunedoara şi apoi în judeţul Alba, provocând o fierbere atât de mare în mijlocul poporului, încât acesta alunga pe preoţii uniţi nu numai din biserici, ci şi din locuinţele lor.

Faţă cu aceste scene, guvernul se temea de izbucnirea unei revoluţii şi în consecinţă dă ordin pentru arestarea călugărului *Sofronie.* El este prins în anul 1759 şi aruncat în temniţa din comuna *Bohâlna,* moşia de azi a d-lui *Dr. Aurel Vlad.* Dar aflând această ştire, sute de ţărani români din comunele învecinate se înarmează cu pari, coase şi topoare şi năvălesc în curtea prefectului *Ladislau Balog,* care locuia în *Geoagiul-de-*

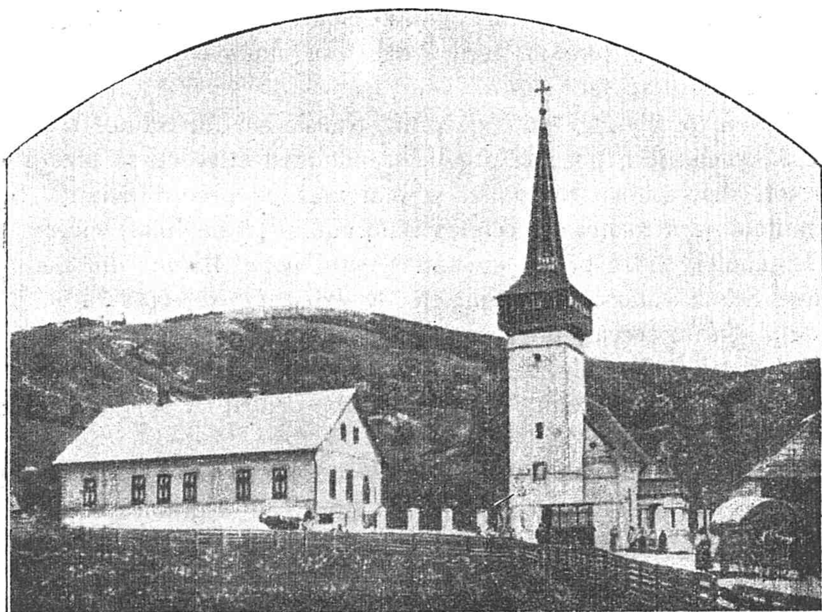
jos (aproape de Bobâlna), cerându-i cu energie liberarea călugarului. Prefectul reuşi să îmblânzească mulţimea de ţărani cu cuvinte dulci şi frumoase, îndemnând-o să se adreseze cu cererea lor guvernului din Sibiu. Apoi prefectul, luând avizul guvernului, dispune în secret transportarea călugărului *Sofronie* din arestul dela Bobâlna în închisoarea fortăreţei Alba Iulia. Dar Românii aflând şi această manoperă, peste 500 de ţărani din judeţele Zarand, Hunedoara şi Alba, printre cari mulţi din jurul Abrudului, dau năvală în seara zilei de 13 Februarie 1760, sub conducerea unui protopop din Seliştea Sibiului, în curtea arestului din Bobâlna, unde sparg arestul, leagă şi bat pe păzitori şi eliberează pe călugărul *Sofronie.*

Pus în libertate, Sofronie, însoţit de o mare mulţime de popor, apucă drumul pe Valea Geoagiului-de-jos înspre munţi, unde începe, *fără nici o frică,* propaganda sa în contra unirii, căci acum poporul îl apăra cu puterea şi braţele sale.

Acţiunea călugărului *Sofronie* începu să îngrijoreze în mod serios Curtea împărătească din Viena, astfel că împărăteasa *Maria Tereza,* în contra sfaturilor consilierilor săi, dete o proclamaţie, prin care 158 comune erau invitate sa îndeplinească obligaţiunile lor în baza edictului din 1759, făgăduindu-le iertare pentru toate greşelile savârşite şi trimiterea unui episcop *neunit,* de care Românii ortodoxi au fost lipsiţi odata cu votarea *unirei* de către cei 38 protopopi ortodoxi, adunaţi la Alba-Iulia în ziua de 7 Octombre 1698, sub preşedenţia mitropolitului *Atanase,* partizanul înfocat al unirii. In acelaş timp guvernul eliberează din închisoare pe preoţii arestaţi pentru *„schismă“,* adică pentru crima că nu voiau să îmbrăţişeze unirea, cu angajamentul că nu vor mai turbura „sfânta unire“.

In ziua când s'a publicat această proclamaţie, călugărul *Sofronie* se afla în *Zlatna,* unde a fost primit cu mare alaiu şi însufleţire. Proclamaţia Mariei Tereza n'a avut însă nici un rasunet, deoarece Românii spuneau că nu-şi părăsesc religia pentru nimic în lume şi că bisericile nu le dau uniţilor, ci vor merge ei într'însele ca să se roage lui D-zeu. O moţiune în acest sens a fost adoptată şi de catre o mare adunare poporala, ţinută la *Deva* în postul Paştilor (1860). Alungarea preoţilor uniţi de prin sate şi luarea îndarăt a bisericilor dela ei era în plin curs chiar prin comunele din jurul Albei-Iulii. La Zlatna până şi

funcţionarii domeniali ai statului fura alungaţi, iar unii preoţi uniţi închişi. Poporul asculta acum de călugarul *Sofronie* ca de un rege, căci el făgăduise oamenilor că dacă se vor lepăda de *unire*, vor primi în fruntea bisericei un *episcop sârb* şi astfel se vor bucura şi ei de toate privilegiile politice şi cetăţeneşti, pe cari le au Sârbii. *Sofronie* ştiuse să dea mişcării sale un fond curat politic.

Biserica ortodoxă din Abrud-sat, în care a fost arestat, la 2 August 1760, călugărul Sofronie pentru propaganda ce făcea în contra unirii. Alături este clădirea şcoalei, care dela înfăptuirea României Mari serveşte ca locuinţa pentru preotul satului.

Dela *Zlatna*, Sofronie merse la *Abrud*. In ziua de Rusalii (14 Maiu 1760), *Sofronie*, însoţit de poporul răsvrătit, răpi uniţilor biserica din Abrud şi savârşi el însuşi liturghia într'însa. Apoi cutreeră satele dimprejur, alungând pe preoţii uniţi şi ocupându-le bisericile, casele şi veniturile parochiale.

In ziua de 24 Maiu, *Sofronie* sosi la *Câmpeni*, unde era târg de săptămână şi unde cum ajunse începu să predice în contra bisericei papistaşe şi a celei unite. Preoţii uniţi fură isgoniţi

şi aici din casele lor, iar protopopul unit *Alexandru Aron* din Roşia Montană bătut crunt. El a scăpat cu viaţă numai graţie unui cal bun ce avea şi cu care a putut fugi ca să se salveze.

Focul aprins de *Sofronie* se lăţea în toate părţile, preparându-se astfel terenul pentru revoluţia sângeroasă a lui *Horia* dela 1784. In Iunie 1760 mai multe sate din judeţele Alba, Turda şi Târnava înaintează guvernului o rugare, în care protestează şi declară că mai bine lasă să li-se taie capetele, că sunt gata a cere ajutor şi ocrotire dela Curtea împărăţiei ruseşti şi că mai curând pun toată ţara în flacări, decât să îngădue ca cineva să-i mai silească a se face *uniţi!*

In ziua de 7 Iulie 1760, guvernul transilvan din Sibiu, faţă cu aceste ameninţări, porunci organelor administrative ca să aresteze pe toţi răsvrătitorii ţărănimei şi mai ales pe preoţii neuniţi. Şi temniţele garnizoanei din cetatea Bălgradului (Alba Iulia) începură a se umplea. Intre primii arestaţi se afla *popa Molnar* din Sadu, lângă Sibiu, cunoscut sub numele de *Popa Tunsu,* care făcea în judeţul Turda aceeaşi propagandă, pe care o desfăşura *Sofronie* în Ţara Moţilor. Numele de *Popa Tunsu* 'i-s'a tras din faptul că fusese tuns de episcopul Blajului, *Aron,* pentru-că se sfinţise în Muntenia, la anul 1758.

Aceeaşi soarte îl pândea şi pe *Sofronie* în urma ordinelor guvernului, mai ales că preoţii uniţi din Abrud se şi grăbiră cu plângeri la Sibiu împotriva lui. In ziua de 2 August sosesc la Abrud 25 de husari sub comanda unui ofiţer *Ioan Halmagyi de Somlyo* şi a unui funcţionar gubernial, cu numele *Secădate,* având porunca să prindă pe călugărul propagandist. După-ce nu-l găsesc la *Bucium,* husarii se întorc în *Abrud-sat,* unde află că *Sofronie* cu primarul Abrud-satului s'au închis în biserica ortodoxă locală. Sosind husarii la faţa locului, sparg uşa încuiată a bisericii, prind pe călugăr şi pe primar, pe cari, după-ce îi leagă strâns pe doui cai găsiţi în pripă, pornesc cu ei spre Alba Iulia.

Auzind Românii despre această arestare, dau alarma, se adună grabnic înarmaţi şi pleacă în urmărirea husarilor. Primarul din Abrud-sat, cu numele *Gavrilă Rusu,* un străbun al meu, voinic cât un munte, văzând poporul, începu să se ia la luptă cu husarul care-'l însoţea, aşa încât acesta apărându-se, rămase îndarătul grosului husarilor, cari făceau paza călugărului *Sofronie.* Ajuns de poporul înfuriat, husarul fu dat jos de pe cal şi bătut de

moarte, iar primarul *Gavrilă Rusu* fu pus pe picior liber, fară ca ceilalţi husari să vină în ajutorul camaradului lor, încolţit şi şi schingiuit de mulţimea răsculată.

Poporul se întoarse cu husarul rănit la Abrud, unde nenorocitul reprezentant al puterii brachiale simţindu-şi apropierea morţii, ceru să 'i-se aducă un preot romano-catolic ca să-'i dea ultimele îngrijiri. Românii, agitaţi încă de arestarea lui *Sofronie,* aşteptau sosirea preotului papistaş la patul muribundului husar şi cum sosi, îl arestară şi deteră de ştire autorităţilor locale că ei nu vor da drumul preotului romano-catolic până când nu va fi eliberat şi călugărul *Sofronie.* Dar capii administraţiei se spalară pe mâini, motivând că cele întâmplate lui *Sofronie* s'au făcut din ordinul guvernului şi că ei nu pot întreprinde nici un pas pentru liberarea lui. Mai târziu, la intervenţia directorului domenial, totuşi poporul puse în libertate pe duhovnicul papistaş.

A doua zi însă—era într'o Duminecă — peste *două-mii de ţărani şi muncitori români,* înarmaţi cu puşti, topoare şi măciuci, înconjurară casa directorului dela oficiul de schimb al aurului, pe care îl făceau răspunzător pentru cele întâmplate în ajun lui *Sofronie* şi ţăranului *Gavrilă Rusu,* primarul comunei Abrud-sat. In furia lor, locuitorii devastară casa şi mobilele directorului, care era să fie măcelărit cu toată familia, dacă nu reuşia să se ascundă aşa ca să nu poată fi găsit.

Rău de tot au păţit-o însă şi husarii, cari, scăpaţi de furia Abrudenilor, duceau pe *Sofronie* la Alba Iulia. Inainte de intrarea în orăşelul *Zlatna,* pe câmpul numit *Troian,* întâlniră o mulţime de Români, cari mergeau la târgul din Zlatna. Cum a văzut poporul pe husari ducând cu ei legat pe călugărul lor iubit, le-a barat drumul cu un lanţ, 'i-a atacat, 'i-a desarmat, au pus în libertate pe *Sofronie,* iar pe husari, considerându-i ca prizonieri, 'i-a închis în temniţa din Zlatna şi fiind-că în încăerarea din câmpul „Troianului" husarii, apărându-se, au rănit câţi-va Români, au cerut să li-se dea dintre ei atâţi *ostatici* câţi Români au fost răniţi, spunându-li-se totdeodată husarilor că dacă ar muri cum-va vre-un Român în urma rănilor primite, în acest caz poporul îi va *omorî pe toţi.* De voie de nevoie, cererea Românilor li-s'a împlinit. Mai târziu însă Românii au eliberat pe toţi husarii.

Sofronie era acum din nou el stăpân în Zlatna, unde continua să aţâţe poporul în contra bisericei unite. In ziua de 6 August (1760)

mulţimea poporului adunat în Zlatna crescu până la 7000, mergând cu toţii pe câmpul „Troianului", unde fusese eliberat călugarul Sofronie din mâinile husarilor şi unde s'a încins apoi, cu vin din pivniţele statului, un chef mare, care a degenerat în ceartă.

Inainte de a se împrăştia mulţimea *Sofronie* se duse la directorul minelor, un anume *Keyliny*, şi la un alt funcţionar superior, *Eder*, silindu-i pe amândoi să plece la Sibiu şi să obţină dela guvern punerea în libertate a tuturor preoţilor ortodoxi arestaţi în urma poruncii guvernului din 7 Iulie (1760), ameninţându-i în acelaşi timp că dacă în 8 zile nu vor dobândi aceasta dela stăpânire, nu-'şi vor mai gasi în viaţă soţiile şi copiii, iar pe preoţii arestaţi îi va elibera poporul cu *puterea*, chiar şi din cetatea Albei Iulii.

Acest gest îndrăsneţ al călugărului *Sofronie* a avut rezultatul dorit: In ziua de 12 August cei doui funcţionari s'au întors dela Sibiu nu numai cu aprobarea guvernului pentru punerea în libertate a preoţilor neuniţi arestaţi, ci chiar cu aceştia în persoană, ca să fie arătaţi poporului spre mai mare încredere.

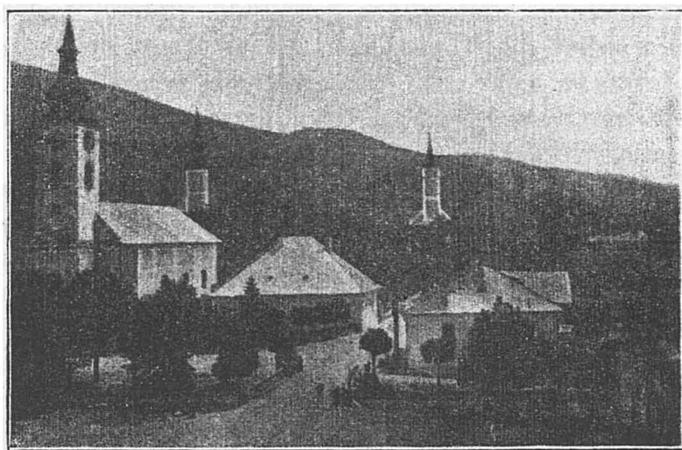
In timpul acesta la *Abrud* s'a pornit o adevărată goană în contra celor bănuiţi că ar fi luat parte la prinderea şi arestarea lui Sofronie. Mii de Români se adunară la sunetul clopotelor trase în dungă şi năvăliră dela Abrud asupra *Roşiei Montane*, sediul protopopului unit *Alex. Aron*, unde au dărîmat până în temelii casa acestei feţe bisericeşti, 'i-au împuşcat vitele, iar banii ce 'i-au găsit 'i-au împrăştiat în cele patru direcţii ale bătăii vântului. Până şi fratele mirean al protopopului a păţit-o la fel. Cu un cuvânt, preoţii uniţi erau scoşi din rândul oamenilor, căci erau aruncaţi la hotarele diferitelor comune şi isgoniţi din societate, iar vitele lor nu erau lăsate să pască cu vitele celorlalţi credincioşi.

In asemenea condiţiuni nu este de mirat că teroarea poporului înfuriat începuse să nu mai cunoască margini. Nimeni nu mai cuteza a se mărturisi de *unit*. Dacă o făcea, era imediat bătut. Cete întregi de ţărani din munţi năvăliau la ţară ca să jefuiască casele preoţilor uniţi, iar pe aceştia îi duceau legaţi la Zlatna, de unde nu se puteau elibera decât numai cu bani grei.

Un preot romano-catolic, care îşi permisese câte-va aprecieri mai aspre la adresa Românilor revoltaţi, era să fie linşat de popor dacă nu intervenea călugărul *Sofronie*, care l'a pus să se tîrâe în

genunchi dela uşa bisericii până la altar şi astfel sa-şi retragă cuvintele ofensătoare, ceea-ce popa a şi facut, spre a-şi mântui viaţa.

Sofronie era acum atot-puternic în Munţii apuseni. Abil şi cutezător cum era şi ştiind bine că împăraţia austro-ungară era în răsboiu cu Prusia, deci fără multă armata în interiorul ţărei, el începu să ameninţe prin scrisori chiar şi guvernul, cerând ca şi cei trei preoţi ortodoxi, cari mai erau înca închişi la Sibiu, să fie cât mai grabnic eliberaţi, căci altfel pace în ţară nu va fi! Urmarea acestei ameninţări fu că *episcopul Aron* dela Blaj se refugia la Sibiu şi mulţi nobili unguri, *catolici,* găsiră precaut a se retrage

Trei biserici din Zlatna; La stânga-romano-catolică; la mijloc-română-ortodoxă şi la dreapta-română-unită.

la oraşe, mai ales în cetaţi. Până şi ofiţerii din garnizoana Albei Iulii se temeau că va fi atacată cetatea lor.

Nu era desigur fără motiv ca, în asemenea împrejurări, Curtea împărătească din Viena să fie îngrijorată de isbucnirea unei revolte a întregei populaţiuni româneşti din Ardeal. De aceea dete ordin, la 20 Octombrie 1760, ca *Sofronie* să fie înconjurat cu *salvus conductus,* doar-doar va fi îmblânzit prin aceasta. Stăpân pe sine şi pe sufletul poporului, calugărul *Sofronie* se folosi de acest *salvus conductus* spre a cutreera o mare parte din Ardeal în calitate de *„vicar al sf. sobor din Carlovitz“* şi a organiza biserica română neunită, lipsită de conducator. In primăvara anului următor şi anume la 23 Februarie 1761, el ţine la Alba Iulia un

mare *sobor* al preoţimei ortodoxe, după care viziteaza apoi ţara Oltului şi ţinutul „Fundului regiu", adică cel locuit de Saşi. In *Făgăraş* a luat cu puterea dela uniţi catedrala şi cheile dela protopopul *Vasile Baranyi*.

Cu tot *salvus conductus-ul* aplicat lui Sofronie, Ardealul era în plină revoluţie religioasă, iar biserica unită părea cu totul nimicită. Protopopul Cibului (sat în jud. Hunedoara, 10 klm. depărtare de Zlatna), cu numele *Ioan Popovici*, scria într'o carte bisericească: *„Când s'a lăpădat sfânta unire din toată ţara Ardealului, au fost anii 1760"*.

Numai procedarea energică a generalului *Bukow*, noul comandant al trupelor din Transilvania, anume trimis de împărăteasa *Maria Tereza*, a putut pune frâu agitaţiunei periculoase a călugărului *Sofronie*. Cum a sosit în Ardeal, generalul *Bukow* publică o proclamaţie în limba românească, prin care se spune Românilor că dacă vor înceta cu atacurile în contra *uniţilor*, li-se vor ierta toate faptele săvârşite şi li-se va da chiar un episcop de legea lor, dacă se vor purta bine. In acelaşi timp soseşte la Sibiu şi episcopul sârb *Novacovici* din Buda, care avea să dea ajutor comisiunei instituite pentru liniştirea credincioşilor bisericei ortodoxe. Acest episcop însă, fiind omul guvernului, susţinea mai mult interesele *unirii* decât ale *ortodoxiei*.

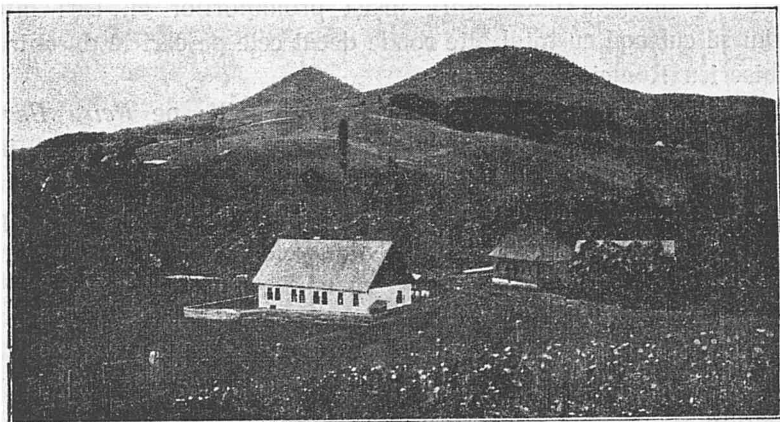
Pe ziua de 26 Aprilie 1761 au fost convocaţi la Sibiu toţi fruntaşii bisericei ortodoxe, printre cari, bine înţeles, şi călugărul *Sofronie*, care se afla la Zlatna. Locuitorii din Zlatna nu voiau însă să-l lase să plece fără *ostatici*, de teama ca să nu 'i-se întâmple călugărului vr'un necaz pe drum. Cererea lor a şi fost în parte satisfăcută, trimiţându-se un detaşament de soldaţi împărăteşti ca să însoţească pe călugăr la Sibiu, fapt care a iritat însă mult pe Zlatneni şi puţin a lipsit ca procedarea aceasta a guvernului să nu degenereze într'un măcel. In sfârşit lucrurile s'au aranjat astfel ca *Sofronie* să meargă la Sibiu însoţit nu numai de soldaţi, ci şi de o ceată mare de Români, la cari pe drum s'au mai alipit şi alţii, aşa încât când *Sofronie* sosea la porţile Sibiului, mulţimea de popor era atât de numeroasă, încât însuşi *Sofronie* se temea că nu va fi lăsată să intre în oraş, iar el va fi escortat de soldaţi ca un simplu arestat.

Inteligent şi abil, călugărul *Sofronie* găsi mijlocul să scape şi din această încurcătură. Intr'adevăr el se furişă din mijlocul mul-

ţimei şi schimbându-şi hainele, intră pe ascuns în oraş, acompaniat numai de doi credincioşi ai săi. Prezentându-se generalului *Bukow*, călugărul fu primit cu multă blândeţe şi afecţiune, ceea-ce l'a impresionat în mod deosebit de plăcut.

După-ce *Sofronie* cu oamenii săi de încredere iscăliră o declaraţie de supunere, el se întoarse din nou la *Zlatna*, unde mai ţinu câte-va sinoade şi continua munca sa pentru întărirea credinţei ortodoxe printre Români, însă în mod mai temperat şi prevăzător, din cauza mai ales că generalul *Bukow* umplu satele din munţii Abrudului cu puternice detaşamente militare.

Văzând procedarea energică a acestui general-comandant, care

Vedere din satul Mogoş-Micleşti cu vârfurile muntelui Geamana şi şcoala primară (Cea din dreapta).

nu înţelegea să glumească cu cei cari se împotriveau poruncilor sale, călugărul *Sofronie* a dispărut la un moment dat din munţi şi s'a refugiat în Ţara românească, unde s'a întâlnit şi cu protopopul *Balomireanu*, fost vicar al episcopului *Inocenţiu Micu Clain*, care încă pe la anul 1748, lăpădându-se de unire, se refugiase în România [1]).

Fără îndoială, agitaţiile călugărului *Sofronie* au pregătit, în conştiinţa Moţilor, drumul la revoluţia cea mare şi sângeroasă a lui *Horia*, la care n'au participat, afară de rare excepţii, decât numai Românii de legea ortodoxă.

1) Vezi „Ţara Ţopilor, despre trecutul Munţilor Apuseni ai Transilvaniei" de Rubin Patiţia senior. Orăştie 1912.

Cu totul altfel s'au petrecut lucrurile în timpul revoluţiei dela 1848/49, în care şi ortodoxii şi uniţii au mers mână în mână, sub greutatea formulelor lapidare ale lui *Simion Bărnuţiu* asupra ideii naţionale. *„Comisiunea strânsă a prefectului Avram Iancu“*, care vâra groaza în oştirile ungureşti, era compusă şi din *uniţi* şi din *neuniţi*. Protopopul unit *Simion Balint* din Roşia Montană sta alături de preotul ortodox *Simion Groza* din Rovine, punându-şi tot sufletul lor în serviciul revendicărilor naţionale, în slujba *naţiunei întregi*.

De altfel desbinarea religioasă a Românilor ardeleni, atât de mult dorită de Curtea împărătească din Viena, n'a întârziat să procure o grozavă desamăgire înşişi promotorilor ei, cari înţelegeau să culeagă cu totul alte roade decât cele pe cari le da unirea cu biserica Romei.

Astfel Moţii dau doui ierarchi români uniţi: pe *Petru Pavel Aron* dela Bistra, episcop al Blajului între anii 1752—1764, întemeietorul înţelept al şcolilor din Blaj, care în curând deveniră locul de redeşteptare naţională a unui neam întreg, şi apoi pe *Alex. Sterca Şuluţ* din Abrud, care ajungând mitropolit al Blajului (1851—1867), depune o muncă şi râvnă fără pereche pentru a fi cât mai folositor românismului.

* * *

Şcoala. — Biserica şi şcoala au fost strâns legate, în tot cursul istoriei, şi la Românii din Munţii Apuseni. Pe măsură ce se desvolta biserica, prindea rădăcini şi învăţământul.

Pe timpul iobăgiei era necunoscut învăţământul prin satele româneşti. Sute de ani dearândul poporul român din Munţii Apuseni, ca de altfel de pe tot întinsul imperiului austro-ungar, a zăcut în bezna întunerecului. Preoţii nu puteau să fie factori de cultură, căci şi ei se recrutau dintre ţăranii supuşi aceloraşi munci şi suferinţe, cu deosebirea doar că în schimbul *ciaslovului* şi *liturgierului*, învăţate mai mult pe de rost, puteau fi hirotoniţi de preoţi.

Inceputurile cunoştinţei de carte se reduc între pereţii bisericilor şi mânăstirilor de călugări, unde câte un cantor bisericesc sau preot aduna câţi-va flăcai mai mari din sate, spre a-i învăţa cititul *bucoavnei*. Cei mai isteţi şi mai silitori ajungeau şi ei cantori sau preoţi.

Cele dintâi şcoli în înţelesul mai strâns al cuvântului le gasim în centrele mai însemnate din munţi, ca Beiuş, Abrud, Baia-de-Arieş, Zlatna, Brad, Câmpeni şi Bucium. In era absolutismului austriac se organizează şcoli primare în toate aceste centre, care erau în acelaşi timp şi reşedinţe de noui tracte protopopeşti, ceeace le favoriza şi încuraja foarte mult. Invăţătorul era plătit cu 40—60 florini *anual*, adică 80 120 lei aur. Invăţământul se reducea la scris, citit, puţină aritmetică şi apoi religia, care consta din *istoria biblică* şi *catechism*. Cu vremea, la îndemnul lăudabil al protopopilor, se ridică de către credincioşi localuri de şcoli, susţinute din *„lada bisericei"* sau *„aruncul dascălului"*.

Dr. Petru Şpan, profesor la seminarul pedagogic al mitropoliei ortodoxe din Sibiu, unul dintre cei mai vrednici dascăli ai Ardealului. Născut 4 Iunie 1860 în Lupşa; mort în Sibiu la 14 Martie 1911.

Curând după revoluţia din 1848/49, ambii mitropoliţi români din Ardeal, *Andrei Şaguna* al ortodoxilor (1846—1873) şi *Alex. Sterca Şuluţ* al uniţilor desvoltă o activitate fecundă pentru înfiinţarea şi progresul şcoalelor româneşti. La 1850 sinodul bisericei ortodoxe, întrunit în Sibiu, ia măsuri fericite pentru răspândirea şcoalei române sub scutul şi îndrumarea bisericii, prin preoţii şi protopopii săi. Abia acum se semnalează în Ţara Moţilor un început de muncă pe terenul învaţământului. Protopopii români, în exerciţiului funcţiei lor de inspectori şcolari, se pun ei înşişi în fruntea mişcărei. Progresele încep a se ivi, ceea-ce îndeamnă poporul la jertfe, edificând şcoli şi înzestrându-le cu material didactic. Dela vladică până la opincă, toată suflarea românească, dornică de lumină, se pune în slujba noului ideal, în urmărirea căruia iau fiinţă o mulţime de şcoli între anii

1860—1890. In acest timp se înfiinţează gimnaziul român ortodox din Brad şi liceul ortodox din Braşov, două puternice focare de lumină, cari, pe lângă şcolile Blajului, mai vechi, au dat neamului preţioasele generaţii de muncă din trecut şi chiar de azi.

Dacă printre membrii corpului didactic primar dela sate erau mulţi dascăli cu pregătire insuficientă, faptul nu e de mirare pe acele vremuri. Mulţi din aceştia însă munceau cu un elan şi o sârguinţă demne de admirat. Nu voiu uita cât voiu trăi răbdarea de înger şi dragostea plină de cel mai nobil avânt, cu care m'a învaţat *Abecedarul* şi *socoata,* între anii 1876 şi 1880, mult regretatul învăţător din Abrud-sat, *Solomon Coroiu.* Lipsit cu totul de ştiinţa pedagogiei moderne, învăţătorul Coroiu par'că a fost născut să înveţe pe alţii ceea-ce ştia el. Bun, blând, răbdător şi însufleţit pentru şcoală, el ştia să inspire micilor săi elevi, odată cu cunoştinţele elementare de scris, citit şi socotit, un respect adânc faţă de misiunea lui, faţă de şcoală şi de biserică, a cărei slujbă o poseda la perfecţie, reuşind să ne-o transmită şi nouă, elevilor săi, prin faptul că ne ducea în fiecare Duminecă şi sărbătoarea la biserică, ca şi în toate dimineţile, cât dura postul Sf. Paşte, la *utrenie,* spre a ne deprinde cu tipicul *mineelor* şi cu cele 8 glasuri ale muzicei bisericeşti. Acela dintre noi, care, pe lângă ştiinţa *Abecedarului,* ştia să citească în biserică *apostolul,* să spună pe de rost *crezul* şi să cânte în strană, alături de învăţător şi cantori, era desigur cel mai iubit şi mai bine văzut copil din sat. Părinţii şi dascălul se mândreau cu un asemenea băiat, care da *„cele mai bune speranţe de viitor“.* Şi mult regretatul învăţător *Solomon Coroiu,* trebue să recunosc ca un omagiu pe care mă simt dator să-l aduc memoriei sale neuitate, a avut, graţie silinţelor sale supra omeneşti, mulţi asemenea băeţi *„de cele mai bune speranţe“.*

Mitropolitul *Şaguna,* în zelul său de a îmbunătaţi din ce în ce mai mult învăţământul primar, înfiinţă în anul 1863 *seminarul andreian* cu curs teologic de 3 ani pentru preoţi şi curs pedagogic tot de 3 ani pentru învăţători. Pentru cultura practică a membrilor corpului didactic primar, marele archiereu *Şaguna* introduce conferinţele învăţătoreşti, care devin terenul de desvoltare a dăscălimei române în spiritul pedagogiei moderne.

Acestui val de preocupare şi muncă românească pe terenul

școlar 'i-se opune în curând guvernul din Budapesta, care nu vedea cu ochi buni progresele făcute de Români și ura pe preoții și învățătorii români. Legea școlară a contelui *A. Apponyi* dă lovitura de moarte învățământului românesc prin înființarea în sate a școalelor de stat cu limba de predare ungureasca.

Moții nu rămân însă de rușine nici cu aceasta ocazie și la atentatul contelui Apponyi răspund prin proteste energice și declarațiuni publice, că nu vor să primească nici un ajutor dela stat, luându-și angajamentul să susțină ei, din puterile lor, școlile primare cu caracter confesional și național. Protopopii ortodoxi *Vasile Damian* din Brad, *Romul Furdui* din Câmpeni, *I. Teculescu* din Alba-Iulia, *Petru Popovici* din Abrud și *Vasile Gan* din Baia-de-Arieș, se disting în mod deosebit în lupta ce s'a dat pentru înlăturarea legii apponyi-ene. Ei descind la sate, îmbărbătează preoțimea și pe fruntașii bisericilor la sacrificiile materiale, pe cari aveau să le suporte spre a face față tuturor cerințelor legii draconiene, ferind școlile românești de sancțiunile distrugătoare ale paragrafelor ei, cari tindeau să ferece sufletul și limba românească în noui *obezi* de peire.

Cuvântul acestor apostoli era că școala românească trebue construită și întreținută din propriile puteri ale Românilor. Și cuvântul acesta trup se făcea, poporul supunându-se cu dragă inimă la toate jertfele ce i-se cereau pentru întreținerea școalei românești naționale. Această frumoasă și înălțătoare atitudine era alimentată și dela catedră de către distinși profesori ai școalelor normale de învățători. Printre aceștia citez pe regretatul *dr. Petru Șpan,* fiu de țaran din Lupșa și profesor la școala normală ortodoxă din Sibiu. Acest profesor entuziast și plin de viață spunea dela înălțimea catedrei elevilor săi: *„Nu vă temeți, credeți numai și munciți fără prihană, căci eu nu pot să mor și nici nu vreau să mor până când nu voiu vedea cu ochii pe bravii roșiori de dincolo, intrând pe porțile Sibiului! Și să știți că cea dintâi capitală a Ardealului desrobit are să fie Sibiul!"*

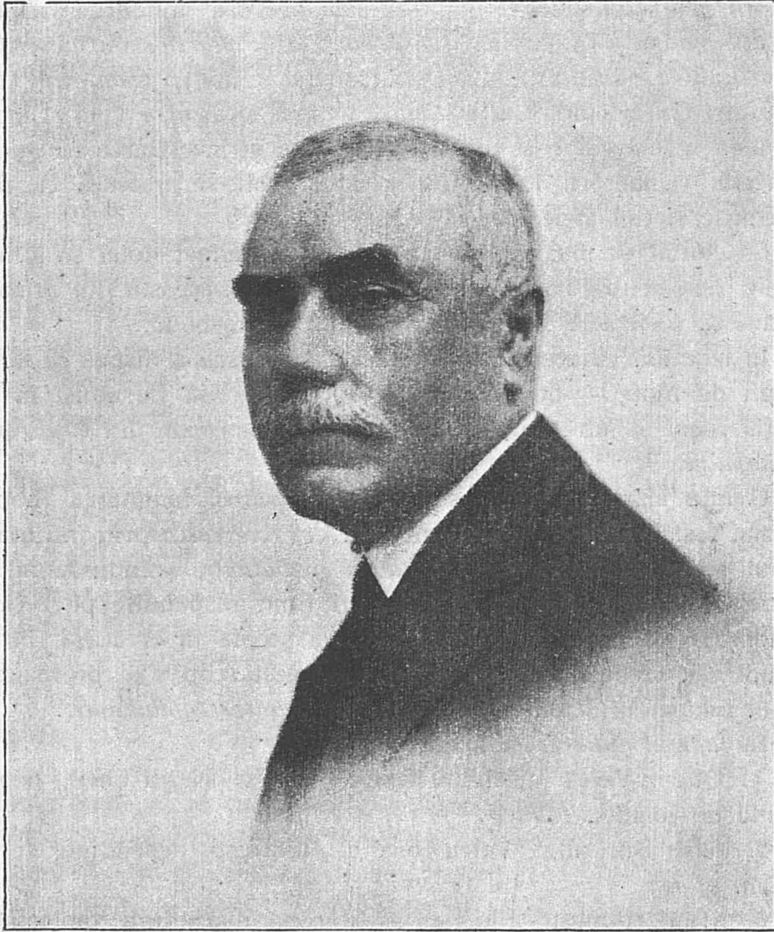
Și cuvântul profetic al inimosului profesor din Sibiu s'a realizat întocmai, grație brațului soldatului român și modului înțelept și patriotic cu care a fost condusă politica României de către d. *Ion I. C. Brătianu.*

D. dr. C. Angelescu, ministrul. instrucţiunei publice, şi desvoltarea învăţământului în ţara Moţilor. Dela începutul realizării fericite a României-Mari, regiunea Moţilor a format obiectul unei atenţiuni deosebite din partea d-lui *dr. C. Angelescu,* ministrul instrucţiunei publice, în materie de învăţamânt public. Conducerea acestui important departament fiind încredinţată timp mai îndelungat în mâinile sale destoinice şi inimoase, problema învăţământului din întreaga ţară a primit o desvoltare din cele mai serioase şi îmbucurătoare, conform cu cerinţele şi cadrul pe care România întregită ambiţionează sa-l ocupe în concertul popoarelor din această parte a Europei. Inmulţirea numărului şcoalelor şi a puterilor didactice a fost în special prima sa preocupare. Rezultatul muncei şi al străduinţelor sale neobosite depuse întrece toate aşteptările: In timpul ministeriatului său dela 1922—1926, d. *dr. Àngelescu* a reuşit să clădeasca peste 11.000 localuri noui de şcoală, iar în scopul creării de puteri didactice a înfiinţat 40 şcoli normale de învăţători şi învăţătoare, sporind astfel numărul învaţatorilor dela 23.000 la 36.000.

In regiunea Moţilor, ale căror deziderate nu ajunsese încă să fie puse pe primul plan cu intensitatea impusă azi de d. *Ion I. C. Bratianu,* şeful guvernului naţional-liberal, d. *dr. Angelescu* a înzestrat toate centrele mai însemnate cu şcoli medii, ca la *Abrud, Zlatna, Câmpeni, Brad, Baia-de-Criş, Baia-de-Arieş* etc., pelângă crearea de noui posturi de învăţători şi învăţătoare în comunele rurale, unde se simţea nevoie. Aşi putea chiar afirma că în ceea-ce priveşte mai ales şcoala secundară propriu zisă, Moţii trăiesc într'un *lux* şcolar, cu care nu fuseseră obicinuiţi şi care, în treacat fie zis, nu este nici necesar din următoarele două puncte de vedere: 1. Recrutarea corpului didactic se face foarte greu, cum este azi cazul şcoalei secundare din Baia-de-Arieş, pentru care nu se găsesc profesori. 2. Indeletnicirilor şi spiritului practic al Moţilor le sunt mai folositoare şcoalele practice de meserii, inconvenient care constatându-se an de an, se procedează azi la corectarea lui tot de către d. dr. Angelescu. Spun aceasta numai spre a arăta solicitudinea şi inima largă, pe care d. ministru *Angelescu* le-a arătat totdeauna bravilor Moţi.

Din clipa în care primul ministru al ţarei, d. *Ion I. C. Brătianu,* a socotit sosit momentul ca Moţilor, în vederea trecutului lor eroic şi plin de suferinţe, să li-se acorde fară întârziere toate

avantagiile şi îmbunătăţirile în scopul de a le înlesni viaţa şi a-i ridica economiceşte şi culturaliceşte, d. ministru *Angelescu*, studiând în amănunt, prin d-nii inspectori şcolari *N. Bratu* şi *P. Petrescu*, întreagă problema învăţământului în ţara Moţilor, a

Dr. C. Angelescu, fost şi actual ministru al instrucţiei publice, omul şcoalei, care cu inimă şi entuziasm munceşte pentru ridicarea culturală a Moţilor, conform programului stabilit de d. Ion I. C. Brătianu.

introdus în bugetul anului 1928 toate sumele necesare reclamate de următoarele îmbunătăţiri şi creaţiuni noui aprobate de d-sa cu priceperea, dragostea şi caldura ce îl caracteriza:

Pentru *şcoala de meserii* din *Baia-de-Criş:* complectarea localului de ateliere, internat, clase şi administraţie.

Pentru *şcoala de meserii* din *Turda:* amenajări de ateliere.

Pentru *şcoala de meserii* din *Huedin:* plata localului cumpărat cu suma de 1.150.000 lei.

Tot prin noul budget pe 1928 s'au prevăzut fondurile trebuincioase pentru înfiinţarea a *şease noui şcoli practice de meserii* în următoarele localităţi: *Abrud* (judeţul Alba), *Câmpeni* (jud. Turda), *Gilău* (jud. Cluj), *Beiuş, Vaşcău* şi *Bratca* (jud. Bihor), avându-se în vedere şi plata personalului şi înzestrarea cu unelte. Chestia cumpărării localurilor acestor şcoli se tratează cu prefecturile şi comunele respective.

La *Abrud* se mai înfiinţează prin noul budget două şcoli normale, una pentru băeţi şi alta pentru fete — aceasta din urmă în unire cu societatea „Ocrotirea orfanilor de răsboiu".

In legătură cu aceasta, d. ministru *Angelescu* a dispus ca 80 de copii de Moţi — 50 de băeţi şi 30 fete — să fie aduşi în vechiul regat şi întreţinuţi gratuit în şcolile normale din *Craiova* şi *Câmpulung.*

O altă măsură fericită şi înţeleaptă pentru luminarea Moţilor a mai fost luată de către d. ministru *dr. Angelescu* prin înfiinţarea unui număr însemnat de *învăţători ambulanţi,* avându-se în vedere că multe din comunele moţeşti fiind răspândite pe zeci de kilometri, Moţului trebue să 'i-se dea şcoala la el acasă, în cătunul sau crângul, unde locueşte. In acest scop s'au prevăzut în noul budget următoarele posturi de *învăţători ambulanţi:*

In *judeţul Alba* la cătunele:

1. Olteni, Valea Inzelului, Valea Uzei şi Piatra Cheii, dependinte de comuna *Râmeţi.*

2. Valea Bucurului, Valea Rece şi Macăreşti, dependinte de comuna *Ponor.*

3. Ilieşti, Popeşti, Floreşti şi Sfârcea, dependinte de comuna *Intregalde.*

4. *Vârş,* pendentă de comuna *Sohodol.*

5. In comuna *Valea Dosului,* ale cărei case sunt răzleţite pe dealuri şi pe o vale lungă de 15 kilometri.

In *judeţul Hunedoara* în următoarele localităţi:

1. Blăjeni-sat şi Obârşia, dependinte de comuna *Blăjeni.*

2. Galbina, sat răzleţit, pendinte de comuna *Balşa.*

3. Brădet, pendinte de comuna *Almaşul-Mare*.

4. Satele împrăştiate din munţii *Rusca,* deşi nu fac parte din regiunea Moţilor.

In *judeţul Cluj* în localităţile: *Mărişel, Măgura, Giurcuţa-de-sus, Giurcuţa-de-jos, Dealul Calului, Dealul Boţii, Răchiţele, Rogojel, Vişag, Lunca Vişagu'ui, Traniş, Mănăstireni* şi *Negreni* (Fechetău).

In *judeţul Bihor* în localităţile: *Câmp, Goleşti, Crişciorul-de-sus,* situat pe 7 dealuri, *Chişcau, Gurani, Sohodol-Călugari, Roşia, Lazuri, Căbeşti, Sohodol, Dumbrăviţa-de-codru, Bulz* şi *Remeţi* pe valea Jadului, *Peştera,* plus un învăţător pentru populaţia dela *Salonta-Mare* spre munţi.

Pentru *judeţul Turda* propunerile pentru numirea învăţătorilor ambulanţi se vor face în cursul lunei Ianuarie 1928.

In toată regiunea Moţilor vor funcţiona, pe lângă învăţătorii existenţi, încă un numar de aproximativ *50 învăţători ambulanţi,* cari vor fi bine plătiţi, primind un spor de salariu de 50 la sută, urmând a li-se face şi alte înlesniri.

Adânc însufleţit este actualul ministru al instrucţiei publice şi pentru intensificarea clădirilor şcolare în ţara Moţilor, unde lipsa de localuri de şcoli igienice este mult simţită. O întreaga campanie de clădiri şcolare va începe aici, cu cheltuiala statului, chiar în cursul anului 1928.

Deasemenea d. ministru *dr. Angelescu* este hotărât sa acorde o deosebită atenţiune regiunei Moţilor şi cu prilejul punerii în execuţie a *politicei culturale extra-şcolare,* care face parte din programul fixat de d-sa pentru desvoltarea învăţământului şi promovarea culturei româneşti în general.

Prin luarea unor asemenea măsuri practice şi înţelepte, progresul cărţii şi al culturii în regiunea Moţilor este incontestabil pus pe un drum sănătos, care corăspunde întocmai hotărîrei ferme a d-lui *Ion I. C. Brătianu* şi a guvernului său, a căror năzuinţa este să aşeze o nouă piatră temeinică la consolidarea României întregite.

CAPITOLUL XXXXI.

COMUNICAŢIILE IN ŢARA MOŢILOR

Când vorbim despre mijloacele de comunicaţie ale ţinutului Munţilor Apuseni, trebue să ţinem seamă de trei factori, cari cumpănesc în asemenea materie. Primul şi cel mai important este factorul necesităţilor strategice ale ţării româneşti în situaţia sa politică şi teritorială de azi. Cel de al doilea este factorul curat economic, iar ultimul este factorul cultural şi social, care încă condiţionează soluţia pe care viitorul apropiat trebue să o dea problemei comunicaţiilor în regiunea Munţilor Apuseni. Căile de comunicaţie existente nu satisfac pe nici unul dintre aceşti trei factori importanţi, cari tot mai mult îşi validitează importanţa lor pentru viaţa publică a Românilor din ţara Moţilor.

Dacă consideram situaţiunea geografică a graniţelor noastre de vest, dela început trebue să stabilim că fortificarea acestei graniţe pretinde, pe lângă colonizarea unui element viguros românesc pe tot cuprinsul ei dela nord spre sud, şi împreunarea acestui element colonizat, peste ţinutul Munţilor Apuseni şi peste Zarandul românesc, cu însăşi inima ţării româneşti la îmbinarea Târnavelor cu Murăşul. Pornind din acest principiu, Munţii Apuseni nu'şi gasesc azi acces suficient nici spre apus, nici către râul Murăş cu nici una dintre liniile de comunicaţie pe cari le au. Explicaţia o găsim în faptul că acest ţinut niciodată până acum nu a facut parte din însăşi organizaţia politică a statului românesc.

Rămâne deci să cercetăm motivul pentru care ideia legăturii Munţilor Apuseni cu Valea Murăşului trebue să ia fiinţă cât mai repede posibil, prin construirea unei astfel de artere de comunicaţie, dela vest spre sud-est, care ar urma să satisfacă integral necesităţile strategice, economice şi culturale ale ţinuturilor pe

cari le-ar atinge, în armonie desăvârşită cu interesele superioare ale ţării româneşti întregite.

Vom examina acest postulat, întâiu, în comparaţie cu lipsa criteriilor acestei cerinţe a şoselelor existente, arătând prin istoricul construirei lor de către statul ungar tendinţa acestuia de a nu fi vrut să înzestreze cu şosele un ţinut, aşa după cum pretindeau interesele lui de viaţă. Este aproape în deobşte cunoscut că şoseaua cea mai veche, care s'a construit în scopul apropierii Munţilor Apuseni cu Valea-Murăşului, este aceea care ne-a rămas încă dela Romanii stăpânitori în trecutele vremi pe aici şi care împreuna *Alba Iulia* de azi *(Apulum)* cu *Zlatna* şi cu *Abrudul,* pe valea Ampoiului, peste Dealul mare.

Ea se datoreşte interesului, pe care acest cuminte şi harnic popor îl purta exploatării minelor. In altă parte a volumului de faţă am vorbit despre această şosea mai pe larg, arătând menirea pe care a avut-o, începând dela Romani până în zilele noastre.

Nu greşim dacă numim această linie de comunicaţie artera principală a bunurilor aurifere din Munţii Apuseni.

Romanii au avut tot interesul să construiască această şosea pe valea Ampoiului, căci centrul Daciei Traiane era *Apulum* (Alba Iulia) şi deci aci avea să se concentreze şi să se desfacă tot produsul exploatărilor miniere din Munţii Abrudului.

Menţinerea ei în viitor o reclamă aceleaşi interese mari, cari sunt identice şi pentru viaţa economică a României întregite.

Cea de a doua şosea, care s'a construit mult mai aproape de timpurile noastre, este şoseaua dealungul Arieşului, care leagă oraşul *Turda* cu *Câmpenii,* centrul Moţilor propriu zişi, şi cu *Abrudul.* Datează ca şosea naţională (drum de ţară) din jumătatea a doua a veacului XIX. Este în afară de orice îndoială că edificarea ei era indicată de situaţia geografică a ţinutului pe care'l străbate. Totuşi nu este mai puţin adevărat că statul ungar a urmărit, prin construirea ei, interese cari culminau în avântul pe care oraşele Turda şi Trăscău trebuia să'l ia prin comerciul, industria şi finanţa maghiaro-evreiască a acestor oraşe.

Nu mai puţin s'au urmărit aceleaşi interese şi prin construirea liniei ferate înguste dealungul acestei şosele, adică dela Turda la Abrud. Statul ungar nu privea cu ochi buni construirea aici a unei linii ferate normală, căci poporul român din Munţii Apuseni trebuia, după concepţia ungurească, să fie lipsit de posibilităţile unei vieţi mai tichnite şi mai lesnicioase.

Şoseaua a treia, care leaga Munţii Apuseni cu ţinutul Crişului Alb (Zarandul), este „drumul de ţară" dintre *Abrud* şi *Brad*. S'a construit la iniţiativa şi îndemnul conducerii administrative a vechiului judeţ Zarand, conducere care era românească prin faptul că era compusă din suflete oţelite în focul sacru al dorinţelor de a face ceva şi pentru Românii oropsiţi şi năcăjiţi de greul unei vieţi, care'şi macina în curs de veacuri rostul ei în folosul altora.

Epoca absolutismului austriac de după anii 1848 şi 1849 a renăscut pe o clipă în Zarand umbrele vechilor cnezi şi voivozi români, cari nu au esitat a-şi pune tot sufletul lor în slujba poporului, care i-a născut.

Astfel a luat fiinţă unica şosea în epoca stăpânirilor străine, care deserveşte interese curat româneşti şi neprecupeţite de impilatorii noştrii seculari.

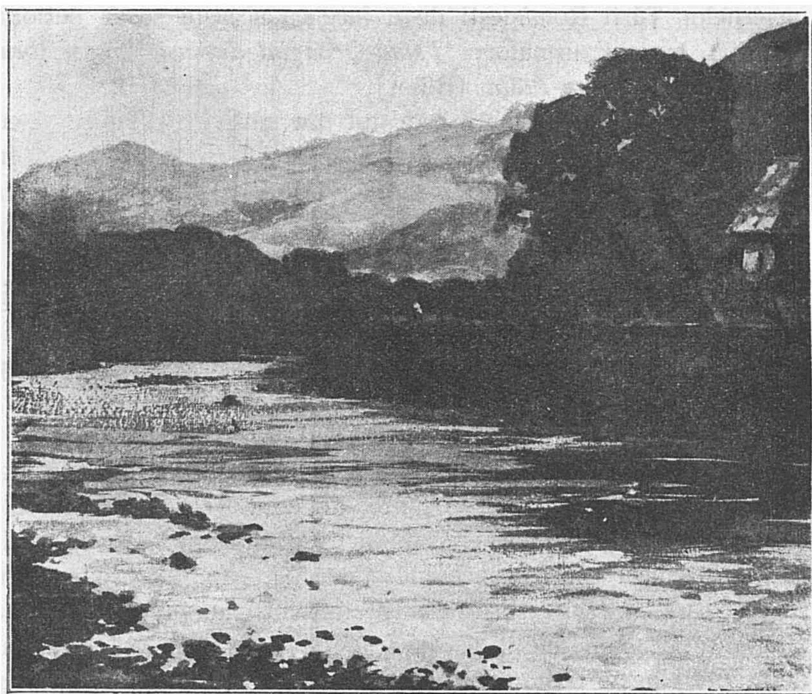
Dacă examinam cu deamănuntul aceste linii de comunicaţie, cari servesc însă numai în parte interesele Munţilor Apuseni, uşor ajungem la constatarea că nici una nu a fost construită cu menirea de-a creia pe seama populaţiei acestui ţinut o astfel de arteră de comunicaţie, care să îmbrăţişeze în întregime toate interesele mari ale ţinutului, interese cari sunt inerente cerinţelor de exploatare a tuturor materiilor brute din Munţii Apuseni prin munca populaţiei indigene. Cu atât mai puţin satisfac ele azi supremul obiectiv al preocupărilor noastre de această natură, care culminează în împacarea trebuinţelor imperioase ale apărării naţionale.

Infaptuirea idealului naţional a găsit Munţii Apuseni închişi de restul ţării, unde în mod firesc s'au desvoltat toate liniile de comunicaţie, aşa după cum evoluţia istorică a Ardealului a impus această desvoltare.

Faptul că acest ţinut geograficeşte se găseşte azi înglobat la pământul stăpânirii noastre, ridică la suprafaţă argumentul cel mai puternic în susţinerea construirii unei şosele noui, care să aibă acces sau eşire spre un nod al căilor ferate române, ce'şi au drumul spre Bucureşti, capitala României întregite.

Acesta este principiul cel mai de seamă care trebue să predomnească la rezolvarea problemei comunicaţiilor în Munţii Apuseni. Punctul de plecare va trebui să fie fără îndoială orăşelul *Teiuş* de pe Valea Muraşului în legatură directă cu oraşele *Abrud*

şi *Câmpeni* din creerii Munţilor Apuseni. Argumentul preponderant al acestui principiu rezidă în faptul ca interesele strategice, economice, culturale şi sociale ale ţinutului Munţilor Apuseni să aibă comunicaţia directă cea mai scurtă cu cel mai curat ţinut românesc, adică cu lanul ţărănimei române din vatra Murăşului, în punctul care face cea mai bună legătură de cale ferată cu capitala ţării.

Un peisagiu din imediata apropiere a Câmpenilor cu vederea Arieşului şi a şoselei ce duce la Turda. (După un tablou de V. Ulrich din galeria autorului acestui volum).

Urmează deci să fixăm linia menită a satisface această mare cerinţă naţională. Ea numai una poate să fie: *Teiuş spre comuna Mogoş, pe valea Geoagiului-de-sus, prin Bucium la Abrud, de aici la Câmpeni, pe Arieşul mare, spre Scărişoara (Lăpuş) şi peste Biharia în Valea Crişurilor, la Băiţa şi Vaşcău.*

Când această linie de comunicaţie va fi fixată pe teren şi prin o cale ferată, care să lege *Teiuşul cu Oradea-mare,* străbătând

ţara Moţilor, atunci aceasta va fi postul de avantgardă dinspre graniţa noastră de vest, unde poate nu peste mult se vor masura din nou puterile celor două popoare şi se va liquida ultima nădejde a celor ce vreau să usurpeze drepturile noastre istorice asupra vechiului Ardeal. Interesele economice se vor găsi deplin satisfăcute, căci această linie de comunicaţie îmbrăţişeaza direct intreg ţinutul Munţilor Apuseni.

Ca primă etapă a realizării acestui deziderat considerăm datoria guvernelor Ţării Româneşti de a face ca această şosea naţionala să aiba traseul următor: *Teiuş-Geoagiul-de-sus-Mogoş-Abrud-Câmpeni-Scărişoara-Băiţa* (Bihor).

Nu mai puţin importantă este, tot din motive strategice şi economice, construirea şoselei *Câmpeni-Huedin* peste marea şi frumoasă comună *Albac,* apoi *Arada* (Horeşti), muntele *Dealul-Calului,* pe Someşul Rece până în *Beliş,* iar de aici cu o ramificaţie spre *Cluj,* iar alta peste *Călăţele* la *Huedin.*

O parte din aceste şosele sunt construite încă de regimul unguresc, dar numai în măsura care servea interesele locale ale foştilor stăpânitori. Astfel vedem construită şoseaua *Huedin-Beliş* în scopul de a menaja întinse interese economice concentrate sub raportul exploatării forestiere.

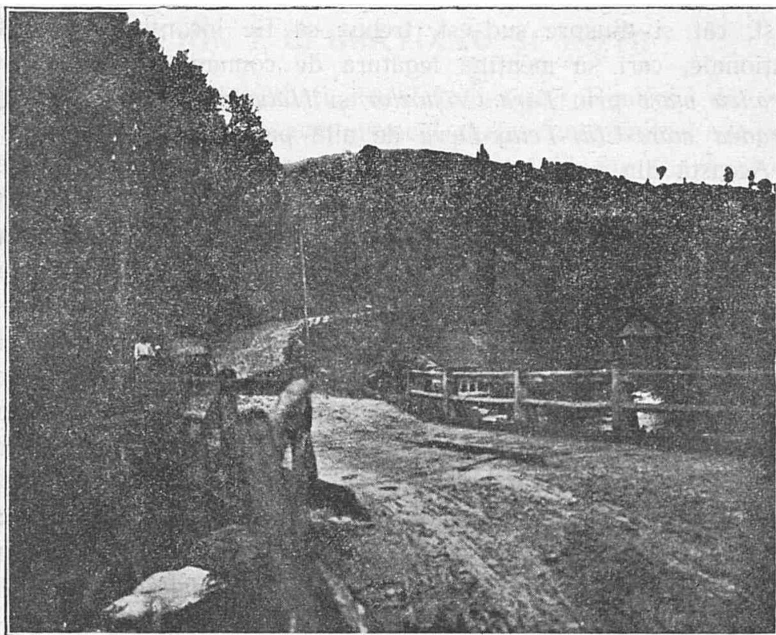
Unii dintre cei-ce se ocupă de chestiunea Moţilor au aruncat şi ideia construirei unei şosele naţionale dela Beliş pe sub poalele sudice ale Bihariei la Lăpuş şi de aici la Băiţa din Văile Crişurilor. Ideia este însă greşit concepută. Şoseaua, care va avea menirea să lege oraşul *Huedin* cu Munţii-Apuseni, nu va putea străbate altă direcţie mai indicată de criterii geografice şi economice decât *Beliş* peste *Dealul Calului* la *Albac* şi de aci să se împreune cu şoseaua *Câmpeni-Scărişoara-Băiţa.*

Nu mai puţin adevărat este că ideia construirei unei linii de cale ferată dela *Cluj* la *Câmpeni,* tot numai în această direcţie poate fi realizată. Ea va trebui să urmeze *cursul Someşului-Rece până la Beliş,* iar de aci peste comuna *Albac-Arada* prin *Secătură* la *Câmpeni.*

Dar din momentul ce s'ar construi o cale ferată *Teiuş-Abrud-Câmpeni-Vaşcău-Oradea-mare* peste inima Munţilor Apuseni, iar această linie principală ar avea şi un acces spre *Brad* dela *Abrud,* am avea atunci suficiente linii de comunicaţie în ţinutul Moţilor, pentru toate necesităţile lui strategice şi de ordin economic.

Clujul în acest caz va trebui legat cu Munţii Apuseni direct numai prin şosele naţionale, dintre cari parte le are, dar trebuesc reparate. Aşa şoseaua *Cluj-Iara-de-jos* este foarte bună şi, puţin mai îngrijită, ar satisface pe deplin nevoile ţinutului de sub poalele munţilor Gilăului.

Şoseaua *Abrud-Aiud* peste comuna *Ponor* va trebui pe distanţa *Ponor-Aiud* scoasă dintre şoselele judeţene şi menţinută ca drum comunal, căci nu este decât de un foarte mic interes local, şi

Şoseaua Zlatna-Abrud pe teritoriul comunei Valea Dosului, ameninţată încontinuu de stricăciuni din cauza ploilor dese şi a torentelor.

acesta disparent total de îndată ce se va construi adevărata şosea naţională *Teiuş-Mogoş-Abrud*, cu un traseu de abia 56 klm. şi fără calamităţile urcuşurilor anevoioase.

Prelungirea şoselei acesteia dela *Scărişoara* la *Baiţa* şi dela *Albac* la *Beliş* putem spune hotărît că ar desăvârşi idealul străbunilor Romani, cari preconizaseră şi aproape înfăptuiseră împreunarea *Daciei Apulensis* cu *Dacia Porolissensis*, peste ţinutul Munţilor Apuseni.

Aceleaşi interese mari naţionale ne leagă şi pe noi cei de azi,

cari am văzut cu ochii reînvierea Daciei-Traiane, care poate deveni *imperiul roman de răsărit,* în al cărui simbol s'a realizat România-Mare de azi.

Toate drumurile noastre trebue să ducă şi să graviteze spre Bucureşti, căci aici s'a conceput aluatul, care ne-a dospit libertatea naţională şi integritatea teritorială, şi tot de aici va avea să ţâşnească puterea de cimentare a unităţii teritoriale şi politice a Ţării-Româneşti.

Mai amintim că corolarul Munţilor Apuseni atât dinspre nord-vest, cât şi dinspre sud-est, trebue să fie înconjurat cu şosele naţionale, cari să menţină legătura de comunicaţie între *Deva-Oradea mare* prin *Ţara Crişurilor* şi *Halmagiu* deoparte şi între *Oradea mare-Cluj-Teiuş-Deva* de altă parte.

Această din urmă reţea este complectă şi rămâne să se desăvârşească şi reţeaua corolară a ţinutului Crişurilor.

Şoseaua *Abrud-Zlatna,* în lungime de 36 km., vecinic expusă stricăciunilor din cauza inundaţiilor şi a torentelor, aflatoare azi în reparaţie în urma programului de îmbunătăţiri hotărîte de primul ministru al ţării d. *Ion I. C. Brătianu,* va trebui să aibă parte cu vremea şi de serioase lucrări technice de consolidare, spre a nu mai fi expusă deteriorării la primele descărcări violente ale naturii. Deasemenea va trebui luată în studiu şi construirea unei căi ferate între *Abrud* şi *Zlatna,* care ar înlesni pe de o parte transportul minereurilor din jurul Abrudului la uzinele statului din Zlatna, iar pe de altă parte ar scurta în mod simţitor distanţa dintre Abrud şi Alba Iulia, evitând marele înconjur cu calea ferată pela Turda-Aiud-Teiuş-Alba Iulia.

In acest chip, imensa mulţime de material lemnos şi minereuri pe cari le oferă din belşug Munţii Apuseni, apoi produsele agricole ca vite, poame şi lână, ce se desfac în târgurile şi *„bâlciurile“* acestui ţinut, îşi vor avea posibilitatea de desfacere uşoară pe pieţele interne şi externe, şi astfel braţele muncitoare ale celui mai harnic element românesc îşi vor câştiga pâinea vieţii în mod cinstit şi nespeculat de parazitismul economic al veacului.

CAPITOLUL XXXXII.

D. ION I. C. BRĂTIANU ŞI MOŢII

Dintre toţi marii bărbaţi de stat ai micei Românii de odinioară, singurul, care a avut norocul să lase moştenitori vrednici după chipul şi asemănarea sa, a fost bătrânul *Ion C. Brătianu*, înfăptuitorul României moderne de până înainte de răsboiul mondial şi tatăl fostului şi actualului prim-ministru al României Mari: d. *Ion I. C. Brătianu*.

Asupra acestuia a căzut sarcina să continue opera grea a tatălui său, s'o desvolte, s'o crească, s'o desăvârşească.

Ce a făcut *Ion I. C. Brătianu* pentru neamul românesc, se ştie azi de toată suflarea românească, pe care a întrunit-o într'un singur stat puternic şi unitar: *România Mare*. Bărbatul acesta fără pereche în istoria noastră, care nu vorbeşte nicicodată ca să placă, ci numai ca să facă dovada faptelor împlinite, luptă acum ca un titan ca să consolideze marea operă înfăptuită sub conducerea lui înţeleaptă şi patriotică. Evident, greutăţile in aceasta direcţie sunt mari din pricina ambiţiilor personale nemăsurate din partea unor bărbaţi politici, cari nu simt pulsul vremilor grave prin cari trece ţara noastră, dar opera consolidării totuşi se va îndeplini, d. *Brătianu* dovedindu-se a fi cel mai iscusit interpret al ritmicei sociale, deci al marilor realizări pentru asigurarea viitorului României întregite.

D. Ion I. C. Brătianu 'şi-a urmărit desăvârşirea operei cu pasiune de artist, izolându-se în singuratatea casei părinteşti dela Florica, unde şi-a distilat în tăcere intenţiile, le-a adecuat faptelor, încadrându-le, spre a le da viaţă, în cercul strict al posibilităţilor, deci al acţiunei pozitive.

Naţionalist hotarît la faptă, d. *Ion I. C. Brătianu*, dupăce a studiat o serie de ani de zile cu convingere şi nemărginită dra-

goste chestia Moţilor, a redeschis-o însuşi cu hotărâre în toamna anului 1927, ca să le facă dreptate. Şi mult dorita dreptate li-se face.

Am spus în prefaţa prezentului volum, reproducând din broşura d-lui Brătianu *„Amintiri din ţara Moţilor"*, că d-sa este singurul bărbat politic de mâna întâi din vechiul regat, care a călătorit prin ţara Moţilor, încă sub regimul unguresc, cu gândul de a le studia viaţa, obiceiurile şi virtuţile strămoşeşti, despre cari au dat atâtea dovezi în cursul sbuciumatei istorii a neamului românesc din Ardeal. El spune acolo:

„Din copilărie m'a stăpânit întotdeauna dorul atavic al munţilor şi în deosebi acela al Carpaţilor noştri. Curge doar în vinele mele sângele bătrânilor pribegi din codrii munţilor Oltului şi ai Argeşului şi sunt nepotul bunicului Dincă, acela care părasea manoase moşii dela câmpie, simţind că se usucă şi piere departe de munţii strămoşeşti".

Sub impulsul acestui „dor atavic al munţilor Carpaţi", d. *Ion I. C. Brătianu,* fiind ministru de interne, se găsea pe la finele lunei August 1907, dimpreună cu doamna Brătianu, la Abrud, în drum spre ţara propriu zisă a Moţilor, călătorind sub numele de *„d. şi d-na Ionescu".*

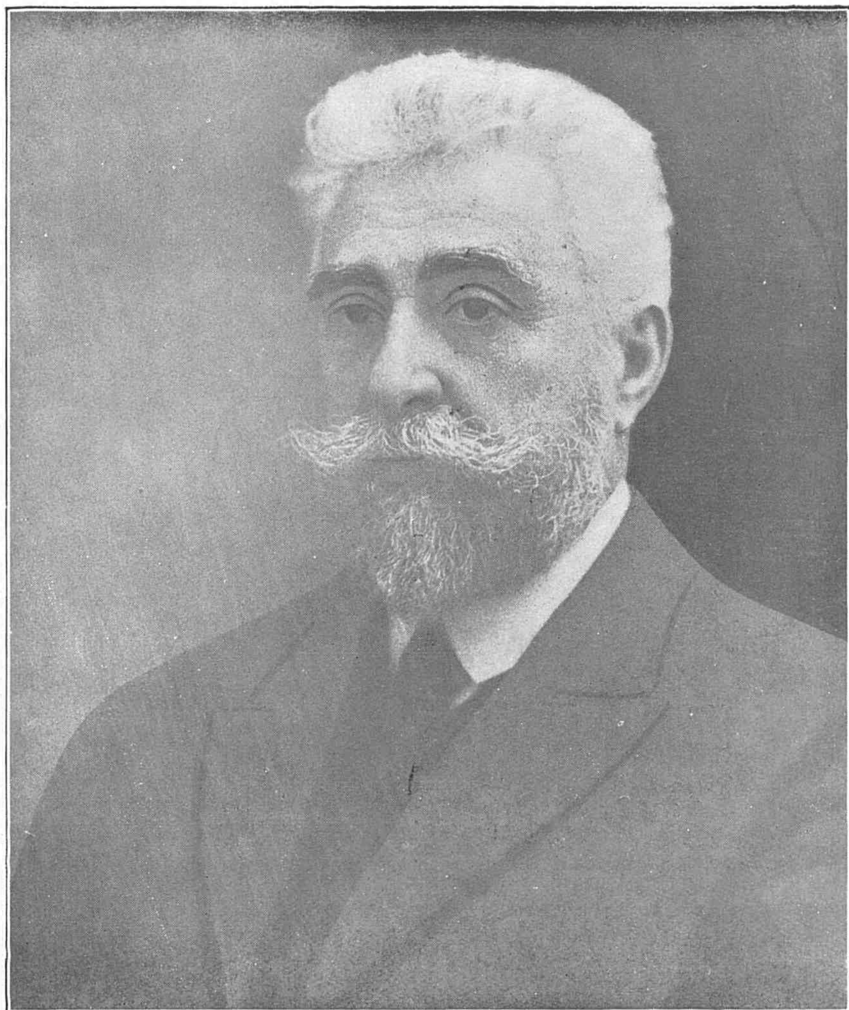
Dar să las cuvântul d-lui Brătianu din broşura *„Amintirilor"* sale, în care descrie atât de evocativ vizita sa în Ţara Moţilor:

„După un popas în Sibiu şi după ce proslăvirăm la Alba-Iulia umbra lui Mihai Viteazul şi martiriul lui Horia, plecarăm în automobil prin Zlatna la Abrud şi la Câmpeni.

„Natura şi oamenii răspundeau aşteptărilor noastre. Falnica înfăţişare a bărbaţilor şi mândra frumuseţe a femeilor se potriveau cu priveliştea. Ne bucuram de vederea portului lor, a mersului lor legănat, de auzul graiului lor ca şi de măreţia munţilor, cu creste semeţe şi cu băi de aur, şi de limpezimea apelor cu paturi de pietre sclipitoare.

„Automobilul nostru alerga pe drumul de ţară, în jurul căruia se petrecuseră cele mai strălucite lupte ale lui Iancu şi ale tovarăşilor săi contra sângerosului Hatvany. La Abrud şi pe înnălţimile din dreapta şi din stânga, la Roşia şi la Cerniţa, se desfăşuraseră fioroasele drame şi vitejeştile izbânzi, care ne cutremuraseră şi ne înălţaseră sufletele în copilăria noastră.

„Din Abrud până în munţii Bihorului tot locul e sfinţit de

Ion I. C. Brătianu, şeful partidului naţional-liberal
Făuritorul României Mari
Marele amic al Moţilor.

bărbăția neînfrânată a Moților, dar adevăratul lor cuib începe la Câmpeni.

„După o noapte de odihnă relativă la otelul-han al acestui orășel, dis-de-dimineață ne îndreptarăm mai întâi spre Vidra și intrarăm în casa lui Iancu, modestă, albă, cu obloanele închise, la marginea drumului, pe care nefericitul erou, în ultimii ani ai vieței sale, umbla cântând din fluer și cu mințile pierdute.

„El, ca și Horia, fusese victima încrederii sale în Impărat, dar mai puțin îndurător decât nervii de oțel ai sublimului iobag, creerul cărturarului nu rezistase trădărei habsburgice.

„A treia zi, după o nouă noapte în Câmpeni, plecarăm spre satul lui Horia, la Albac. Aci ne oprirăm în dreptul bisericei de lemn, întocmită din grinzi și bârne groase, de câte 8 metri lungime, și cu un turn înalt ca de cetate. Pentru a pătrunde într'însa, ne veni în ajutor un tânăr teolog, pe care îl atrăsese sgomotul motorului.

„Când îi arătarăm mirarea noastră de a vedea că alături, la câțiva pași numai, se ridicase o a doua biserică de zid și îl întrebarăm de rostul ei, el ne răspunse că biserica[1] *de lemn data din veacul XVIII, iar că acum clădindu-se alta de zid, mai mândră (?), autoritățile reclamau distrugerea celei dintâi, de teamă de foc, și de aceea i-se hotărîse desfacerea și vânzarea ca lemn vechiu. Dar prețuirea prea scumpă, după gustul mușteriilor, o scăpase până atunci de desființare.*

„Ne durea în suflet să aflăm că acel locaș, în care se rugaseră și se împărtășiseră Horia și vrednicii lui tovarăși în clipe hotărâtoare, era să piară și îl părăsirăm cu truda în minte cum l-am putea salva și transporta la Florica, reclădindu-l acolo în memoria eroicilor Moți.

„Munciți de acest gând, pornirăm mai departe, la grota de ghiață din Scărișoara.

„Drumul muntos și pitoresc era foarte anevoios și automobilul

---

1) Vechia biserică din Albac se distinge prin un turn mic și ascuțit, având două intrări: una pe sub turn la femei și alta în partea dinspre miază-zi la bărbați. Bârnele de brad sunt de lățime mijlocie. Bolta sau catapeteasma este înzestrată cu sfinți pictați pe timpul lui Horia de un pictor Szilagyi din Abrud. Altarul are 3 ferestre, despărțământul bărbaților tot 3 și anume 2 spre miază-noapte și una spre miază-zi, iar la despărțământul femeilor 2 ferestre *(Nota autorului volumului).*

nostru era primul care se încumetase să pătrundă până în acele funduri ale ținutului Moților.

„La dus, merse el cum merse, dar la întoarcere pe un povârniș, în marginea unei râpe, o falșă mișcare a mecanicului frânse diferențialul și fu să ne prăvălească în prăpastie, dacă în repedea-i fugă înapoi mașina nu s'ar fi isbit de un copac și nu s'ar fi proptit într'ânsul.

„Lăsând-o în nemișcare și în neputință, făcurăm câțiva kilometri pe jos până la Albac, de unde, cu ajutorul unui învățător îndatoritor, trimeserăm două perechi de boi ca să tragă a doua zi automobilul până la Câmpeni; iar pentru noi găsirăm o brișcă cu doi cai, care ne duse la conacul nostru din ajun chiar în aceiași noapte.

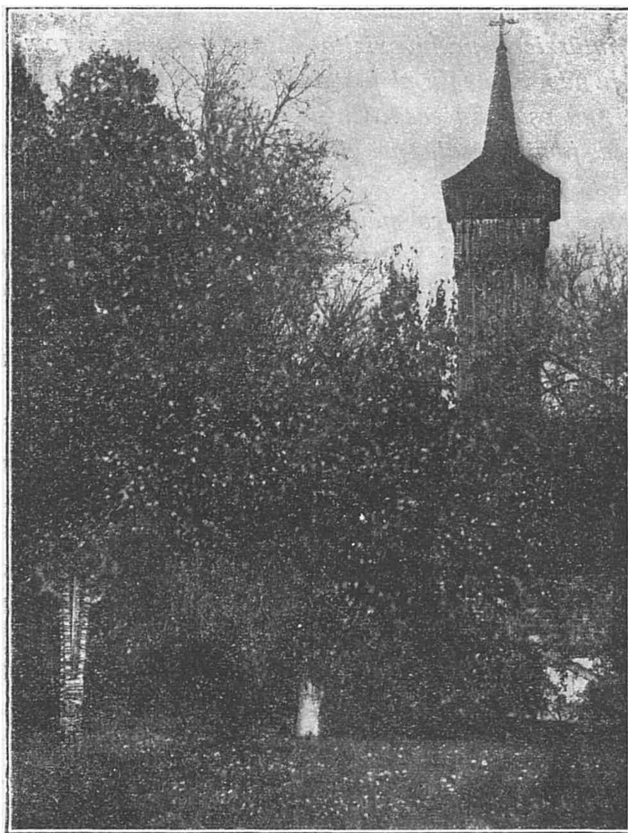
„Pe când se preparau boii și caii, stăturăm la cină la învățător, cu dânsul și drăguța sa soție, cu preotul din sat și cu tânărul teolog, cunoștința noastră de dimineață. Dela ei căutarăm să aflăm amintirile rămase dela Horia în localitate și să chibzuim cum am putea scăpa biserica de distrugere. Cu ajutorul preotului și al învățătorului puserăm lucrul la cale și mulțumită lor o cumpărarăm în cursul toamnei și aflarăm pe meșterul Nicolae din Sohodol, care se însărcină cu desfacerea și reclădirea ei. In timpul iernei ea fu transportată pe sănii o sută de kilometri până la calea ferată din Turda și, de acolo, fiind dată lungimea grinzilor, în vagoane speciale la Florica.

„Pe când trenul care o ducea sosise la Pitești, autoritățile maghiare se emoționară de caracterul iredentist ce putea lua actul nostru de pietate și făcură, spusu-mi-s'a, o târzie și neisbutită încercare de a-l împiedeca.

„Curând după biserică veni și meșterul Nicolae, însoțit de trei tovarăși dulgheri, unul și unul de voinici, cel mai mic avea 1 m. 90.

„Ei ridicară clădirea în parcul din Florica, pe dreapta tapșanului, pe a cărui stângă se înalță capela de piatră cu mormântul lui Ion C. Brătianu și complectară astfel pe dealul Piteștilor comemorarea renașterei românești din tot cuprinsul Carpaților. Pentru a nu despărți amintirile acelor, cari au fost uniți în credință și'n luptă până la martiriu, părintele Piso din Brad a dăruit bisericei lui Horia porțile împărătești dela biserica lui Cloșca din Cărpeniș și potirul de lemn de cireș dela biserica din Mesteacăn, unde jurase Crișan.

„Noi, din Albac, ne întoarseram la conac; iar în urma noastră, a doua zi, veni și automobilul, dar rușinos, cum apar asemenea trăsuri când sunt trase de boi și într'o stare care ne silea, pentru reparații, să prelungim cu trei zile șederea noastră la Câmpeni.

Biserica de lemn din satul lui Horia (Albac), care a fost adusă și reclădită, în 1907, de către d. Ion I. C. Brătianu pe moșia părintească dela Florica.

„Le întrebuințarăm făcând pe jos și cu trăsura excursiuni în vecinătate și încheind mai de aproape cunoștințe cu oameni și locuințele dimprejur.

„Nu m'am mai întors până azi la Sohodol și nu știu dacă ași regăsi impresiunea de atunci, dar am plecat de acolo cu convin-

gerea că în el se află cele mai frumoase femei, cu ţinuta lor mândră şi elegantă.

„La otelul-han, la care stam, ne coborâsem sub numele de „d-l şi d-na Ionescu", dar pe când lucra la reparaţie, mecanicul automobilului spusese ferarului, care îl ajuta, cine suntem şi, ca orice ştire, aceasta se răspândise repede în micul orăşel.

„Fără întârziere primii vizita câtor-va fruntaşi români. Intre cei dintâi fu nepotul de fiu al fostului tribun N. Corcheş, care, bătrân de 80 ani, nu eşia din casă. Cu adevărată emoţiune, fusei să salut în mijlocul familiei sale pe viteazul veteran, care comandase la Cerniţa şi la Fântânele.

„Din casa lui plecai cu mâinile pline de flori, legate în tricolor, cu un frumos ulcior de peste o sută de ani şi, mai presus de toate, cu bătălia dela Fântânele, desinată de învingătorul ei (adică de însuşi tribunul).

„Desenul lui Corcheş şi biserica lui Horia sunt amintiri scumpe ale primei mele călătorii în Munţii Apuseni.

„De pe roata de canon, care a frânt vârtosul trup al ţăranului, fără să-i poată zdrobi sufletul de granit şi să-i stoarcă un singur geamăt, şi din praful drumului în care rătăcea fără rost, cântând din fluer, neînfrântul Căpitan dela 1848, s'au înălţat, în pateticul lor martiriu, două icoane sfinte ale slavei trecute, din al cărei cult se trag cele mai de seamă isvoare de puteri pentru viitorul întregului neam.

„M'am reîntors în Munţii Apuseni peste 14 ani[1]*, după ce prin mari şi cumplite jertfe ostaşii Regatului român făcuseră să rodească în plin tot sângele vărsat în veacuri pentru apărarea naţională.*

„Ţara Moţilor devenise astfel ţinut al României Mari, cum ştiam de totdeauna, ca atâtea alte generaţii, că era să fie, dar nu îndrăzneam să sper că o voi vedea.

„La Brad şi la Abrud, popor numeros şi călduros ne ură bună venire, mie şi tovarăşilor mei de drum şi de muncă, ca unor fraţi cu drag regăsiţi.

„Bătrânul Corcheş nu mai era printre cei vii, dar în gândul şi

---

1) Adică la 1919. De atunci şi până azi d. Brătianu a mai făcut încă trei călătorii în ţara Moţilor şi în vara anului 1925 a petrecut trei zile şi trei nopţi în atmosfera senină şi liniştită de pe vârful muntelui Găina. *(Nota autorului volumului).*

în cuvintele noastre ne reaminteam cu recunoştinţă luptele sale şi alor săi.

„La Ţebea, unde a început revoluţia Moţilor, în faţa bisericei, la umbra uriaşului gorun sădit de Horia, ne închinarăm la mormântul lui Iancu. In rând cu bătrânul stejar creştea un tânăr şi falnic lăstar, plantat de Regele României Mari, iar lângă mormântul altă dată singuratic odihneau rămăşiţele ostaşilor căzuţi la Hălmagiu pentru întregirea neamului şi în jurul lor, în curtea prea strâmtă a bisericei, mulţimea asculta cu însufleţită evlavie cântările de binecuvântare ale preoţilor şi cuvântările de preamărire ale fruntaşilor ei.

„Se întindea valea la picioarele lor şi se înălţau dealurile împrejurul gorunului lui Horia, ca un templu imens, cu moaştele martirilor în altar.

„Pretutindeni în tot cuprinsul României Mari, ca puterile de viaţă ale codrului sub soarele primăverei, izbucnea intensitatea simţurilor şi energiilor naţionale sub farmecul unităţii neamului. Dar unde puteai pătrunde mai adânc măreţul înţeles al vremurilor ce ne-a fost să trăim, decât în acel ţinut al Arieşului şi al Munţilor Apuseni de la Câmpia Turdei, udată de sângele lui Mihai, până sus în munţii lui Iancu şi ai lui Horia?

„Unde putea să răsară mai vie, mai strălucită, mai stăpânitoare, datoria ce ne impune asemenea moştenire clădită din aşa cumplite dureri şi atâta minunată credinţă?

„De pe Arieş, tot atât ca şi de unde valul Oltului izbeşte în mânăstirea lui Mircea sau de sub bolta care cuprinde mormântul lui Ştefan şi dela malul neclătinat al Siretului dela Mărăşeşti, te întorci mai tare în credinţă şi în nădejdi, mai drept la suflet, mai limpede în vederi, mai bărbat în hotărîre, fiindcă strălucita aureolă a gloriei lor risipeşte ceaţa deprimătoare a micilor patimi şi a zilnicelor nevoi.

„Ea înalţă inimile şi oţeleşte voinţele spre dobândirea nouilor realizări impuse de menirea de cultură şi de civilizaţie ce ne revine în Orientul Europei".

Când asemenea impresii şi sentimente puternice stăpânesc sufletul celui mai de frunte bărbat al neamului nostru, mai este oare de mirare că d. *Ion I. C. Brătianu,* continuator al unei

tradiţii politice, înfiripată şi direcţionată de părintele său, a înţeles că în crearea structurei sociale de azi a României, *Moţii, bravii Moţi,* trebue să aibă şi ei partea lor de bine, de dreptate şi de reparaţie a unui trecut plin de chinuri şi mizerii?

Iata tot secretul acţiunei binefăcătoare întreprinsă în vremea din urmă cu atâta hotărâre şi sinceră căldură de către d. *Ion I. C. Brătianu* în favoarea celei mai obijduite, dar şi celei mai sănătoase părţi a neamului nostru: a *Moţilor.*

In capitolul urmator voiu face întreg istoricul acestei acţiuni atât de mult aşteptată de Moţi, cari în două rânduri au înălţat drapelul românesc şi au dovedit asupritorilor că leii din Munţii Apuseni nu sunt dintre acei cari îşi pleacă grumazul sub jug.

CAPITOLUL XXXXIII

PARTIDUL NAŢIONAL-LIBERAL ŞI CHESTIA MOŢILOR

Partidul naţional-liberal şi conducatorii săi şi-au dat totdeauna seama că existenţa poporului român din Ardeal era ameninţată din cauza şovinismului unguresc nutrit până la paroxism de o literatura şi ziaristică plină de ură încontra neamului românesc. Dar ceea-ce era firesc să se întâmple, s'a întâmplat. Dacă armata micei României, în campania din Bulgaria din vara anului 1913, 'şi-a pregătit forţele ca să treacă vârfurile Carpaţilor, Românii de sub stăpânirea ungurească şi austriacă 'şi-au pregătit sufletele ca sa le aştepte... Şi aşteptarea n'a fost zadarnică: In ziua de 14 (27) August 1916, guvernul prezidat de d. *Ion I. C. Brătianu* declara războiu Austro-Ungariei „pentru *a-şi asigura înfăptuirea unităţii sale naţionale*“.

Inainte de războiul cel mare însă, din cauză ca aproape jumatate din pământul roditor al ţărei se găsea în stăpânirea unui foarte mic număr de mari proprietari şi numai restul în mâna micilor cultivatori, ţărănimea îşi agonisea cu greu hrana din puţinul pământ ce avea fiecare şi din acela pe care îl lucra în dijma sau în parte din marea proprietate.

Din această cauză începuse a se arăta o veşnică neînţelegere între proprietarii mari şi mai ales arendaşii lor şi între săteni, neînţelegere, care, dacă n'ar fi fost lecuită la timp, ar fi putut să dăuneze mult aşezământului nostru de stat.

D-l *Ion I. C. Brătianu,* şeful partidului naţional-liberal, a fost cel dintâiu om politic care a prevazut unde putea duce o asemenea neînţelegere şi convins că deslegarea reformei agrare trebuia să se facă în ţara noastră fără întârziere, căci numai prin ea se putea aduce înţelegere şi buna stare a poporului, a

vestit prin scrisoarea din 7 Septembrie 1913, în urma campaniei din Bulgaria, înscrierea în Constituţie a exproprierii, în vederea unei largi împroprietăriri a sătenilor.

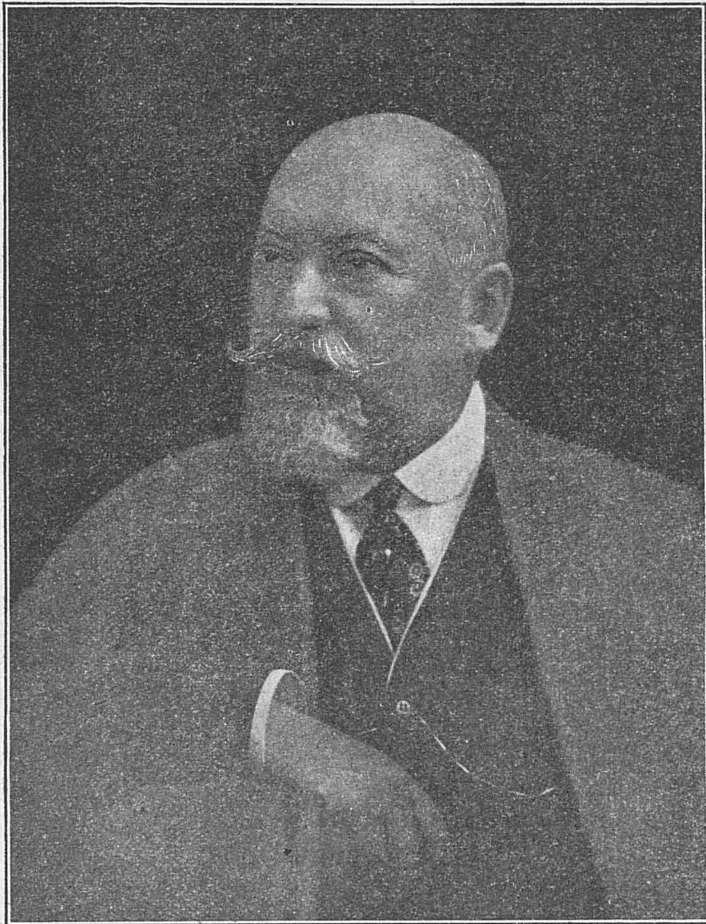

Ion G. Duca, actual ministru de interne, care, în 15 Dec. 1918, fiind ministru al domeniilor şi agriculturei, a contrasemnat decretul regal No. 3697 pentru exproprierea latifundiarilor şi împroprietărirea ţăranilor.

Prin această scrisoare, adresată ţărei întregi, şeful partidului naţional-liberal zicea:

„Şi hotărârea războiului şi purtarea lui a adus astfel în stralucită lumină covârşitoarea înrâurire a masselor asupra desti-

nelor statului şi punând în valoare însuşirile poporului nostru au făcut proba neînlăturabilei noastre datorii de a proceda cu bărbăţie şi fără întârziere la tot ce e menit să dea puteri noui

Regretatul *Alex. C. Constantinescu,* fost ministru al agriculturei şi domeniilor (1922—1926), bărbatul care a desăvârşit marea reformă agrară.

ţărănimii noastre şi să întărească conştiinţa solidarităţii claselor muncitoare cu statul şi desvoltarea lui.

„Desăvârşirea reformei agrare, printr'o intervenţiune a statului cu drept de expropriere unde este nevoie, pentru creşterea proprietăţii ţărăneşti, *stabilirea colegiului electoral unic, grab-*

nica înmulţire a tuturor mijloacelor de instrucţiune şi de educaţiune, îndreptarea şi desvoltarea a tot ce trebuie să înrâurească buna stare morală, fizică şi economică a claselor muncitoare, se impun tot atât de imperios ca şi întărirea organizării noastre militare, de a cărei grabnică necesitate nu se poate nimeni îndoi".

Razboiul mondial a împiedecat la început lucrările. De îndată însă ce împrejurările au îngăduit, lucrările au fost reluate la Iaşi, unde — potrivit făgăduelii solemne ce Regele Ferdinand dăduse vitejilor săi soldaţi pe front — prin votul Constituantei liberale din Iunie 1917, s'a dat ţărănimei, care îşi dovedise încă odată puterea de viaţă şi dragostea de neam şi ţară, putinţa de a fi împroprietărită printr'o largă expropriere, prim-ministru al ţărei fiind atunci tot d. *Ion I. C. Brătianu,* şeful partidului naţional-liberal.

In urma marilor schimbări şi a alipirei la patria mamă a provinciilor surori, în 1918 şi 1919 se iau aceleaşi măsuri de expropriere, de către guvernul partidului naţional-liberal, care prin decrete-legi stabileşte trecerea terenului în folosinţa sătenilor, chiar cu începerea primăverei anului 1919.

In chipul acesta au intrat în stăpânirea sătenilor pe întreaga ţară încă 6.000.000 hectare pământ cultivabil, pe care s'au împroprietărit încă 1 milion 400.000 îndreptăţiţi şi s'au constituit izlazuri comunale, în comunele în care lipseau, pe suprafaţa de 680.000 hectare, cum şi păduri comunale, în suprafaţă de 392.000 în Ardeal.

In urma exproprierei a mai rămas ca mare proprietate numai 12% din întinderea cultivabilă (adică arătură, fâneţe şi păşune) a ţărei, iar restul de 88% se află în mâna sătenilor ca proprietate parcelară sau mică proprietate.

La plecarea dela putere a guvernului naţional-liberal, în 1919 luna Octombrie, exproprierea era îndeplinită pe tot cuprinsul vechiului Regat, pe baza decretului lege al partidului naţional-liberal No. 3697 din 15 Decembre 1918.

Chiar în primăvara anului 1919, înainte de ridicarea zăpezei, s'au luat din marea proprietate cotele hotarâte în decretul lege de expropriere şi date în stăpânire celor îndreptăţiţi, cari le-au cultivat prin obştii până la măsurătoarea pământului prin ingineri şi împărţirea lui în loturi, pentru a se da fiecărui sătean îndreptaţit lotul ce după lege i se cuvenea.

In acelaş timp se făcuse şi tablourile legiuite ale celor îndreptăţiţi la pământ şi nu mai rămăsese decât revizuirea lor.

Infăptuindu-se de către partidul naţional-liberal această mare

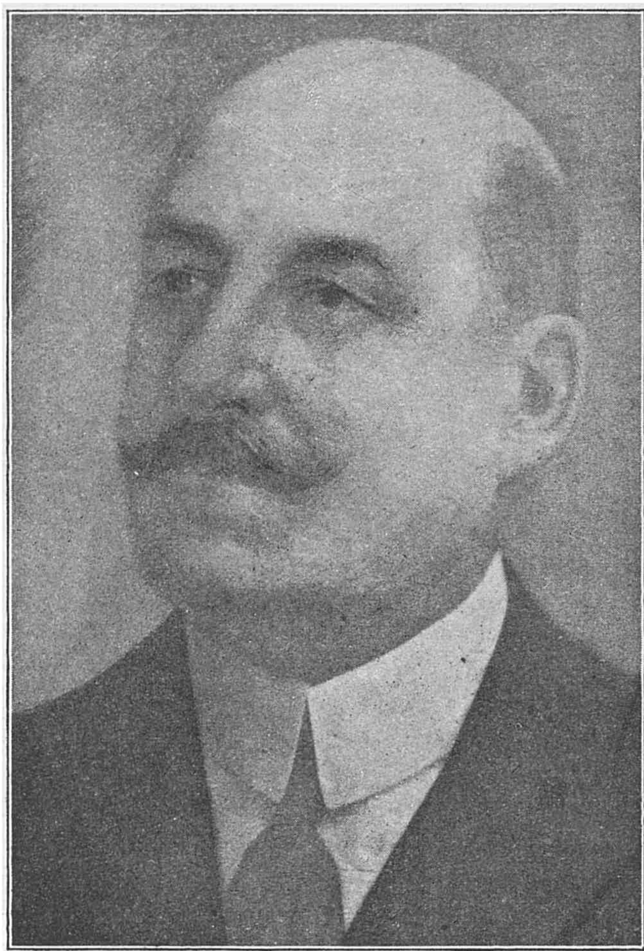
George Cipaianu, fost şi actual subsecretar de stat la ministerul agriculturei şi domeniilor, al douilea membru din comisia de miniştri însărcinată de d. Ion I. C. Brătianu cu studiul şi executarea programului de îmbunătăţiri în ţara Moţilor.

reformă, toate celelalte provincii au găsit în ea temeiul şi chipul de aplicare pentru propriile lor exproprieri şi împroprietăriri.

In Octombrie 1919, când s'a retras dela putere partidul na-

ţional-liberal, rămăsese celorlalte partide, cari toate s'au succedat la putere până în 1922 Ianuarie, să ducă mai departe şi să isprăvească marea operă a partidului naţional-liberal.

Prin măsurile pe cari aceste partide le-au luat, au îngreuiat

Nicolae D. Chirculescu, fost ministru al muncei şi cooperaţiei (1923—1296) amicul muncitorimei.

şi întârziat aplicarea reformei agrare, făcând dovada nepriceperii şi a nepregătirei lor.

In Ianuarie 1922, când partidul naţional-liberal a venit din nou la putere, a reluat lucrarea de unde o lăsase în 1919 şi, prin

îmbunătăţirile aduse legilor agrare, a uşurat procedura exproprierii şi a împroprietaririi pentru a putea câştiga, în interesul ţărănimei, timpul pierdut.

Lucrând cu pricepere şi stăruinţă dela Ianuarie 1922 şi până la Martie 1926, partidul liberal a putut isprăvi cu împlinirea tuturor formelor cerute de această mare lucrare a reformei agrare, rămânând să urmeze lucrările de măsurătoare.

Astfel s'au putut împroprietări în cuprinsul ţărei 1.400.000 îndreptăţiţi şi s'au dat păşuni comunale acolo unde s'a simţit lipsa, în întindere de 868.000 hectare, iar în Ardeal s'au mai dat ţărănimei şi 392.000 hectare pădure comunală.

De marea reformă agrară sunt strâns legate următoarele trei nume: *I. G. Duca,* care, ca ministru al agriculturei şi domeniilor, a semnat în 15 Decembre 1918 decretul lege No. 3697 al guvernului naţional-liberal pentru înfăptuirea reformei agrare, şi apoi numele regretatului *Alex. C. Constantinescu,* urmaşul d-lui Duca la acelaş minister în Ianuarie 1922, care, ajutat şi secundat în mod înţelept şi stăruitor de d. *G. Cipăianu,* fost şi actual sub-secretar de stat la ministerul agriculturei şi domeniilor, a desăvârşit execuţia marei reforme. Alex. Constantinescu a găsit în d. G. Cipăianu omul visat de dânsul, căci într'adevăr acest bărbat este unul dintre puţinii noştri realizatori, care, înconjurat de aureola puţin strălucitoare, pe care o oferă totdeauna munca şi modestia, s'a devotat cu trup şi suflet înfăptuirii împroprietărirei ţăranilor în conformitate cu legea reformei agrare.

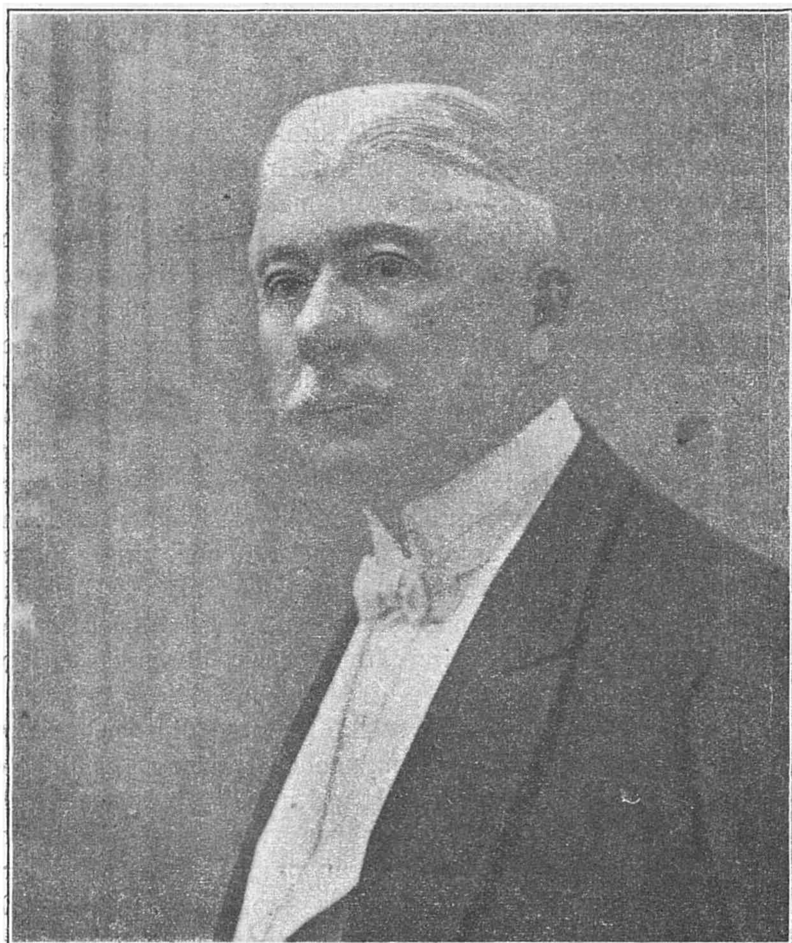
Ca o recunoaştere a muncei sale folositoare din trecut, d. G. Cipăianu a fost chemat să-şi continue opera, tot în calitate de sub-secretar de stat în ministerul agriculturei şi domeniilor, al cărui titular d. *C. Argetoianu,* cu mintea sa luminată şi acţiunea-i energică, a găsit în d. G. Cipăianu un preţios colaborator în rezolvarea diferitelor diferende ce îşi aşteaptă încă soluţiuni fericite în chestiunea regulărei definitive a reformei agrare.

* * *

Infăptuirea României-Mari şi concomitent cu ea realizarea reformei agrare pe tot cuprinsul ţărei mărite a deşteptat şi în sufletul *Moţilor* — şi cu drept cuvânt — convingerea că în sfârşit soarele libertăţii a răsărit şi pentru ei şi în consecinţă aşteptau, încrezători, momentul ca să li să facă şi lor, de către mult râv-

nita cârmuire românească, parte de un traiu mai bun, mai uşor şi mai omenos.

Problemele urgente ale închegării şi organizării noului stat mărit n'au dat însă răgaz bărbaţilor conducători ai ţărei ca să se preo-

Nicolae N. Saveanu, fost ministru al sănătăţii publice şi ocrotirilor sociale (1923—1926), actual preşedinte al Camerei deputaţilor.

cupe de îndată şi de satisfacerea doleanţelor arzatoare ale Moţilor, deşi gândul cel bun în această privinţă n'a lipsit nimănui.

Intr'adevăr, mai întâiu trebuia cladit asezământul Constituţiei, în baza căreia să se poată proceda la opera de consolidare a

României întregite. Dar pentru aceasta a trebuit timp, căci Constituţia n'a putut fi votată decât în primăvara anului 1923.

Moţii începuseră însă să devie nerăbdători şi să bată pela toate uşile membrilor din Consiliul dirigent dela Cluj şi ale miniştrilor din Bucureşti, făcând ca plângerile lor să fie auzite mai de grabă de către factorii în drept şi în stare de a le rezolva. Multe din postulatele lor au fost aduse, prin glasul meu modest şi al altor colegi inimoşi, înaintea Adunărei deputaţilor şi a Senatului.

Abia pela începutul anului 1924, chestiunea Moţilor a fost luată în o cercetare mai serioasă şi mai temeinică sub guvernul d-lui *Ion I. C. Brătianu,* iar îndemnul la această preocupare l'a dat următoarea cerere adresată regretatului *Alex. C. Constantinescu*, pe atunci ministru al domeniilor şi agriculturii:

Domnule Ministru!

Referinţele speciale economice ale ţinutului cunoscut sub denumirea de „ţara Moţilor" reclamă măsuri speciale.

Intreaga viaţă economică a acestui ţinut se restrînge la cultura vitelor şi exploatarea şi prelucrarea rudimentară a lemnului.

Soluţionarea fericită a problemei Moţilor — chestie de demnitate şi cinste naţională — atîrnă de măsurile ce se vor lua în chestia păşunatelor alpine şi a exploatării pădurilor din acest ţinut.

Pentru a se putea aranja în mod definitiv şi favorabil această chestiune, noi credem necesară constituirea unei comisiuni, din care să facă parte oameni de specialitate şi tot-odată cunoscători ai referinţelor speciale locale. Această comisiune, studiând la faţa locului întreaga problemă, pe lângă un raport amănunţit, să facă propunerile necesare pentru luarea de măsuri. Pentru ca soluţionarea problemei să nu fie supusă prea multor fluctuaţiuni şi pentru-ca să se asigure o continuitate de regim, rugăm ca măsurilor luate să li se dea forma şi puterea de lege specială.

Ca populaţia să nu sufere, până la terminarea acestor lucrări, suntem de părere ca:

1. *Să se suspende exploatarea în mare a pădurilor din judeţele Turda-Arieş, Alba inferioară (de jos), Cojocna şi Bihor, din ţinutul ţara Moţilor, şi în consecinţă să nu se mai ţină licitaţii publice pentru vânzări de păduri.*

Să li-se dea, ca şi până acuma, individual sătenilor materialul lemnos necesar cu plată, fixându-se un tarif uniform şi redus şi admiţându-se ca plata să se facă organelor silvice, cari urmează să-o verse perceptoratelor, după cum s'a şi dat ordin cu ocazia vizitei D-voastre dela Rusalii în Câmpeni.

2. *In urma faptului, că dela începutul răsboiului încoace nu s'a*

putut da nici o îngrijire păşunatelor alpine, aproape toate păşunatele au devenit nefolosibile din cauză că sunt peste tot acoperite de muşuroaie (furnicare). Pentru a le putea reda destinaţiei şi mai ales pentru a putea asigura contingentului de vite ce se sporeşte într'una, după cum se sporeşte şi populaţia, sunt necesare mari şi costisitoare lucrări. Populaţia săracă a acestor ţinuturi va da muncă; lipsită fiind însă de mijloace, roagă stăpânirea românească să-i dea sămânţa necesară în mod gratuit.

3. *Pentru a împiedeca o folosinţă stricăcioasă păşunatului, credem că ar fi bine ca încă de pe acuma să se dea ordin, prin care eşirea la păşunatul alpin să se permită cel mai de grabă cu începere dela 15 Maiu.*

4. *Tot ca măsură pregătitoare credem necesar a se da ordin ca autorităţile silvice să ia măsuri ca, imediat după topirea zăpezii, să se în·eapă spartul muşuroaielor, urmând ca sămănatul ierbei să se facă după un plan sistematic.*

Binevoiţi, Domnule Ministru, a primi asigurarea profundei noastre consideraţiuni.

Bucureşti, 12 Februarie 1924.

St. Pop,
senator de Turda

J. Murăşanu,
senator de Câmpeni

Dr. Ioan Boeru,
deputat de Turda

Dr. Remus Paşca,
deputat de Câmpeni

Ion Rusu Abrudeanu,
deputat de Abrud

Dr. I. Mateiu,
deputat de Ludoş

Dr. Augustin Pordea,
deputat de Gilău

Pe aceasta cerere, omul practic, care era fostul ministru *A. Constantinescu,* a pus următoarea rezoluţiune:

„Se institue o comisiune pentru a aviza şi forma un plan general „de condiţiunile economice ale întregului ţinut numit „Ţara Moţilor“, *în care să se poată organiza şi desvolta exploatarea şi „prelucrarea lemnului, precum şi ameliorarea şi folosinţa păşunatului alpin.*

„Comisiunea se va ocupa de toate punctele aici menţionate, formulând şi ori-şi ce alte propuneri ar crede pentru asigurarea scopurilor de mai sus.

„Comisiunea se va compune: 1. *din silvicultorii* Buhescu, Romansat *şi* Sperling; 2. *din consilierii agricoli ai judeţelor Cojocna,*

„Turda- Arieş, Bihor şi Alba inferioară şi 3. *din d-nii deputaţi*
„Paşca, Pordea, Rusu Abrudeanu *şi d. senator* Dr. Gavril Cosma.
„In aşteptare nu se vor mai scoate în licitaţie păduri din acea „localitate, iar Casa Centrală va lua măsuri a se procura o canti- „tate de sămânţă de ierburi alpine, pentru a o avea la îndemână „la timpul oportun.
„Păşunatul nu va începe de cât dela 15 Maiu".
13 Februarie 1924.

Alexandru Constantinescu

Conform acestei rezoluţiuni ministeriale, toţi membrii comisiunei numiţi mai sus ne-am întrunit în ziua de 1 Maiu 1924, la Cluj, în sala cea mare a prefecturei judeţului, unde am ţinut două şedinţe. Asupra desbaterilor ce au avut loc s'a dresat următorul proces-verbal:

Comisiunea pentru găsirea mijloacelor de îmbunătăţire a traiului locuitorilor din ţara Moţilor (Munţii Apuseni).

PROCES-VERBAL

Luat în Cluj, în sala festivă a Prefecturei Judeţului, în ziua de 1 Maiu, ora 9 dimineaţa, 1924.

Sunt prezenţi d-nii: *Emil Petrini*, director general al Reformei Agrare din Ardeal; dr. *Joan Suciu*, şeful contenciosului regional, Cluj; *Terenţiu Buhescu*, consilier silvic; *Septimiu Murăşanu*, prefectul judeţului Cojocna; *Alexandru Moldovan*, subprefectul judeţului Turda-Arieş; *D. Teodoru*, consilier agricol, Turda; *P. Bogdan*, consilier agricol, Cluj; *Grama*, consilier agricol, Oradea Mare; *V. Danielescu*, consilier agricol, Alba-Iulia; *M. Schwartz*, şeful Regiunei Silvice, Câmpeni; *Victor Sperling* şi *Mihăescu*, şefi de ocoale silvice, şi *Tib. Cristea*, director regional al serviciului zootechnic regional, Cluj; precum şi următorii d-ni Parlamentari: *Joan Rusu Abrudeanu*, deputat de Abrud; dr. *Remus Paşca*, deputat de Câmpeni; dr. *Joan Boeriu* ,deputat de Turda; dr. *Joan Mateiu*, deputat de Ludoş; dr. *Aug. Pordea*, deputat de Gilău; dr. *Vasile Meruţiu*, deputat de Năsaud; dr. *V. Bianu*, senator de Huedin; precum şi d-nii: dr. *Amos Frâncu*, ca procurator al Moţilor; *O. Gritta*, Prefectul Poliţiei Cluj; dr. *O. Utalea*, primarul oraşului Cluj, şi *Simu*, subprefectul jud. Cojocna.

Iau parte la şedinţă şi mai multe deputaţiuni de Moţi din diferite comune.

Şedinţa se deschide de către d. Terenţiu Buhescu, ca delegat al d-lui ministru al agriculturii pentru convocarea acestei comisiuni. D-sa ţine

un inimos şi foarte lămurit cuvânt de deschidere, după care propune să se constitue un biurou al Comisiunei. D-sa indica ca preşedinte al Comisiunei pe d. *Ioan Rusu Abrudeanu*, care propune ca referent pe d. *Terenţiu Buhescu* şi ca secretar de şedinţă pe d. *D. Teodoru*, Consilier agricol de Turda.

D-l deputat dr. *Pordea* propune ca, înainte de a se intra în ordinea de zi, sa se asculte delegaţiunile de Moţi prezente. D-sa citeşte un memoriu al comunei *Someşul-Cald* (jud. Cojocna) pentru împroprietărirea cu pădure şi roagă Comisiunea să-şi însuşească acest memoriu şi sa-l înainteze forurilor în drept.

I. Rusu Abrudeanu, preşedintele comisiei de parlamentari întrunită la 1 Maiu 1924, la Cluj, spre a discuta şi studia chestiunea îmbunătăţirilor de adus pentru ridicarea economică a Moţilor.

In altă ordine de idei propune să se trimita o telegramă de omagiu şi gratitudine d-lui ministru *Al. Constantinescu* pentru bunavoinţa şi solicitudinea ce totdeauna a arătat Moţilor.

Comisiunea aprobă, cu unanimitate, această propunere.

D-l deputat *Paşca* indică unele nemulţumiri ale Moţilor din jud. Turda-Arieş, privitoare la taxele fixate de către Casa pădurilor pentru ferastraele existente. D-sa cere să se intervină la d. ministru ca să repare această nedreptate şi către Direcţiunea silvică din Cluj, care să suspende *în mod provizoriu dispoziţiunea* în vigoare, până va sosi aprobarea d-lui ministru.

D-sa propune complectarea Comisiunei cu D-l *L. Marţian*, consilier silvic, care cunoaşte împrejurările din Munţii Apuseni şi cu câte 2 delegaţi ai Moţilor pe plăşi. Mai propune ca proxima şedinţă sa se ţină în ţara Moţilor, la Gilău sau la Câmpeni, iar cea de a treia şedinţă sa aibă loc numai după o cercetare la faţa locului a Comisiunei pentru a-şi putea da seama de situaţia Moţilor şi de greutăţile ce ei suporta.

D-l deputat Pordea propune ca unul din delegaţi să fie ţaran.

D-l consilier silvic Buhescu combate aceste propuneri şi dă desluşiri cu privire la compunerea Comisiunei aşa cum este ordonată de d. ministru. D-sa citeşte proectul de program al acestei Comisiuni.

D. deputat Pordea ridică chestiunea deposedarei Moţilor pe timpul dominaţiunei maghiare în mod samavolnic şi cere să se intervină pentru

repararea acestei nedreptaţi, în sensul ca sa se restitue Moţilor proprietaţile ce li s'au luat şi care astazi formează proprietatea Statului. D-sa mai propune ca, până la tranşarea acestui diferend, personalul silvic al Statului să nu folosească teritoriile ce fac obiectul litigiului.

D-l dr. Alexandru Moldovan, subprefect de Turda, propune a se lua în program chestiunea refacerei drumurilor în plăşile de munte, care mai ales în urma inundaţiilor s'au deteriorat complect.

Comisiunea aproba întregirea programului în acest sens.

D. Consilier silvic Buhescu raspunde d-lui deputat Pordea că chestiunea ridicată de D-sa s'a rezolvat în parte prin reforma agrara. Dacă însă se va face dovada că Statul deţine astazi proprietaţi asupra carora nu ar avea titlu just, atunci ministerul va repara aceste nedreptăţi. Toate aceste cauze se vor inventaria şi preda contenciosului pentru studiu.

Se închide discuţia şi se decide a se interveni pentru studierea tuturor acestor cauze din partea Serviciului contencios al Statului.

D-l Inginer silvic Mihăescu întreabă ce să facă cu acele proprietaţi care în planurile de amenajament figurează pe numele Statului, iar în cartea funduară figurează pe diferiţi particulari?

D-l Director general Petrini răspunde d-lui Mihăescu în sensul că organele silvice vor trebui să facă imediat tablouri de toate terenurile care intră în această categorie.

D-l deputat dr. I. Boeriu întreabă Comisiunea dacă în propunerile ce facem, ne limităm strict la prevederile deciziunei d-lui ministru al agriculturii sau dacă discutăm întreg programul întocmit, care cuprinde de fapt un program de guvern şi care, natural, este şi mai greu de realizat?

D-l consilier silvic Buhescu, răspunzând d-lui deputat Boeriu, arată că noi lucrăm în cadrul rezoluţiei d-lui ministru *Al. Constantinescu*, care ordonă ca să se studieze problema Moţilor sub toate aspectele de către aceasta Comisiune. D-sa propune să discutăm deocamdată partea I din programul d-sale (Acţiunea momentană). Comisiunea aprobă acest punct de vedere.

D-l deputat Pordea propune să se discute chestiunile: exploatarea pădurilor, a paşunatelor de munte şi chestia ferestraelor.

D-l şef al contenciosului dr. Joan Suciu cere să se ia în program şi exproprierea tuturor pădurilor particulare din ţara Moţilor, căci fară această expropriere nu se poate ameliora situaţia ţărănimei noastre.

Comisiunea aprobă acest punct de vedere.

D-l *consilier silvic Buhescu* dă relaţiunile necesare în chestia aceasta.

La propunerea d-lui prefect al judeţului Cojocna se dă ascultare plângerilor delegaţiilor de Moţi prezente, pentru ca în urmă discuţiunile să poată continua în linişte şi numai între membrii comisiunei.

1. Delegaţiunea comunei *Someşul-Cald*, jud. Cojocna, cere să li

se dea padurea oraşului Cluj şi ca motiv se sprijină pe hotărîrile instanţelor de fond şi pe memoriul d-lui deputat Pordea.

Li-se dau lămuriri că această chestiune este spre o soluţie favorabilă la Comitetul agrar.

2. Delegaţiunea comunei *Dângăul Mare*, jud. Cojocna, cere rectificarea eroarei făcute de instanţele în drept referitor la păşunat, care s'a dat pe nedrept comunei *Lăpuşneni.*

Li-se răspunde de către d-l director general Petrini în sensul că s'a ordonat o cercetare locală pentru împăcarea intereselor ambelor comune.

3. Delegaţiunea comunei *Sohodol*, jud. Alba-Inferioară, cere sa se rectifice eroarea făcută de organele silvice în ce priveşte atribuirea păşunatului din domeniul Andrassy, jud. Turda-Arieş, care li s'a dat contrar folosinţei de până acum şi care stinghereşte atât interesele comunei *Sohodol* cât şi ale comunei *Câmpeni.*

Li-se răspunde că se vor lua măsuri pentru corectarea acestei greşeli.

4. Delegaţiunea comunei *Albac*, jud. Turda-Arieş, se plânge contra taxelor fixate de către Casa Padurilor la ferestraele din munţi şi cere să se respecte taxele din trecut.

Li-se răspunde că se va interveni.

5. Delegaţiunea comunei *Sălciua de Sus*, jud. Turda-Arieş, se plânge că i s'a dat numai 400 jug. păşunat în Muntele Mare din 800 jug. cât avea până acum.

Li-se răspunde că se va interveni la Regiunea Silvică pentru rectificarea opiniei.

6. Delegaţiunea comunei *Albac*, jud. Turda-Arieş, cere păşunat din jud. Cojocna, cere unificarea tarifului de vânzarea materialului lemnos din pădurile Statului, întrucât astazi tarifele variaza dela regiunea Cluj la regiunea Câmpeni.

Li-se comunică că se va interveni.

Comisiunea, la stăruinţa unor d-ni membrii, cooptează pentru a lua parte la desbateri pe d-nii *N. Boise*, Insp. general silvic; *dr. A. Frâncu*, fost deputat; *V. Meruţiu*, deputat de Năsaud; *L. Marţian* con-

silier silvic, dr. *Ioan Suciu*, Şeful Contenciosului Regional, Cluj; *Dr. V. Bianu*, senator; *Emil Petrini*, Director General al Reformei Agrare; şi *Tiberiu Cristea*, Director regional zootechnic.

Orele fiind înaintate, şedinţa se ridică, anunţându-se a doua şedinţă pentru ora 15 după amiazi.

Şedinţa a doua (după amiazi)

Şedinţa se deschide la ora 15, sub preşedenţia d-lui *Ioan Rusu Abrudeanu*, asistat de biroul constituit în şedinţa de dimineaţă.

Preşedintele propune să se citeasca programul întocmit de catre delegatul ministerului în ceeace priveşte „Acţiunea Momentană", sa se supuna discuţiei şi să se concretizeze sub formă de deziderate.

Se citeşte proectul de program al „Acţiunei Momentane" şi se fac următoarele corecturi, propuneri şi complectări:

Punctul I. „Sistarea exploatărilor de păduri în Regiunile locuite de Moţi".

Se admite acest punct şi se decide să se intervină imediat la Minister pentru sistarea în general a tuturor tăerilor de păduri acolo unde sunt litigii.

Se decide să se facă această intervenţie telegrafic.

La stăruinţa procuratorului Moţilor, d-l Amos Francu, *Comisiunea îşi însuşeşte memoriul întocmit de către d-l Francu şi delegatul ministerului agriculturii inspectorul general silvic* Bosie, *şi se decide anexarea unui exemplar din acel memoriu la acest proces verbal.*

Punctul II. „Vinderea materialului lemnos necesar populaţiei, din pădurile Statului, prin organele silvice ale Statului cu preţuri convenabile, încasând preţul lemnului organele silvice".

Comisiunea îşi însuşeşte acest deziderat cu adausul că exploatarea pădurilor Statului se propune a se face pe cât posibil numai prin cooperative şi ca pe-

ful materialului lemnos din pădurile Statului să fie redus cu 50%

Punctul III. „Reglementarea exploatarei padurilor comunale și urbariale"

Comisiunea este de părere a amâna rezolvarea acestei chestiuni și să se menţină starea actuală.

Se decide a se interveni la Casa Pădurilor în sensul ca pădurile urbariale să rămână tot sub controlul Statului, dar dreptul de a face încasările și de a dispune de proprietatea lor să se lase pe seama urbarialiștilor.

Se decide a se interveni pentru ca, potrivit legei în vigoare în Ardeal, să se facă prin tribunal noui liste a celor îndreptăţiţi la pădurile urbariale.

Să se intervină la Casa Pădurilor pentru ca în cazul când nu li-se lasă urbarialiștilor libertatea de a dispune liber de pădurile lor, condiţiunile de vânzarea lemnelor să fie aceleași ca și în pădurile Statului din ţara Moţilor.

Punctul IV. „Regulamentarea provizorie a pășunatului alpin".

Comisiunea propune Ministerului ca rezervele de pășune alpine din proprietăţile Statului, obţinute prin expropriere, precum și poenile, al căror pășunat nu ar periclita exploatarea pădurilor, să se repartizeze comunelor îndreptăţite cu obligaţiunea pusă prin lege din partea comunelor ca să permită în timpul exploatărei pășunatul vitelor necesare exploatărei.

Se propune reducerea tarifului de pășunat cu 50% faţă de cel existent.

Se propune desfiinţarea zilelor de prestaţie fixate prin circulara No. 16.637 din 30 Martie 1923

a Casei Padurilor, precum și ca muncile să fie plătite de către Stat în bani cu 50% mai eftin ca prețul mediu din județele respective.

La această rezoluție fac opinie separată d-nii Pașca *și* Francu, *cari cer desființarea prestațiilor impuse prin circulara Casei Pădurilor.*

Să se asigure exploatarea pășunilor comunale și ale Statului în aceleași condițiuni, făcându-se înlesnirile cele mai mari posibile și executându-se legea ardeleană X din 1913.

Punctul V. „Inlesnirea câștigărei alimentelor și reducerea tarifului de transport pe C. F. R. Turda—Abrud.

Se primește acest punct cu adausul ca să se intervină la Minister în sensul ca grâul luat drept arendă pentru rezervele Statului să se dea cu prețul redus regiunei Moților.

Pe viitor, Statul sa dea regulat grâu dela Fermele Statului pentru această regiune.

Să se dea cu precădere regiunei Munților Apuseni tauri Simenthal și Pinczgau din creditul extraordinar de 100.000.000 lei.

Să se revoace avantagiile date societăților străine (firme mari comerciale) pe toate liniile C.F.R. și în schimb să se acorde avantagii de tarif industriei mici și cooperativelor, anulându-se tablourile anexate ordinului Direcțiunei Generale a C. F. R. din 15 Martie 1924.

Punctul VI. „Refacerea instalațiunilor forestiere distruse în anul 1918, drumuri, poduri, case de locuit pentru pădurari, restituirea celor înstrăinate dela Ser-

viciul Silvic şi întrebuinţarea sp.e alte scopuri".

Comisiunea redactează acest punct astfel: refacerea din partea Statului a instalaţiunilor forestiere, a drumurilor, a podurilor necesare, precum şi a caselor de locuit pentru pădurari.

Dupa vii discuţiuni, în care se fac mai multe propuneri neacceptate, Comisiunea decide că, pentru a se discuta programul Acţiunei normale de îmbunătăţirea traiului Moţilor, este necesar a se constitui subcomisiuni pe plăşi, formate din primpretor, agronomul regional, şeful de ocol silvic şi medicul veterinar, cari să lucreze la reşedinţa plăşei cu delegaţii satenilor pentru facerea lucrărei statistice aratate în partea a doua a proectului de program pct. I şi II, şi pentru a face constatări şi propuneri referitoare la repartiţia paşunatelor şi pădurilor din munţi.

Se decide a se interveni la minister ca să permită funcţionarilor respectivi să lucreze în aceste comisiuni, cel puţin 2 zile pe săptămână.

Subcomisiunile acestea să ţină contact permanent cu delegaţii Ministerului de agricultură, în ceeace priveşte repartiţia pădurilor şi păşunelor alpine.

Se propune ideia înfiinţărei unui judeţ al Moţilor, idee care nu este primită de către comisiune. La cererea d-lui deputat *A. Pordea*, comisiunea încuviinţează a se ataşa la originalul acestui proces verbal şi memoriul comunei *Someşul-Cald.*

Şedinţa se închide cu un cuvânt de mulţumire din partea preşedintelui, la ora 18, rămânând ca şedinţa viitoare să se anunţe de către d-l consilier silvic Buhescu.

Secretar: **D. Teodoru**

Preşedinte: **I. Rusu Abrudeanu**

Ţin să adaug că în proiectul comisiunei relativ la acţiunea ce trebuia întreprinsă pentru îmbunătăţirea traiului populaţiei din Munţii Apuseni, se prevedea, între altele, în privinţa *industriei minelor de aur:* 1. ca guvernul să fixeze pentru explozibile un preţ convenabil; 2. ca materialul lemnos pentru trebuinţele micilor protari de mine să se poată obţine cu uşurinţă şi nu cu preţuri exagerate şi 3. ca Statul să cumpere aurul cu preţul mondial şi nu cu preţul cu care îl cumpăra atunci, adică cu $23^{1}{}_{2}\%$ scăzământ, plus încă 2% sub alte titluri.

In aceiaşi zi seara (1 Maiu 1924), autorul acestui volum, în calitatea sa de preşedinte al comisiunei, a expediat fostului ministru al agriculturei şi domeniilor *Alex. Constantinescu* următoarea telegramă:

„Comisia delegată pentru îmbunătăţirea traiului populaţiei din Munţii Apuseni, considerând scopul legei agrare de a înzestra comunele cu păduri şi păşuni comunale; considerând că existenţa Moţilor depinde exclusiv de aceste păduri şi paşuni, de pe toate versantele Munţilor Apuseni, situate în judeţele Cojocna, Turda-Arieş, Alba-Inferioară, Bihor şi vechiul Zarand; considerând că continuându-se tăerile prin societăţi de exploatare şi antreprenori, s'ar zădărnici distribuirea pentru toate comunele în drept a pădurilor şi păşunelor, cari trebuesc integral expropriate, pentru a da maximul necesar de şapte jugăre de cap de familie în Munţii Apuseni; considerând că contractele firmelor şi antreprenorilor sunt în cea mai mare parte nule, încheiate fiind în frauda legii după 1918; considerând că toate firmele, cari au contracte, eventual legale în formă, au săvârşit contravenţiuni, constatate prin devastarea păşunilor şi prin faptul că au încălcat obligaţia de a împădurì, ceeace justifică imediata revocare a autorizărilor de exploatare şi imediata oprire a exploatărilor; considerând că continuându-se tăerile pădurilor, distribuirea între comune a masivelor păduroase devine o imposibilitate, întrucât satelor de munte le rămân numai terenurile goale şi pietroase, în loc de pădure, şi considerând că comisiunea şi-a însuşit în întregime memoriul delegaţilor Moţilor, semnat de procuratorul lor dr. Amos Francu *şi de delegatul guvernului pentru păduri şi păşuni, d-l inspector general* N. Bossie, *şi şi-a însuşit integral toate concluziile acestui memoriu înaintat d-lui subsecretar de stat Cipăianu, în urma avizului dat la 12 Aprilie: Subsemnaţii, întruniţi în comisiune, vă rugăm unanim să binevoiţi a opri prin ordin telegrafic toate exploatările de păduri a societăţilor forestiere, a antreprenorilor şi a noilor proprietari din Munţii Apuseni şi vă rugăm în acelaş timp să acceptaţi şi să binevoiţi a duce la bun sfârşit următoarele concluziuni:*

1. Revocarea tuturor autorizărilor de exploatare a pădurilor din domeniile Banffy, Urmanczy, Tischler, date fie acestor proprietari, fie firmelor exploatatoare „Kalotaszeg", „Fehérvizi", „Regatul Mare" şi „Tischler M." şi oprirea imediată a tăerii mai departe.

2. „Restitutio in integrum", revocarea hotărîrilor aduse de Comitetul agrar, anularea hotărîrilor aduse de comisiunile de ocol şi judeţene şi începerea din nou a procedurei la comisiunea de ocol, cu citarea tuturor comunelor la această comisiune.

3. Sancţiuni contra tuturor organelor, care au luat parte la încălcările de lege săvârşite şi aplicarea contra acestora a pedepselor disciplinare şi a sancţiunilor prevăzute de art. 35 şi 107 din Constituţie raportate la dreptul comun".

Ion Rusu Abrudeanu, Preş. comis. — **Dr. Amos Frâncu**
Dr. V. Meruţiu — **Remus Paşca**
Prefectul S. Mureşanu — **Dr. Pordea Augustin**
Petrini — **Dr. Ioan Suciu**

D-l consilier silvic *Terenţiu Buhescu* a refuzat să semneze această telegramă, susţinând că printr'însa comisiunea depăşeşte mandatul ce 'i-s'a încredinţat.

Nicolae Titulescu, actual ministru de externe, talentatul şi incomparabilul apărător al intereselor româneşti în chestia optanţilor unguri în faţa Ligei Naţiunilor, la Geneva.

Trebue să recunosc că *d. Buhescu* avea atunci dreptate. Intr'adevăr, membrii comisiunei, entuaziaşti şi dornici cum eram de a vedea cu un ceas mai curând satisfăcuţi şi mulţumiţi pe urmaşii lui Horia, Cloşca şi Avram Iancu, le-am aprobat cu mână

largă aproape tot ceea-ce au cerut, sub rezerva sancţiunei ulterioare a guvernului.

De-altfel sunt fericit să constat că şi comisiunea de trei d-ni miniştri, însărcinată de d. prim-ministru *Ion I. C. Brătianu* în

Const. Argetoianu, actual ministru al domeniilor şi agriculturei, continuatorul energic al politicei statului român în materie de reformă agrară.

toamna trecută (1927), ca să studieze aprofundat chestiunea Moţilor şi să facă propuneri concrete şi ducătoare la scop, s'a apropiat foarte mult de punctul de vedere adoptat de noi la Cluj, în Maiu 1924.

Lucrările comisiunei dela Cluj, instituită de fostul ministru al domeniilor *A. Constantinescu,* au fost înaintate guvernului spre a decide în mod definitiv.

Concomitent cu acţiunea începută atunci de ministrul domeniilor, în favoarea Moţilor, s'a desfăşurat o muncă rodnică şi la celelalte ministere în acelaşi scop. In timpul când d-nii subsecretari de stat *G. Cipăianu* (dela domenii) şi *G. Tătărescu* (dela interne) cutreerau centrele Moţilor, spre a regula importanta chestiune a pădurilor şi păşunatelor comunale, începuse a se da şi la celelalte ministere din Bucureşti atenţiunea cuvenită problemei Moţilor.

La ministerul de finanţe, d. *Vintilă Brătianu,* ţinând compt că populaţia Munţilor Apuseni veacuri dearândul a fost impilată şi sărăcită prin dări grele şi inechitabile, a redus impozitul agricol la o minimală cotă, sub acea pe care o plătea populaţia sub regimul unguresc şi sub regimul consiliului dirigent după înfăptuirea României Mari. Desigur că această uşurare generală a fost resimţită mai mult de către oropsiţii locuitori ai Munţilor Apuseni cu locurile lor de cultură agricolă foarte sterile şi impuse regimului fiscal pe baza unor evaluări din anul 1868, azi cu totul nepotrivite şi nedrepte. Baza acestor evaluări va trebui şi ea schimbată, în urma unui studiu temeinic.

De altfel este în deobşte cunoscut că sub guvernul d-lui *Ion I. C. Brătianu* dela 1922—1926, Moţii au beneficiat de avantagiile valorificărei vitelor lor, cari luau drumul exportului cu preţuri bune şi mulţumitoare.

Daca în acest timp de 4 ani nu s'a putut îndrepta întreaga situaţie economică a Moţilor decât numai în cadrul preocupărilor generale pe toată ţara, acum pe acelaşi guvern îl găsim la postul lui de muncă şi cu preocupări speciale pentru Moţi.

La ministerul instrucţiunei publice, d. *dr. C. Angelescu* a creat cu inimă largă şcoli secundare în toate centrele Moţilor: *Abrud, Brad, Zlatna, Câmpeni* şi *Baia-de-Arieş,* acordând în acelaş timp tot sprijinul necesar învăţământului primar.

Azi d. ministru *dr. Angelescu* porneşte la o nouă muncă în scopul ajutorărei Moţilor, înfiinţând la Abrud, Câmpeni şi în alte centre şcoli de meserii sistematice şi din cele mai bine dotate, d-sa fiind un fervent partizan al învăţământului profesional. (Vezi cap. XXXX: *Biserica şi şcoala).*

La ministerul muncei d. *N. D. Chirculescu* a pus, ca ministru, sfârşit ruşinoasei şi jalnicei situaţiuni a muncitorilor dela întreprinderile Statului.

Intr'adevăr, la *Uzinele Statului din Zlatna* existau în anul

Dr. Nicolae Lupu, ministrul muncei şi cooperaţiei, democrat sincer bărbat de acţiune metodică.

1925 un număr de 68 pensionari (31 bărbaţi, 27 femei văduve, 10 orfani), cari primeau pensii *între 1.50 lei pe lună* (orfanii) *până la 12 lei pe lună ceilalţi*. Prin decizia ministerială No. 125.696 din 1925, luată de d. N. D. Chirculescu, s'au ridicat pensiile *la 300—*

1200 lei pe lună, plătindu-se celor 68 pensionari 35.549 lei lunar ca pensie, ceeace vine în mijlociu 522 lei pe lună de cap.

La *Uzinele din Abrud şi Roşia Montană* nu se plătise pensiile până în luna Iulie 1927. Prin stăruinţa d-lui N. Chircu-

Const. Dimitriu, ministrul comunicaţiilor, omul modestiei şi al muncei.

lescu s'a făcut ca acele localitaţi să fie trecute dela Casa cercuală din Turda la cea din Alba Iulia, de unde să-şi poată ridica pensiile fara amânare şi în mod regulat.

Acelaşi lucru l'a făcut d. N. Chirculescu şi pentru pensiile muncitorilor din industria privată din tot judeţul Alba.

Pentru înlesnirea lucrătorilor dela întreprinderile statului din *Abrud, Roşia Montană* şi *Câmpeni,* d. *dr. N. Lupu,* actualul ministru al muncei, a aprobat cu largă inimă ideia d-lui N. D. Chir-

George Tătarescu, subsecretar de stat la ministerul de interne, al treilea membru activ în comisiunea de miniştri însărcinată de d. Ion I. C. Brătianu cu executarea programului de îmbunătăţiri în ţara Moţilor.

culescu şi a înfiinţat la Abrud o expozitură a Casei centrale (de asigurări muncitoreşti) din Alba Iulia, pentru a-i scuti de drumuri grele şi a avea ajutorul, la care au dreptul, imediat la dispoziţia lor.

La ministerul sanatății publice d. *N. N. Săveanu* a desvoltat deasemenea o muncă din cele mai binefăcătoare. Astfel a înființat dispensare medicale în comunele *Albac* și *Iara-de-jos,* a înființat un spital cu 20 de paturi la *Baia-de-Arieș* și a dat fondurile de lipsă pentru terminarea lucrărilor spitalului din *Abrud.*

In materie de asistență socială a subvenționat societățile *Principele Mircea* și *Cercul Gospodinelor* pentru înființarea și funcționarea dispensarelor de sugaci din Abrud, Câmpeni și Roșia Montană; iar pentru combaterea epidemiilor din munți a înființat două echipe medicale. Prima echipă, condusă de d. *dr. I. Vonică,* însoțit de un număr de studenți, a mers din sat în sat, ținând cuvântări cu subiecte diverse — boli medico-sociale, boli de copii, etc. — toate însoțite de proiecțiuni luminoase și dând consultații. A doua echipă, condusă de d. *dr. D. Stanca,* însoțită de d-nii doctori *Wechér, Pop,* etc., a examinat toți locuitorii din 66 comune, în număr de peste 42.000, printre cari 2350 sifilitici, pe care 'i-au și tratat.

Această muncă binefăcătoare este azi încredințată d-lui *I. Inculeț,* actualul ministru al sănătății publice, a cărui dragoste pentru ridicarea păturei țărănești este cunoscută și apreciată de toată lumea.

La ministerul justiției regretatul fost ministru *G. Mârzescu* n'a uitat, după stăruința mea, interesele Moților de pe Valea Ampoiului, cari cereau înființarea unei judecătorii la *Zlatna,* spre a scăpa pe justițiabili de drumul anevoios dela Zlatna la Abrud.

Actualul ministru al justiției, d. *Stelian Popescu,* admirabil secondat de secretarul său general d. *Alex. Popescu-Necșești,* pentru a menaja interesele justițiabililor, a înmulțit numărul judecătorilor la unele judecătorii din țara Moților și stăruește pentru obținerea fondurilor necesare în scopul de a înființa alte noui judecătorii de ocol, deoarece judecătoriile azi existente au prea multe comune sub jurisdicția lor și sunt prea încărcate cu procese. In bugetul pe anul 1928 s'a și prevăzut suma necesară pentru înființarea unei noui judecătorii de ocol în *Teiuș,* la poalele Munților Apuseni.

La ministerul cultelor d. *Alex. Lapedatu* a ajutat cu multă inimă și cu rost serios toate nevoile bisericelor ce 'i-s'au semnalat din țara Moților, iar serbările centenarului naşterei lui Avram Iancu din luna August 1924, făcute sub egida *Astrei* din

Sibiu, nu ar fi avut, fără preţiosul său sprijin material, reuşita strălucită, care le-a imprimat caracterul unei manifestări grandioase a întreg poporului românesc.

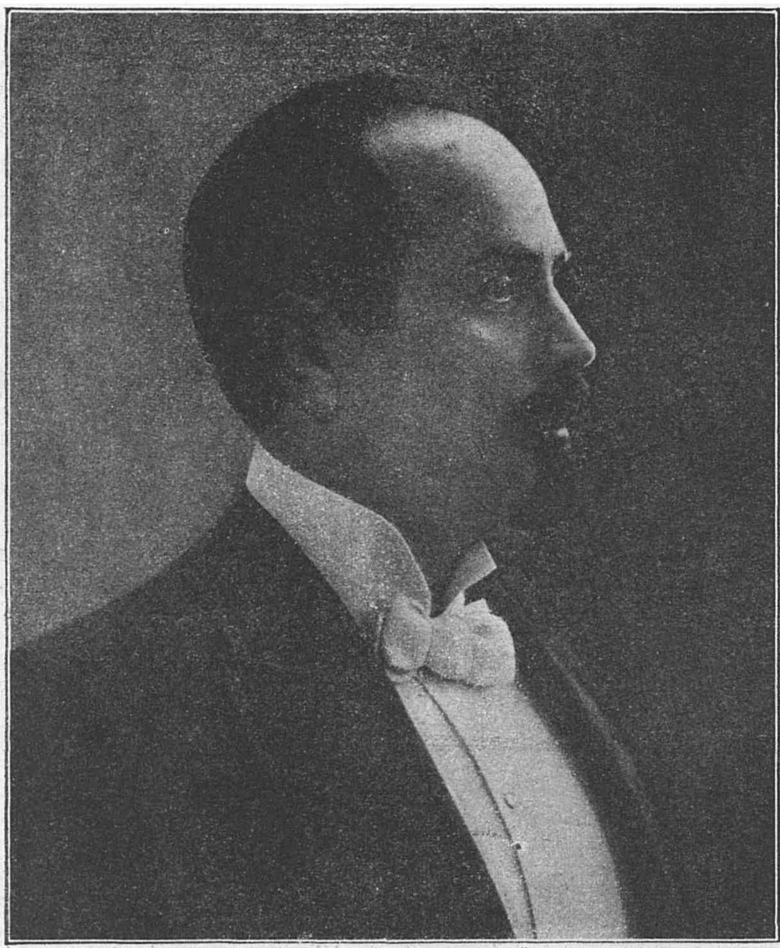

Ion Inculeţ, fost ministru al Basarabiei şi actual ministru al sănătăţii publice şi ocrotirilor sociale.

Tot astfel s'a lucrat pentru Moţi şi la ministerul lucrărilor publice, al cărui titular d. *general Traian Moşoiu* a contribuit în decursul anilor 1924 şi 1925 la reparaţia drumului dintre *Câmpeni* şi *Vidra-de-sus* şi a început lucrările pentru construirea

importantei şosele noui *Teiuş-Mogoş-Abrud,* menită să ajute la desvoltarea economiei din satele mocăneşti.

Azi această operă salutară şi adânc simţită de Moţi este con-

Dr. Ion Nistor, fost ministru al Bucovinei şi actual ministru al lucrărilor publice.

tinuata cu multa râvnă de către d. *dr. Ion Nistor,* actualul ministru al lucrărilor publice.

Aşa s'a început şi a continuat munca pentru promovarea intereselor Moţilor, sub guvernul d-lui *Ion I. C. Brătianu* dela 1922

până în primăvara anului 1926, când s'a retras, spre a ceda puterea în mâinile d-lui general Averescu.

Nu este desigur locul aci ca să arăt ce s'a făcut sau mai exact

Stelian Popescu, directorul popularului ziar „Universul", actual ministru al justiţiei.

ce nu s'a făcut pentru Moţi sub acest guvern, care n'a lipsit de a le da însă toate făgăduelile.

Opera folositoare pentru Românii din Munţii Apuseni a reînceput mai energică şi mai sistematică odată cu revenirea la cârma ţărei a d-lui *Ion I. C. Brătianu*, în vara anului 1927.

Intr'adevar, de astă-dată şeful guvernului naţional-liberal a luat personal în mâinile sale întreaga chestiune şi a însărcinat pe d-nii: *Alex. Lapedatu,* ministrul cultelor, *G. Cipăianu,* subsecretar de stat la ministerul domeniilor, şi *G. Tătărescu,* subsecretar de stat la ministerul de interne, ca să studieze împreună tot complexul chestiunilor, care interesează pe Moţi, şi apoi să vină fără întârziere în faţa consiliului de miniştri cu propuneri concrete pentru rezolvarea acestei probleme, a cărei fericită soluţionare formează unul din punctele cardinale ale preocupărilor d-lui *Ion I. C. Brătianu.*

Comisiunea celor 3 d-ni miniştri, la dorinţa expresă a şefului guvernului, s'a pus imediat temeinic pe lucru şi la mijlocul lunei Septembrie 1927 a prezentat consiliului de miniştri următoarele propuneri pentru rezolvarea problemei Moţilor:

Pentru o definitivă soluţionare a tuturor chestiunilor, cari constituesc problema Moţilor, propunem o primă serie de măsuri de imediată realizare:

1. Chestiuni agrare

1. *Să se corecteze erorile săvârşite cu prilejul reformei agrare, graţie cărora s'au lăsat neexpropriate păduri cari sunt indispensabile existenţei Moţilor.*

2. *Să se corecteze erorile săvârşite cu prilejul constituirei pădurilor şi a păşunilor comunale.*

Executarea. *D. ministru al domeniilor va lua măsurile necesare pentru ca această corectare să fie efectuată până la 1 Decembrie 1927.* (S'a făcut în cea mai mare parte. Acţiunea binefăcătoare este continuată de neobosiţii directori silvici regionali *I. Coşeiu* din Cluj şi *Coman Marinescu* din Sebeşul săsesc. *Nota autorului).*

2. Chestiuni economice

1. *Să se înfiinţeze, în centrele importante de activitate forestieră din Munţii Apuseni, puternice industrii forestiere, cu toate fabricile aferente, asigurând astfel un debuşeu permanent muncei Moţilor, graţie căruia se va înlocui, cu timpul, munca nomadă, anarhică şi nerentabilă de azi, cu o muncă fixată, raţională şi productivă. Aceste industrii vor fi întemeiate pe baza principiilor de comercializare.*

In aceiaşi ordine de preocupări se va alcătui un regulament pentru funcţionarea ferestraelor particulare, îndrumând organi-

zarea lor pe bază cooperatistă, eliminându-se astfel funcționarea anarhică de azi.

Executare. *D. ministru al domeniilor va alcătui, până la 1 De-*

Generalul de divizie Paul Anghelescu, fost mareşal al Curţii regale, actual ministru de răsboiu. Ca comandant al corpului V de armată din Chişinău a contribuit mult, cu tactul şi afabilitatea sa, la cimentarea stăpânirei româneşti în Basarabia.

cembrie 1927, proectul de lege şi regulamentul pentru realizarea acestor două propuneri.

2. *In comunele:* Huedin, Gilău, Câmpeni, Abrud, Zlatna, Vaşcău, Beiuş *şi* Brad *să se înfiinţeze cooperative centrale de aprovizionare şi desfacere în comun.*

Prin aceste cooperative se va face, în chip permanent, aprovizionarea Moţilor cu cerealele, a căror lipsă se resimte endemic în toţi Munţii Apuseni.

Direcţiunea cooperativelor săteşti va asigura cooperativelor din Munţii Apuseni şi munţii Bihorului un regim special de ajutorare; iar direcţiunea fermelor, din Ministerul de Domenii, va desface prin aceste cooperative din acele produse ale ei, cari intră în consumaţiunea populaţiei.

Aceste cooperative centrale vor avea totodată misiunea să desfacă produsele industriale ale Moţilor, făcând să dispară astfel, cu timpul, comerţul ambulant, precum şi viaţa nomadă a Moţilor, isvor al atâtor consecinţe dăunătoare.

Executare: *D-l Director al Direcţiunei Centrale a Cooperativelor săteşti va raporta D-lui Preşedinte al Consiliului, până la 1 Ianuarie 1928, că aceste cooperative şi-au luat fiinţă şi că funcţionează.*

3. *In legătură cu organizarea raţională a muncei Moţilor se vor înfiinţa în* Huedin, Gilău, Câmpeni, Abrud, Zlatna, Brad, Vaşcău, Beiuş şi Bratca *câte o şcoală de meserii, conţinând, fiecare, toate secţiile industriei lemnului.*

Executare: *D-l Ministru al Instrucţiunei va înscrie în budgetul anului 1928 sumele necesare pentru funcţionarea şi întreţinerea acestor şcoli.* (S'a făcut. *Nota autorului).*

4. *Să se asigure un regim special industriei miniere din regiunea Moţilor, atât în ceeace priveşte aplicarea legei minelor, cât şi în ceeace priveşte comercializarea produselor miniere. Chestiunea vânzărei cu preţ redus a explozibilului utilizat în aceste întreprinderi miniere, unde de cele mai multe ori lucrătorul minier este şi proprietarul minei, trebue soluţionată potrivit cererei făcută de lucrătorii Moţi.*

Executare: *D-l Ministru al industriei şi comerţului va traduce de îndată în fapt aceste propuneri.*

(Pot afirma pe bază de informaţiuni pozitive că în privinţa soluţionărei chestiunilor agrare şi economice, toate măsurile au fost luate de către d-nii miniştri *C. Argetoianu, dr. N. Lupu* şi *G. Cipăianu* şi că ele sunt în curs de execuţiune. In ce priveşte înfiinţarea cooperativelor, cea dela *Câmpeni* este gata constituită, cea dela *Abrud* pe drum de a se constitui, iar în celelalte localităţi urmează încă discuţiunile preliminare. D. *C. Cercal* directorul

general al cooperativelor săteşti, îşi urmează cu tact şi tenacitate munca sa în această direcţie, căutând să pună în fruntea cooperativelor oameni cinstiţi, activi şi pricepuţi.

(D. L. Mrazec, ministrul industriei şi comerţului, s'a achitat şi d-sa

Richard Franasovici, fost şi actual subsecretar de stat la ministerul de interne.

pe deplin de sarcina pusă pe umerii săi. Preţul explozibilelor a fost redus astfel: pulberea dela 90 lei la 40 lei kilogramul, iar dinamita dela 220 lei la 170 lei kilogramul. Sunt speranţe ca preţul dinamitei să fie şi mai scăzut. Aurul se vinde la oficiile de

schimb ale statului cu prețul mondial și cu o reținere numai de $2^0/_0$ în loc de $4^0/_0$, pentru purificare și oscilarea valutara. Regulamentul special pentru validările miniere din țara Moților este terminat, ținând compt de toate plângerile justificate ale proprietarilor de terenuri miniere. Deasemenea în budgetul pe 1928 s'a prevăzut suma de 4 milioane lei în plus pentru angajarea de noui lucrători la mina statului din Roșia Montană. *Nota autorului).*

3. Chestiuni financiare

In centrele mai importante din ținutul Moților să se înființeze câte-va puternice bănci populare, prin cari să se organizeze creditul necesar populației rurale și miniere.

Casa centrală a băncilor populare va asigura un regim special de ajutorare al acestor bănci. O singură federală, federala Moților. va lega toate aceste bănci între ele.

Executare: *D-l Director al Casei Centrale a Băncilor Populare va raporta d-lui președinte al Consiliului, până la 1 Ianuarie 1928, că aceste bănci s'au înființat și că funcționează, comunicând totodată și cuantumul creditelor alocate lor.*

(D. *dr. N. Lupu,* ministrul muncei și cooperației, inimos cum este, și grație devotamentului d-lui *Titu Axente,* directorul Casei centrale a Băncilor populare, a reușit să înființeze până acum următoarele bănci populare: 3 în județul Bihor, 7 în jud. Cluj, 2 în jud. Alba (la Abrud și Zlatna) și 2 în jud. Turda (la Câmpeni și Bistra), afectându-le un credit de 30 milioane lei prin Banca Națională. *Nota autorului).*

4. Probleme sanitare

Dată fiind starea îngrijorătoare din punct de vedere sanitar a populației Moților, din care $40^0/_0$ sunt minați de boale venerice și tuberculoză, să se înființeze ambulatorii speciale pentru tratamentul acestor boale. în centrele cele mai numeroase, și să fie dublate de echipe volante, cari să cuprindă, în sfera lor de acțiune, cătunele cele mai îndepărtate din Munții Apuseni și Munții Bihorului.

Executare. *D-l Ministru al Sănătății va raporta d-lui președinte al Consiliului până la 1 Ianuarie 1928, că aceste ambulatorii*

s'au înființat și că funcționează și că echipele volante au început executarea programului lor de lucru.

(D. Inculeț, ministrul sănătății, a înscris și d-sa în buget sume însemnate în vederea unei intense campanii medicale în Țara Moților. *Nota autorului).*

5 Căi de comunicație

In afară de șoseaua strategică de la Vidra, se va construi, pentru moment, o cale ferată industrială, care să plece din Cluj-Gilău către Răcătău, Beliș și să întoarcă spre Câmpeni prin Valea Arieșului, punându-se în valoare, astfel, toate masivele forestiere din această regiune neexploatată înca.

Executare: *D-l Ministru al Domeniilor și D-l Ministru al Comunicațiilor va prezenta d-lui Președinte al Consiliului, până la 1 Decembrie 1927, proectul de realizare al acestei căi ferate.*

Deasemenea se va pune în imediată reparare șoseaua Abrud-Zlatna, precum și celelalte șosele mai importante din Munții Apuseni.

D-l Ministru al Lucrărilor Publice va lua măsurile necesare pentru executare.

(D. C. Dimitriu, ministrul comunicațiilor, a luat toate măsurile pentru construcția liniei ferate industriale Cluj—Gilău—Răcătău la Câmpeni, iar d. *dr. I. Nistor,* ministrul lucrărilor publice, a pus la dispoziție pentru repararea șoselelor de mai sus suma de 50 milioane lei, cuprinzându-se în această sumă și construcția podului peste Mureș dintre Vințul-de-jos și Vurpăr. *Nota autorului).*

6. Chestiuni culturale

Starea inferioară materială a populațiunei Moților neputând comporta realizarea inițiativelor locale pentru clădirea școlilor, să se aloce fondurile necesare din budgetul Ministerului Instrucțiunei, atât pentru acest scop cât și pentru organizarea învățământului ambulant pentru toată regiunea Moților.

Executare. *D-l Ministru al Instrucțiunei Publice va comunica d-lui Președinte al Consiliului, până la 1 Ianuarie 1928, suma înscrisă în budgetul școalelor.*

(La capitolul despre Biserică și școală am tratat pe larg toate măsurile înțelepte și cu mâna largă luate de d. ministru *dr. C. Angelescu* în această direcție. *Nota autorului).*

7. Măsuri transitorii

Până la definiva soluționare a tuturor acestor chestiuni și pentru a se putea veni în ajutorul imediat al Moților, propunem:

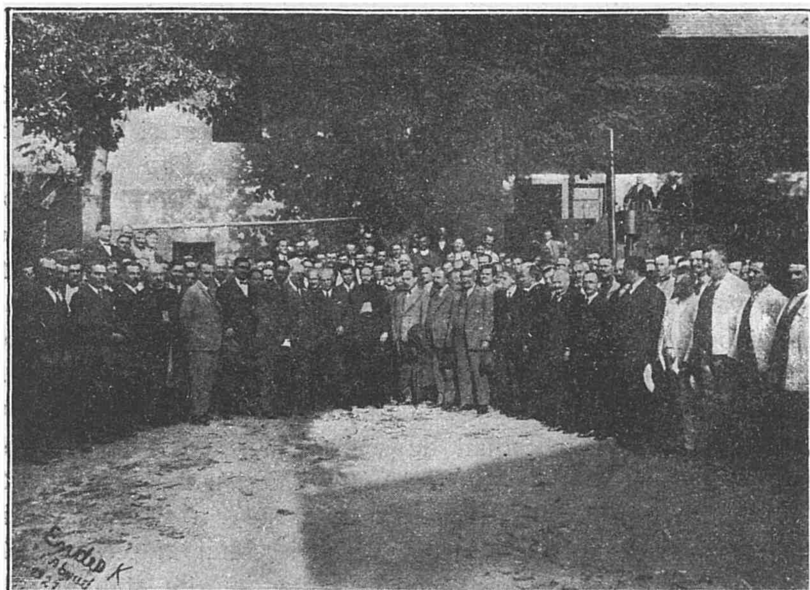
Const. Brătianu, actual subsecretar de stat la Presidenția consiliului de miniștri.

1. *Scoborârea tarifului lemnului de vânzare din pădurile statului.* (S'a făcut. *Nota autorului).*

2. *Amnestierea tuturor delictelor silvice.* (Legea în această privință este deja votată de parlament. *Nota autorului).*

D. *Ion I. C. Brătianu* şi consiliul de ministri, aprobând pe deaîntregul aceste propuneri formulate de d-nii miniştri *Alex. Lapedatu, G. Cipăianu* şi *G. Tătărescu,* toţi aceşti trei preţioşi colaboratori ai şefului guvernului au fost însărcinaţi şi cu executarea lor strictă şi făra amânare.

In acest scop, d-nii miniştri *Lapedatu, Cipăianu* şi *Tătarescu,* în-

D-nii miniştri Alex. Lăpedatu, I. Nistor, G. Cipăianu şi G. Tătărescu dimpreună cu fruntaşii organizaţiei partidului naţional-liberal din jud. Alba (N. Chirculescu, fost ministru, deputaţii I. Rusu Abrudeanu şi dr. I. Colbazi, prefect dr. Vancea, protopopul P. Popovici, preotul V. Bârluţiu, dr. D. Tecău, etc. şi capii autorităţilor locale), în ziua de 27 Septembrie, când, la Abrud, au adus la cunoştinţa delegaţilor săteni ai Moţilor îmbunătăţirile hotărîte de guvernul d-lui Ion I. C. Brătianu pentru ridicarea lor economică şi culturală.

soţiţi de d-nii *Mrazec,* ministrul comerţului şi industriei, şi *dr. I. Nistor,* ministrul lucrărilor publice, au convocat la *Brad, în ziua de 26 Septembrie,* pe delegaţii Moţilor din Valea Crişului Alb, iar la *Abrud, în ziua de 27 Septembrie,* pe delegaţii Moţilor din munţii Abrudului, spre a le aduce la cunoştinţă hotărîrea fermă a d-lui *Ion I. C. Brătianu* şi a consiliului de miniştri în ceeace pri-

veşte ducerea la îndeplinire fără întârziere a programului de îmbunătăţiri mai sus arătate.

Este de prisos să adaug că această hotărîre a primului ministru, adusă de înşişi neobosiţii săi colaboratori la cunoştinţa Moţilor, în prezenţa deputaţilor şi autorităţilor locale, a produs o impresie şi bucurie fără seamăn în sufletele lor de atâtea ori amăgite, putându-se citi pe faţa fie-căruia adânca încredere că de astădată *cuvântul trup se va face.*

Şi ca unul care am pus şi eu multă trudă şi tragere de inimă să văd lucrurile pornite odată pe panta realizărilor serioase atât de mult cerute de Moţi, îmi simt azi sufletul uşurat şi plin de fericire văzând cu ochii mei că într'adevăr *cuvântul trup s'a făcut.*

Azi programul îmbunătăţirilor, menite să uşureze traiul Moţilor, este în plin curs de execuţiune, putând chiar afirma cu obraz curat că, în părţile mai urgente, el este pe deplin executat.

Un vast câmp de activitate mai ramâne pentru desăvârşirea acestei opere şi pe seama celorlalţi distinşi colaboratori ai d-lui Ion I. C. Brătianu. Astfel energicul d. *C. Argetoianu,* ministrul domeniilor, va avea să reguleze definitiv toate diferendele rămase încă nerezolvate în chestiuni de reformă agrară şi de păşunat. O măsura înţeleaptă şi generoasă pentru Moţi a fost luată de d. *C. Argetoianu* prin votarea de către Parlament a proiectului său de lege pentru amnistierea delictelor silvice, atât în ceea-ce priveşte pedeapsa cât şi despăgubirile civile datorite statului, săvârşite până la 1 Noembre 1927. Inimosul d. *dr. N. Lupu,* ministrul muncei, va avea să pună la punct mai multe chestiuni arzătoare muncitoreşti prin importanta lege a codului muncii, la care lucrează, iar blândului şi activului d. *C. Dimitriu,* ministrul comunicaţiilor, i-se rezervă sarcina desvoltărei reţelei de căi ferate în ţara Moţilor, spre a da de lucru braţelor de acolo şi a înlesni totodată transportul materialului lemnos ce va rezulta din exploatarea masivului paduros dintre Muntele Mare şi munţii Gilăului.

O uşurare mare, justă şi meritată este fară îndoială scăderea dărilor hotărîtă pe o scară mai largă în ţara Moţilor de către d. *Vintilă I. C. Brătianu,* ministrul de finanţe. D-sa a dat precise instrucţiuni comisiunilor de impunere şi agenţilor fiscali ca în toate comunele de munte, unde pământurile sunt nerodnice, să se scadă impozitul agricol la 50% faţă cu impunerile făcute la

1923. Această măsură dreaptă şi înţeleaptă luată de d. ministru al finanţelor arată sufletul său mare şi înţelegător al tuturor nevoilor oropsiţilor Moţi, pe cari când fratele său, ilustrul d. *Ion I. C. Brătianu*, 'i-a luat în braţe, a ştiut şi a simţit foarte bine pentru-ce o face.

O muncă conştientă şi stăruitoare din partea tuturor şefilor departamentelor ministeriale, ale căror fotografii le-am pus sub ochii cititorilor şi cari toţi secondează pe d. *Ion I. C. Brătianu* cu încredere şi devotament în opera de consolidare a ţărei, în care problema Moţilor ocupă un loc de frunte, ca un punct de onoare şi de reparaţie naţională, va pune astfel capăt demagogiei sterile a unor agitatori fără scrupul, cari încearcă să bată monedă politică, între altele, până şi din suferinţele seculare ale bravilor Moţi, demni şi viteji în tot trecutul lor istoric.

De azi înainte vorbele goale vor răsuna în pustiu, iar istoria nu va înregistra decât politica de *înfăptuiri reale*, condusă cu atâta tact, înţelepciune şi patriotism de către d. *Ion I. C. Brătianu*, şeful partidului naţional-liberal.

Eu sunt fericit a constata că relativ într'un timp scurt s'au făcut multe lucruri bune până azi pentru Moţi şi că multe altele încă sunt în curs de executare: ca bănci populare, cooperative, şcoli de meserii, şosele, etc. Dar să nu se uite că mai sunt o mulţime de chestiuni importante, care aşteaptă un studiu serios şi aprofundat.

Părerea mea este că, mai ales pe terenul economic, trebue schimbată aproape cu totul *asieta economică*, în cadrul căreia ne-am mişcat până acum. Nu trebue să ne jenăm a spune adevărul că exploatările şi industria minieră din munţii Abrudului sunt azi în declin, ceeace nici nu este de mirare dupa o exploatare, care durează de mai multe mii de ani. Dacă vrem realizări pozitive şi o serioasă acţiune de ajutorare, atunci trebue să ne dăm bine seama de complexitatea problemei Moţilor.

Intr'adevăr, altele sunt remediile ce trebue aduse situaţiei minierilor, precum altele sunt cele pe cari le reclamă Moţii ciubărari şi familiarizaţi cu industria lemnului şi altele cele pe cari se impune a le acorda crescătorilor de vite. Astfel eftenirea adusă explozibilelor, pe seama exploatărilor miniere, nu înseamnă vre-un ajutor pentru Moţii crescători de vite şi fabricanţi de ciubare şi alte unelte sau materiale de lemn. Dar nici pădurile

date în exploatare Moţilor ciubărari nu uşurează pe cei din regiunile unde îndeletnicirea principală este exploatarea minelor sau păşunatul turmelor, cu plugăritul în condiţiile vitrege ce le oferă solul stâncos. Altele sunt condiţiile de traiu în regiunea alpină, la isvoarele Arieşului şi Someşului, unde masivele de răşinoase şi păşunile formează singurul isvor de câştig; altele în regiunea auriferă cu mineritul înfloritor odinioară — şi altele în ţinuturile Bradului, Băii-de-Criş, Hălmagiului şi Vaşcăului, unde au pătruns deja arterele căilor ferate şi unde agricultura începe să complecteze, deşi în măsură neînsemnată încă, alimentaţia populaţiei deopotrivă de săracă.

Iată tot atâtea aspecte ale mizeriei, în care se sbate populaţia nevoiaşă a Munţilor Apuseni. Dar pentruca opera de ajutorare să fie cât mai eficace, se impune fixarea ei precisă în fiecare regiune. Să se caute deci a se da fiecărei regiuni *ce* i-se cuvine şi *cât* i-se cuvine. Să nu scăpăm din vedere că Românul nostru este duşmanul neîmpăcat al pădurilor. El trebue înfrânat în această pornire a sa, spre binele său şi al urmaşilor săi, cari au aceleaşi drepturi la viaţă ca şi înaintaşii lor. Să nu ne oprim cu gândul numai la zilele noastre. Un regim silvic conştiincios şi drept va îngriji ca să fie asigurată nu numai ziua de azi, ci şi cea de mâine a Moţilor.

Prin munca şi lumina atâtor elemente distinse din corpul nostru technic se va putea utiliza cu vremea forţa motrică a Văii Arieşului şi Văii Bistrei, electrificând calea ferată Turda-Abrud şi pe cele ce se vor mai construi, satisfăcând tot-odată din belşug şi trebuinţele motrice ale diferitelor fabrici ce desigur nu vor întârzia a se ridica.

Invăţământului din ţara Moţilor va trebui să i-se dea o atenţiune deosebită. Comunele moţeşti fiind răspândite pe zeci de kilometri, Moţului urmează să i-se dea şcoala la el acasă, prin învăţători ambulanţi bine plătiţi şi prin construirea de localuri de şcoli pe *cătune* sau cum zic ei pe *crânguri*. Apoi Moţul fiind un admirabil meseriaş, această aptitudine a lui se impune a fi încurajată şi desvoltată prin şcoli de meserii, a căror importanţă d. *dr. C. Angelescu,* ministrul instrucţiei publice, a şi apreciat-o de îndată ce s'a pus pe tapet problema Moţilor, luând măsuri admirabile atât pentru crearea de învăţători ambulanţi, cât şi pentru înfiinţarea de şcoli de meserii în toate centrele mai însemnate.

In privința administrației, țara Moților simte nevoia unei reale purificări în personal. Moții fiind oameni plini de virtuți, au nevoie de o administrație *exemplară,* alcătuită din elemente de inițiativă, cinste și cu suflet curat și înțelegător al trecutului și lipsurilor lor actuale.

Sănătatea fizică a Moților formează deasemenea o chestiune din cele mai importante, căreia guvernele țărei urmează să-i acorde, în interesul statului, o atențiune deosebită. Răspândirea îngrijitoare a boalelor venerice impune crearea de spitale și ambulatorii noui pelângă cele existente. Ambulatoriul dela Zlatna, condus de d. *dr. I. Rece,* face în această privință servicii neprețuite populației rurale din ținutul Zlatnei, atât prin tratamentul ce-l aplică gratuit bolnavilor, cât și prin conferințele folositoare ce le ține pe sate, ilustrând prin tablouri colorate consecințele funeste ale beției și neîngrijirei boalelor venerice. Activitatea și apostolatul acestui medic conștiincios ar trebui imitate sau impuse în toate centrele Moților.

Toate aceste deziderate, pentru a putea fi duse la îndeplinire cu efect și spor, trebue să existe o unitate de acțiune, care, după modesta mea părere, nu se poate obține decât prin întrunirea într'un singur județ a tuturor părților din județele *Alba, Turda, Hunedoara, Arad, Bihor* și *Cluj,* care formează țara Moților de azi, având reședința la Abrud, ca cel mai central punct. Nădăjduesc că viitorul îmi va da dreptate și ideia se va realiza.

Numai pornită dela asemenea constatări, corespunzând realităților, ridicarea economică și culturală a Moților va putea aduce încununarea operei de ajutorare a lor, hotărîtă și inaugurată cu atâta inimă și șanse de izbândă de către d. *Ion I. C. Brătianu* personal și îmbrățișată cu căldură de întreg guvernul său.

INCHEIERE

Soartea nepătrunsă, crudă şi nemiloasă a hotărît ca rândurile de încheiere a acestei lucrări să-mi fie dat a le pune pe hârtie după moartea fulgerătoare a marelui român *Ion I. C. Brătianu*, întâmplată în dimineaţa zilei de 24 Noembrie 1927, în mijlocul doliului general, care a cuprins toată suflarea românească conştientă de imensă pierdere suferită prin chemarea lui prea timpurie în lumea veciniciei.

Dacă un întreg neam plânge moartea lui Ion I. C. Brătianu, care a fost fără îndoială cea mai mare, mai ilustră şi mai proeminentă figură din viaţa politică a poporului român, *Moţii*, bravii şi necăjiţii Moţi, simt, în durerea şi desnădejdea lor, că prin încetarea din viaţă a acestui patriot fără pereche tocmai în momentul când pusese el însuşi la cale şi pe drum de execuţie un întreg program de îmbunătăţiri pe seama lor, ei pierd cel mai puternic reazăm al doleanţelor lor şi inima cea mai caldă care bătea pentru ei.

Eu însumi îmi simt condeiul ca îngheţat în clipa când scriu aceste şire şi numai adânca convingere ce am că d. *Vintilă I. C. Brătianu*, succesorul său la preşidenţia consiliului de miniştri şi la şefia partidului naţional-liberal, va continua cu aceeaşi dragoste, inimă şi patriotism opera începută de în veci regretatul său frate în favoarea Moţilor, mi-l mai desmorţeşte şi îmi dă puterea de a continua şi termina această lucrare, al cărei istoric, în cele ce urmează, cred că nu va fi fără interes.

Ideia de a scrie şi a publica volumul de faţă mă muncea de vre-o doui ani de zile, când mă convinsesem că o asemenea propagandă, în rândurile politicianilor noştri, era absolut necesară, ba că chiar se impunea, dacă e vorba să se traducă în fapt atâtea

promisiuni goale făcute de ei în faţa Moţilor, mai ales cu ocazia alegerilor parlamentare.

In luna Maiu 1927 mă hotărîsem să-mi duc la îndeplinire gândul şi spre acest scop am crezut că înainte de a face primul pas, ar fi lucru cuminte din parte-mi să am şi un cuvânt de binecuvântare din partea lui *Ion I. C. Brătianu,* căruia i-am purtat totdeauna un respect şi o dragoste împinse până la fanatism. Voiam cu ori-ce preţ să am în această privinţă şi părerea şefului plin de autoritate şi prestigiu al partidului naţional-liberal, al cărui modest şi devotat membru eram, sunt şi voiu fi toată viaţa, mai ales că cunosteam admiraţia ce o avea marele bărbăt faţă de trecutul şi însuşirile sufleteşti ale Moţilor.

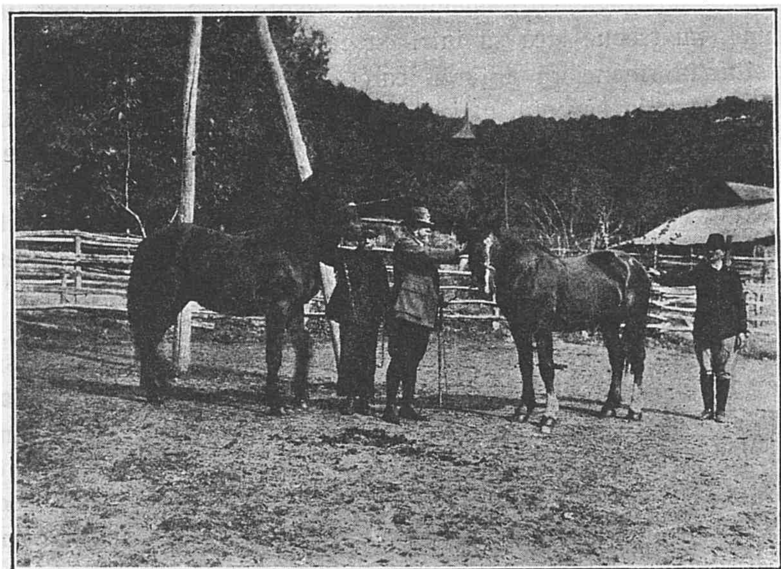
Intr'una din primele zile ale lunei Maiu 1927 eram la Florica, moşia părintească a familiei Brătianu, un adevărat colţ de raiu, de reculegere sufletească şi naţională. Primit cu afabilitatea caracteristică omului superior şi tradiţiei familiei, îndată ce i-am fost anunţat la telefon, marele Brătianu, care se afla în inspecţia moşiei, dă ordin să mi-se pună imediat la dispoziţie o cameră în palatul său spre a mă curăţi şi spăla de praf până la sosirea sa. Peste o jumătate de oră eram în faţa conducătorului de fapt al destinelor României, care, cu un surâs binevoitor, îmi strânge mâna, mă pofteşte să ocup loc şi să-i spun ce m'a adus la Florica, unde mergeam de astă-dată pentru a patra oară.

Incep prin a-i mărturisi că mi-am propus să tipăresc o lucrare asupra Moţilor năpăstuiţi, cu scopul de a atrage atenţiunea publică, deci şi a guvernelor, asupra multiplelor lor nevoi şi năcazuri, şi termin prin a-i declara că ţin să am în această privinţă şi aprobarea sa, ca şef al partidului din care fec parte. Mult respectatul Brătianu mă felicită pentru buna ideie şi mă asigură şi de concursul său în următoarele două direcţiuni: întâiu ca colaborator, punându-mi la dispoziţie din vasta sa bibliotecă o mulţime de stampe preţioase asupra revoluţiei lui Horia, şi în al doilea rând, promiţându-mi tot sprijinul său puternic, din ceasul în care va veni la guvern, pentru a sări în ajutorul Moţilor, *„pe cari îi am la inima mea, căci îi cunosc şi apreciez foarte mult, iar chestia lor nu mai poate fi amânată“.*

Aceste făgădueli ale marelui bărbat de stat, care constituiau pentru mine două poliţe sigure de plată, mi-au umplut sufletul de o nesfârşită bucurie, mai ales că pe cea dintâiu o şi îndeplineşte

imediat, aducându-mi din bibliotecă — care, în treacăt fie zis, este cea mai bogată în ceeace priveşte istoria Românilor — o colecţie de stampe rare şi nepreţuite ca să-mi aleg şi să le utilizez pentru lucrarea ce-i spusesem că am de gând s'o public.

La ora 1, în timpul dejunului — eram din întâmplare numai amândoi la masă — discuţia a rulat, bine înţeles, tot în jurul chestiei Moţilor, pe care Ion I. C. Brătianu o cunoştea aproape în toate amănuntele ei. M'a uimit chiar memoria, cu care îmi spunea numele diferitelor sate, al văilor şi al munţilor din ţara

Ion I. C. Brătianu, fostul prim-ministru şi şef al partidului naţional-liberal, în liniştea recreatoare a moşiei sale dela Florica. In fund turnul bisericei lui Horia.

Moţilor, pe care îmi spunea că ţine s'o lege printr'o cale ferată strategică, care, pornind dela Teiuş, să taie Abrudul şi apoi prin Câmpeni şi Valea Arieşului să iasă la Vaşcău, în judeţul Bihor. Eram în culmea fericirei, auzind din gura celui mai luminat bărbat de stat al neamului nostru aceste cuvinte, cari întrupau gândul lui cel bun pentru Moţi.

La un moment dat 'mi-am permis să-i adresez următoarele cuvinte: — „Domnule Brătianu, nu ştiu când vei veni la guvern. Ştiu însă că vei veni sigur, căci ţara te aşteaptă ca pe salvatorul

ei. Doresc să aflu dela D-voastră, dacă toate ideile şi planurile mărețe, pe care sunt fericit să constat că vă frământă mintea în scopul de a croi un viitor mai bun bravilor Moți, mă autorizați să le aduc la cunoştința lor cu ocazia vizitei ce am de gând să li-o fac în cursul verei?"

La această întrebare, ilustrul bărbat de stat îmi răspunde după câteva clipe de gândire: — „Da, poți să spui oamenilor din ținutul D-tale, că de astă-dată a sunat ceasul şi pentru ei şi că toate deziderațele lor formează obiectul preocupărilor mele serioase şi intime. In amănuntele, despre cari am vorbit împreună, nu trebue încă să intri cu ei în vorbă, acestea atârnând de situația financiară a țărei, care nu ştiu dacă ne va permite să realizăm de urgență, mai ales în ceeace priveşte comunicațiile şi legăturile de cale ferată proiectate, care mă stăpânesc pentru țara Moților".

Aceste cuvinte înțelepte şi ponderate eşite din gura veneratului nostru şef m'au întărit în convingerea că în sfârşit în curând vor sosi zile mai bune şi pentru poporul viteaz, dar uitat al urmaşilor lui Horia, Cloşca, Crişan şi Avram Iancu.

Pela orele 5 după amiazi, plecam dela Florica reconfortat sufleteşte şi dornic de muncă. La plecare, făuritorul României-Mari îmi zice: — „D-le Rusu, te rog să îngrijeşti ca toate stampele ce ți-am dat pentru lucrarea D-tale, pe care o aştept cu mult interes, să le predai lui *Vasile*, servitorul meu cel mai de încredere dela Bucureşti, mai de încredere chiar decât un ministru! Să nu se supere d. Inculeț (care tocmai sosea în acest moment), termină râzând în veci regretatul meu şef. Moților spune-le că în curând va bate ceasul şi pentru ei!"

Şi cuvântul lui *Ion I. C. Brătianu* era cuvânt de evanghelie şi el trup s'a făcut. Moartea năprasnică l'a luat însă din rândurile celor vii tocmai în toiul executării programului elaborat de d-nii miniştri *Alex. Lăpedatu, G. Cipăianu* şi *G. Tătărescu,* după normele şi directivele date de dânsul personal, pentru îmbunatățirea situației şi traiului Moților.

Ion I. C. Brătianu fiind un suflet de profet, un apostol al evangheliei neamului românesc, un mucenic al patriotismului, un erou al faptelor mari pentru neam şi patrie, care merită locul cel mai de frunte în Panteonul gloriilor poporului nostru, sunt

ferm convins că opera lui va fi dusă mai departe cu puteri noui şi mari, căci ea se confundă cu însăşi destinele, cu însuşi viitorul ţărei noastre. Şi dacă după ce Ion I. C. Brătianu a murit şi ne-au rămas datorii de împlinit, nici una nu este mai covârşitoare

Vintila I. C. Bratianu, fratele ilustrului defunct, actual prim-ministru şi şef al partidului naţional-liberal.

decât aceea de a duce mai departe ceeace el a stabilit, a hotarît, a gândit şi a voit.

In ce priveşte partidul naţional-liberal, prezenţa în fruntea lui ca şef a d-lui *Vintilă I. C. Brătianu,* noul prim-ministru al

ţarii, este o chezăşie că partidul liberal va continua cu 'aceeaşi putere şi pricepere opera de întărire şi apărare a României-Mari.

Cât pentru celelalte partide politice, care râvnesc şi ele la sarcina conducerii ţarei, — în primul rând mă gândesc la partidul naţional-ţărănesc de sub şefia d-lui *dr. Iuliu Maniu* — sunt sigur că vor găsi şi ele în opera neperitoare a marelui Ion I. C. Brătianu, ca şi în sufletul lor, tot patriotismul necesar de a continua munca lor pe văgaşul croit cu atâta înţelepciune şi bărbătească hotărîre de către acela care până eri a fost: *Ion I. C. Brătianu, înfăptuitorul,* care a mutat piatra de hotar a României Mici la distanţe mari şi în veci imutabile.

SUMARUL

ȚARA MOȚILOR
CU
REGIUNEA MINIERĂ
DIN TIMPUL ROMANILOR PÂNĂ AZI

După concepția și nevoile actuale

Scara 1:500000

Legenda

- Cale ferată normală existentă
- „ „ îngustă „
- „ „ normală propusă spre construire
- Șosea națională existentă
- „ județeană „
- „ vecinală „
- „ națională propusă spre construire
- „ județeană „ „ „
- Regiune minieră
- Exploatare „

DE ACELAŞ AUTOR:

1. **Habsburgii, Ungurii şi Românii** (în colaborare cu *Vasile Stoica)*. Bucureşti. Institutul de arte grafice C. Sfetea. 1915. Un volum de 205 pagini, care a servit ca merinde sufletească pentru soldaţii micei Românii la trecerea Carpaţilor, în August 1916.

2. **Pacostea rusească,** *note istorice, impresii, documente şi scrisori în legătură cu răsboiul nostru.* Bucureşti, Atelierele grafice Socec & Comp., societate anonimă, 1920. Un volum de 384 pagini.

3. **România şi răsboiul mondial,** *contribuţiuni la studiul istoriei răsboiului nostru.* Bucureşti, Editura librăriei Socec & Comp., societate anonimă. 1921. Un volum de 522 pagini.

PREȚUL LEI 500.—